מחשבת ישראל · ראשונים · מורה נבוכים · מפרשים

שם טוב על מורה נבוכים

רבנו שם טוב אבן שם טוב

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שם טוב על מורה נבוכים

רבנו שם טוב אבן שם טוב

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שם-טוב-על-מורה-נבוכים/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

איגרת 6
פתיחת הרמב"ם 7
חלק א 15
הקדמה 15
פרק א 18
פרק ב 21
פרק ג 24
פרק ד 25
פרק ה 26
פרק ו 30
פרק ז 30
פרק ח 31
פרק ט 31
פרק י 32
פרק יא 33
פרק יב 34
פרק יג 35
פרק יד 35
פרק טו 36
פרק טז 37
פרק יז 37
פרק יח 39
פרק יט 39
פרק כ 40
פרק כא 40
פרק כב 42
פרק כג 42
פרק כד 43
פרק כה 44
פרק כו 44
פרק כז 46
פרק כח 47
פרק כט 50
פרק ל 50
פרק לא 51
פרק לב 53
פרק לג 55
פרק לד 56
פרק לה 60
פרק לו 61
פרק לז 65
פרק לח 66
פרק לט 66
פרק מ 67
פרק מא 67
פרק מב 68
פרק מג 68
פרק מד 69
פרק מה 69
פרק מו 70
פרק מז 73
פרק מח 74
פרק מט 75
פרק נ 77
פרק נא 79
פרק נב 81
פרק נג 84
פרק נד 91
פרק נה 94
פרק נו 95
פרק נז 98
פרק נח 102

פרק נט 107
פרק ס 111
פרק סא 114
פרק סב 116
פרק סג 121
פרק סד 124
פרק סה 125
פרק סו 127
פרק סז 129
פרק סח 130
פרק סט 141
פרק ע 145
פרק עא 149
פרק עב 156
פרק עג 169
פרק עד 187
פרק עה 197
פרק עו 201
חלק ב 205
הקדמה 205
פרק א 241
פרק ב 252
פרק ג 253
פרק ד 253
פרק ה 259
פרק ו 260
פרק ז 263
פרק ח 264
פרק ט 264
פרק י 265
פרק יא 267
פרק יב 269
פרק יג 273
פרק יד 277
פרק טו 283
פרק טז 284
פרק יז 285
פרק יח 288
פרק יט 289
פרק כ 293
פרק כא 296
פרק כב 298
פרק כג 301
פרק כד 303
פרק כה 303
פרק כו 304
פרק כז 307
פרק כח 307
פרק כט 308
פרק ל 313
פרק לא 328
פרק לב 329
פרק לג 332
פרק לד 333
פרק לה 334
פרק לו 336
פרק לז 341
פרק לח 343
פרק לט 346
פרק מ 348
פרק מא 352
פרק מב 354
פרק מג 356
פרק מד 357

פרק מה 358
פרק מו 362
פרק מז 364
פרק מח 367
חלק ג 369
הקדמה 369
פרק א 372
פרק ב 373
פרק ג 377
פרק ד 378
פרק ה 380
פרק ו 384
פרק ז 384
פרק ח 390
פרק ט 394
פרק י 395
פרק יא 396
פרק יב 397
פרק יג 401
פרק יד 410
פרק טו 411
פרק טז 413
פרק יז 415
פרק יח 421
פרק יט 425
פרק כ 428
פרק כא 433
פרק כב 434
פרק כג 438
פרק כד 443
פרק כה 445
פרק כו 449
פרק כז 452
פרק כח 453
פרק כט 453
פרק ל 455
פרק לא 456
פרק לב 457
פרק לג 462
פרק לד 462
פרק לה 464
פרק לו 465
פרק לז 465
פרק לח 466
פרק לט 466
פרק מ 466
פרק מא 467
פרק מג 468
פרק מה 470
פרק מו 471
פרק מז 472
פרק מח 474
פרק מט 474
פרק נ 476
פרק נא 477
פרק נב 484
פרק נג 485
פרק נד 485

איגרת

הכתב שכתב הרב לתלמידו:

הנה מאז באת אלי וכוונת מקצות הארץ. הנה בזה הכתב הניח הרב מי שהניעו לעשות הספר ומי הראוי לעיין בו כי צריך אל ג' תנאים. הראשון שיהיה לו כוסף נמרץ לחכמות. שנית שכבר קדם לקרות מהחכמות הלמודיות וחכמת ההגיון ובפרט מלאכת המופת. שלישית שיהיה לאדם שכל טוב ומהיר להבין הדברים במהרה מבלי שיצטרך לבאר לו הדברים בארוכה כמו שאמרו אין מלמדין סתרי תורה אלא לנבון לחש ומלמדין אותו ראשי פרקים:

והנה כנגד הכוסף אמר הנה מאז באת אלי וכוונת מקצות הארץ. ומ"ש מאז ירצה מזמן קדום גדלה מעלתך בעיני מרוב זריזותך על הדרישה ולמה שראיתי בשיריך לחוזק התשוקה לדברים העיוניים. וכנגד השני אמר וכאשר קראת עמי מה שקראת מחכמת התכונה ומה שקדם לך ממה שאי אפשר מבלעדי היותו הצעה להם מן החכמות והיא חכמת התשבורת. וכנגד השלישי אמר הוספתי שמחה לרוב שכלך ומהירות ציורך:

ואמרו וכאשר קראת עמי מה שקראת ממלאכת ההגיון נקשרה תוחלתי בך וראיתיך ראוי לגלות לך סודות סתרי הנבואה. כי מי שידע דרכי המופת והשמירה מהטעות יודע ההקדמות הצודקות מהכוזבות או מהמדומות, וידע כי הידיעה המופתית א"א שתהיה כוזבת ראוי לזה האיש לבאר לו סתרי הנבואה כי אז יקבל נפשו מה שיגלה לו החכם מהסתרים ההם ואם לא מה שיאמר החכם לא יקבלהו כמ"ש באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך, ואמרו ואגיד לך אלו הכוונות אשר למדברים על מציאות האל ועל שאינו גשם והיותו אחד. ומה שאמרו ג"כ בראיותיהם על חדוש העולם כי אלו ההקדמות אינם צודקות כ"ש שיהיו ראשונות ושהם ממלאכת ההטעאה לא ממלאכת המופת כלל, ולמה שסתרי הנבואה כפי דעת הרב אינם אלא סתרי החכמה לא רצה לגלות לתלמידו סתרי הנבואה עד שידע חכמות והם חכמת הטבע וחכמת האלהות, וזה אומרו ולא סרתי לדחותך מזה ולצוותך לדעת הדברים על הסדר. ואחר כך אמר שגזר השם בפרידה ופנית לאשר פנית העירוני אותם החבורים אל הסכמה אחת והיא לעשות זה הספר, אבל למה שהיית עומד עמי בהתמדה לא הייתי רוצה לעשות הספר אחר שהייתי יכול לדבר לך סתרי התורה פה אל פה כי אלו הדברים אין ראוי שיכתבו אלא להכרח, אבל עכשיו שנתפרדת ממני פרידתך העירתני לחבר המאמר הזה, נמצא שהחבורים והפרידה הם סבת חבור זה הספר הנכבד:

פתיחת הרמב"ם

אמר הרב הודיעני דרך זו אלך, והרצון בו אם אלך דרך התורה במוחלט או דרך הפילוסופיא במוחלט כי תשוקתי אליך שהוא האמת הראשון:

ואומרו אליכם אישים אקרא, ירצה לכם החכמים אקרא לעיין בזה הספר כי הם יקבלו תועלת בכל הפרקים, אמנם קול ההברה שלי יגיע לאנשים הבלתי חכמים:

ואמר עוד הט אזנך, ירצה כי בזה הספר ישמעו דברי החכמים הקודמים ואולם ראוי שישים האדם לב לדעת הרב כי הוא אמת:

אמר הרב המאמר הזה ענינו הראשון וכו'. זאת הפתיחה יכלול דברים רבים, ראשונה למה חיבר זה הספר ולמה שזה הספר חובר כמו שיראה מזאת הפתיחה לאיש אשר הוא נבוך בתורה מצד החכמה אשר ידע, והנה ימצאו בתורה דברים שהגלוי מותר, כי הרחקת הגשמות ממנו ית' עם שירצה ברוב הפסוקים שהשם הוא גשם אינו מכלל הסתרים אבל ראוי שישתתפו בה ההמון והסגולות וראוי לדרוש לקטנים ולנשים ולעמי הארץ ולהרגיל לקטנים שהשם אינו גשם, ובנה רוב ספרו על ביאור זה, והתחיל ראשונה בפרקיו בביאור אמיתת הצלם כי המובן ממנו כולל ההגשמה להמון וכאלו ששאר הענינים הגשמיים חלק לו ומשיגים לו. ואחר שהש"י אינו גשם יתחייב מזה שכל מקרי הגשם ישולל ממנו אחר שאינו גשם ולא כח בגשם ומזה יתחייב לדבר ברבים מסתרי התורה כמו שאנחנו עתידים לבאר כי הכל נמשך אחר הרחקת הגשמות, ואם יקבל האיש התוריי שהשם אינו גשם יחוייב שיקובל דברים רבים שבא המופת עליהם בחכמות, ואם באו בתורה דברים שהם סותרים לזה על הכל נאמר דברה תורה כלשון בני אדם וראוי שיפורשו, לכן היתה כונת זה המאמר הנכבד לבאר שמות המשותפים אשר באו מהם בספרי הנבואה:

ויקחום הפתאים כפי קצת הענינים אשר יאמר עליהם השם ההוא, ולבאר גם כן שמות המושאלים ויבינום ההמון כפי הענין הראשון אשר הושאלו ממנו. ומהם מסופקים ויחשבו ההמון שהם מוסכמים או יחשבו שהם משותפים:

ואמרו ואין הכונה במאמר הזה להבינם כלם להמון כו' ולא ללמד למי שלא עיין רק בחכמת התורה, ירצה לפי שחכמת התורה כוללת כל חכמה שתבאר מציאות האל ואחדותו והרחקת הגשמות וסתרי הטבע והאלהות ובכלל מעשה בראשית ומעשה מרכבה, הנה מי שעיין בחכמת התורה כבר יוכל במאמר הזה להבינו כלו, בשביל זה פירש מה נרצה אצלו הנה בחכמת התורה רוצה לומר תלמודה. והוא ביאור המצוה ודרך ארץ והוויות אבייי ורבא:

אבל כוונת המאמר הזה להעיר האיש שיש לו שבעה תנאים. הא' שיהיה בעל דת. הב' שיהיה הדת מתורתנו הקדושה. הג' שיהיה שלם באמונתו ושיעשה הפעולות הטובות המכוונות במצות. הד' שיעיין בחכמת הפילוסופיא ושידע מה שיעיין. הה' ששכלו משכו להשכינו במשכנו רוצה לומר שידע לידע הענינים ושידע מדרגת הדברים העיוניים ושאי אפשר שישתנו על זולת הצד שהן. הששית שיציקוהו פשוטי התורה כי פשוטי התורה הם הפך מה שהתבארו בחכמה. השביעית מה שלא סר היותו מבין מדעתו או הבינהו זולתו רוצה לומר שידע פשטי השמות י"י יד ההם והם עיני י"י כו' שהם כפשוטו שהוא עין ממש ויד ממש ולכן התחדש לו מבוכה:

או הבינהו זולתו אחד מהחכמים אשר אין להם שם על פני חוץ בידיעת האמתיות אבל הורה לו כי עין ויד ורגל הם כפשוטם ואין להם תוך ולכן התחדש לו המבוכה מצד עצמו ומצד רבו. ואחרים פירשו שיהיה מבין מדעתו או מזולתו קצת עניני השמות המושאלים כדי שיהיה לו הערה ואז יהיה לו מבוכה גדולה שאינו יכול לעשות הביאור בשלמות על עניני השמות ההם ומפני זה יועילנו זה המאמר, והפירוש הראשון נראה לי יותר. ואמנם תנאי הראשון שיהיה בעל דת הוא מבואר שאם אינו בעל דת לא יספק, וגם התנאי השני שיהיה מתורתנו הקדושה שאם לא יהיה מתורתנו זה הספר לא יועיל כלום אבל הוא סותר שאר הדתות הנמצאות. והשלישי שיהיה שלם באמונתו שאם לא יאמין בתורה אינו צריך מורה הנבוכים כי אינו נבוך. והרביעי שיעיין ג"כ הוא מבואר שאם לא יעיין בחכמת הפילוסופיא לא יהיה מספק כי לא ירחיק הסכל הנמהר הערום מידיעת טבעי הנמצאות, הנמנעות. והחמישי הוא מבואר ג"כ שמשכו השכל האנושי להשכינו במשכנו כי לא יחשוב מה שבא בחכמות הוא מעשה תעתועים כמו שחשבו הגוים שקראו לחכמות ערמומיות לכן אמר שמשכו השכל האנושי להשכינו במשכנו כי אז יוכל לדעת מעלת השכל מה הוא כי יאמת שאין יכולת לסתור המושכלות הראשונות ולא התולדות הנמשכות מהם וזה דבר ידוע לבעלי השכל. הששי שהציקוהו פשטי התורה כי יחשוב כי וידבר י"י אל משה לאמר ופה אל פה אדבר בו הוא כפשוטו ואז תתחדש לו המבוכה. ואולם התנאי הז' הוא תנאי ברור ג"כ כי אם יבין פשטי השמות כפי מה שראוי שיובנו לא ישאר לו מבוכה וספק:

ואמרו ונשאר במבוכה ובהלה אם ימשך אחר שכלו וישליך מה שידע מהשמות ההם אשר אינו אלא ידיעה דמיונית ויחשוב שהוא השליך פנות התורה. וכשישאר עם מה שהבינו משפטי התורה ולא ימשך אחר שכלו אך ישליכהו אחרי גוו ויטה מעליו כאלו בחירת השכל היא לבטלה והיות האדם בדמות בהמה הוא יותר נכבד כאלו העינים

לאחור נבראו ולא לפניו, ולא די זה שהוא נזק גדול אבל יביא נזק בתורתו, כי כבר יחשוב האדם כי התורה אינה לבעלי השכל אבל לבעלי הדמיון ויחשוב פעמים שהתורה אינה אמת אחר שלא תסכים עם השכל, לכן אמר הפסד ונזק בתורתו. זו היא הכונה הראשונה בזה הספר. והכונה הב' ביאורו משלים סתומות שבאו בספרי הנבואה ולא פי' שהם משל אבל יראה לסכל ולנמהר שהוא כפשוטו וכשיתבונן היודע בהם ויקחם כפשוטיהם תתחדש לו ג"כ מבוכה גדולה. וכשנבאר לו אחד משני הדברים והוא היותו משל ולמי הוא משל ומהו הנרצה במשל או נבאר לו היותו משל לבד, ימלט וינצל מן המבוכה. ולזה נקרא זה המאמר מורה הנבוכים אשר הרצון בו כי זה הספר יסיר המבוכה לאיש החכם המעיין בתורה כדי שלא יהיה נבוך ובכאב אנוש, ואחר שהניח כוונת זה הספר אמר שאף זה הספר לא ידחה כל ספק אבל ידחה רוב הספקות הגדולות:

ואמר ג"כ כי לא יבקש המשכיל ולא ייחל כשיזכור ענין מן הענינים מהשמות המשותפים שישלימהו ולא ג"כ כשיתחיל משל מן המשלים שישלים ענין כל המשל ההוא, ונתן בזה שתי סבות, ראשונה כי אי אפשר לעשותו לשום משכיל כשידבר עם אחד פה אל פה אף אם לא יהיו הדברים גלויים לבלתי ראויים אבל בכתוב הדברים אף שיהיו אמתיים יהיה זה הספר מטרה לכל סכל יחשוב שהוא חכם ויורה חצי סכלותו נגדו, ולא די שיבוז לשכל מליו אבל יאמר שהם כפירה וחוץ מן הדת, וזה אומרו יורה חצי סכלותו נגדו. והסבה השנית כי הוא דבר מנוע מצד התורה, כי מעשה בראשית הוא חכמת הטבע ומעשה מרכבה הוא חכמת האלהות וכבר אמרו ולא במרכבה ביחיד אא"כ היה חכם ומבין מדעתו:

ואם הדבר כן אמר הרב לא תבקש ממני כי אם ראשי פרקים ואפילו הראשים ההם אינם מסודרים ולא זה אחר זה, ורצונו באומרו מסודרים שיהיו כללים ראשונה ואחר כך פרטי הסוד:

ולא זה אחר זה ר"ל אע"פ שאינם מסודרים היו יכולים להיות זה אחר זה לכן אמר כי כשידבר במעשה מרכבה לא יהיה כללות הסוד ואח"כ פרטי הסוד ולא ג"כ יהיו מסודרים זה אחר זה שידבר בשתי סודות במעשה מרכבה ויהיה בהם סדר שיהיה בפרק אחד קצת ממעשה מרכבה ויהיה בפרק האחר קצתו, אמר הרב שלא יעשה זה אבל יהיו מעורבים עם דברים אחרים:

כדי שלא תחלוק כוונתנו עם הכונה האלהית, ירמוז עם התורה כי שמה האמתיות המיוחדים בהשגתו נעלמות מהמון העם:

ואמרו וכן הדברים הטבעיים אין ראוי לגלותם ירמוז החמר הראשון וגם שאר ההתחלות שהם החמר והצורה וההעדר הנרמז במלת צור באמרו הנני עומד לפניך שם על הצור:

וכבר ידעת אמרם ולא במעשה בראשית בשנים שהיא חכמת הטבע רוצה לומר נמצאות מתחדשות בהתחלה הם בעצמותם כהישרת הטבע האלהי השכלי, הנה אמרנו מעשה בראשית נרצה בו מעשה נעשה בראשית ובהתחלה היא כעצם המתהווה וכאשר ההתחלה היא נבדלת עם שהיא צורת המתנועע וזאת הצורה מקנה לו התנועה אשר בו מציאותו ואינו כח מתפשט במתנועע אבל הוא נבדל ממנו נקרא מעשה מרכבה כי הסוס נקרא טפל לרוכב ואין הרוכב נקרא טפל לסוס. יתבאר מזה שביאור משלי הנבואה ממעשה בראשית וממעשה מרכבה אי אפשר לשום משכיל לגלותו אפילו שידבר עם האחר פנים אל פנים כ"ש שיעשה זה בחבור שיהיה מטרה וכו' וגם כי הוא מנוע מצד התורה כאמרם ולא במרכבה ביחיד ולא במעשה בראשית בשנים והסבה בזה כי אין ראוי לחלוק על הכוונה האלהות כמו שאמרנו:

ואמרו ודברו בהם החכמים בחידות ומשלים ירמוז אל אפלטון שהיה קורא החמר נקבה והצורה זכר ואמנם דברי בהם במשלים בעבור שיש ביניהם ובין החכמה האלהות קורבה גדולה והם ג"כ סודות מסודות החכמה האלהית כי חכמת הטבע והאלהות כבר ישתתפו עם חקירת החמר הראשון אלא שחכמת הטבע תחקור בהם מצד שהם התחלות לנמצא טבעי וחכמת האלהות מצד שהם התחלות לנמצא ותשלים מהותם:

ואחר זה אמר הרב שהמניעה מהבאור הוא גם כן מפני שהסודות עצומות בהם אינם ידועות על תכליתם ואחריתם לאחד ממנו לא כן אבל פעם יציץ לנו האמת ואחר כך יעלימוהו הטבעים ירמוז קוצר המשיג ועומק המושג והמנהיגים ירמוז כי אין מניעה יותר גדולה מהשגת האמת מההרגל והמנהג כמו שהתבאר בראשון ממה שאחר הטבע עד שנשוב למה שהיינו בתחלה בליל חשך כי הסכלות דומה לחשך, ונהיה בידיעת החכמות וסתרי התורה כמי שיברק עליו הברק פעם אחר פעם והוא בליל חזק החשך. ודע כי כל איש ממנו למה שהיה החמר מעורב בו היינו כאלו אנחנו בחשך והאור בא מחוץ ומי שזכה שיברק עליו הברק והוא מדרגת הנביאים שיציץ עליו שכל הפועל מאורו הגדול אם יברק עליו הברק פעם אחר פעם במעט הפרש עד כאלו הוא באור תדיר לא יסור וישוב הלילה אצלו כיום וזהו מדרגת גדול הנביאים נאמר לו ואתה פה עמוד עמדי ונאמר בו כי קרן עור פניו. והרמז בזה כי היו סודות הנמצאות גלויים לו לא יעלימוהו הטבעים והמנהגים אבל היה דבק עם ה' תמיד לא יבדל ממנו אפילו כהרף עין וישוב אצלו החשך כאלו הוא חצי היום, ויש מי שיש לו בין בריקה ובריקה הפרש

רב והוא מדרגת רוב הנביאים, ומהם מי שיברק עליו פעם אחת בלילו שלא יתנבא אלא פעם אחת בכל ימיו וזהו מדרגת מי שאמר ויתנבאו ולא יספו. ומהם מי שיהיה לו בין הבריקה הפרשים רבים, והרצון בו כדי להשיג השגה אחת מסודות הנבואה ישיג קצת מהסוד ואחר כך יבא לו בריקה אחרת וישיג קצתו ואחר כך יברק לו אחרת עד שישיג כלו. הנה הבדיל הרב בנבואה ובהשגות האלהיות ארבע מיני מדרגות, שיבריק בהם הברק מדרגת משה שהבריק לו הברק פעם אחר פעם עד שהוא באור תדיר וישוב הלילה כיום. ואחר כך מדרגה שנית מי שיברק עליו פעמים רבות אבל היו בהפרש רב ביניהם ואינם כל ימיהם כאלו הם באור תדיר אבל הם בחשך ובאור ימים רבים. ויש שלישית מי שראה אור גדול פעם אחת בימיו ולא יסף עוד לראותו. רביעית מי שראה זה האור הגדול אבל ראהו בפעמים רבות לא כולו ביחד וז"א ויש בין הבריקה הפרשים רבים ומעטים, והבן זה ותסתלק מן הספק:

ויש מי שלא יגיע למדרגת שיאור חשכו כברק. ר"ל הדבוק עם השכל הפועל אבל בגשם טהור זך והוא ידיעת המופת ובכלל העיון המופתי וזהו מדרגת השלמים והחכמים:

ואמרו אבל יציץ ויעלם זה רומז למעשה בראשית באמרו ואת להט החרב המתהפכת כי הכרובים הוא המחשב והשכל באדם:

ואמרו כאלו טבע הענין הרב ממנו והמעט. הרצון בו שטבע זה הענין בין שתהיה ידיעה רבה כ"כ שיגיע להשפיע זולתו בין שתהיה הידיעה מועטת והוא ללמד לעצמו וכן הוא כי פעם יציץ ופעם יעלם:

ואמרו ובעבור זה כשכיון זה חכם גדול אלהי רבני בעל אמת מזה הענין לא ידבר בו כי אם במשלים וחידות ללמד דבר. הרצון בתאר אותו באלו התוארים. באמרו חכם יודע על דרך המופת. גדול שיהיה מקיף בסבות הכוללות. אלהי מחכמת האלהות. רבני שיהיה נכנע לדת אבל לא כבהמה הנמשכה ברסנה אבל בעל אמת, לא ידבר כי אם משלים וחידות יען יובנו כפי טבע המבין:

ואמרו כאלו החכמים נמשכים אחר הענין זה ברצון אלהי כמו שימשכום עניניהם הטבעיים כי הרצון האלהי גזר סדור הנמצאות והתמדתו והדברים הטבעיים והצורות והמצות ומה שיבא אל תקון הקבוץ כלם נתנו מרועה אחד:

ואמרו הלא תראה כי השם יתברך כשרצה להיותנו שלמים ולתקן עניני המוננו. ירצה להשלים לחכמים אשר הם נקראים שלמים כמו שאמרנו למעלה ובזה יתחלפו מדרגות השלמים כי התורה משלמת לחכם בתכלית השלמות ואמנם להמון התקון להם מהחמס ומהנאוף העושק ושאר הדברים מעשיים כי להשלימם אי אפשר:

ומה שהפליג הרב באמרו אם יעיין סכל מהמון הרבנים לא יקשה לו מאומה כי לא ירחיק הסכל הנמהר הערום מידיעת טבעי הנמצאות הנמנעות. ולכן פתי יאמין לכל דבר ולא די זה אלא שיליץ על זולתו ומוציא עליו דבה שהוא כופר, והביא הרב כל זה ואמר כי התורה דברה בחידות ובמשלים וכן החכמים להודיע כי אינו כמו שיחשוב הסכל מהמון הרבנים שמעשה בראשית אין לו תוך ולא גם כן דברי החכמים אבל כל הדברים צריכין ביאור עם שהביאור גם כן ראוי שיהיה סתום לבלתי יחלוק על הכוונה האלהית כמו שאמרנו. וכלל כי המאמר הזה הוא למי שנתפלסף וידע באמת חכמות אמתיות והוא מאמין לדברים התוריים נבוך בעניניהם אשר יערבבוהו השמות המסופקים והמשותפים:

ואמרו או יהיה הפרק כולל ענינים זרים שמאמינים בהם הפך האמת וכו', יראה שהמעיין יקח מה שהוא משל כפשוטו או מה שהוא כפשוטו שהוא משל ובזה יטעה המעיין ולפי זה המאמר ישמרהו שלא יטעה. ואחר שזכרתי המקומות אשר בהם יטעה נקדים הקדמה אחת והיא זאת:

דע כי מפתח הבנת כל מה שאמרו הנביאים וידיעת אמתתו היא הבנת המשלים ועניניהם ופירוש מלותיהם והרצון בו כי רוב מה שאמרו הנביאים הוא על צד המשל והביא הרב ראיה שאמרו חכמים במדרש למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה וכו'. והעיר הרב כי מה שאמרו מזה לא רצו על דיני סוכה ולולב ודין ד' שומרים אבל הכוונה היא הבנת הספקות העצומות מסתרי תורה:

והבן אמרו כך המשל הזה אינו כלום וע"י המשל אתה רואה. יראה כי החכמים דברו במשל וחידה והמשלים אינם כלום ואם לא ידליק האדם שכלו ויאיר אורו עליו יהיה בביתו המרגלית והוא לא יראנה ולא ידע בה. והנה בדברי הנביאים המשלים והחידות יש בנגליהם חכמה מתקון דרך ארץ ויש בתוכם מה שהוא יקר מכל אבן יקרה:

ומה נפלא מה שאמר הרב על תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו:

ואמרו אמנם דמיון המין הראשון ממשלי הנבואה, ואמרו והנה סולם מוצב ארצה. רצה כי סולם מורה ענין אחד על השתלשלות המציאות וסדור חלקיו. מוצב ארצה, יורה על עולם היסודות שהוא מה שבתוך קבוץ גלגל הירח:

ואמרו מגיע השמימה, יורה על עולם הגלגלים. והנה מלאכי אלהים, יורה על עולם השכלים הנבדלים. ואמרו עולים ויורדים, יורה על כי מהם עלות מהם עלולים. ואמרו והנה י"י נצב עליו, מורה על ענין ז' כי הוא יתברך הסבה הראשונה והוא על הסולם נבדל מכל גשם:

ואמרו כי חמר האדם הקרוב הוא חמר שאר הבעל חי, כי סוג האדם שהוא חי וכן סוג שאר הבעל חי הוא החיות והיא אחת, ומה שכלל הרב בזאת הפתיחה להבנת כל מה שאמרו הנביאים באלו הדברים כי כל מה שדברו הנביאים הוא במשל וחידה. ויש משלים שאינם כלום והם משלי רוב החכמים והם הגדות הבאות בתלמוד, ואמנם משלי הנביאים נגליהם חכמה מועילה תקון עניני הקבוצים האנושים ותוכם חכמה מועלת בהבנת האמת על אמתתו. וכי משלי נבואה יש מהם ב' דרכים מהם שכל מלה שיש במשל ההוא יש בה ענין ומהם מה שיהיה כל המשל מגיד על כל הענין ההוא הנמשל ויבאו בו דברים רבים ליפות המשל או להפליג בהסתרת הענין, והזהיר הרב להבין זה מאד כי רבים יסתרו דבריו מצד שנמצא במשל תוספת דברים שאינם מכוונים אלא ליפות הענין או להסתיר ואם יבינו מה שאמר הרב לא ספקו עליו, ולכן תמצא רוב המפרשים בהרבה מקומות מהתורה יספקו על הרב ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו:

וגם ביאר הרב בזאת הפתיחה כי בהרבה דברים לא יבאר מהו הנרצה במשל אלא יבאר שהוא משל ויהיה הרב באומרו משל כאלו יסיר דבר המבדיל בין הראות והנראה:

צואת המאמר, הנה צוה הרב שמי שירצה לעיין בזה הספר ישיב פרקיו זה על זה כלם ולא יעיין בקצתם ובקצתם לא כי זה לא יועילהו כלל כי רבים מהפרקים הצעה לפרקים אחרים. שנית צוה שלא יהיה כוונתו מן המעיין להבנת כלל ענין הפרק אבל גם כן צריך להעלות בידו ענין כל מלה ומלה שבאו בענין כלל הדברים, ואמרו והשמר מקור והרצון בו שלא נפלו בו הדברים בהזדמן ובמקרה:

והשמר מלחסר ביאור אי זה ספק. כי הספקות נגלו בו כפי היכולת:

ואמרו אלא לבאר הענין במקומו. הרצון בו כי אף שהרב יביא בפ"א דבר שאינו מענין הפרק אמר הרב כי הביאו בזולת מקומו כדי לבאר דבר אח' במקומו שהוא מענין הפרק. ואחרים אמרו כשתראה שהביא הרב ז"ל אי זה ענין שלא במקומו לפי הדעת המשותף אינו כן אבל הביאו במקומו הראוי לו להתיר אי זה ספק. עוד שלישית צוה הרב שלא לעיין בזה הספר בעיון גס ובאומד ובמחשבה, אבל צריך שילמוד בו כל מה שצריך ללמד ושיעיין בו תדיר:

ולמה שצריך המעיין בזה הספר שיעיין כל פרקיו ויביא כלל כל פרק ופרק מלה ומלה וצריך המעיין בו שיהיה פילוסוף וידע החכמות האמתיות מאמין לדברים התוריים ונבוך בהם, צוה הרב שמי שיקרא זה הספר ויבין מאמרו שלא יפרש ממנו אפילו דבר אחד ולא יבאר ממנו לזולתו לפי שלא ירחיק הסכל הנמהר הנמנעות ויחשוב שהנמנעות הם מחוייבות ולכן ראוי שלא לגלות ממה שבזה הספר לזולתו וגם לא יהיה מדבר עם אחר

דבר ממה שבא בזה הספר ואף שהוא מבואר בו, והרצון בזה כי אם איש א' מהסכלים יעיין בזה הספר ולא יבינהו שלא יפרשהו החכם וגם לא ידבר עם אחר דבר ממה שבא בזה הספר אלא אם יהיה מבואר בדברי החכמים הידועים אולם מה שיבין ממנו שלא אמרו זולתי מחכמינו לא יבארהו אם שאמרו א' מחכמי אומות העולם:

עוד צוה הרב כי מי שיעיין בזה הספר כשיעלה במחשבתו שום סתירה על דברי הרב שלא יהרוס ויקפוץ להשיב על דבריו שאפשר שיהיה מה שהבינו מדבריו חלוף האמת אבל אחר שקידה גדולה ועיון גדול ויהיה מהחכמים אשר משכו השכל האנושי להשכינו במשכנו יסתור אם ימצא סתירה על דבריו כי אין ראוי לומר לשום איש קבל דעתי אבל המחויב לו לומר הוו מתונים בדין:

עוד אמר הרב מי יקבל תועלת בזה הספר ומי שיברח ממנו, כי כל מתחיל בבני אדם אף שלא יהיה לו מאומה מהעיון יקבל תועלת בקצת פרקי זה המאמר אמנם השלם מן האנשים והוא החכם בעל תורה הנבוך יקבל תועלת בכל פרקיו ומה מאד ישמח בהם ויערבו לו כי לא טעם שום שמחה מי שלא טעם גלוי הספקות:

ואמנם האנשים אשר השתדלו בעיון והרגילו נפשם בדעות מזוהמות ומזויפות, והם אשר חשבו כי התורה כלה כפשטה וכי הידיעה האמתית היא ליקח הדברים כמו שהם או שיש להם תוך והתוך הוא כמו הקליפה (לפרי) או אשר למדו קצת מהחכמים ולקחו סברות הקדמונים להם למנה ויתערבו בדעות המוטעים, אלו כלם לא יקבלו תועלת בזה הספר אבל יברחו ממנו למה שבזה הספר יבאר פסולת דעתם וזיופם אשר הם סגולותם וממונם המוכן לצרותם, ואם איש אחד יחשוב שיש לו תפוחי זהב במשכיות כסף והכל יחשבו כי כן הוא אמת מי שבא ויבאר לכל שהם מנחשת ומברזל כמה שנאה ואיבה יהיה לו עם זה האיש כן גם כן יהיה לאנשים שמוחם מזוהם ויחשבו הם שיש להם שכל נבון מי שיגלה לכל זיופם כמה יברחו ממנו וישנאו אותו:

והנה אמר הרב שזה הספר לא היה מחבר אותו בעבור שהיה ירא לחבר אלו הדברים שיהיה מטרה לכל סכל מפני שהם ענינים נסתרים לא חובר בהם ספר כלל באומתנו מזמן הגלות הזה:

ונתן הרב שתי סבות לחבור זה הספר שלא קדם כמותו לבאר סתרי תורה בזמן הגלות אבל אמר הרב שנשען על שתי הקדמות:

האחת אמרם על זה הענין עת לעשות, והשנית אמרם כל מעשיך יהיו לשם שמים. והרצון שנשען הרב על שתי הקדמות אלו וגם כי יראה כי הראשונה היא השנית אמנם הביאור הוא זה, כי ההקדמה הראשונה הוא כי למה שהיתה התורה האמתית מפורשת

בדעות מזוהמות ובאמרם דברים גשמיים באל ית' לכן אמר עת לעשות בעבור השם כי בזמן הרב רבים מגשימים ואם כן הפרו תורתך לא האמינו באל והפרו תורתו, ולכן היתה כוונת זה הספר ראשונה לסלק זה הדעת המזוייף אשר כל מה שבא בתורה מהרחקת עבודה זרה לא בא אלא להרחיק הגשמות ומי שיחשוב שהשם הוא גשם יקרא אויב ושונא כמו שאמר הרב בזה הספר הנכבד ואם הרב לא זכר הפרו תורתך אלא עת לעשות לא היה להעלם הענין כי לא יחשוב חושב שהיתה התורה בטלה עד שבא הוא, ואמרו וכל מעשיך יהיו לשם שמים שהיא ההקדמה השנית ירמוז כל שאר הדברים שבאו בזה הספר ממעשה בראשית ומעשה מרכבה והנבואה, והבן אמרו, סוף דבר אני האיש אשר כשהציקהו הענין וגו' ולא ימצא תחבולה לבאר האמת שבא עליו מופת אלא כשיאות לאחד מעולה ולא יאות לעשרת אלפים סכלים ראוי לבחור לאומרו להציל המעולה ממה שנשקע בו ואורהו מבוכתו עד שישלם וירפא ולא ארגיש בגנות העם הרב. וכבר אמר חכם אחר מיתת אלף אלפים סכלים בעבור הצלת איש מעולה ולא מיתת איש מעולה בעבור הצלת אלף אלפים סכלים כי הסכלים דומים לבהמות ובא המצוה לשוחטן לבעלי שכל כל שכן שאין ראוי לחוש לגנות העם הרב אם יאות לאיש מעולה ובעבור זה יחוייב לחכם שיגלה האמת באופן שלא יסתור הכוונה האלהית אף שיגנוהו רבים מהסכלים ובזה סיים זאת הפתיחה:

חלק א

הקדמה

אמר הרב הקדמה סבות הסתירה או ההפך וכו'. זאת ההקדמה היא גדולת הערך ואלו לא חובר זה הספר אלא שיאמר הרב כמה הם סבות ההפך והסתירה לחכמים היה די והיא מועלת מאוד לדעת כל הספרים המחוברים מאיזה פנים ימצאו בסתירה וגם לדעת הסתירה אשר תמצא בנביאים מאיזה מין הוא והוא נר מאיר כל חשך:

ודע כי הסתירה היא נבדלת מההפך כי הסתירה היא שתקובל בחיוב ושלילה באומרנו כל אדם חי אין אדם אחד חי או אין כל אדם חי, וההפך יקובל מצד החמר באמרנו כל אדם רשע כל אדם צדיק כי הסותרות וההפכים אי אפשר שיהיו צודקות יחד עם שאפשר שיהיו כוזבות כמו שהתבאר בהגיון:

והסתירה הראשונה אשר תמצא בספרים המחוברים והיא הסתירה היותר חלושה שתמצא בספרים כי אין הסתירה כפי הנושאים אבל הסתירה כפי הבעלים והוא מי שקבל דעות מתחלפות וחסר שם הבעלים ותמצא בחבור ההוא סתירה או הפך באמרנו

ראה רבי דבריו של פלוני בכך וסתם לן כוותיה וראה רבי דבריו של רבי פלוני וסתם לן כוותיה, והמשל בזה רבי יהודה סובר שדבר שאינו מתכוין אסור מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב ור' שמעון פוטר בשניהם ואם רבי סבר וסתם לן במלאכה שאינה צריכה לגופה שהוא חייב ובדבר שמתכוין שהוא פטור כרבי שמעון מכל מקום אין כאן הפך וסתירה כי הם נושאים מתחלפים אבל בבחינת היות הסברא אינה מסכמת עם התנא יאמר שהסברא היא סותרת האחרת:

סבת הסתירה השנית היא יותר גדולה והיא היות לבעל הספר ההוא דעת אחת ואחר כך שב ממנו כאמרם הדר ביה רבא מההיא וראוי שיובנו אי זה מהמאמרים נכתב אחרון:

סבת הסתירה השלישית. היות המאמרים אינם כולם כפי פשוטם אבל האחד הוא משל והאחר כפשטו כאמרו לא יראני האדם וחי ואמר ותמונת י"י יביט כמו שאמר מנשה הרשע משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי ואתה אמרת וארא את י"י, כי לא יראני האדם וחי כפי פשוטו והאחר צריך ביאור. או יהיו שתי הגזרות יחד סותרות לפי שהם משלים וכשיובנו כפי פשוטיהם יהיו סותרות או הפכיות:

סבה רביעית לסתירה שיהיה בענין תנאי שלא פורש במקומו כמו שאמרו ולא יכול משה לבא אל אהל מועד ובבא משה אל אהל מועד כי היה זה בתנאי כמו שמבואר בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם. או שיהיו הנושאים מתחלפים ולא יתבאר אחד מהם במקומו כמו שיהיו השמות משותפים כאמרו הגדי ישחט ויצלה הגדי לא ישחט ויצלה ויהיה כוונת אחד מהם מזל גדי:

הסבה החמשית לסתירה והוא הכרח הלמוד וההבנה יביא לנו הסתירה. והמשל בזה שיהיה בכאן ענין סתום מאד קשה לציירו במה שהוא סתום ועמוק יצטרך לצייר דבר ענין קל הציור ולמה שזה היה קל הציור ראוי שיוקדם על קשה הציור כי הדברים הקלים הם הקדמות לדברים קשי הציור כי כל ידיעה ולמוד אמנם תגיע בידיעה קודמת. ולמה שקשה הציור הוא הקדמה לקל הציור ראוי שיוקדם הקשה הציור, ולמה שלעולם נתחיל בקל הציור בעבור זה הקשה הציור ראוי שיהיה קל בהבנתו מפני שההתחלה לעולם בקל, יביא ההכרח שהקשה הציור שיקל המלמד בהבנת הענין ההוא הראשון על איזה דרך שיזדמן ובעיון גס ולא ידקדק באמתתו אבל יונח כפי דמיון השומע עד שיובן מה שירצה בו עתה להבינו באמצעותו מענין הבנת הקל הציור ואחר כך ידוקדק הענין ההוא הסתום הראשון ויתבאר אמתתו במקום הראוי לו:

סבה ששית לסתירה התעלמות הסתירה והיותה בלתי מתבארת אלא אחר הקדמות רבות. וזה דבר מבואר כי ברבים מאנשים ימצא זאת הסתירה ובפרט באנשים אשר אינם שקועים בחכמה:

סבה ז' לסתירה צורך הדברים בענינים עמוקים מאד יצטרך להעלים קצת ענייניהם ולגלות קצת ופעמים יביא הצורך כפי אמירה אחת להמשך הדברים ירצה כפי ההכרח יצטרך בעל הספר שיניח הקדמה אחת ובמקום אחר יביא הקדמה אחרת סותרת לראשונה כפי האמת. ואמרו המפרשים כי זה רומז לפי' הפסוק אתה י"י לעולם תשב שבפ' כסא (ט) יבאר שהוא תאר עצמותו ומהותו ובפרקי ר' אליעזר הניח שהוא תאר לשמים והאחד מהם כפי ההמון, וזה רומז להבנת דבריו:

ואמר הרב שהסתירה הנמצאת בספרי הנביאים הוא אם כפי הסבה הג' או הד' ובעבור זה הענין הובאה זאת ההקדמה כלה, והנה הסתירה אשר ציירו רז"ל הוא בעניני הדינים ואמנם כוונת הרב לבאר הסתירה הנראה בדעות ובאמונות:

ואמנם אם תמצא בספרי הנביאים סתירה לפי הסבה הזו', אמר הרב כי זה יצטרך עיון וחקירה רבה וצריך שלא יגזור זה באומד דעתו בסברא בלי אזון וחקור, והנה החכם רבי משה הביא הרבה סתירות בדעות ואותם הסתירות אינם סתירות לפי האמת והמבין אותם ידע שאינם סותרים, והנה כבר ימצא בנביאים כפי אמירה אחת דבר שיסתור אמירה אחרת כפי הרצון בנביאים לדבר כענין אמרו נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל כי כפי אמירתו הוא להוכיח את ישראל כדי שישובו בתשובה אמר הנביא נפלה לא תוסיף קום וזה הנביא בעצמו כתב אחר זה ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו יינם וגו' ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם וגו', וגם נמצא רבים מהסתירות בדעות ובאמונות כפי אמירה אשר יתעסק בה הנביא:

ודע וכו' צוה הרב והודיע כי הסתירה הנמצאת בזה הספר שהיא כפי הסבה החמשית והזו'. ואמר ודע זה והבן מאד שלא תתערב בקצת פרקיו:

ואחר שהניח הרב כוונת הספר ותכליתו ומה שמו ולמי חברו והלמוד הנעשה בו שהוא מגלה טפח ומכסה טפחיים והמעיין בו איך ראוי שיעיין ושאין ראוי לגלות דבר מזה הספר והתועלת הנמצא בו ומי האיש אשר לא יקרב לזה הספר ועשה התנצלות לחבור זה הספר שלא חובר בזמן הגלות ואמר סבות הסתירה וההפך הנמצא בספרים והנמצא בזה הספר, אמר כי אחר אלו ההקדמות התחיל בזכרון השמות אשר צריך להעיר על אמתת הענין המכוון בכל מקום כפי ענינו ויהיה זה מפתח להכנס אפילו סוגרו עליהם

השערים וכשיפתחו השערים ההם ויכנס האדם במקומות ההם ינוחו בהם הנפשות ויהנו העינים וינפשו הנפשות מעמלם ויגיעם. ע"כ הגעת פתיחת זה הספר הנכבד:

וע"כ אמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים אשר הרצון בזה כי בידיעת השמות יפתחו השערים ויבא בהם גוי צדיק ויהיה האדם בהם שומר תורתו ואמונתו, לא מה שיחשבו הפתאים כי מי שיכנס בזה הספר מדבר על י"י תועה אבל הוא שומר אמונים כי האמונה אינו דבר נאמר אבל מה שיצוייר אמתי וצודק יהיה אמונה אמתית, ולכן אמר כי באלו השערים ישמרו האמונים:

פרק א

צלם ודמות. אמר הרב צלם ודמות כבר חשבו בני אדם, הפירוש כבר ביארנו בפתיחת זה הספר כי הפשטת הגשמות מהאל יתברך אינו מכלל הסתרים אשר ראוי להעלים אבל בהרחקת הגשמות ראוי שישותפו ההמון והחכמים ויחנכו הנערים ג"כ כמו שביאר הרב בפרק ל"ה, ולמה שימצאו סתרים רבים יחוייב שיקבל אותם החכם אחר קבלת שהשם אינו גשם, רצה הרב בעבור שני אלו הטעמים לסלק הגשמות, והתחיל בצלם למה שאדון הנביאים התחיל בו במעשה בראשית גם כי הוא כולל כל חלקי ההגשמה כמו שביאר החכם רבי משה הנרבוני:

ואמר כבר חשבו בני אדם כי צלם בלשון עברי יורה על תמונת הדבר ותוארו. והרצון בו כי צלם יורה על תמונה ותואר, כבר ידעת כי תמונה ותאר הם ממאמר האיכות והם ממקרי הכמות במה שהוא כמות ואם הדבר כן מה שאמר במעשה בראשית נעשה אדם בצלמנו הרצון בו התמונה המקרית. ואם בכאן אמר השם נעשה אדם בצלמנו יהיה השם גשם, ויהיה הדבר כן צלם יורה על תמונת הדבר שהוא מקרה הכמות אם כן בצלמנו הוא דבר גשמי ובכאן נכלל הש"י אם כן הש"י הוא גשם וחשבו רבים שאם יתפרדו מזאת האמונה יכזבו הכתוב, גם כי רבים חשבו שמי שאינו גשם אינו נמצא והמלך אם לא יהיה בעל פנים ויד כמותם אינו נמצא כן הוא מלך מלכי המלכים אלא שחשבו שהשם יתברך הוא גדול בכמות ויותר בהיר ואינו החמר שלו מדם ולא מבשר זהו מה שחשבו רוממות בחק הש"י:

אמנם וכו'. כי מי שקרא בספר הפילוסופיא כבר ידע שבא המופת שהש"י אינו גשם וגם מי שיקבל התורה ויאמר שהש"י אחד כבר יחוייב לו שיאמין שהשם אינו גשם ולכן יחוייב כי צלם ודמות לא לבד יאמר על התמונה ותואר אבל יאמר על הצורה הטבעית והצורה הטבעית אמר הרב שהוא מה שבו נתעצם הדבר והיה מה שהוא והוא אמתתו מאשר הוא הנמצא ההוא, והרצון בזה כי המקרה אינו חלק עצם ולא נתעצם בו הדבר

ולמה שהחמר הראשון אינו נמצא שלם אבל הנמצא השלם הוא אשר יש לו הצורה המינית לכן אמר והיה מה שהוא. ומה שאמרו והוא אמתתו מאשר הנמצא ההוא הוא פירוש והיה מה שהוא. ואחרי אמרו כי אמרו והוא אמתתו הוא תשלום הגדר כי כבר היינו יכולים לומר שהיסודות הם עצמות האדם וכשאומר אמתתו הוא הבדל עצמו מיוחד, וההבדל בזה כי ההיולי ראשון הוא חלק עצם אבל אינו מהות הדבר ולמה שהיה הסוג מהות הדבר כי הושב בתשובת מהו כמו הצורה המינית השלים ואמר והוא אמתתו מאשר הנמצא ההוא:

ואמרו הענין ההוא באדם הוא אשר בעבורו תהיה ההשגה האנושית הרצון בו כי מצד הצורה השכלית הנמשכת מהצורה הטבעית ואמר בו בצלם אלהים כי הצורה בעצמה ענין גשמי ולא היה בה דמיון בשם יתברך אלא מצד כח הצורה השכלית הנמשכת מהצורה הטבעית. זה אם יהיה כח השכלי כח מעורב כמו שיראה מדברי הרב בקצת פרקי זה המאמר. אבל אם הכח השכלי הוא הבנה לבד כמו שיראה בקצת פרקי זה המאמר כמו שהוא דעת אלכסנדר והיה זה הכח כח בלתי מעורב כמו שהש"י אינו גשם יהיה הרצון באמרו אשר ענינו באדם הוא אשר בעבורו תהיה השגה אנושית יראה כי נקרא צלם אלהים הכח וההבנה למה שהיה כח נבדל כמו שהשם ית' נבדל מגוף ולמה שזה הכח ניכר שאינו גוף מפני ההשגה אמר ומפני ההשגה הזאת השכלית נאמר בצלם אלהים ברא אותו, ולפי האמת זה הפירוש האחרון הוא האמת אף כי לפי כוונת הרב ופרסום מאמרו בשכל יראה הפירוש הראשון יותר נאות וגם שהוא מתישב יותר על הלשון:

והנה הביא ראיה הרב כי צלם נאמר על הצורה הטבעית למה שאמר צלמם תבזה כי הבזיון דבק בנפש אשר היא הצורה המינית. כשהיה מתפלל דוד שיבזה השם אויביו היה מתפלל שהנפש שלהם והוא הציור הפנימי יהיה רע ומבולבל לא הענין הגופיי כי לא בשוקי האיש ירצה:

ואמר הרב כי הסבה לקרות הצלמים צלמים היות המבוקש מהם ענינם הנחשב ופי' בו הורדת הרוחניות וגם כן היתה הכוונה בצלמי טחוריכם ענין דחות ההיזק והורדת הרוחניות בעשיית צלמי הטחורים:

ולמה שהביא ראיה שהצלם הוא דבר שאינו גשמי ג"כ מצד מ"ש דוד בעיר צלמם תבזה ובעבור קריאת הצלמים צלמים והיה הראיה האחרונה בלתי מפורסמת. לכן אמר ואם א"א מבלתי צלמי טחוריכם הצלמים מבלתי התכונה והתאר יאמר צלם אם בשתוף ואם בספוק, יאמר בשתוף כשיאמר על הצורה המינית ועל הצורה המלאכותית ולכיוצא בו

מתכונת הגשמים, ויאמר בספוק כשיאמר על הצורה המלאכותית ועל צורות הדברים הטבעיים כי בקדימה יאמר על תכונת הגשמים הטבעים ואח"כ יאמר על תכונת הגשמים המלאכותית והבן זה כי זולת זה לא תסתלק מן הספק כי השם לא יהיה משותף או מסופק בשני הענינים יחד:

אמנם דמות הוא שם מן דמה והוא ג"כ דמיון בענין והרצון בו כי הדמיון יאמר על שום דבר שיהיה בין שני הדברים דמיון באי זה דבר אף שלא יהיה אותו הדמיון גשמי ולא מקרי כי דמיתי לקאת מדבר לא שדמה לכנפיה ונוצתה אבל דמה אבלו לאבלה וכן כל עץ בגן אלהים לא דמה אליו הוא דמות בענין היופי לא בדמות תמונה ותואר:

וכן נאמר דמות הכסא דמות ענין התנשאות ורוממות. ר"ל שהשם ית' מתנשא ומתרומם על ענין אלו המציאות והוא מניע גלגל ערבות:

דמות חיות. רוצה לומר דמות לזה הענין כי כ"א מהגלגלים הם חיים ומשכילים ויש להם דמות עם החיות כמו שהתבאר במעשה מרכבה:

וכאשר ייחד וכו' ביאר הרב כי דמותנו הוא דמות בענין ויוחס אדם בדבר שהוא זר מאד ממה שאין כן בדבר מהנמצאות אשר היא השגה שכלית אשר לא ישתמש בה לא חוש ולא יד ורגל דמה אותו בהשגת הבורא אשר אינה בכלי כי השגתו יתברך היא עצמותו:

ואם אינו דמיון באמת כי השגת השם לא ידמה להשגת שום נמצא כל שכן להשגה האנושית אבל יתחלף ממנה האדם מפנים רבים כמו שיבאר הרב בחלק ג'. ולמה שהשם ית' אין לו דמיון עם אחד מברואיו כ"ש להשגה האנושית, אבל מאשר נראה מן הדעת תחלה הענין ידמה אליה. נאמר באדם מפני זה הענין מפני השכל האלהי המדובק בו שהוא בצלם אלהים ודמותו. והרצון אחד מג' דברים או מפני המשיג שהוא הכח וההבנה שאינה גוף ולא כח בגוף או מפני השכל אשר בפועל והיא ההשגה או מפני השכל הנקנה באדם והוא השכל הנאצל אשר אחר הבנת רוב המושכלות הטבעיות ורוב האלהות יתייחד האדם ויעשה ממושכליו כלם השכל הנאצל ויעלה האדם לזאת המדרגה אשר ישכיל הדברים בידיעה אחת לכן נאמר שהוא בצלם אלהים ובדמותו. והאמת כי מה שכיוון הרב הוא זה המין האחרון מן ההשגה כי זה השכל נצחי וקיים והוא בלתי הווה ולא נפסד והוא המכונה בנשמתן של צדיקים ולכן נאמר עליו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו לא בעבור התכלית הראשון והאמצעי אבל בעבור זה האחרון והבן זה כי זה תכלית האדם והצלחתו ובעבורו נאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו לא שהשם יתברך יהיה בעל תמונה. ולמה שכוונת מעשה בראשית היתה לעשות זה האיש

השלם כמו שתארנו והיה ירא מפשוטי הכתוב הפך זה בא מורנו הרב מורה צדק בפרק השני להתיר זה הספק:

פרק ב

אמר הרב הקשה לי איש חכם זה לו שנים קושיא גדולה וכו'. כבר ביארתי לך כי בהרחקת הגשמות מהשם יתברך יובנו רבים מסתרי התורה ממעשה בראשית ומעשה מרכבה ואחר שהתבאר מהו הנרצה בצלמנו כדמותנו יסולק ספק גדול ממעשה בראשית והוא הספק שעשה לרב האיש החכם. והנה הניח הרב הקדמה אחת שהיא הצעה לסלק הספק כי אלהים שם משתתף למלאכים ולשופטים ולמנהיגי המדינות והרצון באמרו והייתם כאלהים יודעי טוב ורע רוצה בו הענין האחרון אמר אונקלוס ותהון כרברביא:

ואחר שהניח זאת ההצעה שהוא מפתח להבין כל מעשה בראשית ובפרט חטא האדם וענשו אמר הרב כי המקשה הקשה לו שיראה מפשט הכתוב:

כי הכונה הראשונה באדם שיהיה כשאר ב"ח שאין לו שכל ולא מחשבה ולא יבדיל בין הטוב ובין הרע, והרצון באומרו אין לו שכל להשיג ההשגות השכליות אשר בם אמת ושקר, ולא מחשבה להשיג הדברים אשר בהם יתלה הטוב והרע והם הדברים המפורסמים:

וכאשר המרה הביא לו מריו זה השלמות הגדול המיוחד באדם והוא שיהיה לו זאת ההכרה הנמצאת בנו אשר היא הנכבדת מן הענינים ולא לבד היא נכבדת מכל הענינים אבל היא עצמותנו ומהותנו, וזה הפלא שיהיה לו ענשו על מריו תת לו שלמות שלא היה לו והוא השכל, וחזק זה הספק במ"ש כי איש מן האנשים מרה והפליג בעול ולפיכך הושם כוכב בשמים. ע"כ בזה יראה דברים רבים סותרים, ראשונה שיהיה כוונת ה' שיהיה האדם כשאר ב"ח אין לו שכל ולא תבונה וזו סתירה גדולה, כ"ש שיהיה הפך הנאמר מכוונת האל אשר אמר ית' נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, ג' שהמרי יביא לו זה השלמות, והנה כל מרי וכל פחיתות יבא מהחמר והשלימות יבא מצד הצורה ואיך יביא החטא לזה השלימות הגדול כי לא יביא החטא אלא להפסד והשחתה, והנה נראה כי האדם קודם שחטא לא היה יודע בין טוב לרע וכאשר חטא נפקחו עיניו וידע שהוא ערום א"כ הביא לו המרי זה השלימות הגדול אשר היא הידיעה, ואמר הרב שהיא קושיא גדולה בעבור כי זה כוונת התורה בתחלת הדעת ונרצה מפשוטן של כתובים:

ואמר הרב שאף שיראה מפשט הכתוב אין ראוי האיש המעיין בתחלת רעיוניו וזממיו שיחשוב שיבין ספר שהוא הישרת הראשונים והאחרונים בעברו עליו בקצת עתות

הפנאי מהמאכל והמשתה כמו שעושים הסכלים שיעיינו בספרי הקדש באלו העתות ויחשבו שהיא כספרי דברי הימים ושיר מהשירים:

ודע והבן כי האדם יש לו שתי השגות האחד דברים הנמצאים והוא השגת השם יתברך ומלאכיו וצבאיו ומעשיו והוא תכלית המצאת האדם כי האדם נברא להבין ולהשכיל וזאת ההשגה הוא אשר בה ידמה האדם להשי"ת והיא השגת הנמצאות על מה שהם עליו, והנה היודע נמצאות וידע איך הש"י סבה להם ויתייחד באחרונה עם השכלים הנבדלים הוא תכלית מציאות האדם ובואו לזה העולם. ואמנם האדם למה שהוא מורכב מגוף ונפש והיה הגוף והנפש א"א לחיות מבלי שיתערבו קצת האנשים אלו עם אלו כי האדם מדיני בטבע ובעבור שיעזרו קצתם אל קצתם הוכרח הקבוץ והנה להכרח קבוץ יונחו הדיינים והשופטים שיהיו מנהיגי המדינות כדי שיחיה האדם קצתו עם קצתו, והאדם אם ישתמש באלו המפורסמות לבקשת ההכרחי לדעת את ה' מה טוב ומה נעים, אבל אם יעזוב האדם השגת האל ומלאכיו וכל שאר הנמצאים ויעיין בהנהגת הגוף וירדוף אחר הממון ואוהב כסף לא ישבע כסף ויחשוב האדם שהיות לו כסף וזהב לרוב ועבודה רבה ואכול ושתה וישתמש בשאר התאוות הגשמיות הוא התכלית האחרון, הוא יסכל ויבער, ורוב קהל אנשים יעזבו את ה' נאצו צור ילדם ישכחו המושכנות אשר בעבורם נבראו ונפקחו עיניהם במפורסמות, והנה החטאים הממיתים לרוב האנשים הם ההנאות הגשמיות והתשוקות המדומות ובעבור אלו השני דברים הם נגרשים מבית העיון. ובכלל האנשים האלה מצד שתאוותם ותשוקתם אינו אלא ההנאות והתשוקות הגשמיות יש להם מהצער והטורח והעמל מה שלא ישוער. ולכן כהגיע תור כל איש ואיש להפרד נפשו מעל גויתו ולא ימצא לו שום שלמות אלא היותו בהמה בדמות איש וע"ז נאמר ואדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו. הרי יתבאר שלאדם ב' מיני השגות, השגה חושיית ודמיונית שאלו כלם השגות גשמיות, והשגה שכלית אשר בה ידמה האדם לאל יתברך והיא השגת הנמצאות והשגתו ית', וכל מה שקרה לאדם הראשון ידמה לנו בכל דור ודור כי זה ספר תולדות אדם והחטא שחטא הוא חטאו בניו הנמשכים אחריו, ואחר שתבין זה תבין כל מה שאמר הרב בזה הפרק ולמה הוא רומז חטא האדם ועונשו ואיך צאתו מזה העולם כאחת מן הבהמות, ואמר לבאר זה כי הכונה בבריאה האנושית והוא התכלית אשר בעבורו נברא הוא היות האדם בצלם אלהים ובדמותו. והנה קודם מרותו וחטאו נאמר בו שהוא בצלם אלהים. בעבור השכל אשר השפיע הבורא על האדם והוא השלמות האחרון לא הראשון והאמצעי כמו שביארתי, והביא ראיה כי היה האדם בשלמותו האחרון למה שנא' עליו ויצו ה' אלהים על האדם והצואה

היא למי שהוא נביא ואין הנבואה שורה על הבהמות, ולא למי שאין לו שכל ירמוז לשאר בעלי חיים, ואמרו ויאמר ה' לדג ויאמר אלהים לנחש יבואר בפ' מ"ח ח"ב. או ירמוז כי לא תהיה הצואה למי שיש בכחו להוציא שכלו מן הכח אל הפועל ולא הוציאו אלא למי שהוציא שכלו בפועל:

ומ"ש והייתם כאלהים יודעי טוב ורע, אמר כי שלמות האדם אינו להשיג הטוב והרע, כי משלמות האדם להשיג האמת והשקר במחשבה שהוא האומד אשר ימצא בשופטים ישיג הטוב והרע שהוא הנאה והמגונה, א"כ כונת הבריאה האנושית היא שישיג האדם האמת והשקר לא שישיג הנאה והמגונה שהוא המפורסם, והנה האדם קודם מרותו היה בשלמותו האחרון להשיג הנמצאות כלן וכאשר היה בזה התואר כי מחשבתו ומושכליו הוא על שלמות ענינו נאמר עליו ותחסרהו מעט מאלהים, וכשישתמש האדם בדברי האלהים לא יוכל להשתמש במפורסמות ולא ידע האדם אפילו הגלוי שבמפורסמות בגנות והוא גלוי הערוה:

וכאשר המרה ונטה אל תאוותיו הדמיוניות והנאותיו החושיות, כמו שאמר כי טוב העץ למאכל, ירמוז אל ההנאות הגשמיות, וכי תאוה היה לעינים ירמוז אל התאוות הדמיוניות, נענש בששולל ההשגה השכלית כאלו נעשו כצרות זו לזו כי מי שידע דברי האלהים לא ידע דבר מהנאות הגופיות ומי שנמשך אחר ההנאות הגשמיות והדמיונות לא ידע לעולם המושכלות:

וכשמרה במצוה אשר צוה בה והגיע לו השגת המפורסמות אז ידע שעור מה שאבד. ירמוז כי כל האנשים ישתוקקו לדעת ויראו כי מי שאין לו דעת יהיה אחר מותו כבהמה ולכן שערו בעצמם כי הם ערומים. והנה בעבור שהשיגו המפורסמות נאמר והייתם כאלהים יודעי טוב ורע כרברביא כי משפטי התורות מן המגונה והנאה ולא יתלה בנמצאות בעצמם שיאמר בעבור זה שקר ואמת:

ואמרו ואין בהכרחי טוב ורע אבל שקר ואמת כי ההכרחי והם הנמצאות בעצמם אשר אין אנחנו סבתם אין בו טוב ורע אשר הוא המגונה והנאה, אך השקר כשנסכילם או נאמרם בחלוף מה שהם במציאות ואמת כשיסכים ציורנו או היורה עליו עם מציאותם בעצמם:

ואמרו אבל אמרו על אדם משנה פניו ותשלחהו, אמרו במדרש שהוא נאמר על אדם הראשון שנראה מזה הפסוק שהוא התחדשות חוש הראות, זה אינו כן כי הכוונה שנה פנותו:

ואמרו הותר לאכול מן הנעימות. ר"ל הותר שישכיל המושכלות כלם והוא הרמוז מכל עץ הגן אכול תאכל ושיהנה מן המפורסמות בנחת ובטחה ושלא יקח מהמפורסמות רק ההכרחי לבד:

ואמרו נמנע ממנו הכל. נמנע ממנו ההשגה שכלית ונמנע ממנו מליהנות מהמפורסמות בנחת ובטחה לפי שיבקש מן המפורסמות המותר ובמותר אין לו תכלית:

ונתחייב לאכול הפחות שבמאכל. והם עשות הדברים המגונים אשר לא היה משתמש ממנו קודם. וזה יהיה אחר העמל וטורח כמו שאמר וקוץ ודרדר תצמיח לץ וגורש מעדן כי אחר שישתמש האדם באלו המפורסמות והם ההנאות הגשמיות והדמיונות לא יוכל בשום זמן לעלות אל השם ולשוב אל בית העיון אם לא בקושי גדול ולכן הושוו רוב האנשים לבהמות כי אדם כולל כל המין האנושי זולת איש א' נמצא ברוב דורות והוא הנקרא איש אלהים כי כלם נמשכו אחר התענוגים ואחר הדמיונים הכוזבים והם אחרי המות נמשלים לבהמות וזהו אמרו אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו:

ואמרו ישתבח בעל הרצון הקדום שרצה שיהיה האדם נאצל מהעליונים ותהיה הרכבתו משני אלו הענינים והם השכל והחמר ומצד שכלו לא היה ראוי להשתמש רק במיני המושכלים האמתיים אמנם מצד הקשרו בחמר היה ראוי שישתמש במפורסמות והיה ראוי שיחטא והיה ראוי לצוותו שלא יקח מעץ הדעת. והחכם ר' משה הנרבוני אמר ישתבח בעל הרצון כו' כי בראו מורכב בנהפכים משתתף בין העולם המושכל והמוחש, ואמר אשר לא תושג תכלית הרוצה שידמו כל הנמצאים אליו כי הוא תכלית יכולת ההיולי ר"ל להמציא המשתתף עד שיתאחד בו כי מאתו הם יוצאים ואליו שבים, והאמת כי מה שכיון הרב שתכלית זה העולם השפל הוא זה האדם ותכלית האדם הוא היות כזה החומר וכזאת הצורה ותכלית זאת הצורה השכלית הוא שיתדמה להשי"ת הוא עצמותו כי הכל פעל ה' למענהו וכמו שלא נדע עצמותו כך לא נדע כוונתו וחכמתו בבריאה האנושית כי תכלית הכל הוא האל יתי כמו שביאר הרב בחלק ג' פרק י"ג. ואתה המעיין תעיין בזה הפרק ותתבאר לך ממנו נפלאות והשם יכפר בעדנו במה שהארכנו כי היה זה בעבור העת והזמן שהגיע לגלות קצת מהסתרים:

פרק ג

אמר הרב יחשוב שענין תמונה ותבנית בלשון העברית אחד וכו', ר"ל תוארו כרבוע ועגול ומשולש, ור"ל כי תבנית הוא מורה על דבר גשמי לעולם ולכן לא הפיל לשון עברי אלא המלות כתוארים נתלים באלהים בשום פנים, והביא הראיה על זה מתבנית המשכן

ותבנית כל כליו ואומר כתבניתם אשר אתה מראה בהר תבנית האולם תבנית כל צפור תבנית יד כל זה תאר:

אמנם תמונה. הוא יאמר בפסוק על ג' ענינים כי יאמר על צורת הדבר המושגת בחושים חוץ לשכל כמ"ש לא ראיתם כל תמונה, ואח"כ יאמר על הצורה הדמיונית הנמצאת בדמיון אחר העלמו מן החוש כאמרו בסעיפים מחזיונות לילה וסוף דבר יעמוד ולא אכיר מראהו תמונה לנגד עיני, ר"ל דמיון לנגד עיני, ויאמר על ענין אמתי המושג בשכל, ולפי זה הענין הג' יאמר בו ית' תמונה כמ"ש ותמונת ה' יביט כי ה' לא יושג בחוש ולא בדמיון לכן אמרו ותמונת ה' יביט יראה אמתת ה' ישיג. והנה הקשו בזה ולמ' לא עשה הרב תבני' יאמר על ב' ענינים על השגת הדבר המושג בחוש ועל הדבר המושג בדמיון, על הדבר המושג בחוש כאמרו תבנית כל צפור תבנית אולם תבנית יד, ועל הדבר המושג בדמיון כתבניתם אשר אתה מראה בהר, כי מה שנראה למשה בהר הוא במראה הנבואה, ואמרו המפרשים כי לא הוצרך הרב לבחינה הזאת לפי שלא מצא הרב לשון תבנית בו ית' לכן עשה תבנית כלו מענין גשמי אבל במלת תמונה שנאמרה להש"י הוצרך לעשות הבחינה ההיא לדקדק בענין, והאמת בזה כי כל תמונה הנמצאת בדמיון אם תכליתה להיותה גשמית תהיה כאלו היא גשמית ואם תכליתה להיות דבר רוחני נקראת רוחנית ולא גשמית, והנה הצורה הנמצאת בחוש היא גשמית ותכלית זאת הצורה הנמצאת בדמיון להיותה בשכל כמו שהתבאר בספר הנפש, ולכן תמונה נאמרת בספוק על הנמצאת בחוש והיא הצורה המושגת בחוש המשותף ועל המושג בדמיון ועל הצורה הג' המושגת לשכל ולכן נאמר תמונה בשם מסופק על שלשת הענינים האלה. אמנם תבנית המשכן נראה למשה במראה הנבואה בעבור כי תכלית זאת המראה היא להיותה גשמית לא ראה הרב לומר שהיא נאמרת בספוק על הדבר הגשמי ועל הדבר הרוחני, עוד הקשו כי בכאן אמר הרב כי אמתת מציאות ה' ישיג ובפרק ל"ז מחלק הא' אמר כי אמתת מציאות השם כפי מה שהוא לא תושג, ואמרו שזה נוהג כפי הסבה החמישית כי כאן דבר בקלות ובהעברה ושם כפי האמת. אבל האמת בזה כי בכאן אמר כי אמתת ה' ישיג כפי מה שהוא אפשר לשכל האנושי להשיג ממנו ית' ושם אמר כי לא תושג עצמותו כפי אמתתו. ואחר אשר הזכיר ותמונת ה' יביט הביא ענין שתוף ראה והביט וחזה:

פרק ד

אמר הרב דע כי ראה והביט וחזה שלש המלות וכו', אמנם זה בראה מפורסם הרצון בו שההמון ידעו שענין הראיה נאמרת אף להשגת השכל, ולפי זאת ההשאלה בכל מקום

שיאמר הרב ולפי זאת ההשאלה ועל זאת ההשאלה הוא להורות לנו שאינו דומה הכתוב לשאר הכתובים שהביא כי אינו דומה ראיה הנאמרת בבורא לראיה הנאמרת באדם אף שיהיה השגה שכלית:

כי לא ישיגו העינים רק גוף וקצת מקריו. ר"ל בלובן ובשחרות וברבוע ועגול כי לא ישיגו שאר המקרים כמו הקור והחום וזולתו, וז"א כלומר מראה הגוף ותוארו:

וכן הוא לא ישיג בכלי. ר"ל כי אחר שלא יושג השם ית' בכלי לא ישיג הוא גם כן בכלי:

אמרו החכמים יש בו עוד זה הענין. אע"פ שבמשפט הלשון זה נראה שהיא הבטה חושית כבר אמרו החכמים שהיא הבטה שכלית שהיו מתבוננים במאמריו ומדקדקים בפעולותיו להדמות בו:

ומזה הענין אמרו חכמים. הבט נא השמימה כי זה היה במראה הנבואה. כמו שהיה אומר ראשונה היה דבר ה' אל אברם במחזה ולכן הבט נא השמימה אינה הבטה חושית, והנה הרב הביא ראיה ראשונה כי הבטה נאמר על השגת הענין והוא השגת השכל כי אמר לא הביט און ביעקב והביא ראיה לזה מהמובט לא מהמביט כי המובט אי אפשר שיהיה מושג בכלי גשמי שהוא האון, ואח"כ הביא ראיה מהמביט כמ"ש והביטו אחרי משה כפי רצון החכמים שאמרו שהיו מסתכלים בפעולותיו עם שהניחו הפסוק כפשוטו שהיא הבטה גשמית, ואח"כ הביא ראיה מהבט נא השמימה כי זה א"א שיהיה הבטה חושית. ועל זאת ההשאלה נאמר כל הבטה שבא בהש"י בין שיהיה המביט הוא יתברך בין שיהיה מובט, המובט כאמרו ותמונת ה' יביט, והמביט כאמרו והביט אל עמל לא תוכל. אמרו המפרשים כי אמרו על זאת ההשאלה נאמר ויחזו את האלהים ולא הביא הפסוק לבד עם שאר הפסוקים, מצד ששאר הפסוקים שהביא היתה השגה נבואיית וזאת ההשגה לא היתה נבואיית כי השגתם היתה משובשת אמנם למה שהיתה השגת הנבואה (הוא) בדמיון ובמחשבה וזאת ההשגה לא היתה שכלית אלא משובשת לכן היתה דומה לזאת ההשגה. ולכן לא הביא הרב ויראו את אלהי ישראל בהשגה הנבואיית אבל בהשגה השכלית אמר למעלה ויראו את אלהי ישראל כל זה השגה שכלית:

ואמרו ודעהו. רמז על שהיתה השגתם בדמיון ובמחשבה לא השגה אמתית ולכן נאמר והושאל להשגת הלב כי הלב הנה היא המחשבה לא השכל ולכן לא אמר והושאל להשגת השכל כמו שאמר אלא להשגת הלב:

פרק ה

אמר הרב כאשר החל ראש הפילוסופים וכו'. הרצון בו הפילוסוף כשרצה לדבר בדברים עמוקים מאד בספר השמים והעולם על שתי שאלות נפלאות. האחד למה היו הכוכבים

הנבוכים כל מה שהוא יותר קרוב מהם אל גלגל המזלות יתנועע תנועות רבות והרחוק יתנועע תנועות מועטות ואם הגלגל הא' בלתי מתנועע אלא תנועה אחת. והשאלה הב' לאיזו עלה היה בגלגל הא' כוכבים רבים והוא אחד ובשאר הגלגלים לא ימצא בהם כ"א כוכב א' ואם הוא בעל גלגלים, והתנצל בזה וביאר כי הוא פעל אנושי למה שהיו השמים בעלי נפש ואין ראוי למעיין בספרו שייחסהו לעזות או היותו מתפאר והורס לדבר שאין ידיעה בו אבל ראוי שייחסהו לזריזות והשתדלות בהמציא והעמיד אמונות אמתיות אף שיהיו אלו הגרמים רחוקים ממנו במעלה ובמקום:

וכן נאמר אנחנו. אמרו המפרשים כי הרצון בו כי אריסטו עשה התנצלות לעצמו ואותו התנצלות שעשה אריסטו מלה במלה כן נעשה אנחנו בעשותנו ספרים עמוקים בעניני האלהות ובעניני המעמד הנבחר כי מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו:

כי צריך לאדם כו' ירצה ובדין הוא שינצל אריסטו על עצמו ואנחנו על עצמינו מענין הריסה כי הוא עיון גדול וסכנה גדולה, ולפי דעתי שלא התנצל הרב על עשותו ביאור במעמד הנבחר כי הביאור שעשה איננו עמוק אבל הרצון באמרו וכן נאמר אנחנו הרצון כי כמו שאמר אריסטו שאין ראוי לדרוש ולחקור בדברים עמוקים כן נאמר אנחנו קהל עדת ישראל ההתנצלות ראוי ומחויב מצד התורה וזהו התחלה לביאור המעמד הנבחר.

ואמרו כי צריך האדם רוצה לומר כי ההריסה הוא עון פלילי וסכנה גדולה:

ולזה הענין העצום רוצה לומר והיא חכמת האלהות. בלתי שירגיל עצמו בחכמות. רוצה לומר שצריך שידע תכונת טבע האלהית ורמז בזה מעמד הר סיני היו נכונים לשלשה ימים שהוא רמז לשלש חכמות, ויזקק מדותיו זה רמז וכבסו שמלותם וכשיכון הקדמות וידע דרכי וההקש ועשות המופת וידע אופני השמירה מההטעאות אז הוא מוכן לעלות אל הר ה' ואף שיהיו לו אלו התנאים לא יגזור בתחלת הדעת מה שיעלה בלבו וזה בא הרמז עליו וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו ולא ישלח מחשבותיו בתחלה וישליטם בהשגת הבורא. ואמרו אבל יבוש וימנע ויעמוד, הרצון בו כי יבוש האדם בהשגתו וימנע בקצת הדברים שהשכל האנושי אי אפשר להשיגם ובקצת הדברים שהשכל אפשר להשיגם יעמוד עד שיהיה מוכן להשיג ואז יעלה ראשון:

ועל זה נאמר ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים וכו'. הרצון בו כי אם זה הרמז הוא אמתי הפשוט אין ראוי להכחישו שהיה מפחד מהאור הנברא חוץ לנפש אשר על הסנה כי כל דבר שנראה במראה הנבואה הוא משל לענין אחר כמ"ש הרב:

ושובח לו וכו'. ר"ל בעבור שמשה ע"ה עם גודל מעלתו הסתיר פניו השפיע האל מאורו וטובו ממה שחייב לו שנאמר בסוף ותמונת ה' יביט הנה מרע"ה עלה אל האלהים ראשון

ראשון ומנע עצמו מהביט עד שהיה מוכן וזכה בעבור זה להשגות אלהיות מה שלא זכה אדם כמותו:

אמנם אצילי בני ישראל הם הרסו ושלחו מחשבתם בשם יתברך בלתי היותם ראויים והשיגו אבל השגה בלתי שלמה. ר"ל שהשיגו מציאותו יתברך אבל נתבלבלו בהשגה ההיא כמו שנבאר בסמוך:

ולזה אמר עליהם ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו וכו' ולא אמר ויראו את אלהי ישראל לבד, והרצון בו כי כבר יאמרו הנביאים בכלל וארא את ה' והוא מאמר ע"ד הכללות ואח"כ אומר איך ראה אותו יושב על כסא רם ונשא כמ"ש יחזקאל נפתחו השמים וארא מראות אלהים ואח"כ פירש אותם המראות. אמנם ותחת רגליו אינו פי' ההשגה אבל היה ראוי לומר ויראו את אלהי ישראל יושב על כסא כמ"ש ישעיה וכמ"ש מיכה אבל אומרו ותחת רגליו יורה שבא לדקדק רוע השגתם אשר כללה מהגשמות מה שכללה ולכן אמר הרב כי כלל המאמר ההוא לדקדק עליהם ראייתם שהיא רעה לא לתאר איך ראו כשאר הנביאים ולכן בא הכתוב לדקדק עליהם תוכן השגתם אשר כללה מן הגשמות מה שכללה חייב זה הרסם קודם שלמותם וחויבו כליה והאריך ה' להם עד שנשרפו בתבערה ונשרפו ג"כ נדב ואביהוא באהל מועד. והטעות שטעו אלו האצילים רבו הסברות יש מי שפירש שהשיגו השכל הפועל שהוא סבה קרובה לחמר ובזה כללה מן הגשמות כי השכל במה שהוא שכל לא יניע לחמר בלי אמצעי, ויש מי שפי' שהם השיגו הש"י שהוא יניע החומר בלי אמצעי ובזה כללה הגשמות מה שכללה ואמרו שהפי' הנכון הוא שהם טעו והשיגו שהוא כח בגלגל ולכן ראו את ההיולי הראשון תחת רגליו שהוא השמים ואם הדבר כן יהיה השם כח בגשם:

הנה ראיתי לאחד מן החשובים מאמר נכון בזה ואני אגיד לך כוונתו. כבר ידעת אתה המעיין כי חכמת האלהות אנו קוראים חכמת מה שאחר הטבע בעבור אחד משני דברים או בעבור שניהם, אם בעבור עמקה וקושי העמידה עליה כמו שחשב ב"ס ואבוחמ"ד, או בעבור כי זולתה יעשה שורש מונח ממה שהתבאר בו, כי בחכמת הטבע יתבאר שיש נבדל והנבדל הוא נושא לחכמת האלהות כפי דעת ב"ר, ולכן בעל החכמה האלהית לא יבאר שיש דבר נבדל מהחומר כי אם היה הדבר כן היה בעל החכמה יבאר נושאו, והתבאר בהגיון שזה בלתי אפשר, והאמת כי נקרא מה שאחר לב' אלו הדברים יחד, וכי הדברים הנבדלים א"א שישוערו אלא אם יקדם חכמת הנפש ראשונה, כי מצד ידיעת האדם נפשו יבא לצייר שיש דבר רוחני, וגם בידיעת דברים רבים מהטבעיים יוכל להשכיל שיש בכאן סבה נבדלת ובעבור כי ידיעת הנבדל קשה מאד עד שהפילוסופים

הראשונים היו חושבים שלא היה הנה נמצא זולת המוחש עד שבא סוקר"ט האלהי ואמר שהשכל הוא סבת המוחש בהפך מה שהיו אומרים ונתפשטה זאת האמונה בפילוסופים והחזיקה אריסט"ו בכל ספריו, וכבר ידעת מאמר הרב שאמר כי ידיעת הנבדל קשה מאד על השכל. והנה אמרו שב"ס חשב שהפילוסופים לא ביארו במופת שיש הנה שכל נבדל ואמרו כי סברתו היתה שהש"י הוא כח בגשם ולכן אמרו שקרא ספרו פילוסופיא מזרחית למה שחוברה על דעת אנשי המזרח שחשבו שהאלוה הוא כח גשמי, יצילנו השם מזאת השגיאה, והנה רוב האנשים אם התחילו לעיין בחכמת מה שאחר הטבע לא יוכלו להשיג בשלמות שאפשר שימצא דבר נבדל ולכן יחשבו שהשם כח בגשם הנה הם ישיגו שיש בכאן התחלה ראשונה אבל שזאת ההתחלה אינה גשם ולא כח בגשם אבל דבר נבדל א"א להשיגו, ואחר שקרה להם זה המכשול יקרו להם מכשולים רבים כי החכמה האלהית א"א לציירה כי זה יסוד שהכל תלוי בו ויקרה מזה שיחשבו שהכח השכלי אינו דבר נבדל וכי מותר האדם מן הבהמה אין, ומי שיש לו זאת הסברא לא לבד יקרו לו מכשולים בחכמה אבל יקרה בלבולים רבים בחכמת המדינים ויאכל וישתה ויתן נפשו לתענוגים הגשמיים ויתן נפשו לתשוקת הדמיוניות, וכן קרה לאצילי בני ישראל שוה בשוה כי הם התחילו באלהיות ולא יכלו להשיג שיש דבר נבדל ונכשלו במכשול שאין לו תקומה שהשם כח בגוף, ואם זה בדינו כל שכן בכח השכלי עד שנטו לעניני הגופיית לשבוש ההשגה האלהית והבן זה כי הוא נפלא. והשרפה אשר נשרפו אצילי בני ישראל ונדב ואביהוא באהל מועד כי הדעות הנפסדות הם נשרפות מעצמם ולכן תמצא שאמרו ביונתן בן עוזיאל שכל עוף שהיה פורח מיד נשרף בשעת עיונו והרצון בו כל מחשבה שהיתה בלתי אמתית מיד נשרפה והולכת לאבדון:

ואמרו אין היזק בזה, כי זה אחר שהוא חוץ מן האלוה אין היזק אלא שהוא מקצר במדרגה (עד) שמשתדל עמו להעלותה. הנה הרב בפרקים הקודמים רצה לבאר צלם ודמות כי הוא כולל כל מיני ההגשמה, ונתחייב בעבור זה לדבר במעשה בראשית כמו שביארנו, ואחר כך שב לדבר בתמונה שהוא דומה לצלם ויתחייב בעבור זה לדבר ותמונת ה' יביט וחייב בעבור זה לדבר בראה והביט וחזה והוצרך לדבר ויחזו את האלהים ובעבור שנתחייבו כלייה האצילים בעבור השגתם נתן הסבה הרב למה ונמשך מזה קצת מביאור מעמד הר סיני, שב עתה אל ענינו הראשון לבאר השתופים אשר נמצאו במעשה בראשית והוא אומרו איש ואשה שני שמות:

פרק ו

הרמז בזה הפרק לבאר כי האשה הנאמרת במעשה בראשית נרמז ג"כ לחמר והאיש רמז גם כן אל הצורה. וכי אח ואחות נאמרו בשתוף, רמז בזה לאמרו איש ואחיו לענין הכרובים ואח"כ ביאר שתוף שם ילד ובן הנאמר במעשה בראשית:

פרק ז

ילד ואמר על זה הענין מי שמלמד ענין לאיש א' והועילהו דעת כאילו הולידו האיש ההוא, ובא הרמז בזה כי כל אחד מהאנשים אשר הולידו בנים ובנות לא לבד הולידום הולדה גשמית אבל הולידום שנתנו להם דעות אמתיות ולמדום עד שהוציאו נפשם מן הכח אל הפועל, ונקראו אלו בנים כמו שנקראו בני הנביאים בנים. כמו שנבאר בשתוף שם בן, והוא אשר ביארו בשת כי אמר הרב כל מה שקדמו לו מהבנים לא הגיעה אליהם הצורה האנושית באמת, אמנם שת כאשר למדוהו ונמצא שלם השלמות האנושית אז אמר בו ויולד בדמותו בצלמו, ויהיה אמרו בשת ויולד בן ר"ל כשהאדם נטה לדברים השכליים והוציא שכלו מן הכח אל הפועל אשר היתה המחייבת צורתו לפעול בדברים ההם אז הולידה צורתו הטבעית הראוי לה והוא קיום המושכל, אבל קודם לכן כשהיה נוטה שכלו בענין המפורסמים בדעות הנפסדות אז הבנים ההם שהיה מוליד לא היו כדמותו וצלמו אבל הם שדים ורוחות כי לא היה משתמש שכלו אלא במיני ההיזק וחדש רעות. וזהו שאמרו רז"ל כל אותם הימים שהיה נזוף אדם הראשון היה מוליד רוחות ושדים כי לא היה עושה הענין השכלי אבל היה נוטה אל הדעות הכוזבות ואל הדעות המגונות. ומה הפליג באמרו כי מי שלא הגיע לו זאת הצורה שהיא הצורה השכלית אינו איש אלא בהמה על צורת איש ותבניתו אלא שהוא יותר רע מהבהמה למה שיש לו היכולת במיני ההיזק והרעות יותר ממיני שאר הב"ח, והסבה בזה כי האריה והדוב אם לא יפגע אדם בהם לא יעשו רע כי אין להם יכולת ולא מחשבה והשתדלות אבל האדם שאין לו חכמה ודעת ויראת ה' הוא יותר רע מחיות יער כי השכל והמחשבה שהם מוכנים בו להגעתו לשלמות כאשר לא הגיע ישתמש בהם במיני התחבולות המביאים אל הרע, כי יקרה לזה מה שיקרה לטובות הגשמיות כי העושר והיכולת הם טובים כשיגיעו לאיש טוב כי יתן ממונו ויכולתו לעניים ויציל עני מחזק ממנו, ואמנם לרשע העושר ההוא לענות עזות והיכולת לעשוק עני ברחובות, כן הוא השכל אם ישתמש החכם ממנו יגיע למעלה עליונה ואם ישתמש האיש הרשע ממנו ישתמש ממנו בהעשות רעות רבות יותר מחיות השדה, ולכן אמר הפילוסוף כי האיש הרע הוא יותר רע אלף פעמים מחית היער ולכן היו כל הבנים אשר קדמו לשת שדים ורוחות וטפשים. והבן

זה הפרק כי הוא נפלא מאד ויש בו רמזים גדולים בדורות אשר עברו ובדורות ההווים ובדורות העתידים ית' הנותן לנו מורה צדק. ואחר שביאר זה ביאר שיתוף מקום כי גם בו רמז ממעשה בראשית:

פרק ח

ואמרו דע כי כל שם שנבאר שתופו כו'. בא לגלות לנו על שם משמות המשותפות הנאמרים במעשה בראשית שאינו מקום גמור אלא מדרגת עיון כאמרו וישם שם את האדם אשר יצר, וכן אמרו אשר לוקח משם, וירמוז אל מקומות אחרים אשר הגלוי בו אינו נאות וראוי המעיין שיבין מקומם:

ואמרו הנה מקום אתי הוא מדרגת העיון והשקפת השכל והוא הנרצה באמרו ונצבת על הצור כמ"ש, עמוד והתבונן היותו תחלה שהוא המבוא אשר תגיע ממנו לידיעתו כמו שביארנו והנה מקום אתי. ואחר שביאר שתוף מקום ביאר שתוף כסא למה שהכסא הוא דומה למקום:

פרק ט

ונקרא המקדש כסא על עוצם מה שנגלה בו והשכין אורו וכבודו עליו, כי מבית המקדש תצא תורה לישראל והוא האור הבהיר והיה הקב"ה נורא ממקדשו כמו שאמר נורא אלהים ממקדשיך ואמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, פירוש הכתוב כך הוא כסא כבוד ורוממות וגדולה אותו הכבוד שהוא מראשון שהוא השם יתברך הוא מקום מקדשנו רצה לומר הכסא ההוא מקום מקדשנו, והנה השמים נקראו כסא להורותם אצל מי שידעם בהתבונן בהם גודל ממציאם ומניעם ומנהיג העולם השפל ומשפיע טובה והם ג' דברים, כי השמים יורו על שהשם המציא אותם כי הוא המהווה אותם ואחר שהתהוו הוא מניעם כי כל מתנועע יצטרך אל מניע וכל עלול יצטרך אל עלה, ומנהיג העולם השפל ומשפיע טובם כי הם כלים כמו הסוס לרוכב להגיעו אל תכלית המכוון, ואמר בהשפעת טובם רמז בזה כי הם מכוונים לעצמם לא שנבראו בעבור השפלים אבל מדרך הטוב להשפיע מטובו לאחרים:

ואמרו כי השמים יורו על מציאותו ועצמותו ויכלתו כהוראת הכסא וכו'. כי השמים יורו על ג' דברים על שיש נמצא ראשון ושהוא נצחי וקיים ושיש לו כח להניע כל הגלגלים בתנועה אחת:

אבל מה שהרחיב בו הלשון באמרו כי יד על כס יה. אמרו המפרשים כי הרחבת הלשון הוא שנראה מפשט הכתוב שמשה רבינו היה נשבע בשמים שהם כסא האל וזה אי אפשר כי מעניני השבועה וסודותיה הוא שיהיה השבועה ממה שמציאותו ומהותו דבר

אחד בתכלית ואין דבר יהיה מציאותו ומהותו דבר אחד אלא השם ית' אם כן השבועה שתעשה בזולתו אינה כלום ואם כן איך היה נשבע מרע"ה בשמים וארץ וכבר גלו רבותינו ואמרו הנשבע בשמים וארץ אינו כלום, לכן אמר הרב כי לא היה נשבע מרע"ה בשמים אלא בעצמותו. וי"מ כי השבועה עשאה ה' והרחבת הלשון היתה מצד שכל מי שיעשה שבועה נשבע במה שהוא למעלה ממנו או לפחות בעצמו ויראה מפשט הכתוב שהשם היה נשבע בכסא שהוא השמים והם למטה ממנו ומצד זה היתה ההרחבה לכן ראוי שנאמר כי הוא תאר עצמותו וגדולתו כי השם נשבע בעצמו לא בזולתו. והאמת בזה כי כסא אמנם הנחתו הוא מה שישב עליו בעלי הגדולה והעוז וקריאת המקדש כסא הוא הרחבת הלשון וקריאת השמים כסא הוא גם כן הרחבת הלשון כי אינם יושבין עליו א"כ אלו השתי שמות הם נלקחים על צד ההרחבה והכללות. ולכן אמר אבל מה שהרחיב בו הלשון באומרו כי יד על כס יה אין ראוי שיפורש הכסא כמו שיפרשנו על המקדש כי עדיין לא נתהוה ולא על השמים כי אין ראוי לישבע במה שלמטה ממנו ובדבר שאין מציאותו ומהותו דבר אחד כי הנשבע בדבר אחד יראה כי הוא צריך לדבר ההוא וחייו תלואים מנגד. ולכן אמר כי מה שהרחיב הלשון באומרו כי יד על כס יה הוא תאר עצמותו וגדולתו כי אין ראוי שידומה שיהיה נשבע השם ית' בתואר שיהיה חוץ מעצמו אף שיהיה נמצא בו, ולא ג"כ נברא מברואיו כי יתחייב מזה שהעלה ישיב עלול עד שיתחייב מזה שהשם ית' לא יהיה מחוייב המציאות והוא נמצא עם כסא ונמצא בלתי כסא כי זו כפירה בלי ספק ולכן יחוייב כי השבועה תהיה בו בעצמו לא בזולתו כלל, זהו מה שיכוין הרב בזה הלשון ואם הוא עמוק ראוי שיובן על זה התואר:

וכבר פירש ואמר אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור וכו', בזה הפרק יש סתירה למה שבא בפרק כ"ו מהחלק השני כי בזה הפרק אמר הרב כי אתה ה' לעולם תשב שיורה על עצמו ובאותו הפרק אמר שיורה על השמים ומורה על היות העולם נצחי, והתירוץ בזה כי הוא נוהג כפי הסבה הז':

פרק י

הכלל העולה בזה הפרק כי אף שעלייה וירידה נאמרו על פנים רבים לא נזכיר מהם אלא מה שיצטרך לכוונתנו. ראשונה יאמר כשיעתק גוף ממקום שפל אל מקום גבוה יאמר עליה, וכשיעתק בהפך יאמר ירידה. שנית הועתק כשתשפל מעלת האיש יאמר ירד וכשתגבה מעלתו בעושר וכבוד יאמר עלה, כמו שאמר הגר אשר בקרבך יעלה עליך וגו':

עוד שלישית יאמר בירידת האיש בעיון והיות האיש פונה במחשבתו אל ענין פחות יאמר ירידה, כמו שאמר מלאכי אלהים עולים, כי החכמים כשעולים לעיין בנמצא יקראו

עולים וכשירדו להנהיג אנשי הארץ יקראו יורדים, ומזה המין ומשה עלה אל האלהים ויעל אליהו:

רביעית יאמר כאשר היינו המון האנשים במטה שבתחתיות במעלות המציאה בערך אל הסובב והוא במעלה שבעליונים על אמתת מציאותו ועצמה וגדולה לא עליונית מקום ורצה במה שרצה הגיע חכמה ממנו והשפעת נבואה על קצתנו קרא שרות הנבואה על הנביא או שכון השכינה במקום ירידה, ומזה המין וירד ה' על הר סיני, ירד ה' לעיני כל העם וירדתי ודברתי אתך, וקרא העלות ענין הנבואה ושרות השכינה מן המקום עלייה כמ"ש ויעל מעליו אלהים, ויעל אלהים מעל אברהם:

חמישית יאמר כשתרד באומה מכה או באקלים מן האקלימים כפי רצונו הקדום. אשר הרצון בזה, כאשר יקדימו ספרי הנבואה לספר שהשם יביא מכה באומה או באיקלים כפי רצונו הקדום שהוא הטבע המערכיי כנה זה בירידה כאלו ה' פקד מעשיהם ואח"כ הביא בהם עונש להיות האדם שפל ונבזה ולכך היה ראוי שהשם כפי גדלו לא יפקד עליהם מעשיהם למה שהמין האנושי בתכלית השפלות, ולכן כנה הודעת השם ית' לנביא ירידה:

ואמרו לולא הרצון בו. כי הוא הרצון הקדום שחייב הביא המכה על האומה חייב שיגלה זה לנביא כדי שהמין האנושי לא יפסד, ובכאן רמז לדור הפלגה ואנשי סדום, ורמז ג"כ שהרבה מההשגות אשר השיג מרע"ה הן השגות שכליות. וקרא שרות החכמה עליו וירד השם כמו שאמר וירד השם בענן ויתיצב כו' מצורף ג"כ אל היותו עולה אל ראש ההר:

כל מקום שיאמר הרב מחובר או מצורף רמז שהפשט הוא אמת עם שיהיה כפי דמיון הסכל או כפי האמת בעצמו, אבל שיהיה עולה אל השם או ירד ממנו יתעלה מדמיון הסכלים עלוי רב:

פרק יא

הכלל העולה בזה הפרק כי ישיבה יאמר לישיבת האדם על המקום. ועלי הכהן יושב על הכסא. ויאמר שנית אל האיש העומד על טוב שבעניניו כמו שאמר בעמידת ירושלים ובקיומה וראמה וישבה תחתיה. ואמר מושיבי עקרת הבית. ומזה הענין האחרון נאמר עליו אתה ה' לעולם תשב, הנצחי העומד אשר לא ישתנה בפנים מאופני השנוי לא שנוי בעצם כשנוי אשר ימצא לדברים ההווים ונפסדים, ואין לו שום ענין זולת עצמו שישתנה בו. הרצון כי לא ישתנה שנוי המקרה אחר שהמקרה אינו נמצא בו וגם כן לא ישתנה יחוסו לזולתו כמו שנאמר שבזמן העבר היה השם התחלת העולם ועתה אינו התחלת

העולם, וכמו שנאמר שישתנה בידיעת הדברים ויקבל שנוי ידיעתו בדברים מצד השנוי הקורה להם, כי ידיעתו לא תתיחס לשום דבר מזולתו כמו שיתבאר בפרקי זה המאמר:

כי אין יחס בינו ובין זולתו כלל. לא ישתנה הוא לשום דבר מזולתו בהשתנות היחס ההיא. ואם יאמר אומר אחר שהשם לא ישתנה כלל איך תיוחס אל השמים שהם מתנועעים, ואמר כי תיוחס אל השמים לא מצד התנועה אבל מצד שהשמים אישיהם קיימים ונצחיים לעולם לא כאשר ישתנו אישי הארץ שהם הווים ונפסדים. וכן ג"כ כשיוחס השם אל אלו הדברים הנפסדים ויוחס מצד המינים שהם קיימים לא מצד ההוויה והפסד אלא שהמינים קיימים כאישי השמים:

אמר היושב על חוג הארץ. סבוב הארץ והחוג הוא תאר לחמר הראשון אשר לא יפסד כאישי השמים זה אמרו המפרשים. אבל לדעתי חוג הוא סבוב כי האישים הם קיימים בסבוב לא באיש אבל במין:

ה' למבול ישב. הוא רמז לבלבול הנמצאות השפלות והפסדם באיש לא במין, למה שהיחס הוא למיני הנמצאות לא לאישיהם ולכן נתייחס השם עליהם לא לכל דבר משתנה מצד שהוא משתנה. וראוי שיובן זה הפרק כי נרמז בו דברים מסתרי תורה אשר הגלוי אינו נאות:

פרק יב

קימה שם משותף וא' מעניני הקימה שהוא כנגד הישיבה ולא קם ולא זע ממנו. ויש להקשות למה לא הביא הרב מענין הקימה שהוא כנגד הישיבה אלא ממגלת אחשורוש כי יש רבים בתורה כמו ויקם אברהם מעל פני מתו או ויקם פרעה לילה ובזה לא נודעה הסבה. ויאמר קימה על ענין קיום הענין באמתתו כמו יקם ה' את דברו אתה תקום תרחם ציון תקיים מה שיעדתה לרחם עליה:

ואמרו לעבור גזרת האל על עם כו'. רומז למה שביארנו למעלה שאנחנו נתלים בעולם האמצעי מצד פעלו בנו והוא הנקרא גזרת האל יתעלה:

ואמרו כלומר תקום על אויביה. הקשו המפרשים מי הכריחו הרב לפרש תקום על אויביה היה יכול לפרש אותה אתה תעורר לרחם ציון והיה התעוררות נאמר לטוב כמו שאנו אומרים בחלוקה ראשונה בענין הקיום באמת ויעודיו לטוב או לרע, והשיבו לזה כי הרב לא מצא שום פסוק מלשון קימה שהוא התעוררות רק לרע כמו וקמתי על בית ירבעם וקם על בית מרעים לפיכך פירש תקום על אויביה, והאמת בזה כי לא יאמר אתה תקום אתה תתעורר לרחם כי מטבע האל לרחם על בריותיו ואף הוא סולח להם ומעביר

להם ראשון ולכן אין ראוי לומר אתה תתעורר לרחם כי דרכו לעשות חסד חנם בכל דור ודור אבל ההתעוררות הוא לעולם לנקמה:

והבן אמרו ע"ה אין למעלה לא עמידה ולא ישיבה כי בזה כלל סתרים רבים מהאלהות למי שיבינם, לא מה שחשבו הפתאים כי מלכותא דשמיא כעין מלכותא דארעא והמקרים הנמצאים בזה העולם ימצא לעולם שלמעלה ממנו, והאמת כי כל שלמות וטוב הנמצא בזה העולם נמצא בעולם העליון ויותר בשלמות מה שא"א שימצא בעולם התחתון כמו שהוא מבואר למעיינים:

פרק יג

עמידה שם משותף:

אם יעמוד משה ושמואל זה נאמר על צד המליצה והרצון בו אם יעמדו מקברם משה ושמואל ויתפללו לפני לא הייתי שומע להם ואם כן היא עמידה גמורה. ודע כי נפש משה הנה איננו משה ונפש שמואל אינו שמואל לכן פירש הרב כי היא עמידה גמורה והוא נאמר על צד המליצה:

ואמרו ומזה הענין מאמר השם אל משה ואתה פה עמוד עמדי, ר"ל היה קיים בעיון ובמושכלות ותעמוד עמדי, כך פירשו המפרשים. והאמת כי הגוף והנפש ההוה באדם כלם ילכו לאבדון כפי דעת הרב אבל מה שיתקיים לעולמי עולמים התדבקות בשכל הנאצל, ולכן כשיהיה האדם משיג אותו השכל אז הוא קיים ונצחי וזה תכלית האדם והצלחתו, לא שיהיה האדם שכל בכח ולא ג"כ שיהיה שכל בפועל בעת קניית המושכלות הרבות אבל שיהיה אחד באחדות גמורה, וזה אי אפשר אם לא יתדבק האדם בשכל הפועל או בשכל הנקנה, והמתדבק בו יהיה נצחי וקיים, ולמה שמשה היה בזה התאר יצדק שיאמר עליו ואתה פה עמוד עמדי, ולמה שזה כוונת האדם בבריאתו ונאמר עליו נעשה אדם בצלמנו עד שיהיה השכל האלהי מתדבק בו, לכן הביא הרב אחר זה הפרק שתוף האדם כי זהו תכלית המין האנושי ועליו ועל כיוצא בו ואם הם מעטים נאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, ובעבור זה הביא הרב בפרק שאחר זה שתוף אדם והבן, כי לולי זה יצטרך לומר שהביאו אחר זה להעלים הענין:

פרק יד

אדם. שם אדם הראשון. ויהיה שם המין לא ידון רוחי באדם, וזה רומז לאדם הנאמר במעשה בראשית כי כל מקרה שקרה לאדם יקרה לבניו, וזה היה כוונת הפרק לא מה שאמר בזה הענין השלישי ויראו בני האלהים את בנות האדם. וכבר ידעת מה שאמר

החכם ר"א ששם העצם אין לו ה"א הידיעה כי הוא נודע בעצמו והאדם יש בו ה"א הידיעה וסודו ידוע למשכילים, וזה היתה כוונת זה הפרק:

פרק טו

נצב. ואמרו והנה ה' נצב עליו כלומר שהשם קיים עומד על גלגל ערבות וכל מה שבתוכו הוא יתעלה מניעו:

אשר קצהו האחד בשמים וקצהו האחרון בארץ. הרצון בו כי הדברים הם בעלי תכלית אם למעלה ואם למטה, אם למטה סולם מוצב ארצה ואם למעלה וראשו מגיע השמימה והוא יתעלה סבת הסבות לגלגל ולכל מה שבתוכו ולכן היה הוא קיים על ראש הסולם שהעולם הגשמי ומה שבתוכו הם המרכז והמקיף, והמרכז הוא הארץ והמקיף הוא הגלגל, יחוייב שהמשכילים והחכמים הנבונים העולים בזה הסולם ישיגו כי יש עלת העלות על הכל וזה אמרו והנה ה' נצב עליו כי הוא קיים עומד עליו:

ואמרו ומבואר שמאמרי הנה ה' נצב עליו הוא משל כפי זה המשל הנשוא. הרצון בו כי אף שנאמר עליו שיורה גשמות אינו ראוי להבינו כן כי סולם הוא משל ואם יאמר עליו הוא משל ג"כ, והנמשל שהוא נשוא על ראש הסולם כמו שיאמר אומר האדם חי והחי הוא נשוא על האדם, ואינו רחוק שיאמר אומר שהוא עליו מצד שהחי נשוא על האדם אבל על דרך האמת לא יצדק אמרנו עליו:

ומה טוב אמרו עולים ויורדים כי בא הרמז כי הנביאים והחכמים עולים בזה הסולם ואח"כ יורדים כי העלייה קודם הירידה כי אחר העלייה וההגעה אל מעלות ידיעותם מן הסולם תהיה הירידה במה שפגש מן הענין להנהגת אנשי הארץ. הרצון בו כי מי שרוצה להנהיג הבריות ראוי שידע איך ינהיג אדון העולם בריותיו כמ"ש הודיעני נא את דרכיך וכו' ואח"כ וראה כי עמך הגוי הזה, אשר הרצון בו כי רצה לדעת איך ינהיג השם עולמו וממנו ילמוד להנהיג זולתו ולכן היה העלייה קודם הירידה ואולם אמר הכל על מעלות ידועות מהסולם כי לא כל מה שישיג האדם בזה הסולם יוכל ממנו ללמוד איך ינהיג האדם אנשי הארץ וזה הוא הרצון באמרו אל מעלות ידועות מן הסולם. ואמר בעבור זה כנה בירידה, רמז בזה כי האיש האלהי יש לו צד עיון מאלוה העליון והוא המכונה עליה וכשירד ויפנה במחשבתו להנהיג הדברים הפחותים הוא ירידה לו ממעלתו, כ"ש בהשיגו אשר השיג מן העולם המושכל אם ישימהו בעולם המוחש כי אז היא ירידה גמורה, ובכאן רמז הרב הנאמר משה עלה אל האלהים וירד משה מן ההר אל העם, והבן זה כי הוא נפלא:

פרק טז

צור, מה הפליא הרב באמרו כי טבע המקור ראוי שיהיה נמצא במה שיחצב ממנו כי זה הועיל במדות ובדעות, אם במדות כי למה שהיו ישראל בני אברהם ראוי שיהיו דומים לו שילכו בדרכיו ויאמינו תורתו וינהגו במדותיו, כי טבע המקור ראוי שיהיה נמצא במה שיחצב ממנו. ואמנם יועיל בדעות כי אחר שאנחנו נדע שהשם הוא התחלה לעולם ונדע העולם נדע עצמותו, והמשל בזה אם הבנאי אינו נודע אלא הדברים העשויים ממנו והיוצאים מחכמתו אל המציאות מהמלאכות, כשנדע המלאכות נדע את הבנאי, למה שכל הצורות הנמצאות לדברים המלאכותיים היו נמצאות בשכל הבנאי, ואם נדע שהש"י הוא התחלה לעולם ונדע שהדברים נעשים ממנו יחוייב שנדע עצמותו ית' מצד כי כל אלו הדברים הם מצויירים במלאכתו ובעצמו, ולכן אמר אף שידיעת השי"ת אי אפשר לידעה על מה שהוא עליו כבר יש לנו מקום להשיג דבר ממנו והוא כשנדע כי הוא התחלה ונדע שהדברים כלם הוא עשאם כשנדע הדברים נדע את עצמו, ולכן אמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך, אשר הרצון בו כי בהעביר כל הנמצאות הנקראים במעשה בראשית טוב ואומר לך כי אני המהווה אותם לכן תדע מעצמי כל מה שאפשר לידע, ועל זה הצד אני רחום וחנון, ולכן אמר השען ועמוד על התבוננות היותו ית' התחלה שהוא המבוא אשר תגיע ממנו אליו:

כמו שביארנו הנה מקום אתי. הרצון בו מדרגת עיון והשקפת השכל ולכן אמר עמוד והתבונן על היותו צור כי הוא מבואר לכל. וכאן הודיע הרב שיש לחכמים מעלה קצתם על קצתם כפי הנמצאים אשר ידעו אם ברובם אם במדרגה במעלה ולכן מי שהוא יודע רוב הנמצאים שלמטה מגלגל הירח הוא קרוב אל השם ממה שלא ידעם והיודע יותר קרוב אל השם ממה שלא ידע כל כך, והיודע עליונים ותחתונים הוא קרוב אל השם יותר:

אמר שם טוב ולפי מדרגות החכמים באלו הדברים אשר ביארנו יתחלפו מדרגות השלמים בקורבת השם יתברך אפילו שלא יהיה מצד השלילות כמו שביאר הרב בזה החלק והבן זה, כי הוא נפלא ועמוד עליו והיה בו שמח, ולכן הזהיר ואמר ונצבת על הצור עמוד והתבונן על היותו התחלה כי תדע שהוא מציאות המשובח אשר לנמצאות בציורו והם זורחות מאמתתו, כי שמש ומגן ה' מזריח הצורות ומשים אותם מושכלות כמו שהשמש נורת המראות והראות בפעל, וזהו אשר נרמז בהנה מקום אתי כמו שביארנו:

פרק יז

לא תחשוב כי החכמה האלהית. דע אתה המעיין כי הדברים ההווים במלאכה יצטרכו שני דברים, אל פועל ואל מתפעל, הפועל הוא המהוה והמתפעל הוא ההיולי הראשון,

ולמה שחושבים שהפועל האלהי הוא יותר טוב מכל אלו הפועלים וכי הוא פועל ההיולי והצורה וזהו המפורסם בספרי הקדש ולמה שיש בכאן התחלה חמרית ראשונה משותפת לכל הנמצאות נרמז עליה במלת צור, ורמז הרב עליה בזה הפרק ואמר כי כמ"ש ונצבת על הצור שהוא רומז על היותו התחלה ג"כ מה שאמר הנני עומד לפניך על הצור שרמז על התחלה ההיולאנית ולכן הביא זה הפרק אחר צור, והנה הביאור בו אינו מותר כי החכמים היו מדברים בזאת ההתחלה בחידה כל שכן בעלי התורה למה שהתורה להמון נתנה ואין ראוי לגלות להם סתרי התורה ולכן אמרו ולא במעשה בראשית בשנים והרמז כלו להעלים זאת ההתחלה אשר ממנו יודע כל המציאות אם יובן על אמתתו וזהו כוונת זה הפרק. ואמרו אתה יודע כי התחלות הנמצאות ההוות והנפסדות שלש, החמר והצורה וההעדר המיוחד. ואמנם קרא ההעדר המיוחד למה שמן ההעדר ממנו כולל וממנו מיוחד, ומההעדר הכולל לא יעשה שום דבר אלא מהעדר המיוחד, כי מהאבנים אשר נעדרו היות בית או אדם לא יעשה אדם למה שזה ההעדר אינו מיוחד אבל מהעדר הבית והיה אבן יעשה הבית, וכל שכן שלא יתהווה מהעדר המוחלט אשר הוא העדר גמור, וההעדר הוא מחובר לחמר לעולם ולולא יתחברו ההעדר לחמר לא הגיע אליו הצורה כי הנמצא שלם לא יתהווה, אבל הוא מבואר כי מתנאי ההווה שיהיה לו נמצא קודם ובזה הצד היה ההעדר מן ההתחלות ולכן השטן אשר הוא העדר הוא סבה להווייית הדברים במקרה, ולכן יתייחס השטן עם הסבות עצמיות כמ"ש ויבאו בני האלהים להתיצב על ה' ויבא גם השטן כו', ולמה שלא נשאר עם צורת המתהווה הוא סבה במקרה ולא בא בתוך הבאים בעצם ולכן לא נאמר בראשונה ויבאו בני האלהים ויבא גם השטן אלא ויבאו בני האלהים להתיצב על ה' ואח"כ בא במקרה ויאמר ויבא גם השטן בתוכם, הנה מצד השטן וההעדר אינו נשאר בעצם במתהווה, וגם כן אין הכוונה בהעדר שתעדר הצורה ותפסד, נאמר שהוא סבה להויית הדברים במקרה, ולכן יתייחס השטן עם הסבות עצמיות גם השטן וכו' ולמה שלא נשאר עם הצורה כמ"ש ויבאו בני האלהים להתיצב על ה' ויבא המתהוה הוא סבה במקרה ולא בתוך הבאים בעצם ולכן לא נאמר בראשונה אבל בעבור שאינו נשאר אחר התהוות הצורה הוא סבה במקרה ואם הגיע הצורה יסור ההעדר ההוא כלומר העדר הצורה ההיא המגעת, ולכן היה הוא הסבה במקרה הנה העדר בכל התהווה הוא דבר מבואר, ואמנם הצורה ג"כ דבר מבואר שאם לא נתהווה דבר לא נקרא הוויה. אמנם ההיולי המחובר להעדר ולצורה הוא נמצא בעצם ג"כ במתהווה ואם לא יתהווה דבר, ואלו השלשה דברים נקראו התחלות ונרמוז בשם צור, ובפרט ההתחלה שהיא ההיולאנית אשר היא משותפת לכל הדברים

ההווים והנפסדים, ובעבור שהמון העם והרבנים ידעו הסבה פועלת ולא ידעו הסבה המתפעלת העלימה הרב מהם בזה הפרק ועל זה נרמז ודע זה גם כן. והרצון בו כי כמו שאתה צריך לדעת שיש כאן סבה פועלת שנקרא צור ג"כ צריך שתדע שיש בכאן סבה מתפעלת שנקראת צור:

פרק יח

קרב ונגש. ודע והבן מה שאמר הרב כי בהסתלק הגשמות יסתלק המקום ותתבטל כל קריבה ורחיקה ונגיעה והתפרד או התדבק או משוש או סמיכות. הנה הראיתיך ממאמר הרב כי בהרחקת הגשמות יחוייב שיסולקו מעליו מקרים רבים והתבאר במופת שהשם יתברך אינו גוף אבל אלו הדברים יצטרכו אל פירוש:

ונגש משה לבדו אליו והם לא יגשו, רוצה לומר שמרע"ה השיג בו ית' מה שלא השיגו שאר העם, והבן אמרו כי אין הפרש בין היות האיש במרכז הארץ ובין עמדו בגלגל תשיעי, והבן אמרו אבל הקריבה אליו בהשגתו והרחיקה ממנו למי שיסכילהו לא מי שיצום ויתפלל בלבד כמ"ש השכל וידוע אותי כי הוא התכלית האחרון ואם זה בלתי אפשר שימצא בשלימות אם לא יקדם אלו מעלות המדות:

ואמרו והבן זה רומז מה שאמרו במעשה בראשית לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו ר"ל לא תשיגו עניני המפורסמות, ורומז ג"כ למעמד הנבחר באמרו לא תגע בו יד שלא תשתבש השגתם, וגם רומז לאומרו ונגש משה אל הערפל שר"ל שהיה מתקרב להשגתו ית' בתארי השלילות וזה אמרו הערפל כמו שיתבאר אחר זה:

פרק יט

מלא זה השם כו' מלא העומר לאחד. אינו פסוק אחד אלא ב' פסוקים הראשון הוא מלא העומר מן והשני שני העומר לאחד:

ומזה הענין מלא כל הארץ כבודו. ענינו כל הארץ תעיד על שלמותו כלומר תורה עליו, ואמרו המפרשים שזה הלשון קצר כי היה לו לרב לומר שלמות כל הארץ כבודו. ואפשר לומר שמלת מלא יעמוד במקומו ורוצה לומר שלמות כל הארץ תעיד על שלמותו ית' כי משלמות הפעול נראה שלמות הפועל, ופירש הרב כבודו ושלמותו ולא היה לרב לפרש כל הארץ אחר אשר אמר ומזה הענין כי מחוייב הוא שיפרש מלא כל הארץ שלמותה בבריאה. והאמת כי הרב פי' זה הפסוק על זה האופן שלא יחשוב חושב כי כבוד ה' מלא כל הארץ לא זולת ולא גם כן ששלמות כל הארץ תעיד כי הדבר יהיה חסר אבל יהיה אמרו כל הארץ מלא כבודו כאלו יאמר כל הארץ תורה על כבוד השם, ועכ"ז צריך עיון:

אלא אם תרצה שתשים כבוד ה' האור הנברא אשר יקרא כבוד בכל מקום, דע כי כל מקום שיאמר הרב המורה אור נברא הוא דבר נמצא חוץ לנפש פועלו הש"י או הנביא כדי שישיגהו המון העם, כי האור הנמצא בנפש לא ישיגוהו אלא הנביאים והאור הנמצא במשכן היה לעיני כל ישראל בכל מסעיהם:

פרק כ

רם הוא משותף לענין רוממות מקום ולענין רוממות מעלה:

אמרו ויתרון החלק, ר"ל ששם נשא נאמר על התרוממות מעלה יותר משם רם:

ואולי יקשה עליך אמרו גדולת מעלה ומדרגה. והנה הקשו מה היה לו לרב להקשות זה בזה הפרק יותר מהפרקים שקדמו, והשיבו בזה כי למה שהיה בכאן תאר ה' בתארים רבים ואמר כי הוא ית' יש לו גדולת מעלה ומדרגה ורוממות לכן אמר אל יקשה זה עלינו כי כלם יורו על ענין אחד. והנה יש להקשות עוד כי למה אמר הרב אולי יקשה עליך אמרי גדולת מעלה ומדרגה איך תשים ענינים רבים על ענין אחד, כי כל אלו הדברים הם שמות נרדפים ואם כן איך אמר איך תשים ענינים רבים על ענין אחד, והתשובה בזה כי הנביא שאמר רם ונשא כל אחד מאלו מורה על ענין מתחלף ואם כן איך נפרשם על ענין אחד כי רוממות מעלה ומדרגה הכל דבר א'. והשיב בזה שהתארים הרבים אם שיש בהם חלוף יחוייב שישובו אחד ושהתארים הרבים כלם המורים על העוצם והגדולה והיכולת והשלמות והטוב כלם ישובו על ענין אחד ואף שיש להם הבנות מתחלפות, וכשתבין זה תסלק הספק הקודם אשר עשו המפרשים כי לא יספק הרב למה אמרו על השם תוארים רבים אלא איך תשים ענינים נבדלים שהם מענין אחד, והבן זה כי הוא מבואר:

פרק כא

עבר ענינו הראשון כו'. הכלל העולה מזה הפרק כי עבר ענינו הראשון הוא בענין העתק גוף במקום כתנועת ב"ח על רוחק אחד ישר. ושנית הושאל להמשך הקולות באויר כמו ויעבירו קול במחנה אשר אנכי שומע מעבירים עם ה', ופירוש הקול שאני שומע מעבירים עם ה' אותו ואומרים אותו. שלישית יאמר לביאת אור הנברא בדמיון הנביא, אמר והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה והיה זה במראה הנבואה כי בתחלת הספור אמר ותרדמה נפלה על אברם:

ועל זאת ההשאלה. ר"ל כי כמו שנאמר על האור הנראה לנביאים בדמיונם והשפע המשפיע להם, כן נאמר לפי זאת ההשאלה על כחות השמימיות הבאים מאת האל להרוג את המצריים כמו שאמר ועברתי בארץ מצרי' וכל מה שידמה לו:

רביעית הושאל לכל מי שיעשה מעשה א' ויפליג בו ויעבור גבולו אמר וכגבר עברו יין. אמרו המפרשים כי פי' הפסוק כך ר"ל היין נצח אותו וא"כ לפי"ז הפי' היין הוא שעבר גבולו, והאמת כי למה שהאדם עבר הגבול בשתיית היין נאמר כי היין נצחו ועברו מגבולו ומשכלו והשתכר:

וכבר נאמר חמישית למי שיכוין כונה אחת ויחטיא אותה הכוונה כמו והוא ירה החצי להעבירו, והרצון בו כי הוא ירה החצי להעביר הנער מכוונתו כדי שלא יבין הנער כי יהונתן יצא לדבר עם אדם אחד אלא לצחק בחצים, ורבים הקשו למה לא יהיה פשט הכתוב כדי שילך הנער עד מקום החצים ויהיה להעבירו על ענין הראשון. והתשובה בזה כי למה שהיה יונתן יוצא לדבר עם דוד ואם היה אדם שם היה ראוי שישליך החצים כדי שיאמר הנה החצים ממך והלאה או הנה החצים ממך והנה כדי להעביר הנער עד מקום החצים אבל עתה שאין אדם שם ורצה לדבר עם דוד פנים בפנים לא היה ראוי להשליך החצים לכן נאמר כי היה זה כדי להחטיא כוונתו כדי לחשוב שלא יצא יהונתן לדבר אחר אלא להשליך החצים:

והנה לפי זאת ההשאלה אמר ויעבור ה' על פניו שהחטיא כוונתו כי הוא שאל הראני נא את כבודך. והחטיא כוונתו בהשגת הדרכים. ר"ל כי משה בקש השגה אחת והיא אשר כנה אותה בהשגת פנים באמרו ופני לא יראו, וייעדו בהשגה למטה מאשר בקש הוא אשר כנה אותה בראיית אחור שהוא ידיעת הפעולות המיוחסות לאל יתעלה, שהוא ית' החטיא כוונתו בשאלת מהותו והעתיקו השם בענין אחר:

ואמרו העלים ממנו. לא תחשוב שהשם ית' העלים זאת ההשגה ממשה אבל כי היא נעלמת נמנעת בטבעה:

ושכל אדם שלם אם ידבק שכלו וכו'. ר"ל אז לא ישיג כלל. והכוונה בזה כי משה חקר בשכלו אם אפשר להשיג מהותו ית' וידע שאי אפשר אלא השגת פעולותיו והם המכונים אחורים, א"כ יהיה ויעבור ה' על פניו החטיא הש"י כוונת משה והעבירו אל השגת הפעולה:

ואונקלוס פי' הענין זה בדרך אחרת כי יהיה העובר האור הנברא אמר ואעבר ה' שכינתיה על אפוהי, והנה יהיה הדבר אשר עבר אצלו נברא ושם הכנוי הנסתר מפניו שב אל מרע"ה, ויהיה פי' ויעבור ה' על פניו לפניו של משה כמ"ש ותעבור המנחה על פניו:

וזהו ג"כ פי' יפה וטוב. והרצון בו שהוא ירחיק גם כן ההגשמה שהשם לא עבר:

ומה שיחזק פי' אונקלוס. הרצון בו כי מה שאמר אונקלוס כי הענין העובר הוא הכבוד כמ"ש בעבור כבודי שאינו עצמותו ית' כי כבוד ה' אינו ה', אבל הרב יסבור שהכבוד יאמר על מהותו כמו שפירש בפסוק הראני נא את כבודך. והנה הרב נעזר מאונקלוס שמלת עבר הוא נסתר ואונקלוס אמר שעבר השכינה ג"כ אני אומר שהעובר הוא הקול ויהיה הקול ההוא אשר קרא ולא תרחיק מהיות הקריאה מיוחסת לקול כי באלה המלות בעצמן בא הדבור למשה כמ"ש וישמע את הקול מדבר אליו:

ולפי זה הענין יהיה פי' ויעבור קול ה' על פניו, ויהיה כפל ה' לקריאה כי הוא ית' הנקרא כמו משה משה, והנה בפי' הראשון אשר אמר הרב שב אל הקורא לא אל הקריאה ויהיה פי' הכתוב כי השם החטיא אלו השתי שמות ידיעת עצמותו על מה שהוא עליו וידיעת הנמצאות איך נמצאים בו כי הם כלם דבר אחד:

ואמרו ועליך לבחור אי זה מהאמונות שתרצה. אם שיהיה המעמד הגדול ההוא כלו במראה הנבואה, והרצון בו כי לא היה דבר נמצא חוץ לשכל והיה זה כלו שכלי גמור אשר בקש ואשר השיג אין חושש בו כלל אבל כלו השגות שכליות, או שיהיה כלו השגה שכלית ויתחבר לזה השגת חוש הראות לדבר נברא בראייתו יגיע שלמות השגה שכלית כמו שפירש אונקלוס אם לא היתה ההשגה ג"כ כפי דעת אונקלוס במראה הנבואה כמו שבא באברהם בין הבתרים, או שיהיה עם זה השגת חוש האזן ויהיה הקול ההוא אשר עבר וזהו כפי הפי' האחרון, ובזה לא אמר הרב אם לא יהיה הקול ההוא במראה הנבואה כי קולו של משה לא היה במדמה אלא קול אלהי גדול או קול נברא חוץ לשכל כמו שהוא או קול שהיה יוצא מבין שני הכרובים:

פרק כב

בא. הביאה בלשון עברי וכו'. ולפי זאת ההשאלה נאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן ביאת השכינה, ור"ל השכינה הכבוד הנברא חוץ לנפש:

ומענין בא דברו ובא ה' אלהי כלומר קיום ייעודיו הטובים אשר הטוב ההוא מושפע מן האמצעיים, ואמרו המפרשים כי זה הפרק רומז לאמרו ויביאה אל האדם כי כבר ביאר הרב כי זה השם הושאל לענין שאינו גוף:

פרק כג

היציאה כנגד הביאה. אמרו השמש יצא על הארץ כלומר הראות האור, ויש לשאול למה לא יהיה זה מענין הראשון כמו כי תצא אש כי השמש אשר תחת הארץ יצא ונתגלה על הארץ, וי"ל שאף שיהיה הדבר כן הכוונה באמרו השמש יצא (לא) היה בהגיע אורו אלינו כמ"ש כי השמש לעולם הוא על הארץ אבל הכוונה יגיע אורו אלינו:

ואמרו הנה ה' יוצא ממקומו, יראה דברו הנסתר עתה ממנו. כלומר התחדש מה שיתחדש אחר שלא היה. ואמנם נאמר הנה ה' יוצא ממקומו ירצה דברו הנסתר למה כי כל מתחדש מאתו ייוחס בדברו כמ"ש בדבר ה' שמים נעשו ואמנם ייוחס בדברו ואם ה' אין לו דבור כי לא יפעל בכלים א"כ אין לו דבור אבל להדמות בפעולות הבאות מאת המלכים כי הדבור הוא כלי לעשות רצונו אף כי אין לשי"ת דבור אבל פעולותיו כלם ברצונו לבד, והנה כל הדברים המתחדשים אף שהשי"ת אינו סבה קרובה לחדוש דבר ואם הוא בלתי משתנה איך יבא החדוש ממנו ואמנם ייוחס לו בסבה רחוקה כי למה שהיה כל מתחדש ייוחס אל השמים והשמים ייוחסו אל דברו והדבור ייוחס אל רצונו א"כ ע"ז הצד ייוחסו הדברים אליו:

וכאשר הושאלה יציאה להראות פעולה מפעולותיו כמו שביארנו הנה הושאלה להעלות הפעולה ההיא כפי הרצון ג"כ, אמר אלך אשובה אל מקומי הענין העלות השכינה אשר היתה בתוכינו מעלינו:

והרצון באמרו כפי הרצון שהוא הרצון הקדום הטבע המערכיי, כשיסתלק הפלא והכבוד הנברא אשר היא בתוכינו והיא הנבואה אשר היה על הנביא אשר נמשך אחריה ע"ד השגחה כי הנביא היה רואה בנבואתו הרע המגיע ובהסתלק הנביא תסתלק מי שיגיד הרע כי לא יעשה ה' אלהים דבר כ"א גלה סודו כו', כי גם הדבקות בש"י יקרא ממשיך ממלוא העליון למלוא התחתון ובהעלות הדבקות יסתלק החופף עלינו ובהעלותו תעלה ההשגחה לפי שאין ממשיך:

ונשאר מטרה וכו'. ותבין זה אם תבין שיר של פגעים ומ"ש הרב בסוף זה הספר, והנה זה הייעוד היותר רע שאפשר שימצא ובעבורו כנה, באמרו אלך אשובה אל מקומי, והבן זה:

פרק כד

ההליכה הוא שם יקרא על התנועות, והכלל העולה מזה הפרק כי ההליכה הושאל בפנים רבים. ראשונה תנועת ב"ח כמו ויעקב הלך לדרכו. ואח"כ הושאל שנית לגופים אשר הם יותר דקות מגופי הב"ח כמ"ש והמים היו הלוך וחסור, והושאל שלישים לשתפשט ענין אחד ואינו גוף כמ"ש קולה כנחש ילך. ואמרו המפרשים שהרצון בו הכח המתעורר והוא הנחש מתפשט ונתעורר לתאוות רבות:

וכן אמרו קול ה' מתהלך בגן הקול ההוא הנאמר עליו שהוא היה בגן ר"ל הכחות הנפשיות המתפשטות בגן שהוא הגוף:

ואמרו ולפי זאת ההשאלה כל הליכה שבא בבורא כלומר שהושאל למה שאינו גוף אם להתפשט הענין או לסור השגחה, והרצון בו כי כמו שהושאל לקול הליכה כן הושאל

לש"י לא לפי שהקול ומה שנא' על הש"י הם דומים אבל הם דומים למה שאינו גוף בין שיהיה זה הענין על ב' פנים אם להתפשט הענין המגיע אלינו ולהראותו או לסור ההשגחה ממנו או בעבור שניהם יחד, כלומר ענין העלות ההשגחה בענין התפשט דבר וגדלותו כמ"ש ויחר אף ה' בם וילך כי סרה ההשגחה מהם והתפשט הצרעת אשר בעבור זה אמר ויחר אף ה' בם וילך, עוד הושאל רביעית לשון הליכה במנהגי החשובים מבלתי הנעת הגוף כלל, והרצון בו כי אף שהאדם הוא גוף לא תכשר שיאמר שילך למה שאינו גוף ולכן מ"ש אחרי ה' אלהיכם תלכו הכוונה בו ההנהגה:

פרק כה

שכן ידוע, ואמרו כי באריכות עמידת ב"ח במקום כולל או מיוחד יאמר עליו שהוא שכן. והרצון בו כי האדם ייוחס אל המקום הכולל והוא היותו במדינה והיותו בבית ואלו המקומות כוללים ואולם המקום המיוחד הוא אשר לא יכלול זולתו:

ורצון שוכני סנה. הרצון בו התמדת השכינה:

ושכנתי בתוך בני ישראל. הם התמדת ההשגחה. ואמרו המפרשים כי זה הפרק רומז למעשה בראשית, לוישכון מקדם לג"ע שכל זאת השכינה מענין שאינו גוף והם הכרובים שהם כחות הנפש שהם מבטלות ההשגה האלהית:

פרק כו

כבר ידעת אמרתם הכוללת למיני הפירושים כלם התלויים בזה והוא אמרם ז"ל דברה תורה בלשון בני אדם. הכוונה בזה הפרק לבאר כי כל מה שאמר הרב באלו הפרקים שעברו מחלוק הגשמות הוא דבר מבואר כי חכמים ז"ל הסכימו עליו באמרם דברה תורה כלשון ב"א ואם הנביאים תארוהו כשהוא גשם או במקרה הגשם הוא להורות כי הוא נמצא וכי הוא שלם במיני השלמיות כלם וכל מה שיחשבהו ההמון חסרון לא ייחסוהו ולמה שההמון לא ישיגו בתחלת המחשבה כי אם גשם בלבד ומה שאינו גשם אינו נמצא אצלם לכן ייחסוהו הנביאים כאלו הוא גשם:

וכן כל מה שהוא שלמות אצלנו ייוחס לו יתברך להורות עליו שהוא שלם במיני השלמיות כלם א"כ להודיע שהוא נמצא ציירוהו בגשם ולהודיע שהוא שלם תארוהו בשלמיות הנמצאים:

וכל דבר שישיג ההמון שהוא חסרון לא יתואר בו השם יתברך ולכן לא יתואר לא באכילה ולא בשתייה ולא בשינה ולא בחולי ולא בחמס למה שאלה הם חסרון אצלנו, ואתה תמצא שכל השלמיות הנמצאות לנו הם חסרון אליו יתברך כי אלו אשר נחשבה כלם שלמיות הם תכלית החסרון, והביא הרב ראיה כי התנועה היא שלמות הבעלי חיים

והכרחית לו והשלמתו וכמו שהוא צריך לאכילה ולשתייה להחליף אשר יותך כן הוא צריך לתנועה לכוין אל הטוב ולברוח מן הרע, וכמו שהאכילה והשתייה הוא בעבור חסרון כן התנועה הוא בעבור חסרון:

אבל לפי לשון ב"א. כלומר הדמיון ההמוני האכילה והשתייה הם חסרון בבורא ית' והתנועה אינה חסרון בחקו והאמת שהוא חסרון כי התנועה אמנם צריך אליה החסר וא"כ אין ראוי שיתואר ה' בשום תנועה ולא לבד למה שהוא חסרון אין ראוי שיוחס אליו אבל למה שכל מתנועע הוא גשם והתבאר היותו בלתי בעל גשם וא"כ לא ימצא לו תנועה ולא תתואר בו מנוחה אחר שהמנוחה העדר התנועה:

ואין ספק כי בהעלות הגשמות יעלו כל אלו, כלומר ירד ועלה והלך ונצב ועמד וסבב וישן ושכן ויצא ובא ועבר וכל מה שדומה לזה:

וזה הענין ההארכה בו יתרון, ר"ל הביאור בו מותר. כן צריך לבאר לאשר לקחו עצמן בשלמות האנושי להסיר מהם אלו המחשבות המתחילות משני הנערות. הרצון בו צריך לבארם במעט הרחבת ביאור כמו שעשינו בזה הפרק. והנה הקשו בזה הפרק כי כבר אמר הרב שצריך ללמוד לאנשים ולקטנים שהשם ית' אינו גשם ולהרגילם בזאת האמונה ובזה הפרק אמר שהנביאים יתארוהו בשהוא גשם להורות להמון שהוא נמצא כי ההמון לא ישיגו בתחלת המחשבה מציאות אלא גשם א"כ זה סותר למה שאמר ראשונה, והתשובה בזה כי בהתחלת הדעת המשותף ראוי לומר תמונת השם יד ה' עיני השם אזן ה' כדי שיכיר מציאותו ואחר כך ידרשו להם שהשם אינו גשם, אבל בהתחלת הדעת המשותף ראוי שיובנו הכתובים כפי פשוטם ואחר כך יאמרו להם שאלו הדברים לא יאמרו בספרי הנביאים אלא כפי לשון ב"א, וכמו שאמר רש"י ז"ל כדי לשכך את האזן מה שהיא יכולה לשמוע. עוד הקשו כי איך אמר הרב כן צריך לבאר אשר לקחו עצמן בשלמות האנושי, כי זה ראוי לבארו לקטנים ולאנשים כמו שאמרנו. והתשובה בזה כי לאמר להם שהשם אינו גשם היה ראוי לדרוש להם מהו הנרצה במלת תמונה ומהו הנרצה במלות ירד ועלה ועמד ונצב וכל שאר השמות המשותפים אין צריך לבארם, או הרצון בו אשר לקחו עצמן בשלמות האנושי כשהתבאר שהשם יתברך אינו גשם יתבאר להם במעט הרחבה כי ירד ועלה וכל שאר הדברים המורים הגשמות ראוי שיסולקו ממנו ואמנם לשאר האנשים הפתאים צריך הרחבה יותר גדולה מזה כי כבר יחשבו שהשם אינו גשם ויחשבו כי יש בו עליה וירידה וכל שאר התוארים הגשמיים אשר אמרנו וזהו האמת והנכון. וכבר יסופק בזה ספק שלישי גדול והוא למה הוצרך הרב לבאר כל אלו השתופים אלא לומר על הכל דברה תורה בלשון בני אדם כי הוא כמו שאמר מאמר

הכולל לכל הדברים המורים הגשמות עליו יתעלה ובזה יסולקו כל הביאורים אשר עשה הרב והם יד ה' עיני ה' וכו'. והתשובה בזה כי אף שהתורה להמון נתנה ודברה להם כפי דמיונם כבר ישותפו בהם הסגולים וראוי כי כפי שכלם יהיה האמת מה שבא בתורה ולא נאמר שכל מה שבא בתורה כלו כפי דמיון ההמוני שכלו כוזב, אבל בתורה באו דברים שגלוים להמון בתחלת הדעת והנסתר מהם לחכמים, והבן זה כי הוא מבואר עם שסלקנו בזה ספק גדול נשאלנו עליו מהרבה נבונים:

פרק כז

אונקלוס הגר וכו'. אחר שביאר הרב בפרק שעבר שהביאור מחוייב בענינים המורים הגשמות מצד אמרם ז"ל דברה תורה בלשון ב"א, ומפני זה ראוי כמו שהרחיקו ההמון שאין ראוי שיתואר השי"ת לא באכילה ולא בשתייה ולא בחולי ולא בחמס למה שאלו חסרון בו, כן ראוי שירוחקו כל דבר שהוא חסרון, וכל תנועה הוא חסרון, א"כ ראוי שיסולקו, ולכן אין ראוי שיתואר ה' לא בירידה ולא בעליה ולא בכל שאר הדברים אשר נאמרו בפ' שעבר וכל שכן שהמופת הורה שא"א שימצא בשם תנועה למה שכל מתנועע הוא גשם א"כ יתחייב לפי זה שכל הדברים המורים גשמות יפורשו על זולת הענין אשר ידמו ההמון, והנה בזה הפרק ביאר שאונקלוס הגר שהיה חכם מאד בשתי הלשונות בעברית ובארמית שם השתדלותו בהעלות ההגשמה וכל תאר שיתארהו הכתוב שיביא אל הגשמות יפרשהו כפי ענינו. ואמנם אמר שהיה חכם מאד בשתי אלו הלשונות להורות לנו כי המעתיק ראוי שידע מאד בלשון אשר נעתק ממנו והלשון אשר העתיק, כ"א לא היה אונקלוס בזה התואר לא היינו מביאים ראיה ממנו, וכל מה שימצאהו מאלו השמות המורים על מין מהתנועה ישים ענין התנועה הגלות והראות אור נברא כלומר שכינה או השגחה, והנה תרגם וירד ה' ואתגלי, ירד ה' אתגלי, שהיא ענין הראות שכינה, ארדה נא ואראה הוא ירדה השגחתו איתגלי כען ואתחזי וזה נמשך כפירושו, אלא שהרב אמר שאונקלוס תרגם אנכי ארד עמך מצרימה אנא אחות עמך וזה דבר מופלא מאד יורה על שלמות זה האדון וטוב פירושו והבנתו הדברים כפי מה שהן:

ופתח לנו בזה התרגום ענין גדול בענין הנבואה, והוא כי תחלת זה הספור אמר ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה וכאשר כלל תחלה זה היות המאמר במראות הלילה ר"ל שהיה בחלום לא בהקיץ והוא בעת ישתמש בדמיון, לא הרחיק אונקלוס שיסופר המאמר במראות הלילה. ר"ל שהיה בחלום לא בהקיץ בלשונו כאשר נאמר לו:

ואמרו שזה ספור מה שנאמר לו לא ספור ענין שקרה, אמרו המפרשים שאמרו אנכי ארד עמך לא היתה נבואה שלמה אלא מה שחשב בדמיונו שהוא ירד עמו מצרים לא

שהיתה הנבואה הזאת בהקיץ ותהיה מהשתמשות השכל כי אלו היה הדבר כן לא היה מתרגם אנא אחות אלא אנא איתגלי:

ואמרו המפרשים כי אמרו והרחיק ממנו מה שיורה על מציאות תנועה והדברים דמיוניים, כלומר ספור מה שנאמר לו כאשר היה, והרצון בזה כי הנבואה אשר היתה בהקיץ אף שהיה מורה על הגשמות הרחיק ממנו מה שיורה על מציאות תנועה, ואולם הדברים אשר נאמרו בחלום למה שהיו דברים דמיוניים למה שישתמש הדמיון בהם ולזה היה כאלו היה ספור מה שנא' לו בדמיון הניחו כמו שהיה ולא הרחיק שיהיה מורה על הגשמות, והיה זה לעורר לנו כי יש הפרש בין מה שיאמר בחלום ובמראות הלילה ובין מה שיאמר במחזה ובמראה, הוא נבואה בהקיץ, ובחלום או במראות הלילה נבואה דמיונית, והנה יש הפרש בין אלו הנבואות כשיאמר סתם ויהי דבר ה' או ויאמר ה' כי באלו הדברים יש הפרש כשנאמרו בחלום או במראות הלילה או במחזה ובמראה. ויתכן עוד לומר כי אונקלוס הגר סבר כי אלהים הנאמר במקום זה מלאך. ולכן לא הרחיק שיאמר עליו אנכי ארד כי המלאך הנה הוא הכח המדמה והוא כח בגוף ולכן לא הרחיק שיאמר אנא אחות. והנה הרמב"ן הקשה על הרב קושיות רבות, כי כבר ראה יעקב חלום בעת צאתו מחרן והרחיק הגשמות כמו שאמר והנה ה' נצב עליו ותרגם והנה יקרא דה' וכו' והנה אנכי עמך והנה מימרי בסעדך. והאמת כי זאת הנבואה עם שהיתה בחלום היא רומזת להשגות שכליות ולכן הרחיק אונקלוס הגשמות, ולא הרחיקו הנה, גם כי והנה ה' נצב עליו אינו ספור הנאמר לו אלא ענין שקרה לו ולכן הרחיק אונקלוס ממנו הגשמות, והנה אנכי עמך אמר והא מימרי בסעדך לא היה להרחיק הגשמות אלא בעבור כי השגחת הצדיקים היא ע"י מלאך כמו שאמר המלאך הגואל אותי, וגם כי המעורר סתרי תורה אין ראוי בכל מקום ומקום לגלותו אלא במקום אחד די, ולמה שלא הבין הרמב"ן ז"ל הקשה עליו קושיות והויות:

פרק כח

רגל שם משתתף וכו'. אחר שהביא ראיה מאונקלוס בהרחקת הגשמות הביא הרב פרק רגל למה שגם כן הרחיק בו אונקלוס הגשמות, והכלל העולה מזה הפרק כי רגל הוא שם משותף הוא, שם לרגל ב"ח כמו רגל תחת רגל, ושני יפול בענין ההמשך אחר הדבר כמו צא אתה וכל העם אשר ברגלך, ויפול ג"כ שלישית לענין הסבה כמו ויברך ה' אותך לרגלי ר"ל בסבתי וזה נעשה הרבה לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים. א"כ אמר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים ר"ל קיום בו סבותיו, כלומר הנפלאות אשר יראו אז במקום ההוא אשר הוא יתברך סבתם, ואל תחשוב כי למה שהיה השם סבתם שיהיו

מתמידות כי הנפלאות לא יתמידו מציאותם, לפיכך פי' הרב עושם ר"ל שהוא מחדשם עומדות הזמן הצריך לא יותר:

אמר שם טוב יראה לי כי כל אלו השתופים אשר הביא הרב על ענין רגל הם מורים על ענין א', כי רגל תחת רגל הוא מורה על רגל ממש וכן אמרו צא אתה וכל העם אשר ברגליך כי המלך הולך על סוס ורכב וכל העם הולכים ברגליהם, וכן ויברך ה' אותך לרגלי בעבור הרגל שהיה הולך ומתנועע תמיד לשמור צאנו, וכן לרגל המלאכה וכן לרגל הילדים אשר הרצון בו מה שאמר אתנהלה לאטי כפי מה שיתנהלו הצאן והילדים כי תנועתם היא באיחור ולאט, וכן עמדו רגליו, ר"ל כי הגבור יעמדו רגליו להלחם ולא יתנועע לנוס אלא להלחם עם אויביו, וכן השי"ת יהיה קיים ביום ההוא על הר הזיתים וזהו מה שאמר יונתן ב"ע ואתגלי בגבורתיה ביומא ההוא, אבל דרך הרב לפרש קצת כרצונו להוליד מה שכוונתו להוליד ולמה שכוונת הרב לומר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר שהוא לשון סבה פי' שכל אלו על ענין אשר ידעת:

אמנם ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר פי' אונקלוס בו כמו שידעת שהוא שם כנוי רגליו שב אל הכסא ואמר ותחות כורסי יקריה הבן זה והפלא מאד. והנה רבים אמרו כי זהו טעות נפל בנוסחא כי היה ראוי שיאמר תמורת הכסא, הכבוד, ולא הועילו דבר כי הכבוד ג"כ מיוחס אליו ית' כאומרו יקריה. ואמר החכם ר' משה הנרבוני והתפאר שהוא עמד עליו אחר דקדוק רב, והוא שאמרו שם כנוי רגליו שב אל הכסא לא ירצה בו שבעל הקנין הוא הכסא אבל ירצה שהוא שם הרגל המכונה אל הנסתר המיוחס אליו שב אל הכסא, ר"ל שהכסא הוא המכונה אל הנסתר והנסתר הוא הכבוד והנסתר הראשון הוא הנמצא *) לא שהרגל הוא אמתתו יתברך או חלק מאתו ואמר ותחות כורסי יקריה הנה הרגל קרא כסא ויחסו אל כבוד האל לא לאל בראשונה, והרצון בזה שאונקלוס שם כנוי יו"ד וא"ו שב אל הכסא, ר"ל כי הרגל המכונה עם יו"ד וא"ו שהוא לנסתר הוא הכסא ולא שיוחס אל השם יתברך ראשונה, כמו שפי' הרב, אבל פי' הרגל כסא ואח"כ אמר כי זה הכסא יתייחס אל יקר השם, אם כן ימצאו בכאן שלשה דברים כסא וכנוי הכסא ולמי יתיחס. והנה הכסא יש לו כנוי כמו שאמר ותחות כורסיה וזה הכנוי יתיחס אל הכבוד והכבוד הוא השי"ת לכן אמר והפלא מהרחקת אונקלוס ההגשמה וכל מה שיביא בחיוב ההגשמה כי אלו היה מייחס הכסא אליו היה לנו לחשוב שהוא יושב על כסא ויתחייב ממנו שיהיה השם גוף וע"כ ייחס הכסא לכבודו, והכוונה בכל זה הוא להרחיק אונקלוס הגשמות וכל מה שיביא אליה לא לבאר לנו אי זה דבר השיגו ולא איזה דבר נרצה בזה המשל, וכן בכל מקום לא יכניס עצמו בזה הענין כי אם להרחיק הגשמות לבד,

ונתן הרב סבה בזה כי הרחקת הגשמות דבר מופתי והוא גם כן הכרחי באמונה כי מי שיאמין שהשם גשם הוא כופר בעיקר ולכן יגזור אונקלוס בו ויאמר כפי הצורך לזה, אבל ענין המשל הוא ענין מסופק אפשר שתהיה זאת הכוונה או דבר אחר ולכן לא יפרשהו אונקלוס, וגם מפני סבה שנית כי הם דברים נסתרים, וגם מפני סבה שלישית כי אין מיסוד האמונה הבנתם, וגם מפני סבה רביעית כי אין השגתם קלה על ההמון ולכן לא הכניס אונקלוס עצמו לפרש דבר מזה המשל. אבל אנחנו כפי ענין המאמר כי זה הספר חובר לסלק הגשמות ולבאר השמות המשותפים ולבאר המשלים הסתומים נאמר בו כי אמרו ותחת רגליו הרצון בו מסבתו ובגללו כמו שביארנו בשתוף רגל כי אין לפרש רגל כסא כי לא ימצא בכל התורה כלה רגל שיקר' כסא והנה השיגו אמתת החמר הראשון כי עם שנתבלבלו בהשגת הש"י כמו שביארנו בפרקים שעברו השיגו אמתת החמר הראשון אשר היה מאתו והש"י שהוא סבה לו כ"א לא ימצא נותן הצורה מהות ההיולי לא ימצא, והנה הרב ביאר כי ההיולי אין לו פעל בעצמו כי הוא מקבל לעולם ומציאותו בכח ואין פעולה לו כי אם במקרה, ודע כי כל גשם הווה נפסד מורכב מחמר וצורה וההיולי אין לו פעל בעצמו אחר שהוא בכח והוא מקבל אבל אם נמצא לו פועל הוא בעבור הצורה וכן הצורה אינה מתפעלת מצד שהיא צורה אלא מצד התחברותה לחמר ולכן ההיולי אין לו פעל אלא במקרה בהתחברו לצורה ולכן יצדק שיש לו כמעשה ואיננו עושה, וזהו מ"ש כמעשה לבנת הספיר והוא לשון על הזוהר לא על המראה הלבן אבל זוהר לבד והזוהר אינו מראה כמו שהתבאר בספר הנפש שאלו היה מראה לא היה מקבל המראים כי המקבל הדברים יחוייב שיהיה נעדר מהם אך כאשר היה הגשם המזהיר נעדר המראים כלם ויקבלם זה אחר זה כן ההיולי הראשון אשר הוא כפי אמתתנו נעדר הצורות כלם ולזה הוא מקבל הצורות כלם זה אחר זה והיתה השגתם אם כן החמר הראשון, אם כן בזה המשל השיגו החמר הראשון וממהותו כי אינו פועל אבל יש לו פעולה במקרה וכי מהותו הוא כספיריי אשר הוא נעדר כל המראים וכמו כן ההיולי נעדר כל הצורות אלא שהספירי הוא נמצא בפועל כלי מראה וההיולי אין לו מציאות אלא עם צורה, ואמנם ייוחס לשם ית' למה שזה ההיולי הוא סבת כל הדברים הנפסדים ולכן ראוי שתתייחס אל הסבה ראשונה כי מי שרצה במורכבים רצה ראשונה בזה החמר ולהיות גם כן הוא מחדשו והחדוש נמצא בו בשיתן לו הצורה המעמידו והמקיימו, וגם כפי דעת אונקלוס ראוי שנאמר כי מה שהשיגו הוא אמתת החמר הראשון כי ההיולי הראשון הוא תחת השמים כי השמים נקראים כסא ועוררו לרב לפרש ההיולי הראשון אפי' לדעת אונקלוס לענין שימצא בפרקי ר' אליעזר בן הורקנוס, והכוונה כלה בין מאונקלוס בין מכוונתנו

להרחיק הגשמות מהבורא בין שיהיה רגל סבה בין שיהיה כסא והמשכיל ראוי שישים ההשגות ההם כלם שכליות:

והבן זה והתבונן זה, הכפיל אלו הב' דברים בעבור שאמר כי החומר הראשון השם מחדשו תמיד והחידוש התמידי הוא נתינת הצורה, והתבונן בזה כי השגת זה המשל כלו השגה שכלית לא השגה חושיית, והרצון בו כי כל מה שנודע בחכמה יודע בזה המשל וירמוז בזה גם כן לכל מה שאמר בזה הפרק:

פרק כט

עצב לשון משותף. אמר שם טוב כל הפרקים עד הנה כלם נמשכים קצתם בקצתם אל פרק שתוף אדם וכבר ביארנו ענינו, אמנם זה הפרק לא ידעתי למה הביאו הרב הנה אלא אם נאמר כי כל מרי והפסד והשחתה יבא מצד ההיולי כמו שביאר בחלק ג' פרק א' ולמה שפרק שעבר דבר במהות ההיולי נמשך לזה לבאר שם עצב אשר נאמר בשני ענינים או על הכעס או על המרי:

ואמרו לא אמר לנביא בעת ההיא אשר עבר בו המעשה וגו', יאמר עליו ויאמר ה' אל לבו, ואמנם ר"ל בעת ההיא כי כשכתב משה את התורה נאמר לו זה בנבואה וכן כשיהיה רצונו שלא יהיה עוד מבול לא אמר אז לנביא אבל כשבא לכתוב התורה אמרו גם כן:

ואמרו כפי הרצון. ר"ל כפי רצונו הקדום שיהיה זה העולם השפל מונהג כפי העולם האמצעי:

ואמרו המרות האדם כו'. הרצון בו כאשר לא עשה האדם הפעולות הטובות המרה מה שהיה רצונו יתב' כי האדם נברא בשכל כדי שיעשה הפעולות הטובות ואם לא יעשה אז יחטיא הכוונה האלהית והמרה רצונו:

פרק ל

אכל זאת המלה הנחתה בלשון ללקיחת הבעלי חיים. אחר שהביא הרב עצב שהוא שם מרי והכעס פירש שם אכילה שהוא נאמר על החכמה והיא הישועה האמתית, והוא הדבר אשר בעבורה ינצל מהשטן ומיצר הרע שהוא ההיולי הראשון. והנה אמר הרב כי נאמר ראשון אכילה בלקיחת הבעלי חיים המזון. ולמה שהאוכל יפסיד צורת הדבר ואח"כ יזון באותו המזון יושאל שם אכילה אם לאבדת הדבר והפסדו בכלל, ואם להשגת שום שלמות בהשגות השכל אשר יתמיד בהם ההשארות והצורה, אם כן שם אכילה, ימצא בה שלשה דברים, אם הפסד דבר וקיום לדבר אחר והוא המזון אשר יזון בו הבעלי חיים כי יפסד צורת הלחם ויתהפך לצורת הנזון, ואם שימצא בו ההפסד בפרט כמו

שאמר ואכלה אתכם ארץ אויביכם, ארץ אוכלת יושביה, והדומים לזה, או ימצא הקיום על טוב שבענינים כמו שנאמר בהשגות השכליות לכו שברו ואכלו וזה הרבה:

ואמר צמיחת בעלי חיים במה שיקחוה מהמזון והתמדת עמידתם בו והתמדת מציאותו ותקון כחות הגוף כלם בו, רצה בו שהמזון יש בו ד' ענינים צמיחת בעלי חיים וזה בזמן הגידול, והתמדת עמידתו וזה בזמן העמידה, והתמדת מציאותו וזה בזמן הירידה, ותקון כחות הגוף כלם ירמוז שלא יהיה בהם רוע מזג בכל אלו הזמנים:

והבן אמרו ובקצת הנוסחאות תורה. אמרו המפרשים כי ירמוז לזה כי החכמה אשר בעבורה תהיה השארות הצורה האנושית היא התורה כי היא מורכבת ממעלות שכליות וממעלות המדות לכן בידיעתה וקיומה תגיע השארות הצורה האנושית לא בחכמה ולא במעלות התורה לבד, ואחרים פי' כי חכמה ותורה הם דבר אחד, כי התורה המיוחדה אצל היודעים היא החכמה:

וראה איך פי' כל מלה בזה הפסוק בענין החכמה והלמוד והבן זה. כי זהו הישועה אשר נשתוקק אליה, כי לא נתאוה ישועת המשיח בעבור התאוות הגשמיות והתשוקות המדומות כמ"ש ומלאה הארץ דעה את ה' ועם הלמוד והחכמה ישיג האדם כאלו יצא מעבדות לחרות ומאבל לי"ט, ולכן אמרו רז"ל מה שמו של משיח תאני דבי ר"י ינון שמו תאני דבי חזקיהו חזקיהו שמו וכו'. כי אלו החכמים היו מלמדים דעת את העם ובעבור שהיו מושיעים נפשם לתלמידיהם כאלו נקראו משיחים, ואין ספק כי יהיה בכאן ישועה כללית לבית ישראל ויהיה כוללת ג"כ לגוף ולנפש אם רצונו לעשות רצונו יתעלה אבל מה נעשה ושעבוד מלכיות ושאור שבעסה מעכבים, ולכן צריך האדם שיקוה שיבא הגואל ויציל גופנו ונפשנו כמו שעשה משה מושיענו ואם יתמהמה צריך שירגיל האדם נפשו בחכמות ובדעות כי אז יגאל נפשו מרדת שחת ואז יבא לו הישועה האמתית וזהו מה שרמז הרב באמרו והבן זה:

ואמרו כי הצדק הוא הישועה האמתית הרמז בזה הדעות הצודקות הם הישועה לא הגשמיות ולא הדעות הכוזבות:

והבן זה רומז למה שנא' במעשה בראשית מכל עץ הגן אכול תאכל:

פרק לא

דע כי לשכל האנושי השגות וכו', מזה הפרק יתחיל הרב לרמוז על מעמד הר סיני והגבול שזכר שיש לשכל האנושי רמז לגבול הנאמר במעמד הנבחר והגבלת את ההר, אמר הרב כי לשכל האנושי גבול כי יש השגות יוכל השכל להשיגם ויש במציאות ג"כ נמצאות וענינים אין בטבעו שישיגם בשום פנים:

ואמרו ולא בסבה אפי' בשפע אלהי ובמציאות דברים ישיג מהם ענין ויסכל מהם ענין, אמרו המפרשים כי מה שאמר כי לשכל האנושי יש בו כחות בטבעו שישיג רומז אל אלו הדברים שבכאן שהוא העולם השפל, וענינם אין בטבעו שישיג רומז לעולם השכלים הנבדלים ובמציאות ישכיל מהם ענין ויסכל מהם ענין רומז לענין הגלגלים:

וגם כן מבואר מאד ונגלה כי יש במין האנושי רוחב בהשגות העיוניות, כי יש אנשים שישיגו ענינים מעצמן ואיש לא יוכל להבין הענין ההוא אפי' למדהו מזולתו ויש אנשים שלא יוציאו הדבר מעצמם אבל ילמדוהו מזולתם, ולכן היו במעמד הר סיני מדרגות משה מחיצה בפ"ע אהרן מחיצה בפ"ע נדב ואביהוא מחיצה בפני עצמן ואח"כ כל ישראל. ויש דברים שיתבאר לאדם המנע השגתם ולא ימצא בנפשו השתוקקות לידיעתם, ויש דברים עם שיש לאדם תשוקה עצומה להשגתם ויתגבר השכל לבקש אמתתם ואין בכח השכל האנושי שיביא על הדבר ההוא מופת:

והבן אמרו כי כל דבר שנודעה אמתתו אין מחלוקת בו ולא הכזבה ולא מניעה אלא מסכל יחלוק המחלוקת ההוא וגו'. ואלו הענינים אשר נפל עליהם זה הבלבול הרבה בענינים האלהיים ומעט בענינים הטבעיים ונעדרים בענינים הלמודיים למה שהלמודי הוא למוד מופתי לכן בעבור זה ראוי לשום גבול לשכל האנושי כי לא יתבלבל ענינו:

ואמרו אמר אלכסנדר הפרדוסי כי סבות המחלוקת הם שלשה, א' מהם אהבת הרשות והנצוח המונעים לאדם מהשגת האמת כפי מה שהוא כי הכבוד המדומה יבטל האדם מהשיג האמת כ"ש כשיכוין בלמוד התורה והחכמה אל הנצוח והשררה לא אל האמת, ובזה רמז אל אלישע בן אבויה. והסבה השנית דקות הענין בעצמו ועמקו וקושי השגתו ובזה רמז אל ר' עקיבא כי מה שהיה אפשרי להשיג השיג ומה שלא היה אפשרי להשיג לא השיג וע"ז נכנס בשלום ויצא בשלום. והשלישית סכלות המשיג וקוצר יד שכלו מהשיג מה שאפשר השגתו רמז להציץ ומת:

ובזמננו סבה רביעית לא זכרה אלכסנדר שלא היתה אצלם למה שלא היו בעלי תורה רק דת נימוסית, והוא ההרגל והלמוד כי אין פגיעה גדולה ומונע מהשלמות האנושי כ"א פגיעת המנהג כי יסיר האדם משלמותו האחרון כי המנהג מונע גדול עד שאתה תראה אנשי הכפר כמו שאמר הרב מה שיקרה להם, והבן מאמרו כי זה יביאך להבין במה מונע המנהג מהשיג האמת כל שכן אם קרה לו שיאמין שהוא נתון מהאל. כמו שקרה להמון בהגשמה ובענינים רבים אלהיים כמו שנבאר כל זה מפני ההרגל והגדול על הכתובים שהתישב להרגילם ולהאמין בהם יורו פשוטיהם על ההגשמה ועל דמיונים אין אמתות להם אבל נאמרו על צד המשל והחידה, וכל זה רמז אל מי שהציץ ונפגע רצה להשקיף

על האמת ולא עזרו מה שגדל עליו מהמנהג בקריאת התורה כפשוטו בתחלת למודו, ובעבור זה לא הקשיב לקול מוריו אבל יאמר עליהם שהם טועים או כופרים והאמת שהוא הטועה והכופר לא זולתו ולכן ישתבש ויתבלבל השגתו ויהיה כאחד מן הסכלים אשר אין בו דעת ולא תבונה, וזה הפרק הוא הצעה למה שיבא אחריו:

פרק לב

דע אתה המעיין באמרו זה וכו'. למה שהיו ההשגות מהן חושיות ומהן השגות ישיגוהו המחשב והמדמה ומהם השגות שכליות אשר ישיגם השכל מבלתי השגת כלי גשמי. והנה ההשגות החושיות הם כמו השגת החושים, והנה אמר הרב כשיעיין האדם בעיניו ישיג מה שבכח ראותו שישיגהו וכשיכריח עיניו יפליג בעיון ויטריח ויתאמץ לעיין על רוחק גדול יותר ארוך ממה שבכח האדם לעיין או יסתכל בכתיבה דקה מאד שאין בכח האדם להשיגו לא לבד יחלש הראות מזה אשר לא יוכל להשיג עליו אבל יחלש ג"כ מה שבכח האדם להשיג, והסבה בזה מפני שכח הראות הוא מעורב בחמר וכשהאדם יטרידהו יחלש השגת עינו, ולא בזה לבד יקרה אבל ג"כ יקרה בהשגות הפנימיות מה שיושגו באומד ובמחשבה כמו עניני חכמת הרפואה ועניני מעלות המדות:

ואמרו וכן ימצא כל מעיין בחכמה מן החכמות ענינו בענין המחשבה. ר"ל מה שאני אומר חכמה מן החכמות לא תחשוב שאני רוצה בו חכמה עיונית אלא אני רוצה בו החכמות המעשיות אשר ישיגם החמר והמחשבה כי אם ירבה המחשבה ויטריח כל רעיוניו יבהל ולא יבין אז אפילו מה שדרכו להבינו, והסבה בזה כי ענין הגופות כלם ר"ל השגות הגשמיות למה שהם כחות מעורבות עם הגוף, וכזה יקרה לך בהשגות השכליות אף כי ההשגה השכלית לא ישתמש בה גוף ולא יד ולא רגל כמו שאמר הרב עכ"ז היא נתלית מחמר וכשיעיין האדם במושג שהוא קשה ועמוק מצד עמקו וקושיו לא לבד לא ישיג מה שלא יוכל להשיג אבל ישוב יותר חסר מכל חסר, והרצון בו הוא אחד משני דברים שלא ישיג מה שא"א לו להשיג לבד אבל לא ישיג מה שהוא אפשרי לו. או יאמר כי לא לבד יהיה האדם חסר והוא שיהיה לו סכלות העדרי אבל יהיה לו סכלות קניני וזה אמרו תשוב חסר מכל חסר כאשר לא יצויר בשכלו דבר שיש לו חסרון והוא ששכלו אינו בפועל וכשירצה להשיג כבר אפשר להשיג מה שנעדר ממנו ואולם כשיש לו סכלות קניני צריך האדם להשכיל האמת ולהרחיק ראשונה הדברים הכוזבים ואח"כ יוציא שכלו מהכח אל הפועל ולכן מי שיש לו דמיונים כוזבים הוא חסר מכל חסר כל שכן אם יתחדשו אלו הדמיונים המגונים מדות מגונות שישוב חסר מכל חסר לטרדת השכל ולהכבות אורו כמו שהתחדש בראות מן הדמיונות המכזבים מינים רבים

עם חולשת הכח הרואה כי יחשוב האדם שרואה השדים ושאר הדברים הכוזבים. והנה הכלל העולה כי האדם צריך שיעמוד על המושג שאפשר להשיגו ולא יחשוב שיש מופת במה שאין עליו מופת כמו חדוש העולם שלא יחשוב אדם שיש מופת עליו ולא גם כן על קדמותו כי זאת השאלה היא מסופקת מאד ואין ביכולת השכל להשיגה:

ואמרו ולא תתחיל לדחות בהכזיב מה שלא בא מופת על סותרו. ר"ל כי מאחר שלא בא מופת על שהעולם קדום לא יסתור לנביאים באמרם שהעולם מחודש. וג"כ לא ישתדל האדם להשיג מה שאין בכח שכלו להשיגו, ובכאן אמר הרב שראוי לעמוד על הדבר אשר א"א לשכל האנושי להשיגו ושלא יאמין מה שאין מופת עליו שהוא מחודש שיאמין שיש מופת עליו כי זה הדבר יביאהו לסכלות, וגם לא יגזור ויאמר אחר שאין מופת על החדוש העולם שהוא נמנע שיהיה מחודש, וגם שלא יעיין האדם במה שאין כח להשיג אף אם יהיה אפשרי להשיג, ושאם ישמור האדם אלו התנאים ראשונה שיעמוד על הספק והוא הדבר אשר אי אפשר להשיגו בשום פנים לעומק המושג וגם שלא ישתדל להשיג הדבר אשר א"א להשיגו יהיה במדרגת רבי עקיבא שנכנס בשלום ויצא בשלום ואם ישתדל האדם להשיג למעלה מהשגתו אז יתחיל להכזיב הדברים אשר לא בא מופת על סותרם יהיה כאלישע בן אבויה וישוב חסר מכל חסר כי יהיו לו דעות כוזבות ומדות מגונות ויציאה מכלל הדת כמו שקרה לו ולכן במעמד הנבחר בא להזהיר שיגבילם לעלות אל ההר וגם הכהנים יתקדשו שהם המעיינים שלא יהרסו אל ה' לראות אבל יעלו ראשון ראשון ולכן אמרו משה מחיצה בפני עצמו אהרן מחיצה בפני עצמו וכו':

ואמרו במה שהורשית להתבונן דרוש ואין לך עסק בנסתרות. אמר הרב שהרצון בזה שאתה לא תשלח שכלך אלא במה שאפשר לאדם להשיגו וזהו הנקרא רשות אבל הענין אשר אין בטבע האדם להשיגו העסק בו מזיק מאד:

ואל זה כוונו באמרם כל המסתכל בד' דברים ואמרם כל מי שלא חס על כבוד קונו. הרצון בו כי ישלח שכלו על מה שאין מטבעו להשגת הרשות והנצוח ויזיק שכלו הנקנה וצורתו האמתית תשתבש, או הרצון בו כי השכל האלהי הוא דמות אלהים וראוי לחוס על זה הכבוד שהוא דומה לשי"ת וכל מי שלא חס על שכלו לא חס על כבוד קונו וראוי לו שלא בא לעולם:

ומה נפלא מאמר הרב באמרו כמו שיחשבו המתרשלים והפתאים שהם המון החושבים שהם שלמים והם מסגולת סכליהם ועליהם נאמר שמים חשך לאור ואור לחשך השם יצילנו מהם:

ואומרו ולא תדקדק המלות נאמרו בשכל בזה הפרק וזולתו. אמרו המפרשים כשאמרתי שיש לשכל האנושי גבול לא תחשוב שהוא השכל הנאצל כי השכל הנאצל אין לו גבול. והאמת בזה כי השכל במה שהוא שכל לא ישתבש בהשגתו אבל הרצון באלו הדברים השגות שכליות הרצון בו מה שיחשוב האדם שהם השגות שכליות ואין הדבר כן כי הם כלם דמיונים והשגות כוזבות, והבן זה כי הוא נעלם מהרבה מפרשים:

פרק לג

דע כי ההתחלה בזאת החכמה מחזקת מאד כו'. אחר שביאר הרב בפרק הקודם כי ראוי לאדם לעמוד בדבר ששכלו אי אפשר להשיגו בשום פנים וזה יהיה כפי דקות המושג ועמקו וגם אף שהוא אפשרי להשיג אם קשה או נמנע בערך אל המשיג ראוי שלא יהרוס למה שקרה מזה רע גדול, אמר בזה הפרק כי אף שיש הנה דברים שאינם קשים להשיג לשכל האנושי ויוכל כל אדם שלם השכל להשיגם ראוי למנוע לאנשים קצרי התבונה כמו הקטנים וגם המקצרים בידיעה למנוע מהם החכמה האלהית בתחלת הענין וכן ראוי למנוע מהם ביחוד משלי הנבואה אבל צריך לחנך לקטנים וליישב למקצרים כפי שעור השגתם. ומי שיראה שלם בשכל מזומן לזאת המדרגה ר"ל מדרגת העיון המופתי יעלה מעט מעט ראשון ראשון עד שיגיע אל שלמותו כי אם יתחיל האדם בחכמת האלהות או ביאור עניני משלי הנבואה לא לבד יתחדש לו בלבול האמונות אבל בטול לגמרי, והביא הרב משל על זה מי שיזין הנער היולד בלחם חטה ובשר ושתיית היין שהוא ימיתהו בלי ספק לא שאלו המזונות רעים בלתי טבעיים וכן הדבר בחכמת האלהות ובסתרי התורה:

ואמרו ולזה הספיקה עמהם הקבלה בכל ענין אמתי שאמתתו נבחרת ובכל ציור מה שיישיר השכל אל מציאותו לא על אמתת מהותו. הרצון כי הכתובים יאמרו עין ה' אזן ה' וכן הדומה לזה, להיישיר שהוא משיג לא להיישיר איך היא השגתו:

ואמרו כי בשני התנאים האלה האחד מהם היותו חכם כלו' שעלו בידו החכמות, לא שידע חכמת התורה ר"ל תלמודה כי מאלה לא יקח הקדמות אבל החכמות העיוניות הם אשר ילקח מהם הקדמות העיון, והתנאי השני שיהיה מבין משכיל זך הטבע ירגיש בענין במעט רמז אחר שהביאור בסתרי תורה הוא אסור, כי אין לחלוק על הכוונה האלהית והוא ענין אמרו ומבין מדעתו:

ואמרו והנה אבאר לך הטעם במנוע למד ההמון בדרכי העיון האמתי ומהתחיל עמהם בענין, הרצון בו היות מניעת למוד העיון הכרחי וגם צריך למנוע מהתחיל עמהם אבל נעלה ראשון ראשון בדברים העיוניים עד שיהיו ראוים לזאת המדרגה:

פרק לד

הסבות המונעות לפתוח הלמוד באלהיות. זה הפרק נעלה מאד והוא כולל דברים רבים והוא ביאור ג"כ למעמד הנבחר. ואמרו הסבות המונעות לפתוח באלהיות ולהעיר מה שראוי להעיר, הרצון בו כי הסבה המונעת לפתוח הלמוד באלהיות והיא החכמה האלהית, וגם הסבות המונעות להעיר על מה שראוי להעיר מעניני משלי הנבואה והערה על השאלות הנעשות בספור אשר ספרי הנביאים מלאים מהם הם חמש סבות, זהו מה שרצה הרב לבאר בזה הלשון לא מה שתמצא בפירושי המפרשים:

הסבה הא' קושי הענין בעצמו ודקותו ועמקו כו'. ואמרו המפרשים כי כוונת הרב באומרו רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו, כי פי' הכתוב כך לפי דעת הרב רחוק מה שהיה והוא מעשה בראשית הנקרא חכמת הטבע אמנם מעשה המרכבה והיא האלהית החוקרת בנמצא במה שהוא נמצא, וזה אמרו מי ימצאנו עמוק מאד:

ואמרו ג"כ ונאמר והחכמה מאין תמצא, ר"ל החכמה האלהית והוא ידיעת האלוה היא מושגת בשלילה, והאמת כי הרב הורה באלו הכתובים כי יש דברים עמוקים בנמצאים שא"א לאדם להשיגם כ"א בקושי גדול, ומהם דברים עמוקים מאד שא"א להשיגם, ואם הדברים הם קשים ועמוקים כ"כ אין ראוי להתחיל בלמוד מהם ואם התחיל בהם המעיין יצלול במים רבים:

הסבה הב' קצור דעות האנשים כלם בהתחלתם, כי האדם לא נתן לו שלמותו האחרון אבל השלמות בו בכח והוא בתחלתו נעדר הפעל באמרו ועיר פרא אדם יולד כי האדם אין לו יתרון על הבהמה:

ואין כל איש שיש לו דבר בכח ראוי בהכרח שיצא הדבר ההוא אל הפועל, כי אף כי הכח יגיד פעולת הדברים אשר בכח צריכים אל דבר שיוציאם מן הכח אל הפועל, וא"כ האדם כבר אפשר שישאר על חסרונו אם למונעים אשר מחוץ כמו הנהגת הגוף או התשוקות הדמיונות וההנהגות הגשמיות, או לחולאים רעים ונאמנים, או בעבור עצלה והוא מעוט למוד במה שיוציא הכח ההוא אל הפועל:

הסבה השלישית אורך ההצעות, כי אע"פ שיש באדם בטבעו תאוה לבקש התכליות, הרבה פעמים יכבד עליו ויניח ההצעות, והנה ההצעות הם הכרחיות להגיע אל התכלית ואם לא, היו ההצעות טרדות ומותרים גדולים. וכל איש אפי' הפתי אם מעוררים אותו כמו שמעוררים הישן ואומרים הלא תכסוף לדעת אלו השמים כמה מספרם ואיך תכונתם ומה יש בהם אם יש בהם ריקות או מלוי ואם יש להם נפש ומה הם השכלים הנבדלים ואיך נברא העולם כלו ומה תכליתו לפי סדורו קצתו עם קצתו ומה היא הנפש

אם היא כח בגוף או נבדלת מהגוף, ואיך התחדשה בגוף, ר"ל אם היא קדומה או מחודשה. ואם נפש האדם הפרד אחר המות:

ואם תפרד איך תפרד, אם כל אחד מהנפשות ישארו אחר המות או קצתם או הנשאר מכל האנשים הוא דבר אחד, ואם ישארו אחר המות במה זה יזכו אם בחכמה אם במעשה, ואם נשארים החכמות אשר קנו הנפשות אחר המות או תפסד זה וישאר להם ידיעה יותר נכבדת, ואל אי זה דבר תדבק הנפש אם תדבק בשכל הפועל או בהש"י או לא זה וזה אלא השכל נאצל ומה שדומה לאלו החקירות. הוא יאמר לך כן בלי ספק ויכסוף לידיעת אלו הדברים כפי אמתתם כוסף טבעי, כי כמו שאמר הפילוסוף כי כל האנשים ישתוקקו לדעת בטבע כמו הכח הרואה לראות והאוזן לשמוע וכן שאר החושים אלא שהוא רוצה להגיע בידיעת כל זה בדבור אחד ובשני דברים, ע"ד משל למדני תורה על רגל א' כי יקרה בזה כמו שיקרה בכסף ובזהב כי כל האנשים משתוקקים להשיגם, ואם יאמרו להם שישיגוהו בהשתדלות ובעשות מלאכה ביום ובלילה לא יישר בעיניהם כ"ש החכמה אשר לא טעמו ולא ראו שהיא הכרחית בהשארות הנפש כמו הכסף והזהב הוא מחוייב להכין צרכי הגוף, ומה הפליג הרב באמרו אבל יספיק לו בדמיונות מכזיבים תנוח דעתו עליהם כי אלו רוב האנשים:

והבן אמרו והוא שאין במציאות זולת השם ומעשיו ולכן החכמה יהיה משני אלו הדברים והיא תכלית התכליות הוא להשיג הש"י וזה אמרו ואין דרך להשיגו אלא במעשיו והם המורים על מציאותו:

ועל מה שצריך שיאמין בו, ר"ל מה שיחוייב לו כמו היותו חי היות לו רצון והיותו יכול וכן שאר התוארים:

או ישולל ממנו, ר"ל שאינו גשם ושאינו נופל תחת הזמן ושאינו מקרה ושאינו חמר ולא צורה ולא נפש וכן כל שאר הדברים אשר ראוי שיסולקו מהש"י א"כ בהכרח לבחון הנמצאות כלם כפי מה שהם עד שנקח מכל מין ומין הקדמות צודקות יועילנו בבקשת האלהיות. והרצון בו לידע הגשמים הנצחיים והגשמים ההווים הנפסדים וידיעת הדוממים בכלל וידיעת הצמחים על דרך כלל וידיעת הב"ח בדרך כלל וידיעת האדם את גופו ואת נפשו כמו שהוא כי זה יועילנו בבקשת האלהות, ואם רצה הרב כל מין ומין מהנמצאות זה נמנע ובלתי אפשר כי חקירת כל המינים האחרונים אי אפשר לאדם להשיגן, אלא יהיה אמרו כלם הכוונה בו רובם או מה שאמרנו שהם הדברים הכלליים לא כל המינים. והנה הורה בזה הרב כי ידיעת הדברים הנמצאים הם סבה להשיג מה שראוי להשיג מהשי"ת. וחכמת המנין והתשבורת יועילנו ג"כ כי בידיעת אלו הדברים

נרחיק דברים רבים ממנו. והורה שלישית הרב שאע"פ שלא ילקחו מהם הקדמות לזאת החכמה אלא שהם ירגילו השכל ויקנוהו קנין עשות המופת וידיעת האמת בענינים העצמיים לו ויסירו השבושים הנמצאים ברוב דעות המעיינים, וירמוז בזה להגיון כי אף שהחכמה האלהית לא יקח הקדמות מההגיון ירגילו השכל ויקנו קנין עשות המופת וכן התשבורת וההנדסה וחכמת המספר כי יקבל האדם באלו שני תועלות כדי שלא יערב האדם המקרי בעצמותי אשר בעבור ההתערבות יפסדו הדעות וא"כ הקורא באלו הספרים ימלט מדעות מזוייפות כ"ש שיש תועלת שני שיצייר הענינים כפי מה שהם ואף כי יקבל בהם תועלת שלישי אף שלא יהיה שורש החכמה האלהית אנחנו מקבלים תועלת בהם בחכמה ההיא עצמה, וכלל הרב מזה כי א"א בהכרח למי שירצה בשלמות האנושי מבלתי התלמד תחלה במלאכת ההגיון ואח"כ בלמודיות על הסדר ואח"כ בטבעיות ואח"כ באלהיות:

ואמרו רבים כי רצה הרב השלמות האנושי לא השלמות הישראלי, והאמת כי שלמות האנושי קודם לשלמות הישראלי ואם לא יהיה האדם שלם בשלמות האנושי לא יהיה שלם בשלמות הישראלי ולכן ראוי לכל איש מבני ישראל הרוצה שיגיע אליו משלמות הישראלי והוא שלמות התורה שיהיה שלם בחכמת ההגיון ובחכמת הלמודיות ובחכמת הטבעיות ואחר כך באלהיות ואח"כ בחכמת התורה ואז יגלו לו סתרים רבים מסתרי תורה. והנה אחר שאמר הרב שיש אנשים שלא ירצו בהצעות אבל יספיק להם דמיונים מכזבים אמר שקצת אנשים שבקשו אלו ההצעות והגיע להם שכלם בקצת אלו החכמות ר"ל שעיינו בחכמת ההגיון לבד או בחכמת הטבע ולא הגיעו אל התכלית כי אלו כלם הם הצעות לדעת את הש"י וגם יש אנשים כי גם הם הולכים בחכמה ועולים ממדרגה אל מדרגה והמות יפסיק ביניהם והם בקצת ההצעות ההם ואם לא נתן להם דעת על צד הקבלה האמתית היה מביא זה למות רוב האנשים ולא ידעו היש אלוה לעולם או אין אלוה כ"ש שיחוייב לו דבר או ירוחק ממנו חסרון, ולא היה ניצל מזה המות אלא א' מעיר ושנים ממשפחה, ולכן בא התורה לתת דעות אמתיות על צד הקבלה לכלל האנשים בין המניחים ההצעות בין למתעסקים בהצעות וילאו בין לאשר המות הפריד ביניהם בין לשרידים אשר השם קורא כי הכל תתקן התורה כמו שאמר תורת ה' תמימה מחכימת פתי:

ואמרו וכבר באר שלמה כי הצורך להצעה הכרחי והוא אמרו אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל, ופי' הפסוק הסכין או החרב שאינו חותך בחריפות וגם אינו מטוהר יפה שיש עליו חלודה איך אפשר שיגבר החיילים זה אי אפשר אבל צריך שיתוקן הסכין או

החרב באופן שיהיה חד ושיהיה קלל כל אלו התקונים צריך הסכין המתואר קודם שיגבר החיילים. ויתרון הכשר חכמה ר"ל שהחכמה צריכה הכשרים רבים יותר והקדמות רבות קודם שיבא האדם לידיעת אמתתה:

ויש הנה הכרח אחר ללמוד ולדעת הצעות, וזה כי לאדם יתחדשו לו ספיקות רבות בעת הדרישה במהרה ויבין ג"כ הקושיות במהרה. והרצון בזה כי לאדם יתחדשו לו שני מיני ספקות, א' ספק על דבר השאלה, וא' על דבר הסתירה אשר יבטל הדבר וזה כדמות סתירת הבנין, אמנם קיום המאמרים להסיר הספקות לא יתכן אלא בהקדמות רבות וילקחו מן ההצעות ההם, ויהיה המעיין מבלתי הצעות כמו שילך ברגליו להגיע למקום ונפל בדרכו בבור עמוק שאין לו תחבולה לצאת ממנו עד שימות ואלו חסר ההליכה ועמד במקומו היה יותר ראוי, וירמוז הרב בזה כי הרבה מהאנשים יעיינו בחכמות בלי הצעות ויתחדשו להם ספקות וקושיות לא יוכלו להתירם ונשארו בבהלה ובדעות מזוייפות ואז היה טוב להם שלא יתחילו בעיון כי טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים והוא כסיל:

והבט אל מאמר הרב באומרו ורוב החכמים המפורסמים בחכמה נגועים בזה החולי, ר"ל בקשת התכליות ולדבר בהם בלי עיון והצעה כי יחשבו כי מה שידעו לעיין בעמקה של הלכה יוכלו לדעת כל דבר והם בזה בתכלית הסכלות והעורון, והנה בזאת הסבה השלישית כלל דברים נפלאים וירמוז אל גדולי הערך ממעמד הר סיני:

והסבה הד' ההכנות הטבעיות, וזה כי כבר יתבאר במופת כי מעלות המדות הם הצעות למעלות הדבריות למה שא"א היות הדבריות אמתיות והיות לאדם הנאות הגשמיות ותשוקות דמיונות כי אלו הדברים משליכים האדם מבית העיון, כמו שגורש אדם מג"ע בעבור אלו השני דברים. והנה ההכנות הטבעיות קודמות למעלות המדות ומעלות המדות למעלות שכליות, ואף כי האדם לדעת הדברים האלהיים צריך שיהיה לו הכנה טבעית ר"ל שיהיה בעל יצירה חשובה אשר א"א לאדם להשיגה במעלות המדות וכ"ש כי מעלות המדות צריכה ג"כ להשגה השכלית אף שיהיה האדם מוכן בטבע, והרצון בזה כי מי שהוא בעל מדות טובות ואינו מוכן בטבע ללמידה אין ראוי ללומדו ומי שהוא מוכן בטבע ללמידה ואינו בעל מדות אין ראוי ללומדו, כ"ש כי המדות ינוחו באנשים מצד ההכנה הטבעית שיש להם, וזה אמרו כי א"א להיות וכו' אלא לאיש מלומד המדות מאד. ויש אנשים רבים שיש להם מתחלת הבריאה תכונה מזגית א"א עמה שלמות בשום פנים, הנה בזה הורה הרב כי כבר ימצאו אנשים שהם בטבע רעים, והסבה בזה כי כמו שימצאו אנשים נבראו חסרי היצירה כן נמצאו רבים שא"א שיהיו בעלי מדות

אפי' הרגילו עצמם בתכלית ההרגל, ועכ"ז הרשות נתונה לכל האנשים אלא לאיש אחד רעוע מהמין, והבן זה כי הוא יצילך מספק עצום. והנה הורה הרב בזה על כי למזגים יש להם מבוא גדול בשלמות המעלות והחכמות:

והבן אמרו כי זאת החכמה ר"ל החכמה האלהית וידיעת סתרי תורה כמו שידעת אינה חכמת רפואות ולא חכמת התשבורת אשר כל אלו החכמות כל האנשים מוכנים להם ויוכלו להשיגם מהר, והנה זאת החכמה ירחקו ללמדה לבחורים בעבור מיעוט המדות הטובות וגם כי אפשר לקבל לרתיחת טבעיהם וטרדת דעותיהם וכו':

הסבה החמישית העסק בצרכי הגופות אשר הם שלמות הראשון, והוא צורך המחיה והכלכלה והמלבוש והדירה וכל שכן אם יחובר לזה העסק באשה ובבנים כי יצטרך האדם להתעסק בפרנסתם וימנע בעבור זה לעיין ולידע קונו, וכ"ש אם יחובר לזה בקשת המותרות שיהיו לו אוצרות כסף וזהב שאפי' האדם השלם כשירבו עסקיו באלו הדברים הצריכים כ"ש שאינם צריכים וכו' יחלשו תשוקותיו העיוניות וישתקעו:

ויהיה בקשתו להם בהפסק ורפיון, ר"ל מימים ימימה וכשיעיין לא יעיין בכל כוונתו אבל יעיין במיעוט השגחה ולא ישיג מה שבכחו להשיג ואם ישיג ישיג השגה מבולבלת ומקוצרת. ולפי אלו הסבות כלם היו הענינים האלהיים נאותים ביחידי הסגולות מאד ולא בהמון ולכן יעלמו מן המתחיל וימנע מהתעסק בהם מי שאינו ראוי להם כמו שימנע הנער הקטן מלקחת המזונות העבים ומנשוא המשקלים:

פרק לה

לא תחשוב כי כל מה שהצענו באלו הפרקים וכו', אמרו המפרשים כי בזה הפרק התיר הרב במוחלט לבאר להמון שלילת ההגשמה ומשיגיה וזו היא הכוונה הראשונה מזה הספר ולולא זה לא יוחלט עליו שם המורה, ורבים מהפילוסופים ימאנו זה למה שההמון יחשבו כי מי שאינו גשם אינו נמצא, אמנם החכם ן' רש"ד אמר כי אין ראוי לומר להמון שאינו גשם כי יבוטל מציאותו אצלם, ואין ראוי לומר שהוא גשם שהוא חלוף האמת, אבל ראוי שנבחר היותר נכבד ממשיגי השם, ושנאמר שהוא אור, כי נמלט אותה מאמונת ההגשמה ויהיה אצלם נמצא ונכבד שבנמצאים, עם שיכלול זה מן הצדק שכמו שהגוונים כלם בפועל והאור הוא סבת ראותנו אותם כן האל סבת הנמצאות כלם. והחכם ר' משה הנרבוני שבח זה הדעת ואמר עליו שהוא מאמר נמרץ כי הכתוב אמר ונהורא עמיה שרא:

אמר שם טוב כבר ידעת כי הפרקים שעברו כלם הוא לבאר מעמד הר סיני, והנה במעמד הנבחר שמענו מציאות ואחדותו והרחקת הגשמות שהם הדרושים היקרים לכן חבר

הרב זה הפרק אחרי אלו הפרקים שעברו, ודע והבן כי בהאמנת שהשם אינו גשם יוכל כל איש מבין משכיל ויודע להשיג כל סתרי החכמה האלהית, ומי שיאמין שהשם גשם או כח בגשם לא לבד הוא כופר בהשי"ת אבל אין לו פתח לדעת שום דבר בחכמה האלהית כלל ולא יוכל ג"כ לדעת בחכמת הנפש ובמעלתה ובמדרגת מציאותה, וכדי להעלותנו מכור הסכלים אמר הכתוב המקודש ושמרתם לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה, ולהסיר זה השבוש הגדול באו כל צווי ע"ז, ונקרא אויב ושונא העובד ע"ז למה שיאמין שהשי"ת הוא גשם מביא לחשוב אחר כך בע"ז וזהו יסוד שהכל תלוי בו, ולכן התחיל ואמר לא תחשוב שכל מה שהצענו באלו הפרקים הקודמים כו':

ואמרו מגדולת הדבר, ר"ל החכמה האלהית שהוא גדולת ויקרת הערך. והסתרו, ר"ל כי אין ראוי לבאר סודותיה וכי היא קשה להשיגה, וזה אמרו ורוחק השגתה לחכמים וליודעים אם מצד עומק המושג וקוצר המשיג ואורך ההצעות היא רחוקה מאד, וגם כפי ההכנות הטבעיות וההתעסקות בהבלי העולם אשר הם צרכי הגוף ואף האפשר להשיגו הוא נמנע בחק ההמון. אבל הרחקת הגשמיות והרחקת ההפעליות הנכללים בזה אינו כן הרחקת הגשמות ממה שאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה, והרחקת ההפעלות ממה שאמר אני ה' לא שניתי, ואם יש פסוקים מורים על הגשמיות ועל ההפעלות ראוי שירוחקו אחר שהמופת הורה על בטולם, ויפורשו הכתובים כדי שתתקיים האמת שהשם אינו גשם ואינו בעל ההפעלות:

ואמרו ואין דמיון בינו ובין ברואיו למה שהש"י עלת העלות וכל הדברים עלולים ממנו, ואין מציאותנו כמציאותו כי הוא ית' מחוייב המציאות ומציאותו ומהותו א' ומציאות זולתו בלתי המהות, ולא חייו כדמות חיי החי, כי הוא חי מצד שהוא משכיל עצמו, וחיי הב"ח הם מצד היותו גשם ניזון מרגיש, ולא חכמתו כדמות חכמה מי שיש לו חכמה, כי חכמתו היא קנויה מעצמו וכל חכמת זולתו קנויה ממנו:

וראוי לישב לכל שאין יחס בינו ובין ברואיו כלל וזה למה שכלו אמת אין בו ספק כדי להגדילו בעיני העם ראוי לומר להם אלו הדברים כ"ש כי זה יהיה התחלה לדעת את הש"י ולא ימנעהו הגידול והמנהג, והבן זה כי הוא דבר נפלא ומפתח גדול להבין כל מה שבא בזה הס':

פרק לו

בדברי בתוארים וכו', הרצון בו שהוא יבאר שהחכמה הוא הנרציות אצלו והסכלות הוא הנקצפה ממנו. ואמרו וכשתסתכל בכל התורה ובספרי הנביאים לא תמצא לשון חרון אף ולא לשון כעס ולא לשון קנאה אלא בע"ז בלבד, ורבים ישאלו הרי כתיב במשה ויחר

אף ה' במשה, ויחר אף ה' בם וילך, וכן וחרה אפי בכם, וכן חרה אפי בך באיוב, כי לא נאמר בע"ז, והמפרשים השיבו על אלו הכתובים תשובה שאין ראוי להעלותה על לב, כי קצתם אמרו שמי שיאמין דעת בטל בו ית' הוא עובד ע"ז וכל אלו אשר אמרנו יש בהם צד ע"ז למה שהיו חושבים דעות מבוטלות, ומשה היה חושב כי הש"י מניע הגלגל, ואהרן ומרים לא הכירו מעלת משה כי היו מאמינים כי נבואתו היתה גשמיית, וחברי איוב חשבו שהש"י פועל בלי אמצעיי וחרה אפו בהם מצד שחושבים שעזב ה' את הארץ ולכן נאמר בכל אלה החרון אף וכל אלה הם דברי רוח. אבל האמת כי מה שאמר ויחר אף ה' במשה ויחר אף ה' בם וילך לא נאמר זה על צד האזהרה אלא להורות כי ענין קטן בצדיקים הוא נחשב להם כאלו הם עובדי ע"ז, ויהיה הרצון באומרו לא תמצא לשון חרון אף ולא לשון קנאה על שיהיה השם מזהיר באלה הלשונות, ואם נאמר וחרה אפי בכם הוא דבר אחד שיצא מן הכלל ולא בעבור זה המעט יעזוב הרב לומר שלא תמצא לשון חרון אף ולא לשון קנאה אלא בע"ז, והבן זה כי הוא דבר מבואר, או הרצון שלא תמצא כל אלו הלשונות מחוברים אלא בע"ז בלבד והראשון עקר:

ואמרו עשו ספרי הנבואה זה החזוק גדול לקרות לו אויב ושונא וכועס אבל למה שיהיה זה הדעת נפסד ונתלה בו ית' עשו זה החזוק גדול:

כי מי שיאמין שראובן עומד בעת שהוא יושב וכו', עכשיו עשה הרב ו' חלוקות שנים מהעולם השפל ושנים מהעולם האמצעי ושנים מהעולם הנפרד:

והבט אומרו שכל אשר תהיה הסכלות והכפירה נתלים בענין גדול. הענין הגדול לא בעבור היותו גדול בכמות אלא היותו גדול במדרגה החזקה במציאה, וזהו אמרו בענין גדול ר"ל וכו'. והבן הגדרת הכפירה באומרו במאמר פוסק, כי הגדרת הכפירה בחלוף מה שהוא לא בחלוף מה שבא בתורה, כי כבר יאמין אדם מה שבא בתורה ויקרא כופר כמו יד ה' עיני ה' והדומים לו, והבן מה הפרש בין הסכל והכופר, שלכופר יש לו סכלות קניני שהוא חלוף האמת, והסכל הוא מה שאין לו סברא אלא שאינו יודע דבר:

ואמרו אלא שהכופרים ההם עם היותם מאמינים מציאות הבורא כו', והרצון בו כי מהמושכלות הראשונות הוא כי לאדון הכל ראוי שינתן לו העבודה והגדולה ואין ראוי לעבוד זולתו בעבור שתתקיים מציאותו אצל ההמון, כי כל המון יחשבו כי מי שהכל עובדים אותו ראוי שיהיה אלוה ואם יעבדו לזולתו מלאך או שרף או גלגל או גשם מהגשמים לחשוב שזה האלוה ויבטל מציאות הש"י, ולכן הכופרים אף שהיו מאמינים שהיה הש"י נמצא למה שהיו נותנים המיוחד לו שהוא העבודה והגדולה לדבר מנבראיו היו מביאים להאמין בעיני ההמון שאין השם נמצא, ולכן היה מביא העבודה לזולתו

כאלו הש"י היה נעדר בהאמנת ההמון, כי לא ישיג ההמון אלא מעשה עבודות לא ענייניהם, ר"ל התכלית שבעבורו עושים אלו העבודות אשר היה להורדת הרוחניות או בעבור סבה אחרת, ולכן חוייב להרוג לעובד ע"ז שהוא כאלו מכחיש מציאות השם, ואם הדבר כן מי שיאמין שהשם גשם ובעל הפעלות או שיש בו חסרון הוא יותר רע מהעובד ע"ז, כי המאמין בע"ז כבר יחשוב שיש אלוה זולתו והמאמין שהשם הוא גשם הוא כופר בשם ית' א"כ הוא יותר רע. והבן אמרו ודע שאתה וכו':

אמר שם טוב כבר אמרו המפרשים כי כל הפרקים מאחד ושלשים ועד הנה כלם הם להעיר על מעמד הנבחר, ולמה שהרב דבר במעמד הנבחר בפרקים רבים ובראשי פרקים, ראיתי לעלות אל הר ה' ולקבצם יחד בקצת הערה אחר כי הביאור בו אינו נאות כמו שאמר בתחלת זה הספר, והנה ראוי לך המעיין שתדע כי כל דבר שיושג במראה הנבואה אמנם הוא משל לענין אחר, והסובר שאינו משל לדבר אחר הוא סכל, והסובר שהוא משל לבד הוא רשע אבל יחוייב שיסבור בו שני הענינים יחד, וזה לך הקדמה לכל מה שנאמר אח"ז, והנה הרב המורה רמז על זה בחלק ג' פ' ט'. והנה ראשונה כי עלייה וירידה הנאמר במעשה הנבואה הוא עלייה במדרגת העיון או ירידה להנהגת אנשי הארץ, כמו שרמז הרב בפרק עלה וירד ובפרק נצב. שנית ראוי שתדע כי הגלותו בעב הענן חשך ענן וערפל הוא על היות המונע עכירות עצמינו לא שהוא גוף שיקיף בו עב או ענן אבל החמר מחיצה גדולה ומסך מונע להשגת השכל הנפרד ומה שהוא עליו, ואפי' החמר זך ונכבד אפי' חמר הגלגלים כ"ש זה החמר העכור אשר הוא החמר שלנו מפני זה כל אשר ישתדל שכלנו להשיג השי"ת או לאחד מהשכלים ימצא מסך מבדיל בינינו ובין הש"י והוא נסתר ממנו בענן או בחשך וזו היא הכוונה באמרו ענן וערפל סביביו, וזה אמרו הנה אנכי בא אליך בעב הענן, וזה היה להעיר שהשגת אמתתו נמנעת לנו מפני חמר זה, וכבר רמז הרב בפ' ט' חלק ג'. שלישית ראוי שתדע כי לשכל האנושי גבול להשיג הדברים וע"ז בא הרמז והגבלת את העם סביב לאמר וגם הכהנים כו' יתקדשו. רביעית יש לדעת כי אין ראוי לאדם להרוס לעיין בחכמה האלהית מתחלת המחשבה בלתי שירגיל עצמו בחכמות ובדעות ויזכך מדותיו זכוך רב וימית תאוותיו. ואמרו המפרשים כי מה שרצה הרב שירגיל עצמו בחכמות ובדעות הרמז בו כי יחוייב לאדם כדי לידע השי"ת השלש חכמות שהם חכמת התכונה וחכמת הטבע והחכמה האלהית ובזאת החכמה האלהית ישיג האדם מה שאיפשר להשיג מהשי"ת וזה אמרו היו נכונים לשלשת ימים כי ביום השלישי ירד ה', וצריך ג"כ שיזכך מדותיו שהוא הנרמז באמרו וכבסו שמלותם, וימית תאותיו ועל זה בא הרמז אל תגשו אל אשה.

ואחרים אמרו כי היו נכונים לשלשת ימים רמז לשלשה מיני הידיעות שצריך האדם לידעם, שידע ההקדמות ואח"ז שידע דרכי ההקש ועשות המופת ואחר זה ידע אופן השמירה מהטעאות השכל, ואלו השלשה יכללם מה שאמר הרב ז"ל בפרק ה' מה שאמר שירגיל עצמו בחכמות ובדעות ועל זה צוה היו נכונים לשלשת ימים. אמנם כפי הפי' הראשון יהיה אמרו כאשר יבין הקדמות אמתיות ויבין וידע דרכי ההקש וכו'. יהיה רמז לזה כמו שאמר השמרו לכם עלות בהר, כי זאת אזהרה שיבינו ההקדמות ואח"כ ידעו ההקש ועשות המופת ושמירה מהטעאות השכל. חמשית יש לדעת כי הסבות המונעות לפתוח הלמוד באלהיות ולהראותו להמון, ה' סבות, האחת קושי הענין בעצמו. השנית קצור הדעות כלם. השלישית אורך ההצעות. הרביעית ההכנות הטבעיות ורתיחת הטבע והמיית הנערות. החמישית העסק בצרכי הגשמים, ולכן אמרה תורה ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות רמז לאורך ההצעות, שהיא הסבה השלישית. ואמרו וברקים רמז לדקות המושג. וענן כבד על ההר רמז לקצור המשיג מצד החמר. וקול שופר רמז בסבה החמישית שהיא עסק בצרכי הגשמים. ואמר שופר נגזר ממאמר שפר שהגוף נגרר אחריהם. ואמר ויחרד כל העם ר"ל שמפני אלו הסבות נמנע למוד זאת החכמה להמון. והר סיני עשן כלו רמז לסבה הרביעית שהם ההכנות הטבעיות, והיה זה כלו כמו שתארנו למה שכל מה שיושג במראה הנבואה הוא משל לענין אחר ואחר שהיה זה כן והיתה התורה מוכנת להתחיל בה וללמוד אותה הנערים והנשים וכל העם ואין ביכולתם להבין הדברים כפי אמתתם לזה הספיקה עמהם הקבלה בכל ענין אמתי ובכל ציור מה שיצייר השכל מציאותו לא אל אמתת מהותו, ונמנע ללמוד אל המון העם דרכי העיון האמתיים וזהו אמרו וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק, ואמנם משה שהיה ביכלתו לדעת הדברים נאמר עליו קרב אתה ושמע הציור האמתי ואתה תדבר אלינו בהישרה אל מציאותו ובדמיונים, ולכן נאמר משה נגש אל הערפל אשר שם האלהים, כי השלמים נגשים אליו בשלילה, והנה משה ידע כל מה שאפשר לאדם לדעתו לא נשארה שלילה כלל, ולמה שיסוד היסודות ועמוד החכמה לידע שיש שם נמצא ראשון שהוא אחד ואינו גשם וזה הדבר ראוי להודיעו לנשים ולקטנים אמר השם אנכי ולא יהיה לך ולא תעשה לך פסל וכל תמונה, ולמה שהעובד זולתו אח"ז יכחיש מציאותו כמו שביאר הרב נקרא העובד ע"ז אויב ושונא. אמנם קול ה' ר"ל הקול הנברא מושג מאת ה' אשר ממנו נמצא הדבור לא שמעו אלא פעם א', והוא הקול אשר יצאה נשמתם לחזקו ולתקפו והשיגו בו שתי הדברות הראשונות, וגם אלו השתי דברות משה הגיעה להם בהבדל ולא היתה מדרגתם בזה בשוה, כי כבר ידעת אמרם משה מחיצה בפ"ע אהרן מחיצה בפ"ע נדב

ואביהוא מחיצה בפ"ע. אמתת ההשגה ההיא נעלמה מאד כי לא קדם כמותה כמו שאמר כי שאל נא לימים וכו', ולא יתאחר כמותה כמו שאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה: **אמר** שם טוב זהו מה שאפשר לגלות לך מדברי הרב על צד הכללי אבל יש בכל אחד מכל אלו הפרקים אשר העיר עליהם הרב אל מעמד הנבחר אשר לא יוכל השכל להקיפם אלא מי שקבלם מהרב פנים אל פנים, זהו מה שראיתי לבאר לך מדברי הרב במעמד הנבחר והשם יכפר בעבור מה שכתבנו כי טבע ההשתוקקות להודיע למעיינים והם יראי השם וחושבי שמו הביא לנו לדבר כ"כ ולחבר הדברים המפוזרים, ואחר שהונח זה ראוי שנשוב אל ביאור דברי הרב בשאר פרקים:

פרק לז

פנים שם משתתף ורוב שתופו הוא על צד ההשאלה, כי יאמר על הפנים מכל חי כמו שאמר ונהפכו כל פנים לירקון:

והוא שם הכעס, ולפ"ז הענין נאמר הרבה בענין כעס כמו פני ה' חלקם:

והוא ג"כ שם מציאות האיש ומעמדו, הרצון בו בחייו ובמציאותיו כמו על פני כל אחיו נפל ועל פני כל העם אכבד ענינו במציאות. ולפ"ז הענין נאמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כלומר מציאות במציאות מבלתי אמצעי, כמו שאמר לכה נתראה פנים. והרצון בו כי מה שהשיג משה היה בלי השתמשות כח המדמה אבל היה שומע הקול מבין שני הכרובים והם המחשב והשכל והיה השפע מגיע לו מאת השי"ת באופן שלא ישתמש הכח המדמה. והנה ביאר הרב כי על שמיעת הקול בלי חידה והשתמשות הדמיון יאמר פנים כי יאמר פנים בפנים דבר ה' עמכם, וביאר במקום אחר נאמר קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול, וכנה זה הקול בפנים אל פנים אע"פ שלא היו משיגים שום תמונה כן אמרו ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כנוי על אמרו ספור הדברים וישמע את הקול מדבר אליו, ודע שיש הפרש בין הקול שהשיג משה כי הוא היה קול נבואיי והקול ששמעו ישראל היה קול נברא על צד הפלא כמו שנעשו שאר המופתים, ובהשגת אותו הקול נאמר פנים בפנים דבר ה' עמכם כן אצל משה בעבור שהיה שומע הקול בלי דמיון נאמר עליו פנים אל פנים:

ומזה הענין ופני לא יראו. הרצון בו אמתת מציאות השם על מה שהוא עליו לא תושג בשום פנים לשום מלאך כ"ש וכ"ש לשוכני בתי חמר:

ופנים ג"כ הוא כלי מקום שענינו לפניך או בין ידיך, הרצון בו מה שהוא לפני האדם במקום אחד באופן שיראהו ומזה הענין לפני ה', ולפ"ז הענין ג"כ הוא ופני לא יראו מזה הענין כמו שאמר ודקדמי לא יתחזון, רומז שיש נבראות ג"כ עצומות א"א לאדם להשיגם

כפי מה שהם עליו והם השכלים הנבדלים, וייחסם רש"י למה שהם לפניו ובין ידיו תדיר לחזק ההשגחה בהם תמיד למה שהם שכל והוא שכל והוא עלה לכל שאר השכלים, ואם הדבר כן שלא די שמשה לא השיג את הש"י אבל ג"כ השכלים א"א להשיגם על מהותם א"כ מהו אשר השיג משה והשיגו השלמים לדעת אונקלוס ומהו הנרצה במלת וראית את אחורי, ואמר הרב כי אלו הענינים הם אשר הם למטה מהשכלים הנבדלים מדרגת המציאות, ר"ל בעצם החמר והצורה שהם הגשמים הפשוטים והמורכבים ועליהם אמר אונקלוס ותחזי ית דבתראי, כלומר הנמצאות אשר כאלו אני נוטה מהם ומשליכם אחרי, והנה תשמע פירושו במה שבקש מרע"ה כפי דעת הרב:

ופנים ג"כ נאמר כלי הזמן בענין קודם, לפנים בישראל. ופנים ג"כ שם אזהרה והשגחה, לא תשא פני דל, ולפ"ז הענין ישא ה' פניו אליך לחבר השגחתו בנו:

פרק לח

אחור שם משותף הוא שם הגב אחורי המשכן והיא כלי הזמן ג"כ ואחריו לא קם כמהו, ויהיה בענין הרדיפה וללכת בדרכי מדות איש, אחרי ה' אלהיכם תלכו, והרצון בזה כי מי שילך אחר מדות הנביא כאלו ילך אחר השם. ולפ"ז הענין נאמר וראית את אחורי. ר"ל תשיג מה שנמשך אחרי והתדמה לו הרצון בו שישיג הנמצאות כלם שהם נמצאות בצורה הראשונה והוא דמות להם ולכן אם ישיג האדם אלו הנמצאים כאלו הולך אחר השם כי הם דומים לו, וזה נמשך אחר פי' הרב לא אחר פי' אונקלוס:

ונתחייב מרצוני, הרצון בו מעצמו ומדעתו כי רצונו ועצמותו הוא דבר א', וכמו שההולך אחר רצון איש נאמר עליו שהוא הולך אחריו כן מי שישיג אלו הנמצאות אשר נתחברו מרצונו נאמר שהוא משיג רצון השם וזהו אמרו וראית את אחורי, והבן זה:

פרק לט

לב שם משתתף, ראשונה הוא שם האבר אשר בו התחלת החיים כמו שאמר ויתקעם בלב אבשלום. ולמה שהלב הוא באמצע הושאל לכל דבר שהוא באמצע עד לב השמים:

ונאמר שלישית על המחשבה לא לבו הלך, ר"ל הייתי נמצא במחשבתי כשאירע כך וכך, והרצון בפסוק לא הייתי נמצא במחשבתי בתמיה אבל נמצא הייתי במחשבתי וזוכר אותך:

ונאמר רביעית על שם העצה כמו שאמר כל ישראל לב אחד להמליך את דוד. והוא שם הרצון ונתתי לכם רועים כלבי, היש את לבך כאשר את לבבי:

ומזה הענין הושאל לבורא כמו שאמר כאשר בלבבי ובנפשי כאלו יאמר כאשר ברצוני, והיו עיני ולבי שם כל הימים, השגחתי ורצוני:

ונאמר חמישית על השכל ואיש נבוב ילבב, ומזה הענין הרבה בדברי הנביאים, ומזה הענין הושאל להש"י בכל מקום, ר"ל שהוא מורה על השכל:

אלא הזר שהוא מורה על רצון, ר"ל שיש פסוקים מועטים שהם מורים על רצון:

ואמרו ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך, אין הכוונה בו השגה שכלית כי אין בו חלקים על שיאמר לו כל לכן פי' הרב בכל לבבך הוא בכל כחות הגוף כלם, ואמנם ייוחס ללב למה שהוא התחלה ראשונה בחי וממנו יצאו כל פעולות הגוף, וג"כ אין הרצון שיאהבו כל כחות הגוף את הש"י, כי מי שאין לו השגה שכלית איך אפשר שיאהב את השם, לכן יהיה פי' ואהבת את ה' אלהיך שתשים תכלית פעולתך כלם השגתו כמו שביאר הרב בפי' אבות באמרו וכל מעשיך יהיה לשם שמים:

פרק מ

רוח הוא שם משותף הוא שם האויר היסודי כמו אמרו ורוח אלהים. והוא גם כן שם הרוח המנשבת כמו ורוח הקדים, ודע כי הרוח המנשבת אינו יסוד האויר כי יסוד האויר פשוט ורוח המנשבת הוא דבר מורכב כמו שיתבאר בטבעיות:

ונאמר שלישית על הרוח החיוני רוח הולך ולא ישוב:

ונאמר רביעית על הדבר הנשאר אחר המות ואשר לא ישיגהו ההפסד כמו והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, ולא אמר הרב שהרוח נאמר על נפש האדם המתהווה עמו למה שאותו הנפש והרוח הוא נפסד, ואמנם הנשאר אחר המות הוא השכל הנקנה:

ויאמר חמישית על ההשפעה השכלית האלהית אשר ישפיע על הנביאים ויתנבאו בו כמו שאמר ואצלתי מן הרוח אשר עליך וזה הרבה:

ונאמר ששית על הכוונה והרצון כמו כל רוחו יוציא כסיל. ומזה הענין מי תכן רוח ה' ואיש וכו' והרצון בו מי הוא אשר ידע סדר רצונו והנהגתו למציאה. ויודיענו ר"ל יודיע לנו אותה:

הנה כל רוח מיוחסת להש"י הוא לפי הענין החמישי הוא הענין האחרון אשר בו הרצון. וזה הפרק רומז ללא ידון רוחי באדם ואמרו גם כן רוח החיה באופנים:

פרק מא

נפש שם משותף הוא, נאמר על נפש החיה הכוללת לכל מרגיש כמו שאמר אשר בו נפש חיה:

ונאמר שנית על הדם כמו שאמר לא תאכל הנפש עם הבשר:

ונאמר שלישית על הנפש המדברת שהוא מדת האדם כמו שנאמר חי ה' אשר עשה לנו את הנפש הזאת:

ונאמר רביעית על שם הדבר הנשאר אחר המות כמ"ש והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, בכאן גלה הרב דעתו כי הנפש המדברת המתהווה עם האדם אינה הנשארת כי היא הווה ונפסדת אבל השכל הנקנה הוא הנשאר ועליו נאמר והיתה נפש וכו':

ונאמר חמישית על הרצון אל תתנני בנפש צרי ומזה הענין אין נפשי אל העם הזה, ר"ל אין רצון לי כלומר ולא ארצה להעמידם:

ואמרו ותקצר נפשו בעמל ישראל ר"ל פסק רצונו מענות ישראל. וכבר ידעת כי רצונו הוא רצונו הקדום והוא הטבע המערכיי אשר הגיע העת והזמן שפסק הנגזר עליהם מהרע אותם ולכן הושיעם:

פרק מב

חי שם צומח המרגיש כמ"ש כל רמש אשר הוא חי. ונאמר שנית על הרפואה מן החולי החזק כמ"ש ויחי מחליו. וכן המות שם המיתה ושם החלי החזק כמ"ש וימת לבו בקרבו. ולזה ביאר בבן צרפית ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה להורות לנו שמת ויצאה נפשו ממנו:

ואמרו קצת האנדלוסים. אמרו כי אף שנאמר בו לא נותרה בו נשמה כי לא מת אבל נתבטלה נשימתו עד שלא נשארה לו נשימה כלל שהרי כתיב בדניאל ונשמה לא נשארה בי והוא ודאי לא מת, ודעת הרב כדעת האנדלוסים אלא שייחסו להם להעלים הענין:

ויאמר שלישית על קנות החכמה כמ"ש ויהי חיים לנפשך:

ולכן היו הדעות האמתיות חיים והדעות הנפסדות מות. ובעבור זה צדיקים אפי' במיתתן קרויים חיים כי נשאר להם השכל הנקנה ולכן היו חיים לעולמי עולמים, והרשעים אפי' בחייהם קרויים מתים למה שיש להם דעות נפסדות והבן זה, ובכאן רמז הרב לפי דעתו מהו התחיה, ולכן אמר בפרק זה ודע זה:

פרק מג

כנף שם משותף נאמר ראשונה לכנפי הבעלי חיים הפורחים כמ"ש כל צפור כל כנף. שנית הושאל לכנפות הבגדים וזויותיהם כמ"ש על ארבע כנפות כסותך. שלישית הושאל לקצות המיושב מן הארץ ופאותיה הרחוקות כמ"ש מכנף הארץ. רביעית הושאל לענין הנסתר כמו לא יכנף עוד מוריך ולא יסתתר ממך מוריך ולא יתעלם, וממנו ולא יגלה כנף אביו לא יגלה סתר אביו, ולפ"ז הענין הושאל כנף לבורא וכן למלאכים. לבורא אשר באת לחסות תחת כנפיו תחת סתרו, למלאכים אמרו בשתים יכסה פניו. ר"ל שסבת מציאות המלאך נסתרת מאד והוא פניו:

וכן הדברים אשר הוא סבתם, ר"ל המלאך אשר הם רגליו הם נסתרים והם ג"כ נעלמים מאד. אשר הרצון בזה כי סבות השכלים הם נעלמים וגם המסובבים מהם הם נעלמים וכל אחד מאלו בעבור שתי סבות אם בעבור קוצר המשיג ואם בעבור עומק המושג וגם הם נעלמים ממנו:

ואמרו בשתים יעופף, הנה יבאר הרב זה בעתיד. והרצון בו כי ידיעת מציאות הנבדל ועצמותו פעם יציץ פעם יעלם וזהו אשר ייוחס לו תנועת ההתעופפות:

פרק מד

עין הוא שם משותף יאמר על עין המים, ויאמר על עין הרואה כמ"ש עין תחת עין, ויאמר על ההשגחה אמר על ירמיהו קחנו ועינך שים עליו ענינו על ההשגחה, ומזה המין עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ, השגחתו הכוללת. והשבעה עינים הם שבעה כוכבי לכת או על השפע הרב הבא ממנו, צריך לעיין למה הקדים הרב עין המים לפני עין הרואה אחר שהעין נאמר ראשונה על עין הרואה, אבל דרך הרב בשתוף השמות להקדים השמות החמריים ואח"כ היותר דקים, ועין הרואה יש בה דקות מן הדקים למה שיראה חצי כדור השמים בעין ויפשיט הצורות מהחמרים ולכן הקדים עין המים לעין הרואה, וגם מפני כי עין המים נמצא בכתוב ראשון:

פרק מה

שמע מלה משותפת. נאמר בענין שמע כמו והקול נשמע בית פרעה. ונאמר שנית בענין הקבול ולא שמעו אל משה. ויאמר שלישית בענין הידיעה כמו גוי לא תשמע לשונו פי' לא תדע את דברו:

וכל מלת שמיעה שבא בחק השם ויראה פשוטו של פסוק שהוא מן הענין הראשון הוא ספור על ההשגחה והוא מענין השלישי כמו וישמע ה', בשמעו את תלונותיכם:

ואמרו ימלאהו שאלתו לו, ר"ל שהשמועה תאמר לו יתעלה הן שישמע האל יתברך צעקתו הן לא ישמע, כשישמע צעקתו יאמר ושמעתי כמ"ש ושמעתי כי חנון אני וכשלא ישמע השם צעקת הזועק נאמר ולא שמע ה' לקולכם גם כי תרבו תפלה אינני שומע:

והנה אמרו יבואך באלו המלות השאלות מהדמיונות וכו', ר"ל שהרב ירצה לבאר ענין ההשאלות והשתופים בפרקים הנמשכים אח"ז למה עשו ככה הנביאים ומה הביאם לזה, והנה הרב השלים כל ההשאלות והשתופים וראה לסיים בזה הפרק להורות כי שמע יורה שמע כל מה שביארנו מענין השתופים וההשאלות בכל הפרקים שעברו:

פרק מו

כבר זכרנו בקצת פרקי זה המאמר. ר"ל כי זה אשר יבאר כי יש הבדל בין ההישרה למציאות הדבר ובין אמתת מציאותו ועצמו כבר זכרו הרב בפרק ל"ג, והנה אומר הרב כי ההישרה תהיה בא' מג' דברים או במקרים או בפעולותיו או ביחסים רחוקים ממנו, והמשל הראשון אשר הביא הוא מהמקרים והמשל השני מהפעולות והמשל השלישי הוא המשל ביחסים באמרו ואפילו ביחסים:

ואמרו שאתה אלו תרצה שתודיע. הרצון שזה האיש אשר אנו רוצים להודיעו מציאות המלך מזה האיקלים איזה איש הוא, והמשל הראשון והשני הוא להודיע כי זהו המלך כי כבר ידע עניני המלך ולא ידע מי הוא המלך, המשל השלישי הוא להודיע אם יש מלך בארץ הזאת לא לדעת איזהו המלך, והכלל העולה באלו השלשה (דברים) משלים כי ההישרה למציאות הדבר תהיה בדברים המקריים כמו שתאמר כי המלך הוא האיש הארוך לבן המראה בעל השיבה כבר הודעתו במקרים. או תאמר הוא אשר סביביו המון רבה מב"א רוכבים ורגלים וחרבותם שלופות סביביו, או תאמר הוא אשר צוה בבנין זאת החומה וכו' וכיוצא בזה מפעלותיו:

ואפשר שתורה על מציאותו בענינים הם יותר נעלמים מאלו כמו שישאלך השואל היש לארץ הזאת מלך תאמר לו כן יש לה בלי ספק, וזה הוא משל לדבר השלישי אשר אמר הרב ואפילו ביחסים רחוקים ממנו א"כ אין בכל אלו מה שהמשלנו מה שיורה על עצם המלך ואמתת עצמו מצד היותו מלך, ואפילו ההישרה לבד:

וכן קרה בהודעת הבורא יתעלה להמון בכל ספרי הנביאים ובתורה כי כאשר הביא צורך להישירם כלם למציאותו הרצון בו כי לא ידעו ולא יבינו אם יש סבה ראשונה ונעלם מהם מה הוא באו התורה והנביאים להודיע להם שהוא נמצא:

שיש לו השלמיות כלם, רוצה לומר שאינו נמצא לבד כמו הארץ והשמים אבל הוא נמצא בתכלית השלמות אבל נמצא חי וחכם יכול ופועל:

ולמה שאי אפשר שישיג ההמון שהוא חי חכם ופועל באמתיות. הוישרו דעות ב"א שהוא נמצא בדמיון הגשמות אחר שההמון לא יראו דבר חזק מן המציאה זולתי הגשם וכל מה שאינו גשם אבל הוא בגשם הוא חסר המציאות מן הגשם כמקרים וכחות הגשמיים להצטרכו במציאות אל הגשם, אמנם מה שאינו גשם ולא כח גשם אינו דבר נמצא בשום פנים. ולכן יתארוהו הנביאים להש"י שהוא גשם להודיע שהוא נמצא. ולמה שההמון לא יציירו מענין החיים זולת התנועה ומה שאינו מתנועע תנועה מקומית אינו חי אמרו הנביאים שהשי"ת מתנועע כי זה להודיע לנו שהוא חי, וכן למה שכל

השגה אצלנו היא בחושים יתארוהו הנביאים בשהוא יתברך שומע ורואה עם שאלו ג"כ שקר עליו:

ולמה שלא יצייר העתק הענין מנפש איש לנפש איש אלא בדבור והוא הקול אשר יחתכוהו השפה והלשון יתארהו הנביאים אל השפע המגיע ממנו לנביאים שהוא מדבר והרצון בו שיגיעו ענינים ממנו לנביאים:

וכאשר לא נשכיל מהממציא אותנו אלא כשיעשה בנגיעה תארוהו כשהוא פועל, אע"פ ששם פועל יאמר למי שימציא איזה נמצא מזולת כלי גשמי ומזולת נגיעה מ"מ הענין המפורסם ממנו והוא כי הפועל נגיעתו גשם בגשם ומפני זה תארוהו יתעלה כשהוא פועל ר"ל שאומרים עליו שהוא נוגע כדי שיובן ממנו שהוא פועל:

אע"פ ששם הנפש משותף. ר"ל כ"א אנחנו אומרים שהשם יתעלה הוא בעל נפש רצונו בו שהוא חי:

וכאשר לא יושגו אל הפעולות כלם. ר"ל התנועה והשמע הראיה הדבור והנגיעה:

אלא בכלים גשמיים הושאלו לו כל הכלים אשר בהם תהיה התנועה כמו הרגלים וכפותם, והכלים אשר בהם תהיה ההשגה כאוזן והעין והאף, והכלים אשר יהיה בהם הדבור והחומר הדבור הוא הקול. והכלים אשר יהיה להם הדבור הם הפה והשפה, והכלים אשר יעשה בהם העושה הם הידים והאצבעות והכף, והכוונה כלה להודיע לב"א שהוא שלם מכל החסרונות, והושאלו לו הכלים הגשמיים להורות להם על הפעולות, והושאלו לו הפעולות להודיע שיש לו השגה לא שההשגה הוא מענין הנאמר כמו שאנו אומרים לו שהוא ית' שומע ורואה אנו רוצים בו שהוא השיג וההשגה ההיא אינה מעצם הראיה והשמיעה, הלא תראה כי תעשה השגה חוש אחד במקום השגת חוש אחר אמר ראו דבר ה' שמעו דבר ה' כי המכוון שישיגו ענין דברו כי הדבור אינו נראה. ולכן נאמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים אשר הרצון בו משיגים, כי ידוע ומפורסם שזאת היא במראה הנבואה א"כ וכל העם רואים את הקולות אין הכוונה בו רואים ממש אלא השגה א"כ כשנא' עליו וכו' ראיה או שמיעה הוא על צד ההשגה לא על דבר אחר:

והושאל לו הפעל והדבור להורות על השפע הנשפע מאתו הפועל למה שממנו יתעלה יושפע עולם הנבדלים, ונאמר מדבר על ההשפעה השכלית אשר נשפע בנביאים על הכל נאמר דברה תורה כלשון ב"א:

ואמרו ולא הושאלו לו מן האברים הפנימיים כ"א הלב בעבור שני דברים אם בעבור שהוא שם השכל וגם כי הוא התחלה לחיות כלב כן הש"י התחלה לכל הנמצאים והוא

משכיל אותם, והנה הרב ביאר כי כמו שלא הושאל לו כלים אחרים גשמיים בעבור שהם גלויי החסרונות כן ראוי שירוחק כל הכלים אשר אמרנו כי כל הכלים הושמו לתקן מציאות הב"ח והוא ית' בלתי צריך לדבר יתמיד מציאותו ולא יתקן ענינו א"כ אין כלי לו אחר שאינו גוף. אמנם פעולותיו בעצמו לא בכלים, והכחות ג"כ מכלל הכלים כי כחות הנפש לא יעשו אלא בכלים גשמיים ולכן מי שהוא בעל כחות הוא בעל כלים ולכן משירוחקו הכלים ירוחקו הכחות. אם כן אינו בעל כח. כלומר שיהיה בו ענין זולת עצמו בו יעשה או ידע או ירצה. הרצון בו כי הש"י הוא פועל בעצמו וירצה בעצמו וידע בעצמו לא בכח נוסף עליו, כי האומרים תוארים והאומרים שהוא בעל כחות הם דבר אחד אלא שאלו קראו אותם תארים ואלו כחות ושנו השם, וכמו שהשם אינו בעל תארים כמו שיבא עליו המופת כך הוא אינו בעל כחות וכמו שאינו בעל כחות שיהיה זולת עצמו כך הוא אינו בעל תארים:

ואחז"ל. הביא הרב מאמר נכבד לחכמים יורה בו שמעולם לא עלה בדעתם הגשמה ולא היה אצלם ענין ישבש או יספק שום אדם בו. והמאמר ההוא הוא אמרם בבראשית רבה גדול כחם של נביאים שהם מדמים את הצורה ליוצרה כמו שאמר ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם. ואמר החכם ר' משה הנרבוני ז"ל כל מי שראיתי ענינו מן המעיינים בספר הזה ראיתי שפירשו מדמים את הצורה ליוצרה, כי הוא ידמה הנבדל לצורה האנושית, ולפי דמיונם היה להם לומר בזה המאמר הכולל שמדמים היוצר הוא השי"ת לצורה האנושית כמ"ש ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם לא צורה ליוצרה, ואני נפלא בזה כי לא העמיקו לעמוד על כוונת המחבר, ואני אבאר לך עתה כוונתו. הר"מ ביאר בפרק מ"ט כי המלאך ייוחס לו הכנף ולשי"ת צורה האנושית להורות יתרון נפשו על מלאכיו והכנפים כלם ממהרות ההליכה וראוי שייוחדו לשלוחים לא למלך ולכן ייוחסו למלאכים כי הם מצווים לא מצוים, הנה אמרם דמות כמראה אדם דמות כמראה ה', הנה אמרם מדמים את הצורה, ליוצרה ירצה שהם מדמים את הצורה אשר היא בנפש הנביא אשר הוא חקוי גשמי והוא המלאך כי הצורה הדמיונית מדמין אותה ליוצרה שהוא השם יתברך ונאמר ועל דמות הכסא דמות צורה כמראה אדם עכ"ל. והנה זה החכם הבין כוונת הרב ולא יסבול שיאמר זולת זה אחר העיון הנמרץ, והנה הורו לנו בזה המאמר שהש"י אינו גשם, והוא מבואר שאינו גשם בתכלית הביאור אחר שאומרים כמה הוא קשה זה שעשו הנביאים שמדמים הצורה שימצא בנפש הנביא שהוא דבר גשמי אל יוצר אותה הצורה שהוא הש"י כי הש"י אינו גשם ולא כח בו, וכאלו הם אומרים מה גדול מה שהוצרכו הנביאים לעשות בהיותם מורים על עצמו בענינים הנבראים אשר

בראם והיא הצורה הברואה אשר ימצא בנפש הנביא, כי השי"ת הוא בורא הצורות כלם בין הנראות במראה הנבואה בין הצורות הנמצאות בחמרים והנבדלות אף כי הוא ית' סבה רחוקה להם:

ומי שירצה לחשב רע עליהם וכו'. הרצון בו כשיאמר איזה תנא או אמורא מאמר שיראה שהש"י גשם והוא אמרו על צד המשל וישים המעיין האמורא ההוא או התנא ההוא חסר או בלתי יודע בעד אשר אמר כמו אלו המשלים והוא לא היה יודע ענינם מן התנאים והאמוראים, אין היזק בהם כי החסרון הוא במעיין כי הם כבר התנצלו בהם התנצלות טוב:

אמר שם טוב הפלא מהרב איך לא הביא מאמר נכבד נמצא לחכמים במגלה להורות על שהש"י אינו גשם, אמרם בזה הלשון כל המתרגם ויראו את אלהי ישראל כפשוטו הרי הוא מחרף ומגדף את הש"י, ופירשו בו כל המפרשים כל המתרגם ויראו את אלהי ישראל וחזו ית אלהא דישראל ולא וחזו ית יקרא דאלהא דישראל. כי הראשון מגשים ומחרף ומגדף, והשני מסלק הגשמות:

פרק מז

כבר זכרנו פעמים, כוונת הרב בזה הפרק לסלק ספק אחד והוא כמו שהושאלו לו השמע והראות והריח למה לא הושאלו לו הטעם והמשוש, שהוא ישיג המוטעמים והממוששים כי משפט השגתם א', ואם תשלל ממנו השגה אחת מהם תחוייב שלילת השגה כלם ר"ל הה' חושים, ואם תחייב לו השגה אחת מהם ר"ל השגת מה שישיגהו חוש מהם יתחייב שישיג כל מושגי הה', ומצאנו וירא ה' וירח ה' ולא מצאנו ויטעם השם וימשש השם:

ואמר הרב בתשובת זה הספק שעלת כל מה שהתישב בדמיון כל אדם שהשם לא יפגש לגשמים פגישת גשם לגשם שהרי בעיניהם לא יראוהו, והב' חושים האלו ר"ל הטעם והמשוש לא ישיגום מורגשיהם עד שימששו, אמנם חוש הראות והשמע והריח ישיגו מורגשיהם מרחוק ואע"פ שמושגיהם הם רחוקים מאד מהם ע"כ היה נאות בדמיון ההמון ליחסם לש"י. ועוד נתן סבה שנית כי השמע והראות מספיק להורות על השיגו פעולותינו כמו שאמר דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת. ואמנם ייוחס אליו הריח ג"כ לומר שהשם יקבל קרבנותיהם, ואמנם שאר החושים אינם צריכים:

אמר שם טוב הנה לא ייוחסו אלו החושים לשי"ת בעבור סבה נכבדת יותר ממה שאמר הרב, כי יתבאר בספר הנפש כי אלו החושים הם הכרח לקיים מציאות החי, ואולם שאר החושים ימצאו לו על צד היותר טוב כי אפשר לחיות בלתם, וגם כי אלו החושים הם

חרפה לנו, ר"ל חוש המשוש והטעם הם חרפה לנו ולכן לא ייוחסו להשי"ת להיותם גלויי החסרון. ואמר הרב כי לא הושאל לו רעיון ואם כבר נמצאו פסוקים אשר תארו לשי"ת הדמיון, כמ"ש אם לא כאשר דמיתי, כוונתם כאשר חשבתי, וי"א כאשר שמתי בדמיון הנביאים והוא פעל יוצא כמ"ש וביד הנביאים אדמה, והכלל הוא כי כל כח בין שיהיה גשמי או רוחני אשר הם בתחלת המחשבה יראה להמון שהם שלמיות ייוחסו לו ומה שיראה להם שהם חסרון לא ייחסוהו הנביאים, וע"ד האמת כלם חסרון לש"י כי אין לו תאר עצמו ראוי לו נוסף ע"ע כמו שיבא עליו מופת. והרצון בו אם יסולק הגשמות בעבור שבא עליו המופת עם שבא הרבה בספרי הנביאים ראוי שיסולקו הכחות והתארים בעבור שבא המופת עליהם:

פרק מח

כל מה שבא בענין השמע וכו' תמצא אונקלוס הגר נשמר ממנו כו', אחר שהרב סלק בפרק מה שקדם למה ייחסו לשם העין והאזן והריח כי יאמר וירא ה' וישמע ה' וירח ה' ולא נאמר ויטעם ה', וימשש ה', כ"א היתה הכוונה בו שהוא ישיג הנראים והנשמעים והמורחים ג"כ היה לו לתארו בטעם והמשוש ויפורש בו שהוא ישיג המוטעמים והממוששים וסלק זה הספק, בא עתה וסלק ספק אחר נמצא באונקלוס. והוא כי כל מה שבא מענין השמע מיוחס לבורא תמצא אונקלוס הגר נשמר ממנו ופי' ענינו שהוא ית' השיגהו, ואם הי' בכלל הצעקה והתפלה יפרש ענינו שהוא קבל או לא קבל, ויאמר באחרים שמע ה' כמו שמיע קדם ה'. ובענין הצעקה תרגם שמוע אשמע צעקתו קבלא אקבל. ואמר הרב כי זה נמשך בפי' לא נטה ממנו בשום מקום למה שאונקלוס מצא בלשון ארמי כי כל שמיעה היא שמיעת האזן בלבד ולכן הוצרך אונקלוס לפרש כל ענין שמיעה. והנה מה שבא מן הראיה מיוחס אליו פירש בו אונקלוס פירושים חלוקים נפלאים ר"ל זרים. ואומר הרב כי לא יתבאר לו כוונתו ודעתו כי במקומות יפרש וירא ה' וחזא ובמקומות יפרשהו וגלי קדם ה', ואם בענין השמיעה פירוש שמיע קדם ה', ובענין הצעקה שהוא קבל או לא קבל, זה היה בעבור שהם ענינים משונים, ואמנם באלו היה ראוי שיאמר וגלי קדם ה' או וחזא ה' בכלם. ואם יאמר אומר כי וחזא ה' היא ראיה מבוארת על היות חזא בלשון ארמי משותף מורה על ענין השגת השכל, ובטל הרב זאת התשובה ואמר כי ברח מן הקצת ופירש וגלי קדם ה' כי אחר כי חזא נאמר על השגת השכל היה ראוי שיפורשו כלם כן וא"כ למה שנה אונקלוס. והשיב הרב כי אין ספק שמלת חזא בלשון ההוא הוא גזרת השגה וידיעת הדבר המושג, ולזה כשימצא הראיה הנתלת בעול לא יאמר וחזא ה' אבל וגלי קדם ה', ולכן פי' כי ראה ה' את עניי ארי גלי

קדם ה' עלבוני, כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך ארי גלי קדמי עם היות המדבר מלאך שהוא הכח המדמה לא ייוחס לו ההשגה בהיותו עול, וירא אלהים את בני ישראל וגלי קדם ה' שעבודא דבני ישראל, והביא ראיות רבות על זה, ונתן הסבה ואמר, וזה כלו נמשך כו', ר"ל וכל זה ענין נמשך וביאר וגלי קדם ה' וכל מה שהוא עול וחמס והיזק דומה לאמרו והבט אל עמל לא תוכל ר"ל שאינו משיג העול כמו שביארנו, והכוונה בזה כי אין רע יוצא מאתו יתעלה כי ממה שהוא טוב גמור לא יבא רע אבל יבא מהנמצאות אשר לפניו כמו הגרמים השמימיים מצד מצבם וגם בעצם לא יבא מהם רע ג"כ כי אין רע יורד מן השמים. ואח"כ אמר הרב שזה הפי' היה נאה וטוב אלו היה נמשך בכל המקומות, אבל מצא בשלשה מקומות שהם עול וחמס ואמר בהם וחזא א"כ הפירוש נפסד בעבור זה והשיב הרב כי זה הוא טעות שנפל בספרים ואם הוא אמת שלא ידע בו כוונה. ואמר החכם ר' משה הנרבוני כי אין להמלט מן הקבלה בקצת דברי הנביאים והחכמים למה שהיתה הפילוסופיא קדומה בזמנה גם כי תורתנו הקדושה האלהית למעלה מהחקירה הפילוסופית, והנה הרב מצא ג"כ במקום שהיה ראוי לומר וחזא ה' שאינו במקום עול וחמס והיה ראוי שיאמר וחזא ה' ולא אמר אלא וגלי. אמר אלהים יראה לו השה. קדם ה' גלי ליה אימרא. יהיה זה בעבור שני טעמים אם בעבור שלא יביא לחשוב שהשם עתיד לבקשו או בעבור שהוא מגונה התלות השגתו בא' מב"ח, ולכן מזה הצד לא ירוחק פי' אונקלוס, אבל בעבור שאר הדברים או ראוי שנאמר שהוא טעות ואם הוא אמת שלא נודע לו הדבר:

פרק מט

המלאכים גם כן אינם בעלי גשמים אבל הם שכלים נפרדים מחמר וכו', אחר שהרב סלק הגשמות וכל לשון המביא אליו מהשם יתברך, והנה נאמרו דברים שמורים על הגשמות כאלו היה להורות על מציאותו לא על שהוא נמצא במציאות הגשמים, רצה הרב ג"כ לסלק הגשמות מאת השכלים הנבדלים, ואם הנביאים תארוהו להם בשהם גשמים היה להיישיר השכל אל מציאותם ושהם חיים ושלמים. והנה ראשונה אמר כי המלאכים אינם בעלי גשמים ואינם כחות בגשמים, אבל הם שכלים נבדלים מחמר ואם תאמר אחר שהם נבדלים מחומר והם שכל בפועל מה הפרש יש בינם ובינו יתברך, לכן אמר כי הם נבדלים ממנו בשהם עשוים והוא ית' סבה להם והם נשפעים ממנו, וזה אמרו והשם בראם כמו שיתבאר. והביא ראיה על שאינם גשמים שאמרו בב"ר את להט החרב המתהפכת על שם משרתיו אש לוהט, המתהפכת שהם מתהפכים פעמים אנשים

פעמים נשים פעמים רוחות פעמים מלאכים. הנה כבר ביארנו בזה המאמר שאינם בעלי חמר, ר"ל שאינם כחות בגשמים:

ואין להם תכונה קיימת גשמית חוץ לשכל, ר"ל אין לנבדלים תכונה גשמית כי במדמה שהוא מדמה להם צורה גשמית כפי פועל המדמה מכל נביא ונביא, כי כל נביא רוב נבואותיו כפי העת אשר הוא בו וכפי העסק אשר בו מתעסק:

ואמרו כבר ידעת כי השגת הנקי מחמר הערום מן הגשמות לגמרי כבדה מאד אפי' שיביא מופת על היות בכאן דבר שאינו גשם למה שהוא מנגד למורגש ולמורגל:

אלא אחר למוד רב. בחכמת הטבע ובחכמת האלהות:

והנה מי שלא יבדיל בין המושכל והמדומה רוב השענו על השגת הדמיון ויהיה כל מדומה אצלו נמצא ומה שלא יפול ברשת הדמיון בלתי נמצא, ולא די זה אבל יאמר כי הוא נמנע המציאות, ואמר הרב כי אלו אשר לא הבדילו בין המושכל והדמיון לא יתאמת להם ענין לעולם על מה שהוא ולא יתבאר להם שום ספק אחר שהדמיון הוא גוזר ומקיים לא השכל. ולמה שהוא קשה לצייר הדבר הנבדל אלא אחר למידת רוב החכמות הביאו ספרי הנבואה דברים שיראה מפשטיהם גשמות המלאכים ותנועותיהם והיותם צורות אדם והיותם מצווים מהשי"ת עושים מצוותיו ועושים מה שירצה במצותו. וכ"ז להיישיר השכל על מציאותם ושהם חיים ושלמים כמו שביארנו בחק האל:

אלא שאם יעמוד אדם כו'. הרצון בו שאם הניחו הנביאים הנחה כוללת שהנבדלים הם על צורת אדם היה דומה אמתתם כעצם השם שכבר יתארוהו על צורת אדם וא"כ לא יהיה שום הבדל בינו ובין הנבדלים, לכן עשו הנביאים תקנה ע"ז הענין בשערכו לצורת הנבדלים שהם על צורת אדם דבר אחד משאר הב"ח בשהם בעלי כנפים. ודע כי כמו שהפילוסופים אומרים שהשם הוא נבדל והמלאכים הם שכלים נבדלים, והבדילו ביניהם ואמרו כשהשם ית' הוא עלה להם והם עלולים לו, כן הנביאים אמרו שהמלאכים והש"י (כי) הם על צורת אדם והבדילו ביניהם כי השם מצוה והם מצווים עושי מצותיו ולכן ייוחסו להם הכנפים, ויהי המובן ממציאות הבורא יותר שלם ממציאותם כמו שהאדם הוא יותר שלם מהב"ח שאינם מדברים, והנה לא תחובר להם צורת ב"ח שאינם מדברים אלא הכנפים:

והבן אמרו ולא יצוייר עופפות מבלי כנפים כי לא אמר ולא ימצא עופפות כ"א בכנפים כי כבר ימצא מגלה עפה וירכב על כרוב ויעף:

ואמנם ייוחסו להם הכנפים בעבור שני דברים להורות על היותם חיים מפני שהוא השלמה שבתנועות עד שהאדם יחשבה שלמות גדולה, הלא תראה שדוד אמר מי יתן

לי אבר כיונה. ואמנם ייוחסו להם ג"כ בעבור כי העוף יראה ואחר יעלם ויקרב ואח"כ ירחק בזמן מועט, כי כמו שהעוף יראה ויסתר ויעלם כך הנבדלים נראים לנו ואח"כ נסתרים. וזהו אמרו ובשתים יעופף, ר"ל ששתי סבות יש להעלם מציאותו אם שיקרב לנו פעם וירחק פעם כמו העוף. ולמה שהשי"ת כפי דעת הרב אינו מניע הגלגל לא ייוחס לו התעופפות תנועת הב"ח:

ואל תטעה באמרו וירכב על כרוב ויעף. לא יראה ממנו שהש"י הוא עף שהכרוב הוא אשר עף לא הש"י:

ואמרו ולא יטעך מה שבא ביחזקאל מה שאמרת למעלה שלא תחובר לנבדלים צורת מציאות הב"ח אלא הכנפים והרי אתה מוצא בספר יחזקאל שתארו לנבדלים פני שור ואריה, כי יש לזה פי' אחר, ופי' הרב שם כי הם פני אדם אלא שימצא קצת ב"א שיהיה דמות צורתם דומה לשור וקצתם לאריה וקצתם לנשר. ועוד שאמנם לא תיאר, ר"ל תשובה שנית שאלו הד' פנים אינם פני הנבדלים אלא פני החיות והם הגלגלים:

ואמרו דע כי כל מתנועע תנועה ממהרת. בא הרב לבאר כי מלת עופפות יאמר לגלגלים מצד שמתנועעים תנועה מהירה מאד:

ואמרו עוד ודע כי הכנפים. ר"ל שמה שנאמר בארבע כנפי החיה הרצון בו שד' סבות יש לתנועת הגלגלים והם נקראים ארבע כנפים והם כדוריותו ונפשו ושכלו ושכל חשוקו, וזה אמרו ואין זה כוונת הפ' כי במקום אחר יבאר זה:

פרק נ

דע אתה המעיין במאמרי זה וכו', אחר שהרב ביאר כל הדברים והמלות המורים על הגשמות בין מהשי"ת בין מהמלאכים, ולמה שימצא כת שיאמינו שהשם אינו גשם ולא כח בגשם אבל שיש לו תארים, וסברו זה בעבור שני דברים, אם בעבור הפעולות הבאות מאתו כי חשבו כי באים מתוארים ותכונות נוספות על עצמותו וג"כ הביאם לזה פשטי התורה, והמאמינים בתוארים ימצאו על שלש דעות, מהם מאמינים שיש לו תוארים נוספים ע"ע, מהם יחשבו כי התוארים הם עצמות הש"י, ומהם קבצו השתי דעות כי התוארים אינן עצמו ולא דבר יוצא מעצמו. ולמה שבא המופת שהשם אינו גשם ולא כח בגשם ושהוא אחד אחדות פשוט אין ההרכבה בו ולא רבוי ענינים אבל הוא ענין אחד מאיזה צד שתביט בו ולא ימצא בו רבוי לא חוץ לשכל ולא בשכל כמו שיבוא עליו המופת בזה המאמר, רצה הרב לבאר שאינו בעל תוארים ומי שיחשוב שהוא ב"ת לא יאמין בהש"י, למה שהש"י הוא אחד ומי שיש לו תאר אינו אחד ולכן התחיל לבאר מהו האמונה, וזהו אמרו דע אתה המעיין במאמרי זה כי ההאמנה אינה הענין הנאמר בפה

אבל הענין המצוייר בנפש כשיאמינו בו שהוא כן כמו שיצוייר, וכבר יאמר אדם דבר ויאמין חלופו, וכבר ימצא ג"כ שיאמר אדם דבר שהוא מאמין בלתי שיציירהו, כמו המון העם שאומרים אמונות שיאמינו ואין להם ציור ממה שיאמרו כל שכן שיאמינו שהוא כן שיהיה גם כן במציאות אם כן ימצאו בכאן ארבע מיני אנשים, אחד מי שיאמר שיאמין דבר ולא יציירהו, ויש אחר שיאמר דבר ויציירהו אבל לא יאמין שהוא כן, ויש אחרים שיאמרו אמונות ויציירום ויאמינו שהוא כן, ויש מאמינים שיאמרו אמונות ויציירום ויאמינו שהוא כן במציאות והם כן במציאות וזאת האמונה היא אמונה אמיתית, ומי שיאמר אמונות ולא יציירם אינה אמונה, ומי שיאמר ויצייר אבל לא יאמר שהוא כן לא יאמר שהוא מאמין, אבל מי שיאמין שהוא כן ויצייר מה שיאמר תקרא אמונה מצד מחשבתו שיאמין שהוא כן ותקרא אמונה בהחלט, ואם תהיה אמתית תהיה צודקת ואם לא ימצא בשכל מקום דחייה באמונה ההיא ולא לשער אפשרות חלופה היא האמונה אשר תקרא אמתית בתכלית האמת. ולכן אמר הרב שאם יספיק לאדם מן הדעות האמתיות או הנחשבות אמתתם אצלך כשתספרם במאמר בלתי שתציירם ותאמין בהם זהו קל, כל שכן שלא תבקש מהם אם הוא אמת אם לא, כי זה ימצא רבים מן הפתאים ישמרו אמונות ולא יציירו להם ענין בשום פנים, וזה אם תקרא אמונה תהיה אמונה כפי הפתי לא כפי גדר האמונה, ולכן אמר דע אתה המעיין במאמר זה כי המעיין בזה הספר לא יקרא אמונה אלא מה שיאמר שום מאמין שהוא מצייר אותו ושיאמינו שהוא כן, וגם הרוצה לעיין בזה הספר לא יספיק זה אבל שיבקש לחקור אם אמונתו אמתית אם לאו. ולכן אמר אם מלאך לבך לעלות לזאת המדרגה העליונה היא מדרגת העיון, אם תאמין שהשם יחוייב שיסולק ממנו הגשמות, וכן אם תאמין שהשם אחד אחדות אמתית עד שלא תמצא לו הרכבה כלל, יחוייב שתאמין שאין לו תוארים כלל. אבל אנו כלל עדת ישראל מאמינים שהשם אחד והמעיינים מקהל עדת ישראל יתאמת להם גם כן שהשם יתברך אין לו תאר עצמי בשום פנים ולא בשום ענין, אמנם מי שהאמין שהוא אחד בעל תוארים כבר אמר שהוא אחד במלתו והאמינו שהוא רבים במחשבתו, וזה לא יקרא אמונה אלא אמירה:

כאלו כוונתנו וחפושנו איך נאמר לא איך נאמין, ואין האמונה אלא אחר ציור, וגדר האמונה בין שיהיה כן במציאות בין שלא יהיה כן כמ"ש כי האמונה היא ההאמנה במה שיצוייר שהוא חוץ לשכל כפי מה שיצוייר בשכל אף שלא נהיה כך במציאות, ואח"כ גדר האמונה האמתית, ואמר ואם יהיה עם זאת האמונה שא"א שיהיה חלופה בשום פנים ויצייר השכל זה באופן שלא ימצא לשכל מקום דחייה לאמונה ההיא ולא

לשער אפשרות חלופה תהיה אמת, ודע כי זהו גדר הידיעה האמתית והיא הידיעה המופתית ואף שיהיה אמת הדבר שהוא מאמין וא"א שיהיה חלופו ולא יציירהו השכל, זאת האמונה לא יקרא אמונה אמתית, כי האמונה האמתית הוא שיצויר בשכל כמו שהוא חוץ לשכל וכן יהיה חוץ לשכל כמו שיצוייר בשכל. והבן זה כי הוא נפלא ונעלם מהמפרשים, הבט אל מאמרו ותהיה אז מי שיצייר יחוד השם לא מי שיאמר אותו בפיו ולא יצוייר לו הענין ויהיה קרוב מהנאמר עליהם קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם, וצריך האדם שיהיה מכת מי שיצייר האמת וישיגהו ואם לא ידבר בו כמו שצוו החשובים ונאמר להם אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה, כי הדבור הפנימי הוא הנרצה כשיסכים עם המציאות כי היא אמתית, ואחר שהוא גדר האמונה התחיל לדבר בתוארים:

פרק נא

במציאה ענינים רבים גלויים, והנה אמר כי במציאות יש דברים שהם מושכלות ראשונות ומהם שהם מושגות בהרגשתם ומהם מה שהם קרובים לאלו עד שאפי' הונח האדם כמו שהוא לא יצטרך עליהם מופת, כמציאות התנועה וכמציאות הבחירה לאדם וכי יש לו יכולת לעשות דבר והפכו והגלות ההויה וההפסד וטבעי הדברים הנראים כחום האש וקר המים וכיוצא באלו דברים רבים, אמנם כאשר יצאו דעות זרות אם מטועה או ממי שכיון זה לא בעבור שהוא היה טועה אבל רוצה להטעות בעבור טבע מה שעלה בדעתו כמו שראה לסתור לחכמים להראות עצמו חכם או לקיים אמונתו אשר החוש סותר לה או המושכל הראשון והלך בדעות ההם כנגד טבע הנמצא והרחיק המורגש או רצה שיביא לחשוב מציאות מה שאינו נמצא בעצמים הפרדיים והם החלקים הבלתי מתחלקים או הרקות שאלו בלתי נמצאים, הוצרכו אנשי החכמה להעמיד הדברים ההם הגלויים ולבטל מציאות הדברים ההם הנחשבים, כן קרה להרב כי בעבור אנשים קיימו התוארים בהש"י הוצרך לו להרחיקם ממנו לא בעבור שהוא צריך אל באור, כי אחר שקיימו שהשם א' מכל צד אין ראוי לתאר לו בשום תואר כי הענין מושכל ראשון והוא שהתואר בלתי עצם המתואר ושהוא ענין נוסף לעצם ואם כן הוא מקרה ואם היה התואר ההוא עצם המתואר יהיה התואר כפל במאמר לבד כאלו תאמר שהאדם הוא האדם, או יהיה פירוש שם כאלו תאמר האדם הוא החי המדבר כי החי המדבר הוא עצם האדם ואמתתו. ואין שם ענין שלישי, הרצון בו כי החי המדבר הוא אדם ואין בו תואר נוסף והוא המתואר בחי ובדבור, אבל ענין זה התאר פירוש שם לבד, ודע כי כל דבר שינשא על דבר מזולת שיהיה פועל או יהיה ממה שיאמר בנושא

והם כל המקרים והסגולות בין שיהיה ממה שיאמר על נושא כמו הסוג וההבדל יהיה פירוש שם. ואנחנו לא נמנע זה בחק ה' מזה הצד אחר שהיה התואר עצם המתבאר. אבל מצד אחר והוא שאם יהיה בעל חלקים היה מורכב ולא יהיה מחוייב המציאות, ואם יהיה התואר בלתי המתואר אבל הוא ענין מוסף על המתואר וזה יביא להיות התואר ההוא מקרה לעצם. וב"ר חייב אם היה התואר בלתי המתואר שיהיה המתואר גשם ודבריו בזה ארוכים ולזה נקצר הנה מהם:

ואמרו ולא בשלילת שם המקרה מתוארי הבורא ישולל ענינו, הרצון בו כי אע"פ שבתוארים אומרים שאין מקרה בש"י לא בעבור זה ישולל ענין המקרה אם הם אומרים שיש לו תוארים כי התואר הוא זולת המתואר:

כי כל ענין שהוא מוסיף על העצם היא משיג אותו בלתי משלים אמתתו וזהו ענין המקרה, והמשל בזה שאם איש אחד יאמין שהחכמה אשר בנפש הוא זולת הנפש ויאמר שלא ימצא שום מקרה בנפש לא בעבור זה ישולל שם המקרה אחר שאומרים שהחכמה בנפש והיא זולת הנפש ואם כן בעבור זה הטעם א"א בהש"י שיהיה בו שום תואר, כ"ש כ"א יהיה לו תאר ימצאו דברים רבים קדומים ואין האחדות כלל אלא בהאמין עצם אחד פשוט אין הרכבה בו מכמיות:

ולא רבוי ענינים, ירצה מאיכיות ולא מחמר וצורה ולא ממציאות ומהות אבל מאיזה צד שתביט ובאי זה בחינה שתבחנהו אחד תמצאהו. כי אף שאנו אומרים שכל משכיל מושכל ושהשכל אחד אין הכוונה בו שבו אלו הג' דברים אבל נאמר שדבר אחד בעצמו נקראו אלו השלשה שמות:

וכבר הגיע המאמר באנשים מבעלי העיון באמרם כי תואריו ית' אינם עצמו ולא דבר יוצא מעצמו, בכאן ספר דעת אחרת בתואר שעד הנה אמר שי"א שהש"י בעל תוארים ושאלו התוארים אינם מקרים אבל הם עצמו ובעבור שכבר התבטל זה שא"א שיהיה התואר ויהיה מעצם הדבר כי כל תאר הוא זולת המתואר לזה אמרו קצתם שהש"י יש לו תוארים ואינם עצמו ולא דבר יוצא מעצמו, אינם עצמו כ"א היה הדבר כן לא יהיה השם אחד, לכן רצו לקבץ ההפכים יחד ולומר שהש"י יש לו תוארים שהם אינם עצמו ולא דבר יוצא מעצמו ואלו כבר קבצו ההפכים יחד. וכמאמר אחרים שאומרים שהכוללים הרצון צורות האפלטיניות נמצאים, ואינם נמצאים. ומאמר אחרים העצם פרדיי אינו במקום אבל יטריד הגבול. ושהאדם אין לו פועל כלל אבל יש לו הקנייה ר"ל בחירה. ואלו הדברים יאמרו לבד והם נמצאים במלות, ר"ל בדבור לא שהשכל יאמת אמתתם:

והבן אמרו במאמרים שמשתדל אמרם לשומרם כו' עד לא ימצא דבר זולת הבלבול וקצרת השכל וכו':

אמנם מה שצריך לזה וכו', הרצון בו כי מה שהכריח לבעלי התוארים להאמין כי תואריו יתעלה נוספים על עצמותו הוא מצד שהם שומרים הדמיונות ומציירים תמיד מהגשמים שהתוארים בהם הוא זולת המתואר ויראו שהגשם מן העצמים ומה שיתואר בגשם הוא זולת עצמו אם כן אם השם יתעלה הוא עצם ויתואר בתוארים א"כ הם זולת עצמו:

ואנשים נמשכים אחר הדמוי, הרצון כי בעלי התוארים יחלקו לשני חלקים, מהם אומרים, שהשם הוא גשם בעל תוארים, הרצון בו שחשבו שהש"י הוא גשם כשאר הגשמים וכי יש לו תוארים כשאר הגשמים וכי הוא דומה לגשם, ואנשים סרו מזה הדרך והרחיקו הגשם והשאירו התוארים ואלו לא נמשכו אחר הדמוי אבל נמשכו לזה בעבור רדיפת פשטי התורה. כמו שאבאר בפרקי זה המאמר וזה בפ' נ"ג יתבאר מכל הנאמר, כי אנשים מאמינים בתוארים בהש"י ומאמינים שהתואר והמתואר הוא דבר אחד, וזה שקר כי התואר מחויב שיהיה זולת המתואר ואם יהיה הדבר כן יהיה השם בעל מקרים וזה שקר אף כפי דעת ב"ר יהיה גשם, עם שיתחייב מזה שיהיו דברים רבים קדומים, וזה כבר התבאר בטולו, ואנשים חשבו שתוארי השם אינם עצמו ולא דבר יוצא מעצמו ויהיה אם כן ההפכים נמצאים יחד, ואחרים חשבו שהש"י הוא גשם בעל תוארים ומהם שהרחיקו הגשמות והשאירו התוארים וזה ג"כ יתבאר בטולו אחר שהשם אין בו זולת עצמו וכל תואר הוא מקרה:

פרק נב

כל מתואר שיחוייב לו תואר כו'. בזה הפרק רצה הרב לבאר אי זה מהתוארים ראוי לתאר להש"י ואי זה מהתוארים ראוי שירוחקו ממנו, כי התוארים אשר לא יביאו אל רבוי הם אשר הנביאים אמרו עליו ואמנם התוארים אשר יביאו אל רבוי ראוי שירוחקו. ודע כי כל דבר שיתואר בו דבר יהיה אם מעצמות הדבר או חוץ מעצמות, ואם יהיה חוץ מעצמות הדבר יהיה אם מה שיביא רבוי או מה שלא יביא רבוי, ואחר שהונח זה ראוי שנדע כי התוארים אשר יתואר הדבר שהם מעצמותו הם גדרים או חלקי גדרים, כי האדם יאמר שהוא חי מדבר או שהוא חי או מדבר ואלו אינם תוארים ע"ד האמת אבל הם ביאור שם, והגדר ירוחק מהשם ית' כי אין לו סבות קודמות שהם סבות מציאותו שיוגדר ויוגבל בם, וזה המין מהתוארים מרחיקים מעליו כל המעיינים בין המעיינים המדברים בין המעיינים האמתיים כי יאמרו שהשם ית' לא יגדר. והחלק השני שיתואר הדבר בחלק גדרו או בסוג או בהבדל וזה גם כן נעדר מהשי"ת אצל כל אדם בין מדבר בין

מעיין אמתי למה שהסוג א"א מבלעדי ההבדל ולא ההבדל מבלעדי הסוג, ושקרות זה החלק כשקרות אשר לפניו. והחלק השלישי שיתואר הדבר בענין יוצא מאמתתו ועצמו עד שיהיה הענין ההוא אינו ממה שישלם בו העצם אבל הם נמצאים בעצם ויהיה הענין ההוא איכות אחת. וכבר ידעת כי האיכות הוא סוג עליון ואם היה נמצא לו תואר מזה החלק היה הוא יתעלה נושא המקרים וזה מבואר הבטול, כי זה רחוק מאד מאמתת הש"י ועצמו:

והנה יש להפליא מהאומרים בתוארים כי הם מגדילים השם ואומרים כי השם אין לו דמות ולא איך ואומרים שיש לו תוארים זולת עצמו, והנה יביאו שני הפכים כי הם אומרים שהשם יתעלה לא יתאייך והכוונה בו שאינו בעל איכות והם יקיימו לו תוארים שהם זולת עצמו ונמצאים בו אם כן נמצא בו האיכות והנה השם ירוחק מכל תואר אשר ימצא באיכות. וכבר ידעת כי סוגי האיכות ארבעה, קנין, וענין כח טבעי ולא כח טבעי, ושיפעל ושיתפעל, ותמונה, ותואר שהוא הכמות שתשיגהו האיכות, והנה כשיסתכל אדם בהסתכלות אמתי ידע שכל אלו נעדרים מהאל, כי אחר שהשם יתעלה אינו גשם יחוייב שלא ימצא בו סוג האיכות המשגת הכמות באשר הוא כמות ולא ימצא בו התפעלות שתשיגהו האיכות שהשם יתעלה אינו בעל היולי ובעבור זה לא ימצא בו זה הסוג, וג"כ לא ימצאו בו ההכנות הטבעיות כי אלו הדברים משיגים לגשמים מצד שהם בעלי חמר, ולא ימצאו בו ג"כ תוארי הקנין והענין והם התכונות הנמצאים בנפש או בבעל נפש מצד שהוא בעל נפש אחר שהשם ית' אינו בעל גשם לא ישיגהו שום מדה מדותית, ולא ישיגהו גם כן הבריאות והחולי שהם ישיגו לנפש ולגוף אחר שהשם יתברך הוא נעדר מהם מהנפש והגוף, ולא ימצא גם כן שיתואר בשום מלאכה ולא בשום חכמה כי אלו הם תכונות נפשיות והם זולת המתואר ולא יקיימו העצם בו, וכשיתבאר שהשם אחד יתבאר שלא יתואר בשום תואר אשר הוא מסוג האיכות וכל אלו כבר התבאר המנעם בחקו, והנה ג' מיני התוארים בין שיורו על מהות בין שיורו על חלק מהות בין שיורו על איכות אחד נמצא במהות הם כלם נמנעים בחקו מפני שהם כלם מורים על ההרכבה אשר נבאר במופת המנעה בחק הבורא ולזה נאמר בו ית' שהוא אחד גמור א"כ הסתלקו כל הדברים שהם בעצם המתואר:

ואמנם החלק הרביעי מאלו התוארים כבר יחשב שהוא יתעלה יתואר בהם והם התוארים אשר אינם נמצאים בעצמו כי עניני היחס אינם עצמו ולא דבר בעצמו כאיכיות ויראה בתחלת המחשבה שהשם יוחס לזמן או למקום או לאיש אחר. והנה יחשב כמו שאנחנו מתארים את ראובן בשהוא אבי פלוני או שותף פלוני כי אלו התוארים לא

יחייבו רבוי ולא שנוי בעצם המתואר ולכן יחשב שנאמר שהשם יתברך הוא יתייחס אל הזמן ואל המקום ואל איש אחר שהשם יתעלה יתואר בו אבל בהסתכלות אמתי יראה שזה ג"כ נמנע. אמנם שהשם יתברך אין יחס בינו ובין הזמן והמקום, אמנם כי אין לו יחס בין הזמן כי הזמן הוא מספר התנועה מצד התחלקה אל קודם ומתאחר כמו שיתבאר בשמע הטבעי וכל מה שיוחס אל הזמן הוא גשם מתנועע ואם יהיה הגשם ההוא הווה נפסד יהיה אותו הדבר נמנה בזמן ויקיים הזמן עליו משני קצותיו, ואם יהיה אותו הדבר בלתי הווה ולא נפסד ויהיה גשם מתנועע או נח וזה המין יהיה עם הזמן בתמידות, ואמנם הדברים שלא ימצא בהם שום תנועה ולא מנוחה אינם נופלים תחת זמן כלל ולא ייוחסו לזמן, ולכן לא נאמר שהש"י הוא בזמן ולא השכלים נבדלים ולא עם הזמן ר"ל שיהיו נמצאים עמו וכ"ש שיהיה הזמן מקיף עליהם וא"כ הש"י לא ייוחס אל המקום כי מתנאי המקום שיהיה מקיף ומתנאי המוקף שיהיה גשם ומאחר שהש"י אינו גשם לא ייוחס אל המקום:

אמנם שאין הצטרפות בינו ובין דבר מברואיו. שהוא מחוייב המציאות והם אפשרי המציאות אם כן דבר ברור הוא כי השם ית' לא יתיחס אל הזמן ולא אל המקום ולא יתייחס לשום איש לא יחס שוה ולא בלתי שוה, ואמרו אשר בינו ית' ובין דבר מברואיו מן העצמים קצת יחס אמתי, הרצון בו שיכנס בו היחס כאב לבן כמ"ש למעלה בתואר ראובן שהוא אבי פלוני:

ואמרו שיהיה ביניהם קצת יחס. לא יחס אמתי במוחלט, והרצון בו בקצת, יחס ההקשה ר"ל הפחות והיתר והשווי, יחס אמתי כאב לבן או כעבד לאדון:

והנה אין שם יחס בינו ובין זולתו, ר"ל הצטרפות אמתי, המשל בזה האדון לעבד והעבד לאדון או אב לבן או בן לאב הנה אין שום הבדל בשום ענין בין ההצטרפות מצד שהוא הצטרפות בין אב לבן בין השכנים זה לזה בין הידידים זה לזה כי כל אחד הוא סבת חברו והש"י אין לו סבה שיעלל א"כ אין לו שום יחס אמתי וכבר התבאר זה באלהיות, ואם השם יצדק עליו שהוא עלה וכל נמצא זולתו עלול אינו זה מהיחס כי הוא יתעלה מחוייב המציאה ומה שזולתו אפשרי המציאה ויש לו צרוף במלות לא צירוף במציאות כי העלה הוא סבת מציאות העלול ולא יתהפך זה וזה המין מהצרוף הוא יחס במלות לא במציאות. ואולם המין האחר מהיחס והוא אשר אינו סבת חבירו כלל אלא כמו שנאמר אלו השני חכמים שוים בחכמה ודומים זה לזה כי שום אחד מהם אינו סבת חברו ואם נמצא הצטרפות בזה הוא במלות ולא בענינים ואם כן כבר יחשוב שהוא אפשר מזה הצד אבל בהסתכלות אמתי יראה שא"א שנאמר שהשם יתברך יש לו שום דמות עם שום

נמצא אחר כי כבר התבאר בשבעה מהשמע כי המסכימים והמתיחסים הם אשר יתאמת להם שיהיה הסוג אחד וההבדל אחד באופן שיהיו אחדים במין ואם יהיו מתחלפים במין עם שהם מסכימים בסוג לא יתיחסו, ואמר שהשם יתברך אין לו שתוף עם שום נמצא אחר שהוא יתעלה מחוייב המציאות וזולתו אפשר א"כ אין יחס בינו ובין דבר מברואיו כי כל דבר מתיחס יחוייב שיהיה תחת מין אחד ואם לא לא יתיחס כי לא נאמר זה מתוק יותר מזה לבן ולא שוה לו, אם כן יתבאר שהשם לא יתיחס עם שום נברא מנבראיו לא על יחס אמתי ולא על יחס בלתי אמתי, ואם יתיחס לו שום יחס אפילו שיהיה בלתי אמתי ישיגהו מקרה היחס והוא שיהיה דומה לשום נברא אף על פי שאינו מקרה נוסף עליו וזה המקרה כבר יתבאר שאי אפשר שימצא עליו אחר שאין לו הדמות עם שום נברא ואם ניחס להשם יתברך אי זה מין מזה היחס ראוי שיאמר לו בהעברה ובהקל רוצה לומר כפי מחשבת בני אדם והוא כפי מחשבת ההמון:

והחלק החמישי מתוארי החיוב הוא שיתואר הדבר בפעולתו ואין הרצון בו שיפעל בקנין מלאכותי שימצא בו כי זה הוא ממין האיכות כמו שזכרנו, אבל ירצה בפעולתו הפעולה אשר פעלה כאומרך ראובן הוא אשר חדש זה הדלת ובנה חומת פלוני וגו'. וזה המין מהתוארים רחוק מעצם המיוחס ולזה ראוי שיתואר בהם הבורא אחר שידע המעיין שאלו הפעולות המתחלפות הבאות מאתו לא יתחייב שיעשו בעניינים מתחלפים בעצם הפועל כי אם יהיה הדבר כן היו מעניני האיכיות אבל כל פעולותיו יתעלה המתחלפות כלם בעצמו לא בענין נוסף על עצמו:

ויתבאר בזה הפרק שהוא יתעלה אחד מכל צד ושהתוארים חלוקי העניינים הרבים הנמצאים בספרי הנביאים המורים עליו יתברך קצתם מצד רבוי פעולותיו וקצתם להורות על שלמותו כפי מה שנחשבהו שלמות ולא מפני שימצא רבוי בעצמו. ולמה שישאל ספק גדול והוא איך העצם האחד הפשוט אשר אין רבוי בו לא מכמיות ולא מעניינים ולא ממציאות ומהות עושה מעשים מתחלפים, הנה יתבאר בפרק שאחר זה במשלים:

פרק נג

הכוונה בזה הוא כי המאמינים התוארים באל ית' אשר הביא להאמינם הוא קרוב לאשר הביא להאמין בהגשמה למאמיני', וזה כי מאמיני הגשמו' לא הביאם להאמין בה ענין שכלי אבל השכל הוא סותר שהוא גשם אבל הביאם להאמינה להמשכם אחרי פשוטי הכתובים וכן הענין בתוארים כי לא הביאם להאמין בהם ענין שכלי כי השכל ימאן זה ואמנם הביאם לזה באשר נמצאו ספרי הנביאים וספרי התורה שיתארוהו בתוארים.

ואמנם אמר הרב קרוב למה שאם היו הכתובים הם המביאים להאמין בתוארים היו מאמינים גם כן בעלי התוארים שהשם יתעלה הוא גשם אבל סלקו ממנו הגשמות וחייבוהו בתוארים וזו היא הסבה אשר אמר בהם הרב קרוב ולא אמר מאמר החלטי כי אשר הביא למאמיני הגשמות להאמין בהם הביא למאמיני התארים להאמין בם, כי אם היה הדבר כן מאמיני התארים גם כן היו מאמינים הגשמות, אבל הם סלקו הגשמות ותארוהו בתוארים למה שיראו הגשמות הוא מגונה ומפורסם שאין ראוי שיתואר השם יתעלה לו ולא יאמינו זה בתארים, ואמר הרב כ"א הוא מרוחק מהגשמיות הוא מרוחק ג"כ מעניני הגשמות, והם התכונות הנפשיות אשר הם כלם איכיות והם נמצאים בגשם:

וכל תואר שיחשב מאמין התוארים שהוא עצמיי לבורא יתעלה אתה תמצא ענינו מן האיכות אע"פ שלא יבארהו. והנה התוארים הנמצאים באל יתעלה כפי דעת מאמיני התוארים, דומה במה שנהגוהו מעניני כל גשם בעל נפש חיה, והרצון בו כי למה שיראו כי כל גשם בעל נפש חיה יתארו בתוארים יתארו השם באלו התוארים וא"כ אם השם יתואר בהם יהיה גשם ועל הכל אנו המאמינים תורת משה לא בעבור זה נאמין בתוארים בעבור שתארוהו הנביאים כי על הכל נאמר דברה תורה בלשון ב"א לא לפי האמת:

ואמנם הכוונה בכלם לתארו בשלמות, רוצה לומר כי כשאנו קוראים להשם רחום וחנון לא בעבור שיש לו המיה בנפש כ"א היה הדבר כן היה מקבל הפעלות אבל בעבור תארו בשלמות כי יחשוב האדם שמי שאינו רואה ולא שומע אינו משיג שום דבר ומי שאינו משיג המיה וחנינה שאינו עושה פעולות הרחמים ולכן תארוהו הנביאים אף שרובם הם תוארי פעולותיו לא שיש לו תכונה מה בנפש, והכוונה להרב בכל מה שאמר עד כאן כי מאמיני התוארים האמינו בהם מצד פשוטי התורה ג"כ אבל יש הבדל ביניהם כי מאמיני התארים קיימו התארים וסלקו הגשמות ואם יתחייב להם שיהיה השם גשם כי המאמינים התוארים היו מתארים אותו בתוארים אשר יתואר כל גשם בעל נפש חיה ואם השם יסולק מן הגשמיות ואינו ג"כ בעל נפש יחוייב שלא יתואר בשום תואר שיתארו לבעל נפש, ואמנם אם הנביאים תארוהו אנו אומרים עליו שדברה תורה בלשון ב"א, ואמנם הכוונה לתארו בשלמות לא בעצם הענין:

ואם תאמר שהמאמינים בתוארים הביאם לזה התחלפות הפעולות הבאים ממנו יתעלה כי מדבר אחד לא יבא אלא דבר אחד, לכן אמר הרב כי לא בהתחלפות הפעולות יתחלפו הענינים הנמצאים בפועל לא בדברים הפועלים בטבע ולא בדברים הפועלים ברצון, הפועלים בטבע כי אש תתיך קצת הדברים ותקפיא קצת הדברים ג"כ ותבשל ותשרוף ותלבין ותשחיר ומי שלא ידע טבע האש יחשוב שימצא באש ששה ענינים מתחלפים

ענין בו ישחיר וענין אחר בו שילבין וענין שלישי בו שיבשל וענין רביעי שישרוף וענין חמישי בו יתיך וענין ששי בו יקפיא וכו', ומי שידע טבע האש ידע שבאיכות אחת פועלת כל אלו הפעולות והוא החום, ואם הוא נמצא כן במה שיעשה בטבע כ"ש בחק הפועל ברצון כי הפועל ברצון יפעל כל מה שירצה מפעולות מתחלפות עם שלא ימצא בו ענינים מתחלפים אבל כל הפעולות המתחלפות באים מדעתו כמו שיתבאר למטה וכ"ש בחקו יתעלה אשר התעלה על כל ספור:

אמרו וכ"ש בחק האל וכו', רצה כי אף שאנחנו משיגים ממנו ומעצמנו יחסים מתחלפים והם החכמה והרצון והיכולת לא בעבור זה נאמר כי הם מתחלפים בהשם יתעלה כי הוא נעלה על כל ספור כי ענין היכולת באדם בלתי ענין הרצון ואיך בעבור שהם מתחלפים בנו נחייב מזה שיהיו בו ענינים מתחלפים וגו':

עד שיהיה בו יתעלה ענין בו יודע וגו', ר"ל נוסף ע"ע. וענין בו ירצה ג"כ שבו דבר נוסף ע"ע, וענין בו יוכל כי זה הוא ענין התוארים אשר יאמרו אותם, והנה יבאר קצתם בזה וימנה הענינים המוספים על העצם, וקצתם לא יבאר בזה אלא שהוא יבאר באמונה, ר"ל כי קצת מאמינים התוארים אומרים שיש בשם תוארים נוספים ויבארו במאמר וקצתם לא יבאר בו אלא שהוא מבאר באמונה שיש לו תוארים ואם לא יפרש אותם במאמר מובן שיש לו תוארים נוספים על העצם:

כמאמר קצתם יכול לעצמו חכם לעצמו רוצה לעצמו, כבר אתה רואה כי הרב אמר על אלה שלא פירשו מאמרם בדבר מובן אמנם כשתחפש כל מאמרי הרב בספרו עליהם תבין ותדע כי המובן אצל הרב מזה, כי אמרו חכם לעצמו אינו ר"ל יודע א"ע וכן רוצה לעצמו שירצה עצמו אבל הכוונה בו שמעצמו הוא שיהיה יודע, ר"ל שיהיה יודע שבו ענין עצמו הוא מאמתתו ומהותו נוסף ע"ע כי תואריו אינם עצמו ולא דבר יוצא מעצמו בו ידע מה שידע וכן רוצה לעצמו שמעצמו הוא רוצה ומן השקר שיהיה הבורא נעדר ממנו וכן בהש"י עצמו הוא חי ויכול. ואחר שהניח הרב כי יש בדברים הטבעיים שיפעל פעולות מתחלפות בדבר אחד וכ"ש שימצא זה בחק הפועל ברצון וכ"ש שיחוייב שימצא בחקו ית' אשר יתעלה על כל ספור א"כ אין ראוי באשר אנחנו משיגים מעצמנו דברים מתחלפים כחכמה והרצון והיכולת שנאמר כי ג"כ ימצאו לו אלו הדברים המתחלפים שאם היה הדבר כן יחוייב מזה שיהיה הש"י בעל תוארים ויהיה רבוי, והנה המבארים שיש לו תוארים נוספים הוא דבר מבואר השקרות, ואולם אשר לא יבארו במאמר מבואר ובדבר מובן אלא שהוא מבואר באמונה כמאמר קצתם יכול לעצמו חכם לעצמו וכו'. הביא משל מהפועל שהוא כח אחד ויפעל פעולות רבות, כי המדבר הנמצא באדם

הוא כח אחד אין רבוי בו ובו יקנה המלאכות והחכמות ובו בעצמו יתפור וינגר ויארוג ויבנה וילמוד וידע התשבורת וינהיג המדינות ואלו הפעולות מתחלפות מתחייבות מכח אחד פשוט שהוא השכל, ואם זה נמצא בכח המדבר א"כ אין רחוק בחק הבורא שיהיו הפעולות המתחלפות באות מעצם אחד פשוט אין רבוי בו בעצם ולא תואר נוסף כלל ויהיה כל תואר הנמצא בספרי האלהים הוא תואר פעולתו לא תואר עצמו או מורה על שלמות שנמצא עמו:

לא שיש לו עצם מורכב מענינים מתחלפים, ואף שהמדברים אומרים שאין הרכבה בהש"י אם הם אומרים שיש לו תוארים לא יבטלו ענין ההרכבה, ואחר שהניח הרב כי האומרים בתוארים לא הביאם לזה בעבור שהפעולות המתחלפות באים מענינים מתחלפים ולכן יהיה השם בעל תוארים כדברים הטבעיים וכדברים השכליי' כי הדבר האחד פשוט יפעל פעולות מתחלפות כאש והכח המדבר באדם וא"כ יחוייב שכל התוארים הבאים בספרי הנביאים הם תוארי הפעולות לא תואר בעצם המתואר:

מקום ספק העיר הרב ספק אח"ז ואמר אלא שהנה מקום הספק אשר הביאם לזה והוא זה שאבארהו לך והוא שאלו שהאמינו בתוארים לא האמינום מפני רוב הפעולות בעבור כי הם יראו כי מפועל אחד פשוט יבאו פעולות מתחלפות כמו שביארנו והתוארים אשר אמרנו מתוארים להש"י מצד הפעולות אינם עצמיים לו ומאמינים התוארים חשבו כי יש לו תוארים עצמיים ואלו התוארים העצמיים א"א שיהיו מכלל הפעולות, והרצון בזה כי המדברים חשבו שהשם יש לו תוארים שהם עצמותיים לו אבל כלם הם מעצמו כמו שאמרנו חי לעצמו חכם לעצמו רוצה לעצמו יכול לעצמו ואלו התוארים א"א שיהיו נאמרים עליו בעבור הפעולות הבאות ממנו כ"א היה כן יהיה השם בורא א"ע כמו שתאמר דרך משל שהשם הוא רוצה וזה התואר הוא עצמותי לו א"א שיהיה בערך אל פעולתו כי כל פעולה אשר יפעל האל היא נבראת ואם כן היה השם בורא א"ע אחר שאלו התוארים הם עצמותיים לו ואינם נאמרים בערך אל פעולתו, ואלו התוארים אשר הם עצמותיים אינם מפעולותיו אחר שא"א שיחשב שהבורא ברא א"ע, והנה אלו התוארים הם עצמיים נחלקו המדברים במספרם כי מהם אומרים שהם עשרה ומהם שמנה ומהם חמשה ומהם שלשה עשר כי יש בהם זה החלוף במספרם בעבור כי לא נמשכו אחר דעת שכלי בתוארים אלא אמרו בתוארים בעבור הכתובים, והנה כל המדברים חשבו שיש לו ארבע תוארים עצמותיים וא"א שיהיה השם נעדר מהם בשום פנים, ולא נמשכו לזה בעבור שאמרם הנביא אבל בעבור שחשבו שהוא כמושכל ראשון כי יש שם שלשה דברים עצמותיים ואינם מכלל פעולותיו והם ארבע תוארים הם חי יכול חכם רוצה,

והביא לזה כי השם אינו ראוי שיהיה מת וא"כ הוא חי וגם שיהיה חכם שאם לא יהיה חכם יהיה סכל והוא מושכל ראשון, וגם שיהיה לו יכולת לפעול שאם לא יהיה כן יהיה לואה, ושיהיה לו רצון לעשות שאם לא יהיה כן יהיה פועל בטבע, ובעבור שהאדם הוא חי יכול חכם ורוצה כל שכן שיהיה בחק האל, וכמו שאלו התארים הם ענינים מתחלפים בנו הם ג"כ בהשי"ת, ולכן אמרו שאלו הענינים הארבעה חלוקים או שונים ושלמיות אשר מן השקר שיהיה הבורא נעדר מהם מאומה וא"א שיהיו אלו מכלל פעולותיו, זהו ביאור דעת המדברים בתוארים עצמיים. ואחר שהניח הרב דעתם בטל זה הדעת והורה כי אלו התוארים עצמיים אי אפשר שיהיו אלא מכלל הפעולות, וכבר יתבאר כי תוארי הפעולות אינם תוארים עצמיים ולא באים ממנו מענינים מתחלפים אבל יתיחסו לו בערך אל פעולותיו:

ואמרו ואשר תדעהו כי ענין החכמה בו ית' הוא כענין החיים להיות כל משיג עצמו חי, כי החיות יאמר על ההרגש החושיי ועל ההשגה השכלית והשם משיג את עצמו א"כ הוא חי ואם השם ישיג את עצמו א"כ הוא חכם אם כן חי וחכם הוא ענין אחד כשנרצה בחכמה השגת עצמו א"כ חי וחכם הוא דבר אחד אחר שהחי נאמר עליו ית' בערך אל השגה והחכמה ג"כ בערך אל ההשגה שהשם ית' עצם המשיג הוא בעצמו עצם המושג אחר שאינו כאחד ממנו, שאנו מורכבים משני דברים דבר ישיג ודבר אחר לא ישיג, כי האדם הוא מורכב מנפש משגת וגוף בלתי משיג, וכן כשאמרנו חכם משיג עצמו יהיו החכמה והחיים ענין אחד אם כן לא ימצאו אלו הב' תוארים מתחלפים וזהו לא יכוונו אותו כי אם היה הדבר כן יהיה החכמה והחיים ענין אחד, אבל כוונתם באומרם חי שהוא משיג את עצמו ומשיג שהוא משיג פעולותיו והוא היות משיג ברואיו ואם הדבר כן יהיו אלו השני תוארים בערך אל פעולותיו, וזה כנגד מאמרם שאמרו כי אלו התוארים לא יתוארו בו מצד פעולותיו אלא מצד שהם תוארים עצמותיים לו יתברך ואם הם מכלל פעולותיו והם עצמיים לו ישאר הספק הקדום והוא שיהיה הבורא בורא את עצמו. ואחר שבטל אלו השני תוארים אי אפשר שיהיו עצמיים בו אלא בערך פעולותיו, רצה לבאר גם כן בשאר התוארים שהם היכולת והרצון ואלו דברים מבוארים שייוחסו לבורא לא בבחינת עצמו כי השם לא יוכל על עצמו ולא יתואר ברצותו עצמו אבל אלו התארים אמנם יחשבו בבחינת יחסים מתחלפים בין השם ובין ברואיו, וזה שנאמר שהוא יכול בעבור שברא מה שברא מבריותיו ונאמר עליו שהוא רוצה לפי שהמציא הנמצא כפי מה שהמציאו ויודע במה שהמציא, הנה כבר יתבאר לך שאלו התוארים גם כן אינם בבחינת עצמו אלא בבחינת הברואים. ואם יתבאר שאינם בבחינת עצמו אלא בבחינת הברואים

א"כ אין לו תארים עצמותיים לו יתעלה וזה הפך מאמרם כי אמרו כי אלו התוארים הארבע הם עצמותיים לו ואינם בבחינת פעולותיו כי אם היו בבחינת פעולותיו היה בורא את עצמו ואם יתבאר שכל התוארים הם בבחינת פעולותיו לא בעבור זה יתחייב שיש לו תוארים נוספים:

אנו קהל המיחדים באמת, כמו שאנחנו לא נאמר שבעצמו ענין מוסף בו ברא השמים וענין אחר בו ברא היסודות וענין שלישי בו ברא השכלים כן לא נאמר שבו ענין מוסף בו יוכל וענין אחר בו ירצה וענין שלישי בו ידע ברואיו אבל עצמו אחד פשוט ואין ענין נוסף עליו בשום פנים והוא ברא כל מה שברא וידע לא בענין נוסף בו כלל, ושאלו התוארים המתחלפים אין הפרש בין שיהיו כפי הפעולות כאמרנו רחום וחנון ארך אפים, או כפי יחסים מתחלפים בינו ובין הפעולות כמו חכם בורא רוצה וזולתו, וכן כל מה שביארנו ג"כ מאמתת היחס שאומרים שיש שם שהוא אדון ושהוא אב ושהוא גדול כי כל אלו התוארים כפי היחס שייחסו לו יתעלה לזולתו כי אלו היחסים ייחסוהו הנביאים כפי מחשבת ההמון ועל הכל דברה תורה בלשון וכו':

זהו מה שצריך שיאמין בתוארים הנזכרים בספר הנביאים, כי ראוי שיחשבו החכמים שהם תוארים לו ית' כפי הפעולות:

או שיאמין בקצת תוארים שהם לזכות להמון שהוא שלם בכל מיני השלמיות, כי אנחנו מתארים אותו שהוא גדול ושהוא גבור ושהוא אדיר וכל אלו התוארים כוזבים עליו יתעלה, כי גבור הוא מה שיש לו הפך וגדול הוא מתוארי הכמה ואדיר הוא מה שיש לו הפכיות ופועל כנגדו בחוזק גדול והשם אין לו הפך, א"כ יתבאר כמו שהשם אינו גשם כן אינו בעל תוארים ואם הנביאים יתארוהו בו השי"ת הם תוארי פעולותיו, וא"כ יתחייב שיהיה הש"י לא גשם ולא כח בגשם אבל הוא נמצא אחד:

הכלל העולה מזה הפרק כי מאמיני התוארים לא האמינו בהם בעבור שהשכל הביאם לזה אבל הביאם לזה הכתוב כמו שהביאם למאמיני הגשמות הכתובים המורים עליו, ולמה שכבר פירשו כל הכתובים המורים על הגשמות כן יפורשו מאמרי הנביאים המורים על התוארים, ואם תאמר כי מאמיני התוארים הביאם לזה ענין שכלי בעבור רוב הפעולות הבאים מאתו יתברך כי אמרו כי מאחד לא יבא אלא אחד, זה אינו אמת כי כבר אנחנו רואים כי מהדברים הטבעיים אע"פ שהוא כח אחד יבאו ממנו דברים מתחלפים וכן בדברים הרצוניים. ואם תאמר שהאומרים בתוארים העצמותיים לא הביאם לזה לא נביא ולא גזרו עליהם מצד הפעולות מאתו כי כבר התאמת כי מפועל אחד יבאו פעולות מתחלפות אבל הביאם לזה כי במושכל ראשון שיש לו תוארים עצמותיים לא

בבחינת הפעולים והם חי וחכם ויכול ורוצה כי לא נופל הוא מברואיו, וכמו שאנחנו חיים ויודעים ויכולים ורוצים כל שכן הוא יתעלה לכן יהיו אלו התוארים עצמותיים לו, זה שקר גם כן כי כבר ביארנו כי אי אפשר שיהיו אלו התוארים בבחינת עצמו אלא בבחינת פעולותיו אם כן אין לו שום תואר עצמי ויהיה מעצם אחד פשוט ענינים רבים ונאמר עליו ג"כ שהוא רוצה ויכול ויודע מצד יחסו אל בריותיו ויהיה עצמו יתעלה פשוט בתכלית הפשיטות, זהו כוונת זה הפרק העמוק ולעומקו וקושי העמידה עליו הארכנו בו כדי שיהיה מבואר למעיינים אשר בזמננו זה:

אמר שם טוב הרב הניח כי מעצם אחד פשוט כבר יבאו פעולות מתחלפות וכי ימצא זה בדברים הטבעיים ובדברים הרצוניים, והמשל שהביא אינו נאות אל השם כי האש יעשה פעולות מתחלפות מצד המקבלים, ואמנם ה' שפעל הכל ולא נמצא מקבל מזולתו יתברך איך יפעל פעולות מתחלפות, וכן המשל שהביא מהכח הדברי כי הוא פועל בכח אחד פשוט דברים מתחלפים אבל יש לו בנפשו קנינים ומלאכות רבות שבעבורם יפעל הפעולות הרבות ועשאום בכלים מתחלפים, ואם השם ית' הוא אחד פשוט ואין לו כלי במה שיפעל פעולות מתחלפות אלא בעצמו במה בא הרבוי (אלא) אם לא יהיו לו ענינים מתחלפים וכל שכן כי אמר הרב בפרק כ"ב חלק שני כי גזרה מוסכמת עליה מאריסט"ו ומכל מי שהתפלסף כי הדבר הפשוט אי אפשר שיתחייב ממנו אלא דבר אחד פשוט, ואם הדבר מורכב יחייבו ממנו דברים כמספר מה שבו מן הפשוטים אשר הורכב מהם, והמשל בו כי האש אשר בו הרכבה שני האיכיות שהם החום והיובש יתחייב ממנו שיחמם בחומו ויובש ביובשו ובכאן אמר שמכח אחד יבאו פעולות מתחלפות, ואמר בזה הפרק אשר אמרנו כי לפי זאת הגזרה אשר אמר אריס"טו לא יתחייב מן השם אלא שכל פשוט לא דבר אחר ובזה הפרק אמר הפך זה כי הפועל האחד כבר יפעל פעולות מתחלפות, ואם זה הוא ראוי שנדע מאי זה ממיני הסתירה הוא, ואף שנאמר כי מה שאמר שם כי מהשם לא יבא אלא דבר אחד הוא כפי דעת הפילוסוף אבל כפי דעתו מעצמות השם יבאו דברים רבים, ישאר הספק הראשון איך אמר כי האש בכח האש יעשה פעולות מתחלפות וכן הכח המדבר כי זה שקר. וכאשר עיינתי בזה העיון אשר יש לעיין במאמרים אשר הם בתכלית הקושי אמרתי שזה מה שאמר הרב הוא כפי דעת המדברים לא לפי האמת כי הם היו רואים כי האש היא תפעל דברים רבים, וכן הכח המדבר, ולכן הביאם להאמין בתוארים מה שרואים שהשם יתברך פועל פעולות שונים וענינים חלוקים במה שכבר ראו בדברים הטבעיים ובדברים הרצוניים מה שזה דרכם כפי המפורסם ולפי דעתם וכל שכן שיהיה זה בחק האל. ולכן תראה שאמר הרב אמנם

אפשר שיהיה מעצם אחד פשוט אשר אין רבוי בו פעולות מתחלפות. הנה יתבאר אחר זה במשלים כי לא ביארו באמתות אלא במשל ובעיון גס, ולכן אמר הרב גם כן כי לא הביאם למאמיני התוארים להאמין בהם למה שיראו שהשם פועל פעולות מתחלפות אלא מה שיראו בכתובים, ואמר גם כן כי הכל מסכימין כי העצם האחד יפעל פעולות מתחלפות:

פרק נד

דע כי אדון החכמים משה רבינו עליו השלום בקש שתי בקשות ובאתהו התשובה על שתי הבקשות, למה שכבר ביאר הרב שהאומרים בתוארים לא אמרו בעבור שהשכל הביאם לזה אלא בעבור הכתובים, ירצה לבאר כי מה שנמצא בכתובים שיש לו יתעלה תוארים הוא על הפעולות כמו שאמר למעלה, ולמה שנראה כי נאמרו למשה י"ג תוארים והיה מביא לזה לחשוב שאלו הם עצמותיים כ"א היו תארי פעולותיו לא היו י"ג, לכן ג"כ סלק זה הספק באופן שיעלה בידינו שיש בכאן נמצא ואחד בתכלית העלוי והשבח, ולכן אמר דע כי אדון החכמים בקש שתי בקשות ולא תחשוב כי האחד הי' ידיעת עצמו והאחרת ידיעת תואריו שהם המקרים הנמשכים ממנו אבל הבקשה האחת היתה שיודיענו את עצמו ואמתתו, והבקשה השני ידיעת דרכיו הנקראים תוארים והם פעולותיו, ואמנם קראו אדון החכמים ולא אדון הנביאים למה שכל ההשגה הזאת הנמצאת בזה המעמד הנבחר הם כלם השגות שכליות יורה המופת עליהם, כי מה שבקש משה הוא השגת זה העולם כולו כי אין בנמצא אלא האל ומעשיו, והשיבו השם ית' על אשר בקש שיודיענו תואריו והם הדרכים והפעולות שיודיע אותו תאריו כלם שהם פעולותיו. ואמנם אמר שהם תאריו למה שכל דבר שיחצב ממנו דבר ראוי שימצא אותו דבר במקור אשר נחצב ממנו כמו שהתבאר ולמה שאי אפשר שיושג באי זה צד נמצא בפועל הראשון הדברים הבאים ממנו נקראו תוארים כאלו הוא דבר זולת עצמו ולמה שנמשכים אנחנו קוראים אותם שהם תוארים לו והבן זה. והודיעו כי עצמו לא יושג כפי מה שהוא אלא שהוא העירו על מקום עיון ישיג ממנו תכלית כל מה שאפשר לאדם שישיגהו, והרמז בזה כמו שאמר הנה מקום אתי ונצבת על הצור, עמוד והתבונן על היות הוא התחלה שהוא המבוא אשר תגיע ממנו לידיעתו והשיג משה רבינו ע"ה ממנו יתעלה מה שלא השיגו אדם לפניו ולא לאחריו ובעבור זה נאמר עליו אדון החכמים. אמנם בקשתו ידיעת תואריו הוא אמרו הודיעני נא את דרכיך ואדעך, הרצון בזה כי אמר הרב כי התוארים הם הנקראים דרכים והם הפעולות הבאות מאתו וייוחסו בשני תוארים כי התואר הוא נמצא במתואר. והסתכל מה שנכנס תחת זה המאמר מענינים

נפלאים, ראשונה כי אומרו הודיעני נא את דרכיך ואדעך מורה על היותו נודע בתואריו כאלו הפעולות הם נמצאו בו כי כשידע הדרכים והם הפעולות ידעהו. שנית הורה למען אמצא חן בעיניך מורה על כי מי שידע הבורא ימצא חן בעיניו ובזה יקרב לפני הבורא כי הוא השכל ובעבור זה נאמר באדם נעשה אדם בצלמנו לא מי שיצום ויתפלל בלבד, כי זכוך המראה לא יועיל אם לא יפותח עליו הצורה כי בלא דעת נפש לא טוב ואם שא"א פתוח הצורות במראה אם לא בזיכוך או לטישה, והנה מי שידעהו הוא הנרצה המקורב אל השם ומי שסכלו הוא הנקצף המרוחק ממנו וכפי שיעור החכמה והסכלות יהיה הרצון והקצף וקירוב וריחוק, ואמר הרב כי זה אינו מכוונת הפרק כי זה יתבאר אחר זה:

וכאשר בקש ידיעת התוארים וביקש המחילה על האומה ונענה במחילתם, הרצון בו כי בידיעת התוארים ידע האדם שרוב פעולות השם הם חנינה ורחמנות ולכן בעבורם נענה במחילתם. אח"כ בקש השגת עצמו יתברך ואמר הראני נא את כבודך ונענה על המבוקש הראשון וכו' אני אעביר כל טובי על פניך, ונאמר לו במענה השאלה השנית לא תוכל לראות פני. אמנם אמרו כל טובי רמז להראות לו הנמצאות כלם השכלים והגלגלים ועולם ההויה וההפסד כי אלו נקראו כלם טוב כמו שאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב, והראה לו שישיג טבע כל נמצא ונמצא והיאך נקשרים זה בזה באופן שיעלו כלם אל סבה אחת והוא הנרמז הראה לו קשר של תפילין וידע גם כן הנהגתו איך יתן לכל מה שהוא צריך על צד השלמות ועל צד היופי ואיך הטוב בא ממנו והרע במקרה וכ"ז ידע בידיעה כללית ובפרט בכל נמצא ונמצא:

ואל זה הענין רמז באומרו בכל ביתי נאמן הוא, כי הבית הוא מציאות זה העולם שהוא בית אל והוא השיג כל מה שבזה הבית מקרני ראמים עד ביצי כנים וידע זה בידיעה אמתית קיימת וזהו הנרמז נאמן הוא כי הדעות שאינם אמתיות לא יתקיימו בו, א"כ התבאר כי מה שבקש ידיעת הדרכים שהם התוארים הם הם הפעולות כי כבר אמרנו כי על מה שאמר לו הודיעני וכו' נאמר לו אני אעביר כל טובי והטוב הוא כל זה המציאות אשר אמר עליו הנה טוב מאד. והמופת על שהדבר אשר יעדו בהשגה הם פעולותיו היות הדבר אשר הודיעו תארי פעולות גמורים, והנה כבר התבאר כי הדרכים אשר בקש ידיעתם בהודיעו אותם הם הפעולות הבאות ממנו, ואם כן יתחייב מזה שלא יהיה השם בעל תוארים עם שנמצא בתורה שהוא רחום וחנון וארך אפים, ואף שהחכמים קראו לאלו מדות הנה אינו שהוא בעל מדות, ואמנם שהוא פועל פעולות דומות לפעולות הבאות מאתנו והם המדות כי הוא יתעלה אין לו תכונה מתכונת הנפש, ואמנם לספק

השני האומרים שאם היו אלו פעולות הש"י לא היו שלשה עשר אבל הפעולות הם רבות עד אין מספר לכן אמר כי משה השיג כל פעולות השם אבל הספיק לו זכרון אלו השלשה עשר למה שאלו הפעולות הבאות ממנו בחק המצאת ב"א והנהגתם וזאת היתה אחרית כוונת שאלתו כי סוף המאמר אמר ואדעך למען אמצא חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה, אשר הרצון בו כי אף שאני רוצה לדעת דרכיך והם הפעולות מאתך רצוני לדעת איך תנהיג העולם בעבור שאדע איך אנהיג עמך הגוי הזה ואלך בפעולות ההם בדרך פעולותיך בהנהגתם, הנה כבר התבאר כי הדרכים והמדות הם דבר אחד והם הפעולות הבאות ממנו בעולם וכל אשר הושג פעולה מפעולותיו יתואר הוא יתעלה בתואר אשר יבא ממנו הפעל ההוא ונקרא בשם הנגזר מן הפעל ההוא כמו רחום וחנון, כי כשהושגה דקות הנהגתו בהוית עובר הב"ח והמציא כחות בו ובמי שיגדלהו אחר לידתו שימנעהו מן המות ומן האבדון וישמרהו מכל היזק ויועילהו בשמושיו ההכרחיים נקרא רחום כי זאת הפעולה לא באה ממנו אלא אחר המיית הרחמים, וכמו שאנחנו כשניתן דבר למי שאין לו טובה עלינו יקראוה בלשוננו חנינה ולמה שהוא יתעלה המציא כל נמצא שאין לו חק עליו יקרא חנון, וכן נמצא בפעולותיו הבאות בבני אדם ממכות גדולות ירדו בקצת האישים להמית משפחות או איקלימים יכלו הבן ובן הבן לא יניחו לו לא נין ולא נכד והרבה מאלו הפעולות אשר לא יבאו מאחד ממנו אלא מכעס גדול או קנאה עצומה וכו' נקרא השם קנא ונוקם ונוטר ובעל חמה, ואם אלו התכונות הבאות ממנו על תכונה נפשיית לבקשת הנקמה ויפעל האדם בכעס וקנאה אבל מהש"י לא יבואו אלו המעשים לפי הפעלות כי הוא יתברך ויתעלה מכל חסרון וכן הפעולות כלם הבאות מאת הש"י לא תבאנה ממנו כפי הפעלות ותכונה נפשיית אלא כפי חיוב הנענשים, וצריך למנהיג המדינה שיהיה נביא שידמה באלו התוארים ותבאנה מאתו אלו הפעלות כשיעור וכפי הדין לא לפי רדיפת ההפעלות לבדו ולא יתיר רסן הכעס ולא יחזיק במדת ההפעלות כי כל הפעלות רע, אבל ישמר מהם כפי כח האדם ויהיה בקצת הפעמים ולקצת אנשים רחום וחנון לא לענין הרחמנות והחמלה לבד כי זה מפעולת הנשים והשוטים אלא כפי מה שראוי שיהיה ויהיה בקצת הפעמים ולקצת אנשים נוקם ונוטר בעל חמה כפי התחייבם לא לענין הכעס לבד עד שיצוה בשריפת איש והוא בלתי כועס ולא קצף עליו ולא מואס בו אבל כפי מה שיראהו מהתחייבו ויביט מה שתביא מהפעולה הזאת מהתועלת העצומה בעם רב, הרי יתבאר שהנביא ראוי שיתואר באלו התוארים כמו שהשי"ת יתואר בהם כי לא יתואר הוא בעבור הפעולות אבל בעבור התחייבו הנענשים:

והבן אמרו הלא תסתכל בכתובי התורה עד אמרו וירוחקו המונעים כלם אשר ימנעו מן השלמות והוא השגתו יתברך, והבן אמרו כי צריך שיהיו פעולות הרחמנות והחמלה והחנינה והמחילה באות ממנהיגי המדינה יותר הרבה מפעולות העונש ולקיחת הדין מן החוטא, כי המנהיג המדינה ראוי שיהיה נוטר למדת הרחמנות כי אם המנהיג ישמור העונות מי יעמוד לפניו הלא תראה שלש עשרה מדות כלם רחמים בלתי האחד פוקד עון אבות על בנים כי אמרו ונקה לא ינקה, רוצה לומר ושרש לא ישרש:

ודע כי אומרו פוקד וכו', ר"ל גם כי פוקד וכו' הוא חימה שפוכה ואין ראוי שיהיה למנהיג המדינה כי כל איש ראוי שימות בחטאו, ביאר הרב כי זה בא על ע"ז לבד לא בחטא אחר וכשיהרגו אנשי המדינה עובדי ע"ז יהרג הזקן העובד אותו ובן בנו ובן בן בנו אשר הוא הולד הרביעי וכל זה למחות השארית המביא להפסד הגדול כמו שאמר הרב למעלה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם, והנה המנהיג המדינה צריך שידמה להש"י באופן המעשים שנדמה פעולותינו לפעולותיו כמו שביארו בפר' קדושים תהיו מה הוא חנון אף אתה וכו' והענין כלו התוארים המיוחסים לו הם תוארי הפעולות:

פרק נה

כבר קדם לנו במקומות רבים, הכוונה בזה הפרק כי אחר שקדם לנו כי הגשמות מרוחק ממנו יתברך ראוי שירוחק ממנו כל הפעלות, כי כל ההפעליות יחייבו שנוי וכל שנוי הוא בגשם כ"ש שאם היה יתעלה מקבל השנוי היה זולתו עושה ומשנה אותו והיה לו סבה יותר קודמת ממנו ואם כל הפעלות צריך שירוחק ממנו צריך ג"כ להרחיק ממנו שלא יהיה נעדר שום שלמות שאם היה הדבר כן היה השם מתפעל והיה משתנה והיה גשם כל שכן כי היה צריך אל מוציא זולתו ולא יהיה הוא סבה ראשונה ולזה יתחייב שיהיו שלמיותיו כלם נמצאים בפעל ולא יהיה לו דבר בכח בשום פנים. וממה שראוי בהכרח שירוחק ממנו רביעית שאין לו דמוי עם שום דבר מהנמצאות וזה עם שהמופת הביא אליו, כבר הרגיש בו כל אדם ואפי' המדברים, והוא גלוי גם כן בספרי הנביאים בהרחקת הדמוי כמו שאמר ואל מי תדמיוני וכו' ואמר מאין כמוך וכו' וכל אלה הדמיונים ראוי בהכרח להרחיק ממנו במופת, כי כל מי שלא ידע החכמות ההם ולא ידע בחסרון ההתפעלות לא יבין ענין מה שבכח ומה שבפעל וגו'. ושאשר בכח יותר חסר מן המתנועע ליציאת הכח אל הפועל והמתנועע גם כן חסר בהצטרפו אל מה שבעבורו התנועע, הרצון בזה כי הדבר ימצא בשלשה אופנים אם בכח גמור כמו הנער קודם שלמד ואם בפועל גמור אחר הלמידה וההשכלה ואם בכח ובפעל יחד, והיות דבר בכח בהחלט הוא חסרון מוחלט והיות בכחו בפעל רוצה לומר מתנועע הוא חסרון

מה בערך אל הדבר המושג, ואולם הדבר אשר הוא בפועל ולא יתערב בכח כלל הוא אשר אין בו חסרון. ואם ידע האדם אלו הדברים ולא ידעם במופתיהם לא ידע הדברים המתחייבים מאלו ההקדמות הכלליות ולזה לא יהיה לו מופת במציאות האלוה ולא ג"כ בהתחייב הרחקת אלו הארבעה מינים ממנו הרחקת הגשמות וההפעלות הדמוי וההעדר, ורבים מהסכלים אשר לא ידעו ולא יבינו לא ירחיקו אלו הדברים ממנו יתעלה והיודע אלו הדברים במופת ידע שא"א המצא לו אחד מאלו הארבעה ענינים, ולכן ראוי שיקדם לאדם הידיעה בחכמות במלאכת ההגיון ובטבע המציאה שאם לא יהיה כן לא ידע ה' כל עקר, ולכן אמר הרב בפרקים אשר עברו כי מי שירצה השלמות האנושי ראוי שידע חכמת הגיון ואח"כ הלמודיות על הסדר ואח"כ הטבעיות ואח"כ האלהיות, והבן זה:

פרק נו

דע כי ההדמות וכו', זה הפרק עמוק מאד ולהבינו צריך לדעת כי המדברים היו מאמינים שהש"י יש לו ערך ויחס עם הנמצאות וכי יש לו גדר עמהם, והסכימו כלם על שאינו דומה לשום דבר מבריותיו, והסכימו כי היחס הוא כמדרגת הסוג ושאין לו דמיון הוא הבדל במה שיבדילהו מכל שאר הנמצאים, וא"כ השם יש לו גדר מסוג ומבדיל והיחס והערך הוא כמו הסוג ושאין לו דמיון עם נמצא מנבראיו הוא כמו הבדל, ואמר הרב שהכל מסכימין שאין לו דמיון עם שום נמצא מהנמצאים כל שכן שהתבאר במופת שאין לו יחס עם שום נמצא וכן אמרו הנביאים ואל מי תדמיון אל כו', ואחר שאין לו דמות אין לו יחס, ואחר שהונח זה שהוא מפתח להבין זה הפרק נתחיל ונאמר:

אמר הרב דע כי ההדמות הוא יחס וכו', דע כי כל שני דברים שהם מתדמים הם מתיחסים ולכן כל שני דברים שלא ישוער ביניהם יחס לא יצוייר ביניהם דמיון וכן כל מה שאין דמיון ביניהם אין יחס ביניהם, והמשל בו שלא יאמר זה החום דומה לזה המראה ולא זה הקול דומה לזאת המתיקות, אחר שאין בהם שום התיחסות כי אינם נכנסים תחת סוג אחד ולא יאמר זה הקול שוה לזה המראה ולא יותר חזק ולא יותר פחות אחר שאלו הדברים אינם נערכים ואינם תחת שום השואה כפי מה שהתבאר בפרק שנים וחמשים כי היחס אמנם ימצא לעולם בין שני דברים שתחת מין אחד קרוב, אמנם כשיהיו תחת סוג אחד אין יחס ביניהם כלל ולזה לא יאמר זה האדמימות יותר חזק מן הירקות או יותר חלושה ממנו או יותר שוה לה, אמנם כשיהיו שני דברים תחת שני סוגים עליונים אין יחס ביניהם בשום פנים וזה דבר מבואר בעצמו:

וכאשר התבאר במופת שאין יחס בינינו ובינו ית', ר"ל שאין יחס בינו ובין מה שזולתו יתחייב הסתלקות הדמיון ואחר שיסולק הדמיון מאי זה דבר שיהיה יחוייב שיסתלק היחס כי זאת ההקדמה מתהפכת כי כל מה שיש לו יחס יש לו דמיון וכל מה שיש לו דמיון יש לו יחס ולהפך:

ואחר שהונח זה הניח הרב הקדמה שנית והוא כי כל שני דברים שהם תחת מין אחד אלא שהם מתחלפים בגודל וקטנות או בחוזק או חולשה או כיוצא בהם ששניהם מתדמים בהכרח אע"פ שיתחלפו זה המין מן החלוף שיהיה אחד גדול בתכלית ואחד קטן בתכלית, והרצון בזה כי הדברים אשר הם תחת מין אחד אלא שהם מתחלפים מצד הכמות כגודל וקטנות או שיהיו מתחלפים מצד האיכות כחוזק וחולשה שהם מתדמים אע"פ שיש ביניהם זה השנוי והחלוף. והביא משל הרב מהכמות ואח"כ מן האיכות, לראשונה אמר הדמיון זה גרגיר חרדל וגלגל הכוכבים מתדמים ברחקים השלשה ואע"פ שזה בתכלית הגודל וזה בתכלית הקטנות ענין מציאות הרחקים בהם אחד שאם לא יהיו מתדמים ברחקים לא יאמר זה גדול מזה, וכן השעוה הנתכת בשמש ויסוד האש מתדמים בחום אע"פ שהחום ההוא בתכלית החוזק וזה החום בתכלית החולשה אלא שענין הראות זה האיכות בשניהם יחד אחד, הרי נתבאר מכל מה שאמר הרב כי בהסתלק היחס יסתלק הדמיון וכל מה שנמצא בו ביחס נמצא בו בדמיון, ואם השם יתיחס עם שום נמצא או יהיה בערך עם שום נמצא יחוייב לו הדמיון, ואם היה הדבר כן אין ראוי מי שיאמין שיש תארים לבורא יתעלה שיבין שהוא נמצא וחי וחכם ויכול ורוצה שאין אלו הענינים מיוחסים אליו ואלינו בענין אחד ויהיה החלוף בין תאריו ובין תארנו בגדול או בשלם או במתמיד או בקיים, כי מי שיאמין בתוארים העצמיים ראוי לו שיאמין שאין אלו התארים מיוחסים לו ית' ולנו ביחס אחד כלל, וגם ראוי שיאמין שלא יהיה חלוף בין התוארים ההם ובין תארנו בגדול או בשלם, ר"ל שיהיה חכמתו יותר גדולה שיכלול דברים רבים יותר מחכמתנו ולא ג"כ שהוא ידע הדברים יותר בשלמות ממה שנדע אנחנו, או במתמיד שיהיה הוא חכם תמידי בכל עת ובכל זמן ואנחנו בקצת העתים סכלים ובקצת העתים יודעים, או שידיעתו אינה נקנית מהזולת ולכן ידיעתו קיימת וידיעתנו היא נקנית מהזולת, זהו מה שרצה הרב באמרו גדול או שלם מתמיד או קיים, עד שיהיה מציאותו יותר קיים ממציאותנו כי הוא קיים בלא סבה ואנחנו קיימים בסבה ידועה לכן הוא יותר קיים. וחייו יותר מתמידים מחיינו, כי הוא חי לעולמי עולמים ואנחנו חיינו תלויים מנגד, ויכלתו יותר גדולה מיכלתנו וכו', ורצונו יותר גדול מרצוננו כי יכול על דברים רבים ויכלתנו הוא מעט, ורצוננו ג"כ מי שא"ל יכולת לא יוכל לרצות

אלא כפי יכולתו אם הוא מהבעלי שכל, וחכמתו יותר שלימה מחכמתנו. בב' עניינים יחד שהוא יכלול על דברים רבים מה שלא נוכל אנחנו ואפי' הדברים הידועים לנו אינם ידועים לנו בשלמות, וא"כ יאמר הרב כי מי שיאמין התוארים העצמיים אין ראוי שיאמין התוארים ההם המיוחסים אלינו ואליו בשוה ולא ג"כ שיש חלוף בין התוארים בפחות ויתר, כי אין ראוי להבין כי התוארים הנמצאים לנו ולו יכללם גדר אחד והם מתחלפים בפחות ויתר, למה שהדברים אשר יאמר להם שהם נערכים הם הדברים אשר נאמר עליו הענין ההוא בהסכמה, ואם הדבר כן יתחייב שיהיו דומים אף שיהיה האחד גדול והאחד קטן ואחד חזק והאחד בתכלית החולשה וא"כ א"א שיהיו נערכים התוארים לו ולנו מבלי שימצא ביניהם קצת דמיון, והנה המדברים אמרו שיש לנו ולו ענין מתיחס ושהוא מסולק מהדמיון, כי בעלי התוארים אומרים שהתוארים הנמצאים לו ולנו יקבצם גדר אחד ואח"כ אמרו שהתוארים הנמצאים בנו ולו ית' אין לו דמיון עם התוארים אשר בנו וא"כ הביא מאמרם בהפכים, כי הם אמרו שכמו שעצמותו בלתי דומה לעצמותנו כן ראוי שיהיו תואריו העצמיים לתוארים אשר יחשבום בלתי דומים לתארים הנמצאים בנו וא"כ לא יקבצם גדר אחד, ולא כן יעשו המדברים אבל יחשבו שיקבצם גדר אחד ושאין דמיון ביניהם ואם יקבצם גדר אחד יתחייב שימצא הדמיון ומה שלא נמצא בו הדמיון אין לו גדר. הרי יתבאר כי לפי דעת המדברים שאומרים שהשם אין לו דמיון יחויב שלא יהיה לו יחס עם שום נמצא, ולכן התחיל הרב בזה הפרק דע כי ההדמות הוא יחס כי כל יחס הוא דמיון וכל דמיון הוא יחס וכל מי שאין לו דמיון אין לו יחס וכל מי שאין לו יחס א"ל דמיון וההפך ג"כ. הנה כבר התבאר למי שיבין ענין הדמיון שהוא ית' וכו', הרצון בו כי אחר שהתבאר שכל מי שיש לו דמיון הוא מתיחס ונאמר בפחות ויתר והשם אין לו דמיון בבריותיו א"כ יתחייב לפ"ז שנאמר אמנם יאמר עליו ועל זולתו נמצא בשתוף השם, וכן יאמר החכמה והיכולת והרצון והחיים עלינו ועליו בשיתוף השם אחר שהתבאר שאין דמיון בינינו ובינו כלל, או יאמר כי אחר שהתבאר שהנמצא נאמר עליו ועל זולתו בשתוף השם וכן החכמה והיכולת והרצון והחיים, וא"כ התבאר לפ"ז שלא ימצא לו דמיון עם שום נמצא כלל ואחר שהתבאר שהשם נמצא והחכמה והיכולת והרצון שבו נאמר בשתוף השם ואינו נאמר בהסכמה, רצה הרב לבאר שאינו נאמר בהסתפק, כי כבר ידעת שהשמות יהיו אם משותפים ואם מוסכמים, ואם מסופקים, והשמות המוסכמים אם הם מוסכמים במין יתייחסו, והמשותפים לא יתייחסו כלל, וגם המסכימים בסוג, ואמנם הדברים המסופקים כבר אפשר שיתייחסו כמראה הנאמר על הלבן והשחור ועל האמצעיים כי הוא נאמר בפחות א"כ כבר יחשוב חושב שהתוארים

בינינו ובין השם יאמרו בהסתפק, והביא הרב מופת שא"א שיאמרו בהסתפק למה שהתבאר בהגיון כי השמות המסופקים הם שמות נגזרים וכל שם נגזר הוא שם נאמר על הנושא ואם היה המציאות הנאמר עליו ועלינו בהסתפק היה המציאות ההוא על נושא א"כ היה לו יחס ודמיון עם שאר הדברים, וכבר יתבאר שהוא ית' אין לו יחס א"כ יחוייב שלא ימצא לו ולנו שם נאמר בהסתפק, כל שכן כי בעלי התוארים אומרים שאלו הדברים המיוחסים לו ית' אינם מקרים וכו' ואלו התוארים אשר לנו הם כלם מקרים, א"כ מאין נפל הדמיון עד שיקבצם גדר אחד ויהיו נאמרים בהסכמה כמו שיחשבו כי לא ימלט אם התוארים הם נאמרים עלינו ועליו בשם וגדר או שיאמרו התוארים עלינו ועליו בהסתפקות, אם יאמרו עלינו ועליו בשם וגדר יתחייב שיהיה לו דמיון עם שאר הדברים וכבר התבטל זה, ואם יהיה מהשמות הנאמרים בהסתפק שלא יהיו נאמרים בשם וגדר יחויב שהתוארים ההם יהיו מקרים וכל המאמינים בתוארים יחשבו שאין השם בעל מקרים וא"כ מנין אמרו המדברים שיש שום יחס בינינו ובינו, וראוי להפלא מהם כי הם אמרו שיקבצם גדר אחד ויהיו נאמרים בהסכמה, זה מופת חותך על היות התוארים המיוחסים לו אין בין ענייניהם וענין הנודעים אצלנו שתוף בשום פנים, והדבר יבא כן, התארים הנמצאים לנו הם מקרים כי המציאות מקרה קרה לנו וכן ההרגש וכן היכולת והרצון כי הם אינם מעצמות הדבר וא"כ הם מקרים ואלו אי אפשר שיהיו בהשי"ת כי כבר אמרו כלם כי לא ימצא לו שום מקרה א"כ יתבאר שאין שתוף בשום פנים בינינו ובינו ובפרט באלו התארים הנודעים אצלנו, ואין ראוי להאמין בעבור כי אלו התארים הם נאמרים בשתוף שהם מוסיפים על עצמו ית' כדמות אלו התוארים אשר הם נוספים על עצמנו. וזה הענין גדול המעלה אצל היודעים, כי ראוי להבין שהשם יתעלה אין לו יחס ולא דמות עם שום נמצא, ואחר שהונח זה ראוי למבינים שישמרו זה היסוד, וצוה הרב שישמרוהו ויבינוהו הבנה שלמה להיות מזומן למה שארצה לומר אותו ואם הוא מהדברים העמוקים:

פרק נז

בתארים יותר עמוק מן הקודם וכו'. אחר שהתבאר שהשם יתעלה אין לו דמות עם שום נמצא יחוייב שלא יהיה לו ערך ויחס אבל הכל מסכימין כי אין לו דמות א"כ אין לו יחס ואחר שהדבר כן ראוי שנבאר לך בתוארים דבר יותר עמוק, ואמר הרב שזה יותר עמוק מן הקודם למה שהכל מסכימין שיש לו אלו הג' תוארים והוא כי הוא ית' נמצא וכי הוא אחד וכי הוא קדמון, רצה לבאר כי אפי' אלו השלשה תוארים לא יצדקו עליו שהוא נמצא ולא שהוא אחד ולא שהוא קדמון, ואמנם שלא יצדק עליו שהוא נמצא

בעבור כי כבר התבאר כי המציאות מקרה קרה לנמצא למה שאנחנו משערים מהות הדברים ונספק במציאותם וגם שהעצמות לא יעלל ואנחנו נאמר כי האדם נמצא ולמה הוא נמצא א"כ המציאות אינו מהדברים העצמיים וגם כי הנמצא א"א שיאמר בהסכמה כי יאמר בקדימה ואיחור ובפחות ויותר ואינו ג"כ בשתוף השם א"כ הוא יאמר בספוק והשמות המסופקים כמו שאמרנו הם שמות המקרים ולא יצדק שום מקרה על הש"י א"כ המציאות הנאמר על הנמצאות לא נאמר עליו, ודע כי כל פועל ובפרט אשר יש לו דעת ושכל ופועל בהשכל יחוייב שימצא מהות הדבר קודם שיצא למציאות, המשל בזה הבית הנמצא בשכל הבנאי הוא סבת מציאות הבית חוץ לשכל, ולמה שכל הדברים נמצאים בסבה הראשונה והוא יודע אותם א"כ מהות הדברים ימצאו ראשונה קודם מציאותם ולכן היה המציאות מקרה למהות, ואלו הטענות המביאות לרב שדבר ידוע הוא כי המציאות קרה לנמצא ומלבד אלו יש טענות רבות אחרות, וזה אמרו ידוע הוא כי המציאות מקרה קרה לנמצא ואם הוא מקרה יחוייב שיהיה נוסף על מהות הנמצא כי אשר מעצמות הדבר לא יהיה נוסף, ואף שהמציאות קרה לנמצא זה יהיה לו סבה למה שכל מקרה לדבר עלול והעלה אי אפשר שיהיה המהות כי הנעדר לא יהיה הסבה לשום נמצא א"כ יצטרך שימצא בכאן דבר שמציאותו ומהותו אחד וא"כ המציאות אשר לו יתעלה אין סבה למציאותו כי זה הענין אשר נאמר עליו שהוא ראוי המציאות כי מציאותו עצמותו ואמתת עצמו הוא מציאותו ואינו העצם קרה לו שימצא ותהיה מציאותו ענין נוסף כשאר כל הדברים אחר שאמתתם ועצמם הם זולת מציאותם אבל הוא יתעלה מחוייב המציאות תמיד ואינו עלול בשום דבר אינו מתחדש עליו המציאות ולא מקרה קרה לו וא"כ הוא נמצא ולא במציאות וכן חי לא בחיים ויכול לא ביכולת וחכם לא בחכמה אבל הכל שב אל ענין אחד אין רבוי כמו שיתבאר, והרצון בזה כי אחר שהש"י הוא מחוייב המציאות ומציאותו ומהותו הוא דבר אחד א"כ ראוי להאמין בו שאינו כשאר כל הנמצא שהוא נמצא במציאות למה שהמהות הוא זולת המציאות כמו שאדם הוא לבן בלובן וחכם בחכמה והנושא בו זולת הנשוא למה שמהות האדם אינו שיהיה לבן ולא חכם א"כ מי עשאו לבן וחכם הלובן והחכמה ולכן היה הלבן שם נגזר שהוא מורה על דבר שיש בו לובן, ואם הנמצא הוא שם נגזר עליו יתעלה לא יורה על שמהותו נמצא במציאות דבר אחד שאם היה הדבר כן היה מחוייב המציאות מורכב ממציאות ומהות והיה המציאות עלול אחר שכל מקרה הוא עלול ויהיה למחוייב המציאות סבה, ולכן כשנאמר בו שהוא נמצא אין ראוי שיובן כמו שיובן שם הלבן כי הלבן שהוא אדם הוא לבן בלובן, וכן כל הנמצאות לפי דעת הרב הן נמצאות בעבור

המציאות אשר הוא זולת מהותן, ולכן כשנתאר לשי"ת שהוא נמצא ראוי שנאמר שהוא נמצא לא כשאר הנמצאים שהם מורכבים ממציאות ומהות אבל מציאותו ומהותו ועצמו הוא אחד, וכן הוא חי לא בחיים ויכול לא ביכולת וחכם לא בחכמה שאם היה הדבר כן היה מורכב משני דברים וכבר יתבאר שאין בו רבוי כלל אבל הוא אחד מכל צד, א"כ שם הנמצא אשר חשבו רבים שהוא נאמר על הש"י אין ראוי לומר עליו (אלא) אם לא נפרש ונאמר שהוא נמצא לא במציאות, ואחר שהתבאר שלא יצדק עליו יתעלה שהוא נמצא כשאר הנמצאים (אלא) אם לא נאמר עליו שהוא נמצא לא במציאות, כן לא יצדק עליו שהוא אחד אם לא נאמר ג"כ אחד לא באחדות, ומה שהביא לרב לזה הוא מה שאומר לך, כי למה שכבר אמרנו כי אשר הוא מעצמות הדבר לא יובן בלתו, כי האדם הוא מעצמותו שהוא חי מדבר, אבל א"א להבין האדם בלתי שיובן ראשונה חי מדבר ולמה שיובן האדם מבלתי שיובן בו שהוא אחד ורבים אבל כבר יספק אדם אם הוא אחד או רבים א"כ אינו מעצמות הדבר, וגם כי העצמות לא יעלל כי לא נאמר מי אשר שם האדם חי מדבר אבל נאמר מי אשר שמו אחד או רבים א"כ הוא מקרה, וגם כי האחד ורבים הם ממשיגי הכמה והכמה הוא מהמקרים, וגם כי הדבר האחד כמו המים כבר יהיו אחד וכבר יהיו רבים כי המים אשר בכלי כבר ישובו רבים ואם היה האחד מעצמות המים היה מחוייב שיפסדו המים בהתחלקם אבל המים הם עצמות אחד ויש בו רבים זה אחר זה והמים הרבים ישובו אחד, א"כ האחדות והרבוי למים הוא מקרה א"כ אינו מעצמות המים אבל כחום והקור שנתחדש למים, וגם מפני ששם האחד הוא מהשמות הנגזרים שהוא נגזר מהאחדות ולכן יראה בעבור אלו הטענות שהאחד הוא מקרה קרה לדברים, וזולת אלו הטענות יש טענות אחרות אבל יספיק אלו להבנת מ"ש הרב כי האחדות והרבוי מקרים יקרו לנמצא:

ואמרו כי זה יתבאר בספר הנקרא מה שאחר הטבע, ולא מצינו זה בשום מקום אבל נמצא הפך מ"ש הרב בהרבה מקומות, כי האחד והנמצא יורו על עצמי הדברים, אבל במקום אחד נמצא לאריסט"ו שאמר הנמצא והאחד הם מהכוללים והכוללים אינם נמצאים בעצמותם אבל נמצאו באישים וכל אשר נמצא בזולתו הוא מקרה אף שיהיו הכוללים הסוגים והמינים א"כ יראה מזה שהנמצא והאחד מקרים, וזה המאמר מאריסט"ו אין ראוי שיובן האחדות והמציאות אשר נמצא לכל אחד מהדברים הוא מקרה כמו שאין ראוי שיובן באמרו כי החיות והדבור הוא מהכוללים והמקרים כי לא יסופק אדם כי החיות אינו מעצמות האדם ולא הדבור אף שהוא כולל, אבל הרצון בזה כי למה שהיו כוללים בנפש בכל מה שינשא על דבר ויתואר בו הוא מקרה א"כ

החיות הנמצא בשכל והדבור הם מקרים מצד שהם בנפש ואם יודיעו עצמי הדברים והם המציאות והמהות:

ואמרו וכמו שהמנין אינו עצם המנויים, הרצון בזה כי כמו שהרבוי הוא המספר אינו עצם המנויים כי האדם כבר יהיה אדם מבלתי שיהיה מנוי ומסופר, כן אין האחדות עצם הדבר המתאחד כי כבר יבין האדם המים מבלתי שיבין אם התייחד ואם לאו וישובו המים אחדים והאחדים ישובו רבים א"כ אינו מעצמות המים, אבל האחדות הוא מסוג הכמות המתפרק כמו הרבוי כי האחד והרבים הם מקבילים והמקבילים יכנסו תחת סוג אחד, ואלו השנים שהוא האחד והרבוי ישיגו הנמצאות והמזומנות לקבל כיוצא באלו המקרים אמנם מחוייב המציאות הפשוט באמת לא תשיגהו הרכבה כלל וכמו שהוא מן השקר עליו מקרה הרבוי כן מן השקר עליו מקרה האחדות כי אין האחדות ענין נוסף על עצמו, אבל אם נאמר לשם אחד ראוי שלא נאמר עליו בהחלט אבל נאמר עליו אחד לא באחדות כמו שנאמר עליו נמצא לא במציאות וא"כ הנמצא והאחד לא יאמרו עליו באופן שיאמרו על שאר הנמצאים אבל הוא אחד ונבדל משאר הדברים לא שיבדילהו מקרה האחדות ויהיה נוסף על מהותו כי אם היה הדבר כן יהיה הש"י מורכב ואלו הדברים לא יוכל המשכיל לשער בהם לדקותם ולא יוכל המלמד ללמד אותם במלות הנהוגות אשר הם הסבה הגדולה בהטעאה כי יצר לנו הדבור מאד בכל לשון:

ואמר הרב כי הכוונה באמרנו אחד הוא לבאר בו שאינו רבים וכמו שלא יצדק עליו שהוא רבים כן לא יצדק עליו שהוא אחד ולכן ראוי שנכוין באמרנו אחד לא באחדות כמו שכבר אמרנו למעלה נמצא לא במציאות:

ולמה שזה הפך המפורסם לומר כי לא יאמר על הש"י שהוא אחד ביאר הרב זה בדבר מבואר כי הכל אומרים על הש"י שהוא אינו מחודש וכל מי שאינו מחודש הוא קדמון וכל קדמון אמנם יאמר למי שישיגהו הזמן אשר הוא מקרה לתנועה הנמשכת אחר הגוף והוא ג"כ משער המצטרף, וזה דבר ידוע כי הקדמון יורה על נצחיות הזמן והוא מקרה בזמן כמו הארוך והקצר והם מקרה הקו, וכל מי שלא ישיגהו מקרה הזמן לא נאמר עליו באמת לא קדמון ולא חדש כמו שלא יאמר במתיקות לא מעוות ולא ישר ולא יאמר בקול לא מליח ולא תפל א"כ ראוי כשנאמר בו קדמון הוא להורות על שאינו מחודש כאמרנו אחד ענינו שאין דמיון לו לא שענין האחדות משיג לעצמו, א"כ יתבאר שלא יצדק על הש"י היותו נמצא בהחלט אלא נמצא לא במציאות וכן אחד לא באחדות, וכן קדמון הוא מבואר שהוא מורה על שאינו מחודש כי קדמון לא יורה עליו כלל, וכן לא יאמר עליו

ראשון ואחרון אלא כתארו בעין ובאזן שהוא לבאר שלא ישיגהו שנוי לא שהוא יתעלה נופל תחת הזמן:

אמר שם טוב מה שאמר הרב כי הנמצא והאחד אינו מעצמות הדברים כי הוא דבר הפך האמת וכבר עשינו מאמר ע"ז וא"צ להאריך, אלא צריך לדעת כי המציאות והמהות מכל הדברים הוא אחד וכן ג"כ מהותם ואחדותם הוא אחד כי מי שאין לו מציאות אין לו מהות והמהות אשר יציירהו האדם אינו מהות האדם הנמצא חוץ לשכל אבל יש לו מציאות אחד ומהות אחד זולת מה שהוא בשכל, וגם האחדות הוא מעצמות הדברים כי מהות כל דבר ודבר הוא להיותו נבדל מהאחר, כי אמרנו אדם זאת המלה יבדילהו משאר הדברים וכן מהותו יבדילהו משאר הדברים ואינו נוסף על האדם והיותו אחד ואם האחד המספרי הוא מקרה, והדבור ע"ז ארוך ועמוק ולכן נקצר עתה בזה:

פרק נח

יותר עמוק מן הקודם. אחר שביאר הרב שהש"י אין לו יחס ולא ערך כלל עם בריותיו אחר שהכל מסכימין שאין לו דמות וזה יש בו מהעומק מה שלא נעלם כי כבר יחשוב האדם שיש לו ערך עם בריותיו עם שאינו דומה להם, ביאר אח"ז ביאור יותר עמוק שלא יצדק על השם שהוא נמצא ולא שהוא אחד ולא שהוא קדמון אלא בתנאי שנאמר נמצא לא במציאות ואחד לא באחדות וקדמון להבין שאינו מחודש, וראשון ואחרון שלא ישיגהו שנוי ולא יתחדש בו ענין, רצה בזה הפרק לבאר דבר יותר עמוק, שאפי' אלו התוארים אשר אמרנו שהוא נמצא אף שנאמר לא במציאות שלא יצדק עליו וכן אחד לא באחדות וכן קדמון וכן כל שאר התוארים אמנם יתוארו בו על צד השלילה וזה אמרו יותר עמוק מן הקודם:

דע כי תואר השם בשלילות הוא התואר האמתי אשר לא ישיגהו דבר מן ההקל, כדי להבינו להמון ואין בו חסרון חק הבורא כלל וכו'. אמנם תארו בחוייבים יש בו מן השתוף והחסרון מה שכבר ביארנוהו, ולמה שכבר יביא לאומר שיאמר איך יחוייב שהתוארים השוללים יתארו בהם, אמר הרב בזה שיבאר שהתוארים השוללים יודיעו לנו קצת הכוונה, ואחר כן נבאר כי אין לנו דרך לתארו אלא בשלילות לא בזולת, וראשונה הניח כי התואר יאמר על ב' דברים, תואר אשר יודיעו המתואר עד שלא ישתתף בתואר ההוא עם זולתו כלל כאמרנו באדם שהוא מדבר, הדבור יבדילהו מכל שאר הב"ח. ויש תואר שני שיקרה למתואר שהוא משתתף בו עם זולתו לא יהיה בו התייחדות. והביא הרב משל לזה אם ראית איש מרחוק ותשאל מה זה הנראה ויאמר לך בעל חיים, יהיה זה תואר בלי ספק לזה הנראה ואע"פ שלא ייחדהו מכל מה שזולתו אלא הגיע בו קצת יחוד והוא

שזה הנראה אינו גוף ממיני הצמחים ולא ממיני המקורים ואחר שהניח הרב שהתואר יהיה תואר אע"פ שלא יהיה מיוחד רצה לבאר כי כבר יהיה התואר תואר אף שיהיה בשלילה, כאמרנו מה בזה הבית ואמר העונה אין בו מקורי ולא גוף צומח, כבר הגיע קצת ייחוד ותדע שבו בעל חיים ואם לא תדע אי זה בעל חיים הוא בזה הצד ישתתפו תארי השלילה לתוארי החיוב הכוללים לא המיוחדים, שא"א שלא ייוחדו קצת ייחוד ויבדילהו מזולתו אע"פ שלא יהיה בהם מן היחוד אלא הסרת מה ששללו מכלל מה שהיינו חושבים אותו, ואחר שהביא הרב במה ישתתפו תארי השלילה ותוארי החיוב הביא במה יובדלו ואמר ואמנם יובדלו תוארי החיוב והם התוארים הכוללים אשר אינם מיוחדים כי אף שלא יובדלו הדבר מכל מה שזולתו אלא שיבדילהו מקצתם, הם מורים על חלק מכלל הדבר וידיעתו עם חלק מעצמו ומקרה ממקריו, כאמרנו באדם שהוא חי או שהוא לבן כי בזה יושגו שני דברים שאדם אינו דומם ולא צומח אבל הוא חי שהוא מורה על חלק ממהות האדם, אמרנו שהוא לבן יבדילהו שאינו שחור ושיש לו תואר שהוא לבן. ואולם תארי השלילה לא יודיעו דבר בשום פנים מן העצם המבוקש ידיעתו מהו, כאמרנו מה בזה הבית ויאמר אין בו לא מקורי ולא גוף צומח ולא יודיע שיש שם בעלי חיים אלא במקרה, והוא מצד שנדע ראשונה כי הדברים הם או דוממים או צומחים או ב"ח ואחר שאינו לא דומם ולא צומח ישאר שהוא חי, אבל אם לא נדע שהדברים נחלקים לאלו השלשה חלקים על זה התואר מצד השלילה לא נדע שום דבר:
ואחר זאת ההקדמה אומר שהשם יתעלה כבר בא המופת שהוא מחוייב המציאות וכו',
והרצון אחר שהקדמנו מה שראוי להגדיל ראוי שנבאר שהשם יתעלה לא יתואר אלא בשלילה לא על צד החיוב, כי כבר בא המופת שהשם יתעלה הוא מחוייב המציאות, והרצון בו שאין שום הרכבה בו שאם היה מורכב לא היה מחוייב המציאות. ולא נשיג ממנו אלא ישותו בלבד לא מהותו א"כ מן השקר שיהיה לו תואר חיוב, שאם נתאר המציאות בתואר עד שיהיה שם תואר ומתואר ויהיה בו תנאי ונתנה יחוייב שיהיה השם יתעלה עלה חייבה חבור התנאי בנתנה וגם שיהיה השם יתעלה מורכב משני דברים תואר ומתואר ולא יהיה מחוייב המציאות, אם בעבור שיצטרך אל מרכיב ואם בעבור שיהיה הוא פועל ומקבל א"כ לו עלה. וזה אמרו ומן השקר שיהיה לו תואר חיובי מפני שאין לו מהות חוץ לישותו, והרצון בו כ"א אנו מתארים למציאותו תואר ממהות או תואר ממקרה מהמקרים יצטרך אל סבה יוצאת מעצמו ואם יצטרך אל דבר יוצא מעצמו המהות קרה למציאות או המציאות קרה למהות ולא יהיה מחוייב המציאות אין בו הרכבה כ"ש שיהיו לו מקרים ויורה התואר ג"כ עליהם, והנראה לי בזה אחר

העיון כי רצה הרב בזה כי השם יתעלה שאין ישותו זולת מהותו ולכן לא יהיה מתואר לא במציאות ולא במהות כ"ש שא"א שיהיה מהותו מורכבת, כמו האדם שהוא מורכב מחי מדבר כי יהיה לו גדר ויהיו החלקים סבה למורכב וכ"ש שלא יתואר במקרים כי יהיה השם יתעלה גשם כי כל בעל מקרה הוא גשם וגם כי יהיה פועל ומקבל, וא"כ יתבאר שאינו מורכב ממציאות ומהות כ"א היה הדבר כן לא יהיה מחוייב המציאות כי הנותן המציאות למהות או בהפך הוא מחוייב המציאות, וגם א"א שיתואר בחלקים מהמהות כמו שיתואר האדם בחי מדבר שהוא חלק ממהות הדבר, וגם א"א שיתואר במקרים למה שכל מקרה לדבר עלול ויצטרך אל עלה פועלת ומקבלת גם כי יהיה גשם ואם הדבר כן אין תואר חיובו בשום פנים שיצדק עליו, ויבא הדבר כן, הדברים אשר בהם יתואר עצמות השם לא ימנע אם שיהיו על צד שיתואר הדבר במציאות ומהות או על צד שיתואר הדבר במהותו והם החלקים המגדירים אותו, או מתוארים מקריים, אבל כלם א"א שיתואר השם בהם א"כ אין שום תואר חיובי שיצדק עליו יתעלה:

אמנם תואר השלילה וכו', אחר שביאר שתוארי החיוב א"א שיצדקו עליו ביאר איך יצדקו עליו תוארי השלילה אשר צריך שיעשו להישיר השכל למה שצריך, כי אנחנו קהל ישראל ועדת המאמינים האמתיים מאמינים שהשם יתעלה הוא אחד מכל צד וראוי שלא יגיע בו רבוי ולמה שתוארי השלילה יביאו לזה ראוי שיתואר השם יתעלה בהם ולמה שג"כ יביאו לאדם להשיג מהשם יתעלה מה שאפשר לדעת, דמיון זה הנה התבאר לנו במופת חייוב מציאות דבר אחד זולת אלו העצמים המוחשים ואשר כלל ידיעתם השכל שהוא יתעלה אין שום דבר מהמושג בחוש ואינו דבר מהמושג שאינו לא חומר ולא צורה ולא שהוא כח נפש. ואמרנו על זה שהוא נמצא הענין בו כי מן השקר העדרו, לא שנחייב לו תאר על שהוא נמצא, ואחר כן השגנו שזה הנמצא ג"כ אינו כמציאות השמים אשר הם גוף חי ואמרנו שהשם יתעלה אינו גוף, ואח"ז השגנו כי זה הנמצא אינו כמציאות השכלים הנבדלים אשר אינם גשמים ולא מתים אבל הם עלולים, להורות זה אמרנו שהוא קדמון והענין לומר כי אין סבה למציאותו, ואחר כן השגנו שזה הנמצא אין מציאותו אשר הוא עצמו מספיק לו בלבד שיהיה נמצא לבד אבל שופעות מאתו מציאות כי הוא יתעלה מקור מים חיים, והשגנו כי אין זה כשפע החום מן האש שהוא מקרי ולא כחיוב האור מן השמש שהוא טבעי בלי סדור ובלי רצון, אבל השפע ימשיך ממנו תמיד במהות הנמצא ההוא עמידה וקיום וסדור בהנהגה מתוקנת בכלל כחיוב המושכל מהשכל, מפני אלו העניינים נאמר שהוא חכם ויכול ורוצה לא שנתאר לו אלו התוארים שיהיה מחוייב המציאות חכם ויכול ורוצה עד שיהיה התואר זולת

המתואר כי כבר ביארנו שזה שקר, אבל הכוונה באמרנו יכול שאינו לואה ואמרנו חכם שאינו סכל, ורוצה שאינו נבהל ולא עוזב, וענין אמרנו שאינו לואה שמציאותו יש בה די להמצאת הדברים אחרים זולתו, וענין אמרנו ולא סכל שהוא משיג כלומר חי, וענין אמרנו לא נבהל ולא עוזב כי כל אלו הנמצאות הולכות על הסדר וההנהגה לא נעזבות והוות כאשר יקרה אלא בהיות כל מה שינהיגהו הרוצה בכוונה ורצון א"כ כל התוארים אשר השגנו בו הם על צד השלילה לא על צד החיוב והתואר, ואחר כן השגנו שזה הנמצא אין אחר כמוהו ואמרנו שהוא אחד הרצון בו הרחקת הרבוי, הנה כבר התבאר כי כל תואר שנתארהו בו הוא אם תואר פעולה, ואלו הפעולות אינם בעצמו ויצדקו עליו הפעולות כמו רחום וחנון כמו שכבר ביארנו במה שעבר, או יהיה ענינו שלילת העדרו, אם יהיה הכוונה בו השגת עצמו לא פעולתו. אחר הזהיר הרב שלא יעשה האדם כל השלילות שיוכל לעשות כי יש מהשלילות מה שא"א שנאמרם עליו והם השוללות המיוחדות אבל השלילה המשולחת היא אשר יצדק עליו, כי לא אמר שהש"י הוא בלתי רואה כי מלת בלתי רואה הוא שיפקד מן הנושא מה שדרכו שימצא בו, ואם היה הדבר כן השלילות ישובו חיובים וכמו שהחיובים לא יצדקו עליו גם השלילות המיוחדות יביאו אל החיובים, לכן ביאר הרב שצריך שנבין בשלילה בו יתעלה השלילה הכוללת וזאת תהיה שלילה צודקת, וזה אמרו ולא תעשה ג"כ אלו השלילות ולא תשלחם עליו ית' אלא בפנים אשר ידעת, כי זה הצד יעשה שפעמים ישולל מהדבר מה שאין דרכו שימצא לו כמו שנאמר בכותל לא רואה וכן נאמר לשם ית' שהוא בלתי לואה לא כמו שנא' שראובן לא ינום ולא יישן כי הוא מדרכו שינום וישן וזאת השלילה לא יצדק על הבורא, הנה השלילה המיוחדת תצדק כשתשלול ממנו החסרונות הנה תצדק כשתגזור שתהיה מדרכו שימצא בו הנה השלילות אשר יצדקו עליו יתעלה כמו אמרנו הנקודה בלתי מתנועעת אשר אין בה כח על התנועה ככה נאמר הנה לא ינום וכו', ואחר שביאר הרב כי תאר השם בשלילות הוא תואר אמתי ובתנאי שתהיה השלילה כוללת לא מיוחדת רצה להביא דמיון לזה מהדברים הגלויים לנו, כי השמים עם שהם גשמיים נראים לחוש והאדם יודע בהם שהם גשמים מתנועעים וידענו שעור גודליהם וג"כ ידענו הכוכבים הנמצאים להם ורוב תנועות החלקים ג"כ נלאה שכלנו תכלית הליאות מהשיג מהותו עם שנדע שהוא בעל חמר וצורה בהכרח אלא שאינו זה החומר שלנו ולזה לא נוכל לתארו אלא בשמות בלתי מקיימים לא בחיוב המקיים, כי אנחנו נאמר שהשמים לא קלים ולא כבדים ולא מתפעלים ולזה לא יקבלו הוויה והפסד ולא צמיחה ולא חסרון ולא שינה ולא יקיצה ולא חום ולא קור ולא לחות ולא יובש ואינם לא בעלי טעם ולא בעלי ריח וכיוצא

באלו השלילות כי לא נודע בהם אלא שהם בעלי חמר וצורה וחמרם וצורתם אינו דומה לדבר שבכאן וזה תכלית הידיעה בהם. ואם זה יקרה בדברים הגשמיים כל שכן שיהיה בשהשתדלנו להשיג הנקי מהחומר והוא אינו מורכב מחמר וצורה והוא פשוט בתכלית הפשיטות כי אינו מורכב ג"כ מחלקים בעלי כחיות ואינו מורכב ממציאות ומהות למה שהוא מחוייב המציאות, והנה בעצמותו אין שום ההרכבה ואין למעלה ממנו סבה שיחייבהו ואין לו שום תואר נוסף על עצמותו השלם אשר יתחייב בעבור זה כשנשיג שום שלמות ממנו שזה השלמות לא נדעהו אלא על שלילת החסרונות, וזאת הראיה גדולת הערך כ"א הדברים הרחוקים ממנו במקום לא נדע אותם אלא בשלילה הדברים הרחוקים ממנו במציאות ומהות על אחת כמה וכמה, הלא ידעת אמרם העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא קנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, וכן יקרה בידיעת השם יתעלה למה שאנחנו לא נשיג מהשי"ת אלא שהוא נמצא לבד ולא ידמה לו דבר מכל הנמצאות אשר הוא המציאם למה שכלם מציאותם בלתי מהותם והם עלולים לו והוא עלה להם וכלם יש להם רבוי ואין בו רבוי לא מחמר ולא מצורה ולא מכמיות ולא ממציאות ומהות, ולכן לא ידמה לשום דבר ולא לואה להמציא מה שזולתו ולכן נאמר עליו שהוא יכול ושיחסו לעולם יחס רב החובל לספינה ואין זה ג"כ יחס אמיתי ולא דמיון אבל הוא להיישיר השכל שהוא יתעלה מנהיג הנמצאות שהוא יתמיד וישמור סדורם כמו שצריך בענין יותר רחב ויותר גדול מרב החובל:

ישתבח מי אשר בהשקיף הדיעות עצמו תשוב השגתם קצור, דע כי השגת כל דבר יהיה בשני אופנים אם בידיעת עצמות הדבר, אם בידיעת פעולותיו אשר הם נמשכים מהעצמות, ודע כי הסכלות ממנו העדרי וממנו קניני, ואחר שהונח זה מה שכיון הרב בזה השבח הוא זה, ישתבח מי אשר בהשקיף השכלים עצמו תשוב השגתם קצור ירצה בו סכלות העדרי שלא נספיק להשיג מהותו בשלמות כי לא נדע איך יצייר עצמו. וכשישקיפו חיוב פעולותיו מרצונו, והרצון בו איך יחוייבו הפעולות מרצונו כי החיוב והרצון בלתי מסכימים כי תשוב ידיעתם סכלות קניני, ולכן לא נדע מהשם יתעלה שום דבר לא מעצמו ולא איך יתחייבו הפעולות מרצונו כי אם היה שנדעהו היינו יודעים את עצמו ולכן נאמר ויעבור ה' וכו' כי העביר ממנו עצמותו שהוא ה' הראשון, והעביר גם כן איך הפעולות מתחייבות מרצונו ותשוב ידיעתנו בזה סכלות גמורה:

וכשישתדלו הלשונות להגדילו בתוארים ישוב כל הפלגת דברים ליאות וקצור, ליאות בשלילת החסרונות, וקצור בתואר הפעולות, אם כן יתרומם על כל ברכה ושלמות ועל כל תהלה אשר נתארהו על מה שנשיג מפעולותיו, והבן זה:

פרק נט

יש לשואל שישאל ויאמר אחר שאין תחבולה בהשגת אמתית עצמו והמופת מכריח כי הדבר המושג הוא שהוא נמצא לבד ושתוארי החיוב כבר נמנעו כמו שבא עליו המופת, א"כ כשידע האדם שהוא נמצא לבד ואי אפשר שיש לו שום תואר חיובי אם כן באי זה דבר יפול היתרון בין המשיגים, אם כן אשר השיגו מרע"ה ושלמה הוא מה שישיג איש אחר מקצת דורשי החכמה וזה אי אפשר בו תוספת והפך זה מפורסם אצל בעלי התורה ואצל הפילוסופים, אצל בעלי תורה אמרם ז"ל משה מחיצה בפני עצמו אהרן מחיצה בפני עצמו, ואצל הפילוסופים ג"כ יהיה יתרון כשיהיו האנשים קרובים לשם ית' אלו יותר מאלו. וכוונת הרב בזה הפרק לבאר המעמד הנבחר ואיך היו בהם קרובים ורחוקים ואיך נגש משה אל השם והם לא יגשו וכו' ולבאר ומשה נגש אל הערפל וכו', כי הרצון בזה שנתקרב לו בשלילות לא בקיום ולכן היה כאלו הוא בערפל, וזהו שאמר שלמה ג"כ ה' אמר לשכון בערפל, ולכן הרב חבר משה ושלמה ביחד כי האחד מצד חכמתו ואף שמשה היה נביא קרבו כלם כאחד אל השם בידיעת השוללות ומשפט הנביא והחכם אחד והבן זה, ואחר שהניח הספק רצה להתירו ואמר דע כי הענין כן ושהיתרון בין המשיגים עצום מאד, והרצון בזה אחד משני דברים. דע כי הענין כן שאי אפשר להשגת השם אלא בשלילות אע"פ שיש יתרון, או הרצון בו דע כי אף שיש יתרון בין המשיגים והמפורסם הוא אמתי ואינו כוזב כמו רוב המפורסמות עם כל זה לא יושג השם כ"א בשלילה, ורצה הרב לבאר איך המוסיפים בתארי השלילה יתקרבו באמתת עצמו וכל מה שישיג ממנו שלילות הרבה הוא יותר קרוב אל השם מאשר השיג ממנו שלילה אחת, ורצה לומר מה ששלל במופת לא אשר שלל בדבור כאלו קרובים להשם בפיהם ורחוקים מכליותיהם, והנה ראשונה הניח כי ימצאו בכאן שלשה אנשים אחד ידע במופת שהשם אינו גשם ושהוא שקר שיוחס לו הענין ההוא, ואחד מן המקצרים בעיון לא יתבאר לו זה במופת ויהיה הענין אצלו מסופק וכו', ואחד מחשוכי עינים יחייב לו שהוא גשם, ראה כמה הבדל יש בין ג' האנשים האלה, כי הראשון בלי ספק הוא יותר קרוב והשני יותר רחוק ממנו והשלישי יותר רחוק. כן כשנניח הרביעי יתבאר אצלו המנע דברים רבים ממנו הם אצלנו אפשר שימצא לו או יבאו מאתו הוא יותר קרוב אל השם מאשר יאמין שהדברים כאלו הנמנעות הם נמצאות לו ובאלו הפנים קרבו השלמים אל השם יתעלה:

הנה כבר התבאר לך כי כל אשר יתבאר לך במופת שלילת דבר אחד ממנו תהיה יותר שלם וכל אשר תחוייב לו דבר נוסף תהיה מדמה ותתרחק מידיעת אמתתו, ובאלו הפנים

יתקרבו המשכילים להשגתו עד שיודע שקרות כל מה שהוא עליו שהוא שקר שיתואר השם יתעלה בו לא שהמעיינים יתקרבו אליו בהשיג ממנו תוארים עצמיים על צד החיוב באופן שמחייבים דבר שהוא נוסף על עצמו או שיחשבו שמה שהוא שלמות לנו הוא שלמות בחקו בעבור שהתארים ההם הם שלמות בחקנו:

ואמרו שהשלמיות כלם הם קצת קנינים ולא כל קנין ימצא לבעל הקנין, הרצון בו הראיה שא"א שנתארהו יתעלה במה שהוא שלמות בחקנו שיהיה שלמות בחקו, שהשלמיות כלם הנמצאות במין האדם הם קנינים וכל קנין הוא מחודש בבעל הקנין כי קודם קנותו הקנין היה נעדר ממנו ואם היינו מתארים השם בשלמות היה בעל קנין והיה השלמות מחודש אליו אחר שהיה נעדר השלמות ההוא וזה שקר כי הוא אינו נעדר משום דבר, וא"כ מזה הצד א"א לתאר בו ית' בשום שלמות שיהיה בחקנו, וגם מצד אחר א"א לתארו בשלמות, שאם יהיה ית' שלם מכל הקנינים היו בו שני הפכים, הגע עצמך הרחמנות והאכזריות הם מדות שהם שלמות והם הפכיים ואינם נמצאים בבעל קנין אחד הא אם היו בשם יתעלה כל השלמיות היו בו שני עניינים הפכיים זה לזה וזה שקר, א"כ א"א לתארו בשלמות בחקו בעבור שהוא שלמות בחקנו, בעבור כי כל שלמות יצטרכו אליו שתי חסרונות, ראשונה שהשלמיות הם מחודשים, וגם מצד אחר מפני שימצאו ההפכים יחד, ומ"ש הרב שהשלמיות כלם הם קצת קנינים, לפי שכל שלמות הוא קנין ולא כל קנין שלמות כי כבר יש קנינים רבים חסרים, פי' אחר ולא כל קניני השלמות נמצאים בבעל קנין אחד כי לאדם לא יהיו לו כל מיני השלמיות כי אין לאדם קנין העופפות שהוא שלמות ואם היינו מתארים לשם שלמות כשלמותנו יהיה בו חוסר השלמות כאשר אנחנו חסרים מקצתם א"כ אין ראוי לתאר לו שלמות בחקו מצד שהוא שלמות בחקנו כי אין בחקנו שלם כל השלמיות, פ"א שהשלמיות כלם הם קצת קנינים כי הקנינים מהם פחיתיות ומהם שלמיות וכל קנין הוא בבעל הקנין והוא דבר נוסף ע"ע וגם מפנים אחרים כי כל קנין ימצא בבעל הקנין כי מה שהוא שלמות לאחד לא יחוייב שיהיה שלמות לאחר, ואם היה הוא בעל הקנין והנה אם הוא נמצא בנו לא יחוייב שימצא באל ית' ואפי' אם נניח שהוא בעל הקנין. פי' אחר השלמות יאמר על קנין הנעדר מבעל הקנין כשיגיעהו וזה יקרא שלמות, כלומר שהוא משלים חסרון מה המתחדש בבעל הקנין שלא היה לו וסימן מהמוגבל ישוב קנין להיות קשה ההסרה א"כ השלמות בצד מה חסרון לבעל השלמות כי יקדימהו חסרון לשלמות ולולא החסרון לא יפול עליו שם שלמות ולא יגיעהו ומזה הצד לא יפול על השם שום שלמות כי הוא ית' לא ייוחס אליו שום חסרון, ולזה אמר הרב שלא ייוחסו לו אחד ממיני השלמיות המיוחסים אלינו כי

בנו יקדמו חסרון אליהם שהם בחקנו והם בנו קצת קנינים וקצתם בלתי קנינים כי היותם בנו בלתי קנינים מפני שהם בנו בכח וביציאתם לפועל הם קצת קנינים והוא הפועל ג"כ שהם בהכרח בנו ליציאתם אל הפועל אבל הרוב ממנו ישארו שלמותנו בכח בלתי נשלמים, אמנם האל ית' הוא בפועל תמיד נקי מן החסרונות ולא ייוחסו אליו אחד ממיני השלמיות המיוחסים אלינו, והאמת כי מה שכיון הרב בזה הלשון הוא עמוק, כי למה שביאר כי כל אשר יתבאר לו במופת שלילת דבר אחד ממנו תהיה יותר שלם וכל אשר תחייב לו הדבר תהיה יותר רחוק בין שיהיה ענין נוסף ע"ע אם בעבור שיחשוב שמה שהוא שלמות לנו הוא שלמות בחקו ולכן ראוי שירוחקו התוארים המחוייבים, ואם יאמר אומר שאין ראוי שירוחק מהש"י מה שהוא שלמות בחקנו אמר לזה שהשלמיות כלם הם קצת קנינים והם דברים נוספים על עצמות הדבר ואם היה להש"י נמצא השלמות אשר לנו היה הוא בעל הקנין והקנין הוא מוסף על עצם הדבר, וגם מפנים אחרים א"א שיתואר השם בדברים שהם שלמות לנו כי לא כל קנין שהוא שלמות ימצא לכל בעל קנין כי הקנינים הנמצאים לבעלי חיים והם שלמות להם לא ימצא באדם כ"א היה מה שימצא בבעלי חיים מהשלמיות הנקראים קנינים ימצא לאדם היה האדם ב"ח כמוהם ואם היו התוארים אשר הם שלמיות לנו נמצאים בהשי"ת היה אדם כמונו, ולכן לא יחוייב שמה שהוא שלמות בחקנו יהיה שלמות בחקו, והיה אם אנחנו מחייבים לו דבר יהיה הריחוק ממנו בשני פנים, האחד להיות כי כל מה שתחייבהו הוא שלמות לנו ואינו שלמות לו אבל הוא חסרון, והשני שהוא אינו בעל דבר אחר אבל עצמו הוא שלמיותיו כמו שביארנו:

וכאשר הרגיש כל אדם שא"א להגיע להשגת מה שבכחנו שנשיג כי אם בשלילה והשלילה לא תודיע מאמתת הענין אשר נשללהו, ביארו האנשים כלם העוברים והבאים שהשם יתעלה לא ישיגוהו השכלים ולא ישיג מהו אלא הוא ושהשגתו הוא הלאות מתכלית השגתו, שיכיר האדם במופת שא"א שיהיה מושג, ובזה יתקרב האדם אל הש"י כמו שנתקרב משה בהכירו שלא יוכל להשיגו ולמה שהדברים הם בלתי מושגים לנו אם למיעוט מציאותם כמו ההיולי הראשון והתנועה והזמן ונעלם ממנו לחוזק הראותו כמו שיעלם השמש להשיגו אדם שעיניו חלושים, לכן אמרו הפילוסופים לא יעדר השגתו ממנו למיעוט מציאותו כי כל הפילוסופים אומרים כי נצחנו בנעימותו ונעלם ממנו לחוזק הראותו:

וכבר האריכו בזה במה שאין תועלת לשנותו, ר"ל שהפילוסופים האריכו בזה ואין תועלת לשנות דבריהם, ואחר שהביא ראיה מהפילוסופים הביא ראיה מכתבי הקדש

ואח"כ ממאמר נמצא מרבותינו והוא מאמר מורה על כל מה שאמר הרב והאריך הרב לבארו תכלית הביאור:

והנה אמר בספר תהלים לך דומיה תהלה, פירוש השתיקה אצלך הוא השבח. וזה המרצת דברים עצומה מאד בזה הענין, הודיע לנו בזה כי כל דבר שאנחנו נאמר אותו שנכוין בו הגדלה נמצא בו מעמס אחד בחקו ונשקיף בו קצת חסרון א"כ השתיקה יותר ראוי כמו שצוו השלמים ואמרו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה:

ואחר שהביא ראיה מהנביאים הביא ראיה השנית ממאמר שנמצא לחכמים, וזהו אמרו וכבר ידעת ממאמרם המפורסם אשר אין בכל המאמרים כמותה מקביל למאמרים אחרים מאגדות וממדרשות אשר יורו על הגשמות ועל תארים נוספים באל, ולכן אמר מי יתן אשר היו כל המאמרים כמותו, והנה ביאר הרב כל חלקי המאמר ביאור נפלא לא יסבול המחלוקת ולא שלא כיון אמרו:

ואמר החכם ר' משה הנרבוני כי אמרו משל למלך שהיה לו אלף דינרי זהב וגו', שזה בעצמו מורה על התוארים אלא שאינם ממינם וזה הפך האמת:

ואמר זה החכם כי דברי הרב דרך שלילה ואמר להורות שהם אשר אצלנו שלמיות אין אצלו ממינם דבר, והשמיט בחכמה המשל שהיו לו ואמר חכמת זה המשל אמרו דינרי זהב וכל זה כפי עומק חכמתו וכוונתו להישיר אומתנו אל האמת, והחכם אמר כי תארי הבורא הנמשלים לדינרי זהב בזה המשל הם תארי פעולות שאמר הרב כי הם מורים על שלמות במוחלט בתארי השלילה ואם אינם תאריו באמת, ותוארי הצירוף אשר אמר הרב שראוי שיקלו בתאר הבורא בם ולפ"ז אין מבוא לדקדקו, וגם כי מאמר הרב אין אצלו ממינם יחוייב שיהיה אצלו זולת מינם והם דינרי זהב:

אמר שם טוב הדבור ההלצי וההמשלי לא יכוין שיהיה נאות עם הדבור המופתי, ולמה שהמשל הוא הלציי והמלך יתואר במה שהוא מלך במה שיש לו תוארים אלא שהם דינרי זהב, והמקלסו יקלסהו בשהם של כסף שגנאי הוא לו, כן במה שאנחנו מקלסים להש"י הוא גנאי לו שאין אנחנו משיגים ממנו שום דבר וכל מה שאנחנו מקלסים אותו כאלו הוא נעדר ממנו והשי"ת ישיג מעצמו דברים עם שכלם באים לדבר אחד ישיג עניינים משונים וישיג מציאותו והנהגתו לעולם והוא נשפע ממנו וכ"ז למלך לבדו לא לאחר עמו, ולכן היה המשל נאות לנמשל עם שהיה דבור הלציי, והבן אמרו סיימתינהו לכלהו שבחיה דמרך, כי התלמיד חשב שהוא סיים ואמר לו רבו שלא די שלא סיים שאפי' לא התחיל לשבח ולהודות וכ"ש כי השבח אשר שבח והודה הוא גנות וכל הדברים אשר אמר אינם נמצאים בהש"י והוא היה מעיד עדות שקר עליו יתעלה, ומה

המריץ הרב באמרו ולא תאמר שהם מרי אבל חרוף וגדוף בשגגה מן המון השומעים, ומן הפתי ההוא האומר, אמנם מי שהשיג חסרון המאמרים ויעתיקם ויקבלם הוא אצלי מכלל אשר נאמר בהם ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלהיהם ונאמר ולדבר אל ה' תועה ואם תהיה ממי שיחוס על כבוד קונו א"צ שתשמעם בשום פנים כ"ש שתאמרם כ"ש שתעשה כמותם. מכל זה הפרק יתבאר שכל מה שתחשבם באלו התארים שהם שלמות שהם חסרון בחקו כשיהיה ממין מה שאצלנו, וכבר הזהיר שלמה בזה הענין במה שבו די ואמר כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים:

פרק ס

אני רוצה למשול משלים בזה הפרק וכו'. למה שהרב אמר בפרק אשר קדם כי כל מה שיוסיפו בתוארי השלילה הם מתקרבים אל השם יותר, רצה לבאר בזה הפ' איך הענין בזה שהוא עמוק וקשה שהשלילה יביא לנו ידיעה בהש"י ולכן הניח משל נפלא מהספינה כי בידיעת שלילות רבות ממנה יודע מה היא כי בידוע שאינה מקרה ושאינה מקור ושאינה ב"ח ואינה צמח מחובר בארץ ואינה גוף מחובר חבור טבעי ואינה בעלת צורה פשוטה, ואחר כן יתבאר שאינה כדורי ושאינה עגולה ולא בעלת צלעות שוות ויתבאר לך שאינה מקשה, הנה מבואר שהגיע לציור הספינה במה שעליו אלו התארים השוללים וכאלו הושגה בשהיא גשם מעץ חלול ארוך מחובר מעצים אשר כבר ציירה בתארי החיוב:

ואמנם כשצייר אחד מהתוארים הקודמים במשלנו בהם כל אחד מהם רחוק מציור הספינה מאשר אחריו עד שהראשון במשלנו לא ידע רק השם בלבד, הנה כן יקרבוך תארי השלילה לידיעת השם יתעלה:

והשמר מאד שתוסיף שלילה מה שתשלול במופת לא שתשלול בדבור בלבד, כי הראשון קרוב להשי"ת והשני רחוק ממנו. ובאלו הפנים היו האנשים קרובים אליו כמו שרמזנו במעמד הנבחר, והיו משה ושלמה קרובים אליו ונגשים אליו בצד השלילה כמו שאמר ומשה נגש אל הערפל:

ואמרו והבן זה מאד, רומז שתבין כי בשלילות אנו מתקרבים אל השם ובלבד שתהיה במופת:

ואמרו ודעהו רומז באמרו ומשה נגש אל הערפל. ואמרו והיה בו שמח, כי לא יחשוב שהקרוב אליו צריך לנבואה ולא יהיה אפשר לחכם להגיע אליו, אבל הוא דרך מופתי השיגו שלמה בחכמתו וישיגוהו השלמים מן החכמים, וזה אמרו הנה כבר התבאר לך

הדרך אשר אם תלך בה תקרב אליו ותלך בה אם תרצה כי הרשות נתונה ולא נאמר עליה כל מי שלא חס על כבוד קונו ראוי שלא בא לעולם, אמנם תארו יתעלה במחייבות יש בו סכנה גדולה, ואח"ז ביאר שאפי' האומרים בתוארים שיחוייב שיאמינו, ושאינם ממין השלמות אשר נחשבהו אבל יאמר בשתוף, יצא אדם לענין השלילה בהכרח, והמשל בזה שאנחנו אומרים שהשם ית' יודע במדע אחד ובמדע שאינו מתרבה ואינו משתנה ידע דברים המשתנים התדירים להתחדש מבלתי שתתחדש לו מדע ידיעתו בדבר קודם היותו ואחר היותו נמצא ואחר העדרו מן המציאות בידיעה אחת אין בה שנוי, הנה כבר גלית שהוא יודע ולא במדע כמדענו, וכן התחייב שהוא נמצא כי אתה תאמר שהוא נמצא ולא כענין המציאות בנו, כי המציאות בנו המהות זולת המציאות והמציאות בנו היא סבה שיהיה המהות, ובו ית' המציאות והמהות הוא א' ולא נמצא במציאות הנה כבר באת בשוללות בהכרח:

והאומרים בתוארים לא לבד לא עמדו על אמתת התוארים ולא ידעו אותם אבל יצאו לכפירה ועמדו על הרבוי, והיותך מאמין שהוא עצם אחד שיש לו תוארים נסכלים שאלו תחשוב לחייבם לו אתה תרחיק מהם הדמיון א"כ כשתאמר שיש לבורא יתעלה תוארים נוספים ע"ע לא הרוחת מאומה בחוייב לו תאר עצמי אבל יגיעך בזה הפסד שאחר אשר תארת לו יהיה לו תואר חיובי והתואר ההוא לא ידעת ממנו מאומה א"כ החושבים שימצא לו יתעלה תוארים רבים ובידיעת אותם התוארים הידועים בהם יהיה אמת לא ידעו מאומה אבל הוא מחוייב להאמין שהוא עצם אחד יש לו תוארים נסכלים שאף שתחשוב לחייבם לו אתה תרחיק מהם הדמיון באלו התוארים הידועים אצלנו וא"כ אינם ממינם וא"כ ישובו לשלילה ויבאו לכפירה. וכאלו הוציאך העיון בחיוב התוארים שאמרת שהאל ית' הוא נושא אחד ינשאו עליו קצת נשואים, ואחר שאין דמות לו עם שום נמצא יחוייב שתאמר שהנושא ההוא אינו כמו אלו הנושאים ולא אלו הנשואים כאלו הנשואים:

ויהיה תכלית השגתנו בזאת אמונת השתוף לא ד"א, כי השמות המשותפים לא ינשאו בהסכמה והם בתכלית הריחוק, ולכן היה ענינו בידיעת השמות המשותפים לא דבר אחר עם שהתחייב מזה שיש בזה סכנה גדולה, כי כל נושא הוא בעל נשואים והוא שנים בגדר ואם הוא אחד במציאות כי ענין הנושא בלתי ענין הנשוא עליו, והתבאר במופת שזה שקר שהוא יתעלה נמנע ההרכבה אבל הוא פשוט בתכלית הפשיטות, הנה כבר התבאר כי האומרים בתארים יחוייב שישובו אל ענין השלילה, ולא ידעו בו דבר, ויבאו אל הכפירה כי יראו שהשם יתעלה הוא מורכב וההרכבה שקר עליו יתעלה:

ואחר זה רצה הרב המורה לבאר שהמחייב התוארים לאל לא לבד הוא כופר בחשבו שיש לו תוארים אבל הוא כופר שמכחיש מציאות הבורא, וזהו ענין דק פילוסופי מאד, וראשונה הניח כי כבר ימצאו אנשים על שלשה פנים או מקצר בהשגת השם או משתף בהשגתו או השיגו בחלוף מה שהוא, והמקצר בידיעה הוא המשיג קצתו ויסכל קצתו, כמו האדם הוא חי מדבר וישכיל האדם הסוג ולא ישכיל ההבדל, והמשתף הוא אשר יצייר אמתתו עצם אחד על מה שהוא עליו וחייב באמתת ההוא לעצם אחר, כאלו תאמר שהאדם ישכיל מהאדם שהוא חי מדבר ויחשוב שהב"ח ג"כ קצת מדבר כי ישתף מהות אחד למהות אחר:

ומי שישיג הדבר בחלוף מה שהוא ישיג קצת הדבר וישיג ממנו שהוא הפך מה שהוא, המשל בזה מי שהוא חולה ושפט על המתוק שהוא מר כבר השיג ממנו האיכות הואיל והשיג ממנו קצתו על מה שהוא עליו, והשיג ממנו שהוא מר בחלוף מה שהוא עליו, אבל מי שיחשוב שהטעם הוא כמות וכו' סכל מציאות הטעם ולא ידע זה השם על מה נופל, ואחר שהתבאר זה צריך שתדע שהמחייב התוארים לאל יתעלה אינו מקצר בהשגתו אחר כי המקצר בהשגת אמתות דבר אחד הוא משיג קצתו ויסכל קצתו, כי השם אין רבוי באמתת מציאותו שיוסכל ממנו דבר ויובן ממנו דבר, והמשתתף בידיעה הוא מה שיצייר אמתת עצם אחד על מה שהוא עליו וחייב באמתות ההוא לעצם אחר, ואלו התוארים על דעת מי שיחשבם אינם עצם האל אבל עניינים נוספים על העצם א"כ אינו מהמשתתף, וגם אינו ממה שישיג הדבר בחלוף מה שהוא כבר ישיג קצתו אלא שיציירהו בחלוף מה שהוא עליו כמו שאמרנו במשיג שישיג שהמר מתוק כי הוא מענין האיכות ושהלשון התפעל ממנו אלא שהשיגו בחלוף מה שהוא עליו, אבל מי שהשיג שהטעם הוא כמות אינו מצייר הדבר בחלוף מה שהוא אבל אמנם סכל מציאות הטעם, ולכן מי שיחייב לו יתעלה תוארים הוא מבחין מציאותו, וזה ענין דק מאד והבינהו, ולפ"ז הביאור תדע כי המקצר בהשגת האלוה והרחוק ממנו הוא אשר לא תתבאר לו שלילת ענין מן העניינים אשר ית' לזולתו שלילתם ממנו א"כ מי שממעט שלילותיו הוא יותר מקצר ההשגה כמו שביארנו בראש זה הפרק, אמנם אשר חייב לו תואר לא ידע דבר רק השם לבד כי הדבר אשר ידמה שנפל עליו זה השם הוא ענין בלתי נמצא אבל בדוי ושקר וכו':

וזה כי השם ישתבח שמו הוא נמצא בא המופת על מציאותו ושהוא מחוייב המציאות ושהוא פשוט בתכלית הפשיטות, אמנם כשיאמר אדם שהעצם ההוא הפשוט המחוייב המציאות הוא בעל תוארים, ועניינים אחרים ישיגוהו יהיה אותו הדבר בלתי נמצא בשום

פנים כמו שהתבאר במופת, וכשיאמר האדם שזה העצם הנקרא אלוה עד"מ הוא עצם בו עניינים רבים יתואר בהם השם, כבר שמהו זה השם על העדר הגמור, א"כ הסתכל כמה סכנה יש בחיוב התוארים לו יתעלה ולכן ה' אמר לשכון בערפל, וזהו אשר נאמר על אדון הנביאים ומשה נגש אל הערפל, ואם הדבר כן כי מי שיאמין שיש לו יתעלה תוארים נוספים אינו מאמין בשם יתעלה א"כ מה שבא מהתוארים בתורה ובספרי הנביאים צריך שיאמין המשכיל שהם כלם להיישיר לשלמותו לא לדבר אחר או תואר פעולות באות מאתו כמו שביארנו:

פרק סא

כל שמותיו יתעלה הנמצאים בספרי הנביאים כלם נגזרים מן הפעולות, למה שהרב המורה סלק התוארים מהשם יתעלה ואמר כי המאמין בהם הוא בלתי מאמין בשם יתעלה, ולמה שבא בספרי הנביאים כי השם יש לו שמות רבים וכל אחד ממנו מורה על ענין אחד ממנו, בא הרב לבאר כי כלם נקראו על שם הפעולות הבאים ממנו והם כלם שמות נגזרים, וכמו שעצמו ה' אחד בתכלית הפשיטות כן אין לו אלא שם אחד והוא שם המפורש אשר הרצון בו באמרו שם המפורש ירצה אחד משני עניינים, שהוא יורה ע"ע הוראה מבוארת, והוא מלשון פירוש, או שזה השם יבדילהו משאר הנמצאים אשר אין השתתפות בו, זהו מה שאמרו המפרשים. והנראה לי בזה כי שם המפורש עניינו שהוא יורה ע"ע הוראה מבוארת, ומה היא ההוראה מבוארת שיורה עליו שהשם יתעלה אין לו שתוף עם שום נמצא, לא שזה השם יהיה מבאר עצמו, כי זה נמנע אבל שהוא יבאר עצמו בשלילה, וכדי שתבין זה אומר לך כי שם יו"ד ה"א וא"ו ה"א יורה על היותו מחוייב המציאות ומורה על אהיה אשר אהיה אשר מציאותו לא מדבר אחר אלא מעצמו א"כ מחוייב שיהיה זה הנמצא הנכבד לא מקרה ולא גשם ולא חומר ולא צורה, ולא שיהיה מציאותו זולת מהותו, ולא שיהיה לו תואר והצטרפות, ולא שיהיה שנים, ולא שיהיו לו תוארים, ולא שיהיה משתנה, ושכל הדברים באים ממנו, זהו השם הנכבד המורה על אלו העניינים כמו שביארתי במאמר מיוחד, ויורה על שאינו עצם כשאר העצמים, ויורה על שאין לו דמות ואין לו סוג ואין לו מין וכל הדברים באים ממנו, אם כן בידיעת זה השם יבדל השם משאר הנמצאים, א"כ מורה על צד השלילה לא על צד החיוב, וזה שאמר הרב אחר זה וכ"ג ביום הצום יורה על ענין א' אין השתתפות בינו יתעלה ובין זולתו, וכל מקום שמזכיר הרב זה השם יאמר מאשר לא ישתתף עמו אחר, ולכן נקרא זה שמי שמי המיוחד לי, אמנם שאר השמות הם שמות נגזרים, ודע כי ב' שמות בלבד בלשוננו הקדוש הם המיוחדים לו ית' והמגדף נסקל על שניהם כמו שאמר

הרב בספרו הנכבד מדע בהלכות ע"ז, והם שם יו"ד ה"א וא"ו ה"א ושם אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, וביאר הרב כי זה השם שהוא שם אדני אף שהוא שם ה' לבד הוא שם נגזר מן אדנות, ואם זה בזה השם שהוא מיוחד לו כ"ש בשאר השמות, והנה אדני נגזר מן אדנות ואם זה השם הוא נגזר שאר השמות הנמצאים בספרים כלם נגזרים מן הפעולות, כדיין וצדיק ורחום ואלהים כלם הם מבוארי הכללות והגזרה, ר"ל ששאר השמות כוללים עצמו ושאר הנמצאות, כי כבר יאמר לו יתעלה אלהים צדיק ויאמר לזולתו אלו השמות, והם נגזרים מהמשל הראשון כי צדיק נגזר מצדק ורחום מרחמנות ואלהים מאלהות, אמנם הדבר אשר יהגוהו מיו"ד ה"א וא"ו ה"א לא ידע לו גזרה ידועה ולא ישתתף בו זולתו כי זאת ההוראה אשר יורה הענין החיובי קשה או נמנע, וזה אמרו ג"כ, וכ"ג ביום הצום יורה על ענין א' אין השתתפות בינו ובין מה שזולתו:

ואמרו אפשר שיורה כפי הלשון אשר אין אתנו היום ממנו אלא דבר מועט וכפי מה שיקרא ענין חיוב המציאות, דע כי שם ה' יורה על שהוא היה והוה ויהיה, כי יו"ד ה"א וא"ו ה"א מורה על ההיות, וכפי מה שיקרא שהוא כפי נקודו יורה על ענין חיוב המציאות, והרצון בו שמציאותו מעצמו ומציאות כל הנמצאים הוא הסבה להם והוא המהוה אותם והבן זה:

סוף דבר גדולת זה השם והשמירה מלקרוא אותו להיותו מורה ע"ע מאשר לא ישתתף אחד מהברואים, כי כמו שאמרנו החיוב נמנע, וגדולת זה השם יורה על עניינים רבים בסתרי המציאה ולכן ראוי לגדלו ולהשמר מלקרוא אותו:

אמנם שאר השמות כלם מורים על תוארים לא על עצם לבד רק על עצם בעל תוארים מפני שהם נגזרים, וכבר ידעת כי כל שם נגזר הוא מקרה ולזה יביאו לחשוב שיש לשם מציאות תוארים ויבא זה אל רבוי בשיש שם עצם וענין נוסף על העצם. ואחר שהתבאר במופת שהוא אינו מורכב תחוייב שהשמות הנגזרים הנקראים בספרי הנביאים הם לפי יחס הפעל אליו או לפי הישרה לשלמותו, שהשם נגזר הוא שם מקרי ויביא לחשוב שהשם הוא נושא ובעל מקרים. ולזה היה כועס ר"ח על תלמידו שהיה מרבה בתוארים למה שאלו התוארים מביאים לחשוב שיש לו יתעלה תוארים עצמיים שהם שלמיות נמצאים בו, וכאשר רבו אלו השמות הנגזרים מן הפעולות הביאו לקצת בני אדם לחשוב שיש לו תוארים רבים כמספר הפעולות, והנה למה שהיה זה קשה אצל המעיינים לידע שהשם הוא אחד אף שיש לו שמות רבים, יעד הנביא בהגיע לאנשים השגה שהיא הישועה האמתית שתסיר מזה הספק, ואמר ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, ר"ל שכמו שהוא אחד כן יקרא בשם אחד לבדו והוא המורה על עצמו לבד לא שהוא נגזר:

ואחר שהביא הראיה מהנביאים שהשם יש לו שם אחד לבדו הביא ראיה מרבותינו, כי אמרו בפרק ר' אליעזר הגדול עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו בלבד, הסתכל איך גלה שאלו השמות הנגזרים כלם נתחדשו אחר חדוש העולם, וביאר מה הרצון בזה ואמר וזה אמת שהם כלם שמות הונחו לפי הפעולות הנמצאות בעולם והם עלולים ממנו והם מחודשים מזה הצד, אמנם כשתבחן עצמו נקי מיוחד מופשט מכל פעל, והוא הנרצה באמרו עד שלא נברא העולם לא היה לו שם נגזר בשום פנים אבל שם אחד להורות על עצמו הנה כשיגיעו לבני אדם ההשגה אשר היא הישועה האמתית והוא לשער עצמו נקי מכל פעל יהיה ה' אחד ושמו אחד, הרי יתבאר שכל השמות הנמצאים בדברי הנביאים הם לפי יחס הפעולה או לפי ההישרה לשלמותו, ואין לו אלא שם אחד יורה על עצמו אין אצלנו שם בלתי נגזר אלא אחד, והוא יו"ד ה"א וא"ו ה"א שהוא השם המפורש גמור, ואחר שסלק הרב טעות החושבים שיש לשם יתעלה תוארים מצד השמות הנקראים בספרי הנביאים רצה לסלק שבוש וטעות המביאים לחשוב שיש לו שמות מצד כותבי הקמיעות. וזה אמרו לא יעלה במחשבתך שגעון כותבי הקמיעות ומה שתשמעהו או תמצאהו בספריהם המשונים משמות חברום לא יורו על ענין בשום פנים, והרצון בו כי כלל השמות הם מורים על דבר מה חוץ לנפש אבל אלו אשר עשו בעלי הקמיעות לא יורו על ענין בשום פנים, לא שיורה על עצמו יתעלה ולא על שום פעולה בא ממנו אבל הניחום הפתאים כדי להטעות האנשים בהם ויקראו אותם שמות ויחשבו האנשים שהם צריכין קדושה וטהרה וכו', כל אלו הדברים לא יאות לאדם השלם לשומען כ"ש שיאמינם כי אינו נקרא שם המפורש אלא זה השם בן ד' אותיות. והביא ראיה על זה אמרו בספרי כה תברכו את בני ישראל כה בלשון הזה כה בשם המפורש, ושם נאמר במקדש בכתבו ובמדינה בכנוייו וכו', הרי יתבאר כי שם המפורש הוא שם יו"ד ה"א וא"ו ה"א ושהוא לבדו הוא המורה על העצם בלי שתוף ענין אחר ולכן אמרו עליו זה שמי המיוחד, ויש במסכת שבת אם יוצאים בקמיע אם לא ונאמר שם שיוצאים בקמיע מומחה, לבטל זה השבוש רצה הרב להאריך:

פרק סב

צונו בברכת כהנים בשם ככתבו אשר הוא שם המפורש ולא היה נודע אל כל אדם איך יהיה הדבור בו ובאי זה תנועה יניע כל אות מאותיותיו וכו', אבל היו אנשי החכמה מוסרים זה לזה ר"ל תאר הדבור ולא היו מלמדים אותו לאדם אלא לתלמיד הגון פעם אחד בשבוע, ואמר הרב כי זה מה שאמרו שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרים אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחד בשבוע, אין הרצון בזה איך ידובר בו כי היה מספיק

בזה פעם אחד בכל השנים, אבל היו מלמדים הענין אשר בעבורו ייוחד זה השם ויהיה בו סוד אלהי כי בידיעתו ימצא רוב סתרי החכמה האלהית, כי יורה על שהוא מחוייב המציאות והוא שכל בפועל ואין בו כח כלל ואינו משתנה ואין לו יחס עם שום נמצא ויודע את עצמו ויודע זולתו מצד שיודע את עצמו, ואינו יודע שום דבר מצד הדברים כי אם היה כן לא היה מחויב המציאות כי הידוע סבה ליודע, ואלו הדברים שהם סודות אלהות ראוי שלא יתגלו לכל ויונהגו בהם בקדושה ובטהרה:

עוד אמר הרב היה ג"כ אצלם שם בן שתים עשרה אותיות והקרוב אצלי שלא היה שם אחד אלא שתי שמות או שלשה כלל אותיותיהם שתים עשרה אותיות והיו מכנים בו שם בן ארבע:

וכתב הרב ר' משה הנרבוני הפלא מחכמת רמב"ם איך הבין הדבר מעצמו כמו שהוא כי נראה מדבריו שלא הביט אל ספר הבהיר עם מה שנאמר שם בשם בן י"ב, רבי נחוניא בן הקנה אומר שם יברכך ה' יאר ה' ישא ה' והוא שם בן י"ב אותיות ונקודו כן יפעל יפעל יפעל *). הנה נראה מזה ששם בן י"ב אותיות הוא ג' שמות כמו שאמר הרב רק שיראה אצלי שמבאר כל מה שבא בקריאת שם בן ד' כי הוא בכח קרוב לשם בן ד' אותיות ובפועל בן י"ב אותיות, ר"ל כשמורה על כי הוא יתעלה היה והווה ויהיה ובכלל המחוייב המציאות בשלוח, וכי שם בן ד' בנקודו המיוחד הידוע אצלם יכלול כל מה שיתבאר בשם בן י"ב אותיות, ושם בן ד' בשיש בו נקודות בג' אופנים מתחלפים ישוב שם בן י"ב אותיות ואמנם יתעלה שם בן ד' אותיות על שם בן י"ב, ואם האותיות אחדות בעצמן, והמכונה כאשר יכונה יורה על ענין אחד בעצמו כי כל אשר יהיה הענין יותר קצר יהיה ענינו יותר אלהי, כי שם המפורש הוא אצלנו כלוח קצר יורה על אמתתו יתעלה, ואתה יודע ההבדל האחרון והוא המשלים אמתת הנגדר והוא אשר במדרגת המצוייר וכל אשר לפניו הוא הנגדר והוא אשר במדרגה לפני המצוייר וכל אשר לפניו הוא אשר קודם המצוייר כי כל אשר לפניו הוא הנגדר בכח וההבדל האחרון היא הצורה המבוקש ענינה ומשים אותה מציירת בפועל ולכן לא יתחלק כמשפט הצורה, והנה היה שם המפורש א"כ הוא בעצמו השכל הראשון אשר הוא השכל המשובח האחדי המחוייב המציאות המוחלט המשער כל הנמצאות, והתבונן ע"ז כי לוית חן הם לראשך, עד כאן דברי החכם הנזכר:

אמר שם טוב עם שאמר הרב כי שם בן י"ב היו מכנים בו שם בן ד' אותיות בכל מקום שהיה מזדמן עכ"ז לא היו מלמדים מה שיורה זה השם כמו שאמר החכם הנזכר, כי אם היה שם בן ד' אותיות יורה מה שיורה שם בן י"ב אלא שההפרש ביניהם בין הכח

והפעל לא היו מלמדים אותו למי שבקש ללמדו, וזה דבר מבואר כי הביאור בזה השם ראוי שיהיה אסור וההעלם בו ראוי שיהיה מותר ואיך היה הדבר בהפך, אבל שם בן י"ב אותיות היה מורה על עניינים מהאלהות אשר ההעלם בהם אינו כ"כ מחוייב. וכאשר היו אנשים פרוצים לומדים זה השם בן י"ב אותיות ומפסידים בו אמונות כמו שיקרה לכל מי שאינו שלם כשידע שהדבר אינו כמו שהיה מדמה אותו תחלה. וכתב ב"ר בפתיחתו לפי' השמע כי המתפלספים והם הבלתי שלמים בחכמה כשיראו בתורה שאינה מה שחשבו קודם הלמוד הרסו ולא הנהיגו נפשם בטבע ישר הנראה בנמצאים ושבו יותר מגונים מכל אנשים אשר אינם מכת הפילוסופים ולא מכת המון העם, כי המון העם יעשו פעולות המעלה כדי לקבל שכר או לברוח מן העונש והאיש הפילוסופי יעשה אם בעבור שיורם השכל הישר שהם פעולות ראויים להעשות וירחיק מהדברים המגונים בעבור שלא לעשותם וכדי שלא לנגד עצמו כי הוא בעל שכל ודי בזה. ואמנם האנשים הרעים אשר הכניסו לעיין בפילוסופיא הקלו מעליהם עול מלכות שמים, בעבור כי ראו כי לא יתחייב מעשות התורה והמצוה שכרן הנאמר כפי החיוב הטבעי וג"כ לא ימצא כפי המציאות עשות דבר מבלתי קבלת שכר ועזוב מעשות המגונה מבלתי קבלת העונש אינו מורגל להם כי לא הרגילו קודם זה עד שנשארו ערומים מזה ומזה, ואלו הם האנשים הרעים אשר רמז הרב באמרו וכאשר היו אנשים רעים כמו שיקרה לכל מי שאינו שלם שידע שהדבר אינו כמו שהיה מצייר, ואמר אפלטון כי דומה זה למי שימצא נער קטן הושלך על פני השדה והביאו אל ביתו וגדלו והיו אומרים לזה הנער שזה היה אביו וזה האיש היה עושה בזה הנער כל מה שיעשה בבנו וזה הנער היה מכבדו כמו שאר האנשים המכבדים את אביהן והנער חשב שהיה אביו כל ימיו עד שבא איש אחד ואמר לו שזה האיש אינו אביו אלא שמצאו באשפה והביאו אל ביתו וגדלו ועשה בו כמו שיעשה לבנו, ולמה שהנער היה מכבד אותו בעבור שהיו אומרים שהוא אביו ועתה נודע לו שהוא אסופי היה מבזה אותו כי אמר שאיננו אביו ואין ראוי לו לכבדו כ"כ, ואם היה לו דעת ושכל היה מחוייב לו לכבדו יותר ממה שהיה אביו כ"א היה אביו היה מחוייב לגדלו אבל זה הביאו אל ביתו אע"פ שאין לו עמו מאומה והיה מחוייב לנער לעשות יותר כבוד משיהיה אביו אבל לחסרון דעתו לא עשה כן, הלא ידעת מה שאמר אנטיגנוס אל תהיו כעבדים וכו' והוא בתכלית השלמות ויצאו האנשים מזה המאמר למה שיצאו ונאמר עליו חכמים הזהרו בדבריכם הרי יתבאר לך מזה למה האנשים הבלתי שלמים לומדי החכמות הם רעים והבן זה:

אח"ז ביאר הרב שהיה אצלם ג"כ שם בן מ"ב אותיות וידוע אצל כל בעל ציור שא"א בשום פנים שיהיו מ"ב אותיות מלה אחת אמנם היו אלה המלות רבות כלל אותיותיהם מ"ב, ואין ספק שהמלות ההם מורות על הענינים בהכרח הענינים ההם יקרבו לאמתת ציור עצמו יתעלה כאמרנו חי וחכם ורוצה ויכול ויודע, כי כל אלו המלות יקרבו לאמתת ציור עצמו כשיובנו אלו המלות לסלק ממנו יתעלה התארים, כאמרנו חי שאינו בלתי משיג א"ע, ואמרנו שהוא חכם שהוא אינו סכל, ולכן אלו הדברים הרבים יבואו להבנת השם יתעלה, וזה אמרו והבן זה:

עוד אמר הרב כי זה הדבר אשר ילומד היה למוד העניינים שמורים עליהם השמות ההם לא הדבור לבד באותיות הערומות מכל ציור, ולא נקרא כלל שם בן י"ב אותיות ולא שם בן מ"ב אותיות שם המפורש אבל שם המפורש הוא השם המיוחד לו כמו שאמר, אמנם אלו השנים האחרים היו מלמדים אותם קצת חכמה אלהית, בכאן גלה הרב דעתו ששם בן י"ב אותיות אינו מורה על שמורה עליו שם המפורש כמו שאין אדני מורה עליו ואם הוא מכונה בו, וכן הענין בשם בן מ"ב, והביא ראיה על היותו מלמד קצת חכמה ואמרם ע"ז בשם בן מ"ב וכו':

ואינו מעמיד על מדותיו. ר"ל שיעבור על מדותיו כאמרם ז"ל המעביר על מדותיו מעבירין לו על פשעיו, ודע כי המדות הרעות ייוחסו לאדם ואמנם המדות הטובות ייוחסו לו יתעלה שהם דרכי השם:

ואמרו אהוב למעלה. מצד השפע הנשפע עליו, ונחמד למטה מצד שיש בו מעלה נכבדת מזולתו:

ומה מאד רחוק מה שיובן מזה המאמר אצל רוב בני אדם ההמוניים כי הם רחוקים מכונת אומרו כי הם יחשבו שהם אותיות שדבר בהם וכו', ואומרו שהם סתרי תורה כמו שאמרנו אמרו הרב ז"ל למעלה בפ' ל"ה ז"ל ומה ענין שמותיו המורים על אחד כלם ענינים עמוקים והם סתרי תורה באמת. ואמרו וכבר התבאר בספרים המחוברים בחכמה האלהית שזאת החכמה א"א לשכחה, ר"ל השגת השכל הפועל והוא ענין אמרו ותלמודו מתקיים בידו, ואמנם א"א בה השכחה למה שהשכחה תהיה בדברים החמריים אשר אין המשכיל הוא המושכל ויצטרך השכל אל העמדת הדמיון והדברים המדומים כבר ישכחם האדם, ואמנם הדבר אשר לא יפול תחת רשת הדמיון הוא מופשט והיה השכל והמשכיל והמושכל אחד מכל צד והוא בפועל תמיד על ענין אחד ולזה א"א בו השכחה, כי היודע הוא הידוע והוא הידיעה, ולכן אמר הרב כי השגת השכל הפועל א"א בו שכחה, וכאשר אמר הרב מהו הנרצה בשם המפורש ומהו הנרצה בשם בן י"ב ושם

בן מ"ב אותיות נתן סבה למה הביא האנשים להאמין ענייני השמות בקמיעים, וזה אמרו וכאשר מצאו האנשים הרעים הפתאים וכו', הרצון כי כאשר חשבו כי שם בן י"ב אותיות ושם בן מ"ב אותיות שהיו שמות ואינם מורים על ענין, חשבו האנשים הרעים לחבר שמות מראשי תיבות הפסוקים או מאמצע הפסוקים או מהקצה ויחברום ויביא לחשוב בקהל הסכלים שהם שמות יעשו פעולות נפלאים, והנה קרא לאלו האנשים אנשים רעים ופתאים, אמנם קראם פתאים למה שחשבו כי שם בן מ"ב וי"ב הם אותיות לא יורו על ענין כלל והם מלות מופשטות מכל ציור יצטרכו אל קדושה וטהרה מה שכבר נאמר וזה תכלית הפתיות, ואמנם קראם רעים למה שיתרחב לאלו בעבור זה לעשות שמות מאותיות מחוברות לא יורו על ענין ויאמרו שזה יעשה ויפעל כשיכתב או כשיאמר על תואר כך ומה היטיב באמרו סוף דבר פתי יאמין לכל דבר:

ואמר החכם ר' משה הנרבוני מה שיראה לעם מפעולות הקמיעים והשמות אינו מבטל דברי הרב כי הוא במקרה ומפועל הדמיון:

אמר שם טוב מה שאמר זה החכם ממה שיראה זה לא יראה כלל, אלא אם אדם אחד היה חולה או אשה עומדת על משבר ויתלו הקמיע עליהם ויתרפאו או ילדו תכף למה שהגיע הזמן לא זולת:

עוד כתב הרב נרבוני. ואנחנו ראינו איש מחלושי השכל היה מזכיר שם ונועץ מרצע בירכו ולא היה מזיקו כלל ולא היה דם יוצא ממנו ומיד שהייתי מנסה להגישו אלי לא היה בי כח והייתי מרגיש בפירוק חבור והשם ההוא שמענוהו יחד מעת הנערות מאדם אחד וזה לחוזק דמיונו וחולשת שכלו, ואצלי שהיה מכת הנמנע היה נמנע, ע"כ:

אמר שם טוב זה דעת נפסד ודמיון בטל כי הדמיון לא יבטל ההרגש, ואם היה זה הדבר כמו שזה החכם חשב הרבה אנשים לא היו נשרפים בעת השליכם לאש על ייחוד השם בעבור חוזק דמיונם שהשם יצילם, אבל מה שאמר כי אותו השם שמענוהו בעת הנערות כבר יתבאר כי לא זכירת האותיות יעשהו אבל היה עושה בדרך אחד שצריך ליקח דבר אחד ולמשוח במקום אשר יכנס שם המרצע כדי שלא ירגיש בפירוק החבור או להרדים האדם ובטל החוש ממנו וזה כבר אפשר שיעשה, ואמנם שהאותיות על צד סגולה יפעלו בדברים זה מכת הנמנע ועליהם אמר סוף דבר וכו' כ"א היה הדבר כן היו הנמצאות נמשכות למאמר אומר וזה שקר ודבר כזב, אלא אם לא יהיה על צד התפלה והבקשה:

ואשוב אל ענינים כבר העירונו שכל שם שיש לו הוא נגזר אלא השם המפורש, וצריך שנדבר בזה השם והוא אהיה אשר אהיה בפרק נפרד במה שבו מן הענין הדק אשר

אנחנו בו ר"ל הרחקת התוארים, וגם כי בזה הפרק יתבאר כי אין כוונת משה באומרו מה שמו מה אומר אליהם אלא ידיעת המלות אבל לא ידיעה על מה מורה שמו:

פרק סג

נקדים הצעה וכו'. אחר שהיה כוונת הרב לדבר ולבאר שם המפורש והוא אהיה אשר אהיה כי יו"ד ה"א וא"ו ה"א ואהיה הכל דבר אחד כי שניהם יורו על ההיות, וראשונה עשה ספק כי זה יביאהו לבאר זה השם הנכבד, והספק הוא ע"ז התואר, שזה אשר אמרו ע"ה ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם איך היה לענין ההוא ראייה זאת השאלה עד שיבקש במה שישיב עליה, והרצון כי מי שמתפאר בנבואה אין ראוי לשאול לו שם מי ששלחו כדי שנדע שהוא נביא, וא"כ איך אמר מרע"ה כשאני בא אל בני ישראל ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, כי זאת השאלה אין ראוי לשום אדם שישאלה לשום נביא שישתלח אליהם שיאמרו לו מה שם מי ששלחך כדי שיהיה אות על נבואתו, וחזק השאלה והספק במה שאמר. אמנם אמרו והן לא יאמינו לי כי יאמרו לא נראה אליך ה' הוא מבואר שזאת השאלה ראויה וכן ראוי שיאמר לכל מי שמתפאר בנבואה עד שיביא מופת, אמנם אמרו מה שמו זאת השאלה אינה ראויה:

ואחר שספק הרב שהשאלה אינה ראויה ולא יאות לשום משכיל לשאול עליה למי שמתפאר בנבואה, עורר ספק שני שהתשובה ג"כ אינה נאותה כי אם היה הענין כמו שיראה שהוא שם שידובר בו לבד לא ימלט הדבר אם מהיות ישראל כבר ידעו השם ההוא או לא שמעוהו כלל, ואם היה נודע אצלם אין טענה לו בהגידו אותו כי ידיעתו בו כידיעתם, ואם היה בלתי נשמע אצלם מה הראיה שזה השם האל אם היה ידיעת שמו ראיה. והמשל בזה מי שיאמר שמלך אחד עשאו שליח לדבר ושאלו לו מה אות ע"ז והאות שתאמר מה שם המלך, אין טענה לו בהגידו אותם כי אפשר שידע אותו כמו שידעו הם, ואם היה בלתי נשמע אצלם אף שיאמר להם שם המלך לא יהיה מופת על שליחותו כי מאין ידעו הם כי זה שם המלך:

עוד ספק שלישי והוא כי אחר שלמדו יתעלה זה השם אמר לו לך ואספת את זקני ישראל וכו' ושמעו לקולך ואחר זה ענה מרע"ה ואמר והם לא יאמינו לי וכו' וכבר קדם לו יתעלה ושמעו לקולך כי יאמינו לו ואיך יאמר שהם לא ישמעו לו מאחר שהבטיח לו הקב"ה שישמעו לו. ועוד איך חזר ואמר לו הקב"ה אחר זה מזה בידך וכו' אחר שאמר לו ושמעו לקולך. ואחר שהניח הספקות אשר ראוי שיסופקו בזה והם בעצמם הביאו לנו לידע האמת, וזה אמרו ואשר תדעהו ויבאר לך כל זה הספק:

כבר ידעת פרסום דעות הצא"בה בזמנים ההם והיו אנשים כלם עובדי עבודה זרה מלבד היחידים שבהם, והנה הרב פי' מה הרצון בעובד עבודה זרה והרצון בו האמנת רוחניות והורדת הכחות, והרצון בו ירידת רוחניות מאי זה מזל וכוכב על אי זה איש מהמין האנושי והורדת הכחות לטלסמאות והוא הנקרא דבור אצלו כענין שפע השכל הפועל אצלנו והוא אמירת כל אומר בזמנים ההם כלם, אם שיתפאר שיתקיים לו עיון או מופת שהורהו שיש אלוה לעולם בכללו כאברהם, או שיתפאר שירדה עליו רוחניות כוכב או מלאך וכיוצא בזה, אבל איש שיתפאר בנבואה לאמר שהשם דבר אליו ושלחו לא נשמע זה כלל קודם מרע"ה, והסבה בזה שלא היו כל כך ראויים בצד שיהיו נביאים וראויים להישיר ההמון בשליחותם, או בעבור סבה אחרת כי חשבו האנשים כלם שא"א לשום אדם שידבר עמו האלוה כמו שאמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי, הרי כי קודם לכן ספקו בזה הענין, והנה עם שאברהם יצחק ויעקב היו נביאים לא תמצא זה הענין מהנבואה לומר לאנשים או להישיר עד שיאמר אברהם יצחק ויעקב או מי שקדמם כשם ועבר כה אמר לי השם עשו כך או לא תעשו וכו', אבל היה הספור במה שמיוחד להם לא דבר אחר. רוצה לומר בהשלימם במדותיהם והיישירם במה שיעשו ובשרם במה שיגיע להם בענין זרעם לא זולת זה ואם היו הם קוראים בשם ה' היו אומרים לאנשים בעיון ובשלימות לא שיתפארו בנבואה והיו מלמדים לאנשים אמונות ודעות אמתיות אם על דרך מופת ואם על דרך קבלה איש ואיש כפי כחו כמו שבא הקבלה אצלנו ואת הנפש אשר עשו בחרן. וכאשר נראה ית' אל מרע"ה וצוהו שיאמר לאנשים מה שלא אמר לשום אדם עד עתה, אמר תחלת מה שישאלוני שאאמת להם שיש אלוה בעולם נמצא ואח"כ אומר שהוא שלחני, מפני שהאנשים כלם או זולת היחידים שבהם כמו שבט לוי ויחידים מזולתם לא היו משערים מציאות השם ולא היו מאמינים בו, כי תכלית עיונם לא היה עובר הגלגל וכחותיו ופעולותיו שהם לא היו נבדלים מן המורגש כי יחשבו כי אין בנמצא אלא הגשם וכחותיו כי היתה הפילוסופיא הקדומה בזמנים ההם והוא ידיעת המורגשות ולא השלימו שלמות שכלי:

ולמדהו השם אז מדע שיגיעהו אליהם ויאמת אצלם מציאות השם, עם שהיו ישראל מקובלים מהאבות שיש אלוה נמצא בעולם ראה שלתוקף הגלות כבר אבדוהו כלם ולמדהו השם אז מדע שיגיעהו לישראל ויאמת אצלם מציאות השם:

והוא אהיה אשר אהיה, וזה השם נגזר מן היה והוא המציאות, כי היה מורה על ענין הויה, ואין הפרש בין אמרך היה או נמצא בלשון עברי, והסוד כלו בשנותו המלה בעצמה המורה על המציאות והוא מלת אהיה המורה על הנמצא שיורה שהמתואר והתואר אחד

כי מלת אשר מלה קושרת זכרון התואר הנדבק בו שהוא שם חסר צריך אל חבור כענין האלדי אלתי בערבי, והושם השם הראשון והוא המתואר אהיה ושם השני אשר תארו בו אהיה והוא הוא בעצמו וכאלו הוא הראה שהמתואר הוא התואר בעצמו, והיה זה ביאור ענין שהוא נמצא לא במציאות כי מציאותו הוא מהותו לא כענין שאר הנמצאות כי יש להם מהות בעצמם זולת מציאותם והמציאות להם מצד הפועל אבל השם יתעלה הוא נמצא לא במציאות כי מציאותו ומהותו דבר אחד, נמשך לזה לדעת ב"ס שהמציאות מקרה קרה למהות לבד בהתחלה הראשונה שמציאותה בעצמה ולכן היה מציאותו עצמותו, ופירושו כן, הנמצא אשר הוא הנמצא, כי התואר הוא המתואר והמציאות הוא המהות יהיה מחוייב המציאות, כי אם היה התואר זולתי המתואר לא היה מחוייב המציאות, ואף לפי דעת אמתי שהוא דעת אריסט"ו שסובר שהמציאות והמהות דבר אחד יהיה פירושו כן, הנמצא אשר הוא נמצא כי אינו נמצא בעבור זולתו ולא בעבור חלקים ממנו ולא בעבור שיש לו תליה עם נמצא אחר כמו אלו הגשמים ההווים הנפסדים כי מציאותם תלויים בדברים רבים וחמרם וצורתם והעלה הפועלת המחייבת ההרכבה, והגרמים השמימיים החלקיים היא סבת הכל ואף שלא יהיו הם עלה קודמת שהיא המגעת להם היא הנותנת להם החיות והיא סבת קיומם וחיותם ולכן לא יהיו הכרחיים בעצמם, והשכלים הנבדלים יקדם להם הסבה הנותנת להם המציאות והיא הסבה הראשונה, ואולם הסבה הראשונה היא נמצאת בעבור עצמה לא בעבור זולתה כ"א לא יהיה בכאן סבה ראשונה אשר לה המציאות בעצמה ילכו הסבות והמסובבים לבלתי תכלית וזה כבר יתבאר שהוא שקר א"כ יתבאר שיש הנה דבר מחוייב המציאות לא נעדר ולא יעדר:

וכאשר הודיעו ית' המופתים אשר יתקיים בהם מציאותו אצל חכמיהם וזה אמרו לך ואספת את זקני ישראל וייעד לו שהם יאמינו מה שיודיעם ויקבלוהו, כי לחכמים יחוייב שיאמינו בהם בתת להם מופת הקדמות צודקות וראשונות וזה אמרו ושמעו לקולך, והשיב מרע"ה הנה הם יקבלו שיש אלוה נמצא באלו המופתים מה יהיה המופת שיאמינו שזה האלוה הנמצא שלחני, והרצון בו כי העיון יאמת שיש בכאן נמצא ראשון ומחוייב המציאות אבל לא יאמת שזה המחוייב המציאות ישלח נביא להיישיר האנשים, ולמה שזה אי אפשר להודיעו לשום אדם בעיון המופתי נתן לו אות ומופתים לעשות בידים ואמר לו מה זה בידך. הרי יתבאר הספק הראשון כי השאלה היתה ראויה למה שבזמנים ההם לא היו יודעים שיש נמצא אלא הגשם וכחותיו ואם יאמר אומר שיש שם דבר נבדל מחומר יחוייב שיאמרו לו מה המופת על זה, ויתבאר ג"כ הספק השני

הנאמר כי אם ידעו זה השם ג"כ משה היה יודעו כמוהם ואם לא ידעו מה האות שהשם שלחו כי הם לא ידעו שיש נמצא נבדל ואחר עשות המופת ידעוהו, כי לא היתה הכוונה ידיעת השם לבד, ויתבאר הספק הג' אחר שאמר לו השם ושמעו לקולך איך אומר והם לא יאמינו לי, כי זה אמת כי יאמר ושמעו לקולך לקבל שיש נמצא ראשון בעולם שהוא מחוייב המציאות אבל לא יאמינו שהשם שלחו ולזה נתן לו האות והמופת. ולמה שיש בכאן ספק והוא זה כ"א היה הענין שלא ידעו שיש נמצא מחויב המציאות היה ראוי שיאמר הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרו לי מי הוא זה אשר שלחך אם גשמי ונבדל, אבל מאחר שאמר מה שמו לא היה אלא בעבור שיודיעו שמו וא"כ ישאר הספק. ואמר הרב כי ענין אמרו מה שמו אמנם עניינו מי הוא אשר תחשוב ששלחך, ואמנם אמרו מה שמו להדרו ולגדלו בספור, כאלו אמר שעצמך ואמתתך לא יסכל אותה שום אדם אבל שמו אפשר שיהיה נסכל. לא לנקרא בשם ההוא, לא שיהיה נסכל מציאות השם ואף שע"ד האמת סכלותם היה על מציאותו יתעלה, הנה ביאר הרב כי כל השמות הם נגזרים זולת שם בן ד' אותיות להיותו בלתי מורה על תואר אבל על מציאות לבד לא דבר אחר, ר"ל מציאות עם מהות ולא שיש לו סבה קודמת עליו:

ובכלל המציאות המוחלט, ר"ל שהוא תדיר ר"ל מחוייב המציאות כי אינו מצד זולתו והכל מאתו והוא איננו צריך לזולתו:

והבן מה שהגיע אליו המאמר, בא הרב לומר לנו שיהיה לעולם נגד עינינו שהשם יתעלה אין לו תואר זולת עצמו ושהתואר והמתואר הוא אחד וכי הוא מחוייב המציאות צריך שישוללו ממנו דברים רבים. וזהו סוד קריאת שם המפורש:

אמר שם טוב בזה הפרק רמז הרב למה הרחיק מרע"ה והרבה והפציר ללכת בשליחותו של מקום, זו היא הסבה בעבור שלא קדם שליחות שום נביא שישולח לאנשים ויאמר שהשם דבר עמו וכאשר היה הוא המתחיל חשב שיאמרו עליו שהוא מהטועים או מהמשוגעים ולכן הרבה והפציר כדי שלא ילך עד שחרה אף ה' בו, והבן זה כי הוא נפלא:

פרק סד

דע כי שם ה' רוצים בו פעמים ה' לבד. אחר שביאר הרב כי מה שאמר משה מה שמו הרצון בו מה עצמותו ואמנם אמר מה שמו להגדילו, כן אמרו הראני נא את כבודך הראני נא את עצמותך ואמר כבודך להגדילו, ואמר כי שם ה' רוצים בו פעמים ה' לבד כאמרו לא תשא את שם ה' אלהיך ונוקב שם ה' ומזה הרבה. ויאמר שנית על עצמותו כאומרו מה שמו וכו'. ויאמר שלישית על הדבור כאמרו כי שמי בקרבו עניינו דברי בקרבו או מאמרי בקרבו, והענין שהוא כלי לרצוני וחפצי כי כמו שהדבור הוא כלי לאדם להעביר

חפצו כן השפע המגיע מאת השם לנביא אשר השפע הוא כלי לו להעביר רצונו וחפצו כי אז הנביא יעשה מה שצווה בלי ספק:

והנה אבאר הדברים בשתוף מלאך. כי יבאר ענין כי שמי בקרבו והמלאך מבואר בפרק ו' מחלק ב':

וכן כבוד ה' פעמים רוצה בו האור הנברא אשר ישכינהו השם במקום להגדלה על דרך המופת. ולפיכך קרא זה הענין כבוד, ר"ל היותו מורה בטבעו על יכולת ממציאו וחכמתו. וירצה בכבוד ג"כ שנית על עצמו כאמרו הראני נא את כבודך:

ובא המענה כי לא יראני האדם וחי, והרצון כי אתה תקיש התשובה לשאלה וכן תקיש באהיה אשר אהיה לשאלה אשר שאל מה שמו כי התשובות יורו שהשאלות היו על עצמותו. ויאמר שלישית הגדלת האנשים כלם לשם ואף כל מה שזולתו יגדלהו, והדברים יגדלו את השם בג' אופנים, אם בהשגת גודל עצמותו ושלמותו אף שלא יספיקהו הלשון, והאדם לבד יגדילהו במאמרים להורות על מה שהשיג בשכלו ויפרסם בו לזולתו, ומי שאין לו השגה כדומם כאלו הם מגדילים ג"כ בהיותם מורים בטבעם על יכולת ממציאם וחכמתו הנה השכלים הנבדלים יגדילוהו בהשגה לבד, כי כל מה שישיג שלמותו הגדילו כשיעור השגתו והאדם יגדל בלשונו ושכלו, ומי שאין לו השגה כדומם כאלו הם מגדילים ג"כ וא"כ כל המציאות יגדילו לשם כ"ש שהאדם יגדילהו אחר שיש לו השגה ולשון, ואמרו:

ואם היה מה שאין ראוי לו הדבור כגלגלים והשכלים הנבדלים, וכבר הרחיבה לשון שאף הדוממים מצד היותם בטבעם מורים על יכולת ממציאם וחכמתו כאלו הם אומרים כמו שאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך ולפיכך קרא זה הענין כבוד. ר"ל הלולו ותהלתו מלאה הארץ כי השבח יקרא כבוד כבר נאמר ובהיכלו כלו אומר כבוד והוא חלל גלגל הירח אומר שבח:

פרק סה

אחר שביאר הרב כי כל הדברים מגדלים את השם ואף הדוממים והרחיב הלשון עברי בזה עד שהתירו ע"ז הענין לשון אמירה, בא לבאר מהו הנרצה באמירה ובדבור ובצואה ואמרו איני רואה אותך אחר הגיעך לזאת המדרגה ואמתך שהוא יתעלה נמצא לא במציאות ואחד לא באחדות שצריך שיבואר לך הרחקת תואר הדבור ממנו, כי הדבור א"א שיהיה אלא בכלים, ואחר שהתבאר שאין בו מקרה ולא תואר נוסף אינו צריך שיבואר לך הרחקת תואר הדבור וכ"ש שאין ראוי להרחיק בו הדבור, למה שמסכימין כל אומתנו שהתורה ברואה כ"א יהיה לו דבור התורה תהיה דבורו ואחר שהתורה ברואה

הנה אין לו דבור כ"א יהיה לו דבור יהיה השם יתעלה מקבל השנוי שיחדש עליו תואר. ואם יאמר אומר איך ייחסו לו הדבור אחר שהדבור הוא מחודש, אמר אמנם ייוחס אליו להיות המאמר ההוא אשר שמעו מרע"ה השם בראו וחדשו כמו שברא כל מה שבראו וחדשו כי הוא עלה לכל הדברים אף שיהיה סבה רחוקה להם, והבן זה:

ואמנם הכוונה אשר תארוהו הנביאים בדבור כתארו בפעולות כלם הדומות לפעולותינו והוישרו השכלים כלם שיש מדע אלהי ישיגוהו הנביאים כשספרו שהשם דבר עמהם ואמר להם עד שנדע שאלו העניינים אשר יגיעו לנו מאת הש"י הם לא ממחשבתם וזממם לבד, והתנה לבד כי הנבואה לא תבא אם לא יהיה הנביא חושב בה כי מי שלא ידרוש לא ישיג:

והנה דבור ואמירה מלה משותפת הנופלת על הדבור בלשון כאומרו משה ידבר ויאמר פרעה. ונופלת על הענין המצויר בשכל בלתי שידובר כמו שאמר אמרתי אני אל לבי, ודברתי אני בלבי. ויאמר שלישית על הרצון ויאמר להכות את דוד כאלו אמר רצה להכותו ולהרגו:

וכל אמירה ודבור שבאה מיוחסת להשי"ת הוא מהשני עניינים האחרונים, ר"ל שהם אם כנוי על הרצון והחפץ או כנוי על הענין המובן, בין שיהיה זה הענין מובן בקול נברא כמו הקול אשר שמעו במעמד הנבחר שהשם בראו כמו שברא כל בריותיו או על הענין המובן שהוא נודע בדרך מדרכי הנבואה אשר הוא בזולת הקול אלא שפע שופע מאת השכל הפועל, א"כ הענין המובן מאת ה' באחד משני אלו התוארים יכונה דבור או אמירה, כן צריך שתדע, לא שהוא יתעלה דבר באותיות וקול כי אם היה הדבר כן היה לו תואר זולת עצמו ולא ג"כ הוא בעל נפש שיצייר העניינים בנפשו ויקבלם ואח"כ ידבר אותם כי זה שקר עליו ג"כ אבל ייחסו לו האמירה ודיבור כיחס הפעולות כלם:

ואמנם נאמר הכנוי על הרצון והחפץ באמירה ודבור הוא כמו שביארתי מענייני השתוף זאת המלה, והרצון בו כי כמו שיאמר אמירה ודבור על השפע הבא ממנו לנביאים או על הקול הנברא לא שיחשוב חושב שיש לו דבור, כן כשיאמר אמירה ודבור על הרצון והחפץ מבלתי שיחשוב חושב שיש שם אמירה ודבור כלל:

ועוד על צד הדמיון. הרצון בו בסבה אחרת תארו לו ית' הנביאים הדבור והאמירה והצווי, כי לא יבין האדם שיעשה איזה דבר אלא א"כ יצוהו או יעשהו בעצמו לפיכך תארו לו הנביאים הדבור כמו שביארנו בפרק מ"ו, מצורף ג"כ כי הכוונה בו ענין רצון, והביא הרב מופת על כי כל מה שבא במעשה בראשית מן ויאמר ויאמר ענינו רצה או חפץ כי אלו המאמרים הכוונה בו הרצון, ומופת זה כי המאמר והצווי לא יהיו אלא

לנמצא יקבל הצווי ההוא, ואחר שהעולם מחודש מאתו א"כ לא היה מי שיקבל שם הצווי א"כ יהיה ויאמר רצה ה'. שיהיה אור ויהי אור וכן כל ויאמר הנמצא במעשה בראשית:

ועוד ג"כ יחוייב שיהיה הדבור הרצון כמו שאמר בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו וכו' ופה ורוח היא השאלה כ"א יהיה לו פה יהיה לו גוף ואם יהיה לו רוח יעשה התנשמות כן בדבר ה' שמים נעשו הוא השאלה והכוונה כי נמצאו בכוונתו ורצונו, וזה אינו צריך ביאור כי לא יסכלהו אחד מחכמינו הידועים:

ואם נתבאר כי הדבור מושאל כמו שאמר בדבר ה' שמים נעשו ג"כ יהיה האמירה מושאלת כי הכל דבר אחד. וא"צ לבאר כי אמירה ודבור הוא ענין אחד אחר שאני מוצא פסוק אחד אומר היא שמעה את כל אמרי ה' אשר דבר:

פרק סו

והלוחות מעשה אלהים המה ר"ל שמציאותם טבעי וכו'. אחר שביאר הרב כי כל אמירה ודבור בהש"י הם להורות על שני עניינים, אם כנוי על הרצון והחפץ כמו ויאמר ויאמר הנאמר במעשה בראשית וכל הדומים לאלו, או כנוי על הענין המובן ממנו בין שיהיה בקול נברא בין שיהיה על השפע המגיע נקרא דבור, רצה לבאר מה שאמר והלוחות מעשה אלהים המה ואמר כי כמו ויאמר ויאמר הנאמר במעשה בראשית הוא על המצאת הדברים הטבעיים כפי רצונו וחכמתו כן אמרו והלוחות מעשה אלהים על המצאת אלו הלוחות שנמצאו שם בטבע והיו נרשמים בלוחות האותיות רושם טבעי, והנה ביאר הרב כי על המצאת הדברים הטבעיים נקרא מעשה אף שלא יהיו מעשה מלאכה. המה ראו מעשי ה'. ולמה שזה כבר יבוא לחשוב שהים הולך וסוער כדי להעניש להולכי ימים בעבור חטאתם הביא מאמר מבואר שהוא על המצאת דברים הטבעיים כי כאשר זכר הדברים הטבעיים כלם מצמח וב"ח ורוחות ומטר וכיוצא בהם אמר מה רבו מעשיך ה', הרי יתבאר כי כל העניינים הטבעיים יקראו מעשה ה'. ויותר מופלג מזה היחס אמר ארזי לבנון אשר נטע. והיה זה יותר מופלג כי בעבור התיחסו אל הדבר החלקי וגם כבר אפשר שיאמר מה רבו מעשיך ה' על המצאת הדברים מבראשית על עשייתם בששת הימים לכן אמר ויותר מופלג מזה ארזי לבנון אשר נטע לא היו מקדם ולכן נטעם ה' ע"י נס, ואמנם בעבור היות מציאותם טבעית לא מלאכותית אמר שהשם יתעלה נטעם, א"כ כשיאמר מכתב אלהים הרצון בו שמציאותם טבעי ג"כ, ויבא הדבר כן מכתב אלהים הוא שהיו כתובים באצבע אלהים ואצבע אלהים נאמר על השמים מעשה אצבעותיך וכו' שהם נעשו באמירה שנאמר בדבר ה' שמים נעשו, והדבור כבר אמרנו שהוא נאמר על

החפץ, אם כן הלוחות נעשו ששת ימי בראשית כשאר הדברים הטבעיים ברצון אלהי ובחפץ אלהי ועל זה נאמר והלוחות מעשה אלהים המה שנמצאו ברצונו וחפצו ושנמצאו בטבע, והרצון בזה לרב כי הלוחות נמצאו בהר סיני נרשמים בצורות האותיות באופן שיאמר בהם אנכי ה' אלהיך, כי כמו שנמצאו רשמים בצורות הכוכבים כמו טלה שור תאומים כן נמצאו אלו הצורות באופן שיאמר בהם כל עשרת הדברות, או היו נמצאות בהר אבנים רבים נרשמים באותיות מתחלפות וחברם אל חבור האלהי נפלא וזה אמרו פסל לך שני לוחות אבנים, ואמנם שנאמר שכתבם עתה השם יתעלה או שנעשו עתה ברצונו זה קשה לפי שיתחייב שיהיה לו רצון מחודש, וכבר ידעת מאמרם שהכתב הוא מהעשרה דברים שנבראו בין השמשות ומזה יראה שאפילו המון עמינו יראו שמכתב אלהים הוא כשאר מעשה בראשית:

ואמנם אונקלוס נטה בזה הענין אל פירוש זר ואמר כתובים באצבעא דה' שהוא שם אצבע כו' ולא אמר במימרא דה' שיורה שהאצבע הוא דבר מצטרף אל השם, ופי' כמו הר ה' כי ההר לא יתיחס אל השם בעבור שהוא עשאו וכן מטה ה' אבל יתייחסו לו בעבור סבה רחוקה והרצון באומרו באצבעא דה' שהוא כלי נברא חקק הלוחות ברצון ה' באצבעו ונתייחסו לו יתעלה כמו שיתייחסו כל שאר הדברים בטבע, ואמנם אמר זה אונקלוס לברוח שנתחדשו עתה הלוחות ברצון מחודש כי יהיה שקר עליו יתעלה. ואמר הרב כי לא ידע מי הביאו לזה הפירוש הזר לומר שבכלי חקק הלוחות כי היה אפשר לפרש אצבע אלהים במאמרו ומאמרו הוא רצונו, הלא תראה שאמר בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם וע"ז אמר כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך והרצון מעשה דבריך, כן ראוי שנפרש על אמרו כתובים באצבע אלהים במימרא דה', וכמו שהגלגלים נעשו ברצון ראשון כן ראוי שיהיה הכתב הכתוב בלוחות ברצון ראשון לא בכלי:

ואמרו היתכן להיות מציאות הכתיבה בלוחות יותר מופלא, הרצון בו יותר זר, לא שיהיה הכוונה באומרו מופלא יותר מעולה כמו שיראה מפשוטו כי כפי דעת אונקלוס אחר שנעשה בכלי גשמי הכתב הוא יותר פחות ממציאות הכוכבים:

ואחר שסתר דעת אונקלוס הביא ראיה לפירושו מחכמי המשנה שאמרו י' דברים נבראו בין השמשות. והבן זה הפרק כי רמז בו רמזים נפלאים:

ואמר החכם רבי משה הנרבוני וז"ל ומה שראיתי אני מסכים לזה אעירך עליו, דע כי הר סיני העידו עליו כי האבנים הנמצאים בו יצוייר עליהם הסנה ולכן נקרא ההר ההוא סיני על שם הסנה כמו שנגלה ה' למשה מתוך הסנה, ואחד מנכבדי ברצילונ"ה מבני בן חסדאי הביא עמו מן האבנים ההם וראיתי בו הסנה מצויר בתכלית הציור והציור ציור

אלהי ושברתי האבן לחצאים ונגלה הסנה בכל חלק וחלק וחלקתי אותו החלק לחצאים ונמצא הסנה מצוייר בשטח כל חלק בפנימיותו וכן פעמים רבות עד שהיו החלקים כדמות בוטנים ועדיין הסנה בהם ונפלאתי ע"ז ושמחתי עליה מאד כי הוא דרך להבין כוונת הרב, עכ"ל זה החכם:

פרק סז

אחר שביאר הרב שהאמירה הנאמרת במעשה בראשית שהוא הרצון ופי' כי הלוחות היו נמצאות בטבע ושלא נעשו עתה בעבור שכבר אמר וינח ה' מכל מלאכתו אשר עשה כי אחר זה לא עשה שום דבר, בא לבאר מהו הנרצה בוישבות ביום השביעי וינח, והתחיל ואמר כאשר הושאל לשון אמירה לרצון בכל מה שנברא בששת ימי בראשית ונאמר ויאמר הושאל לו השביתה ביום השבת כאשר לא היתה שם בריאה חדשה ונאמר וישבות ביום השביעי, ואמרו לשון השביתה למה שהעמידה מהדבור תקרא שביתה כמו שנאמר וישבתו שלשת האנשים מענות את איוב וכן ההפסק במעשה בראשית נקרא שביתה. וכן העמידה מן הדבור בא בו לשון מנוחה והוא אמרו ויאמרו לו כל הדברים האלה בשם דוד וינוחו, ואמר הרב שפירושו ועמדו מדבר עד שישמעו המענה כי אם תאמר שהיו באים מן הדרך והיו באים עייפים ויגעים זה לא קדם זכרונו בפסוק להגיד כי טרחו בשום פנים עד שאפי' נאמר שהיו באים עייפים ויגעים מן הדרך היה אמרו וינוחו זר בספור מאד כי מה בא להודיענו שהיו עייפים ויגעים, ואמנם לפי דעתו שהכוונה בו עמדו מדבר, הרצון בו שדוד שלח לקרוא לנבל לשלום ולכל ביתו ושיתן אי זה דבר לדוד ועבדי דוד עשו מה שצוה להם ודברו אליו בלשון רכה, וכוונת הספור הוא לספר גנות נבל כי אף שעבדי דוד דברו בתכלית הרכות ולא הוסיפו על דברי דוד כנל ולא עשו לו שום רעה ואפי' בדבור עכ"ז השיב להם התשובה המגונה, אתה רואה וינוחו הוא מגזרת הפסק הדבור כן וינח ביום השביעי יהיה מהפסק האמירה והאמירה מהפסק הרצון לחדש שום נמצא, וזה אמרו ולפי זה הענין ג"כ וינח ביום השביעי:

אבל החכמים וזולתם מן המפרשים שמוהו מענין המנוחה, ואחר שאין ראוי שהשם יהיה נח אמרו שהוא פועל מתעבר ר"ל יוצא, אמרו החכמים וינח לעולמו ביום השביעי, ויהיה הפרש בין המפרשים ובין הרב, שהרב פירש שפסק השם מלפעול, והמפרשים פי' וינח בענין הנבראים ויפסקו הנבראים מהבראם, או יהיה פי' וינח ענינו והניח והמשיך המציאות על מה שהוא עליו, ויהיה פירושו וביום השביעי נמשך הענין והונח כפי מה שהוא עתה, וינפש יהיה ענינו נשלם רצונו ונשלם כל חפצו:

פרק סח

כבר ידעת פרסום זה המאמר אשר אמרוהו הפילוסופים בשם יתעלה וכו'. החכם ר' משה הנרבוני אמר כי נקשר זה הפרק עם מה שקדם על זה התואר, כי אחר שביאר שלשון אמירה בששת ימי בראשית נאמרה על הרצון, והמנוחה על הפסק הרצון או הפסק הבריאה, ביאר בזה הפרק מהו השכל והמשכיל והמושכל בשם ית', למה שהעולם נתחייב על דרך חיוב המושכל לשכל כמו שיתבאר במה שיבא, ואדוני אבי הה"ר יוסף ן' שם טוב ז"ל פי' זה הפרק פי' נפלא במאמר מיוחד לו ואמר, כי הביאו הרב לזה המקום למה שבפרקים הקודמים דבר בתוארים ואמר כי השם הוא אחד מכל צד ומכל פנה ואין לו תאר והשמות הנאמרים בנביאים עליו יתעלה הם כלם נגזרים אלא שם אחד והוא שם יו"ד ה"א וא"ו ה"א, וכי השם הוא אחד מכל צד ומכל פנה ואין לו תואר וכי הוא נמצא ולא במציאות ואחד לא באחדות כ"ש שאין ראוי להאמין בו שיש לו דבור וכי האמירה והדבור הנאמרים בששת ימי בראשית כלם נאמרי' על הרצון באופן שהוא יתעלה אחד מכל צד, רצה הרב לבאר כי זה מה שאמרו הפילוסופים כי הש"י הוא השכל והמשכיל והמושכל ושאלו הג' עניינים בו ענין אחד אין בו רבוי, ולמה שיראה בתכלית הקושי עד שרבים יחשבו כי יבצר מהשכלים ויבא לחשוב שהשי"ת יש בו רבוי מצד אלו הג' שמות, רצה הרב לבאר כי אלו ג' שמות הם דבר אחד בחק כל שכל כ"ש בחק השי"ת, ואין ספק כי זה הביאור הוא אמתי ומסכים עם דעת המאמין בחדוש כי זולתו כפירה ויציאה מן הדת. ואחר שהונח זה ראוי שנפרש זה הפר' ביאור ארוך כי הוא עמוק:

כבר ידעת פרסום זה המאמר וכו'. ירצה אחר שכבר נסתלקו התוארים מהשם ית' וביארנו שאין לו דבר נוסף על עצמו ראוי שנסלק ג"כ זה הספק מצד פרסומו, כי הפילוסופים אמרו שהשי"ת הוא שכל ומשכיל ומושכל אשר הם אומרים שהוא ענין אחד אין בו רבוי, וכבר יחשוב חושב כי אמת הוא כי הוא שכל ומשכיל ומושכל אבל הם ג' דברים ראוי שנבאר איך הוא אחד אין בו רבוי כלל וזה לא למה שהיה זה דרוש פילוסופי:

שזה פנת דתנו וכו'. ר"ל היותו אחד לבד ולא יהיה אחד אם יצטרף אליו דבר אחר קדמון עד שיהיה הוא יתעלה בעל חלקים כי יהיה מורכב ולא יהיה מחוייב המציאות, ולא יהיה ג"כ בעל תארים עד שיהיה בתואר זולת המתואר כי יהיה הפועל והמקבל אחד, ולא יצטרף ג"כ אליו שום דבר למה שלא היה שם דבר קדמון זולתו יתעלה למה שהוא

עלת העלות ואם היה בו שום הרכבה בין מהחלקים בין מתאר ומתואר היה אפשרי המציאות ולא מחוייב המציאות:

ולזה יאמר חַי ה' ולא יאמר חֵי ה' מפני שאין דבר חייו זולת עצמו, כי בין ההרגש השכלי בין ההרגש החושיי הם פעולות הנפש המרגשת והמשכלת ואלו הפעולות הם מקרים לאדם, ואולם בשם יתעלה הוא דבר אחד למה שהשי"ת אחד ואין בו תואר קדמון יצורף אליו, ואם יאמר חֵי העולם כמו שאמר וישבע בחי העולם כי הוא באמת חיי העולם כמשפט הצורה לבעל הצורה והוא חֵי העולם אבל חייו הוא עצמו:

ואין ספק כי כל מי שלא עיין בספרי' המחוברים לשכל ולא השיג עצם השכל מהו ולא יבין ממנו אלא כמו שיבין מענין הלובן והשחרות תקשה עליו הבנת זה הענין, ונתן הסבה בזה כי יחשוב החושב כי יהיה אמרנו שהוא השכל והמשכיל והמושכל אצלו כאלו אמרנו הלובן והמתלבן והמלבין שהם דבר אחד, וזה דבר שאי אפשר כי הלובן אינו המתלבן ולא המלבין והמלבין והמתלבן שני דברים האחד פועל והאחד מתפעל וא"א שישובו דבר אחד כי יהיה הפעל והכח דבר אחד ויתחברו הסותרים, ולמה שזה הדבר מבואר אמר כי רבים מהפתאים יאמרו כי א"א להיות המשכיל והמושכל והשכל בשם יתעלה דבר אחד כמו שא"א בלובן והמתלבן והמלבין, והנה יש מי שיחשוב שהוא חכם יקבל שבשם יתעלה אין בו רבוי וכי השכל והמשכיל והמושכל הם דבר אחד בשם יתעלה למה שיקבל שהשם יתעלה הוא אחד, אמנם יאמר כי זה א"א לשכל האנושי להשיגו כמו שא"א לדעת איך ידע הסוגים והמינים והדברים העוברים והווים בידיעה אחת:

אמנם החכם ר' משה הנרבוני אמר הרבה נפלאתי על הרב איך לקח זה המשל כי אין הלובן פעל המלבין במתלבן אבל ההלבנה, ויותר ראוי היה לקחת ההרגש והמרגיש והמורגש:

אמר שם טוב לא לקח הרב ההרגש והמורגש בעבור כי על דרך האמת ההרגש והמורגש הם דבר אחד ג"כ בחק החוש, ואם הפתאים יתחילו לסתור שאין השכל והמשכיל והמושכל דבר אחד בשם יתעלה לא יסתרוהו בעבור ההרגש והמרגיש והמורגש כי רבים מהפילוסופים חושבים כי אלו הם דבר אחד גם כן, ולכן לקח הלובן והמתלבן והמלבין ולא לקח ההרגש והמרגיש והמורגש אלא לקח ההתלבנות בעבור שהתנועה היא קשת הציור אצל הפתאים ויציירו הלובן ולא ההתלבנות למה שהיא תנועה קיימת ולהתלבנות אין לו קיום כמו שיתבאר בשמע הטבעי, והנה אמר הרב כי זה לא יבצר מהשכלים אבל הוא ענין מופתי כפי מה שביארוהו הפילוסופים האלהיים, כי אמנם כנם הנה בשם

אלהיים לגודל ידיעת השכל ומהותו וכי הוא מהדברים האלהיים כמו שנא' נעשה אדם בצלמנו כדמותנו:

ואמר דע כי האדם קודם שישכיל דבר הוא משכיל בכח וכו', וכדי להודיע זה הדרוש נקדים הצעות, ראשונה יש לדעת שהשכל האנושי הוא אחד מכחות הנפש ואין הנפש בכללו וזה הכח נקרא שכל למה שכל כח נקרא בשם פועלו כמו כח הרואה וכח השמע. שנית יש לדעת כי נפל בין הפילוסופים מחלוקת גדול בידיעת זה הכח, שכלם הסכימו שהשכל האנושי אינו כח בגוף זולת הרב שאמר בשתי מקומות שהשכל הוא כח בגוף, עם שאמר במקום אחד כי השכל אינו אלא הכנה לבד כדעת אלכסנדר, והנה כל המפרשים מסכימים שהכח השכלי אינו מעורב עם הגוף, ואריסט"ו הביא מופת עליו שאם היה מעורב לא היה משכיל הצורות על אמתתם ואם היה משכיל אותם ישנה אותם אל טבעו והיו הצורות חלקיות ופרטיות לא כוללות ולמה שפעולת השכל היא כוללת יחוייב שהמשיג לא יהיה פרטי וגשמי, והנה לפי דעת הרב ראוי שנאמר כי למה שהיה ההכנה צריכה אל נושא כמשפט כח ההכנות לכן אמר שהיא כח בגוף. שלישית ראוי לדעת כי אריסט"ו דמה השכל הדברי אל החוש ואמר כי כמו שהחוש שהוא בכח כל המוחשות כן השכל הוא בכח כל המושכלות, המשל בזה כי כמו שהעין הוא בכח כל המראים כן השכל הוא בכח כל המושכלים, והנה ימצאו בהרגש שלשה דברים, כח המקבל והוא כח הרואה, ודבר הוא חוץ מהנפש והוא הנקרא מושג, ודבר מתחייב ביניהם והוא הענין אשר יהיה בכח המרגיש מאותו המושג והוא ההרגש, ככה יתחייב שיהיה הענין בשכל, ר"ל שיתחייב שיהיו לו שלשה דברים, כח המקבל והוא השכל ההיולאני והוא דומה לכח המרגיש והוא המשכיל, ודבר אחר ישיג לכח הזה והוא גם כן דומה לענין אשר יהיה בכח המרגיש מהדבר המורגש אשר הוא השכל העיוני והוא השכל אשר בפועל, ודבר שלישי מצוי בפועל חוץ לנפש והוא המניע לשכל ההיולאני והמוציאו מן הכח אל הפועל ודמיונו בזה דמיון המורגש מההרגש והוא המושכל, ויתחייב שיהיה הנה דבר בפעל הוא שכלי יוציא מה שבכח אל הפעל והוא השכל הפועל והוא במדרגת האור אשר הוא המוחש הראשון לראות והוא סבת השגת שאר הנראים עד שיהיה השמש בעצמו הוא הנראה באמתתו, כן השכל והמשכיל והמושכל כשהם בכח הם שלשה, כח השכל ההוא המקבל והוא השכל ההיולאני הדומה לכח המרגיש והוא המשכיל, והצורה ההיולאנית האישית והיא הנמצאת חוץ לנפש בפעל המעורבת עם חמרה הדומה לצורה המוחשת, והיחס אשר ביניהם והוא הענין אשר יהיה בשכל ההיולאני מאותה הצורה המושכלת והיא ההשכלה הנקראת שכל הדומה

להרגש, הנה שהכח ההוא ר"ל השכל ההיולאני הדומה לכח המרגיש הוא המשכיל בכח, ולמה שזאת ההכנה הנקראת שכל היולאני אין לה מציאות אלא עם נושא, לקח הרב המשכיל בכח האדם, ואמר כי האדם קודם שישכיל הוא משכיל בכח והכח ההוא הוא השכל בכח, והדבר המזומן שיושכל כאלו תאמר צורת האילן ואלו השלשה עניינים חלוקים. רביעית יש לדעת כי אריסט"ו אמר כי השכל ההיולאני יחוייב שיהיה בלתי מעורב, והבינו המפרשים על שהשכל ההיולאני עצם נצחי שכלי ר"ל מטבע השכל כי הוא מוכן בעצמו ואם הוא נבדל, וכי יחסו אל הצורות המושכלות יחס החמר הראשון אל הצורות המוחשות וזה הנבדל הוא נקשר עם ההכנה אשר בצורות הדמיוניות שקועה מוטבעת והשכל הפועל הוא כצורה. ואלכסנדר ירצה שהשכל ההיולאני היא הכנה מופשטת מכל הצורות החמריות והנבדלות והיא בלתי מעורבת בצורה מהצורות הדמיוניות ואם היא נקשרת בהם, ושהשכל בפועל הנמצא בנו הוא משפע השכל הפועל אשר מחוץ. וב"ר ירצה כי העצם הרוחני המוכן בעצמו א"א שימצא כי כל נבדל הוא שכל בפועל ונבדל ומוכן יסתור את עצמו, ואינו גם כן הכנה כמו שאמר אלכסנדר כי ההכנה אינה חלק עצם מהדבר והכח הדברי הוא חלק מעצמות הדבר לכן יאמר הכח הדברי כפי דעת אריסט"ו הוא עצם שכלי קרה לו ההכנה מצד דבקותו בנו וזה השכל הוא השכל הפועל, וכבר בארנו דעות כל המפרשים במאמר מיוחד אשר יעדנו לבאר הכח הדברי אשר לאריסט"ו, ואמרנו כי היותר נבחר מכלם הוא דעת אלכסנדר, כי ירצה כי הכח הדברי היא הכנה נבדלת מכל הצורות החמריות והנבדלות בלתי מעורבות ואם היתה נמצאת עם הצורות הדמיוניות יצטרך אל נושא, ובעבור זה אמר הרב שהוא כח בגוף ואם רצה בזה זולתי זה הוא דבר לא נודע לנו מאין לו כי כל הפילוסופים מסכימים כי השכל ההיולאני הוא דבר בלתי מעורב והוא כמושכל ראשון להם ואריסט"ו הביא מופת אשר אין בו שבוש וטעות. חמישית יש לדעת כי השכל ימצא בשלשה אופנים פעם משכיל בפועל פעם בכח והוא השכל האנושי ולא יוצא מעצמו מהכח אל הפועל אבל ישכילו עלתם והמושכל להם מה שלמעלה מהם ואלו הם השכלים הנבדלים כלם וידיעת כל אחד מהם הוא בהצטרף אל עלתו, ויש שכל שלישי למעלה מכל אלו אשר אינו יוצא מהכח אל הפועל ולא ישכיל דבר זולת עצמו עם שבהשכילו עצמו ישכיל הנמצאים כלם והוא האל ית'. ששית יש לדעת כי הצורות יש להם מציאות רבות, ראשונה מציאות החמרי אשר יש לה חוץ לשכל, משל זה שראובן עם גוונו ומראהו הוא נמצא חוץ לשכל והוא חמרי, ויש לו מציאות אחר בבת העין ובמראה שהוא מציאות רוחני, כי האש הנמצא חוץ לנפש ישרוף והנמצא בנפשו במראה לא ישרוף, יקבלו

ענייני המוחשים לא המוחשים, ואחר זה יש לה מציאות שלישית במדמה כי ישיג הדבר יותר רוחני כי הבת עין לא יוכל להשיג שום דבר אם לא שימצא הדבר מחוץ כי כשיסתלק ראובן לא ישיגהו החוש, ואמנם המדמה עם שיצטרך אל החוש ראשונה להשיג אחר ההשגה אינו צריך וכ"ש אל המוחש ולכן היה מציאות הצורה יותר רוחנית, ולמה שהדמיון ישיג זה ראובן ושיעורו ותבניתו ולא ישיג מהות משום דבר אבל השכל ישיג המהיות הכוללים נעדרים מכל המקרים הזרים היה מציאות זאת הצורה בנפש יותר רוחנית ויותר דקה מכל הצורות הקודמות לה. שביעית ראוי לדעת כי השכל ההווה באדם אחר השכילו שום דבר אינו דבר אלא ידיעת הדברים הכוללים מבלתי שיתערב דבר זר וזה הדבר הכללי הוא מושכל והוא השכל אשר בפועל, ואחר שהונח זה ראוי שנפרש איך הוא השכל והמשכיל והמושכל, דע כי האדם קודם שישכיל דבר הוא משכיל בכח וכשישכיל דבר אחד כאילו תאמר כשהשכיל צורת זה האילן הרמוז אליו והפשיט צורתו מהחומר שלו יצייר הצורה המופשטת, כי למה שהיה השכל השכלת המהיות הכוללים לא ימצאו חוץ לשכל אלא מצד שהם מעורבים עם החומר היה פועל השכל הפשטת הצורות אשר בחמרי' וישיבם צורות כוללות מופשטות מן החמר ומן המקרים כאנה והשעור והזמן וזולתו וזה בהשנות השבת האישי' ולקיחת עצמות הכולל מבלתי שיהי' הכולל חוץ לנפש, זהו פעל השכל, ואז יאמר שהוא משכיל בפעל ר"ל כאשר נדחקה בנפש הדבר הכללי, א"כ המושכל אינו הדבר אשר מחוץ ולא הצורה החושיית אשר בעין ולא אשר בדמיון למה שהיו אלו פרטיות והפרטי לא ישיגהו השכל אם כן הצורה המדומה אינה מושכלת וכ"ש החושיית וכ"ש הצורה הנמצאת חוץ לנפש כי זאת לעולם לא תמצא בנפש, אם כן הפשטת הצורה מהחמר הוא פועל השכל ואז יקרא הוא משכיל בפועל והשכל אשר עלה בידו בפועל הוא צורת האילן המופשטת אשר בשכלו כי אין השכל דבר זולת הדבר המושכל. הנה כבר התבאר כי הדבר המושכל הוא צורת האילן המופשטת והוא השכל ההווה בפועל הנשלם בו אשר בו תדבק הצורה ההיא, ויבא הדבר כן, האדם יקרא משכיל כשהפשיט צורת זה האילן הרמוז אליו והפשיט צורתו וציייר הצורה המופשטת וזהו המושכל ואז יש לו פעל השכל ואז הוא משכיל בפועל, והשכל אשר יתקיים בפעל הוא צורת האילן המופשט אשר בשכלו כי אין השכל דבר זולת המושכל, הנה כשנבאר כי המושכל הוא השכל והשכל הוא המשכיל יתבאר שהמושכל הוא המשכיל, וכשיתבאר שהמשכיל הוא השכל והשכל הוא המושכל יתבאר ג"כ שהמשכיל הוא המושכל ואחר יתבאר שכלם הוא דבר אחד, והנה ראשונה ביאר הרב כי פועל המשכיל אינו זולת השכל ופועל השכל אינו דבר אלא

מושכל, ואחר שהונח זה ביאר איך השכל והמושכל הוא דבר אחד, וזה אומרו הנה כבר התבאר לך כי הדבר המושכל הוא צורת האילן המופשטת והוא השכל ההווה בפועל ואינו שני דברים השכל וצורת האילן המושכלת כי אין השכל בפעל דבר זולת הדבר המושכל, למה שהדבר המושכל הוא הדבר המופשט והשכל אינו זולת זאת ההפשטה כי המושכל אינו הנמצא חוץ לנפש כמ"ש ולא הדבר הנמצא בחוש ולא הנמצא בדמיון א"כ הדבר המושכל הוא הדבר המופשט והדבר המופשט לא ימצא אלא כשהוא שכל בפועל ואז נאמר שיש לאדם שכל, והמשל בזה כי מה שהושכל לאדם אינו דבר אלא מה שיש לו ידיעה בנפשו וזה הדבר אשר הוא ידוע לא יקרא שכל כי נאמר לו אז שיש שכל בפועל, ואינו ב' דברים שכל וצורת האילן המושכלת כי אין השכל בפועל דבר זולת מה שהושכל, ואחר שהתבאר כי המושכל והשכל דבר אחד ביאר איך השכל והמשכיל הם דבר אחד, וזהו אמרו והדבר אשר בו הושכל צורת האילן והופשטה אשר הוא המשכיל הוא השכל ההווה בפעל, ירצה אחר שביארנו כי המושכל והשכל הם דבר אחד ראוי שנבאר כי המשכיל והשכל הם דבר אחד למה שהמשכיל יקרא משכיל כשהוא מפשיט הצורה מהחמר וכשיפשיט הצורה מהחמר אז נאמר לו שיש לו שכל בפועל כי אינו שני דברים משכיל ושכל כמו שהוא הענין בפעלים החמרים כי הפעלים הם זולת הפעולות אבל בידיעות וההשכלות אשר הוא הפשטת הדברים מהחמר אז נאמר לו שהוא משכיל ואז נאמר שיש לו שכל ואם כן המשכיל הוא השכל דבר זולת ההשכלה ויהיה המצייר את הצורה הוא עצם הציור אשר הוא אמתת המצוייר עד שתהיה הצורה המצויירת בעצמה בלתי נעלמת מאמתתה, ולמה שזה היה קשה הציור א"א מבלתי הביאור בו, עוד דע כי האדם קודם שירגיש הוא מרגיש בכח וכשירגיש הדבר בפועל אז נקרא מרגיש בפועל, והנה עם היות הנראה החיצוני סבה בשימנה בנפש דמותו וצורתו עם כל זה המורגש אינו הדבר החיצוני כי זה לא ימצא בעין אבל הנמצא בעין הוא דמותו ואותו הדמות הוא הנדבק בעין ואז המרגיש ירגישהו ואז אותה הצורה היא הנרגשת לחוש שהיא המורגשת אם כן יתבאר לך כי הצורה הנמצאת בבת העין היא המוחשת והיא הנרגשת אם כן המורגש וההרגש הם דבר אחד, ובעבור שהאדם יקרא מרגיש בפועל ויאמר שהוא רואה צורת האדם אשר מחוץ כשימצא צורת האדם בנפשו אז יאמר שהוא רואה האדם אם כן הצורה המורגשת הוא ההרגש והמרגיש שהוא הרואה לא ירגיש הדבר אלא בהיות ההרגש נמצא בפועל ובעבורו יאמר האדם שהוא מרגיש כי למה שנמצא בעין הרואה צורת האדם וזאת הצורה תשפוט שהוא רואה הדבר אשר מחוץ ואז יקרא רואה בפועל וזאת הצורה היא המורגשת והיא ההרגש, ואם זה נמצא בצורה

החושיית כ"ש שתמצא בצורה השכלית כי הצורה שתמצא בשכל לא תמצא דמות חוץ לשכל כי הצורה הנמצאת בבת העין ימצא דמות חוץ לשכל והוא היותה פרטית וגשמית והיותה בשיעור ובמקום ואמנם הצורה המושכלת אין לה מציאות חוץ לשכל, אם כן כשהפשיטה השכל אז יקרא משכיל ואז יש לו שכל בפועל ולכן אין השכל בפועל דבר אחד ופועלו דבר אחר כי אמתת השכל ומהותה היא ההשגה:

ואמרו ולא תחשוב כי השכל בפעל דבר אחד נמצא לבדו נבדל מן ההשגה וההשגה ענין אחר בו, ר"ל עד שיהיה השכל זולת ההשכלה. אבל גוף השכל ואמתתו השגה, הנה השכל הוא ההשכלה בעצמו במה שהוא משכיל וכשתניח השכל בפועל תראה שהוא ההשגה למה שהשכל אשר הוא פעלו אשר בעבורו נאמר בו שהוא משכיל הוא השכל והמשכיל אחד, ויבא הדבר כן, המשכיל הוא המפשיט צורת האילן וזאת ההפשטה נאמרת לאדם שיש לו שכל אם כן המפשיט וההפשט הם דבר אחד, ולמה שהמפשיט הוא המשכיל וההפשט הוא השכל ואלו אינם שני דברים מפשיט והפשט למה שהמפשיט הוא נפש ההשגה וההפשט הוא נפש ההשגה אם כן המשכיל והשכל הוא דבר אחד, ואחר שהונח זה רצה לבאר ג"כ שהשכל הוא המשכיל כמו שהתבאר שהמשכיל הוא השכל, ואמר וכשתניח שכל נמצא בפועל הוא השגה למה שהושכל, וזה מבואר מאד כי ההשגה אינה דבר זולת דבר המופשט. הנה כבר התבאר כי השכל וכו' אינו דבר אלא ההשגה והוא אמתתו ועצמו. ואם כן הדבר אשר בו הופשטה צורת זה האילן והושגה בו אשר הוא השכל הוא המשכיל כי השכל ההוא בעצמו הוא אשר הפשיט הצורה והשיגה, וזהו פועלו אשר בעבורו נאמר בו שהוא משכיל, והדבר יבא כן, השכל אשר בפועל הוא השגה למה שהושכל וזאת ההשגה למה שהושכל אינו אלא נפש ההשגה ונפש ההשגה אינו אלא נפש ההפשטה וזו יקרא שכל, ונפש וההפשטה אינו דבר זולת היותה דבר משכיל אם כן נפש השכל הוא הנפש המשכיל כי כמו שהנחנו שנפש המשכיל הוא נפש השכל כי אינו שני דברים משכיל ושכל כן יתבאר שנפש השכל הוא נפש המשכיל ר"ל עצמות השכל הוא עצמות המשכיל למה שעצמות השכל הוא המשיג לדבר המושג:

וכאשר התבאר שהשכל והמושכל דבר אחד והמשכיל והשכל דבר אחד ג"כ יבואר ג"כ שהשכל והמשכיל הם דבר אחד הוליד איך השכל והמשכיל דבר אחד, וזהו אמרו ואין לזה אשר הונח שכל בפועל אלא צורת זה האילן, ירצה אחר שביארנו שהמשכיל והשכל דבר אחד וכבר ביארנו שהשכל הוא המושכל הנה כבר התבאר כשיהיה השכל נמצא בפועל שהשכל הוא הדבר המושכל. והתבאר שכל שכל פעלו אשר הוא היותו

משכיל היא עצמו, ואם כן השכל והמשכיל והמושכל דבר אחד בעצמו לעולם בכל מה שיושכל בפועל בין שיהיה בשם יתברך בין שיהיה בשכל האנושי. אמנם כשהונח בכח הם שני דברים בהכרח השכל בכח והדבר המושכל בכח, כאילו תאמר זה השכל ההיולאני אשר לראובן הוא שכל בכח, וכן זה האילן הוא מושכל בכח ואלו שני דברים בלא ספק וכשיצא לפועל ותהיה צורת האילן מושכלת בפועל אז תהיה הצורה מושכלת היא השכל, והשכל ההוא בעצמו אשר הוא שכל בפועל הופשט והושכל עד שנקרא בהפשטה ההיא ובהשכלה ההיא משכיל כי כל מה שיש לו פועל נמצא הוא נמצא בפועל, וזה השכל אשר יש לו פועל נמצא בעת שהוא יפשיט הצורה וישיגה אחר שהקנה הצורה ההיא המופשטת הנה בעת ההיא נמצא בפועל ויחוייב שיקרא משכיל אחר שימצא פועל השפל ואם כן יהיה השכל והמשכיל והמושכל הכל דבר אחד:

הנה כל שכל בכח ומושכל בכח הם שנים וכל מה שיהיה בכח אי אפשר מבלי נושא סבל הכח כי הכח הוא ממה שהתבאר בנושא כפי מה שהתבאר במאמרים הטבעיים:

ויהיו הנה ג' דברים האדם הנושא הכח ההוא והוא המשכיל בכח והכח ההוא והוא השכל בכח והדבר המזומן שיושכל והוא המושכל בכח, כאלו אמרת בזה המשל האדם והשכל ההיולאני וצורת האילן וכו' וכשהגיע השכל בפועל יהיו השלשה ענינים ענין אחד השכל והמשכיל והמושכל, ולא תמצא לעולם השכל דבר אחד והמושכל דבר אחר אלא כשילקחו בכח, ואחר שביאר שבחק האדם השכל והמשכיל והמושכל הם דבר אחד בפועל והם רבים בכח אמר למה שהיה הש"י שכל בפועל תמיד ואין בו כח כלל כמו שהתבאר וכמו שיבא עליו המופת ולא יהיה פעם ישיג ופעם לא ישיג וכו', יתחייב שיהיה הוא והדבר המושג דבר אחד והוא עצמו ופעולת ההשגה עצמה אשר בה יאמר משכיל הוא גוף השכל אשר הוא עצמו א"כ הוא שכל ומשכיל ומושכל לעולם, הנה כבר התבאר מה שהיה כוונתנו בו, ראשונה כי השם אחד מכל אופן ואם אמרו בו שהשם יתעלה הוא שכל ומשכיל ומושכל הם כלם דבר אחד ושנאמרו עליו אלו השמות בבחינות שונות הנה מצד שעצמותו מופשט ומצד שעצמותו נקי מהחמר יקרא משכיל והוא כי עצמותו גלוי לעצמו, ומצד שכל מקום שיש מושכל ומשכיל יש שם שכל הנה מצד שהוא משיג עצמו יקרא משכיל ומצד שהוא השגת עצמו יקרא שכל ומצד שעצמו הוא מושג לעצמו יקרא מושכל ולזה היה ה' אחד ושמו אחד. הנה כבר התבאר כי היות השכל והמשכיל והמושכל דבר אחד אינו בחק הבורא לבד אבל בחק כל שכל והוא גם כן בחק השכלים הנבדלים ובנו ג"כ שהוא השכל האנושי, אלא שיש הבדל בינינו ובין הש"י כי הוא לעולם שכל בפועל תמיד ואמנם השכל האנושי יצא מן הכח אל הפועל

ויש בו קודם שישכיל רבוי מה, וגם כן יבדל ה' מהשכל הפועל כי השכל הפועל יוצא מהכח אל הפועל כי יפעל עת ולא יפעל עת אחרת ויפעל במושכלות פעם ולא יפעל פעם אחרת בעבור חסרון המקבלים כי השכל הפועל הוא הפועל המושכלות בנו ויפעל עת ולא יפעל עת אחרת כפי מה שיכין האדם בנפשו א"כ היא תנועה אחת לשכל ההוא במקרה, והנה ימצאו בכאן שלשה מיני שכלים השכל האנושי שיש בו רבוי כשימצא בכח קודם שישכיל ויצא מהכח אל הפועל, ואולם השכלים הנבדלים הם בפועל תמיד עם שיפעלו עת ולא יפעלו עת אחרת הוא יציאה ותנועה מה, ואמנם הש"י הוא לעולם שכל בפועל תמיד כי אין לו מונע מצד עצמו מן ההשגה לא מעצמו ולא מזולתו, ורמז בזה הרב כי השכל הפועל לא ישכיל א"ע תמיד ואולם השם יתעלה אף שהוא צורת העולם לא יתדבק הוא בגשמים שום דבקות ולא יפעל פעם ופעם לא יפעל אבל הוא בפועל תמיד ולזה ראוי שיהיה הוא משכיל ושכל מושכל תמיד לעולם ועצמו הוא המשכיל והוא המושכל והוא השכל כמו שיתחייב בכל שכל בפועל:

ואמר החכם ר' משה הנרבוני וז"ל, נפלאתי על החכם איך יחדו יתעלה והשוה האחדות והוא מבואר למי שכלל החכמה האלהית שהתיחדות השכל והמשכיל והמושכל בעצם ובאמת הוא להש"י לבד כי, אנחנו אמנם נשוב בלתי המושכל בעצמו והם הצורות ההיולאניות מושכלות כשנשכילם וישוב שכלנו הוא מושכל מבלתי שיהיה גם כן השכלים הנבדלים במה שישיגו במה שלמעלה מהם אשר הוא עצמותם אין השכל והמושכל אחד בשלמות כי המצוייר הוא נכבד בנפשו למעלה מציורו והם לא ימלט מהצירוף והשכלה לא זולת, והראשון אמנם ישיג עצמו ובו השכל והמשכיל והמושכל באמת כי לא ימצא צרוף מזולתו ולא מקרה מן המקרים, א"כ היה ראוי שיאמר הרב כי השכל והמשכיל והמושכל אינו אחד אלא בשם יתעלה כי בזולתו יהיה צד מהרבוי:

אמר שם טוב אין ספק כי במה שישכיל השכל ההיולאני צורת הנמצאות והשכלים הנבדלים יציירו את הש"י שיש צד מהרבוי בהשגתם, אבל מצד כי השכל האנושי לא ישיג דבר מהדברים ההיולאניים וגם השכלים הנבדלים לא ישיגו כלל ממה שלמעלה מהם היה השגתם לעצמם היא השגה האמתית ואם בהשגתם עצמם ישיגו זולתם זה דבר קרה להם בעצם כי בכל דבר שהוא שכל המשכיל והמושכל והשכל הוא דבר אחד ואם קרה לו הצרוף הוא במקרה והמקרה לא יכנס בהכמות:

אמר שם טוב יש לעיין בזה הפרק למה האריך בו הרב כ"כ ואינו מדרך זה הספר לבאר מה שאמרו הפילוסופים האלהיים כי הוא כבר אמר פעמים רבות כי כשידבר בעניני החכמות שלא ידבר בהם אלא להתיר ספקי הדת, והתשובה בזה כי למה שהיה השם

המיוחד לשם יתעלה היותו שכל בפועל תמיד כמו שהוא מיוחד אצל התורניים שהוא יו"ד ה"א וא"ו ה"א לכן האריך הרב בביאור זה השם, גם כי יבאר האחדות בכל ענין ובכל זמן ויתחייב מזה ג"כ שאין לו מונע מהשגה לא בעצם כמו מה שיקרה לשכל ההיולאני כשימצא בכח, ולא במקרה כמו שיקרה לשכל הפועל, ולכן יהיה תמיד בפועל ולא יצא מהכח אל הפועל לא בעצמו ולא בפועלו, וזה יתחייב במה שהוא בפועל תמיד ולא יפעל פעם ויפעל פעם אחרת אבל לעולם יפעל כי השכל הוא בפועל תמיד א"כ המושכל המתחייב ממנו יהיה בפועל ואלו הם השכלים הנבדלים, והבן זה:

אמר שם טוב כבר הראת לדעת כי המשכיל והשכל והמושכל הם דבר אחד בחק כל שכל, והסבה בזה בעבור כי המשיג הוא המפשיט הצורות מהחמרים הוא משכיל, וזה אינו דבר אלא פעולת השכל והשכל אינו דבר אלא השגת המופשט ואם הדבר כן יתחייב שהאדם יקרא משכיל בעבור שבהשכילו צורה מהצורות והפשיטו אותה היא השכלתו כי לא ימצא חוץ ממנו דבר שישכיל כי הדבר אשר יקרא שהוא שכל הוא דבר חמרי ופרטי א"כ האדם יקרא משכיל בעבור היות צורת האילן מופשטת בשכל ואותה הצורה היא מושגת ואז ידע שהוא פועל השכל, וזה יקרה ברואה ובאחד מהחושים כי החוש הרואה לא ישיג דבר חיצוני אבל ירגיש הדבר המוטבע בבת העין ובאותה הצורה יאמר שהוא מרגיש הדבר החיצוני, ואם כן אותה הצורה הנמצאת בבית העין אנו מרגישים הנמצא מחוץ א"כ הוא המרגיש וההרגש והמורגש, כי הדבר החיצוני לא ימצא לעולם בחוש וא"כ למה אמרו הפילוסופים שהשכל והמשכיל והמושכל הם אחדים ולא אמרו כן בחוש כי החוש יראה כשהוא בפועל שהוא בשוה בו, והתשובה בזה כי כבר חשבו קצת מחשובי הפילוסופים לומר כי החוש והמוחש וההרגש הוא דבר אחד, וכבר ביאר זה הענין אבוח"מד אלג"זלי בג' מהאלהיות כשרצה לבאר שידיעת ה' אינה נוספת ע"ע ולבאר זה הענין עשה משל מהחוש, למה שראה זה החכם שההרגש והמורגש והמרגיש הם דבר אחד והוא נראה לעין ולקחו לבאר מה שהוא נסתר ממנו, והאמת הוא כי לפי דעתי ההרגש והמורגש והמרגיש הם דבר אחד כשהם בפועל, וכן ראיתי בספר הנפש במאמר השני ממנו, ואפשר שנאמר עוד כי למה שהיה חוש הראות דבר נמצא בפועל וצורה מהצורות מעורבת עם בת העין היה כשיטבע בה הצורה ירגיש הכח החיוני אותו ההרגש וא"כ המורגש זולת המרגיש ויתחדש מהמורגש והמרגיש פועל ההרגש ולכן היו ג', עם שיראה ג"כ החוש ישפוט על הדבר החיצוני ויהיה המורגש הדבר החיצוני מצד כשנעלם ממנו המורגש החיצוני לא ישפוט עליו כלל אם כן המורגש הוא הנמצא חוץ לשכל והמרגיש הוא הכח הרואה וההרגש הוא הפועל המתחדש משניהם כמשפט כל

הפעולות ממניע ומתנועע, ואולם בשכל למה שלא ימצא מעורב עם צורה מהצורות ואינו אלא הכנה לבד כפי דעת הב וההכנה אינו עצם מהעצמים ואינו דבר נמצא בפועל אלא הוא תואר צירופי היה השכל כשיצא מהכח אל הפועל לא ימצא דבר שישכיל אותה הצורה אלא היא עצמה ואז השכל והמשכיל והמושכל אחדים, וגם מפני כי לא ימצא הדבר שהוא הדבר הכללי אין לו מציאות חוץ לשכל ולכן היה המושכל והשכל דבר אחד, ודע כי לפי דעת תמסטי"אוס ורבים מהמפרשים האומרים כי השכל ההיולאני הוא עצם נבדל מוכן מעצמו, ולפי דעת ב"ר שירצה כי השכל ההיולאני הוא עצם נבדל קרה לו ההכנה, א"א שיתאחדו המשכיל והמושכל מכל צד אלא כמו שימצא בחוש והמוחש וההרגש, כי השכל אשר הוא עצם נבדל מוכן עם הצורה המופשטת ישפוט על שהוא ישכיל וא"כ המשכיל והוא העצם הנבדל המוכן עם הצורה המופשטת ובעבורה ישפוט שהוא משכיל והוא המושכל והוא השכל כמו שיקרה זה בחוש, ואין לו יתרון לשכל על החוש אלא כי השכל הדבר אשר הוא ישכיל לא ימצא שהוא הדבר הכללי ואמנם מה שישיג החוש ימצא דמיונו חוץ לשכל והוא הדבר הפרטי, ולכן היה המוחש זולת ההרגש והמרגיש ואמנם השכל למה שלא ימצא הדבר הכללי חוץ לשכל המושכל הוא הדבר הנמצא ולכן היה המושכל והשכל והמשכיל דבר אחד מה שלא ימצא זה בחוש, ודע ג"כ כי השכל אחר השכילו צורה מהצורות החמריות יכול לחזור ולהשכיל צורה הנמצאה בנפש, ואף המשכיל הוא המושכל והשכל הם דבר אחד כי הצורה כשהיא מופשטת אין צריך אל ד"א שישימה שכל ויעשה שכל בפועל אבל עצמה גלויה לעצמה, ולכן אמר אריס"טו בשלישי מספר הנפש כי הידיעה העיונית המשיג והמושג וההשגה הם דבר אחד ואולם החוש למה שלא ימצא שיכול לחזור להשיג את עצמו באופן שהכח הרואה יראה את עצמו הנטבעת להרגיש את עצמה לא נאמר שהחוש והמוחש וההרגש הם דבר אחד. והבן זה כי הוא דק מאד נעלם מהרבה מבני אדם:

אמר שם טוב כבר יספק אדם אם השכל והמשכיל והמושכל הם דבר אחד בחק כל שכל כמו שאמר הרב יתחייב מזה שני בטולים גדולים, כי למה שהיה המשכיל עצם יחוייב כשישכיל שום דבר שיהיה אותו הדבר שישכיל עצם ג"כ שהמשכיל הוא המושכל ולמה שהיה פועל השכל מקרה כי החכמה היא בנפש יתחייב שישוב המקרה עצם או שיהיה עצם ומקרה ביחד, וגם אם המושכל הוא המשכיל והיו המושכלים מקרים אינו מעצמות הדברים יתחייב שיהיה המשכיל גם כן מקרה או שיהיה המשכיל עצם ומקרה, ויתחייב ג"כ כשישכיל השכל המקרים אחר שאלו המקרים הם עצמות המשכיל שישובו המקרים עצמים, וכל זה שקר ובטל, ויתחייב ג"כ בטול אחר והוא

שאם היה השכל והמשכיל והמושכל דבר אחד והיה כשיפסד המושכל יפסד המשכיל וכשיתהוה המושכל יתהווה המשכיל יתהווה האדם ויתפסד פעמים רבות וזה שקר ובטל. והתשובה בזה כי הכח וההכנה לפי דעת הרב הוא עצם האדם אשר בו יבדל משאר הב"ח כי הב"ח אין להם כח והכנה לשישכילו הדברים הנמצאים בדמיונם ואמנם האדם יש לו יתרון על הב"ח מצד זה הכח על שבעבור זה הכח וההכנה יוכל להפשיט הדברים מהחמרים ולעשותם כוללים, וזה הכח וההכנה אינם כחות מסויימים אל דבר מהדברים אבל כחות והכנות להשכיל כל הדברים ולכן זה הכח הוא אחד מכחות הנפש והוא עצמות האדם, וכשיתעצם זה הכח עם המושכל מהמושכלות נתבטל הכח כמו שאמר כי זאת ההכנה אינה פרטית אבל היא כללית מצד שהמושכלות בזה הכח וההכנה היו החכמות והידיעות מקרים בנפש כמשפט כל הפעולות, ולמה שהמשכיל היא הצורה המופשטת ואינה הכח וההכנה היה המשכיל והמושכל והשכל דבר אחד מבלתי שיתחייב מזה שישוב העצם מקרה ולא המקרה עצם כי כל צורה מופשטת איך שיהיה עצם או מקרה יוכל להשיג את עצמה כי עצמה גלויה לעצמה ולכן לא יתחייב אחד מהבטולים אשר זכרנו, וכבר הארכנו בזה הפרק לעומקו וקושי העמידה עליו ונשוב למה שהיינו בו מביאור דברי הרב:

פרק סט

הפילוסופים כמו שידעת יקראו השם יתעלה עלה ראשונה וסבה ראשונה. זה הפרק כפי דעת החכם ר' משה הנרבוני נקשר עם מה שלמעלה ממנו כי אחר שביאר מענין האלהות כי הוא ית' שכל ומשכיל ומושכל והעולם נתחייב ממנו ע"ד חיוב המושכל לשכל על דרך החיוב ביאר איך הוא יתעלה יחסו על העולם וכי הוא צורתו וכבר נודע יחס הצורה אל בעל הצורה. והאמת כי מה שכיון הרב לבאר הוא כי כמו שהש"י הוא שכל ומשכיל ומושכל והוא דבר אחד כן ג"כ קוראים הש"י סבה פועלת וסבה צוריית וסבה תכליתית והם כלם דבר אחד כי הפועל והתכלית והצורה הם דבר אחד כי אם זה יקרה בדברים הטבעיים כ"ש שיחוייב שימצא בדברים האלהיים, וכבר ביאר אריסט"ו בשני מספר הנפש כי הנפש היא אחת ותקרא בג' שמות כי היא פועלת פעולת החיות והוא צורת הדבר המתהוה והוא תכלית ההוויה א"כ אלו הג' דברים הם דבר אחד, וכן יתחייב שיהיה הש"י פועל כלל העולם וחלקיו, וכן הוא צורת העולם אשר בו יתקיים, כמשפט כל צורה כי הצורה אינו דבר אלא המעמיד הנותן קיום ומהות לדבר, ואם כן הש"י יהיה צורת העולם וגם הוא תכלית התכליות כי כל נמצא טבעי ונמצא שכלי תכלית הכל ההדמות בשלמותו כפי היכולת והוא ענין רצונו אשר הוא עצמו ולזה נאמר בו שהוא

פועל וצורה ותכלית, ולמה שאמר הרב בפרק שעבר כי הש"י הוא בפועל תמיד ואין לו מונע מפעולותיו וימציא בעולם פעולות מחדשות אחר שלא היו, בא לבאר כי הש"י הוא סבה רחוקה לא קרובה ולכן נתחדשו דברים אחר שלא היו, ואחר שהונח זה אמר הרב הפילוסופים כמו שידעת קוראים להש"י עלה וסבה ואלו הידועים המדברים ברחו מזה השם מאד ויקראו אותו פועל ולא עלה ראשונה ולא סבה ראשונה, והדבר המביא להם לקרותו פועל ולא עלה ולא סבה, שהם אמרו אם נאמר שהוא עלה העלה הוא ממאמר המצטרף ויתחייב המצא העלול עמו וזה מביא לקדמות העולם ושלעולם עלה ע"ד החיוב לא על שקדם העלה לעלול, ואם נאמר פועל לא יתחייב מזה מציאות הפועל עמו כי כבר יקדמו הפועלים המלאכותיים כלם לפעולתם וכן הכח הרואה יקדם לראיה וכן שאר החושים. והנה המדברים חשבו כי לא יצוייר ענין הפועל אלא לשיקדם לפעולתו כי מי שיפעל תמיד אינו ראוי שיקרא פועל אלא מי שלא היה פועל ושב פועל, ואם הש"י הוא פועל העולם וזה גזרה מוסכמת מהכל ראוי שיקדם לפעולתו כ"א לא יקדם אינו ראוי שיקרא פועל אלא עלה או סבה כי השמש לא יקרא פועל האור לפי דעת אלו. והנה אמר הרב כי הביא זה למדברים למה שלא יבדילו בין מה שבא בכח למה שבא בפועל וכו', כי אתה כשתקח העלה בכח תהיה קודמת לעלולה בזמן, אמנם כשתהיה עלה בפועל תהיה עלולה נמצא במציאות העלה בפועל בהכרח, וכן כשתקח הפועל פועל בפועל יהיה מתחייב מציאות פעלו בהכרח, כי הבונה קודם שיבנה הבית אינו בונה בפועל כ"א בכח וכשיבנה אז הוא בונה בפועל, א"כ לא הרוחנו דבר בהגדיל שם פועל על שם עלה וסבה, והרצון כי לא הרוחנו דבר באמרנו שהש"י הוא פועל יותר מאמרנו עלה וסבה. והכוונה הנה אמנם הוא להשוות בין שני השמות ושהוא כמו שנקראהו פועל אע"פ שפעלו נעדר אחר שאין מונע לו ואין חושך מעשות כשירצה כן ראוי שנקראהו עלה וסבה, והרצון בו כי כמו שאנחנו קוראים אותו ית' פועל אף שפעולתו נעדרת למה שאין לו מונע ומעיק לעשות כשירצה כן ראוי שנקראהו עלה וסבה בזה הענין בעצמו אע"פ שהעלול נעדר. ואשר הביא הפילוסופים לקרוא יתעלה עלה וסבה ולא יקראוהו פועל לא היה מפני דעתם המפורסם בקדמות העולם אבל היה מפני עניינים אחרים, כי העלה וסבה יכלול הג' סבות ופועל לא יכלול אלא על האחת והש"י הוא סבה פועלת וצוריית ותכליתית לכן יקראוהו עלה וסבה ולא קראוהו פועל. כבר יתבאר בחכמה הטבעית המצא הסבות לכל מה שיש לו סבה, כי למה שהיו דברים שאין להם סבות והם העלות הראשונות כי אלו אין להם סבה כי אם היה להם סבה לא היו סבות ראשונות, ויתבאר ג"כ בחכמה הטבעית שסבות הדברים הטבעיים הם ד' חמר וצורה ופועל ותכלית ויש

מהם קרובים ויש מהם רחוקים וכל אחד מאלו הד' יקרא סבה ועלה. ומדעותם אשר לא אחלוק אני עליהם אף שהמדברים למה שמאמינים חדוש העולם חולקים עליהם בזה אני שאני מאמין חדוש העולם אסכים עמהם שהש"י עלה וסבה למה שעלה וסבה יכללו אלו הג' סבות והוא שיהיה פועל העולם וצורתו ותכליתו, וכוונתי בזה הפרק לבאר על אי זה צד נאמר בו יתעלה שהוא הפועל והוא צורת העולם והוא תכליתו, וכשיתברר זה תדע רבים מהנבואות שאמרו הנביאים להיותם מיחסים הפעולות להש"י. והנה נבאר שאלו הג' סבות צודקים עליו בין שיהיה העולם קדמון או מחודש, והנה הש"י לא לבד הוא פועל העולם בכללו אבל יקרא פועל לחלקי הפעולות הבאות בעולם, וביאר הרב שאלו הד' מינים מהסבות צריך שיבוקש לכל סבה מהם סבה ג"כ עד שנגיע לסבות הראשונות בין בחמריות בין בפעולות בין בצוריות בין בתכליתיות:

והנה יתבאר בחכמה הטבעיית כשיהיה אות אל"ף תניע אות בי"ת ובי"ת תניע גימ"ל וכו' שזה לא יעבור לב"ת, שאם היה הדבר כן לא ימצא ראשון ואם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון, ובזה הצד ייוחסו כל פעל שימצא בעולם לשם יתעלה ונאמר מה' יצא הדבר, ונאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, וכן רבים. ולו פעלו מי שפעלו אחד מן הפעלים הקרובים כמו שנבאר הנה הוא הסבה הרחוקה מצד היותו פועל שאם הוא לא ימצא לא תמצא הפעולה האחרונה, ואחר שביאר הרב שסבות הפעולות ישובו אל הסבה הראשונה רצה לבאר שהש"י הוא סבה לעולם בכללו ולכל חלקיו ואם יתבטל הוא או יפסד יתפסד הכל וזה אמרו וכן הצורות הטבעיות ההוות ונפסדות נמצאם כשנרדפם וכו' עד שנגיע לצורה האחרונה אשר היא הכרחית במציאות אל הצורות האמצעיות אשר הם סבות זאת הצורה הקרובה והצורה האחרונה ההיא בכל המציאות הוא השי"ת, כי למה שהיה האדם צורתו היא הנפש וצורת הנפש השכל הפועל והשכל הפועל צורתו הש"י א"כ צורת האדם השם יתעלה, ולא תחשוב שאמרנו בו שהוא הצורה האחרונה לכל העולם הוא רמז לצורה אחרונה אשר יאמר אריסט"ו בספר הנקרא מה שאחר הטבע שהיא בלתי הווה ולא נפסדה, כי הצורה ההיא הנזכרת שם טבעית לא שכל נפרד:

אמר החכם רבי משה הנרבוני איני יודע צורה אחרונה טבעית יאמר עליה אריסט"ו במה שאחר הטבע שהיא בלתי הווה ולא נפסדת אלא הצורה הגשמית והם המרחקים הבלתי מוחלטים כי הם לא יפשיטם החומר הראשון:

אמר שם טוב לא כיון הרב הנה על המרחקים כי אלו אינם עצמים לא המוחלטים ולא הבלתי מוחלטים אבל הם ממאמר הכמה, אבל מה שראיתי לאריסט"ו בששי מה שאחר הטבע ובאות הלמ"ד כי אמר שם כי החמר והצורה כל אחד אינו הווה ולא נפסד, כי אם

היה להיולי או לצורה הוויה והפסד היה כל אחד מהם מורכב אבל הוויה והפסד היא למורכב מחומר וצורה, וזה דבר מבואר למעיין באלו המאמרים. אין אמרנו עליו יתעלה שהוא צורת העולם על דמיון היות הצורה בעלת חמר צורה לחמר ההוא עד שיהיה ית' צורה לגשם, שאם היה הדבר כן לא היה מחוייב המציאות וג"כ לא יגיע לתכלית, אבל הש"י הוא צורה נבדלת ובלתי מעורב עם החומר כלל, ואם הדבר כן איך יצדק על הנבדל שהוא צורה לעולם או הוא צורת השמים, ואמר הרב בזה כי זה נאמר על יחס ודמיון. אבל כמו שכל נמצא בעל צורה אמנם הוא מה שהוא בצורתו וכשתפסד צורתו תפסד הווייתו ויבטל, כמו כן זה היחס בעצמו יחס הבורא לכל התחלות הנמצאות הרחוקות כי במציאות הבורא הכל נמצא והוא מתמיד עמידתו בענין השפע, כי אף שהשם יתעלה לפי דעת הרב אינו מניע לגלגל ואינו צורה בו אבל מהשפע הבא ממנו יתן מציאות הנבדל והוא מניע הגלגל, ואחר שהדבר כן הש"י הוא צורת העולם עם שהוא סבה רחוקה:

ואמר החכם ר' משה הנרבוני צדק הרב במ"ש אך לא במה שכיון, באמרו שהוא יתעלה אינו צורת העולם לדמיון היות בעלת חמר צורה לחמר ההוא שהיא קיימת בו מתחלקת בהתחלקו והוא מעמיד מציאותם עד שיהיה ית' צורה לגשם נשען בו כי אז יצטרך שנאמר לו על אלו הפנים נאמר כו', אמנם אם יפורש מאמרו על שהרצון שהוא יתעלה אינו צורה לגלגל על שאינו עם גשם כמו שאינו בגשם וכמו שהוא נבדל במה שאינו מעורב בו הוא נבדל על שאינו בו עד שיהיה צורתו ולא חלק ממנו והוא אשר כוונו הרב זה כמו שנגלה משרשיו, הנה זה יוצא משרשי הפילוסופים מן האמת הכמוס עמדי, כי כפי שרשי אריסט"ו בשמע הטבעי ומה שאחר הטבע כי האלוה בשמים וכי השמים מורכבים ממניע ראשון ומניע נבדל הנה האלוה יתעלה ואם אינו גשם הנה הוא עם הגשם והוא נבדל במה שאינו מעורב בו והוא בו במה שהוא צורתו על שהוא חלק ממנו ובזה היה מתנועע ראשון מביאת עצמו כמו הב"ח המתנועעים אצלנו עם שהיא צורה נפרדת, זהו דעת אריסט"ו וב"ר והמעמיקים בדברי אריסט"ו, אמנם כפי דעת הרב הלקוח מדברי ב"ס באלש"פא ואלנ"גי לא מה שהתנוהו שרשי אריס"טו אשר האמין כי המניע הראשון אינו האלוה כי זה לא יניע הגלגל א"א שיפורש זה, ר"ל כי ב"ס האמין כי יש צורה לגלגל והוא בחבור אינה אמתת המניע והוא לא יבדיל בין צורה לגשם ובין צורה עם גשם ויהיה הגלגל מורכב מחמר וצורה מהיותו נצחי ואיני יודע אנה פנה דודי, ע"כ:

אמר שם טוב דבר מבואר הוא בזה הפרק כי השם יתעלה אינו צורת העולם על שיהיה הגלגל מניע מצדו ומפאת עצמו כמו שאמר אריס"טו בחלק מהשמע, וזה מבואר באמרו והוא מתמיד עמידתו בענין אשר יכונה בשופע, וכבר פירש מאמרו ואף כל השכלים

המניעים לגלגלים כפי דעת ב"ס אינם מניעם על צד המניע אלא על צד התכלית ולכן לא יהיה שום גלגל מתנועע מהנבדל מפאת עצמו, כי אב"ס יחשוב כי יש לגלגל נפש ומניע נבדל והנבדל יניע על צד התכלית והנפש על צד הפועל הפוגש, והבן אמרו ובזה הצד נאמר שהוא הצורה האחרונה ושהוא צורת הצורות כלומר שהוא אשר מציאות כל צורה בעולם וקיומה נסמך באחרונה אליו יתעלה:

ומפני זה הענין נקרא בלשוננו חֵי העולמים ענינו שהוא חיי העולם כמו שיתבאר, והרצון בו שאלו ישוער העדרו ישוער העדר כל מה שזולתו כמו שאלו ישוער העדר החיות מהחי שיחוייב העדרו:

וכן עוד הענין בכל תכלית, אחר שביאר הרב שהשם יתעלה פועל וצורת העולם רצה לבאר שהוא תכלית התכליות, כי הדבר אשר לו תכלית יש לך לבקש לתכלית ההוא תכלית עד שתעלה אל תכלית התכליות כמו שהביא משל מהכסא, ומה תכלית הישיבה על הכסא ויאמר לך העונה בעבור שיתנשא היושב עליה וכו' ומה תכלית ההתנשאות מן הארץ ותענה להגדיל היושב בעין מי שיראהו ותשאל ותאמר מה תכלית הגדלתו אצל מי שיראהו ותענה כדי שייראו ויפחדו ממנו ותשאל ותאמר ומה תכלית היותו נורא ותענה לגדל מצותו ותבקש מה תכלית הגדל למצותו ותענה למנוע הזק ב"א קצתם מקצתם, ותבקש עוד מה תכלית מניעת הזק קצתם מקצתם ותענה להתמיד מציאותם המסודר, והבן כי כל תכלית האחרון מהדברים הטבעיים הוא עולה באחרונה להתמיד המציאות וזהו תכלית הדברים כלם וזה התכלית יגיע לרצונו כי הוא יתברך רצה בהתמדת הנמצאים, עד שיהיה המענה באחרונה כן רצה האל יתברך או לגזרת חכמתו, ולכן יגיע סדור כל זה אל רצונו בין לפי דעתנו בחדוש העולם בין לפי דעת הקדמות, וא"כ הוא יתעלה תכלית כל דבר אחרון, ותכלית הכל ג"כ הדמות בשלמותו כפי היכולת והוא ענין רצונו אשר הוא עצמו כמו שהתבאר ולזה נאמר שהוא פועל וצורה ותכלית, ולזה קראוהו סבה ולא קראוהו פועל בעבור כי הסבה יכלול השלש סבות ביחד:

פרק ע

רכב כו', הפרק מתיחס מאד לאשר לפניו, כי התבאר במה שקדם שהשי"ת צורת העולם כי גלגל ערבות כמו שאמר ארי"סטו באות הלמ"ד הגשם הכולל האלהי ר"ל הגלגל העליון והוא אמרו הנה כשערבות הוא מקיף הכל:

רכב זאת המלה משותפת וכו', המשל הראשון ענינו רכיבת האדם על הבהמה כמנהג והוא רוכב על אתונו:

ויאמר שנית על שולטנות הדבר כי הרוכב מושל שולט על מרכבתו, וזה אמרו ירכיבהו על במתי ארץ, ארכיב אפרים, אמשילהו ואשליטהו, ולפ"ז הענין השני נאמר באל יתברך רוכב שמים בעזרך השליט על השמים וכן לרוכב בערבות ענינו השליט בערבות והוא הגלגל העליון המקיף בכל:

ולא תרחיק היותם מונים, הרצון בו כי מה שארז"ל ערבות הוא למעלה משבעה רקיעים א"כ אם אפשר שיהיו גלגלים יותר לא יהיה ערבות למעלה מכלם, לכן אמר הרב שאע"פ שהם מונים מספר הגלגלים שהם שבע כוונתם היתה לומר שערבות הוא למעלה מכלם, כי כדור אחד יקרא הרב ה' כדורים כמו שאמר במעשה מרכבה בארבע חיות שהם ארבע כדורים במנינם כן גלגל הלבנה אחד וגלגל שמש אחד והחמשה כוכבי לכת גלגל אחד וגלגל הכוכבים הקיימים גלגל אחד ולמעלה מהם גלגל ערבות שהוא הגלגל המקיף בכל והוא הגלגל בלתי מורכב לדעת הרב. ועל ערבות נאמר רוכב שמים בעזרך, כי שם ימצא המניע הראשון לכל וכל שאר חלק הגלגלים יתנועעו כמו שיתנועעו החלקים בתנועת הכל, והביא ראיה מלשון חגיגה אמרו ערבות רם ונשא שוכן עליו שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו מנא לן דאיקרי שמים כתיב הכא לרוכב בערבות וכתיב התם רוכב שמים, הנה כבר התבאר כי הרמז כלו לגלגל אחד והוא המקיף לכל אשר תשמע מענינו מה שתשמע. והסתכל אמרם שוכן עליו שאלו אמרו שוכן בו היה מחייב להש"י מקום או שיהיה הש"י כח בגלגל כמו שדמו כת הצאב"ה שהשי"ת רוח הגלגל, ואמרם שוכן עליו פירושו שהש"י נבדל מן הגלגל ואינו כח בו. וכבר אפשר שיכוונן מה שאמר אריס"טו שהגלגל מתנועע מפאת עצמו עם שהמניע הוא נבדל מהמתנועע, וזה היותר נראה בלשון חגיגה באמרו רם ונשא שוכן עליו. ודע כי מה שיראה מזה הפרק מדעת הרב שהשם יתברך הוא מניע הגלגל לא השכל הנבדל, ואף כי זה הפך מאמרו המפורסם באומרו כי הש"י לא יניע לגלגל, והנה אמר בזה הפרק כי האלוה יתברך שמו מניע הגלגל עליון אשר בתנועתו יתנועע כל מה שיתנועע בו והוא יתברך נבדל ממנו וכן יתבאר ג"כ בזה הפרק, והנה אמר הרב כי יושאל לו ית' רוכב שמים לדמיון הזה המופלא מאד, והוא שהרוכב הוא נכבד מן הרכוב כי הוא נבדל במין ובמהות כי האדם נבדל מן הבהמה והוא יותר נכבד, ויש דמיון אחר כי הרוכב יניע הבהמה והוא כלי ישתמש בה כרצונו והוא נקי ממנה בלתי מעורב בה אבל יוצא ממנה, כן השם יתעלה הוא מניע הגלגל העליון אשר בתנועתו יתנועע כל מתנועע בו כי כל הגשמים המתנועעים בין אלו השפלים בין הגרמים העליונים כלם מתנועעים בתנועת הגלגל העליון והוא ית' נבדל ממנו במהות ובמציאות ואינו מתערב בו ואינו נסמך לגשם אבל מציאות הגלגל

בו. ובב"ר אמרו בפרשם למאמרו יתעלה מעונה אלהי קדם הוא מעון עולמו ואין עולמו מעונו, והרצון בו שהוא יתעלה נושא העולם על צד שהמציאות כולו נתלה בו כמו שאמר בפרק שלפני זה, ואין העולם מעונו שהוא ית' אינו נסמך על הגשם ואינו כח בו חלילה, וסמכו לזה כשאמרו הסוס טפל לרוכב וכו', ר"ל איך ביארו שהוא בלתי נסמך על הגשם ואינו כח בו ושהוא יתעלה מניע גלגל ערבות על צד שהוא כלי לו ית'. ואמרו כי כל מה שתמצא אין ראוי שתבין שבשמים גשמים אחרים בלתי השמים אבל ענינו שכחות המהוות לענין פלוני והשומרות סדורו יבא מן השמים ההם, ומופת זה אמרם ערבות שבו צדק וצדקה ומשפט וגנזי חיים וגנזי שלום וגנזי ברכה ונשמתם של צדיקים ונשמות ורוחות שעתידים להבראות וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים, ומבואר הוא כי אין אחד מהם שהוא גשם שיהיה במקום כי הטל אינו טל כפשוטו כי הוא נאמר על ההכנה וההשפעה להשגה להוצאת שכלנו מן הכח אל הפעל, גם ירמוז לתחיית המתים כי יתן ה' רוחו עליהם ויחיו:

והתבונן איך אמרו בזה שבו ר"ל שהם בערבות ולא אמרו שהם עליו וכאלו הגידו שאלו הכחות הם נאצלות מגלגל ערבות שהם בו, שאלו אמר עליו היה מורה על שאלו הכחות אינם באות בעצם ממנו לפיכך אמר בו שהם באות בעצם וראשונה מגלגל ערבות אשר מכללם גנזי חיים. והאמת הגמור כי כל החיים הנמצאים בחי אמנם נמצאים מן החיים ההם שהחיים הנמצא בזה העולם נמצא בעבור החיים ההם ונשפע מן השמים חיים שמימיים משוער שיעור אלהי. והתבונן ג"כ אמרם נשמותן של צדיקים ונשמות ורוחות שעתידין להבראות, ומה נכבד זה הענין למי שיבינהו, הורה בזה שני דברים כי הנשמות הנשארים אחר המות אינה הנשמה ההווה באדם כשיתהווה והדבר הנבדל אחר המות הוא דבר המתקיים בפעל, ולא הנשמה ג"כ ההווה היא הרוח כי הנשמה הוא הכח וההכנה והרוח הוא השפע הבא אח"ז בהכנה והכח ולזה מנו נשמות ורוחות כי הם רבים והם הווים ונפסדים. אמנם הנבדלות אחר המות הם דבר אחד, והוא השכל הנאצל לפי דעת הרב או השכל הפועל כפי דעת אבן רש"ד אשר יתדבק אליו האדם בעוד בחיים חייתו ולכן היו נפשות הצדיקים נפש אחת כי לא ימצא בה רבוי ומנין כי הרבוי והמנין בדברים אשר הם אחדים במין יבא מצד החמר ונפש ראובן הוא נפש שמעון במין אם כן הסתלק החמר אם ישארו אלו הנפשות ויזכו לחיי העולם הבא יחוייב שישובו אל שורש אחד, וזה רמז מה נכבד זה הענין למי שיבינהו. והנה יתבאר מכל הנאמר דברים רבים נפלאים, ראשונה שכל הדברים הנמצאים בזה העולם מכחות וצורות באים מערבות ולא באים מהש"י בלי אמצעי ולכן היה הגלגל כלי לרוכב נאמר עליו כי תרכב על סוסך כי

בו יושיע המציאות וינהיגהו, ויתבאר שנית כי כל החיים הנמצאים בחי אמנם הוא מן החיים ההם, ויתבאר שלישית כי ימצאו לאדם נשמה ורוח ואלו הם רבים באלו החיים אבל הנשאר אחרי המות הוא דבר אחר:

והסתכל איך אלו הדברים גדולי השיעור אשר אליהם הגיע עיון המעולים שבפילוסופים מפוזרים במדרשים כשיעיין בהם האיש החכם אשר אינו מודה על האמת בתחלת עיונו ישחק מהם למה שיראם בפשוטיהם מההבדל מאמתת המציאות, ועלת זה כולו לפי שהיו מדברים בחידות באלו העניינים לעומק העניינים מדעות ההמון כמו שאמר פעמים רבות:

וכן הביאו ראיה על השאר שהם בערבות מהיותם מיוחסים לאל יתעלה שהם אצלו, הרצון בזה שרז"ל הביאו ראיה על היות הדברים המנויים למעלה שהם בערבות שכן מצינו שצדק ומשפט מיוחסים לערבות באמרו צדק ומשפט מכון כסאך וכסאו הוא ערבות והביאו ראיה על שגנזי שלום וגנזי ברכה באמרם מנלן דכתיב ישא ברכה מאת ה' אם כן השי"ת הוא צורת הגלגל שאם לא היה צורתו לא היו אומרים בעבורו שנמצא דכתיב ישא ברכה מאת ה', ואם השי"ת צורת הגלגל השלום והברכה נמצאים עמו אם כן יחוייב שימצא בערבות ואם נמצא בערבות מצד הדברים המיוחסים לו יהיה ה' צורת הגלגל, והנה מאד הפליא הרב להבין מאמרם, הרי יתבאר מזה שהרב סובר שהשי"ת הוא צורת הגלגל ועצמותו והגלגל יש בו שני חלקים חלק מתנועע וחלק מניע. ובפרקי ר"א אמרו ז' רקיעים ברא הקב"ה ומכלם לא בחר כסא מלכותו אלא ערבות, ואמר והבינהו ג"כ להורות כי הוא ית' מניע גלגל ערבות, וכבר ידעת מאמר זה החכם כסא הכבוד מהיכן נברא:

ודע כי כלל הבהמות הנרכבות נקראו מרכבה, עכשיו יעורר הרב מענייני מעשה המרכבה ולמה נקרא מעשה מרכבה ר"ל לפי שכסא הכבוד נושאים אותו ד' חיות קראוהו החכמים מרכבה לדמות מרכבה אשר היא מארבעה:

וא"א מבלי הערות ג"כ אחרות, ר"ל שא"א שלא יעורר הערות אחרות בענייני מעשה המרכבה בתחלת החלק השלישי:

אמנם המכוון בזה הפרק אשר בעבורו היתה השבת הדברים כי אמרו רוכב שמים עניינו מסבב הגלגל המקיף ומניעו ביכולתו ורצונו. ואמרו ובגאותו שחקים, ר"ל ובגאותו השי"ת רוכב השחקים כלם וזו היא הגאוה האמתית, או הרצון בו שיש לערבות גאות על כל הגלגלים כי בתנועתו יתנועעו כלם כתנועת החלק בכל זו היא היכולת העצומה אשר הניע הכל ולזה נקרא גאוה:

ויהיה זה הענין נמצא תמיד בשכלך למה שאני עתיד לאמרו למה שהיא הגדולה שבראיות שנודע מציאות השם בה. ר"ל הקף הגלגל כמו שיבא עליו המופת:
ואמרו והבינהו, כי נצחיות התנועה בין למאמיני החדוש בין למאמיני הקדמות מורה על מניע נבדל, ולכן הביא הרב בראיה על שיש מניע נבדל בספר המדע על נצחיות התנועה, ואמר ז"ל ואלהינו ב"ה אינו גשם ולא כח בגשם שהרי הגלגל סובב תמיד, וכבר ידעת ההפרש שיש בין נצחי לקדמון, כי הקדמון יאמר על מה שעבר והנצחי יאמר על מה שעתיד ולכן אין דרך להאשים הרב בזה:

פרק עא

דע כי החכמות הרבות אשר היו באומתנו. למה שהרב הניח בפרק הקודם ואמר כי אלו העניינים האלהיים המופלאים האמתיים אשר אליהם הגיע עיון המעולים שבפילוסופים והניח ג"כ שהראיה היותר גדולה לבאר מציאות השם היא תנועת הגלגלים כי החכמים יורו זה והיה זה הפך המפורסם עתה, נתן סבה ואמר דע כי החכמות הרבות אשר היו באומתנו כאשר נמצאו עליהם רמיזות בתלמוד ובמדרשים יורו שהחכמות הרבות היו באומתנו. ואמרו באמתת אלו העניינים, לא שהם ידועים דרך קבלה אלא דרך חקירה וידיעה ונתן הסבה על אבדם מאומתנו, והנה גם הרב הניח שבנצחיות התנועה היא הראיה המיוחדת העצמית אשר בה יודע מציאות השם, וזה כשיספר איך נתחדש חכמות המדברים מתחלתה עד סופה, ויאמר שהקדמותיהם לא נלקחו מטבע המציאות אבל מה שיראו נאות למה שירצו לבארו, וכן אין בחינה אצלם במה שעליו המציאות אבל נמשכו אחר הדמיון ויבארו חדוש העולם בהקדמות שהניחו על זה הדרך לא מהקדמות נלקחות מהמציאות ואח"כ יבארו מציאות השם ואחדותו והרחקת הגשמות, ויבאר שהוא דרוש יקר ונכבד כמו מציאות האל אין ראוי להכריח ב"א בכח הזרוע לקבל ההקדמות יתבאר מהם והיעוד הנמצא כנגדם אבל ראוי שיקיים מציאות השי"ת ואחדותו והרחקת הגשמות בדרכי הפילוסופים, זהו כוונת זה הפרק. ואח"כ יבאר בפרק שאחר זה ויפרש כלל המציאות דרך הגדה וספור וראוי ליקח ממנו ראיה על אלו הג' דרושים הנכבדים, דע כי החכמות הרבות היו באומתנו באמתת אלו העניינים, כי אף שיראה בתחלת הדעת שהחכמה לא נמצאת בבני ישראל כפי המדרשות והאגדות אשר בתלמוד אשר יראה מפשוטיהם שהם חוץ מכל היקש, אחר שבא בהם רמיזות נפלאים אשר אליהם הגיעו מעולי הפילוסופים א"א לומר שהם נפלו במקרה ובבלי ידיעה, אבל החכמות הרבות היו באומתנו באמתת אלו העניינים לא על דרך קבלה אלא על הדרך האמתה, והנה אבדו באריכות הזמנים כי הזמן יהווה ויפסד הדברים כי כפי דעת החכמים החכמות יתהוו

ויפסדו פעמים רבות באורך הזמן, וגם בעבור סבה שנית. ובשלוט האומות הסכלות עלינו כי אין לנו פנאי לדעת ולתור בחכמה בהיותנו עבדים, ואמר לסכלות כי אם היו הם חכמים יחוייב עלינו שנדע מהם קצת מהדברים אבל אנו עבדים והם סכלים לא נשאר לנו תקומה. וגם בעבור סבה ג' כי אף שיהיה באומתנו אנשים חכמים לא היה מותר ללמד אותם העניינים האלהיים אלא ליחידי סגולה וכבר ידעת שסתרי תורה אין מלמדים אותם אלא לחכם ונבון לחש ובראשי פרקים. וגם בעבור סבה רביעית כי לא הותר לכתוב דבר מאלו הדברים שאפילו התלמוד המקובל לא היה מחובר בספר מקדם והיה סבת זה לענין המתפשט באומה דברים שאמרתי לך על פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב, והיה זה תכלית החכמה בתורה שהיתה הבריחה ממה שנפל באחרונה, ר"ל רוב הדעות והשתרגם וספקות נופלות בפירוש המחובר בספר כי זה אומר בכה וזה אומר בכה באופן שיתחדשו שגגות רבות ויתחדש הבלבול במעשים עד שלא ימצא דין בתלמוד שלא יהיה עליו מחלוקת והיה זה סבה להיותו בספר כי אם היה החכם מלמד על פה לא נתחדש זה הבלבול, ובעבור זה נמסר הדבר כלו לב"ד הגדול בעבור שהוא יתקן המעוות ולא יתחדש בלבול המעשים:

ואמרו וכמו שיורה עליו דבר התורה, רמז בזה כי לא אמרנוהו ע"ד התלמוד אבל הוא פשט הכתוב. ואם תורה שבעל פה נפלה בו הקפדה מהשאירו לעד בחבור מפורסם לבני אדם כולם למה שיגיע בזה מן ההפסד כל שכן שיחובר דבר מאלו סתרי תורה מפורסם לבני אדם כלם אבל היו נמסרים מיחידי סגולות ליחידי סגולות כמו שבארתי לך מאמרם אין מוסרים סתרי תורה אלא ליועץ וחכם וכו', וזאת היא הסבה המחייבת להפסק אלו השרשים העצמיים מן האומה ולא תמצא מהם אלא הערות קטנות ורמיזות באו בתלמוד והם גרגירי לב מועטים עליהם קליפות רבות עד שהתעסקו בני אדם כלם בקליפות ההם וחשבו שאין תחתם לב בשום פנים. אמנם זה המעט מזער שתמצאהו מדברי ענין הייחוד ומה שנתגלה מזה הענין לקצת הגאונים ואצל הקראים לא תחשוב כי הם לקחום וקבלום מחכמי ישראל אשר היו חכמים באמת, אבל לקחו מן המדברים מן הישמעאלים, וקרה זה כי בהתחלת הישמעאלים כת אחת והם הנקראים מעתוזל"ה:

ולקחו מהם חברינו מה שלקחו, ואמרו כי רמז הרב בזה על רבינו סעדיה וחביריו, ולזמן אחר נתחדשה בישמעאלים כת אחרת שנקראה שמם האשערי"ה ונתחדשו להם דעות אחרות לא תמצא עם חברינו מן הדעות ההם דבר, לא שהם בחרו הדעת הראשון על הדעת השני מפני שהראשון יותר נכון מהדעת השני כי שני הדעות הקדמותיהם נלקחים מהפך, המציאות אבל לקחו הדעת הראשון על השני בעבור הגידול שגדלו עליו

וקדם לדעת השניה וקבלוהו וחשבוהו ענין מופתי. אמנם הספרדים האנדלוסיים מאנשי אומתנו כלם החזיקו בדברי הפילוסופים ויטו לדעותם מה שלא היה סותר פנת דתנו. ולא תמצאם שילכו בדבר מדרכי המדברים ואחר שהם החזיקו בדברי הפילוסופים זולת מה שיהיה סותר הדת יחוייב שיהיו נוטים לדברים רבים לצד דעתנו בזה המאמר בעניינים המעטים הנמצאים לאחרוניהם:

ואחר שהניח הרב ביאר איך נתחדשה חכמת הדבור, יאמר דע כי כל מה שאמרוהו הישמעאלים בעניינים ההם והם המעתוז"לה והאשערי"ה הם כלם דעות בנויו' על גזרו' והקדמו' לקוחות מספרי היונים והארמיים אשר השתדלו לחלוק על הפילוסופים. והיה סבת זה כי כאשר כללה האומה הנוצרית האומות ההם וטענו הנוצרים מה שכבר נודע כי הוא הפך דעות הפילוסופים אשר היו מתפשטים באומות כי מהיונים והארמיים יצאו החכמים הפילוסופים ונתחדשו מלכים שומרי הדת ראו חכמי הדורות ההם מן היונים והארמיים שאלו הטענות יסתרו אותם הדעות הפילוסופיות סתירה גדולה מבוארת וידועה אפי' למי שאינו יודע, בעבור זה הולידו חכמת המדברים והתחילו להעמיד הקדמות מועילות להם באמונתם, והיה זה כמו שאמר החכם ר' משה הנרבוני כי עשו כן למצוא חן בעיני המלכים שומרי הדת:

וכאשר באה אומת הישמעאלים ונעתקו אליהם ספרי הפילוסופים העתיקו ג"כ התשובות אליהם אשר חברום על ספרי הפילוסופים ומצאו ספרי יוחני המדקדק ואבן עדי וזולתם באלו העניינים והחזיקו בהם והגיעו אל בקשה עצומה לפי דעתם, הרצון בו שחשבו שהשיגו ענין גדול אמתי כשהשיגו התשובות שנעשו על דברי הפילוסופים:

כחלק והריקות, ר"ל שהניחו מציאות עצם פרדי והריקות ובחרו ג"כ מדעות הפילוסופים הראשונים כל מה שראהו הבוחר שהוא מועיל לו ואע"פ שהפילוסופים האחרונים כבר הביאו מופת בבטולו כחלק והריקות:

וראו שאלו העניינים משתתפים והקדמות יצטרך אליהם כל בעל תורה ואחר כן פשטו הדברים וירדו אל דרך אחרת נפלאת לא נחלו בה כלל המדברים מן היוונים וזולתם, והרצון כי חכמי הנוצרים והישמעאלים ירדו לדרך אחרת מספרי היונים והארמיים שהיונים והארמיים אע"פ שהיו חולקים לדעות הפילוסופים עדין לא היו חולקים עמהם בכל הדברים אלא מה שהיא אמונתם אבל החכמים האחרונים מהישמעאלים סתרו הפילוסופים בכל מה שאמרו. ואח"כ יצאו עוד בישמעאלים מאמרים תוריים מיוחדים בהם הוצרכו בהכרח לשומרם ונפלה ביניהם ג"כ מחלוקת בדברים ההם וקיימה כל כת מהם הקדמות מועילות לה לשמור דעתם, ואין ספק כי יש ביניהם דברים שכוללים

שלשתנו, ר"ל היהודים והנוצרים והישמעאלים והוא מאמר בחדוש העולם אשר בהתאמתו לדעת כלם יתאמתו הנפלאות וזולתם, אמנם שאר הדברים אשר עמסו על עצמן שתי האומות העסק בהם כעסק האנשים ההם בענין השלוש וכעסק קצת כתות אלו בדבור, ר"ל שהישמעאלים יחשבו כי אפשר שיהיה נביא מי שהיה סכל כי האדם ילין בלתי חכם ובבקר ימצא חכם ונביא ע"ד שכל אחד מאלו הב' כתות ביארו הדברים אשר נשקעו בהם:

והבן אמרו סוף דבר כי כל המדברים הראשונים מן היונים והנוצרים ומן הישמעאלים לא נמשכו אחר הנראה מענין המציאות תחלה בהקדמותיהם אבל ישתכלו איך צריך שיהיה המציאות עד שתלקח ממנו ראיה על אמתת דעותיהם או שלא יסתרוהו וכשיתאמת הדמיון ההוא יחייבו שהמציאות הוא על צורת כך ויבאו להביא ראיות לקיים הטענות ההם אשר ילקחו מהם הקדמות עד שיתאמת בהם הדעת התוריי או על המעט לא יסתר, כן עשו המשכילים אשר הנהיגו זאת ההנחה תחלה וחברום בספרים ואמרו שגוף העיון הביאם אל זה מאין נשוא פנים לדעת התוריי, והאמת היה ההפך כי העיון לא הביאם על זה רק הדעות אשר הרגלו בהם הביאם לבקש דעות והקדמות אשר בהם יתקיים אמונתם התוריה. אמנם האחרונים אשר יעיינו בספרי המדברים לא ידעו דבר מזה עד שהם ימצאו בספרים ההם הקדומים ראיות גדולות והשתדלות חזקה לקיים דבר או לבטל דבר ויחשבו שהדבר ההוא אין צורך בשום פנים לקיימו או לבטלו במה שיצטרך אליו מפנות התורה אבל גוף העיון הביאם לזה לבלבל דעות הפילוסופים ולהראות ספק במה שיחשבוהו מופת ואינו כן הדבר, אבל אמנם טרחו הקדמונים לא בעבור שגוף העיון הביאם ע"ז אבל למה שהגיע ממנו מן ההפסד בדעת אשר ירצו לאמתו ואפילו אחר מאה הקדמות הסירו אותם הראשונים מן המדברים החולי מעקרו, ר"ל כי כשיראה הקדמה שאפילו אחר מאה הקדמות יבטל הדעת התוריה בטלוה המדברים, ובעבור זה חשבו קצת מן האנשים שגוף העיון הביאם לזה, והאמת כי הוא בעבור כי זאת ההקדמה מזקת לדת אחר מאה הקדמות, והנה אין ראוי ליקח ראיה מהדעות התוריות ולקיים הקדמות איך יתקיים אותו הדעת או על המעט לא יסתרהו אבל מהמציאות הוא ראוי שילקח ראיה:

אמר תמסטיו"ס אין המציאות נמשכת אחר הדעות אבל הדעות האמתיות נמשכות אחר המציאות, ואמר החכם ר' משה הנרבוני זה מן המאמרים שנפלאתי על הרב איך ייחס לתמסטי"אוס זה והלא הוא מהדרושים אשר אמר אריסט"ו במה שאחר הטבע והאריך בהם במאמר אות הגימ"ל, והשיב כי הנראה לו, בעת חברו הרב המאמר הזה היה מתבונן

בדברי האחרונים ביחוד, או נוכל לומר כי לא הגיע לרב אותו המאמר אלא מפרישת תמסטיו"ס, ולכן יחסו אליו, כי רבים מהמאמרים לא הגיעו כלם לכ"א מהמפרשים:

והבן איך הבדיל הרב בספרו בעיונו בספרי המדברים ובעיונו בספרי הפילוסופים, כי יחס המזדמן בספרי המדברים ותכלית היכולת בעיון בספרי הפילוסופים, ובזה ראוי שיעשה האדם אחר יגיעת השכל בעיון המופתי שיעיין ויקרא בספרים וירוץ מרוצת דברי המדברים, כי מידיעת האמת התרת הספקות, ולמה שדברי המדברים הם ספקות על הפילוסופים ראו שיעיין בהם האדם אחר ידיעת האמת:

והנה אמר הרב כי כל המדברים כלם דרכו דרך אחד במין אף שיחלק המין ההוא לחלקים מתחלפים במספר, והדרך ההוא הכולל לכלם הוא שאין בחינה במה שעליו המציאות מפני שהוא מנהג אפשר בשכל חלופו, כי הדבר אשר יהיה מטבע המציאות יחשבו הם שהוא על צד המנהג וההסכמה והמנהג כבר אפשר שיהיה חלופו אצל השכל. והם ג"כ במקומות רבים ימשכו אחר הדמיון ויקראוהו שכל, וכאשר הקדימו ההקדמות ההם אשר תשמע אותם אחר זה ופסקו הדין במופתיהם כי העולם מחודש וכשיתקיים כי העולם מחודש יתקיים שיש לו עושה חדשו, ואח"כ הביאו ראיה על שזה העושה אחד ואח"כ יקיימוהו בהיותו אחד שאינו גוף, זה דרך כל מדבר מן הישמעאלים בדבר מזה הענין וכן מהמחקים להם מאומתנו אשר דרכו דרכיהם, אבל הם מתחלפים בראיותיהם והקדמותיהם בקיום חדוש העולם ובטול הקדמתו אך הענין הכולל את כלם קיום חדוש העולם תחלה ובחדושו יתאמת שהבורא נמצא, ואמר הרב כי כאשר הסתכל בזה הדרך רחקה נפשו ממנו מאד רוחק גדול וכן ראוי שירוחק לכל משכיל, כי כל מה שיחשבו שהוא מופת על חדוש העולם ישיגהו הספקות אצל מי שידע ואינו מופת חותך אלא אצל מי שלא ידע בין המופת והנצוח וההטעאה אמנם מי שידע אלו המלאכות הענין מבואר נגלה שהראיות כלם יש בהם ספקות ונעשו בהם הקדמות לא בא עליהם מופת:

ותכלית יכולת המאמת אצלי מבעלי התורה שיבטל ראיות הפילוסופים על הקדמות, ומה נכבד זה כשאפשר עליו אבל לבאר חדוש העולם במופת זה א"א. וכבר ידע כל מעיין זך השכל מאמת שלא יטעה נפשו שזאת השאלה בקדמות העולם או חדושו לא יגיעו אליה במופת חותך ושהיא מעמד השכל אשר א"א להכריע אחד משני הסותרים, והראיה שהיא מעמד השכל שפילוסופי הדורות חולקים בה מהיום שלשת אלפים שנה כפי מה שנמצא בחבוריהם, ואחר שהענין בזאת השאלה כך איך נקחה הקדמה נבנה עליה מציאות הבורא ית' ויהיה א"כ מציאות השם מסופק כ"א העולם נתחדש יש אלוה ואם הוא קדמון אין אלוה וכו', או נאמר שעשינו מופת על חדוש העולם ונכריח ב"א

בכח הזרוע לקבל ממנו זה כדי שנוכל לומר שאנחנו ידענו מציאות השם יתעלה במופת וזה כלו רחוק מן האמת:

אבל הפנים האמתיים אצל הרב הוא הדרך המופתי שקיום מציאות השם ואחדותו והרחקת הגשמות יהיו בדרכי הפילוסופים אשר הדרכים נבנים על קדמות העולם, אף שהאדם לא יאמין הקדמות ולא יקבל זה מהם אבל בעבור שבדרך ההוא יתאמת המופת יגיע האמת השלם באלה השלשה דרושים נכבדים מבלתי הבטה אל גזרת המשפט בעולם אם הוא קדמון או מחודש. וכשיתאמתו אלו הג' בקשות הנכבדות העצומות במופת אמתי נשוב אח"כ לחדוש העולם, ונאמר כל מה שאפשר בו לטעון כנגד כת הפילוסופים, ואם המעיין יספיק לו מה שאמרו המדברים ויחשוב שכבר התבאר מופת חדוש העולם. אמר הרב שהוא אוהב זה מצד שיהא למעיין דעת שהשם נמצא, ואם לא יתבאר אצלך במופת אבל יקח היותו מחודש מן הנביאים קבלה בזה אין היזק. ולא תאמר איך אפשר שיהיה הנבואה אם העולם קדום, כי כבר יחשוב החושב שהנבואה היא מהנפלאות הגדולות ואם העולם מחודש יתקיים הנבואה ואם הוא קדמון לא יתקיים, אמר הרב שאין הדבר כן שכבר אפשר שיהיה העולם קדמון והנבואה אמתית כפי מה שיתבאר. אחר זה אמר הרב כי אין לקיים חדוש העולם ממה שאמרו המדברים לפי שיש בהקדמותיהם לקיים חדוש העולם בשנוי סתרי בראשית מה שתשמעהו. שא"א שלא נזכר לך הקדמות שלהם ואופני הבאת ראיותיהם כדי להראות זיופם ויגלה לנו האמת באלו הג' דרושים הנכבדים כי אינו אחר קיום חדוש העולם כפי דרך המדברים שיש להם הקדמות על חדושו כי זה שקר. אבל דרך הרבני נניח כי העולם לא ימלט מהיותו קדמון או מחודש ואם היה מחודש יש לו מחדש בלי ספק, וזה מושכל ראשון כי המחודש לא יחדש את עצמו ומחדש העולם הוא השם יתעלה, ואם העולם קדמון ראוי בהכרח במופת כך, שיש נמצא בלתי גשמי שאינו גשם ולא כח בגשם והוא אחד תמיד נצחי אין עלה לו וא"א בו השנוי ג"כ, הנה יתבאר לך כי מופת מציאות השם יתעלה ואחדותו והיותו בלתי גשם צריך שילקחו לפי הנחת הקדמות ויתקיים המופת השלם יהיה העולם קדמון או מחודש והבן, כשיתבאר מציאות האלוה מצד חדוש העולם אמר שיתבאר שיש לעולם עושה ומחדש ולא שאינו גשם ולא כח בגשם, ואמנם כשביארו בדרך הפילוסופים אמר שיתבארו הג' דרושים היקרים:

והבן אמרו ולזה תמצאני לעולם במה שחברתיו בספרי התלמוד כשיזדמן לי זכרון יסודות הדת ואבוא לדבר במציאות קיום השם שאני אקיימנו במאמרים נוטים לצד הקדמות, והיה הסבה בזה כי אין ראוי לבאר מציאות השם אשר הוא דרוש שהכל תלוי

בו ביסוד שכל האדם יקעקענו ויבקש לסותרו ואחר יחשוב שזה היסוד היקר והנכבד שהוא לא נבנה. וכ"ש כי אין ראוי לדרוך דרך המדברים בעבור שהם ראיות נלקחות מהקדמות שהם הפך טבע המציאות אשר יצטרכו לבאר שאין טבע לדבר כלל, וראיות הפילוסופים על אלו הג' בקשות נלקחות מטבע המציאות הנראה אשר לא ירוחק אלא מפני שמירת קצת דעות. והנה אחר זה אמר הרב שיפריד בזה המאמר פרק בדברי חדוש העולם וכו' ויגיע אל התכלית אשר השתדל עליה כל מדבר מבלתי שיבטל טבע המציאות ולא יחלוק על אריס"טו בדבר שהביא עליו מופת, כי הראיה אשר הביאום קצת המדברים בחדוש העולם והיא החזקה שבראיות אשר לא הונחו להם עד שבטלו טבע המציאות כלו וחלקו על כל מה שביארו הפילוסופים הנני אגיע אל אותה הראיה מבלתי שאחלוק על טבע המציאות ולא אצטרך להכחיש המורגשות. והנה אמר הרב שיזכור לך הקדמות המדברים הכוללות וכו'. ואמר ואבאר לך מה שראוי מכל הקדמה אשר יקיימו וכו', והרצון בו שיודיע הרב מקום הטעות בהם ואח"כ יאמת שדרך המדברים אינה כלום ואח"כ יזכור לך הקדמות פילוסופיות הקרובות בזה יבחר דרכם:

ואלו ההקדמות רובם יעלה אמתתם בתחלת שמיעתם וקצתם יוסיף מקומות מופתיים מן הספרים הטבעיים, הרצון בו יורוך מקומות מופתיים מן הדברים הטבעיים או ספר מה שאחר הטבע ותלך אל מקומו יתבאר לך מה שצריך לבאר. וכבר הודעתיך כי אין בנמצא זולת האל ומעשיו ואין ראיה עליו אלא מזה הנמצא מכללו וחלקיו, והוא מאמר אמתי כולל כל אלו הדרושים והיא חכמת הפילוסופים ובו השתתפו עם הנמצא הראשון זולת שהוא יתעלה ידע עצמו וידע הנמצאות מצד עצמו בידיעה כללית א"כ אין לקיחת ראיה אלא מהנמצא. וראוי שיבחן הנמצא לפי מה שהוא וילקחו הקדמות ממה שיראה מטבעו, כי כל למוד ולמוד אמנם תהיה מידיעה מבוארת מושכלת, כי אין ראוי שהקדמות הדברים יקובלו בקבלה, אלא שיהיו הקדמות מבוארות ונגלות, והבן זה כי זה הדרך הוא זולת דרך המדברים ולזה ראוי שידע צורת זה העולם בטבעו הנראה ואז אפשר שתביא ראיה על זולתו. ולכן אמר הרב להביא פרק אחר ביאר בו כלל המציאות ע"צ הגדה עם שכבר בא המופת עליו:

ואח"כ אמר הרב שיביא פרקים שיזכור בהם הקדמות המדברים וכל זה יהיה בחלק הא'. ובחלק הב' אביא פרקים אחרים אבאר לך הקדמות הפילוסופיות ודרכי ראיותיהם על הבקשות ההם. ואח"כ תבחר לך הדרך אשר אני אלך בה כמו שבארתי לך באלו הד' בקשות שהוא מציאות השם ואחדותו והרחקת הגשמות וחדוש העולם, וכ"ז יהיה בחלק השני:

פרק עב

דע כי זה הנמצא בכללו הוא איש אחד וכו', זה הפרק יקר ונכבד מאד נקרא שעור הקומה, וכבר אחז"ל אמר רבי ישמעאל כל היודע שיעורו של הקב"ה מובטח לו שהוא בן העוה"ב ואני ועקיבא ערבים בדבר, ולכן נאריך בזה הפרק קצת אריכות, דע כי זה הנמצא כולל אחד לא זולת זה כי כדור הגלגל הקיצון וכל מה שבו מכלל הגרמים השמימיים והיסודות והמורכבים הוא איש אחד בלי ספק כראובן ושמעון באישות, והשתנות עצמיו ר"ל עצמי זה הכדור וכל מה שבו כהשתנות עצמי איש אחד מבני אדם, ופירש זה הענין ואמר באיזה ענין העולם הוא אחד והוא רבים כשם שהאיש מחובר מאברים מתחלפים בבשר ועצמות ומליחות משתנות שהם הארבעה לחות, כן זה הכדור בכללו הוא איש אחד מחובר מהגלגלים ומהיסודות הארבעה ומה שהורכב מהם ואין רקות בו כלל שאם היה בו רקות לא היה אחד כמו שבאדם אין בו רקות אלא מקשה מלא נקודת מרכזו כדור הארץ והמים מקיפין הארץ וכו', וזה הגשם החמישי יש בו כדורים רבים אחד תוך השני אין פנוי ביניהם ולא רקות כלל אלא הקפתם מתוקנת מדובק אחד באחד כולם מתנועעים תנועה סבובית שוה, כי כל כדור מהם לא ימהר פעם ויאחר פעם כמו תנועת היסודות כי כל אחד מהם כשיקרב אל מקומו הטבעי ימהר אליו ואין התנועה שוה וכל מה שיתנועע תנועה הכרחית מהם כשיתרחק ממקומו יותר יתנועע באיחור יותר אבל המתנועע בסבוב לא יתאחר פעם ולא ימהר פעם עם שימצאו בהם כדורים יותר ממהרי התנועה מקצתם והממהר תנועה מכלם היא תנועת הגלגל המקיף בכל, והבן זה כי לא אמר הרב שיתנועעו תנועה הכרחית כמו שיחשבו רבים שכל הגלגלים יתנועעו בתנועת הגלגל תנועה הכרחית אבל יתנועעו כמו תנועת החלק בכל וזה לא יקרא תנועה הכרחית:

ונקודות מרכזי אלו הגלגלים משתנים מהם מי שמרכזו מרכז העולם והוא כדור הארץ, כי מרכז גלגל ערבות הוא כדור הארץ וכן גלגל הכוכבים וגלגל לבנה, ומהם שמרכזם הוא זולת מרכז הארץ, ומהם מי שיתנועעו תמיד תנועה מיוחדת לו וכו', לא שיתנועע מן המזרח אל המערב פעם ומן המערב אל המזרח פעם כי מי שיתנועע מן המזרח אל המערב והוא גלגל היומי לא יתנועע לעולם מן המערב אל המזרח ומהם מי שיתנועע תמיד מן המערב אל המזרח:

וכל כוכב שבאלו הכדורים הוא חלק מן הגלגל וכו', בהפך מה שסברו חכמי ישראל שחושבים שהכוכבים מתנועעים בגלגלים ולזה התקינו בתפלות ואמר מוציא חמה ממקומה ולבנה ממכון שבתה, אם לא שירצו באמרם זה שיתנועע בתנועת הגשם אשר

הוא בו אבל עזרא ובית דינו הוא אמתן ואחר כמה שנים נצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל:

וחמר זה הגשם החמישי המתנועע בסבוב אינו כחמר גשמי הד' יסודות, דעת הרב שיש לגלגלים חמר וישתתפו בו כל הגלגלים ומצד שחמרם אחד יתנועעו כלם בסבוב ומצד שהם מחולפי הצורות יתנועעו זה בחלוף זה זה למזרח וזה למערב וזה במהירות וזה באיחור זה החמר אינו כחמר גשמי הד' יסודות ילבש צורה ויעדר צורה ומה שהיה אש ישוב אויר ומה שהיה אויר ישוב מים ומה שהיה מים ישוב ארץ וילכו בסבוב בהתהוות קצתם מקצתם, ואמנם צורת הגלגלים הם קבועים בזה ההיולי, וב"ס ואבוח"מד יחשבו שחמרם מתחלף כמו שצורתם מתחלף, וב"ר ירצה שאין להם חמר כלל כי כל מי שיש לו חמר הוא הווה ונפסד והגלגלים אינם הווים ונפסדים א"כ אין להם חמר וכלם ישתתפו בתנועה סבובית למה שהם גשמים כדוריים ויתחלף כ"א מהם מצד כי טבע כל כדור נבדל מחברו במציאות ומהות שהם מתחלפים פירוש במין, וכבר יתבאר זה באות למ"ד ממה שאחר הטבע:

ואמר הרב כי אלו הגלגלים אינם פחות מי"ח כדורים, והם אלו כפי דעת המפרשים שצ"כ לבנה כוכב וגלגל יוצא לכל אחד ואחד מאלו הרי עשרה ונוגה וחמה וב' גלגלים יוצאים לכל אחד מאלו הרי ששה וגלגל ערבות וגלגל הכוכבים הקיימים הרי שנים נמצאו כלם י"ח גלגלים בלי ספק:

ומה שאמר הרב אמנם אם יש שם גלגלי הקפות יש בו עיון, אמר זה כפי חכמת התכונה אמנם כפי שרשי חכמה הטבעית הנה הוא נמנע כי לא תהיה תנועת מן המרכז כתנועת האש והאויר ולא אל המרכז כתנועת המים והארץ ולא סביב המרכז כגלגל ערבות והאלוה ברא הכל בטבע התנועה:

תוך זה הכדור הקרוב אשר הוא סמוך לנו חמר אחר מתחלף לחמר הגשם והחמישי קבל ד' צורות ראשונות ושב בארבעתם ד' גופים הארץ והמים והאויר והאש, דע כי החמר הראשון אין לו צורה כלל כי הוא נעדר מכולם והוא בכח אל כל הצורות כספיר שהוא נעדר מכל המראים והוא בכח אל כלם והבן אמרו ושב בארבעתם ד' גופים הארץ והמים והאויר והאש, הורה בזה הרב כי הצורה הגשמית אינו דבר נוסף על הארץ והמים והאויר והאש כי הצורה הגשמית היא צורת הנטיה אשר יש לאלו היסודות והארץ אינו גשם והארץ והמים אינו גשם ומים אבל הגופים אינם זולת אלא היות ארץ ומים ואויר ואש. וכל אחד מאלו הארבעה יש לו מקום טבעי מיוחד בו ולא ימצא לזולתו והוא דבק עם טבעו, כי המקום דבר נמשך לטבע כל אחד מהם ונמשך המקום לצורת כל אחד

מהם וכמו שצורת כ"א מהם מתחלפת כך המקומות מתחלפים מקום הארץ שיהיה תחת המים והמים מקיפים כפי המונח הטבעי וכן האויר למים ואש לאויר הוא תכלית גלגל הלבנה:

והם גופים מתים אין חיים בהם ולא השגה ולא יתנועעו מעצמם, כי הב"ח יוכר מבלתי ב"ח כשיש לו השגה ותנועה מקומית ואלו הגשמים אחר שהם פגרים מתים אין להם לא השגה ולא תנועה בעצמה אבל הם שוכנים במקומותיהם הטבעי כי אין להם מטבעם אלא מנוחה כמו שיתבאר בח' מהשמע ואם יוציאו האחד ממקומו הטבעי בהכרח בסור המכריח יתנועע לשוב אל מקומו הטבעי אשר הוא לו כדמות צורה ויקצר בכל כחו בפעולות הטבעיות והקו הישר הוא יותר קצר שבין שתי התנועות ולכן יתנועעו היסודות לשוב אל מקומם בדרך היותר קצר ואין בו התחלה שינוח בה ולא שיתנועע בה על בלתי יושר, והתנועות הישרות הנמצאות לאלו הד' יסודות כשיתנועעו לשוב אל מקומם שתי תנועות תנועה אל צד המקיף והוא לאש ולאויר ותנועה אל נקודת המרכז והוא למים ולארץ וכשיגיע כ"א מהם אל מקומו ינוח שאין להם מעצמם אלא המנוחה לבד במקומם הטבעי אבל הגופים ההם העגולים הם חיים בעלי נפש ומשיגים ומכירים ואחר ההשגה יתנועעו ואין התחלת מנוחה בהם כלל לא בעצם ולא במקרה כי לא יקרה להם ליאות ויגיעה ולכן לא יתנועעו כלל. ואמנם הגשמים אשר הם מתים עם שהמנוחה להם בטבע יקרה להם התנועה כשהוכרחו לשוב אל מקומם אז יתהווה האש במקום התחתון או המים במקום העליון, אם כן הגשמים היסודיים יש להם התחלת המנוחה בעצם והתחלת התנועה במקרה ואמנם הגרמים השמימיים אין להם התחלה טבעית אלא להתנועע ואין התחלת המנוחה בהם כלל:

לא ישיגם שנוי. ר"ל לגרמים השמימיים לא מהויה והפסד ולא מגודל וקוטן ממאמר הכמה ולא שום שנוי משער האיך אשר יתחממו ויתקררו או יקבלו שנוי אחר לכן הם תמיד על ענין אחד:

אלא בהנחה, ר"ל ואם יקרה להם שנוי לא יהיה אלא במחצביהם כי ישתנה יחס חלקי קצתם לקצתם בהיותם מתנועעים בסבוב:

אבל אם יש להם שכל שיציירו בו אין זה מבואר אלא אחר עיון הדק, וכוונת זה הפרק לבאר הדברים המבוארים אשר א"א לשום משכיל להכחישם:

וכשיתנועע הגשם הה' בסבוב וכו' יתחדשו ביסודות מפני זה תנועה הכרחית יצאו בגללה ממקומם הטבעי, ר"ל באש ובאויר וידחו אל המים ויעברו האש והאויר והמים בגוף הארץ על עמקה, כי כבר יתבאר בשני מהויה והפסד כי כל המתהוים יתהוו במקום

התחתון והוא הארץ והארץ גובר עליהם ויתחדש ליסודות ערוב ואח"כ יתחילו להתנועע לשוב אל מקומותיהם כשיפסד הערוב. ויצאו חלקים מן הארץ ממקומותיהם בחברת המים והאויר והאש והם בזה כולם פועלים קצתם בקצתם ויתפעלו קצתם מקצתם ויפול ההשתנות במעורב, רמז בזה אל גדר המזוג ושהוא ההתגמלות עד שתנוח לכל איכות המתדמה והיא הצורה המזגית, לא שינצח היסוד האחד לאחר כי זה הפסד לא מזג ויפסדו צורת היסודות אשר היו קודם ויבאו אלו הצורות עם תוספת מהצורה המזגית ולכן היה המתהווה מהם מורכב לא פשוט וכאלו צורות היסודות תמזג בממוצע בין הכח והפועל, והבן זה, לא מה שהבינו רבים מהחכמים כי צורת היסודות נשארו במורכב והם נשארים בצד שיפסדו קצת הצורות וישאר קצת שאם היה הדבר כן היה בצורות פחות ויתר ואם היו צורות היסודות נשארות במורכב לא היתה בכאן הווייות הפשוטים ואחר הויית הפשוטים יהיה כל מה שיתהווה הויית ההשתנות, וזה שקר, כי ישתנה השם והגדר במורכבים כמו שישתנה בפשוטים ולא תהיה בכאן הויה מוחלטת, ולבאר זה הדרוש צריך ביאור יותר ארוך אבל די בזאת ההערה:

עד שיתהוה מהם תחלה הקיטורים לפי מיניהם החלוקים, והם המים והשלג והרעם והרוח והכוכבים המדלגים ושאר הדברים הנמצאים באויר. ואח"כ יתהוו המחצבים והם המקורים כפי מיניהם והם האבנים היקרות והגפרית והסלמוני"אק ודברים רבים לא ימנו ומיני הצמחים כלם ומינים רבים מהב"ח כפי מה שיגזור מזג המעורב כי אין כולו מצד הנותן אבל יתחלפו הצורות מצד המקבלים:

וכל הווה נפסד אמנם יתהווה מן היסודות ואליהם יפסד, כי אלו הד' צורות הם הם התחלות לכל הדברים ההוים הנפסדים המורכבים:

וכן היסודות יתהוו קצתם מקצתם ויפסדו קצתם אל קצתם אחר שהם משותפים בחמר אחד מהם והם ההפכים, הנה הורה בזה החכם כי בהתהוות היסודות ישוב הנושא לחמר הראשון ואמנם בהתהוות המורכב או בהפסדו אליהם לא ישוב אל החמר הראשון אלא באמצעות צורות היסודות שאם היה הדבר כן היה הויית הפשוטים כהוויית המורכבים:

וא"א המציא חמר בלי צורה וא"א שימצא צורה טבעית בלי חמר, ולכן נברא אדם וחוה באחד ואם האדם נברא קודם כי מה שבפועל קודם למה שבכח ולכן הובא חוה אל האדם ולא האדם אל חוה, והבן זה:

יהיה הענין א"כ בהווייתם והפסדם והויות כל מה שיתהווה מהם ויפסד אליהם חוזר חלילה כדמות סבוב גלגל, כי בהנשא החיות ינשאו האופנים. עד שתהיה תנועת החמר הזה בעל צורה בבא בו הצורות זו אחר זו כתנועת הגלגל באנה בהשתנות ההנחות

בעצמם בכל חלק מחלקי הגלגל, הרי יתבאר שהויית המורכבים והפשוטים ימשך לתנועת הגלגל:

וכמו שבגוף האדם אברים ראשיים וכו', וכמו שהאבר הראש אשר הוא הלב כי ממנו יוצאות כל הכחות הטבעיות והנפשיות והחיוניות אם הם סוגים ג' כפי הדעת האמתי יוצאות מהלב והוא מתנועע תמיד והוא התחלת כל תנועה שתמצא בגוף וכו', כי הלב ישלח לכבד הכחות הטבעיות כלם ולמוח הכחות הנפשיות ואחר זה אלו ישלחו לכל שאר האברים, כן הגלגל הוא המנהיג לשאר חלקי העולם וכו' הנה כל תנועה שתמצא בעולם התחלתה הראשונה תנועת הגלגל, וזה כבר יתבאר בשמע הטבעי כי כל התנועות יעלו אל תנועת ההעתקה ותנועת ההעתקה יעלה אל תנועת הגרם השמימיי וכל נפש שתמצא בעולם בבעל נפש התחלתו הגלגל אחר כי כל פועל לא יפעל ולא יתן אלא מה שדומה למה שבעצמו, וכבר ביארנו בפרק רכב שבגלגל ערבות ימצא בו רוחות ונשמות שעתיד הקב"ה לברוא:

ודע כי הכחות מגיעות מן הגלגלים כפי מה שהתבאר וכו', והרצון בזה כי לדעת הרב א"צ פועל אחר לעשות צורת המקורים כמו שיחשוב ב"ס ואבוחמ"ד שיחשבו כי ההכנות יקנו הגלגלים ואמנם צורת כל נמצא יקנוה מהשכל הנבדל, והרב יסבור שהערוב וההרכבה יפעלהו הגלגל לבדו מבלתי פועל אחר שהוא השכל הפועל ולכן אמר בהרכבת המקורים שיספיק הגלגל, ואמנם כאשר תתן הנפש הצומחת ונפש החיה וכח הדברי לא אמר שיספיק הגלגל ולכן אמר שיתנהו הנבדל, ולמה שזה יצטרך אל מופת ועיון דק וכוונת זה הפרק כמו שאמר לבאר הדברים המבוארים אשר א"א הספוק בם, רמז הרב באלו הכחות המגיעות מן הגלגלים בזה העולם מה שאמר במרכבה וארבעה פנים לאחד:

וכל זה, ר"ל כל הכחות המגיעות מן הגלגלים במצוע האור והחשך כי אלו הב' דברים הם סבת ההויה וההפסד כמו שרמז הכתוב ויאמר אלהים ואחר נמשך הוויית כל שיתהווה בזה העולם:

וכמו שאם ינוח הלב כהרף עין ימות האדם וכו', הרצון בו שאם ינוח הלב ימות האדם ויבטל עצמותו ומהותו ויפסד אל דבר שהוא יקרא מיתה כן אם יפסד תנועת הגלגל יפסד זה העולם בכללו ויבטל מה שבו וימצא העולם כלו מת וימצא עולם אחר שיצדק עליו שם המת כמו שיצדק על האדם המת, לא שיפסדו אל שיהיה העולם נעדר לגמרי כי זה בלתי אפשר כי הגשמות א"א שיפסד ללא דבר ולא שיתהווה מלא דבר כפי הטבע אם לא יהיה מעשה נסים, והבן זה:

הנה אמר כן צריך לך שתצייר כל זה הכדור וכו', והרצון בו כי כמו שהאדם כשיצייר איש אחד מהאישים יצייר בו שהוא אחד בצורה וכל האחדים הרבים שהם מתאחדים בו כי הוא איש אחד חי מתנועע בעל נפש כן ראוי לצייר כל זה הכדור וכל מה שבתוכו, וזה הציור הוא הכרחי מאד ומועיל מאד להביא מופת על היות השם אחד כ"א העולם אתד יהיה המהוה אחד והוא אדון הכל כמו שיתבאר בעתיד ולכן אדון השמים היה הוא אדון הארץ:

וגם יועיל מאד לדרוש אחר עמוק מאד והוא אם ה' אחד איך יבאו ממנו דברים רבים, והנה בזה הציור יתבאר ג"כ שהוא אחד ברא אחד מבלתי שיסופק איך מהאחד יבאו רבים:

וכמו שא"א שימצאו אברי האדם בפני עצמן והם אברי איש באמת וכו', בזה המציאות המונח אשר דברו הנה שהוא המציאות הגשמי, ואולם עולם השכלים הנה לא דבר הרב הנה למה שהוא מסופק מאד כי כפי דעת הקדמות אי אפשר שימצא אחד מהשכלים ולא הי"ת מבלי שימצא עולם הגשמי, ואמנם כפי דעת החדוש אפשר שימצא האלוה ולא ימצא העולם, ולכן התנה הרב בזה המציאות המיושב אשר דברנו בו עד שימצא אש מבלי ארץ או ארץ מבלי שמים או שמים מבלי ארץ ולכן אמרו חכמינו ז"ל קורא אני אליהם יעמדו יחדו, הפך הנאמר שמים נבראו תחלה או ארץ נבראת תחלה, וזה הסוד גלהו אדון החכמים בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, ודע כי חלקי האדם כשימצאו באדם יצדקו שמם עליהם כי הבשר יקרא בשר והעצמות עצמות והגידים גידים וכשנפרדו ונלקחו מהאדם הבשר לא יקרא אלא בשתוף השם, וכ"ש האבר הכליי וג"כ כשמת האדם שהחלקים לא יקראו כשם אשר נקראו קודם שמת. וכמו שבאדם כח אחד יקשור אבריו קצתם עם קצתם ינהיגם ויתן לכל אבר מה שצריך שישמור עליו תקונו וידחה ממנו מה שיזיקהו, וזה הרצון בו שיתן לכל אבר ואבר מה שצריך שישמור לתקונו באופן שידחה ממנו ג"כ מה שיזיקהו, והוא אשר ביארו אותו הרופאים ואמרו הכח המנהיג גוף החי כו', והרצון בו שהבאים מהגלגל שתי כחות, אחד לשמור המין לעולם, והשני לשמור האיש הזמן הקצוב לו ביותר מעולה שאפשר, וזהו הרמז במעשה וידי אדם מתחת כנפיהם, ואמנם ייחסם לאדם להיות ידי אדם היותר טובות והמקיימות השארות האיש והדוחים מהמזיק יותר משאר ידי הבעל חי, זה הכח יש בו העיון אם הוא במצוע הגלגל אם לא:

אמר הרב משה הנרבוני הנה תוכל להבין שכמו שהכח הקושר אשר הוא מנהיג גוף החי יקרא טבע כן הכח הקושר אשר בעולם בכללו השמר המינים והאישים

השמימיים והשומר מדת מה שאפשר לאישים ההוים ונפסדים ומנהיגם יקרא טבע הכולל, כשיאמרו בכלל הנמצאות שהטבע לא יעשה דבר לבטלה, וכמו שהטבע האישי בחי מושפע מצורת החי כן הטבע האלהי הכולל הוא מושפע מן ההתחלה הראשונה, וכמו שהראשון הוא צורת הגלגל נוכל לומר שהוא במצוע הגלגל ר"ל במצוע עצמותו שהיא צורתו הנבדלת אך לא כמו שחשב הרב שכבר יהיה במצוע הגלגל לדעתו באמתת הגלגל ושלא יושפע ראשונה מן הראשון, והמופת על זה כי זה הכח קושר העולם בכללו ובו נקשרו כל הכחות הרוחניות והגשמיות המניעות הנפשיות והשכליות ואיך יקשור לכחות הנבדלים כח הבא מגשם, והמופת מבואר ובעיון נגלה ועל כן אין לספק אם הוא במצוע הגלגל אם לא כי הוא מושפע מן התחלה הראשונה:

אמר שם טוב איך משפיע השכל דבר שלא יהיה שכל זה דבר קשה הציור מאד, ולכן יספק הרב אם זה הכח הוא במצוע הגלגל אם לא, ודע כי הקושר לעולם הגשמי הוא כח גשמי והקושר לעולם הגשמי שיהיה אחד עם הרוחני והוא האל יתעלה ולכן היה העולם אחד עם שהמיחד הגרם השמימיי הוא כח אחד עם זה העולם הוא זולת המייחד עולם השכלי עם הגשמי וזה דבר מבואר ויש בזה דעות נפרדים והדבור בהם לפי שהוא הפך המפורסם מחכמים יעזב. וכמו שבגוף אישי האדם דברים מכוונים וכו' ומהם מה שהם משתמשים לאלו הב' כחות כמו הידים והעינים ושאר האברים הכליים, וכל אלו הדברים מכוונים ובהם דברים בלתי מכוונים לעצמן אבל הם דבקים ונמשכים אחר מזג האברים ההם לפי הכרח החמר ונמשכו אחר הוויות המכוונות כשער הגוף ומראהו, ולמה שאלו אינם מכוונות לעצמו לא ימשכו על הסדר וימצא היתרון בהם בין האישים רב מאד מה שלא יהיה זה באברים אשר הם מכוונים, שאתה לא תמצא איש יהיה לו כבד עשרה כפל כבד איש אחר ותמצא איש נעדר הזקן או שער מקומות הגוף או שיהיה לו זקן עשרה כפלי זקן איש אחר או עשרים כפל. וזהו הרבה בזה הכת, ר"ל יתרון השער והמראים כן במציאות בעצמו מינים מכוונים מן ההוייה קיימים נמשכים על סדר אין הבדל ביניהם אלא מעט לפי רוחב המין ההוא בכמותו ואיכותו ומינים בלתי מכוונים אבל נתחייבו לטבע ההויה וההפסד הכולל, כי מצד שהחום השמימיי נמשך מהגלגלים לעשות המינים השלמים ימשך מזה החום שיתהוו מיני התולעים המתילדים באשפות ומיני בעלי חיים המתילדים בפירות כשיתעפשו ומה שיולדו מעפוש הליחות כי כל אלו אינם מכוונים לעצמם. ואמר הרב כי סוף דבר יראה לו כי כל מה שלא ימצא לו כח ההולדה לדומה לו שהוא מזה הכת ולזה לא תמצאם שומרים סדרם, ואמר אריסט"ו כי

כל בעל חי שאינו מוליד כמותו ואין לו עליה ועמידה וירידה בחיים אינו בעל חי שלם ונתהוה מהמקרה ומההזדמן:

ולזה לא תמצאם שומרים סדר אף על פי שא"א מבלעדיהם. והרצון בזה שלא יחשב אדם כי בעבור שהוייתם תמידית הם מכוונים לעצמם כי זה אינו כן כמו שא"א מבלתי מראים משתנים ואי אפשר מבלי מיני שער בני אדם, וכמו שזה הוא דבר נמשך לטבע ההוייה וההפסד כן הבעל חי הוא נמשך לטבע ההוייה וההפסד, וכמו שבבני אדם גשמים אישיהם עומדים באברים הראשיים וגשמים עומדים במים לא באיש כליחות הארבע כן במציאות בכללו גשמיים קיימים עומדים באיש והוא הגשם החמישי בכל חלקיו וגשמיים עומדים במין כיסודות ומה שהורכב מהם כי כל זה הווה ונפסד. וכמו שכחות האדם המתחייבות להוייתו ועמידתו הם בעצמם המחייבות להפסדו ואבודו כן סבות ההוייה הם בעצמם סבות ההפסד וכו', והמשל בו שאלו הארבע כחות הנמצאות בגוף כל ניזון והם הכח המושך והמעכל והמחזיק והדוחה אילו היה אפשר שיהיו אלו הכחות בכחות השכליות עד שלא יעשו אלא מה שראוי ובעת הראוי ובשיעור הראוי היה האדם נצול ממכות גדולות וחלאים רבים. אמנם בעבור שלא היה אפשר זה אבל הם עושים מעשים טבעיים בלתי מחשבה והשתכלות ואינם משיגים מה שיעשו כלל יראה כי הטבע ואם הוא חכם במה שהוא מביא אל התכלית הנה הוא אינו יודע מה שיעשהו אבל יפעל מסוג פעולו, כענין הסמים המשלשלים כי המשלשל הנה ימשוך ראשונה מה שהוא מטבע משיכתו ואם לא ימצא מה שימשוך ימשוך משאר הליחות לכן התחייב שיתחדשו בעבורם חלאים גדולים ומכות אע"פ שהיו הם הכלים בהווייית האדם ובעמדו המדה אשר יעמוד, ובאור זה כי הכח המושך על דרך משל אילו לא היה מושך אלא הדבר הנאות לו מכל צדדיו והשיעור הצריך אליו, והרצון בו שיהיה הכמות והאיכות נאות שאם יהיה המזון בלתי נאות לא ימשכהו או שיהיה רב הכמות לא ימשכהו, אבל הכח המושך אי אפשר מבלתי שימשוך בין שתהיה הליחה רעה או רכה או יותר חמה ממה שצריך או יותר עבה או יותר דקה או שתמשוך יותר ממה שצריך עד שתפסד צורת האבר או האברים ויתחדשו חלאים רעים ונאמנים, וכן הענין גם כן בשאר הכחות הארבע. כן הענין בעצמו בכל המציאות ענין המביא להווייית מה שיתהווה והמשך מציאותו מדה אחת והוא ערוב היסודות בכחות הגלגליות המניעות אותם המפוזרות בהם היא הסבה בעצמה בהתחדש סבות מזיקות במציאות כזרמים והמטר הסוחף והשלג והברד והרוחות החזקות והרעמים והברקים ועפוש האויר או התחדש סבות ממיתות מאד יכלו ארץ או ארצות או אקלמים בהשקע מקומות והרעש

והזועות והמים השופעים מן הימים והתהומות, כי אלו הדברים הם סבות ההוייה הם בעצמם סבות ההפסד, ובכאן רמז הרב לרעות הבאות בעולם כי סבות ההוייה הם סבות ההפסד אלא שהם סבות במקרה ולזה נכנס רע על הנמצאות במקרה, ובזה המין תותר קצת מהרעות הבאים לצדיקים, אם מעצמם מצד הכחות הטבעיות, ואם מסבה מחוץ כי בהתחדש כחות הגלגלים יתחדשו סבות מזיקות יכלו ארץ או ארצות ואקלמים וכל שכן איש אחד יהיה מי שיהיה, וזהו הקדמה למה שאמר הרב בספר איוב באמרו אש אלהים נפלה מן השמים וכו' או והנה רוח גדולה באה מן המדבר וכו' והבן זה. ודע כי כל מה שיאמר הרב בזה הפרק הוא לבאר מעשה בראשית ולבאר מעשה מרכבה ולבאר ההשגחה ולבאר התורה והמצוה, ואנחנו כבר רמזנו על קצת מהדברים:

ודע כי זה מה שאמרנוהו כלו מדמות העולם וכו':

אמר שם טוב אני שמעתי וראיתי לחכמים גדולים בספריהם בספר השמע ולא ידעתי אם הוא בשם אריסט"ו או אמרו אבן רש"ד ואפשר שהרב לא ראה אותו ולא שמעו משום אדם, ואין ספק כי הבעל חי אין ראוי שיקרא עולם קטן אחר שבבעל חי לא ימצא צורה שכלית, ואמנם באדם למה שימצא בו צורה שכלית ראוי שנאמר שהוא דמות העולם ושהוא עולם קטן והעולם עולם גדול, וזה שאמר הרב אמנם נאמר באדם שהוא עולם קטן מפני הדבר אשר ייוחד באדם והוא הכח המדבר השכלי אשר הוא השכל וכו', כי כל איש מאישי בעלי חיים כו', אבל ילך ויעשה לפי טבעו ויאכל מה שימצא שהטיב לו וישכון באיזה מקום שיזדמן וישכב עם אי זה נקבה שימצא בשעת הערת החמום אם יהיה לו עתות הערת החמום ויתמיד בזה אישי המדה אשר יתמיד וימשך מציאות מינו ואינו צריך כלל לאיש אחר ממינו יעזרהו ויסמכהו על עמידתו עד שיעשה לו דברים לא יעשה מעצמו, אמנם האדם לבד אילו ישוער איש ממנו לבדו וכו' והוא בעבור שמזונותיו אשר בהם עמידתו צריכים אל מלאכה כי צריך לחרוש ולזרוע ולקצור ולברור ולטחון ולאפות וכל אלו המלאכות לא יעשו באיש אחד ולו יהיה האדם בריא ולא יהיה בעל חולי צריך אל מלאכות רבות ולעשות לו בית דירה ג"כ, ולכן אי אפשר שימצא האדם יחידי כמו שאמר לא טוב היות האדם לבדו, ולזה אמר הרב כי לא תשלם הנהגת שום איש אלא במחשבה והסתכלות ואולם הבהמות אין להם מחשבה והסתכלות וג"כ האדם יעשה בכלים רבים ואולם הב"ח לא יעשו בכלים אלא בעצמם והאנשים יצטרכו אל קבוץ וא"א להחיות בלי קבוץ ולכן היה האדם צריך שיתקבץ באישים רבים עד שהתפרד כל אחד מהם בעסק אחד וזה בא הרמז לא טוב היות האדם לבדו אעשה וכו', ולמה שהקבוץ הוא מוכרח והאנשים מתחלפים בטבעים בתכלית החלוף זה מפזר וזה כילי זה גבור

וזה חלש וזה נואף ובלתי ישר וזה בלתי מרגיש אפי' הצריך לבקש וקבוץ ההפכים קשה מאד וא"א מבלי קבוץ, הוצרך הטבע האלהי לברוא אנשים שינהיגו מין האדם ואלו הם הנביאים או החכמים הנמצאים בכל אומה ואומה או המלך הנמשך אחר סדור הנביא או החכם, ובכאן רמז הכרח התורה והכרח המנהיג. ומפני זה נמצא הכח המדבר אשר הוא יחשוב ויסתכל ויעשה ויכין ויזדמן במינים מן המלאכות מזוניו וכנו ולבושו ובו ינהיג כל אברי גופו כי ישתמשו כלם כפי השכל, עד שיעשה מהם השכל שהוא ראש ואדון מה שיעשו ויתנהגו האברים אשר תחת יד האברים הראשיים, ובעבור זה אילו דמית בנפשך אחד מבני אדם נשלל זה הכח מונח בכח החיוני לבד היה אובד לשעתו, וזה הכח נכבד מאד יותר מכל כחות בעל חי והוא ג"כ שלם מאד הוא נכבד למה שהוא שכל והשכל הוא הדבר היותר נכבד שבנו, והוא שלם מאד כי הוא תכלית כל מה שנמצא בזה העולם השפל והוא מהות האדם אשר בו אדם לא כשאר כחות הנפש ולכן היה נשלם בזה הכח. לא תובן אמתת זה הכח בתחלת הדעת המשתתף, הרצון בדעת המשתתף מה שהשתתפו רבים בו כי הדברים אשר הם בנקל ידועים ישתתפו הכל בם ואולם הדברים העמוקים לא ישתתפו הכל בהם, ואכן ידיעת זה הכח לא יודע לכל אבל ידעו אותו האנשים השקועים בחכמה והם השרידים אשר ה' קורא, וכמו שהאדם יתנהג בזה הכח ואילו דמית אחד מבני אדם נשלל מזה הכח לא די שיהיה כב"ח אבל יהיה יותר פחות ממנו, כן במציאות דבר אחד הוא המנהיג לכללו המניע לאבריו הראש הראשון שהוא גלגל ערבות אשר נתן לו כח ההנעה אשר ינהיג בו מה שזולתו ואילו ידמה האדם בנפשו בטול הדבר ההוא בטלה מציאות זה הכדור בעצמו הראש ממנו ואשר תחת יד הראש ובדבר ההוא ימשך מציאות הכדור בכל חלק ממנו והדבר ההוא האלוה יתברך שמו וכו':

אמר שם טוב הבן מה שאמר הרב כי האדם מצד שהוא ב"ח אלו יבוטלו כל האברים ויפסד הכח בכללו וכן ג"כ אם יפסד לב האדם יפסד האדם וכן אם יפסד הגרם השמימיי יפסד זה העולם בכללו וכן ג"כ אם יפסד השכל באדם יפסד האדם והיה אובד לשעתו, כן אם יפסד השכל הראשון שהוא האלוה ית' יפסד הכל, והבן זה מאד ודעהו כי יתבאר מזה על איזה צד השכל הוא התחלה לכל הדברים ועל איזה צד הוא התחלת הגרם השמימיי ומפני שהש"י הוא יקיים מציאות העולם והוא יתמיד מציאותו נקרא השם בלשונו חֵי העולמים כי הוא חיי העולם והוא צורת העולם כמ"ש וישבע בחי העולם, ודע כי זה הדמוי אשר דמיונו העולם בכללו באיש מבני אדם לא יתחלף בדבר שזכרנו וכו', כי השכל או הלב יקבלו תועלת במה שינהיגו מתחת ידם, ואמנם בעולם הכללי אין

דבר מזה כמו שאמרו חז"ל גמירי למעלה מיהב יהבי ולא מקבלי, אבל כל מה שישפיעו ההנהגה בין השכלים הנבדלים בין הגרמים השמימיים או יתנו כח לא ישוב אליו תועלת כלל אבל נתינתן מה שיתנוהו כנתינת המטיב החונן אשר יעשו זה לנדיבות טבעיהם כי הם פועלים בעצמם למעלתם לא לתועלת כל זה להדמותם לשם ית':

והחלוף השני שימצא בדמוי אשר דמינו שהלב מכל הבעל חי הוא באמצעיתו ושאר האברים וכו', והענין בעולם בכללו בהפך בעבור כי הנכבד שמו מקיף בפחותו בעבור שבטוח עליו שלא יקבל הגרם השמימיי הפסד בעבור שאין לו הפך, ואולם הדברים שבו למה שהם מורכבים מהפסדים יפסדו קצתם את קצתם ואם יהיו נשמרים וקיימים יהיה בעבור תנועת הגלגל ולכן הושמו שיהיו תוך המקיף והגלגל למה שאין לו הפך הוא המקיף והוא מחוץ הגשמים כלם:

ואמר הרב כי אף שהלב והגלגל בלתי מתדמים למה שהאחד מחוץ והאחר באמצע עם כל זה יש בהם קצת דמיון כי כל מה שירחק ממנו האברים הוא קטן במעלה וכו', ולכן אמר אריסט"ו בראשון מספר הנפש כי הארץ יותר מרוחק מטבע הגלגל להתרחקו ממנה בתכלית ולכן אמרו חז"ל והארץ היתה תוהו ובהו תוהה ובוהה על רוע חלקה וזה לרחקה מן הגוף הנכבד המאיר הבהיר המתנועע על הדק הפשוט ר"ל הגלגל, ורצה באמרו הנכבד הבלתי נפסד, ואמר המאיר הנותן האורה, וזה בחלק מה שממנו והם הכוכבים, והרצון בבהיר כי הבהירות זולת האורה וייוחדו הכוכבים באורם מבין שאר חלקי הגלגל לעבים ומקשיותם ושאר החלקים יותר זכים ובהירים, ואמרו המתנועע כי התנועה שלמות וחיות למתנועע והוא שלמות לדברים הטבעיים, ואמרו הדק הפשוט כמאמר הפילוסופים שהגלגל אם יהיה במרחקים ואם ימצא להם חמר הוא בשתוף השם החמרים אשר בכאן וזה מפני הכח אשר בם באנה, וירצה בפשוט שאינו מורכב בשאר הגשמים, והאמת כי הוא פשוט שאינו מורכב מהיולי וצורה, אמנם חשב הרב שהוא בעל נפש ושכל ושהגוף הוא מורכב מחמר וצורה אלא שאינו כמו הדברים אשר בכאן אבל האמת שהגלגל אין לו חמר ואינו אלא מרחקים כדורים והנבדל צורתו ולכן יצדק שהוא פשוט יותר ממה שאמר הרב שהוא פשוט:

וההבדל הג' אשר בו יבדל מדמוי האדם העולם בכללו כי זה הכח המדבר הוא כח בגוף ובלתי נפרד ממנו וכו', ר"ל שאינו כח מעורב אבל הוא דבר נבדל בתכלית ההבדל במציאות ובמהות ועם כל זה המופת יעמוד על מציאות מעשה הנהגתו והשגחתו שהוא בכל חלק מחלקיו:

ואפילו הדק הפחות. ר"ל החלק הפחות מהעולם יושג ממנו אדון הכל ויוקח ראיה ממנו על שהוא דבק לו וא"כ אנו בין שני מקבילים, כי מצד שהמניע יחוייב שיהיה נבדל יחוייב שהשם ית' יהיה נבדל מהעולם, ומצד הוויית המתהוים יתחייב שיהיה נמצא ודבק עמהם ואינו נבדל מהם א"כ כחות בני אדם מקצרות לדעת על איזה צד הוא ועם כל זה אנו אומרים שהוא נבדל מהעולם ושהוא אינו כח בגשם, וזה אמרו ישתבח מי שנצחנו בנעימותו, כי אף שיש לנו מופת לומר שהוא דבק לעולם עם כל זה אנו אומרים עליו שהוא נבדל מצד גודל שלמותו:

ואמר החכם ר' משה הנרבוני אמת כי הוא נצחנו בשלמותו כי לא ישיגהו באופן אשר ישיג עצמו, אמנם מצד המופתים האלו אין נצוח כי אין בהם סתירה כאשר תבין מה שפירשנו, כי הכח הקושר שהוא המושפע מהעילה הראשונה לא שהוא הוא כמו שהטבע האנושי החי מושפע מצורת החי ולא שהוא השלמות הראשון אשר הוא הנפשי, וזהו מאמר אבן רש"ד ממה שאמר וזה הכח נקשר בכח המושפע מן ההתחלה הראשונה ואם הוא הקושר באמת ולכן ירוץ דבורו עליו, וא"א לי מבלי שאגלה לך סודו ואומר כי מאמר הרב הנה רמז על מאמר המדברים שהתחלה הראשונה היא נמצאת בכל דבר וכאלו לקח זה מהם, ודע זה:

אמר שם טוב אם הדבר כמו שאמר זה החכם לא היה אומר הרב שהשם ית' סבה רחוקה, אבל בכל מאמריו ירצה שהשם ית' אינו צורת גלגל כל שכן שיהיה נמצא עם כל דבר ודבר, אבל כוונת הרב באומרו כי המופת יעמוד על הנהגתו והשגחתו בכל חלק מחלקי העולם ולכך יחוייב שיהיה דבק עמהם מצד הדברים הבאים ממנו שהם השכלים הנבדלים והשכל הפועל באמצעות אלו הגלגלים אשר מפני אלו הדברים יראה השגתו בכל דבר ותקצרנה הנפשות לדעת איך עם היות סבה רחוקה לכל הדברים ימצאו המסובבים על תכלית ההנהגה שאפשר שיהיה:

אמר שם טוב מה שאמר הרב כי הכח המדבר הוא כח בגוף בלתי נפרד ממנו, כבר אמרנו שזה לא אמרו שום פילוסוף ולא שמענוהו אלא לרב, וראוי להפלא ממנו בתכלית הפלא שאריסט"ו ביאר במופת שהשכל ההיולאני בלתי מעורב עם הגוף וכל מפרשי ספריו הסכימו ע"ז, וכבר אמר הרב שהשכל ההיולאני אינו אלא הכנה לבד ואם היה כח בגוף לא יצדק שיאמר עליו שהוא הכנה לבד ויביא עצמו בסותרים, אלא אם לא ירצה כי ההכנה למה שהיא צריכה אל נושא ואם הנושא תפסד שהוא האדם או הצורות הדמיוניות אשר הם נושאות להכנה השכל ההיולאני תפסד, וזה ראוי שיחשב על הרב לפי גודל חכמתו ושלמותו:

ודע שראוי שנדמה יחס האלוה לעולם יחסו השכל הנקנה הנאצל לאדם אשר אינו כח בגוף. הרצון בשכל הנאצל לפי דעת הרב הוא שכל אמצעי בין השכל הפועל ובין השכל האנושי וזו היא הנקראת נשמתן של צדיקים, וזה ידמה לאלוה למה שהוא נפרד מן הגוף הפרד אמתי ושופע עליו כי זה השכל הוא צורת הכח הדברי ויהיה ענין הכח הדברי כשכלי הגלגלים אשר הם בגופות:

אמר שם טוב דעת הרב כי יש לגלגל נפש ושכל והוא כח בגשם כמו הכח הנפשי אשר הוא באדם עם שיש הבדל ביניהם יתרון רב, אמנם דעת ב"ר הוא כי שכלי הגלגלים הם הצורות המניעות והם נפשות להם בעבורם נקראו הגלגלים מתנועעים מפאת עצמם, ויאמין ב"ר ג"כ שהשכל הפועל הוא השכל הנקנה והוא אשר קרא הרב השכל הנאצל:

אמר שם טוב ראוי שנדמה יחס האלוה לשכל הנאצל כשיפסד יפסד האדם, ואלו נדמה שהאלוה ית' נעדר כל העולם נעדר ומצד שהשכלי הנקנה אינו כח בגוף כך הש"י אינו כח בגוף, והרמז בזה לרב כי אמרו ית' נעשה אדם בצלמנו כדמותנו הוא על השכל הנקנה הנאצל אשר אינו כח בגוף:

ואחר שהונח זה ראוי שנשוב אל מה שהיינו בו. אמר הרב אמנם ענין שכלי הגלגלים ומציאות השכלים הנפרדים וציור השכל הנקנה הנאצל אשר הוא נפרד ג"כ הם דברים שיש בהם עיון וחקירה וראיותיהם נעלמות ואע"פ שהם אמתיות ויתחדשו בהם ספקות רבות והטוען בהם טענות ולמערער בהם ערעורים:

אמר שם טוב כמו שהמופת הביא שיש הנה סבה ראשונה נבדלת כך הביא שיש לכל גלגל וגלגל שכל נבדל הוא מניעו, א"כ הפלא תכלית הפלא למה אמר הרב שראיותיהם הם נעלמות ויש בהם עיון וחקירה, ואולי אמר הרב זה בעבור כי היות התחלה אחת שכלית הוא דבר מבואר ואמנם שימצאו שכלים רבים נפרדים זה אינו ידוע כ"כ. ואמנם אמר הרב שלא הניחם אלא בעבור שכוונתו היתה כמו שאמר לבאר המציאות כצורה המבוארת אשר לא יכחיש דבר ממה שזכרו הרב זכרון סתם אלא אחד משני אנשים או סכל בדבר הברור כמו שיכחיש מי שאינו מהנדס (פי' חכם בתשבורת) דברי למודיים בא עליהם מופת או איש אחר הוא חכם ונבון יוכל להחזיק בדעת אחר שקדם לו ויטעה עצמו, אבל מי שירצה לעיין עיון אמתי אם רצה לדעת זה המציאות יעיין בספרי החכמים, ויתבאר שכל מה שאמר הרב עד הנה הוא מושכל ראשון ואם האדם לא ירצה לעיין כדי להקל מעליו טורח הדרך וירצה לקבל מה שאמר הרב בזה הפרק ולקבל כל מה שיש מופת עליו יקבל ויבנה על זה הקשותיו וראיותיו ואם לא יבחר בקבלה אפי' באלה ההתחלות ילמד, אם כן ימצאו בכאן ארבע מיני אנשים, אנשים שיכחישו כל

מה שיתבאר בזה הפרק ע"ד הגדה, ואלו יחלקו לשני חלקים, אם סכלים בדבר הברור ואם טועה שיבחר דעת אחרת, ויש אנשים אחרים שאינם רוצים לקבל שום דבר אלא לדעת אותו במופת ואם יעיינו בספרי החכמות ימצאו הדבר כמו שאמר הרב דרך הגדה. ויש אנשים אחרים שרוצים לקבל מה שאמר הרב דרך קבלה מבלתי שירצו לדעת אם הוא אמת אם לא אלא שדי להם הקבלה ולאלה האנשים יועיל זה הפרק. ויש אנשים שרוצים לקבל מה שאמר הרב דרך הגדה ואח"כ לידע אותה במופת על אלו אמר הרב זה הכתוב הנכבד הנה זאת חקרנוה כן היא שמענה ואתה דע לך, והרצון בזה אף שכל מה שאמרנו בזה הפרק הוא דרך הגדה לא היתה הסבה בעבור שאנחנו נדע הסבה בקבלה, כי כל מה שאמרנו בזה הפרק חקרנוהו וידענו אותו, ואם תרצה אתה המעיין לקבל זה בקבלה שמענו ואח"ז אם תרצה לידע אותו במופת הרשות נתונה כי לא תמצא בכל מה שאמרנו דבר שיהיה סותר האמת. ואחר שהונח זה הביא הרב הקדמות המדברים שיש בהם מהפוך העולם ומשנוי סדרי בראשית מה שתשמענו והוא בזה הפרק סמוך לזה:

פרק עג

ההקדמות הכוללות אשר הניחום המדברים לפי התחלף דעותיהם ורוב דרכיהם והם הכרחיות בקיום מה שירצו לקיימו בארבע בקשות, שהם העולם מחודש ויש לו עושה ושהוא אחד ואינו גשם ולא כח בגשם. והנה הרב זכרם אחד לאחד ומה שיתחייב מכל או"א מהם. ראשונה קיום העצם הפרדי. שנית מציאת הרקות. שלישית שהזמן מחובר מעתות, רביעית שהעצם לא ימלט ממקרים רבים, חמישית שהעצם הפרדי תשלם מציאותו ועצמותו במקרים וכו'. ששית שהמקרה לא יעמוד ב' זמנים. ז' שדין הקניות דין העדרם ושהם כלם מקרים נמצאים צריכים אל פועל. ח' שאין בכל הנמצא בלתי עצם ומקרה ושהצורה גם כן מקרה. ט' שהמקרים לא ישאו קצתם את קצתם. י' שהאפשר לא יבחן בהסכים זה המציאות לציורם. י"א שאין הפרש בשקרות מציאות מה שאין תכלית לו בין שיהיה בכח או בפעל או במקרה, כי כמו מציאות בב"ת בפועל הוא שקר כך הוא שקר בבא זה אחר סור זה. י"ב שהחושים יחטיאו ויבצר מהם הרבה ממושגיהם לזה אין למדין מהם דין ולא ילקחו ראיה מהם:

ההקדמה הראשונה ענינה שהם חשבו שהעולם בכללו ר"ל כל גשם שבו מחובר מחלקים קטנים וכו', מה שאמרו בחלקים הפרדיים הביאם אל זה במה שחשבו שכל מתהווה יצטרך אל נושא לו שיתהוה ממנו והיו הגשמים אשר בכאן יקבלו ההתהוות ואפשר שיהיה מדבר נמצא בפועל, כי הנמצא שלם לא יתהווה אבל יקבל ההשתנות, וא"א שיהיה מהעדר כי ההעדר לא יעשה ממנו שום דבר ואם הגשם מתהוה יחוייב

שיהיה בכאן דבר שיתהוה ואמרו שזה הדבר אשר מהם יתהווה הגשם אינו גשם אבל הם חלקים קטנים מאד לא יקבלו החלוקה לדקותם:

לא לחלק א' מהם כמות כלל. והרצון בזה כי אף שהחלק הקטן מהצורה הטבעית לא יחלק כי האש במה שהוא אש יגיע לכמות קטן לא יתחלק במה שהוא אש אבל יחלק במה שהוא בעל חלקים, ואלו הסברות כי החלקים לא יתחלקו לא מצד צורתם ולא מצד הכמה הנמצא להם ושאלו החלקים הם התחלות הדברים אשר ממנו יתהוו הגשמים, ואלו נקראים עצמים פרדיים, או עצמים בלתי מתחלקים, או נקודות, כי טבע הנקודה הוא שלא יתחלק, ואלו כשיתקבצו יתהווה הגשם וכשיתפרדו יפסד הגשם, א"כ דעת אלו בהוויה המוחלט הוא שהוא הוויית הכמות ושאינו דבר בשער האיך אם כן יהיה הקבוץ הוייה והפירוד הפסד כשיתקבצו קצתם עם קצתם יהיה המקובץ בעל כמות והוא אז גשם ואלו יחובר מהם שני חלקים יהיה כל אחד גשם בחבור וקודם שיחובר לא יהיה גשם ויהיו קודם שיתקבצו שנים מהם לא יצדק עליו שהוא גשם כל אחד מהם וכשיתחברו יצדק עליו שהם שני גשמים, זה כפי מאמר קצת מהמדברים כי קצתם יאמרו שקודם שיתחברו כל אחד אינו גשם ואחר החבור אינם ב' גשמים אבל יעשה מהם הגשם, זהו דעת המדברים בעצמיים הפרדיים ומה שהביאם לזה:

ואמרו וכל החלקים ההם דומים שוים אין חלוק בהם בשום פנים שהם דומים בתמונה ובאיך שוים בכמה אין הבדל בהם בשום פנים לא בעצם ולא בזולתו, ואמרו שא"א שימצא גשם אלא מורכב מאלו החלקים השווים הרכבה שכנית לא הרכבה המזגית כי הם שוים בתמונה ובהאיך ואין ג"כ להם חלקים עד שיתמזגו בפגישת קצתם עם קצתם ויתגמלו ותנוח בהם צורה אחת כמשפט המזג:

ואמר הרב כי ההויה אצלם הוא הקבוץ וההפסד פירוד, אף שלא יקראו המדברים ההפסד פירוד אבל יאמרו כי ההויות הוא קבוץ ופירוד ותנועה ונוח:

ואמרו המדברים כי אלה החלקים אינם קדומים כמ"ש קדומי הפילוסופים אבל הם מחודשים שהשם יברא אלו העצמים תמיד כשירצה, והנה גם כן אפשר העדרם, ואפיקורוס וזולתו מן המאמינים בחלק שאינו מתחלק חשבו שהם קדומים מאד:

ההקדמה השנית המאמר בריקות קדמוני המדברים שהיו עקר חכמת המדברים, הרצון בו המדברים המאמינים שהעצמים הפרדים הם שרשי הגשמים גם כן יאמינו שהריקות נמצא והוא רוחק אחד או רחקים אין בהם דבר כלל אלא רקים מכל גוף נעדרים מכל עצם, דע כי מאמיני הריקות הביאום לזה דברים רבים ועקר מה שהביא להם להאמין בריקות הוא בעבור מה שאומר לך, דע כי השכל ישער מכל גשם שהוא בעל מרחק,

הרצון בו שהוא בעל שלשה התפשטיות נצבים על זוויות נצבות מבלתי שיחובר בזו שהם מרחקים מאש וממים ומאויר ומארץ ומשאר הגשמים המורכבים אבל ישכילם השכל ויפשיטם מכל חמר, ויחשבו כי כל מה שהוא מושכל ראוי שימצא חוץ לשכל כמו מי שיאמין שיש הנה כוללים, חי כולל, אדם כולל, הביאם לזה במה שהשכל יפשיט אלו הדברים הכוללים מבלתי שיחוברו עם דבר פרטי וחמרי, וחשבו כי כמו שהשכל ישכילהו כן הוא במציאות כ"א לא יהיה הדבר כן הידיעה תהיה בטלה ולכן אמרו כי ימצא ג"כ הריקות, וגם מפנים אחרים כי הם אמרו אם העולם מלא כשיתנועע אחד מן הגשמים יכנס גשם בגשם או יתמוגג כל העולם אבל השני דברים נמנעים, אם כן יחוייב שימצא בכאן דבר שלא יהיה גשם א"כ יחוייב שיהיה ריקות והוא האורך והרוחב המושכל המופשט מכל גשם כי כמו שישכילהו הלמודי כך הוא נמצא חוץ לשכל:

וזולת זה הביאו טענות אחרות לקיים מציאות הריקות כפי המאמינים בו אינו דבר אלא רוחק אחד או רחקים אין בהם דבר כלל אלא ריקים מכל גוף נעדר מהם, והרצון בזה כי הריקות אין בו דבר מהדברים על שימצא בו גשם מהגשמים כמו שיאמינו בעלי המרחק כי בעלי המרחק יאמינו כי ימצא מרחק מעורב לגשמים אבל לא ימצא זה המרחק נעדר ממקומות ואלו בעלי הריקות מאמינים שאין בו גשם כלל וכל גוף ועצמו ומהותו אינו דבר אלא רוחק אחד או רחקים מבלתי שיהיה להם רוחק מה. וזאת ההקדמה היא הכרחית להם להאמינם ההקדמה הראשונה שאם יהיה העולם מלא מהחלקים ההם איך יתנועע המתנועע, ולזה אמרו שימצא בכאן רוחק הנבדל והוא אשר אין בו גשם ולא עצם מהעצמים ההם:

ההקדמה השלישית היא אמרם שהזמן מחובר מעתות, ר"ל שהם זמנים רבים לא יקבלו החלוקה לקוצר מדותם, וזאת ההקדמה ג"כ הכרחית להם וכו', הרצון בו כי מאמיני העצמים הפרדיים כמו שמאמינים שהגשם מחובר מאלו הגשמים והם החלקים אשר לא יתחלקו כך מאמינים שהזמן מחובר מדברים בלתי מתחלקים, וכמו שימצאו גשמים רבים כך ימצאו זמנים רבים ואלו הזמנים לא יקבלו החלוקה לקוצר מדותם, וזאת ההקדמה להם הכרחית מפני ההקדמה הראשונה למה שראו מופת אריסט"ו על כי הדרך והמתנועע והתנועה והזמן הם שוים, כי אם האחד הוא מתחלק למה שיתחלק תמיד כולם מתחלקים ואם האחד הוא מורכב מחלקים לא יתחלקו יחוייב שיהיו כלם כן, ולמה שהיו מתנועעים העצמים הפרדיים והיו מתנועעים על שעור מרחק התנועה והתנועה תמצא על המתנועע ועל המרחק והזמן ימשך להם יתחייב שיהיו כלם בלתי מתחלקים, המשל בזה אם תשער גודל בלתי מתחלק על שעור מה יחוייב שלא ילקח

זה הגודל הבלתי מתחלק יותר מהדרך אלא מה שהוא שוה לו, ואם הוא בלתי מתחלק יחוייב שיהיה הדרך בלתי מתחלק, וכן יתחייב בתנועה ובזמן, והנה ביאר אריס"טו בשלישי מהשמע שלא ימצא גודל בלתי מתחלק לא ממתנועע ולא ממהלך ולא מזמן ולא מתנועה, ולמה שאלו המדברים חושבים שימצא בכאן עצמים פרדיים יחוייב שימצא בכאן שיהיה הזמן מורכב מבלתי מתחלק והזמן הבלתי מתחלק הוא עתה, ואם יגיע הדבר אל זמן בלתי מתחלק הנה שב הזמן א"כ בעל הנחה וסדר, הרצון כי אם נאמר שהזמן הוא מורכב מעתות וכל דבר שהוא מורכב מחלקים יחוייב שימצאו החלקים עמו ואם הדבר כן יתחייב שיהיה בעל מצב, וזה מבואר השקרות כי הזמן אינו בעל הנחה כי אין הנמצא ממנו אלא העתה כי אין שם התחלה קיימת ולא חלקים נמצאים יחד יסודרו זה אחר זה ואם הוא בעל סדר מה לפי שקצתו יבא אחר קצתו. ושמע מה שיתחייב להם לפי אלו השלשה הקדמות שהוא כמו שאמר הרב מהפוך העולם ומשנוי סדרי בראשית, ראשונה שלא יהיה תנועה ממהרת מתנועה כי אם העצמים הפרדיים א"א שיהיה האחד מהיר מחברו כי אם יהיה מהיר יתנועע בזמן והזמן הוא מתחלק אם כן הבלתי מתחלק יתנועע בזמן מתחלק וא"כ יהיה הבלתי מתחלק מתחלק, ולא די זה אלא שכחשו המוחש שאמר שאין תנועה ממהרת מתנועה, ולמה שהכחישו החוש אמרו שזה מה שנראה שיש תנועה ממהרת מתנועה אין עלתו היות התנועה ממהרת יותר אלא העלה ההיא שזאת התנועה נקראת מאוחרת יכנסו בה מנוחות יותר וזאת הנקראת ממהרת נכנסו בה מנוחות יותר מעט, וכאשר הוקשה להם בחץ שהושלך בקשת חזק אמרו כי זה נכנסו בתוך תנועותיו מנוחות וזה שתחשבהו מתנועע תנועה מדובקת הוא מחטא החושים כי החושים יבצר מהם הרבה ממושגיהם אף שיהיה החוש שלם ובריא והמוחש קרוב לו, ראה אתה המעיין כמה יש בזה מהפוך טבע המציאות, ועוד תשוב תראה תועבות גדולות מזה, כשנאמר להם הראיתם כשיתנועע הרכב סבוב שלם הלא החלק אשר במקיפו הלך דרך העגולה הגדולה בזמן ההוא בעצמו אשר הלך אליו החלק אשר הוא קרוב לנקודה מרכז העגולה הקטנה א"כ תנועת המקיף יותר ממהרת מתנועת העגולה הפנימית, וא"א להם לומר שזה החלק נכנס בתוך תנועתו מנוחות יותר להיות הגשם כלו גשם אחד ומדובק, ר"ל גשם הרכב, והיתה תשובתם בזה כי יתפוצצו חלקיו עם הסבוב ויהיו המנוחות אשר נכנסו בתנועת כל חלק שיקיף קרוב למרכזו יותר מן המנוחות אשר יכנסו בתנועת החלק אשר הוא יותר רחוק. ונאמר להם איך נראה הרכב גשם אחד לא ישבר בפטישים וכשיסוב יתפוצץ ועם מנוחתו יתאחד ויתדבק וישוב כמו שהיה ואיך לא יושגו חלקיו מפוצצים. והשיבו על זאת הקדמה י"ב בעצמה והוא שלא

תתבונן השגת החושים אבל העד הנאמן הוא השכל. ולא תחשוב שזה אשר זכרתי לך היא יותר מגונה מכל מה שיתחייב מאלו הג' הקדמות, אבל אשר יתחייב מהאמונה מציאות הריקות יותר מופלא ויותר מגונה מכל מה שזכרנו, ואין זה אשר זכרתי לך מענין התנועה יותר מגונה מהיות קוטר המרובע שוה לצלעו, כי כפי מאמיני העצמים הפרדיים יהיה האלכסון שוה לצלעו כפי מה שהתבאר בראשון מהאלהיות:

וסוף דבר כי לפי ההקדמה הראשונה יבטלו כל מופתי ההנדסה וכו', ויהיה ספר התחבולות הנודע שיש יותר ממאה תחבולות כלן נעשו עליהם מופתים ויצאו לפועל והיה הריקות נמצא לא יתכן אחד מהם, והיו בטלים הרבה ממעשה הגרת המים כי אם תקח כלי סתום מכל צד רק שיהיה למעלה פה גדול פקוח תמלאהו מים ויהיו נקבים רבים מלמטה ותמלא הכלי מים ותשים אצבעך עליו שלא יכנס אויר בפיה העליון לא יגרו המים כלל מן הנקבים התחתונים וכשתסיר אצבעך מנקב העליון מיד יגרו המים מלמטה, והסבה בזה כי לא יתחייב אז הריקות כי יכנס בו האויר וימלאהו, ודע כי היות המים בלתי נגרים הוא דבר נמנע כשלא ימצא שם סבה מכרחת ולכן אמרו חכמינו ז"ל כשתגיעו לאבני שיש טהור אל תאמרו מים מים כי בהתהוות המים למעלה א"א שיהיו מים ויהיו נחים אבל מיד ירדו, אבל למה שימצא מים למעלה כשימצא אחד יעיקם מלירד כמו האבן אשר בגנות והמים גם כן אבל למה שהיה הריקות נמנע והיות המים למעלה נמנע מצד ואפשר מצד ולכן ברח הטבע מהמצא ריקות ויהיו המים למעלה בלתי המצא שהמכריח שימצא הריקות או יעלו המים למעלה בקצת מהכלים הנקראים אגוא"ה טוג"יש בלעז לנמנע מציאות הריקות כי עליית המים למעלה כבר יהיה אפשר במכריח שיכריחנה לעלות ואמנם הריקות הוא נמנע מכל צד והטבע לעולם יבקש האפשרי ויברח מהנמנע, והבן זה:

ההקדמה הרביעית אמרם כי המקרים הנמצאים והם עניינים נוספים על ענין העצם ולא ימלט גשם מהגשמים מאחד מהם, וזאת ההקדמה אילו לא יאמרו בה יותר היתה הקדמה מבוארת אמתית גלויה אלא שהם הוסיפו ואמרו כי כל עצם לא יהיה לו מקרה החיים א"א מבלתי היות לו מקרה המות, כי דמו שני הפכים לחיוב ושלילה, כי אין שום דבר שלא יתוארו בחיוב או בשלילה כי הם חלקי האמת והשקר בכל דבר כמו שיתבאר בהגיון, אבל אמרו שאם האבן לא יתואר בבריאות שא"א שיתואר בחולי ואם האבן לא יתואר בחיים שיחוייב שנאמר שהוא מת כי כל שני הפכים לא ימלט מקבל מאחד מהם כאלו הוא חיוב ושלילה. ואמרו וכן יהיו לו, ר"ל בעצם הפרדי מראה וטעם ותנועה או נוח או פירוד או קבוץ, ואם היה בו מקרה החיים א"א מבלי סוגים אחרים

מן המקרים כחכמה או הסכלות או הרצון או הפכו או היכולת או הליאות או השגה או אחד מהפכים, סוף דבר כל מה שנמצא לחי אי אפשר מבלעדה או מאחד מהפכיו, וזה דבר שקר והבטול בו מבואר:

ההקדמה החמישית היא אמרם שהעצם הפרדי יעמדו בו המקרים ההם ולא ימלט מהם, וביאור זאת ההקדמה שאלו העצמים הפרדיים אשר בראם האל כל עצם פרדי מהם בעל מקרים לא ימלט מהם בהיותו בעל מראה או בעל ריח או מתנועע או נח אלא הכמות, כי כל עצם מהם אינו בעל כמה כי הכמות אצלם הוא המתהוה והוא ממאמר העצם, ולא יאמינו ענין המקרה בו כי הגדר בין שיהיה מוגבל בין שיהיה בלתי מוגבל אינו מקרי ולמה שיראו שהעצם הפרדי לא ימלט מהמקרים:

יאמרו ויסברו כי כל המקרים שימצאו בגשם מהגשמות לא יאמר שמקרה אחד מיוחד בכלל הגשם כי בהתחברות הגשמים יעשה המקרה כמו שאנחנו סוברים כי בהתחברות היסודות נתחדשו המראה והטעם והריח אבל יחשבו כי המקרה נמצא בכל בעל עצם פרדי מהעצמים. משל זה הי זאת החתיכה מהשלג אין הלובן נמצא בכלל ההוא כבד אבל כל עצם ועצם מזה השלג הוא לבן וכו', וכן אמרו בגשם המתנועע כי כל עצם פרדי מעצמיו הוא המתנועע ולזה יתנועע הכל וכו', וכן החיים והחוש והשכל והחכמה אצלם מקרים כשחרות והלובן כמו שנבאר:

אמנם הנפש הם חולקים בה החזק שבדבריהם הוא שהיא מקרה נמצא בגשם פרדי אחד מכלל העצמים אשר הורכב מהם האיש. והרצון בזה כי אין כל העצמי פרדיים הם בעלי נפש אבל גשם אחד פרדי הוא הנפש ונתחבר זה העצם הפרדי בכלל הגוף ונקרא הכלל בעל נפש מפני היות העצם הפרדי ההוא בו:

ומהם מי שיאמר שהנפש מורכבת מעצמים דקים והעצמים ההם בלי ספק בעלי מקרה ויתחברו כלם ושבו נפש ואמרו שהעצמים ההם מעורבים לעצמי הגוף, הנה שתי הסברות יחשבו שהנפש מקרה:

אמנם השכל ראיתם שהסכימו שהוא מקרה בעצם פרדי מן הכלל המשכיל. ובמדע אצלם בלבול אם הוא מקרה נמצא בכל עצם ועצם מעצמי הכלל היודע או בעצם אחד לבד ויתחייב לכל אחד משני הדברים דברים מגונים:

וכאשר הוקשה אליהם. באמרם כי הלובן הוא נמצא בכל חלק מעצם פרדיי ואינו נמצא בכלל, בהיותנו מוצאים במתכות ואבנים רובם כלל מבעלי מראה חזק, והרצון בו שהם בעלי צבע ירוק ואח"כ תשוב אבן לבן והיא ראיה כי זה המקרה יתחבר מזה הכלל לא בכל חלק ממנו, ויותר מבואר מזה כי החלקים כשיחתכו מן החי אינם חיים והיא ראיה

שזה הענין יתכן בכלל לא בכל חלק ממנו, ויותר מבואר מזה כי החלקים וכו', ואמרו בפירוק הקושיא ההיא שזה המקרה אין לו קיום, אבל הש"י בורא תמיד מקרים בכל אחד מעצמי הפרדיים, והנה התבאר בהקדמה הששית מהו הכוונה בזה:

ההקדמה הששית אמרם שהמקרה לא יעמוד שני זמנים, ענין זאת ההקדמה שהם חשבו שהשם יתעלה יברא העצם ויברא בו אי זה מקרה שירצה יחד בפתע אחד ולא יתואר ביכולת האל לברוא עצם בלי מקרה כי זה נמנע ואמתת המקרה וענינו שלא ישאר שני זמנים ר"ל שתי עתות וכשנברא המקרה ההוא יאבד ולא ישאר ויברא מקרה אחר ממינו ויאבד ג"כ האחר ההוא:

ויברא שלישי ממינו כן תמיד כל אשר ירצה השם יתעלה להעמיד מן המקרה ההוא, והרצון בזה כי כשיברא השם באחד מהעצמים הלובן שהלובן לא יקיים שני עתות אבל יברא לובן אחר לובן תמיד כמים הנגרים שהם באים זה אחר זה וכשירצה השם שיברא מין המקרה אחר בעצם ההוא יברא ואם ימנע הבריאה ולא יברא מקרה יעדר העצם ויתחייב שיהיה העצם תנאי במציאות העצם זהו דעת קצתם והם הרוב, וזהו בריאת המקרים אשר יאמרו אותם ויתחייב מזה סתירה שיהיה העצם תנאי במציאות המקרה והמקרה במציאות העצם ויתחייב שיהיה העצם תנאי במציאות העצם והמקרה תנאי במציאות המקרה אחר שכל אלו האחד יחייב חברו, גם באמרם כי המקרה לא ישאר שני עתות א"כ הוא נמצא בעתה ואשר הוא מציאותו בעתה הוא נגרר ואשר ישאר זמנים מציאותו קיים והעצם מציאותו קיים ואיך יהיה הנגרר תנאי במציאות הקיים ואיך יהיה סבה הנגרר למה שהוא נשאר באיש זה כלו הזייה:

וקצת מהמדברים יאמרו כי קצת מהמקרים ישארו מדה אחת וקצתם לא ישארו שני זמנים ואין להם בזה סדר עד שיפרשו ויאמרו לנו אי זה מהמקרים ישארו ואי זה מהמקרים לא ישארו, ואמר הרב כי הביאם למדברים לומר זה הדעת המזוייף כדי שלא יחשוב חושב שיש טבע נמצא בדברים כי לא האש הוא אשר חממה ולא המים אשר יקררו ושזה הגשם גוזר טבעו שישיגו מן המקרים כך וכך, אבל ר"ל שהש"י ברא אלו המקרים עתה בלי אמצעות טבעי שאין יחס בין המקרים והצורות ולא בין הצורות וההכנות והחמרים וכשיאמר זה יתחייב אצלם בהכרח שלא ישאר זה המקרה, שאתה א"ת יעמוד מדה אחת המקרה ואח"כ יעדר יתחייב השאלה אי זה דבר העדרו, וא"ת שהשם הפסידו כשרצה, זה לא יתאמת לפי דעתם כי הפועל לא יעשה העדר, וא"ת שלא ישארו ב' זמנים אז לא יפול בו לשון העדר אחר שלא נמצא בזמן כי בעתה אחד נמצא ובעת אחד נעדר וא"כ לא תתחדש השאלה אי זה דבר העדירו אבל אם יניחו שישאר שני

זמנים תפול השאלה אי זה דבר העדירו, וא"ת והלא המדברים אומרים שההעדר יצטרך לפועל כפי מה שנאמר בהקדמה השביעית, תירץ ן' כספי שזה נאמר לפי דעת קצתם שהאמינו שהפועל לא יעשה העדר כמו שיפרש אחר זה שירצה השם לפי קצתם שיעדר העצם לא יברא בו מקרה ויעדר, וזאת ההקדמה חולקת עם ההקדמה הז', ויש מתרצים שזה אינו חולק עם ההקדמה הז' לפי שההקדמה הז' אומרת שמה שהפילוסופים קוראים העדר כמו המות ד"מ והם קוראים אותו קנין כמו ההעדרים המוסרים ולכן יצטרכו לפועל כי הוא כמו קנין לפי דעתם וההעדר שאמרו המדברים אינו צריך לפועל וא"כ אינו קשה, ומה שאמרו שההעדר אין לו פועל הוא אמתי מצד שאין לו פועל בעצם אבל יש לו פועל במקרה כמו שהסיר עמוד מן הבית שהוא הורס הבית במקרה לא בעצם:

אמנם קצתם אמרו כשירצה השם יתעלה להפסיד העולם יברא מקרה הכליון לא בנושא, אמרו לא בנושא שאם היה הכליון בנושא לא היה מתואר בהעדר לכן הוצרך לומר לא בנושא, ולפי זאת ההקדמה יתחייב זה הבטול הגדול שזה הבגד אשר צבענוהו אדום במחשבתנו אין אנחנו צובעים אותו כלל אבל השם יתעלה חדש המראה ההוא בבגד בהתחברו לצבע אדום אשר נחשוב אנחנו שהצבע ההוא נכנס בבגד, ואמרו שאין הענין כן וכו' אבל הנהיג השם זה המנהג שלא יתחדש זה המראה השחור על דרך משל אלא בהתחבר הבגד לאינד"יא ולא ישאר זה השחרות אשר בראו השם יתעלה בהתחבר המשתחר לשחרות אבל יאבד לשעתו ויברא שחרות אחר והשם ית' רצה לברא שחרות אחר שחרות ולא רצה לברא אחר זה השחרות אדמימות או ירקות א"כ בטלו מציאות הדברים ובטלו שאין הפועלים המיוחדים פועלים שום דבר אבל הכל יפעלהו השם, ובטלו ג"כ לפי זאת ההנחה שלא יהיה הנה ידיעה כי יתחייב לפי אלו שאלו הדברים אשר נדעם עתה אינם הדברים הידועים אתמול אבל נעדרו המדעים ההם ונבראו מדעים אחרים כמותם, ואמרו כן הוא כי האדם לא יתקיים בידיעתו כי המדע הוא מקרה והמקרים לא ישארו שני זמנים וכן הנפש ג"כ יתחייב למי שיאמין בה שהיא מקרה הנה יברא השם בכל רגע בכל בעל נפש אלף נפשות על דרך משל, ולפי זאת ההקדמה אמרו כי האדם כשיניע הקולמוס לא האדם הניעו כי זה הנענוע היא מקרה בראו השם בקולמוס וכן ידיעת תנועת היד המניעה לקולמוס במחשבתנו מקרה בראו ביד, ואמנם רצה השם עם שהוא הכותב והמניע היד שהנהיג זה המנהג כשתחובר תנועת היד לתנועת הקולמוס, לא שיש ליד מעשה כלל ולא סבה בתנועת הקולמוס וכו' ולא תמצא גשם שיש לו פעולה כלל אבל הפועל האחרון הוא השם אשר חדש כל הדברים, זה דעת כלל המונם, וקצת מהמדברים אמרו בסבות הדברים וגנו הדעת הקדום:

ואמנם פעולות האדם הם חולקים י"א כי בהניע הקולמוס ברא השם ד' מקרים, האחד הרצון להניע הקולמוס, והשני יכולת על הנעתו, והשלישי גוף התנועה, והרביעי תנועת הקולמוס, כי בהתחברות אלו הארבעה דברים יתנועע הקולמוס, ואלו חשבו כי האדם כשירצה שום דבר השם בורא לו הרצון והיכלת והפועל שהוא לא יעשה ביכולת הנבראת בו, ראה כמה בטולים אומרים בזאת ההקדמה:

ואמנם המעתוז"לה אומרים שהוא יעשה ביכולת הנבראת בו, וקצת אמרו שיש ליכולת הנבראת בפועל קצת מעשה ויש בו ההתלות ורוב המדברים יגנו זה, והרצון היכולת הנבראת והפעולה הנברא אצל קצתם כלם מקרים אין מעמד להם כי הבורא ברא בזה הקולמוס נענוע אחר נענוע וכן תמיד כל אשר יהיה הקולמוס מתנועע וכשינוח לא ינוח עד שיברא ג"כ מנוחה אחר מנוחה כל זמן שהקולמוס נח, הנה בכל עת מן העתות מן הזמנים השם בורא בעצמים הפרדיים מקרה בכל אישי הנמצאות ממלאך וגלגל וזולתם וכן תמיד בכל רגע, ואמרו שזאת האמונה אמתית כשהשם יתעלה פועל ומי שלא יאמין שכן עשה השם יתעלה הנה הכחיש היות השם פועל, והנה כשתבין כל מה שיאמר הרב בזאת ההקדמה הם סותרות המוחש והמושכל והם דברים בדויים אצל כל בן דעת, ומה המליץ האלהי באמרו אם כהתל באנוש תהתלו בו שזהו גוף התול באמת:

ההקדמה השביעית. הוא האמינם שהעדרי הקנינים הם העניינים הנמצאים בגוף כו', כבר ביארתי לך בפ' שעבר כי ההעדר ישולח על ההעדר המוחלט ועל העדר אשר מדרכו שימצא, ואם שהמדברים מאמינים שההעדרים אינם מפעולת פועל, זהו ההעדר המוחלט אבל ההעדר הקנין מאמינים שיצטרך אל פועל, וזהו שאמר בתחלת זאת ההקדמה שהמדברים מאמינים שהעדרי הקנינים הם העניינים הנמצאים בגוף והם מקרים נמצאים ג"כ, והנה אם הם מקרים והמקרה לא יעמוד ב' זמנים כפי מה שהתבאר במה שעבר א"כ ההעדרים כשיאבד הדבר יברא דבר, וביאור זה כי המדברים לא יראו כי המנוחה היא העדר התנועה ולא שהמות העדר החיים ולא העורון העדר הראות וכל מה שדומה לזה מהעדרי הקנינים, אבל דין המנוחה והתנועה אצלם דין החום והקור אשר אנחנו מאמינים שהם ב' דברים ומקרים בנמצאים, ויצטרכו לשתי סבות כי הסבה האחת א"א שיהיה סבה לשתי הפכים כי התנועה והמנוחה הם ב' דברים וצריכים לב' סבות לא שתמצא המנוחה בהעדר המניע ולא שימצא החשך בהעדר האור אבל צריך אל סבה שיעשה המנוחה כמו שצריך החום סבה והקור סבה אחרת, ואחר שמאמינים שההעדרים הם מקרים יתחייב לפי ההקדמה שעברה כי כל שתעדר המנוחה יברא מנוחה אחרת וכו', והוא ההקש בעצמו אצלם בחכמה ובסכלות וכו' כי לא יסור סכלות

יאבד וסכלות יברא תמיד כל אשר יתמיד הסכל סכל בדבר אחד והוא ההקש בעצמו בחיים ובמות:

והם יאמרו בביאור לא שיתחייב ממאמרם כשהחיים יאבדו והחיים יבראו כל ימי אשר החי חי וכשירצה השם מותו יברא בו מקרה המות אחר סור מקרה החיים ויברא מות אחר מות ולולא זה לא היה מתמיד המות. ואמר הרב ואני תמה עד מתי יברא השם מקרה מות במת כל ימי אשר צורתו עומד, ר"ל צורתו התוארית או כל ימי אשר עצם מעצמיו הרצון בו העצם הפרדי אחד מעצמיו יתמיד המות, והנה הם אומרים כי מקרה המות יתמיד כל זמן שהעצם הפרדי קיים, ואנחנו נמצא ששני המתים להם אלפים מהשנים ויהיה זה שהשם לא חסר העצם ההוא א"כ הוא בורא בו מקרה המות כל האלפים האלה, והנה העצם הפרדיי קיים כל האלפים שנה ויבא מות אחר מות עליו והוא קיים, ויהיה זה כאלו תאמר שהאדם חי וקיים ונשאר וברא עליו השם בכל עת המות וזה דבר מבואר הבטול והשקרות, כי אחר שהעצם קיים ולא ישתנה איך יתואר עליו מות אחר מות:

וקצת המעתוז"לה אומרים כי קצת העדרים העניינים הטבעיים אינם ענינים נמצאים אבל יאמרו שהלאות העדר היכולת והסכלות העדר החכמה ולא ימשך זה בכל העדר ולא יאמר כי החשך העדר האור ולא שהמנוחה העדר התנועה אבל ישימו מאלו ההעדרים קצתם נמצאים וקצתם העדר קנין כפי הטוב לו באמונתו כמו שיעשו בעמידת המקרים כי אמרו קצתם יעמדו מדת זמן וקצתם לא יעמדו שני זמנים, ולא הביאם לזה שום דבר שכלי אלא כי סבת כל מדבר היה לחייב מציאות ידמה טבעו לדעתנו באמונתנו:

והבן אמרו לדעתנו ואמונתנו, כי המדברים כוללים ג"כ באמונתנו ודעתנו והוא חדוש העולם כולל לשלש אומות:

ההקדמה השמינית היא אמרם שאין נמצא אלא עצם ומקרה שהצורות הטבעיות ג"כ מקרים, וביאור זאת ההקדמה כי הגשמים כלם אינם מחוברים מחמר וצורה כמו שאנחנו חושבים אבל יחשבו כי הגשמים כלם מחוברים מעצמים פרדיים:

ואמנם יתחלפו קצתם מקצתם, ר"ל המורכבים במקרים:

ולא דבר אחר, ויהיה החיות אצלם והאנושות וההרגשה והדבור וכל אלו מקרים כדמות השחרות והלובן והמרירות והמתיקות עד שיהיה הבדל איש זה המין מאיש מין אחר כהבדל איש לאיש שלא יבדלו אלא בענין המקרים ולא יבדל האדם והסוס בדבר עצמיי אלא בענין מקרי כי ההבדל איש מאחיו כמו ראובן משמעון הם נבדלים במקרים לא בדבר עצמי עד שהיו חושבים שגשם המלאכים וגשם השמים וגשם כסא הכבוד וגשם

אי זה תולעת מתולעי הארץ או אי זה צמח הכל עצם אחד ואמנם יתחלפו במקרים לא בזולת זה ועצמי הכל הם עצמים הפרדים, וזהו סתירת כל חכמה הטבעית:

ההקדמה התשיעית היא אמרם שהמקרים לא ישאו קצתם את קצתם וכו', דע כי המקרים ינשאו על העצם מציאות ראשונה ומהם מקרים נשואים על הנושאים באמצעית מקרים אחרים, המשל בזה כי החום והקור והכמות נשואים על העצם נשיאות ראשון לא יקדימו קצתם את קצתם, ומהם מקרים ינשאו קצתם על קצתם כלובן שינשא על הגשם והשטח על הגשם והתנועה ינשא על המנוחה והזמן על התנועה אחר שהתנועה היא שלמות המתנועע והזמן מספר התנועה, ואלה המדברים יחשבו כי כל המקרים ינשאו מציאות ראשון. והסבה בברחם שהמקרים נושאים קצתם את קצתם וברחם מזה, מפני שהיה מתחייב שלא ימצא זה המקרה האחרון בעצם אלא אחר שקדם הראשון והם ימאנו זה, כי כוונתם לומר כי כל המקרים אפשר שימצאו באיזה נושא שיהיה ושאין לדברים יחסים בטבעיים יוחדו כל נמצא ונמצא ואם היה שום מקרה ינשא על העצם באמצעות מקרה ימצאו למקרים טבעים יחסים וזה הפך מאמרם כי אין לדבר מהדברים טבע, וגם מפני סבה אחרת אומרים כי המקרים לא ינשאו קצתם את קצתם בעבור כי לפי דעת המדברים המקרים לא ימצאו זמן ר"ל שתי עתות, ואחר שהמקרה אינו קיים איך ינשא מקרה אחר ולכן בעבור זה אמרו שהמקרים לא ישאו קצתם את קצתם. וזאת ההקדמה היא מבוארת הבטול כמו שאמרנו כי מבואר הוא שהמקרים ישאו קצתם את קצתם:

ההקדמה העשירית ההעברה אשר יזכרוה, והוא עמוד חכמת המדברים ושמע ענינה, הם יראו כי כל מה שהוא מדומה הוא עובר אצל השכל, כי אפשר שישוב כדור הארץ גלגל סובב וישוב הגלגל כדור הארץ, וכמו שזה מדומה כך אפשר שיציירהו השכל ואם השכל יבחינהו אפשר שיהיה כן במציאות וכמו שיתנועע כדור האש אל צד נקודת המרכז ויתנועע כדור הארץ אל צד המקיף כי הכבד ירד למטה והקל יעלה למעלה אבל אפשר שיהיה הדבר בהפך, וזה אינו לפי בחינת הדמיון לבד אבל ג"כ אפשר שיהיה כפי בחינת השכל וימצא ג"כ במציאות, וגם יחשבו כי כל דבר מהנמצאות הנראות היות דבר אחד יותר גדול ממה שהוא או יותר קטן או בחלוף מה שהוא נמצא עליו עד שאפשר שיהיה אדם כשיעור הר גדול בעל ראשים רבים יפרח באויר או שיהיה הפיל כשעור כנה וכנה כשיעור פיל כל זה אמרו שהוא עובר אצל השכל, ועל זה הצד מההעברה ימשך העולם כלו ואי זה דבר שיניחוהו מזה המין אמרו כי הוא ראוי שיהיה כך וכו' ואין היות הענין הפלוני כך היותר ראוי מהיותו כך אלא בעבור הסכמת המציאות למה שאנו מוצאים במנהגים כי היה אפשר שיהיה מנהג המדינה זולת זה:

ואמרו כי זה הנמצא שלו צורות ידועות ושעורים מצויינים ועניינים מחוייבים ר"ל מקרים והם קיימים שלא נשתנו ולא יתחלפו, אמנם היותם כך לא בעבור שטבעו גוזר שיהיה כזאת הצורה וכזה השיעור וכזה האיכות אבל להמשיך המנהג ויקרה בזה כמו שיקרה למלך שלא יעבור בשוקי המדינה אלא רוכב ולא נראה מעולם אלא כן ולא ימנע אצל השכל שילך רגלי במדינה אבל זה אפשר בלי ספק ועובר אצל השכל היותו, כן אמרו שהיות הארץ מתנועעת לנקודת המרכז והאש למעלה או היות האש מחממת והמים מקררים הוא משיכת מנהג על צד שאחז"ל עולם כמנהגו נוהג, והנה המנהג אפשר שישתנה ולא ימנע אצל השכל שישתנה מנהג הדברים הטבעיים ויקרר האש ויתנועע למטה והוא אש וכן יחממו המים ויתנועעו למעלה והם מים:

ועל זה נבנה הענין כלו. ר"ל שענין ההעברה הוא זה והם עם זה מסכימים שיתקבצו ב' הפכים בנושא אחד ובעתה אחד שקר לא יתאמת ולא יעבור השכל, וכן אמרו ג"כ היות עצם אין מקרה בו כלל, והרצון שאף שיאמינו שהדברים הטבעיים לא יונהגו אלא כפי המנהג לא כפי החיוב הטבעי עכ"ז יאמינו שיש לנמנע טבע קיים אלא שיתחלקו ממנו במה שהוא נמנע ובמה שהוא מחוייב ובמה שהוא אפשר, והנה אומרים כלם כי התקבץ ההפכים בנושא אחד ובעת אחד נמנע והיות העצם אין מקרה בו כלל ומקרה לא בנושא בזה לא יסכימו כלם שהוא נמנע אבל קצתם אומרים שהוא נמנע. וכן יאמרו שיהפך העצם מקרה הוא נמנע או ההפך המקרה עצם זה לא יתכן וא"א ג"כ כניסת גשם בגשם ויורו שאלו הנמנעות מן השכל וכל מה שמנאוהו מן הנמנעים לא יצוייר בשום פנים ואשר קראוהו אפשר, יצוייר, הוא מאמר אמתי, והרצון בו כי כמה שיהיה אפשר אפשר שיהיה חוץ לשכל כן הוא מאמר אמתי אלא שאתם חולקים עם הפילוסופים כי אתם קראתם אותו נמנע מה שהוא בלתי מדומה וקראתם אפשר מה שהוא מדומה, והנה דברים רבים שלא יוכל הדמיון לציירם הם אפשריים ונמצאים חוץ לשכל ומחוייבים במציאות גשם נמצא אין רמז לציירו ובציור דבר נבדל כי הדמיון לא יצייירהו והשכל ישכילהו, וכמה דברים נמצאים שהדמיון לא יוכל לציירם והשכל יאמתם והם נמצאים חוץ לשכל וכמה דברים שהדמיון ישער ואין להם מציאות חוץ לשכל כלל א"כ הכל מסכימין כי מה שא"א אפשר שיצוייר שיהיה כן ומה שהוא נמנע א"א שיצוייר שיהיה כן אלא שנפל מחלוקת בין המדברים והפילוסופים, כי הם אומרים מה שהוא אפשר אצל הדמיון ומה שהוא בלתי אפשר אצל הדמיון, והפילוסופים מה שהוא אפשר או נמנע אצל השכל לא אצל הדמיון, הנה אתם בזאת ההקדמה תתבוננו המחוייב והאפשר והנמנע פעם בדמיון לא בשכל ופעם בתחלת הדעת המשותף ופעם אתם בוחנים ענין

אחד לרוב פשוטו וביאורו, כמו שהמושכלות הראשונות אשר הם עניינים ישתתפו בו כל המין האנושי ופעם אתם בוחנים אותו מצד הדמיון לבד כמו שזכר אבונצ"ר בזוכרו הענין אשר יקראוהו המדברים שכל או לדברים אשר ישתתפו בו הרבים והם המושכלות הראשונות או למה שיצייר הדמיון, כי חושבים כי הדמיון הוא השכל. הנה כבר התבאר לך כי המדומה אצלם הוא אשר יהיה במציאות או לא יהיה במציאות והנמצא יהיה אפשרי שלא להיות והבלתי נמצא להיות אחר שהוא מדומה וכל מה שאינו בדמיון הוא נמנע וזאת ההקדמה לא תתאמת אלא בט' הקדמות אשר קדם ובעבורה בלי ספק הוצרך להקדימם, וביאור זה כפי מה שאספר לך, ואמר הרב שהוא מספר מצפוני אלו העניינים על דרך מחלוקת נפלה בין המדבר והפילוסוף:

אמר המדבר לפילוסוף למה מצאנו גשם הברזל בתכלית הקושי וחוזק והיא שאלה אחת, ולמה מצאנוהו ג"כ שחור והיא שאלה אחרת, וגשם החמאה בתכלית הרכות והוא כנגד השאלה למה היה הברזל בתכלית הקושי ולמה החמאה הוא לבן כנגד השאלה למה הברזל שחור:

והנה הפילוסופים משיבים בשתי אלו השאלות כי כל גשם טבעי הוא מורכב מחמר וצורה, ויש לו מקרים ישיגוהו מצד החמר, ויש לו מקרים ישיגוהו מצד הצורה. והנה המקרים אשר יקרו מצד החומר הם אשר נשאל מהם באנשים איך הם, והמקרים הנמשכים מצד הצורה הם המקרים אשר ישיגו לכל המין כלו ולבדו בכל עת, והמקרים הנמצאים מצד החומר הם כמו בריאות האדם וחוליו ומקרים ישיגוהו מצד צורתו כתמהון האדם וצחקו, והרצון בתמהון הבכי אשר זאת הסגולה יכלול לכל מין האדם וזהו דבר נמשך מצד הצורה השכלית כצחוק, וחמרי הגשמים המורכבים הרכבה אחרונית, והרצון בו כי אף שהחמר הראשון הוא משותף והוא אחד לכל אמנם החמר הקרוב לכל דבר ודבר ובפרט בדברים המורכבים בהרכבה אחרונה כי הרכבת היסודות עד נעשו המתכות והב"ח והאדם משתנים מאד כפי הצורות המיוחדות לחמרים עד שיהיה עצם הברזל בחמרו ובצורתו בחלוף עצם החמאה בחמרה ובצורתה ונמשכו אחריהם מן המקרים המשתנים מה שתראה בחוזק זה על זה, והרוב בזה בעבור כי אלו המקרים רודפים להשתנות צורתם והשחרות והלובן הם רודפים בהשתנות החמר הראשון:

והנה המדבר סותר זאת התשובה כלה בהקדמות ההם אשר לו כפי מה שאספר, וזה שהתשובה היתה לפילוסוף באמרו שיש מקרים נמשכים לצורות לחליפות מקרים נמשכים לחלוף החמרים והנה המתקיים שאין צורה נמצאת והחמר ג"כ אינו מחולף

א"כ יתחייב שיהיה שקר וכזב מה שאמרו הפילוסופים, אבל המדברים הניחו כי אין צורה נמצאת כלל אבל הכל מקרים כמו שביארנו בהקדמה הח' ואחר שהוא כן אין שנוי בין עצם הברזל ועצם החמאה מצד הצורה ולא ג"כ מצד החומר אחר שחומר המתהוים הם העצמים הפרדיים וכלם דומים כמו שאמר מדעתם בהקדמה האחת אשר יתחייב ממנה הקדמה הב' והג' ויתחייב מן ההקדמה הג' הקדמת י"ב האומרת שהחושים לא יתנו האמת תמיד כדי שיתחייב שלא תהיה תנועה ממהרת מתנועה, וכן לא יתכן אצל המדבר שיהיו קצת המקרים ייחדו זה העצם עד שיהיה מוכן ומזומן לקבל מקרים שניים כי לא ישאר אצלו מקרה מקרה כמו שבארנו בהקדמה הט' ואין למקרה קיום עם ב' זמנים כמו שיתבאר בהקדמה הששית. ואחר שהונח כל זה למדבר יתחייב מזה כפי הקדמותיו ויהיה עולה בידו שעצמי החמאה והברזל אחדים דומים ויחס כל עצם מהם אל כל מקרה יחס אחד ואין זה העצם יותר ראוי בזה המקרה מזה, דמיון זה שזה העצם הפרדי אינו יותר ראוי להתנועע ממה שהוא ראוי לנוח כן עצם אחד אין ראוי לקבל מקרה החיים ומקרה השכל או מקרה החוש מעצם אחר ורבוי העצמים ומיעוטם לא יוסיף בזה דבר כי המקרה אמנם מציאותו בכל עצם ועצם מהם כמו שאמר בהקדמה הה'. ויתחייב לפי אלו ההקדמות כלם שאין האדם יותר ראוי להשכיל מן העטלף ואם היה הדבר כן אפשר שיעבור העטלף ויהיה משכיל כאדם והאדם יהיה מעופף כעטלף לעת ערב וא"כ יעברו שכל הדברים יהיו בזולת מה שהם וזהו הנקראת העברה, מפני זאת ההקדמה היה השתדלות המדברים כלו שהוא החזק שבדברים בקיום כל מה שירצה לקיימו בחדוש העולם ומציאות השם ואחדותו והרחקת גשמי:

הערה דע אתה האיש המעיין וכו'. למה ששיעור ההעברה הוא כלו כפי הדמיון והמדברים קוראים הדמיון השכל, רצה הרב לבאר כי אין הדבר כן אבל השכל והדמיון הם בתכלית החלוף, כי קצת הדברים מה שיאמת הדמיון יכזיב השכל ומה שיכזיב השכל יקיים הדמיון, וגם כי יתבאר כי פעולותיהם מתחלפים כי יש הבדל גדול בין הדמיון והשכל, ופירש הרב כי הדמיון זולת השכל ממה שהדמיון נמצא לכל בעלי חיים השלמים ואמנם השכל לא ימצא אלא באדם ואף שיש לו דמיון אינו אדם בעבור הדמיון ואין פועל הדמיון פועל השכל אבל הם הפכים בתכלית אבל פעל השכל הוא משכיל המורכב ואף שבמציאות לא ימצא אחד מפשוטיו ישכיל השכל שהוא מורכב ויכיר שהחלקים הם סבת הכל ויפשיטם ויציירם באמתתם ובסבותם כי החלקים הם סבת הכל, ודמיון זה כי השכל ישכיל כי הד' יסודות הם מורכבים מחמר וצורה אף שבמציאות לא ימצאו החמר לבדו והצורה לבדה ישכיל השכל כי סבת היסודות הם

מחמר והצורה וזה א"א לדמיון להשיג ולכן ישיג מן הדבר האחד עניינים מאד נבדלים וכהפרש שני אישים מבני אדם אצל הדמיון, ויש פעולה שניה לשכל מה שלא ימצא בדמיון כי השכל ישיג מראובן ושמעון ולוי המהות הכללי שהוא חי מדבר ויפשיט הענין האישי, והיה זה כי המופת לא יעמוד על האישי אלא בכללי ולכן יחוייב שהשכל יפשיט הדברים הכוללים, ויש פעולה ג' לשכל כי בשכל יודע העצמותי מהמקרי כי יודע שהחי הוא נשוא עצמותי לאדם והלובן הוא דבר מקרי כשימצא לאדם ואין לדמיון דבר מאלו הפעולות שאמרנו כי הדמיון לא ישיג אלא האיש המורכב בכללו לא הפשוטים והוא ישיג מה שהשיגו החושים או ירכיב הדברים המפוזרים קצתם עם קצתם ויעשה מהכל גשם אחד או כחות מכחות הגשם כמו שידמה המדמה איש אחד וראשו ראש סוס ולו כנפים וכיוצא בזה. וזהו הנקרא הבדוי השקר, ואמנם נקרא הבדוי השקר בעבור שאי אפשר שימצא כי יש בדוי שהוא אפשרי שיהיה כמו מי שיחשוב ראובן עומד בשעה שהוא יושב כי זה בדוי אבל אפשר שיהיה יושב. ולא יוכל הדמיון בשום פנים להשיג הדבר הכללי ולהמלט בהשגתו מן החמר אפי' הפשיט הצורה האחת בתכלית ולכן אין ראוי לבחון הדברים בדמיון אלא בשכל. והנה ביאר הרב כי מה שיבאר השכל יכזיב הדמיון בב' משלים עליך לבחון אותם, יתבאר מהם שהשכל אינו הדמיון אלא מה שיקיים האחד יכזיב האחר, אם כן יתבאר שיש בנמצא דבר אחד בו יתבונן המחוייב והאפשרי והנמנע ואינו הדמיון אבל הוא השכל:

ומה טוב זה העיון ומה גדולה תועלתו למי שירצה שינצל מזה החשך ר"ל ללמוד מהדמיון, והרצון בו כי הלמוד מהדמיון הוא החשך האמתי ועליהם אמרה חנה ורשעים בחשך ידמו, ודע כי המדברים ג"כ שיערו שהדמיון והשכל דברים נבדלים ויקראו מה שידומה והוא נמנע כמו אם יהיה השי"ת גשם, מחשבה לא דמיון, והרבה פעמים יבארו שהמחשבות כוזבות ולזה הוצרכו נתשע הקדמות אשר זכרנו עד שיאמתו בהם זאת ההקדמה העשירית והוא העברת מה שרצו העברתו מן המדומים מפני הדמות העצמים והשתוות המקרים כמ"ש. והתבונן אתה המעיין וראה שהנה יצא דרך העיון עמוק, וזה שאלו קצת ציורים יאמר איש שהם ציורים שכליים ואחר יאמר שהם ציורים דמיוניים ונרצה מה שיתבאר לנו זה הספק באופן שיבאר לנו מהו מושכל ומהו מדומה, ואם יאמר הפילוסוף שהמציאות הוא עד הדבר כמו שיאמר ובו אתבונן הראוי והעובר והנמנע יאמר לו בעל דת שזה הנמצא אומר אני שהוא נעשה ברצון לא שהוא יתחייב בהכרח וכשנעשה בזה התואר היה ראוי שיעשה בחילופו אלא שהנמצא יתנהג כפי המנהג

וההסכמה לא שאי אפשר שיהיה בחלופו, ואמר הרב ששער העברה יש לו דברים תשמעם, וזה אמרו בפרק י"ט מח"ב כי הוא ישתמש בזה בענין החדוש:

ההקדמה האחת עשרה היא אמרם שמציאות מה שאין תכלית לו שקר על כל ענין וכו', דע כי הבב"ת יאמר על שני סוגים, בב"ת בפועל ובב"ת בכח, והבב"ת בפועל יאמר על ארבעה ענינים על שימצא גשם בפועל בב"ת וגשמים בב"ת, או שימצא דבר נבדל מהחומר בב"ת או דברים בב"ת, ואלו הדברים הרבים הנמצאים אפשר שימצאו על שני פנים, אם יש להם סדור טבעי כמו היות עלות ועלולים נמצאים יחד בב"ת, כי להעלה והעלול יש סדור טבעי כי בהסתלק העלה יסתלק העלול, או יהיו דברים בב"ת ואין להם סדור טבעי, כמי שיאמר שיש מלאכים בב"ת ואין האחד סבה לחברו או נפשות רבות בב"ת נמצאים יחד. והבב"ת בכח יאמר על שני דברים כמו התנועה והזמן כי כל מה שיתהוה מהם חלק יפסד האחר ויתחדש שם תנועה וכן לעולם כי יתהוה יום ויפסד ויתהווה אחר וזהו נקרא בב"ת בכח שהוא בבוא זה אחר סור זה. ויש בב"ת בענין אחר כי תקח שיעור גשם טבע או למודי תחלקהו לחצאים ואותו החצי לחצאים ואז יאמר בחכמה הטבעית שיהיה הולך לבב"ת ושהחלוקה לא תכלה וכן ג"כ ההוספה הוא לבב"ת כי כשתקח אי זה שיעור ותחלקהו לב' חצאים וזה החלק הנחלק יתוסף על החלק האחד ואם החלוקה יהיה בב"ת יהיה ההוספה לבלתי תכלית, והכוונה באמרנו שהחלוקה ילך לבב"ת, שהחלוקה לא תכלה אל חלק לא יתחלק אבל יתחלק תמיד אל מה שיתחלק תמיד, והרצון בו שכח החלוקה שמור לבב"ת, וכן הענין בהוספה ג"כ יש לנו יכולת למנות מספרים בב"ת וכל הנמנה הוא בב"ת כפי מה שהתבאר בג' מהשמע, והנה ראוי שתדע שהקדמונים אומרים והמדברים ג"כ שמציאות מה שאין תכלית לו שקר על כל ענין בין שיהיה נמצא יחד בין שיהיה נמצא בזה אחר זה בין שיש לו סדור טבעי בין שאין לו סדור טבעי, וג"כ כי מציאות החלוקה לבב"ת אף שיהיה בכח הכחישו מציאותה כי הגשמים הם מורכבים ממה שלא יתחלק, ואחר שהונח זה תבין מ"ש המדברים שמציאות מה שאין תכלית לו שקר על כל ענין בין שיהיה נמצא יחד בין שיהיה נמצא בזה אחר זה בין שיהיה נמצא בפעל בין שיהיה נמצא בכח בין שיהיה נמצא בעצם בין שיהיה נמצא במקרה. וביאור זה כבר התבאר במופת המנע מציאות גודל בב"ת או גודלים בב"ת אע"פ שכל אחד מהם גדלו ב"ת ובתנאי שיהיו אלו מה שאין תכלית לו נמצאים יחד, כי אם יהיה זה אחר זה כפי דעת הפילוסוף הוא ממחוייב. וכן התבאר שאי אפשר שיהיו בב"ת נמצאים יחד אפילו שלא יהיה בהם סדור טבעי ולא סדור הכחיי כנפשות לדעת האומרים שהעולם קדמון והנפשות נצחיות כי יתחייב מזה

שיהיה החלק כמו הכל. וכן התבאר שא"א שיהיה דבר עלה לענין אחד ולדבר ההוא עלה אחרת ולעלה עלה וכן לבלתי תכלית עד שיהיו מצויים אין תכלית להם נמצאים בפועל יהיו גשמים או נבדלים אלא שקצתם עלה לקצתם, וזהו הסדור הטבעי עצמי אשר התבאר במופת המנע מה שאין תכלית לו:

אמר שם טוב וגם התבאר שא"א שימצאו עלות ועלולים בין גשמים בין בלתי גשמים שיהיו עלות בעצם, שא"א שימצאו בין שיהיו נמצאות יחד בין שלא יהיו נמצאות כי בכל ענין יתחייב אם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון. אמנם מציאות מה שאין תכלית לו בכח או במקרה ממנו אינו נמנע אבל יתבאר מציאותו כמו התחלק הגשם אל לא תכלית בכח והתחלק הזמן אל לא תכלית וממנו מה שהוא מקום העיון והוא מציאות מה שאין תכלית לו אלא במקרה בבוא זה אחר סור זה והוא אשר יקרא מה שאין תכלית לו במקרה והוא שיהיה דבר אחד אחר העדר ד"א והאחר ההוא אחר העדר דבר שלישי וכן אל לא תכלית ובזה הוא העיון עמוק מאד:

אמר שם טוב וכבר בא המופת ג"כ על שזה הענין הוא בב"ת בכח והבב"ת בכח כבר אמר הרב שהוא לב"ת והזמן והתנועה הם באים זה אחר סור זה והבלתי ב"ת אינו נמצא בפועל ולא האחר סבה לחברו ולכן היה אפשר שיהיה לב"ת, אבל למה שאריסט"ו ישתמש ואמר כ"א לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון וזה אמרו בעלות ועלולים כי חשבו קצת מהמעיינים כי ג"כ יצדק בסבות כ"א ראובן לא היה נמצא אלא במציאות יעקב ויעקב בלא מציאות יצחק ויצחק בלא אברהם וכן לב"ת ואם לא ימצאו הראשון האחרון לא ימצא א"כ יחויב שימצא אדם הראשון ויהיה העולם נברא, ואריסט"ו יחשוב כי יעקב אינו סבת ראובן בעצם אלא במקרה והסבות במקרה אפשר שילכו לבלי תכלית אבל יתבאר שהוא מחוייב כפי הדעת הפילוסופים, ובעבור זה אמר הרב מי שאמר שהוא ביאר במופת שהעולם קדמון יאמר כי הזמן בלתי כלה ולא יתחייב לו מזה השקר להיות הזמן כל מה שהגיע ממנו חלק יעדר לפניו חלק אחר וכן בוא המקרים זה אחר סור זה אצלו על החמר אל לא תכלית לא יתחייב לו שקר להיותם בלתי נמצאים כלם יחד וזה מה שלא בא מופת על המנעו:

אמר שם טוב אפילו אם לא היו נמצאים יחד אם היה בהם סדור טבעי בעלה ועלול אי אפשר שימצא בזה אחר סור זה כמו שאמר למעלה כי מציאות עלול ועלולים לבלתי תכלית בין שימצאו יחד בין שימצאו בזה אחר סור זה שקר, והפלא איך נעלם זה מהרב אלא אם נאמר כי אם היו נעדרות אי אפשר שיהיו סבות כי הסבות בעצם אי אפשר אלא שיהיו כלם עם הדבר המתהוה אבל הם סבות במקרה ולכן לא התנה זה התנאי.

אמנם המדברים אין הפרש אצלם בין שתאמר שגשם אחד נמצא אין תכלית לו או תאמר שהגשם והזמן יקבלו החלוקה לב"ת, ולכן אמרו שהגשמים מורכבים מעצמים פרדיים והזמן מעתות, ואין הפרש אצלם בין מציאות דברים אין תכלית להם במספרם מסודרות יחד כאלו תאמר אישי האדם הנמצאים עתה או אמרך שהדברים הגיעו למציאות אין למספרם תכלית אע"פ שנעדרו ראשון ראשון, כאלו תאמר ראובן בן יעקב ויעקב בן יצחק וכן לב"ת זהו גם כן אצלם שקר כאלו היו נמצאים בב"ת מאישים נמצאים יחד וכל אלו הארבעה חלקים ממה שאין תכלית להם אצלם שוים כי כלם נמנעים אלא שיש הפרש בין המדברים בזה החלק האחרון והוא היות ראובן בן יעקב וכן לבלי תכלית, קצתם ישתדלו לאמתו ר"ל לבאר המנעו וקצתם אומרים שהוא מושכל ראשון וידוע בתחלת המחשבה ואם היה מן השקר המבואר שיהיו דברים אין תכלית להם על צד בא זה אחר סור זה אע"פ שהנמצא מהם עתה ב"ת יהיה שקר קדמות העולם מתחלת המחשבה ולא יצטרך אל הקדמה אחרת כלל ואמר הרב כי אין זה מקום חקירת זה הענין כי כמו שאמר הרב בפרק שאחר זה כבר הכה אבונצ"ר אלפר"אבי על קדקוד זאת ההקדמה וגלה מקור ההפלה בכל חלקיה כמו שאמר בספרו הידוע בנמצאות המשתנות:

ההקדמה השתים עשרה אמרם שהחושים לא יתנו האמת תמיד, וזה כי המדברים חשבו השגת החושים משני פנים, האחד מהם שהם אמרו שהרבה ממוחשיהם יבצר מהם אם לדקות גשם המושג כמו שיזכרו בעצם הפרדיי כי לא ישיגוהו כלל, ומה שמתחייב ממנו כמו שאמרו והרצון בו שלא יראהו האדם מתנועע. ואם לרחקם מן המשיג להם כמו שלא יראה האדם ולא ישמע ולא יריח על רוחק מילים רבים, וכמו שלא תושג תנועת השמים וקולותיהם כשמתנועעים לרחקם ממנו כפי מה שחשבו הקדמונים. וזה הצד מהשגיאה הוא בעבור שלא ישיג דבר מהמושג:

והצד הב' מהשגיאה הוא שישיג קצת ולא ישיג קצת או ישיגהו בחלוף מה שהוא, כמו שיראה האדם הדבר הגדול קטן כשירחק ממנו ויראה הקטן גדול כאשר יהיה במים ויהיה המעוקם ישר כשיהיה קצתו במים וקצתו חוץ למים, וזהו צד מהטעייה כי ישיג קצת מהדבר אבל לא ישיגהו בענין שהוא. ויש צד אחר מהטעייה שישיגהו בחלוף וע"צ הפכי כמו בעל ירקון ישיג הדברים ירוקים ואשר בלשונו מהאדומה יטעום הדברים המתוקים מרים, ובעבור זה חשבו שאין לבטוח בחושים ושאין ראוי שיקחו התחלות המופת מהם, ולא תחשוב שהמדברים הסכימו על זאת ההקדמה לבטלה כמו שחשבו רוב מאלו האחרונים מהמדברים שחשבו כשהניחו המדברים ראשונים העצם הפרדיי היתה הנחה לבטלה כמו שחשבו, אבל כל מה שהניחו הוא הכרחי להוליד

תולדותיהם וכשיתבטל אחד מאלה ההקדמות אשר הניחו יבטל כל התולדות אשר היו מולידים מחדוש העולם ומציאות האל ואחדותו והרחקת גשמות, וזה אמרו וכשתפסד הקדמה אחת תבטל כל הכוונה כולה ולכן לא הניחו הקדמונים שום הקדמה לבטלה, ואמנם זאת ההקדמה האחרונה היא הכרחית מאד ואינה לבטלה מפני שאנחנו כשנשיג בחושינו עניינים סותרים מפני הנחותיהם שהניחו מעצם הפרדיי ומהרקות או שהזמן מחובר מעתות, יתחייב כפי אלו ההקדמות שלא ימצא תנועה מהירה יותר מתנועה, יכזיבו החוש ואמרו שנכנסו בתוך תנועה מדובקת מנוחות הרבה ויתפוצץ הרכב בעת הסבוב ובאמרם שלובן זה הבגד נעדר עתה ובא לובן אחר, ואלו הדברים חלוף הנראה ודברים רבים יתחייבו ממציאות הרקות וכלם יכזיבם החוש, ויהיה מענה זה כולו דבר לא ישיגהו החוש כמו שלא ישיג תנועת השמים כמו שאפשר שיענו בו ובדברים יענו בהם שזה טעות, וכבר ידעת שאלו כלם דעות קדמוניות היו מתפארים בהם המטעים כפי מה שזכר בשלישי ממה שאחר הטבע ואומרים שהמדברים שהם האומרים תחלה בעבור שגוף העיון הביאם אליהם לא בעבור שאמרום הקדמונים, והנה כבר ידעת מה שזכר גאלינו"ס בכחות הטבעיות בספרו אותם אשר היו מכזיבים החוש ויספר דברים בהם ויגנה אותם בתכלית הגנות. ואחר שהקדים הרב אלו ההקדמות רצה לבאר איך ישתמשו בהם להוליד התולדות הד' והם, חדוש העולם, והיות לו עושה, והיותו אחד, בלתי גשם, ובפרק הראשון ירצה לבאר חדוש העולם וכי יש לו מחדש, ובפרק הב' יבאר שהוא אחד, ובג' יבאר שאינו גשם, וכל זה כפי דעת המדברים:

פרק עד

זה הפרק יכלול בו דרך הגדה במופתי המדברים על היות העולם מחודש והם ז' דרכים: **הדרך** הראשון חשבו קצתם שבמחודש אחד יש ראיה שהעולם מחודש, כאלו תאמר ראובן היה טפת זרע ואח"כ נעתק ענין אחר ענין וכו' ומן השקר יהיה הוא אשר שנה עצמו והעתיקו מענין לענין אבל יש לו משנה חוץ ממנו, הנה כבר התבאר צרכו לעושה. וכן ההקש באילן התמר הזה וזולתו מכלל המתהוים כי זה ההקש נמצא לעולם בכללו כי החלק כמו הכל וכל שכן אם יקרא האדם עולם קטן כי העולם קטן דומה לעולם כלו ואם העולם הקטן הוא מחודש אם כן העולם בכללו יהיה כן אלא שהמדברים לא הביאו ראיה מהעולם הקטן אלא מאי זה חלק מזה העולם שיתהווה מזה העולם כי חשבו כי הכל דומה לכל חלק, וזה הדרך הוא חלוש מאוד כי הוא הקש המשלי וכבר ביאר אבוח"מד מה שבדרך המשלי מהחולשה מהביאור המופתי:

הדרך השני שבהתחדש איש אחד מן האישים הנולדים יתבאר במופת שהעולם כלו מחודש, וביאור זה שראובן זה לא היה ואח"כ היה ואם א"א היותו אלא מיעקב אביו הנה הוא גם כן מחודש וא"א מהיות אביו אלא מיצחק זקנו הנה יצחק ג"כ מחודש הנה ילך אל לא תכלית וכבר הניחו שמציאות אין תכלית לו על זה הדרך שקר כמו שביארנו בי"א מהקדמותיהם. ואילו הגעת על דרך משל לאיש ראשון אין אב לו והוא אדם הראשון יתחייב השאלה ממה זה נתהוה אדם ותאמר על דרך משל מן העפר וראוי שישאל והעפר ההוא ממה נתהווה ויענה על דרך משל מן המים וישאלו והמים ההם ממה נתהוו ואמרו שעל כרחך ילך זה אל לא תכלית והוא שקר או תגיע למציאות דבר אחר העדר הגמור וזהו האמת ואצלו תפסק השאלה, ואמרו שזה מופת על שהעולם נמצא אחר ההעדר הגמור המוחלט:

אמר שם טוב לא ידעתי איך יתחייב שיהיה העולם נמצא אחר ההעדר הגמור המוחלט, כי אפשר שיעלו אל הסבות ראשונות קדמוניות, אלא אם יאמר אומר כי כל מחובר למחודשים לא ימלט היותו מחודש. וזאת ההקדמה מסופקת מאד, אבל כח זאת הראיה כפי מה שראיתי בספרי הפילוסופים הוא על זה התואר. תנועה הנמצאת היום היא נמצאת אחר שלא היתה וזה אי אפשר מבלתי שיקדם תנועה אחרת קדם לה וכן לזאת התנועה השנית, ואם היה הדבר כן ילכו התנועות לבב"ת ואם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון א"כ יתחייב שהתנועה נתחדשה אחר שלא היתה וא"כ העולם אינו קדמון על צד שהניחו אותו הפילוסופים:

אמר שם טוב הנראה לי הסבה שעזבו המדברים זה הדרך בעבור שראו כי התנועה הקודמת אינה סבה למאוחרת אלא במקרה כפי מה שביארו ב"ר בח' מהשמע כי למה שהיה אי אפשר שימצאו שתי התנועות יחד היה התנועה אשר קדמו סבה לשימצא זאת התנועה הנמצאת היום, וא"כ העדר התנועה הקודמת היא סבה למאוחרת במקרה ואמנם יעקב אינו סבת יוסף במקרה על שיעדר יעקב בעבור שימצא יוסף אבל ירצה שלא ימצא יוסף אם לא ימצא יעקב ולכן לקחו זה הדרך המדברים זולת מה שאמרתי. וכבר יתבטל שני אלו הדרכים בתכלית הבטול בח' מהשמע בטלם ב"ר ומקיים דברי אריס"טו והמבארו, והנה אנחנו מאריכים בזה בדרך הז':

הדרך השלישי עצמי העולם לא ימלטו בשום פנים מהיותם מקובצים או מפורדים או שיקבצו מהם עצמים פעם ויפרדו פעם אחרת, ומבואר שלפי בחינת עצמם אין ראוי להם הקבוץ או הפירוד לבד שאם היה עצמם גוזר שיהיו נפרדים לא יתקבצו לעולם, וכן אלו היה עצמם גוזר שיהיו מקובצים לבד לא יפרדו לעולם וכי אין הפירוד יותר

ראוי מן הקבוץ ולא הקבוץ יותר ראוי מן הפירוד, הנה היות קצתם מתקבצים וקצתם מפורדים וישתנו עליהם העניינים פעם יתקבצו ופעם יתפרדו וא"כ צריכין אל מי שיקבץ המקבץ מהם ומי שיפריד המפרד מהם ואם הקבוץ יקרה להם פעם והפירוד פעם א"כ העולם מחודש. וזה הדרך הוא בנוי על ההקדמה הראשונה שימצא הנה עצם פרדי וכל המתחייב ממנה שימצא הרקות ושהזמן מחובר מעתות:

הדרך הרביעי העולם כלו מורכב מעצם ומקרה ולא ימלט עצם מן העצמים ממקרה או מקרים והמקרים כלם מחודשים, יתחייב שיהיה העצם הנושא להם מחודש, כי כל מחובר למחודש לא ימלט מהיותו הוא מחודש, אחר כי המחודש והנצחי הם הפכים וההפכים לא יתחברו יחד א"כ העולם כלו הוא מחודש. ואם יאמר אומר כי העצם הוא בלתי מחודש והמקרים המתחדשים באין עליו דבר אחר סור דבר אחר אל לא תכלית, אמרו יתחייב שיהיו המחדשים אין תכלית להם וזה הדרך שמוה המדברים החזק שבדרכים והטוב שבהם אצלם עד שרבים חשבוהו מופת, והנה בזה הדרך קבלו ג' הקדמות, ראשונה שמה שאין תכלית לו ע"צ בוא זה אחר סור זה נמנע. והשנית שכל מקרה מחודש, והאומר בקדמות העולם יכחישנו בקצת מקרה מהמקרים והיא התנועה הסבובית שאריס"טו יחשוב שהיא בלתי הווה ולא נפסדת ולזה היה אצלו זה המתנועע הנמצאת לו זאת התנועה בלתי הווה ולא נפסד, ואם יאמר אומר כי התנועה ההווה היום היא מחודשת א"כ המתנועע בה מחודש זה בטל כי התנועה בכללה אין לה חדוש. ואין תועלת לנו בחדוש שאר המקרים, הרצון בו שאם יאמרו ששאר המקרים הם מחודשים וא"כ אי אפשר שיתחברו אלא למחודש, וא"כ יהיה העולם מחודש זה לא יועיל כלום כי בעל דיננו לא ירחיק לנו חדושם ויאמר שהם באים זה אחר סור זה על שנוי מתחדש בסבוב, כי המים ישובו אויר והאויר מים וכן שאר היסודות והמורכבים יתהוו ויפסדו פעמים רבות בסבוב וזה בעבור תנועת הגלגל. וכן יאמר וזה המקרה לבדו והיא התנועה הסבובית ר"ל תנועת הגלגל שהיא בלתי מחודשת ואינה מקרה מן המקרים המחודשים א"כ ימצאו בכאן ב' מקרים, מקרים מחודשים ואלו המקרים המחודשים נתחדשו על שנוי מתחדש על נושאים מתחלפים ומקרים בלתי מחודשים והנושא ג"כ הוא בלתי מחודש והוא תנועת הגלגל שהיא בלתי מחודשת ואינה מקרה מן המקרים המחודשים, הנה זאת התנועה אשר יראה שהיא מקרה בלתי מחודש צריך שיחקור עליו ויבואר חדושו:

אמר שם טוב ג"כ הפילוסוף אמר שהצורות והמקרים כלם מחודשים והנושא להם קיים בלתי מחודש והוא ההיולי הראשון וא"כ הקדמון יתחבר למחודש, ולא ידעתי למה לא

סתר הרב זה הדרך וסתרו כשאמר כי תנועת הגלגל היא בלתי מחודשת ולכן יתחבר לנושא בלתי מחודש. וההקדמה הג' הוא אשר קבלה בעל זה הדרך והוא שאין נמצא מוחש בלתי העצם והמקרה ר"ל העצם הפרדי, ומה שהאמינו ממקריו והרצון בו כי האמינו שהמקרה לא ישאר ב' זמנים וכל מה שימצא בעצמים הפרדיים הם מקרים לא צורות. ואמנם אם הוא גשם מורכב מחמר וצורה כפי מה שהביא במופת בעל דיננו צריך שיתבאר במופת היות החמר הראשון והצורה הראשונה הוות ונפסדות ואז יתכן מופת חדוש העולם:

אמר שם טוב זהו מה שאמרו הרב כי הפילוסוף סובר כי הגשם מורכב מחמר וצורה זה יהיה בגרמים השפלים אבל הגרם הסבובי אין לו חמר כי הוא פשוט אבל אותו הגשם אינו מורכב כלל לא מכמיות ולא מעניינים א"כ צריך להביא מופת שאותו הגשם הוא מורכב מעצם פרדיי ואז יתכן מופת חדוש העולם אחר שיבאר שהגלגל הוא מורכב מאלו העצמים הפרדיים ואלו העצמים הפרדיים הם מחודשים:

הדרך החמישי והוא דרך התייחד, זה הדרך יבחרוהו מאד לבאר חדוש העולם ואע"פ שהמדברים זה הדרך אומרים עליו שהוא נבחר עכ"ז יש בעניינו למה שביארתי לך בהקדמה הי' והיא הקדמת ההעברה, והוא שכל שהוא מדומה הוא עובר אצל השכל וכבר ידעת התועבות והגנויים והבטולים הנמשכים ממנו וזה שהמדבר יכוין כל מחשבתו אל כל העולם בעצמו או אל חלק מחלקיו ויאמר זה עובר שיהיה אל מה שהוא עליו מהיותו בתמונה אחרת זולת מה שהוא ואיפשר שיהיה בשיעור יותר גדול או יותר קטן או שיהיה בתואר חם או קר או לח או יבש או מקשיי או ספוגיי או המצא קודם זמן מציאותו או אחריו או בזולת זה המקום, א"כ התייחדו באחד מאלו בכלם עם העברת חלוף זה כולו מופת על מיחד בוחר רצה אחד משני אלו העוברים, וא"כ צורך העולם בעצמו או אי זה חלק מחלקיו מהדברים הפשוטים או המורכבים הוא מבואר שהוא צריך למיחד והוא מופת על היותו מחודש כי אין הפרש בין אמרך מיחד או פועל או בורא או מחדש או ממציא או מכוין כי אם הדבר קדום לא יפול שם הייחוד עליו כפי דעת המדברים, ולבאר זה הדרך יעשו סעיפים רבים כוללים ומיוחדים עד שאמרו אין היות הארץ תחת המים יותר ראוי מהיותה על המים ואין היות שמש עגולה יותר ראוי מהיותה מרובעת או משולשת שיוחס התוארים כלם לגשמים בעלי התוארים יחס אחד א"כ מי ייחס השמש בזה התואר. וכן יבחנו חלקי העולם כולו עד שהם כשיראו פרח אחד יפלאו ממנו. ואמר החכם רבי משה הנרבוני כבר ביאר לך הרב ואמר כי זה יתחייב בקבלת ההקדמה הי' ומשפט הפרחים והשמש משפט אחד ידענו בשמש מה שנדע

בפרחים אבל בעצמו הכל לפי צורתו ועצמותו ע"כ. וא"כ היות הפרח במראים משתנים אמרו שא"א זה אלא במיחס ואמרו הארץ ממה שיתהווה הפרח למה זה הפרח ירוק וזה אדום א"כ העולם כלו צריך למי שייחדהו כלו וכל חלק מחלקיו באחד החלקים זה כלו יתחייב בקבלת ההקדמה העשירית. מצורף אל היות קצת מי שיחשוב בקדמות העולם לא יחלוק עליו בהתייחדות, כי יחשוב כי העולם תמידי ומתחייב ממנה על צד החייוב התייחדות זה העולם או חלקים מחלקיו, ועם מה שאמר הרב שזאת הקדמה בנויה על שער ההעברה ונמשכים ממנה גנויות רבות עם שקרים הרבה עם שהאומר בקדמות העולם לא יחלוק בהתייחדות, אמר הרב וסוף דבר אצלי זה הדרך טוב שבדרכים ולי בו דעת תשמעהו בפרק י"ט מהחלק השני:

הדרך הששי יחשבו קצת האחרונים שהוא מצא דרך טובה יותר מכל מה שקדמו והוא הכרעת מציאות אל ההעדר, אמר המדבר העולם אפשר המציאות אצל כל אדם כי הנמצא יתחלק אל מחוייב ואל אפשר כפי מה שחלק אבוחמ"ד באלהיות, והעולם אינו מחוייב המציאות כ"א היה זה כן היה הוא אלוה ואנחנו אמנם נדבר עם מי שיקיים מציאות האלוה ויאמר בקדמות העולם והאפשר הוא אפשר שיהיה ואפשר שלא יהיה ואין המציאות יותר ראוי מן ההעדר, א"כ היות זה האפשר המציאות נמצא עם השתוות בין מציאותו והעדרו הוא מופת על מכריח הכריח מציאותו על העדרו א"כ יתחייב שיהיה העולם מחודש, ואמר שזה הדרך מספיק מאד, ואמר הרב שהוא סעיף מסעיפי ההתיחדות הקודם אלא שהחליף מיחד במכריח והחליף ג"כ בענייני הנמצא במציאות הנמצא עצמו, והרצון בזה כי כבר אפשר שיהיה העולם קדמון ויהיה סבה שמייחד אותו על היותו על כל ענייניו, וכן אפשר שיהיה העולם קדמון ויהיה סבה קדומה מכריח מציאותו על העדרו והמדבר הטענו או טעה בענין מאמר האומר העולם אפשר המציאות, כי הפילוסוף המאמין קדמות העולם יפיל שם האפשר על שהמציאות לו והתמימיות מזולתו, ואומר העולם אפשר המציאות שהוא בבחינת הסבה ובבחינת ההעדר הסבה בלתי נמצא ושהוא אפשר שלא ניחס אל מציאות הסבה ולא אל העדרו אלא בבחינת עצמו, והאל לבדו הוא המחוייב המציאות וממנו קנו המציאות כל הדברים ואם הוא קדום העולם יהיה קדום, ואמנם המדבר יפיל שם האפשר על האפשר האמתי והוא מה שאינו נמצא ואפשר שימצא ואפשר שלא ימצא:

אמר שם טוב זהו לפי קצת חכמי הישמעאלים כי העולם הוא אפשר המציאות מצד עצמו ובבחינת העדר סבתו הוא נמנע, אבל קצת הפילוסופים אומרים כי העולם הוא אפשר המציאות מצד שהוא איננו נמנע אף שיהיה מחויב שיהיה, כי העולם עם שיהיה

א"א שיהיה או אפשר שיהיה אבל נמנע היותו א"א שיהיה א"כ יתחייב שיהיה אפשר שיהיה, כמ"ש שהאל הוא אפשר שיהיה כי נאמר ג"כ האל יתעלה לא ימנע או יהיה א"א שיהיה או אפשר שיהיה אבל נמנע שיהיה א"א שיהיה א"כ מחוייב שיהיה אפשר, והאפשר בכאן יכלול המחוייב כמו שיתבאר בספר המליצה, אלא שיבדל האל יתעלה מהעולם בשהעולם הוא הכרחי בזולתו והשם יתעלה הכרחי בעצמו עם שכולם שוים בשהם אפשרי המציאות ואם היה כל אפשרי יאמר עליו שיצטרך אל מכריע היה האלוה ית' יצטרך אל מכריע ואל ממציא ולא יהיה מחוייב המציאות, והבן זה כי הוא נפלא:

ועוד אמר הרב שמאמר המדברים שהעולם צריך אל מכריע יכריע מציאותו על העדרו מקום ספק גדול כי ההכרעה וההתייחדות אמנם יהיו בנמצא אחד מקבל לכ"א משני ההפכים או לכ"א משני המתחלפים בשוה מאד, ואומר אחרי שמצאנוהו בענין פלוני ולא מצאנוהו בענין אחר הוא מופת על פועל מכוין, כאלו תאמר זה הנחשת אינו ראוי שיקבל צורת המיחם יותר מאשר הוא בקבול צורת המנורה, וא"כ אחר שמצאנוהו מנורה או מזרק כבר ידענו בהכרח שנמצא בכאן מיחד ומכוין אחד משני אלו העוברים אחר שכבר התבאר שהנחשת נמצא ושהמזרק והמנורה המיוחסים לו נעדרים ממנו קודם שימצאו, ואחר שנמצאו אחד מהם ידענו שבכאן מכריע יכריע המציאות לאחד מהם, ואמנם הדבר אשר יש בו מחלוקת אם נמצא תמיד מזרק או מנורה לא סרה ולא תסור או שמציאות המנורה אחר שלא היה לא יעבור על שום פנים זה הענין, ואין לומר מי המכריע מציאותו על אפיסתו אלא אחר שיורה כי נמצא מציאותו אחרי ההעדר וזהו ענין המחלוקת עליו. ואם נקח מציאותו או העדרו מחשבי כבר שבנו להקדמה העשירית בעצמה והיא בחינת הדמיונות והמחשבות לא הנמצאות והמושכלות, כי הבעל דין אשר יאמין קדמות העולם ירצה שדמותנו העדרו כדמותנו כל נמנע שיפול בדמיון, ואין הכוונה לסתור מאמריהם כי אחר שאלו הדרכים הם בנוים על הקדמות שהם בטלות מעצמן אין ראוי לסתור התולדות. ואמנם ביארתי לך שזה הדרך אשר נחשוב בה שהיא דרך זולת מה שקדם איננו אמת אבל דינה דין מה שלפניה משער זאת ההעברה הידועה. והנה אמר הרב ששער המכריע וההתיחדות הם דבר אחד ובהתבטל אחד מהם יתבטל חברו, ואחר כי ההכרעה וההתיחדות יהיה לנמצא אחד מקבל כל אחד משני החלקים ההפכים בשוה והם נעדרים ממנו, ואמנם הדברים שאינם נעדרים אבל יש מחלוקת עליהם לא סרו ולא יסורו או נמצאו אחר ההעדר לא יאמר מי הכריע או מי התייחד, והבן זה. ויש להח"ר משה הנרבוני על זה דברים ראוי שיעויינו:

הדרך השביעי אמרו קצת מהחדשים מהמדברים שהם יקיימו חדוש העולם מהקדמות מקובלות מהפילוסופיא, כי הפילוסופים אומרים כי הנפשות נשארות אחר המות ושנפש ראובן זולת נפש שמעון וכן הנפשות האנושיות א"א הכליון בהם במה שהם בלתי מעורבות עם החמר, והפילוסופים אומרים כי א"א שימצא דבר בב"ת בפועל כי יתבאר במופת בטול מציאות מנויים אין תכלית להם, ואם היה העולם קדמון יתחייב שימצאו דברים בב"ת והם הנפשות האנושיות וזה שקר א"כ יתחייב שלא יהיה העולם קדמון ואם אינו קדמון הנה הוא מחודש זה הדרך עשו קצת מהמדברים, ואמר הרב כי זה הדרך נפלא מאד, והרצון בו כי הוא זר, כי ביאר הדבר במה שהוא יותר נעלם ממנו ועל זה יאמרו משל המפורסם ערביך ערבא צריך, כי כל מופת ראוי שיקויים מהקדמות שהם מושכלות ראשונות או תולדות ממושכלות ראשונות יותר ידועות מהתולדות, אבל אלו ההקדמות אינם מושכלות ראשונות ולא תולדות ממושכלות ראשונות ולא ידועות יותר מן התולדה אבל אם הנפשות נשארות הוא דבר מושכל יותר משהעולם מחודש או קדמון, והנה העושה זה הדרך כאלו התבאר אצלו השארות הנפשות וידע שכל נפש מהנפשות אשר עברו ישארו ונשאר כ"א לבדה היה ראוי שיעשה ממנו מופת, אמנם זה הדרך מספיק לחייב ספק לבעל דיננו המאמין בקדמות העולם עם האמינו השארות הנפשות, אבל המאמין שלא ישארו הנפשות או שהנשאר מכל הנפשות הוא דבר אחד או הנשאר הם נפשות בעלות תכלית עם שיהיה העולם קדמון כי כבר אמרו קצת כי האישים מוגבלי המספר וישובו בסבוב לא יתחייב שום ספק:

ואמר הרב כי קצת אחרוני הפילוסופים התירו זה הספק בשאמרו הנפשות הנשארות אינם גשמים שיהיה להם מקום והנחה ואין להם סדור טבעי כעלה ועלולים ובעבור זה אינו נמנע מציאות אין תכלית לו, וזהו דעת ב"ס, וב"ר חולק עליו כי שרשו ידוע שמה שאין תכלית לו על מה שהוא נמצא בפועל הוא נמנע גשמי ובלתי גשמי ואין הבדל בזה בין מה שיש לו הנחה ובין מה שאין לו הנחה ובין שיש לו סדור טבעי ובין שאין לו סדור טבעי, כי אם לא נמצאו בפועל דברים אין תכלית להם היה החלק כמו הכל, ואם יאמר אומר כי הוא תולדות מופת שיש בנו חלק הוא נצחי והוא הכח הדברי אשר אינו מעורב עם הגוף ולכן א"א בו הפסד ואם היה העולם קדמון יתחייב שימצאו הדברים בב"ת בפועל אבל זה שקר א"כ העולם מחודש, השיב הרב להתיר זה הספק, ואשר תדעהו כי אלו העניינים הנבדלים שאינם גשמים ולא כחות בגשם אבל הם שכלים נפרדים לא יצוייר בהם רבוי כלל ולא בשום ענין אלא אם יהיו קצתם סבה לקצתם ויפול ההפרש בהיות זה עלה וזה עלול ואם הדבר הנשאר מראובן אינו עלה ולא עלול לנשאר משמעון

לא יהיה בהם רבוי, ואם יתבאר שהוא נשאר יחייב שיהיה הכל אחד במספר כמו שרמז בפרק שיעור קומה:

אמר שם טוב מה שאמר הרב שאין בדברים הנבדלים רבוי כלל אלא אם יהיה על צד העלה והעלול זהו נמשך על דעתו שסובר שהשכלים הנבדלים הם עלולים קצתם מקצתם, אבל מי שיחשוב שהעלה הראשונה עלה לכלם ויתחלפו בשזה יקדם לזה בקדימות הפשיטות והאחדות יצוייר בהם רבוי אף שלא יהיו עלות ועלולים, והנפשות האנושיות בזה המציאות יתחלפו בשנפש ראובן יודעת יותר מנפש שמעון, ג"כ אפשר שישארו צורות נבדלות ויהיה הפרש ביניהם במה שקנו מהידיעה אם יתבאר שהידיעה עיינית היא נשארת, ואלו דברים עמוקים מאד רמז עליהם הרב כשאמר ומי שנחלץ לדבר באלו העמוקות, סוף דבר לא מכיוצא באלו העניינים אשר תקצר יד הדעת מציורם יולקח הקדמות לבאר בהם עניינים אחרים, למה שכבר התבאר כי הידיעה המופתית צריך שיהיו הקדמות המופת ידועות לנו בטבע ושלא יהיו תולדות מהקדמות אחרות כי כל ידיעה וכל למוד אמנם יהיה בידיעה כבר קדמה וזה לא ילך אל בלתי בעל תכלית אבל יגיע ביסודות השכל אלו הקדמות ידועות בעצמן. ודע כי כל מי שישתדל לקיים חדוש העולם או לבטל קדמותו בזה הדרך הדברי, יהיה כוונת הרב כי המקיים חדוש העולם או המבטל קדמותו א"א לו שישתמש אלא באחד משני הדרכים והוא הדרך החמישי או זה הדרך השביעי כי הם דרכים הגיוניים והם דרכים יותר טובים מכל זולתם ועל כל זה ישתמשו בב' הקדמות האלו או שתיהם יחד. והיא ההקדמה העשירית ר"ל העברה ומחשבות אשר יקיים המייחד, או ההקדמה הי"א והוא לשום שקר מה שאין תכלית לו על צד בוא זה אחר סור זה, או הרצון בדרך הדברי ההקדמות אינם מיוחדות אבל הם הקדמות כוללות כי יאמת האדם שא"א שיהיה דבר בב"ת לא מנפשות ולא מעלות ועלולים ולא מגשמים ולא ממספרים עד שיהיו כ"א מאלו נמצא בפועל בב"ת, וזאת ההקדמה למה שהיא כוללת דברים רבים כמו שההגיון כולל דברים רבים ונקראו הקדמות כמו אלו הקדמות הגיוניות, וכן הקדמות הייחוד כי יוכל לומר האדם מיחד השמים בזה השיעור והכוכבים בזה השיעור וכל אחד ואחד משאר הנמצאים ולכן היו אלו דרכים הגיוניים כי הם כוללים וזהו הנראה לי שהוא עקר:

וזאת ההקדמה יאמתוה בפנים, ר"ל מה שאין תכלית לו על צד בוא זה אחר סור זה, אם שיכוין בעל המופת לאחד המינים אשר אישיהם הווים ונפסדים ויכוין בהווייתו אל זמן עובר ויתחייב לפי אמונת הקדמות כי כל איש מן המין הוא מן הזמן הפלוני אל מה שלפניו מקדם אין תכלית להם, וכן כל איש מזה המין בעצמו מאחר זה הזמן המונח

באלף שנה ד"מ אל מה שלפניו מקדם אין תכלית לו. והכלל האחרון יותר מן הכלל הראשון כי הכלל הראשון הוא חלק מהאחרון ואם היה הדבר כן יתחייב שיהיה החלק כמו הכל או יתחייב שיהיה מה שאין תכלית לו יותר מבב"ת וכל ב' ההנחות שקר:

וכן יעשה בסבובי הגלגל ג"כ יתחייבו ממנה במחשבתם שסבובים אין תכלית להם יותר מסבובים אין תכלית להם, המשל בזה בסבובי גלגל השמש לפי דעת הקדמות כבר התנועעו לפני התנועה הנמצאת היום תנועות בב"ת ואחר זה יתנועע אלפים מאה שנים ג"כ יתחייב מזה שהתנועות שעברו עד היום שיהיו שוין עם הבאים אחר אלפים שנה ויהיה החלק שוה להכל או יתחייב שאלו יהיו יותר ויתחייב לפי זה שיהיה בב"ת יותר מבב"ת, וזה כבר התבאר שקרותו. ושלישית אמרו סבובי הגלגל הראשון שהוא המהיר מכל המתנועעים יתנועע בכל יום פעם אחד ואחד מן הכוכבים הנבוכים כמו גלגל שבתאי יתנועע תנועה אחת אחר כמה שנים, אם היה העולם קדמון יחוייב שתנועת שבתאי יהיה בב"ת ותנועת הגלגל היומי שהוא הראשון יהיה בב"ת וישוה המאוחר בתכלית עם המהיר בתכלית וזה שקר, או יהיה בב"ת יותר מבב"ת, ואין ראוי שתשער כי המתים מיתה טבעית הם בב"ת והמתים ברעב או בחרב או בדבר הם ג"כ בב"ת ואם העולם קדמון א"כ ישוו המתים בדרך טבע למתים בדרך מקרה ויהיה שוה לו וזה שקר אם כן המביא אליו שקר. אמר הרב בקצור מופלג לבטל כל זה וידמו כאלו הם נמצאים שיש להם התחלה מסויימת ואח"כ יוסיפו על הנחשב ההוא או יחסרו ממנו, וכל אלו דברים מחשביים לא נמצאים, בזה כלל הרב כל מקומות הספק וגלה מקום ההתר באמרו אשר אין להם התחלה, כי האומר שהמחודשים והתנועות הנופלים בעבר כבר התחילו ויוסיפו ויחסרו ואין לו ענין לפי שאין לו התחלה ומה שאין לו התחלה אין לו שלמות ומה שאין לו השלמות אין לו התחלה ולא נשלמו היותם אחרונים באמת והיותם אין התחלה להם מחוייב מהיותם בעגול בעבור מופתים רבים כבר יתבאר בח' מהשמע ובאות הלמ"ד כמו שאמרנו. וכבר הכה אבונצ"ר אלפראב"י על קדקד זאת ההקדמה וגלה מקום הספק וכל פרטיה, למה שזה הדרך האחרון הוא חזק ההפרד ממנו למה שהוא נלקח מהקדמות הפילוסופים כי הם אומרים שאם לא נמצא ראשון לא ימצא אחרון ואם העולם קדמון תנועה ראשונה לא נמצאה א"כ לא ימצא זאת התנועה האחרונה אשר אנו יושבים בה ויתחייב ג"כ שיהיה החלק כמו הכל או יהיה בב"ת גדול מבב"ת וגם יתחייב מזה שיהיה המהיר והמאוחר יתנועעו תנועות שוות וכ"ש שיתחייב מזה שימצא בב"ת בפועל כי הנפשות נשארות אחר המות ואם העולם קדמון יהיה בב"ת יותר גדול מבב"ת, לכן אמר הרב הכה אבונצ"ר על קדקד וגלה מקומות הספק וכל פרטיה בספרו

הידוע בנמצאות המשתנות, והנה ב"ר בספרו הפלת ההפלה הראה מקום הטעות בזאת ההקדמה וגלה מקורה לעיני הכל, ולמה שאותו הדרך הוא ארוך והח"ר משה הנרבוני הביאו יעזב עתה לבלתי יכתב הנה:

אמר שם טוב ראיתי להביא לך מקום התרת זה הספק העמוק בקצור מופלג, המדברים יאמרו ג"כ כי אילו תחשוב אדם אחד יחזור לאחור למנות כל התנועות אשר כבר עברו לא יוכל עשוהו אם העולם קדום, ואחר שהעולם כן איך יצאו למציאות מה שא"א לחזור למנותו, וזה הספק והספקות הקודמות כלם הם מפעולות הדמיון והדמיון לא יוכל להתפרד מהם, ותוכל להבין זה כי אלו הספיקות והקושיות יקרו ג"כ למקיימי החדוש אחר שכלם יסכימו הפילוסופים והמדברים שיש בכאן דבר נצחי מתמיד זמן או דמות זמן בב"ת, ואחר שהיה הדבר כן יתחייב שיהיה בב"ת יותר גדול מבב"ת או שיהיה החלק שוה לכל שנניח עתה שהעולם לא נתהווה היום חמשת אלפי שנה ורמ"ח ונתהוה עתה זה הזמן או דמות זה הזמן אם נתוסף על אותו העת שנתהוה העולם הוא יותר או שוה לו, אם תאמר שהוא יותר יהיה בב"ת יותר גדול מבב"ת וא"ת שהוא שוה יתחייב שיהיה החלק שוה לכל, א"כ הספק בעצמו יקרה לאומר שיש בכאן דבר נצחי הוא האל יתעלה, ואם יאמרו שהוא יתעלה נצחי ושלא היה נמצא עם זמן ולא עם דמות זמן ולכן אם נתהווה העולם יסולק הספק, זה שקר מבואר כ"א לא נתהוה העולם זה חמשה אלפים ורמ"ח שנה ונתהוה עתה שזה לא יוסיף על מה שנתהוה העולם בעת שנתהוה, וכן אם יוכל אדם לחזור לאחור ולהגיע מיום שנברא העולם עם מה שקדם העולם מההעדר זה בלי ספק א"א אחר שהאלוה הוא נצחי במה שעבר ואחר שהיה הוא נצחי איך נפל במציאות דבר שהוא בב"ת, הרי ביארתי לך שכל אלו הספקות ישארו למאמיני החדוש והם ספקות משותפים לכל, וגם הספק מתנועות הגלגל היומי לתנועת שבתאי יקרו ג"כ למאמיני החדוש כ"א נניח שהעולם לא ימנע היה השם יכול לבראותו קודם זה או לא אם לא היה יכול לבראותו קודם זה השתנה השם מבלתי יכול אל יכול ומלואה אל היות לו יכולת, ומי יתן ואדע מי נתן לו היכולת העת או סבה אחרת, אם היה העת העתים כלם שוים ולמה נמצא עתה ולא נמצא קודם, וא"ת שסבה אחרת נתן לו המציאות א"כ כל עוד היות האלוה נמצא יהיה לו יכולת לברוא העולם בצורה אשר הוא עתה, א"כ יתחייבו כל אלו הספקות ומהאפשר לא יצא נמנע, אבל האמת כלו כי אלו הספקות הם מפעולות הדמיון והם כלם עניינים מחשבים לא עניינים שנמצאו, כמו שאמר כי התנועות והזמנים והאנשים כלם בלתי נמצאו היום אלא דברים שהם ב"ת וכשנמנע מציאות בב"ת יהיה שקר בפועל אבל בכח ובבוא זה אחר סור זה אינו נמנע אבל מחוייב וכשימנע בשלא

ימצא ראשון לא ימצא אחרון זה יהיה בסבות אשר בעצם אבל בסבות אשר במקרה הוא מחוייב בהניחנו הנה שיש דבר נצחי ואם ימצאו דברים בב"ת זה אחר זה לא ימצא בכאן שום דבר נצחי, והבן זה כי הוא נפלא ויהיו חיים לראשך וענקים לגרגרותיך, אמנם הספק הנשאר מהנפשות אם האמת הוא שהנפשות הם נשארות אחר המות ויהיה הנשאר מכל איש ואיש נפשו מלבד שיתאחדו כלם באחדות אם יתבאר זה במופת חותך יתבאר ג"כ שאין העולם קדמון אלא מחודש ואם הנשאר מכל החכמים הצדיקים והיודעים רבונם ומכוונים לעבוד אותו יהיה הנשאר מהם דבר אחד כמו שאמרו חכמי ישראל נשמתם של צדיקים יהיה הספק אין ענין לו, ואחר שהונח זה ראוי שנשוב אל מה שהיינו בו מביאור דברי החכם:

ואלו הם אמתות דברי המדברים בחדוש העולם, וכאשר יתקיים אצלם באלו המופתים שהעולם מחודש יתחייב בהכרח שיש לו פועל חדשו בשיעור ורצון ובבחינה, והרצון שהעולם אינו מתחייב ממנו כהתחייב האור מן השמש על צד החיוב אף שהיה בידיעה אלא כשקדם לו רצון ובחינה לחדשו, ואחר כך ביארו שהוא אחד בדרך אבארהו לך בפרק הנלוה אחר זה:

פרק עה

אני אבאר לך ג"כ בזה הפ' מופתי היחוד לפי דעת המדברים והם שני דרכים, דרך ההמנעות ודרך ההשתנות ואלו יחלקו לה' דרכים:

והדרך הראשון הוא על זה התואר. אם היו שני אלוהות או הרבה יתחייב מזה שההפכים ינשאו יחד בנושא אחד או שיהיה ערום הנושא משניהם, המשל בזה שיהיה האש חם וקר ביחד והשלג קר וחם ביחד או שימצא אש בלא חום ולא קור או שלג ג"כ וזה בטל, א"כ המביא אליו שקר ג"כ, וביאור זה שזה העצם מעצמים אשר ירצה זה עתה ר"ל שיחממו האלוה אחד, האלוה אחר ירצה שיקררהו, אם היה הדבר כן יתחייב שלא יתחממו ולא שיתקררו להמנע שני פעולות שיהיו יחד וזה שקר כי כל גשם מקבל לאחד מב' הפכים או יהיה זה הגשם חם וקר יחד, וכמו כן כשירצה האל אחד להניע זה הגשם יתכן שירצה האחר שיהיה נח א"כ יהיה הגשם מתנועע ונח יחד או לא מתנועע ולא נח, א"כ יתחייב מזה שא"א שימצא יותר מאלוה אחד, ואמר הרב שזה המין מן הראיה נקנית על ג' הקדמות. על הקדמת העצם הפרדיים אשר הוא ראש הקדמותיהם, ועל הקדמת בריאת המקרים, ועל היות העדר הקנינים עניינים נמצאים, והנה ביאר הרב כי צריכים אלו המדברים לבאר הייחוד בזה הדרך אל הקדמת עצם הפרדיי, ואמר כי לאומר שיאמר שהחומר הראשון אשר עליו יבאו ההויים וההפסד זה אחר סור זה על דעת הפילוסופים

בלתי החמר העליון ר"ל נושאי הגלגלים, ויאמר אומר שיש הנה ב' אלהות האחד מנהיג החמר התחתון ואין התלות לפעלו בגלגלים, והב' מנהיג הגלגלים ואין התלות לפעלו בהיולי זה העולם, ר"ל כי אלוה הגלגלים הוא מניע הגלגלים ומהוה אותם והאלוה האחר מניע זה החמר התחתון ומהוה אותו כמו שחשבו המשנים, כי הנצחי וההוה נפסד א"א שיהיה להם סבה אחת, היה זה הדעת בלתי מחייב שא"א שימצאו ב' אלהות, ואם יאמר אומר שזה חסרון בחק כל אחד ואחד מהיותו בלתי משתמש ובלתי יכול במה שהשתמש בו האחר, אמר הרב כי אין זה חסרון בחק השם יתעלה, כי מה שאין דרכו להתלות לפעולתו אין לו חסרון כי אין החסרון לשם שלא יוכל על הנמנעות, ולכן אמרו שכל הגשמים הם מחוברים מעצמים מתדמים והם העצמים הפרדיים, וא"כ יתחייב לפ"ז כל מה שיוכל לעשות האחד יוכל האחר אחר ששני החמרים מתדמים, וא"כ לפי דעתם יתחייב שלא ימצא אלא אלוה א' וימנע קבוץ שני ההפכים יחד או שיהיה נעדר הנושא מאחד מהם, ולמה שהמדברים הרגישו כי כבר יהיה הגשם מחובר מחמר וצורה ולא מהעצמים הפרדיים והחמר והצורה יבא משני אלו מתחלפים בקשו דרך אחרת לבאר שאלוה א':

הדרך השני אמרו אלו היה שני אלוהות יהיה מתחייב שיהיה לשניהם ענין אחד ובו ישתתפו והענין אשר ימצא לאחד מהם לא ימצא לאחר נפל בו ההשתנות, אם כן יהיה האלוה מורכב וכל מורכב צריך אל מרכיב וזה המרכיב לא ימנע אם יהיה אחד או רבים, אם היה אחד הוא יהיה האלוה, ואם יהיה רבים יתחייב שיהיה בו דבר משותף להם ודבר ייוחדו, ואם כן יהיה מורכב כל אחד מהם וזה שקר, שמחוייב המציאות אין לו הרכבה כלל. ואמר הרב כי זה הדרך מופתי כשילקח עם הקדמותיו, כי כבר יאמר אומר שיש בכאן שני אלוהות ולא ישתתפו כלל בדבר אחד כי האחד הוא אלוה על הדברים העליונים והאחר על התחתונים ואינם מסכימים בדבר אחד, כמו המראה והתמונה שלא יוסכמו בדבר אחד, ולכן אינם צריכים לדבר בו יתחלפו אחר שאינם מסכימים בדבר, ולכן היה זה הדרך חלוש אם לא יתבאר ראשונה שהם מסכימים, ואמר הרב כי זה הדרך ג"כ לא ימשך על דעת כל מי שיאמין בתוארים, שהאלוה יתעלה חושבים המדברים שיש לו תוארים רבים, כי ענין החכמה בלתי ענין היכולת וענין היכולת בלתי ענין הרצון, ואינו נמנע שישתתפו העצמים ויתחלפו כל אחד בתארים אחר שימצאו רבים בכל אחד המצא לאחד מה שלא ימצא לאחר, ואם תאמר שיתחייב מזה שיהיה השם מורכב ולא יהיה מחויב המציאות אחר שהמצא בו דבר יוסכמו ודבר בו ישתתפו, זה יהיה גם כן יתחייב שיהיה מורכב אפי' שיהיה א' למי שיאמינו שהתארים ענייניים מתחלפים:

הדרך השלישי אמרו שהבורא רוצה ברצון והרצון ההוא אינו ענין נוסף בעצם הבורא אבל הוא רצון לא (במשכן) [בנושא] ולפי אלו ההקדמות אף שביאורם רחוק עם כל זה מי שהניח אלו ההקדמות יתחייב זה אשר אומר. אמרו הרצון האחד אשר לא (במשכן) [בנושא] לא יהיה לשנים כי לא יהיה עלה אחת סבה לשני הדברים, והרצון בזה שא"א שיובדלו שני אלוהות ברצון ההוא זה מזה, כי א"א כי מה שהוא עלה אחת פשוטה בתכלית הפשיטות והוא הרצון שיתן הבדל בין זה לזה, כי הדבר האחד לא יושכל בזה הרבוי, ואין לומר שיהיו שני רצוניות לא בנושא לשני אלוהות כי במה יוכר ההבדל כי הדבר האחד לא יתרבה אלא מצד החמר, כי אין אלו הרצוניות כמו הרצון הנמצא בראובן ושמעון שהם שנים כי הרצון ההוא נמצא בנושא, אבל זה הרצון אשר לא בנושא לפי דבריהם במה יוכר האחד מהאחר, א"כ יתחייב לפי דבריהם שאלוה האחד פשוט כ"א היה לשנים הרצון ההוא אשר לא בנושא לא יוכל להבדיל בין זה לזה, והכלל העולה לפי זה הדרך כ"א היו ב' אלוהות היו שני אלוהות שני רצוניות אחר שהבורא אינו דבר אלא שהוא רוצה ואם היו שני רצוניות נבדלות במה יוכר ההבדל זה מזה, יחוייב שיהיו מחוברים לחמר אחר שלא יוכר ההבדל ביניהם אלא היותם זה כחמר זולת זה, ואם היה הדבר כן היה האלוה מורכב. ואמר הרב כי זה הדרך אינה בעבור שביארו הנעלם במה שהוא נעלם ממנו כי אמרם שהבורא רוצה ברצון הרצון ההוא אינו ענין נוסף בעצם הבורא אבל הוא רצון לא (במשכן) [בנושא] זהו דבר נעלם אצל רבים מהמעיינים כי אצל קצת מבעלי העיון נמנע שיהיה השם יתעלה רוצה ואצל מי שיראהו שהוא רצון פשוט יתחדשו עליו ספקות רבות לא ימנו ואיך יוקח מופת על האחדות:

הדרך הרביעי אמרו מציאות הפעולה מורה על פועל בהכרח. והרצון בזה כי מציאות זה העולם בכללו שהיא הפעולה מורה על פועל בהכרח ולא יורו לנו על רוב הפועלים כי הפעולה לא יורה לנו מנין הפועלים כמה הם, ואחר שהדבר כן אין הפרש בין האומר שהשם שנים או שלשה או עשרים או אי זה מספר שיזדמן אם אפשר היות שנים אפשר שיהיו שלשה או ארבעה או אי זה מספר שתניח, ויבא הדבר כן מציאות הפעולה מורה על פועל בהכרח ולא יורה על רוב הפועלים א"כ יתחייב שיהיה הפועל אחד, ואם יאמר אומר שזה המופת לא יורה על המנע הרבוי באלוה אלא שהוא יורה על סכלות המספר ואפשר היותו רבים, והשלימו זה המופת המדברים בשאמרו מציאות השם אין אפשרות בו אבל הוא מחוייב המציאות ואם היה אפשר שיהיו שנים או יותר על שנים ישוב המחוייב אפשר אבל זה שקר א"כ יתחייב שלא יהיה האלוה אלא אחד, ויבא הדבר כן, מציאות הפעולה מורה על פועל א' ולא יורה על רוב פועלים, ואם היה אפשר שיהיה מב'

פועלים או מאי זה מספר שתניח יתחייב שיהיה המחוייב המציאות אפשרי והמביא לזה בטל א"כ יתחייב שיהיה האלוה אחד. ואמר הרב כי זה מבואר הטעות מאד כי באמרנו שמציאותו יתעלה מחוייב המציאות ושאין בו אפשרות אמנם דעתנו בו יהיה אפשרות כי האפשר בידיעה בלתי אפשרי במציאות, כי יאמר אומר שהשמים אפשר אם כדוריים ואם על תמונה אחרת והאלוה אפשר שיהיה אחד או רבים וזה האפשרות אינו בשמים ולא באלוה כי אין ספק כי הגלגל הוא במציאות חוץ לנפש כדורי אבל מה שנאמר אפשר הוא מצד סכלות ידיעתנו בו, וכן השם יתעלה הוא אחד במציאות ואם נאמר בו שאפשר שיהי' אחד או רבים הוא מצד סכלותנו והאפשרות הוא מצד הידיעה א"כ מה שאמרו מציאות השם אין אפשרות בו הוא אמרנו בבחינת עצמו לבד אבל בבחינת ספוק ידיעתנו בו יש בו אפשרות א"כ המופת אינו כלום וזהו שאמר הרב כי האפשר בידיעה. ואולי שכמו שחשבו הנוצרים שהשם יתעלה שלשה ונחשוב אנחנו שהוא א', והרצון בו שהם חושבים שהוא אפשר שיהיו לו שלשה תוארים בשם יתעלה ולא כן נחשוב אנחנו אלא שהוא אחד, כי הם חושבים שאפשר שיהיו שלשה ואנחנו לא נחשוב כן אלא שהוא אחד ואין הענין כן לפי דעתם, וזה האפשרות הוא אפשרות בידיעה לא אפשרות במציאות. וזה מבואר למי שהרגיל נפשו בידיעה התחייב התולדות מן הקדמותיהם, כי לא בעבור שיהיה הדבר אפשר בידיעה יהיה אפשר במציאות, כי למה שהיו הדברים כבר יהיו מחוייבים או נמנעים במציאות ויהיו אפשריים בידיעה א"כ זה הדרך הרביעי אינו כלום:

הדרך החמישי חשבו קצת מן האחרונים שהוא כבר מצא דרך מופתי על היחוד, והדרך ההוא נקרא דרך הצורך, וביאורו כך אם יוכל אחד לעשות אלו הנמצאות יהיה השני מותר לא יצטרך אליו (והטבע לא יעשה דבר לבטלה) ואם לא ישלם זה המציאות ולא יסודר אלא בשניהם יחד אם כן יחובר לכל אחד מהם ליאות בהצטרכו אל אחר והנה כל אחד מאלו אינו מספיק בעצמו מאחר שצריך אל האחר אל שיסודר ממנו זה המציאות. ואמר הרב שזה הדרך הוא סעיף מהדרך הראשון והוא הדרך הנקרא שער המנעות, ויש לסתור זה הדרך כשיאמר לו כל מי שלא יפעל מה שאין בעצמו שיפעלהו לא יקרא לואה, שאנחנו לא נאמר שאיש אחד חלוש להיותו בלתי מניע אלף ככר אחר שאין אפשרות לשום איש מהאישים שיניעם, כן לא יתיחס לשם יתעלה ליאות להיות בלתי יכול להגשים עצמו או לברוא כמוהו, כן לא נאמר שהוא לואה להיות בלתי יכול לברוא לבדו, שטבע מציאותם הוא שיהיו שנים כדי שיברא העולם מהם ולא יהיה לבד צורך אבל הכרח והפכו הוא נמנע, כמו שלא נאמר לפי דעת המדברים היותו בלתי יכול

להמציא גשם אלא בברוא עצמים פרדיים וקבצם במקרים יברא עמהם לפי דעתם ולא נקרא זה צורך ולא ליאות שחלוף זה נמנע, כן יאמר המשתף נמנע שיעשה האחד לבדו ואין זה ליאות בחק אחד מהם אחר שמציאותם מחוייב שיהיו שניהם יחד. וכבר הלאו התחבולות לקצתם עד שאמר שהייחוד מקובל מהדת. הרצון בו שאלו הדרכים הלאו לקהל המעיינים ואמרו שהם תחבולות זרות ושאין שום דרך מאלו הדרכים מביא לדעת שיש אלוה אחד עד שאמרו שהייחוד מקובל מן הדת, והרצון בו כי קהל אנשים כאשר שמעו חולשת דרכי המדברים אמרו שהיחוד לא בא עליו מופת אבל ראוי שיקובל מן הדת, ואמר כי דרכיהם דרכים מופתיים, ואמר הרב שכל אחד מהמעיינים האומרים זה שאין ראוי לגנות אותם כמו שגנו המדברים אבל הם אנשים בריאי הדעת ונבונים מאד רחוקים לקבל הטעאה, שהם כאשר לא שמעו מהמדברים דבר שיהיה מופת באמת אבל הוא תחבולה והטעאה ומצא נפשו שלא תנוח למה שחשבו שהוא מופת אמר שזה הדבר ראוי שילקח בקבלה מן הדת, ואמנם אין ראוי שתנוח נפשם במה שאמרו המדברים למה שהמדברים לא הניחו במציאות טבע קיים בשום פנים עד שתקח ממנו ראיה אמתית ולא הניחו לשכל מחשבה ישרה שיוליד בו תולדות אמתיות, וכל זה נעשה בכוונה מהם כדי לבטל מה שאמרו הפילוסופים, ועוד הניחו מציאות והניחו הקדמות שאין להם מציאות כלל וישתמשו מאלו ההקדמות ועשו מופת מהם מהקדמות שאין בהם שום אמת, עד שיתחייב מזה שסלקו דברי המופת ממה שימצא בו מופת, והרצון בו כי יש מופת חותך על מציאות האל ועל ייחודו ועל הרחקות גשמות והם סלקו אותו הדרך בעבור בטולם קדמות העולם, ולא ידעו ולא ראו כי נתבטל מזה מציאות השם יתעלה ואחדותו והרחקת הגשמות, ולכן אין להתרעם אלא לאלו המודים על האמת מאנשי השכל, ר"ל שיתרעמו אלו המודים על האמת מאנשי השכל על הכזבים והשקרות והגנויות שאמרו אלו המדברים, ולכן ראוי להרחיק מהם ולבקש דרך לדעת השלשה דרושים היקרים בדבר שלא יסתור המציאות:

פרק עו

בהרחקת הגשמות לדעת המדברים, דרכי המדברים וטענותיהם על הרחקת הגשמות חלושות מראיותיהם על היחוד, ואמנם חלושות יותר בעבור כי הרחקת הגשמות הוא סעיף מיוחד לשורש היחוד ומזה יתחייב שיהיו מופתי היחוד יותר חלושים מצד שהוא בנוי על טענות חלושות שהם טענות הייחוד, והגשמות היא תולדה מהייחוד וכל תולדה היא יותר חלושה מההקדמה, א"כ יחוייב שדרכי הגשמות הם יותר חלושות מדרכי הייחוד, והם אמרו כי הגשם אינו אחד והאלוה הוא אחד אם כן א"א שיהיה האלוה

גשם. ואמר הרב כ"א היה רצונם באומרם הגשם אינו אחד בעבור שהוא מורכב מחמר וצורה וזאת ההרכבה נמנע בחק השם יתעלה, הנה העושה זה הדרך אינו המדבר, ואין זה המופת נבנה על שרשי המדברים אבל הוא מופת אמתי נבנה על אמונת החומר והצורה וצייור ענייִנם, זהו דעת הפילוסופים אזכירהו ואבארהו בזכרי מופת הפילוסופים:

אמר שם טוב לבאר כי השם אינו גשם למה שכל גשם הוא מורכב מחומר וצורה, הוא לדעת האומרים כי הגרם השמימיי הוא גשם מורכב, אבל לדעת האומרים כי הגרם השמימיי הוא גרם פשוט ואינו מורכב מחמר וצורה לא יבטל זה הדרך, שהשם אינו גשם, ואף שכל גשם יהיה מורכב מחומר וצורה לא יתבאר בעבור זה שהשם אינו גשם, וכשיבאר הרב זה הדרך נאמר מה שיש בו מספק, והנה כוונתו בזה הפרק לבאר הרחקת הגשמות כפי דרכי המדברים וראיותיהם:

הדרך הראשון. אם יהיה האל גשם לא ימלט לענין האלוהות אם שיהיה כ"א מחלקי הגשם שהם העצמים הפרדיים הוא האלוה או אחד מהגשם הפרדיי אשר באותו הגשם, ואם היה האחד מכל חלקי הגשם והוא העצם הפרדיי הוא האלוה מה תועלת שאר החלקים ההם ואם כ"א מחלקי הגשם שהם עצמים הפרדיים יהיה האלוה היו אלוהות הרבה ולא אחד, וכבר ביארנו למעלה שהאלוה אחד אם כן זה החלוף לא יתכן, וזה הדרך אינו כלום לפי שהוא בנוי על ההקדמה הראשונה והחמישית מהקדמותיהם וכבר יתבאר הגנויות והשקריות המתחייבות מהן, והנה נאמר להם שגוף האל אינו מחובר מחלקים יתחלקו, ר"ל שאינו מחובר מחלקים מכמו העצמים אשר יבראם כמו שאמרתם אבל הוא גשם אחד מדובק לא יקבל החלוקה אלא במחשבה ואין בחינה במחשבה, והרצון שאם נאמר שהאלוה גשם שנחלק אותו הגשם לשני חלקים א"כ יהיה השם מורכב ויהיה עלול וכבר יתבאר שזה שקר, נאמר שאין לעשות מופת ממה שידמה המחשבה שאתה כן תדמה שגשם השמים יקבל הקרע והבקוע על הגרמים השמימיים אשר אי אפשר שיקבלהו:

הדרך השני. הוא גדול אצלם, כי הם אמרו כי נמנע ההדמות, ר"ל שהשם יתעלה יהיה דומה לדבר מנבראיו ואם היה גשם היה דומה לגשמים, ויאמרו שאם נאמר שהוא גשם אינו כגשמים כבר סתרת עצמך כי כל גשם דומה לכל גשם מצד הגשמות אמנם יחלקו הגשמים קצתם לקצתם בעניינים אחרים ר"ל מקרים, ויתחייב ג"כ אצלם שכבר ברא כמוהו ויתחייב שימצאו שני אלוהות או הרבה וזה נמנע. וזה המופת יופסד משני פנים, האחד שיאמר אי זה מופת שיעמוד לך שא"א שיהיה האלוה דומה לדבר ולא יקבל העדר להדמות האלהים אם לא תתלה בזה בדברי הנביאים ותהיה הרחקת הגשמות מקובלת

לא מושכלת, וא"ת שאם היה דומה לדבר מברואיו כבר ברא כמותו יאמר החולק אינו כמוהו מכל הצדדים, ואני לא ארחיק שיהיה באלו העניינים רבים ולא נמצאו באחד מהנבראים עם שדומה לנבראים בענין הגשמות, והראיה על זה כי מאמיני הגשמות הוא שהשם הוא גשם בורא הגשמים וכבר יתבטל זה הדרך בפנים אחרים והם יותר נאותים, וזה כי כבר יתבאר כי הגלגלים אמנם יאמר עליהם גשם ועל אלו הגשמים ההיולאניים ר"ל ההווים הנפסדים בשתוף גמור שאין זה חומר אותו החומר ולא אלו הצורות הצורות ההם והצורה נאמר על הגשמים אשר הנה ועל הגלגלים בשתוף השם אע"פ שהגלגל בלי ספק בעל מרחקים שאין גוף מרחקים הוא הגשם כי הגשם הוא ממאמר העצם והמרחקים הם מאמר מקרה כאשר יתבאר במה שאחר הטבע אבל הגשם הוא גשם בדבר עצמי שהוא הדבר המורכב מחמר וצורה. והבן מה שאמר שאין גוף המרחקים הוא גשם כי זה הפך מה שחשבו רבים כי המרחקים הבלתי מקובלים הם הגשם, וצדק הרב במה שאמר שכל גשם מורכב מחמר וצורה כי הגלגל אינו מורכב מחמר וצורה כפי דעת המאמתים, שאם היה מורכב מחמר וצורה היה הווה ונפסד ולכן אין ראוי לומר כי אותו החמר אינו כזה החמר ולא זאת הצורה כאותה הצורה, אבל עצם השמים הוא פשוט ולכן אין לו שום הדמות עם אלו הגשמים אשר בכאן כי כלם מורכבים ואם יש לו הדמות יהיה במרחקים אשר הם מקרים בגלגל כי כל מרחק הוא מקרה כי הוא משער הכמה והבן זה. ונשוב אל מה שהיינו בו. ואם נאמר זה בחק הגלגל כל שכן שיאמר המגשים באל שהוא גשם בעל מרחקים אלא שעצמו ואמתתו לא ידמה לדבר מגשמי הנבראים ולא יקבל המגשים היות הגשמים כלם מחלקים מתדמים והם העצמים הפרדיים אבל יאמר ה' ברא אלו הגשמים כלם והם מתחלפים העצם באמתיות, וכמו שאין עצם גשם הצורות ההוות והנפסדות גשם כדור השמש כן יאמר שאין גשם האור הנברא ר"ל השכינה הוא גשם הגלגלים והכוכבים ולא גשם השכינה או עמוד הענן הנברא הוא גשם האל יתעלה עצמו, אבל יאמר הגשם ההוא שהוא עצם השלם הנכבד אשר לא הורכב כלל כמו שאר הגשמים בין נצחיים בין הווים ונפסדים, ואינו מתנועע בתנועת הגלגל, וא"א השתנותו כהשתנות תנועת הכוכבים בתנועת הגלגלים, אבל כן יתחייב מציאות זה הגשם חיוב מתמיד והוא פועל כל מה שזולתו כפי רצונו וחפצו, וא"כ אף שזה הדעת הוא נפסד והוא דעת עלול, ומי יתן ואדע איך יבוטל זה הדעת בדרכי המדברים שהם דרכים זרים אשר כבר ידעת אותם:

הדרך השלישי אמרו, אלו היה האלוה גשם היה לו קץ ותכלית, וזה אמת אחר שכל גשם הוא בעל תכלית ואם היה לו תכלה היה לו שיעור ידוע וצורה ידוע וזה ג"כ חיוב אמתי,

ואמרו מאלו ההקדמות כל שעור וכל צורה יתכן שיהיה האלוה יותר גדול מן השיעור ההוא או יותר קטן על החלוף הצורה ההיא מאשר הוא גשם אם כן יהיה התיחדו בשיעור אחד וצורה אתת צריך אל מיחד ואם היה לו מיחד היה האל צריך האל ואם היה אותו האל גשם צריך אל המיחד גם כן ואותו המיחד אם היה גשם היה צריך אל אחר וזה אל בלתי תכלית. וזאת הראיה אמר הרב שהיו מגדילים אותם המדברים, והיא יותר חלושה מכל מה שקדם לפי שהיא נבנית על ההקדמה העשירית והיא ההקדמה הידוע בשער ההעברה אשר כבר ביארנו מה שבה מן הספקות בחק שאר הנמצאות כשישוער החלוף הטבעי וכל שכן בחק האל:

ואין הפרש בין זה. ר"ל שאין הפרש בין זאת הראיה שאמרו שיצטרך אל מייחד בזה השיעור ובין מה שאמר בהכרעת מציאות העולם על העדרו, ואם יאמרו המדברים ולמה לא ימשך זה בחק האל ויאמר אחר שהוא נמצא יתחייב שיהיה מכריע במציאותו על העדרו והוא יענה בלי ספק בשיאמר זה מביא אל השתלשלות לבלתי תכלית וא"א מבלתי הגעת אל מחוייב המציאות אין אפשרות בו ולא יצטרך אל נמצא, וזה המענה בעצמו יתחייב בצורה ובשיעור אשר אמרו המגשימים, כי כל הצורות והשיעורים האפשרי המציאות בענין שהוא לא היה נמצא ואח"כ נמצא הוא אשר יאמר עליו שהוא יותר גדול או יותר קטן מאחר שהיה נעדר ואח"כ נמצא שזה הדבר צריך למכריע, שזה הדבר צריך למיחד בהכרח. אמנם צורת האל ושיעורו יתעלה ויתעלה מכל חסרון והדמות הנה יאמר המגשים שלא יהיה נעדר ואחר כך נמצא שיצטרך למיחד אבל עצמו ושיעורו וצורתו מחוייב המציאות כי לא יצטרך למיחד מציאותו מציאות על ההעדר הואיל ואי אפשר ההעדר בו כן לא יצטרך למיחד צורה ושיעור כי כן יתחייב המציאות:

והסתכל אתה המעיין אחר שבטל הרב דרכי המדברים באלו הדרושים חדוש העולם ושיש לו עושה ושהוא אחד ושאינו גשם, ולמה שהאנשים יורגלו מתחלת נערותם להאמין חדוש העולם לכן רוב האנשים ימשכו אחר המדברים בעבור שהם קיימו ראשונה שהעולם מחודש, ואחר ביאורו השלשה דרושים היקרים, אמר הרב סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה כי אין ראוי לשום אדם אם הוא מכת המעיינים ומשכו השכל האנושי להשכינו במשכנו באופן שיבחר לבקש האמת ולהשליך מעליו התאוה, ולהיות האדם מתאוה התאוה הגדולה למה שגדל עליו, כי אין פגיעה גדולה יותר מפגיעת המורגל, ולא יהיה אדם נוטה לדעת הדברים בקבלה כי לקבל כל דבר הוא נקל ואין צריך לא חכמה ולא דעת, ולא יהיה לאדם שום נטיה אלא לדעת האמת במה שהוא אמת לא שיהיה לאדם נטיה לא מצד התאוה לבד ולא למה שנהג האדם

להגדיל, ראוי שלא תטעה נפשך בענין אלו המדברים כי קרה להם לברוח מן הרמץ ונפלו באש הגדולה, והרמז בזה כי לקיים חדוש העולם אבדו מעלינו מופת מציאות השם ואחדותו ושלילת הגשמות כי הם בטלו טבע המציאות ושנו בריאת השמים והארץ בחשבם שבהקדמותיהם יביאו מופת שהעולם מחודש, והנה אלו המדברים לא הועילו כלום כי לא חדוש העולם הראוהו במופת ואבדה מעלינו מופת מציאות השם ואחדותו והרחקת הגשמות, כי המופתים אשר יתבאר להם כל זה אמנם ילקחום מטבע המציאות הכח המפורסם המושג בחושים ובשכל. ואחר שהשלמנו תכלית דברי המדברים נתחיל ג"כ בזכרון הקדמות הפילוסופים וזכרון מופתיהם עם מציאות האל ואחדותו והמנע היותו גשם עם מה שאקבל מהם מקדמות העולם אע"פ שלא נאמינהו אנחנו. ואחר כך אמר הרב שיאמר הדרך אשר הביא אליו אמתת העיון מהשלמת המופת על אלו השלש שאלות, כי הפילוסופיא הוא דרך הרב כדי שלא יהיו אלו השלשה דרושים מסופקים, כי יתבארו בין שיהיה העולם קדמון או מחודש, ואח"כ ישוב הרב ליכנס במחלוקת עם הפילוסופים כמו שאמר מקדמות העולם:

נשלם החלק הראשון. שבח לממציא ראשון:

אמר שם טוב אל יאשימני המעיין במוצאו בפרקים רבים דברים שהבאתי לשון הרב מבלי פירוש, כי היה זה אם להשיב על הרב לומר שמה שאמר הרב אינו כפי הדעת האמתי, או היה כדי להעיר הערה מה, וגם כן בעבור שלא יהיה צריך המעיין אל ספר המורה בעוברו על זה הפירוש, כי זה יהיה לו כמו הספר ההוא בפרקים אשר ידברו בענינים עמוקים, או גם כן בדברים שהוא ראוי לדעת אותם:

חלק ב

הקדמה

החלק השני והוא אשר תחלתו ההקדמות אשר צריך אליהם. אחר שבחלק הראשון סלק הרב הגשמות מהש"י וכל מה שמביא אליו וביאר כל הפסוקים המורים על התוארים באופן שיתקיים היסוד והשרש שאלהינו ב"ה אחד מכל צד ואין בו הרכבה. ואחר זה ביאר מה שאמרו הפילוסופים מהש"י שהוא שכל משכיל ומושכל, ושכל אלו הדברים ישיבו אל ענין אחד מבלי המצא הרכבה, באופן שמה שיאמרו הפילוסופים לא יסתור זה היסוד אשר הכל תלוי בו שהוא אחד, ואח"כ ביאר איך ייוחסו לשם יתברך כל הפעולות הנמצאות בעולם והוא מצד שהיא סברא רחוקה וזה יסוד גדול להבין רבים מהנמצאות, וביאר ג"כ איך הוא צורה ותכלית לכל הנמצאות. ואחר כך ביאר בפרק רכב איך הוא

יתעלה באמצעות הגלגל יפעל כל הנמצאות אשר בכאן ושהגלגל הוא כלי לו, וביאר שחכמינו ז"ל ביארו שכל דבר הנמצא בעולם הגלגל הוא סבתם, ושמאתו נמצאו כל החייות הנמצא בעולם וכל הנפשות ורוחות ונשמות שעתידים להבראות ונשמתם של צדיקים, ושחכמינו ז"ל ביארו שהם בגלגל למה שימצאו כתובים כשהדברים ייוחסו לו יתברך, א"כ התבאר מזה שהשם יתעלה הוא צורת הגלגל אף שהוא נבדל ממנו וכי באמצעית הגלגל הראשון יודע השם ית' וכי זאת הראיה היא היותר גדולה שבה יודע מציאות האל, ואמר בפרק נמשך לזה שחכמינו ז"ל אמרו שהשם ית' הוא צורת הגלגל ומתניעתו ימשך כל הנמצאים אשר למטה מזה העולם והגיע עיונם אל מה שהגיעו המעולים שבפילוסופים ואף שאבדה חכמת חכמינו ובינת נבונינו היה זה לסבות רבות וכי החכמה היתה נמצאת באומתנו מקדם. וכי אין ראוי לקחת על מציאות השם ראיה אלא מהדברים הנראים והגלויים והיא תנועת הגלגל. ואמר איך נתחדשה חכמת המדברים והיה זה בעבור שחכמת הפילוסופיא סותרת דתות ולמצוא חן בעיני המלכים השומרי הדתות קמו המדברים וסתרו כל מה שאמרו הפילוסופים וחשבו להניח הקדמות כפי מחשבתם להוליד סתירתם ונתחדשה חכמת הדבור, והרצון בו חכמת שאין לה מציאות אלא בפה לא שיש לה מציאות בדבור השכלי, וביאר הרב שהם הניחו י"ב הקדמות להוליד מהם ד' דרושים, שהעולם מחודש, ושיש לו עושה ומחדש, ושהוא אחד, ואינו גוף ולא כח בגוף. וביאר הרב שאין ראוי ליקח ראיה אלא מטבע המיושב ובעבור זה הניח פרק נפרד נקרא שיעור קימה אשר כל מה שאמר בזה הפרק הוא מוחש ומושכל ראשון וממנו ראוי ליקח ראיה, לא מהקדמות אשר הניחו המדברים שיש בהם מה שהוא הפך המציאות והם מבוארי השקרות והזיוף והבטול, ולגלות לכל תועבות המדברים הניח בפרק שאחר זה שנים עשר הקדמות אשר למדברים ולהוליד הארבעה דרושים שאמרנו. ואחר זה הביא שלשה פרקים איך ישתמשו המדברים בהקדמותיהם להוליד מה שרצו, והראה הרב שאין שום דרך לבאר חידוש העולם ולא שיש לו עושה ולא שהוא אחד ולא שהוא גשם באחד מדרכי המדברים ושקצת מהאחרונים הרגישו דרכיהם ואמרו כי אין לקבל שום דבר מאלו הדרושים אלא בקבלה מהדת. ואחר זה שב הרב לבאר ראשונה השלשה דרושים בין שיהיה העולם קדמון או מחודש והניח כ"ה הקדמות כדי לבאר אלו השלשה דרושים, ואח"כ הניח הרב הקדמה אחת שנקבל מהפילוסופים והיא ההקדמה הכ"ו והיא אומרת שהעולם קדמון כדי שנוליד בין שיהיה העולם קדמון או מחודש שיש אלוה ולא יהיה זה היסוד אשר הכל תלוי בו אשר הוא יסוד התורות ועמוד החכמות יסופק אבל יהיה מבואר לכל הדעות שיש אלוה נמצא

בין שיהיה העולם קדמון או מחודש. ואח"כ יבאר איך הוא אחד ושאינו גשם ולא כח בגשם. ואח"כ חזר הרב להכריע החדוש על הקדמות ואמר שאין לפילוסופים מופת על היות העולם קדמון וכי הראיות שעשה אריסט"ו הם טענות וראיות חזקות לא מופת חותך וכי יש לו ראיות חזקות על שהעולם מחודש ואחר שאין לו מופת ראוי שיקובל זה השורש מהנביאים מאברהם ומשה רבינו ע"ה. ואחר כך ביאר הרב שהעולם נצחי במה שעתיד ולא בא קבלה עליו מהנביאים לומר שהוא נפסד כמו שהוא הווה אבל לעולם יהיה כמו שהוא עתה. ואח"כ ביאר הרב מעשה בראשית והוא ביאור נאות בין שיהיה העולם מחודש או קדמון. ואחר זה נמשך הדבור בנבואה ואמר איך הוא מהות הנבואה ומעלותיה ומדרגותיה, ואיך דעת הפילוסוף בנבואה כי אף שיהיה העולם קדמון עם שהאמת שהעולם מחודש אין ראוי לספק שום ספק בנבואה, וזהו כוונת כל החלק השני לקיים השלשה דרושים, יחוייב שימצא נבואה כדי שלא יאמר אומר אם נספק בעולם אם הוא מחודש או קדמון נספק גם כן בנבואה ותפול כל התורה כלה, אמר כבר אפשר שיהיה הנבואה לפי דעת הפילוסופים אף שיהיה העולם קדמון, שהאמת שהעולם מחודש ואין ראוי לספק שום ספק בנבואה, וזהו כוונת כל החלק השני לקיים השלשה דרושים בין שיהיה העולם קדמון או מחודש, ולבאר שאין לפילוסופים מופת חותך על היות העולם קדמון ושהם טענות חזקות גם יש טענות חזקות לקיים החדוש לא פחות מהקדמותיהם ואחר שהדבר כן ראוי שיקובלו מהנביאים כי יבא הדבר השלישי ויכריע ביניהם. ואחר זה נמשך למ"ש בהיות העולם נצחי בעתיד עם פירוש מעשה בראשית וביאור הנבואה, זהו הכוונה הראשונה בזה החלק עם שבאו ג"כ בו דברים ופרקים לבאר מעשה מרכבה, ואני המבאר אעיר על אלו הפרקים כשנגיע אליהם בעזה"ש. ואמר הרב כי החמשה ועשרים הקדמות כלם בא עליהם מופת אין ספק לדבר מהם מאריסט"ו ומי שאחריו מן המשאים, והקדמה אחת נתן להם הרב במתנה ושנקבל מהם זה אף שלא נתבארה במופת חותך:

אמר שם טוב מה שאמר הרב כי כל אלו החמשה ועשרים הקדמות כלם בא עליהם מופת אין ספק בדבר, אין הדבר כן כמו שאמר הרב אבל יש מהם הקדמות שהם מושכלות ראשונות ומהם מסופקות מאד ומהם כוזבות בא המופת על סתירתם או על המעט לא באה מופת על אמתתם, ואני המפרש אראך כשנגיע אל כל אחד מהם מאיזה מין היא כל הקדמה והקדמה:

אמר שם טוב מהקדמות אשר הניח הרב בכאן אין ספק באמתתם וכבר בא עליהם מופת בחכמה וידיעת כל החכמה הטבעית והאלהית בידיעות אלו ועשה אריסט"ו

מופתים במקומות מפוזרים ואם באנו לכתוב המופתים כלם היינו חוזרים לכתוב השמע והשמים ועולם וההוויה וההפסד וקצת ממה שאחר הטבע וזה הספר לא נעשה אלא למי שנתפלסף ושנה וקרא בספרים אלו ולכן נעזוב האריכות ונבאר הציור הפשוט מאלו ההקדמות עם שנאמר מה שצריך אל ביאור לאמתתו במופת אחד או שנים על הרוב אף שהחכם אריסט"ו עשה מופתים רבים, ונקח מהם היותר מבואר כדי שיקנו המעיינים דעת ותבונה בשעה אחת:

ההקדמה הראשונה שמציאות בעל שיעור אין תכלית לו שקר. כבר ביארתי לך בהקדמות המדברים על מה יאמר בב"ת כי יאמר על מה שהוא בפועל ועל מה שהוא בכח, והבב"ת בפועל אפשר שיהיה בג' מינים או יהיה בב"ת נבדל מחומר כמו שיש שכלים בב"ת עלות ועלולים, או שיהיו נפשות האדם נבדלים מחמת בב"ת, או שיהיה דבר אחר נבדל פשוט בב"ת, או שיהיה דבר חמרי בב"ת כמו שימצא גודל מדובק בב"ת בפועל, או שימצאו גשמים מספרם בב"ת כאומרים החלקים הבלתי מתחלקים שהם לבב"ת. וביאר הרב בהקדמה הראשונה שאין שום שעור בין שיהיה מדובק בין שיהיה בלתי מדובק בב"ת באופן שיהיה הנמצא יחד, ולא ג"כ עלות ועלולים בין שיהיו נמצאות יחד בין שיהיו בזה אח"ז באופן שיהיו עלות בעצם שא"א שימצא, בזאת ההסכמה הניח שא"א שימצא גודל מדובק לב"ת בין שיהיה נבדל בין שיהיה חמרי, ומופת זה כי אם נניח דבר בב"ת בעל שעור מדובק יתחייב שיהי' החלק כמו הכל כי נקח חלק מזה הקו אשר הוא בב"ת ונצייר ממנו שתי אותיות אל"ף וביי"ת ונאמר קו אל"ף הוא יותר גדול מביי"ת או שוה לו, אם נאמר שיהיה כל א' מהם בב"ת עד כי כשנרמוז אל נקודת אל"ף מאל"ף ולהלאה היא בב"ת וכן מביי"ת ולמטה היא ג"כ בב"ת כמו שנרמוז זה בדמות זה הקו ונאמר אם אלו המדומים ב' קוים ילכו לבב"ת היה החלק כמו הכל וזה שקר, ואם היה ב' בב"ת והאל"ף לא יוסיף על ב' אלא ב"ת א"כ יהיה הכל ב"ת וא"כ יהיה הבב"ת ב"ת וזה מבואר הבטול. וגם כן אם נניח שימצא גשם בב"ת ראוי שנצייר בזה הגשם עגול שיצאו כל הקוים מהמרכז אל המקיף ואין ספק כי אם נעשה בכאן עגולה קטנה שראוי שנצייר שני קוים יוצאים מהמרכז והנה מצד שהגשם הוא בב"ת ילכו הקוים לבב"ת וכבר הוא מבואר שכל מה שיתרחקו שני אלו הקוים מהמרכז יתרחקו כל אחד מהם מחברו ואם יהיו הם בב"ת יתרחק כ"א מחברו מרחק בב"ת ונניח שא' מהם הוא נח והעגולה מתנועעת עם הקו האחר עד שישוב למקום אשר התחיל זה ההנחה אחר שהעגולה היא ב"ת ובהתנועע העגולה יתנועע הקו האחר ואם ישוב אל מקומה יתחייב שיחתוך מהלך בב"ת בזמן ב"ת וכבר זה יתבאר בששי מהשמע שהוא נמנע. אלו השני

מופתים יעמדו תמורת מופתים רבים שעשה אריסט"ו לבטל שיש הנה מציאות גשם בב"ת בין למודי בין נבדל בין חמרי, וכשתבין אלו הדרכים יבוטל מעלינו כל הטעיות שעשה הרב ר' חסדאי על הרב על ביאור זאת ההקדמה כי באלו השני מופתים אין ספק ולא דחיה אלא מסכל מתעקש ובלתי מבין הדברים ואף ג"כ כל הקושיות והדחיות שעשה הרב ר' חסדאי על הביאורים שעשה אריסט"ו על זאת ההקדמה הם הזיות יבינם מי שנתן לו השם שכל ודעת להבין האמת והשקר:

השנית שמציאות שעורים אין תכלית למספרם שקר והוא שיהיו נמצאים יחד. אחר שבטל הרב שלא ימצא גודל בב"ת בפעל משער המתדבק רצה לבאר שלא ימצא שיעורים כ"א בעצמו ב"ת והם כלם בב"ת, והמופת על זה הוא המופת שעשינו למעלה כי אם נקח מאלו השעורים קצת מהם ונרמוז אל מקום א' מהם ונאמר הנשארים הם בב"ת או ב"ת, אם נאמר שהנשארים הם בב"ת וכל מה שלקחנו מאלו הם בב"ת יהיה החלק כמו הכל וזה שקר, ואם יהיו הנשארים ב"ת מה שנוסיף ממנו ג"כ הוא ב"ת ויהיה המקובץ מהכל ב"ת ואתה הנחת אותו שהוא בב"ת וזה שקר. אם כן התבאר שקרות מציאות גודלים בב"ת. וג"כ אלו השעורים הם מתדמים או בלתי מתדמים אם יהו מתדמים יתחייב שנשער שיתדבק מהם גשם אחד, ואם יהיו בלתי מתדמים מצד שהם שעורים ובעלי גודל כולם מתדמים ויחוייב שאפשר שיתמששו ואם יתמששו נעשה מהכל מהם גשם בב"ת וכבר יתבטל כשנשער העגולה שאמרנו והקוים שאמרנו ויתחייב שיחתוך מהלך בב"ת בזמן ב"ת וזה מבואר השקרות:

השלישית שמציאות עלה ועלולים אין תכלית למספרם שקר ואע"פ שלא יהיו בעלי גשמות, דמיון זה שיהיה השכל הזה עד"מ סבתו שכל שני וסבת השני שלישי עד בב"ת ג"כ שקר מבואר. הפי' ציור זאת ההקדמה היא מבוארת ואולם אמתתה יפול ממה שקדם כי יתחייב מזה שיהיה החלק כמו הכל כמו שנאמר נקח מאלו העלות ועלולים קצתם ונרמוז אל י' מהם ונאמר מי' ואילך הם ב"ת או בב"ת, אם נאמר שיהיו בב"ת ואם נוסף עשרה יהיו בב"ת א"כ יהיה החלק כמו הכל ואם ישארו ב"ת והנוסף ב"ת יהיה המקובץ ב"ת ואתה הנחת אותו שהוא בב"ת וזה שקר מבואר, וגם כי יתחייב כי לא ימצא האחרון כי כבר ביאר אריסט"ו בח' מהשמע כי אם נאמר שאחד מניע לב' וכן לבב"ת אם לא היה ראשון נמצא אחרון אי אפשר שימצא אבל האחרון נמצא א"כ הראשון נמצא, בכאן התבאר שא"א שיהיו עלות ועלולים יחד בב"ת או שיהיו נמצאים בזה אחר זה כי בכל אם הראשון לא נמצא האחרון לא ימצא, וכבר בטלנו הספקות שיש בזה המופת מה שכבר אפשר לחשוב לומר שימצא דבר בב"ת יותר גדול מבב"ת כמציאות התנועה והזמן, וג"כ

בטלנו אם ימצא הראשון לא ימצא האחרון כי לפי מאמיני הקדמות ראובן הנמצא עתה לא נמצא אלא אחר אישים בב"ת והראשון אינו נמצא א"כ זה האחרון לא ימצא וכבר הכה אבונצ"ר ואב"ר על קדקוד זה הספק וביארו בתכלית דחייתו:

הרביעית שהשנוי ימצא בד' מאמרות במאמר העצם וזה השנוי ההווה בעצם הוא ההוויה וההפסד וימצא במאמר הכמה והיא הצמיחה וההתוך וימצא במאמר האיכות וההשתנות וימצא במאמר האנה והוא תנועת ההעתקה ועל זה השנוי באנה תאמר ההעתקה ביחוד. הפי' זאת ההקדמה יכלול ארבע גזרות, ראשונה שהשנוי ימצא בארבעה מאמרות, שנית שהד' מאמרות הם עצם וכמה ואיך ואנה, שלישית יאמר שתנועת העצם שני מינים יקראו בשני שמות מחולפים, האחד הוויה והאחר הפסד, וכן תנועת הכמה כי האחד נקרא צמיחה והאחר חסרון, אמנם ב' תנועות האחרות כל מיניה נקראים שם אחד כי כל התנועות האיכות עם שהם מתחלפות נקראים בשם מהשתנות וכן התנועות והאנה שהם מתחלפות נקראות כלם תנועות ההעתקה כי תנועות ההעתקה מעלה ומטה אינו מיוחד לתנועה אבל נאמר ג"כ לדברים היושבים למעלה ולמטה. ורביעית יכלול זאת ההקדמה ששם התנועה לא יאמר אלא על ההעתק בלשון ההמון. ציור זאת ההקדמה הוא מבואר אולם אמיתותה צריך אל ביאור כי אריסט"ו ביאר בה' מהשמע שכל תנועה היא מהפך אל הפך והמאמרות אשר אין להם הפך אין להם תנועה נמצא שהז' מאמרות אין להם הפך והם כלם זולת הכמה והאיך ואנה ואמר כי אין בעצם תנועה אחר שאין בו הפך כי אין עצם הפכי לעצם כמו שהונח במאמרו כי מסגולת העצם שאין לו הפכי, וגם הניחו במאמר השמע בראשון וגם כן ביאר אריסט"ו כי כל מתנועע הוא נמצא בפועל וכל הוויה היא מלא נמצא אל נמצא וההפסד הוא מנמצא אל לא נמצא וההיולי הוא המקבל הוויה והפסד כי הוא מקבל צורה ומעדיר צורה וההיולאני אינו דבר בפועל אם כן אינו מקבל התנועה ואם כן בהויה והפסד אין שום תנועה. אם כן איך אמר הרב שהשנוי ימצא בארבע מאמרות. וגם ביאר אריסט"ו כי כל תנועה צריכה שיהיה מהפך אל הפך ושימצא אמצעי בהם כ"א לא ימצא הפכיות לא ימצא תנועה ואם ימצא הפכיות ולא ימצא אמצעי בין ההפכים לא ימצא תנועה ולא ימצא במאמר העצם אמצעי כי אין העצם מקבל יותר או פחות, אם כן איך יאמר הרב שיש בעצם תנועה, ואם יאמר אומר כי שם השנוי כאן אינו תנועה אבל נקרא בשם שנוי כי כל תנועה שנוי ואין כל שנוי תנועה, ואמר זה אינו כלום כי השנוי כבר יכלול כל המאמרות כי כל המאמרות ימצאו פעם בכח ופעם בפועל וכל מה שיצא פתאום מן הכח אל הפועל נקרא שנוי וכל מה שיצא בהדרגה נקרא תנועה א"כ השנוי יכלול כל המאמרות כמו שיתבאר בע"ה

אם כן איך אמר הרב שהשנוי ימצא בארבעה מאמרות. והתשובה בזה דע כי השנויים יקראו על שני מינים כמו שהתבאר בספר הנפש והוא מה שיעדיר ממנו דבר ואח"כ ימצא בו דבר אחר כבריאות והחולי כי האדם יעתק מהבריאות אל החולי וכחם אשר ישוב קר וממנו שאינו מעדיר כלל אבל יקבל מציאות או תואר לא היה, והשנוי אשר הוא מעדיר צורה או תואר ויתהווה צורה או תואר יקרא שנוי באמת ואחר יקרא שנוי לא ע"ד האמת אבל יקבל הדבר שלמות לא היה בו, ולמה שהיו הדברים ימצאו שיעדרו ויתהוו ממנו תוארים יאמר עליהם שהם שנויים באמת ואמנם אשר יגיעו להם תוארים או תכונות לא היה בהם מבלתי שיפסידו לא יאמר בזה שנוי אלא ע"ד העברה או בענין כולל. ולמה שהאדם כשיתהוה עפר יפשיט הצורה וההיולי וילבש צורה אחרת וכן ג"כ כשיצמח הדבר יעזוב הקוטן שהוא ההפך האחר הנקרא חסרון ויתהוה ההפך האחר שהוא הגדול והצמיחה וכן כשישתנה הדבר מהלובן אל השחרות יעזוב הפך ויקבל הפך וכן בתנועה מקומית יעזוב המטה ויקבל המעלה אבל בשאר הדברים יקבל דברים ולא יפסיד דברים המשתנה, לכן אמר הרב שהשנוי תמצא בד' מאמרות, והבן זה כי הוא נפלא יסולקו ממנו קושיות והוויית על הרב, ויש לי בזה עוד תשובות אחרות אבל בעבור שקצת מהמעיינים לא יקבלום יעזב עתה כי זה אשר אמרנו הוא מושכל ראשון והוא אשר כוונו הרב:

החמישית שכל תנועה שנוי ויציאה מן הכח אל הפועל. הפי' דע כי אריסט"ו הניח בשלישי מהשמע שכל המאמרות ימצאו פעם בכח ופעם בפועל, פעם בכח כי אישי העצמים ימצאו בכח קודם שיתהוו ופעם בפועל כשיתהוו והעצם הוא נושא לכל המקרים ג"כ המקרים ימצאו בכח ופועל וגם כי אחר ההוויית העצם יתחדשו עליו שנויים כי האדם המתהווה ישוב גדול וקטן ויצמח ויחסר ויתלבן וישתחר וכן יקבל שאר המקרים, ומאלו המאמרות מה שיש בהם שני הפכים ואמצעי עמהם מה שאין בהם אלו הב' דברים, וכבר יתבאר כי כל תנועה צריכה אל ב' אלו הדברים כמו שהנחנו במה שעבר, והשנויים יתחלקו לב' חלקים אם שימצא המשתנה מהכח אל הפועל פתאום ובלי זמן כהווייה והפסד כי השכבת זרע שב כלו אדם בעתה א' וזה יקרא שנוי פתאומי וכי האדם ישוב בריא פתאום כי אין אמצעי בין הבריאות והחולי והוא ג"כ שנוי פתאומי, וממנו שנוי הדרגיי והם השנויים הזמניים א"כ השנוי יכלול כל שנוי פתאומי ושנוי זמניי הוא השנוי הדרגיי. ואמר אריסט"ו בג' מהשמע שהוא שלמות מה שבכח מצד מה שבכח וזה כי הבניה לא תמצא כשהבונה לא התחיל לבנות וגם לא תמצא כשהשלים הבונה מלבנות הבית כי אז לא ישאר כח על זאת התנועה אבל התנועה היא כל זמן

שהוא בהגעה ולא הגיע אל השלמות האחרון, והתנועה היא פועל שנשלם ואם השנוי יכלול שני מיני השנויים השנוי הפתאומי והוא אשר הוא בעתה והשנוי הדרגיי אשר הוא השנוי הזמני, אם כן כל תנועה שהוא שנוי הדרגיי הוא שנוי וכל שנוי הוא יציאה מהכח אל הפועל א"כ כל תנועה הוא יציאה ג"כ מן הכח אל הפועל, זהו מה שירצה הרב בזאת ההקדמה:

הששית כי התנועות מהם בעצם מהם במקרה ומהם בהכרח ומהם בחלק והוא מין ממה שבמקרה וכו'. הפי' דע כי מה שיתואר בתנועה יתואר בב' חלקים, ראשונה שיתנועע הדבר ממקום שהוא אל מקום אחר ויניח המקום אשר הוא בו ויקח מקום אחר והוא המקום הפרטי אשר הוא עומד בו. המשל בזה כי המים שיצאו מן הכלי אל מקום אחר נאמר שהמים מתנועעים בעצם וכשימיר הכלי המקום ויהיו המים בכלי נאמר שהמים מתנועעים במקרה בתנועת הדבר אשר הוא בו כי כל מחובר לדבר ויפעל אותו הדבר או יתפעל שום פועל יתייחס למחובר אליו זאת הפעולה במקרה אם כן זאת חלוקה ראשונה המתנועע שיהיה מתנועע וימיר המקום אשר הוא בו או לא יתנועע אלא בהתנועעות ד"א וזה יקרא מתנועע במקרה, והראשון מתנועע בעצם יתחלק אל כמה חלקים אם שיהיה אפשר להתנועע לבדו ואינו חלק מהמתנועע כמו האדם היושב בספינה וכמים המתנועעים בתנועת הכלי כי אפשר לאדם ולמים שיתנועעו מעצמם, ויש מין אחר ממה שיתנועע במקרה ויתחלק זה אל ג' חלקים אם שהוא משיג מהמתנועע במקרה ואיננו חלק לו או שיהיה חלק לו. משל הראשון הלובן אשר הוא נמצא בגשם וא"א שיתנועע אלא בתנועת הדבר אשר הוא בו ואם שיהיה החלק מהמתנועע וא"א בו שיתנועע כחמר והצורה שהם חלקים לגשם והם יתנועעו כתנועת הגשם ואינם יכולים להתנועע בעצם, ומהם מתנועע בחלק והם החלקים אשר מדרכם שיתנועעו כשיתפרדו מהכל כמו חלקי הספינה והמסמרים הנמצאים בה כי אם כשיתנועע הספינה לא יתפרדו ממקומה. ומהם מתנועעים בהכרח כלומר שאותה התנועה היא הפכית לתנועה טבעית יאמר שהיא תנועה הכרחית אם כן יבא הדבר כן אם שיתנועע מעצמו ומזולתו, והדברים אשר יתנועעו מעצמן הם התנועות הטבעיות ואשר יתנועעו מזולתם והם הפך טבעם יקראו תנועות הכרחיות ואלו התנועות כשהמתנועע יתנועע ממקום למקום בין שיהיה טבעי או הכרחי נקראו אלו התנועות תנועות בעצם, והמתנועע אם שימיר המקום ממה שהוא בו והוא המקום הפרטי נאמר לו מתנועע בעצם וכל דבר שיתנועע מזולתו הוא מתנועע במקרה בין שיהיה אפשר בין שיתנועע כמים אשר בתוך הכלי או חלק מהכלי אשר יתנועע בתנועת הכלי ואם אי אפשר שיתנועע כלובן או כחומר והצורה נאמר לאלו שהם

מתנועעים במקרה, ושהם מתנועעים בתנועת הכל יאמר גם כן שהם מתנועעים כחלק, ודע כי המתנועעים בעצם מהם מתנועעים בהתחלה בם כמו היסודות כשיתנועעו כ"א אל מקומו ואלו התנועות יקראו תנועות טבעיות בייחוד, ומהם מתנועעים מפני הרצון כתנועת הבעלי נפש, ומהם מתנועעים מפני השכל והבחירה כתנועת האדם כשיתנועע בעבור הבחירה והשכל, וגם תנועת הגלגל יתנועע ממניע בו שהוא כצורה לו, וזה המניע לא יתנועע לא בעצם ולא במקרה ואי אפשר לו שיתנועע בשום פנים, ואולם כל המניעים בין שיהיו בגשמים בין שיהיו כחות בגשמים יתנועעו במקרה כתנועת המתנועע. והמתנועע הראשון הוא המתנועע הסבובי והוא תנועת הגלגל כלו ובפרט הגלגל המקיף בכל וכל הגלגלים יתנועעו בעצם והחלקים כמו הכוכבים יתנועעו במקרה בתנועת הכל או שהם מתנועעים בחלק בתנועת הכל:

השביעית היא שכל משתנה מתחלק כו' והוא גשם בהכרח וכל מה שלא יתחלק לא יתנועע ולא יהיה גשם כלל. הפירוש דע כי אריסט"ו הביא מופת בששה מהשמע לבאר שכל משתנה מתחלק וביארו על זה התואר, כל משתנה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו וכל מה שקצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו מתחלק אם כן כל משתנה מתחלק ואמנם ביאר שכל משתנה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו על זה התואר, למה שהיה המשתנה לא ימלט אם שיהיה כלו במה שממנו או כולו במה שאליו או כלו בשניהם יחד או שלא יהיה באחד מהם, ואמנם שיהיה כולו במה שממנו עדיין לא ישתנה ואם כלו במה שאליו כבר עבר השנוי ונשלם וא"א שיהיה כלו בשניהם יחד למה שימצא ההפכים יחד וא"א ג"כ שלא יהיה באחד מהם אחד שאין אמצעי בין מה שממנו ובין מה שאליו תהיה התנועה ראשונה, המ"ב כי אף שיש אמצעי בין הלובן והשחרות בין הירקות והצהיבות אין אמצעי שאם היה הדבר כן היו בין ב' קצוות אמצעיות לבב"ת וכבר יתבאר בטול זה בראשון מספר המופת גם שיהיה בב"ת נמצא בפועל אם כן יתחייב שיהיה המשתנה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו אם כן כל משתנה מתחלק, וספקו המפרשים על זה שכבר ימצאו שנויים ומשתנים שהם מתחלקים ולא ימצא המתנועע והמשתנה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו בשנויים אשר ישתנו פתאום כי כבר הנחנו למעלה שיש שנויים פתאומים ושנויים הדרגיים, והשנויים הפתאומיים כולם יהיו בעתה ואין המתנועע בהם קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו ואם כן מה שיאמר כי משתנה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו לא יצדק על המשתנה בזולת זמן, ואם כן כשאמר החכם כל משתנה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו אינו צודק אלא על המשתנה בזמן ואם יאמר אומר כי כוונת החכם באמרו כל משתנה קצתו

במה שממנו וקצתו במה שאליו על המשתנים בזמן ויהיה הדרוש כולל בערך אל עצמו ויהיה אומרו כל משתנה מתחלק כאלו יאמר כל משתנה בזמן אחר כי באלו השנויים יצדק שהם קצתם במה שממנו וקצתם במה שאליו, זה לא יתכן כי אנחנו מוצאים כל משתנה בין שיהיה בזמן בין שיהיה בזולת זמן מתחלק בכמיות אשר הוא הדרוש בזה הספר וא"כ הגבול האמצעי אינו סבה לגבול הגדול והוא שבעבור שקצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו הוא מתחלק כי כבר ימצאו שנויים שאין קצתם במה שממנו וקצתם במה שאליו והם מתחלקים, והכלל העולה מזה הספק כי לא ימלט בין משיהיה כוונת הפילוסוף באמרו כל משתנה מתחלק בשיכלול כל מיני המשתנים בין בזמן בין בזולת זמן ויהיה המופת הנעשה הנה הקדמותיו בלתי צודקות ולא אמתיות אחר שאין כל משתנה נמצא קצתו ממה שממנו וקצתו ממה שאליו, ואם יהיה כל משתנה מתחלק על השנויים בזמן לא יהיה הגבול אמצעי סבה לגודל ולא יהיו הקדמות המופת מיוחדות ועצמיות אחר שאנחנו מוצאים משתנים מתחלקים אף שלא ימצאו קצתם במה שממנו וקצתם במה שאליו ורבו הדעות בתשובת זה הספק, אבל האמת מה שהתירו החכם ב"ר וראשונה יש לדעת שהשנויים הפתאומיים אינם שנויים נמצאים בעצמם אלא בעבור שקדם להם שנוי אחר, והמ"ב בהיות ראובן אב או בן כשקבל זה התואר קבלו ביחד והשתנה פתאום וכן כשהשתנה הדבר מעצמות א' אל עצמות אחר והשכבת זרע שבאדם כולו ולא נתהווה חלק אחר חלק והביצה כששב אפרוח לא נתהווה חלק אחר חלק אבל נתהוה פתאום כי אלו השנויים הם תכליות שנויים ואינם נמצאים בעצמותם, ומופת לזה מה שהיו כל השנויים הפתאומיים נמצאים בעתה והעתה אינו נמצא בעצמו כי הוא תכלית העבר והתחלת העתיד, כמו הנקודה אינה נמצאת בעצמה אבל היא תכלית הקו והקו תכלית השטח והשטח תכלית הגשם, ואחר שהיה העת תכלית דבר אחר אם כן השנויים הפתאומיים אינם שנויים בעצמם אלא תכלית שנויים שקדמו להם אלא שיש (חלוק) בין התכליות שיש תכלית השנוי שהוא ממין השנוי ויש תכלית אחר שאינו ממין השנוי, משל הראשון הגשם המתלבן כשתשלם תנועת ההתלבנות תכלית ההתלבנות שיהיה הדבר בתכלית הלובן, ואמנם האפרוח כשהתחיל להתהוות אינו מתחיל באפרוח אבל יתחיל הביצה להתחמם ותכלית השנוי שיהיה אפרוח ולכן חשבו המפרשים שאלו שנויים בעצמם והאשימו לאריסט"ו וע"ד האמת אינם שנויים אלא תכלית שנויים. והנה כוונת החכם באמרו כל משתנה אמנם היה מדבר אל דבר, ר"ל מדבר נח אל דבר נח ובפרט ממנוחה מקבלת אל מנוחה מקבלת והיה הדבר כאשר נתערב על זה הענין אשר ילך אליו לא יהיה אז מתנועע לפי שמה שהיה הוא וחלקיו על דמיון אחד הנה לא יהיה

אז משתנה הנה כבר יחוייב בהכרח שיהיה השנוי היות קצתו באחד משניהם וקצתו באחר אחר שכבר ביארנו שאי אפשר שיהיה בכללו בשניהם יחד ולא שלא יהיה באחד משניהם, הנה כבר נראה שכל מתנועע הוא מתחלק והם המתנועעים בעצם כי זולתם אינם מתנועעים אלא במקרה ולכן הם מתחלקים במקרה, ולמה שהיה כל מתנועע מתחלק וכל מתחלק גשם ומה שלא יתחלק אינו גשם אם כן יחוייב כי המתחלק הוא גשם ואחר שהיה המשתנה מתחלק אם כן יתחייב שכל משתנה יהיה גשם ואם היה מבואר שכל משתנה מתחלק יתחייב כפי הפך הסותר כי כל מה שלא יתחלק לא יתנועע, כי אם נאמר כל אדם חי והיה זאת הגזרה אמתית מה שלא יהיה חי לא יהיה אדם, אם כן יחוייב כי מה שלא יתחלק לא יתנועע ולמה שהיה כל גשם מתחלק מה שלא יהיה גשם אי איפשר בו שיתנועע ולא שיתחלק:

אמר שם טוב דע כי טבע המשתנה והמתפעל והמתנועע שהוא בתנועה ובהשתנות כי אתה כשתבין משתנה תבין שעדיין לא נשלם ההשתנות אף שהתחיל ההשתנות א"כ השנויים הבלתי זמניים אי אפשר שיקראו שנויים ואם נאמר להם שנויים הם מצד שהם נמשכים לשנויים אחרים וגם כי נקרא אותם שנויים בערך המקבל אותם. המ"ב כשהשמש האיר באופק מזרחי ונתמלא כל העולם כלו אורה פתאום בערך אל זה העולם שקבל האור נאמר לזה העולם שהוא משתנה והרצון בו שיקבל השנוי מהאור ומהעדר האור לא שהוא משתנה עתה ולכן היה כל משתנה במה שהוא משתנה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו ולכן היה כל משתנה בזמן מצד שהוא משתנה ולכן יצדק שכל משתנה מתחלק. והבן זה כי בזה יתבטלו קושיות רבות, והנה יתבאר כי כל משתנה מתחלק ולזה יתחייב כי כל מתנועע משתנה וכל משתנה מתחלק וכל מתחלק גשם אם כן כל מתנועע גשם יתחייב ג"כ כי כל מה שלא יתחלק לא יתנועע בעבור הפך הסותר וגם כי לפי שהנקודה לא תתנועע במהלך יותר קטן ממנה וכל מתנועע קודם שיתנועע מהלך שוה לו יתנועע מהלך יותר קטן ממנו א"כ הנקודה א"א בה התנועעות לפי שיהיה הקו מחובר מנקודות ולזה יחוייב שלא יהיה גשם כלל כל מה שלא יתחלק ולא יתנועע:

השמינית כל מה שיתנועע במקרה ינוח בהכרח מפני שאין תנועתו בעצמו ולזה א"א שיתנועע התנועה המקרית תמיד. הפי', זאת ההקדמה היא מסופקת מאד עד שאמר החכם אלתכרז"י מפרש הקדמות המורה ואמר שהרי האש יתנועע תמיד בתנועת הגלגל התמידי גם התנועה היומית לכל הגלגלים מקרית ולגלגל הראשון עצמותית והיא תמידית להם הנה לא יחוייב מהיות התנועה מקרית שיהיה המתנועע נח עכ"פ, ואמר בסוף הקושי ובכלל ישוב אל אחר לאמתה, וגם הקשו כי הספיריות אשר בגלגל

והאורה הם מקרה הגלגל ומתנועעים במקרה והם מתנועעים לנצח גם מקרה כדור האש המתנועע תמיד. ואחר שהונח זה דע כי אריסט"ו הניח זאת ההקדמה אלא שלא הניחה כמ"ש ואמר טוען כנגד אפלטון כשאמר כי המניע הראשון יחוייב שיתנועע כדי שיניע והשיב הפילוסוף עליו שזה מ"ש אפלטון יובן על שני פנים כי אם מתנאי המניע הראשון בעבור שיניע שיתנועע אם שיהיה זה במקרה או בעצם, אי אפשר שיהיה במקרה למה שכבר התבאר שזה המניע תנועתו נצחית ואם היה מתנאי שיניע שיתנועע במקרה והיו המקרים כלם אובדים ונפסדים יתחייב שיהיה אפשר שימצא תנועה אחרונה אבל כבר הנחנו שא"א שימצא תנועה אחרונה אם כן יתחייב שהמניע לא יתנועע במקרה, והנה ביאר כי כל מקרה נפסד בעבור שאמרנו בגדר המקרה שאפשר שימצא ושלא ימצא וכן אמר אריסט"ו בשמים ועולם שהגרם החמישי אם יתנועע במקרה שיהיה הווה ונפסד ואמרו כי זה המקרה אף שיהיה תמידי מצד שהוא מקרה אפשר שימצא ואפשר שלא ימצא ויתחייב מהנחת האפשרי דבר נמנע וכבר ידעת כי מהאפשר לא יצא נמנע, הנה אריסט"ו אמר כ"א הנחנו שהמניע הראשון יתנועע במקרה במה שהוא מניע היה אפשר שינוח לא מחוייב שינוח כמ"ש הרב כי כל מה שיתנועע במקרה ינוח בהכרח, ובפירוש אמר ב"ר כי אם הנחנו שהמניע ראשון יתנועע במקרה אפשר שינוח הוא והאפשרי בעניינים הנצחיים מחוייב ואם הנחנו שהמניע הראשון מתנאו הוא שיתנועע במקרה מחוייב שהמניע הראשון ינוח וכפי זה ישובו הקושיות למקומן, ואמר הח"ר משה הנרבוני ז"ל זאת ההקדמה נשאלתי עליה באגרת שלוחה אלי מחכמי אשבילי' בהיותי בטוליטולא וכבר השתתפו בספוק זה הגדולים מן היודעים ולא ראיתי מי שעלה עליה דרך ישכון אור, ואמר החכם הנזכר אמנם האמת בעצמו ומה שכוונו בזה ר"מ האלהי הוא כפי מ"ש המתנועע במקרה אשר אמר בו בזאת ההקדמה שינוח בהכרח ירצה בו כל מתנועע במקרה אי זה מין ממה שבמקרה במה שהוא מתנועע במקרה שאם הונח המתנועע במקרה מניע והסבה לתנועתו אשר יתנועע במקרה בזאת התנועה שהיא סבתה ינוח בהכרח יהיה כח מתחלק או כח בו בלתי מתחלק כנפש האדם באדם והשכל כפי דעת הרב. וכאשר יובן מזאת ההקדמה זה הענין ר"ל שכל מתנועע במקרה מקושר במה שהוא מתנועע במקרה ינוח בהכרח ואף כי הוא כח בגוף המניע עד שיתנועע במקרה כתנועת הגשם שהיא סבתה הוא מבואר בעצמו שהוא ינוח בהכרח. ודע כי נפש הגלגל הוא מתנועע תמיד בהתמדת תנועת הגלגל ואם היה מתנועע במקרה תקנה הנצחיות מהמניע הנצחי נבדל, והראיה על שזהו סברת הרב מ"ש בפרק הראשון וכן הפנים הרביעיים והוא שהמניע הגלגל כח או בלתי מתחלק כנפש האדם באור זה ג"כ

שקר שיהיה זה המניע לבדו סבה בתנועה התדירה אע"פ שהיא בלתי מתחלקת שאם היה מניעו הראשון יהיה זה המניע מתנועעת במקרה עד אמרו ויתחייב א"כ שיהיה למניע הראשון סבה אחרת בהכרח חוץ מהכלל המורכב מהמניע והמתנועע כשתמצא הסבה ההיא אשר היא התחלת התנועה יניע המניע הראשון אשר בכלל ההוא המתנועע ממנו ואם לא תמצא ינוח לזאת הסבה וכו'. הנה ביאר שהמתנועע במקרה והוא המניע הקרוב מתנועע בתנועת הגשם אשר הוא חלק ממנו כי הדברים המקריים כלם אובדים כמו שאמר אריסט"ו בגשם הה' יהיה מתנועע בהכרח או במקרה כי המקרים בכלל סבת האפיסה אם לא ימצא לו שם מניע זולתו מתמיד ההנעה כי אז לא יתחייב שהמתנועע במקרה ינוח בבחינת המופשט מן המקריות ולכן לא תנוח נפש הגלגל ולא האורה והספירות ושאר מקריו ואם הם מתנועעים במקרה כמו שמבואר ממאמרו ואלו היה מניע הגלגל בו על אלו הפנים לא היה יכול להתנועע לנצח, הנה כבר התבאר במופת שמניע הגלגל הראשון אם היתה תנועתו נצחית תדירה יתחייב שיהיה לא גוף ולא כח בגוף כלל עד שיהיה למניעו תנועה לא בעצם ולא במקרה זה והאמת עד לעצמו כי קצתו ממנו יעיד על קצתו, הנה סבת מבוכה אלה האנשים שלא לקחו מה שבמקרה כולל והוא כבר עשאו גזרה כוללת כשאמר כל מתנועע במקרה ושנית שלא הבדילו בין מה שבעצם ובין מה שבמקרה ע"כ דברי החכם, וכלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת כפי דעת הרב כי מה שכיון הרב באומרו כל מתנועע במקרה מצד מה שהוא מתנועע במקרה ינוח בהכרח לא מצד מה שיש לו סבה מתמדת כי נפש הגלגל יתנועע במקרה ולא ינוח לעולם מהמניע הגלגל ויתנועע במקרה לעולם ולא ינוח כי היה זה לפי שקנה הנצחיות מהנבדל לפי דעת הרב:

אמר שם טוב אין ספק כי כל זה הוא נמשך כפי דעת הרב שהוא סובר שהגלגל מורכב מנפש וגלגל ושלא די במציאות הנפש לתנועה התמידית אם לא יקנה הנצחיות מהנבדל, אבל מי שיאמר כי הגרם השמימיי הוא נצחי בעצמו ואין לו סבות ההפסד ולכן לא קנה הנצחיות מדבר אחר אלא מעצמו אף שקנה התנועה מהמניע למה לא יהיה הגלגל מתנועע מתנועת נפשו ויתנועע לעולם בעבור שגרם הגלגל והנפש הם נצחיים כי אין להם סבות ההפסד וא"כ לא יתחייב מ"ש הרב כי כל מתנועע במקרה ינוח בהכרח אם לא נאמר שכל הדברים קנו הנצחיות מהמניע הראשון והם מצד עצמם הווים ונפסדים, ואמנם מ"ש אריסט"ו כי כל מתנועע במקרה אפשר שינוח זה יהיה כמ"ש שהוא טוען כנגד אפלטון שמתנאי המניע הראשון להיותו מניע שהוא מתנועע במקרה והיה המתנועע במקרה במה שהוא מניע במקרה אפשר שינוח אפשר שימצא

תנועה אחרונה וזה שקר א"כ המניע הראשון א"א שנאמר שמתנאי היותו מניע שיהיה מתנועע במקרה עם שכבר אפשר שהמניע במקרה יתנועע תמיד כי לא יתחייב מבטולו שקר כמו שיתחייב אם הנחנו שהמניע הראשון יתנועע במקרה ואם יתחייב מהניחנו שיפסד ספיריות הגלגל דבר שיהיה נמנע לא יהיו הספיריות והאורה מקרים, אבל מ"ש אריסט"ו בשמים ועולם שהתנועה הסבובית א"א שתהיה מקרית לגשם השמימיי למה שהתנועה מקרית א"א שתמצא תמידות אין תכלית לה ומי שאומר שהתנועה הסבובית היא מקרית הוא יוצא מכל הקש כי אנו רואים הדברים המקריים כלים ואובדים, וכבר נתבאר בספר השמע שהתנועה הזאת לא תפסק א"כ א"א שיהיה מקרית והנה אנחנו רואים רבים מהמקרים שהם נצחיים בין שיהיה מקרה מצד הנושא כמו הספיריות לגלגל ובין שיהיה מקרה נמשך לזולתו כמו שיתנועע בתנועת זולתו, כמו תנועת האש עם תנועת הגרם השמיימי, ותנועת הז' כוכבי לכת עם תנועת הגלגל הראשון, אם כן ישובו הקושיות לקדמותם. והתשובה בזה כי כוונת הפילוסוף באמרו תנועה מקרית אינו המקרים העצמיים אשר יתחייבו על הרוב או תמידים כי זה דבר עצמותי נמשך לצורת הדבר ולא יאמר אומר ששחוק האדם אפשר שיפרד ממנו ולא שחרות הכושי כי אלו הדברים נמשכים מסבות בעצם, אבל הכוונה לפילוסוף בזה כי אם היה תנועת הגרם השמימיי מתנועע במקרה, רצונו כמ"ש שהאדם אינו טבעו שיהיה בים אבל משכנו הוא ביבשה ואם ימצא בקצת העתים בים הוא במקרה, וזה אחר שהוא מקרה שאינו מעצמות הדבר יתחייב שימצא ושלא ימצא, כי כל מקרה בזה התואר הוא אובד, ולכן אמר שאם תנועת הגלגל היא תנועה מקרית ולא היתה טבעית, הרצון בו שלא יגזור טבעו, יתחייב ממנו שימצא ושלא ימצא, כי מה שאינו מטבע הדבר לא יתמיד, וכן המניע הראשון אם היה מתנאי המניע הראשון שיתנועע במקרה בעבור ההנעה לא שיגזור שיתנועע ואחר שהיה מטבעו שלא יתנועע אלא במקרה היה אפשר שלא יתנועע וכשלא יתנועע תפסד התנועה ולכן היה כל מתנועע במקרה כשיובן מהו מתנועע במקרה יחוייב שינוח אחר שאינו מטבע הדבר שיתנועע, וזהו כוונת החכם, לא מ"ש כי כבר אפשר שימצא בו סבה עצמית מתמדת מציאותו, ואין ספק כי תנועת הגלגל היא מקרה לגלגל והאש א"א לו המנוחה, למה שזה המקרה הוא מקרה בבחינת הנושא והוא דבר טבעי מצד שהתנועה לגרם השמימיית היא תנועה טבעית ולא מקרית, והבן זה כי הוא נפלא ונתאמת כי כל מה שיתנועע במקרה ינוח בהכרח:

התשיעית כי כל גשם שיניע גשם כו'. הפי' דע שהמניעים על ב' חלקים, מהם מניעים ע"צ התכלית ומהם מניעים ע"צ הפועל הפוגש, והמניע ע"צ התכלית לא יחוייב שיתנועע

הוא בעת הנעתו, כי האש שיתנועע אליו האויר בעלות האויר למעלה בדרשו מקומו הטבעי ויעלה לאש ע"ד התכלית האש לא יתנועע, והמגניט"ה שיניע לברזל המגניט"ה לא יתנועע, אבל הפועל הפוגש אם דוחה ואם מושך וכל אלו יניעו המתנועע כשימשש אחר שאין בינו ובין המתנועע ממנו אשר הוא אם נדחה ואם נמשך אמצעי, ובהבדל בין הדוחה והמשליך כי הדוחה לא יבדל מהנדחה והוא לעולם ימששהו ואחר כך יבדל ממנו כזורק החץ והאבן, וזאת הקדמה ביארה אריסט"ו בתכלית הביאור בח' מהשמע והביאור שעשה שם הוא ביאור חפושי מופתי:

העשירית כל מה שיאמר שהוא בגשם כו'. הפי' כבר ידעת כי כל מה שהוא בגשם ויעמוד, ימצא על ב' חלקים, אם שיהיה דבר שאינו מעצם הגשם והם כל הדברים שימצאו בנושא והם המקרים, ומהם דברים שיצטרך אל נושא ואמנם מהותם יתקיים באותו הדבר ואלו הם הצורות הטבעיות, כי כל הצורות הטבעיות יצטרכו אל משכן ואל נושא ישכון בהם, והנושא גם כן יצטרך לצורה כי היא מעמדת את הגשם ומשלמת אותו ומשימתו נמצא בפועל כי בה נתעצם והיה מה שהוא. ושניהם ר"ל המקרים והצורות הטבעיות הם כחות בגשמים כי לא יעמדו בלתם, וזאת ההקדמה היא מבוארת ונגלית:

האחת עשרה קצת הדברים אשר עמידתם בגוף כו'. הפי' דברים שיעמדו בגוף יראו לחוש שמהם כשיתחלק הגוף נתחלקו הם, כחום הנמצא לאש והקור הנמצא למים, כי כל זמן שישארו אטומים אף שיתחלקו לחלקים קטנים ישאר האש חם והמים קרים וזה הדבר מבואר במקרים, וכן האש כשיתחלק ישאר אש וכן המים מים, וזה יקרה בכל מתדמה החלקים, ואמנם המקרים הנמשכים לאבר הכליי כשיחלק האבר הכליי לב' חלקים לא ימצא אותו המקרה להם אע"פ שנמצא לכליי, וכן ג"כ כשיתחלק האבר הכליי לא ישאר אבר כליי כי היד והרגל כשיתחלקו לא יעשו פעולות יד ורגל ולא הם יד ורגל כבראשונה, וא"כ קצת הדברים אשר עמידתם בגוף יחלקו בהתחלק הגוף ויהיו נחלקים במקרה כמראי', כי המקרה מצד שהיא מקרה לא יתחלק כמראה והחום והקור אלא בהיותם עם הנושאים כי אלו הם משער האיך, והאיך מצד שהוא איך לא יתחלק, כי כל מתחלק בעצם הוא בעל כמה וכן שאר הצורות הפשוטים והמתדמים החלקים אשר יתחלקו בהתחלק הגוף, וכמו שימצאו אלו הכחות המקרים שהם מתחלקים כן קצת המעמידות לגוף לא יתחלקו בשום פנים והם קצת מהצורות כנפש והשכל. והנה הרב סובר שנפש האדם והשכל הם כח בגוף בלתי מתחלק כי אינם מתפשטים בו, וראוי להפלא ממנו כ"א היה נפש האדם כח בגוף אבל הכח השכלי כבר התבאר שאינו מעורב עם הגוף כי אם היה מעורב היה משנה המושכלות אל טבע החמר, וגם מ"ש כי

הנפש והשכל הם כחות בגוף ואינם מתחלקים זה יסתור את עצמו, כי כל מה שהוא בגוף והגוף הוא מתחלק יתחייב שהכח השכלי והנפש יהיה ג"כ מתחלק כי כל מה שיחול במתחלק הוא מתחלק, כי כמו שהוא מבואר כי מה שהוא מתחלק לא יחול בבלתי מתחלק כן מה שהוא בלתי מתחלק לא יחול במתחלק, וזה מושכל ראשון לכל מי שהתפלסף, אלא שיש דברים שיחולו במתחלק ובהתחלק הדבר ישארו קיימים כחום והקור למים ולאש וצורתם הטבעיות שיתחלקו ובהתחלק המורכב יתחלקו הם ג"כ, כי האש כשיתחלק לב' חלקים שוים ישארו כ"א מחלקיו אש וכן המים, וקצת הכחות לא ישארו קיימים כשיתחלקו ולא ימצאו בחלקים, ככח הראות כשיתחלק העין לב' חלקים לא יראה האדם וכן האוזן וכן שאר כלי הנפש והמחשבה והדמיון, ואם על זה אמר הרב שקצת הכחות המעמידים לגוף לא יתחלקו בשום פנים כנפש והשכל, אם כיון זה אמר אמת, אבל אם כוונתו לומר שלא יתחלקו כלל ולא יקבל הפחות והיותר זה אינו אמת, כי הכח הרואה יקבל הפחות והיתר מצד היסודי הנושא אותו, כי הבחור יותר יראה מהזקן, וזה המין מהחלוקה נעלמה מהרב, אם כן ימצאו בכאן כפי דעת אריסט"ו ב' מיני כחות אפילו שיהיו מעמידים לגוף כחות מתפשטים בכל הגוף ויתחלקו בהתחלק הגוף והם מבוארות לחוש כמים וכאש ושאר הגשמים הפשוטים, וכל הדברים מתדמים החלקים וקצת הצורות אשר אינם מתפשטות בכל הגוף אבל הם מתחלקות בהחלק הגוף אבל הכחות הנפשיות שהם מתחלקות בהחלק החום היסודי או רבויו או מיעוטו וכשימצא החום היסודי רב יהיה הכח נפשיי גדול וכשיהיה קטן יפעל בחולשה ושכח אחר שהוא מעמיד הגוף והיא צורה לו ואינו כח בגוף כלל ככח השכלי וזה אינו מתחלק כגשמים הפשוטים ומתדמי החלקים ואינו מתחלק כצורות המורכבים כי הוא פשוט ובלתי מעורב עם הגוף כלל, הנה הוא נקשר עם הגוף הקשר מציאות לא הקשר עירוב אף שהוא עם הגוף, ויש הבדל בין הכח השכלי לשכל הנבדל כי השכל אשר ימצא באדם יש לו הקשר עם הצורות הדמיוניות באופן שאם יפסד הדמיון יפסד הוא והיא ההכנה הנמצאת בצורות הדמיוניות וכשיתנועע האדם יתנועע זאת הצורה במקרה, אמנם השכל הנבדל אף שיש לו הקשר עם הגלגל אינו הקשר עירוב ואינו הקשר מציאות באופן שאם יפסד הגלגל ג"כ הוא יפסד עם שהוא נמצא עם הגלגל ולכן לא יתנועע הוא במקרה, והבן כל מה שאמרנו בזאת ההקדמה כי הוא נפלא:

השתים עשרה כי כל כח שימצא בגוף הוא ב"ת כו'. הפירוש דע הכחות שימצאו בגשמים, מהם כחות שיקראו כחות מתמידים ומהם כחות שנקראו פועלים, והרצון בו כי נאמר שהגלגל יש לו כח להניע וזה הכח הוא מוגבל כי הגלגל מצד שהוא גשם אין

לו כח להניע גשם גדול, כמו שנאמר שגלגל שבתאי לא יוכל להניע גלגל ערבות, והכח להתמיד המציאות א"צ כח נוסף על הדבר לשיתמיד מציאותו אלא שיהיה בלתי מורכב מהפכים ולא יעשו בו הפכים דבר, אבל לפעול דבר באחר צריך כח נוסף על עצמו, והנה כפי דעת הרב וב"ס ורבים מחכמי הישמעאלים שיסברו כי כל גשם אין לו כח מצד עצמו להתמיד זמן בב"ת ולא לפעול בב"ת, ויהיה כפי זה מ"ש הרב כי כל כח שימצא מתפשט בגוף בין שיהיה כח מתפשט להתמיד המציאות בין שיהיה כח מתפשט לפעול א"א שיהיה אלא בעל תכלית להיות הגשם בעל תכלית, ויבא הדבר כן, כל כח שימצא מתפשט בגוף למה שהגוף הוא בעל תכלית יחוייב שיהיה הכח בעל תכלית, ומופת על זה שאם נחלוק הגשם נקח חלק מהכח וכמו שחלק מהגשם ימדוד את כולו כן חלק מהכח יחוייב שימדוד את כלו ואם לא יתחייב שחלק מהכח לא ימדוד את כל הכח כמו שחלק מהגשם ימדוד את כלו וזה שוא ודבר כזב וגם כי יתחייב מזה שיהיה החלק כמו הכל, ואמנם יתחייב נאמר למה שזה הכח הנמצא בגשם ב"ת לא ימלט אם שיהיה ב"ת או בב"ת, ואם נניח שהוא בב"ת ונניח שזה הכח הבב"ת הנמצא בגשם ב"ת יניע מתנועע מה והמתנועע מתנועע ממנו מהלך מה או יתנועע בעתה ובזמן, ואמנם שיתנועע בעתה זה שקר א"כ יתחייב שיתנועע בזמן וזה הזמן נקח שהוא שעה א' או ב' שעות או אי זה זמן שתרצה יום או יומים או חדש או שנה ונקח מהגשם אשר הוא ב"ת ונחלקהו וכשנחלק הגשם נחלק הכח ויתחייב כשנחלק הגשם שלא יהיה הכח הנמצא בחלק מזה הגשם בב"ת שאם יהיה הדבר כן יהיה החלק כמו הכל א"כ יתחייב כשהנחנו חלק מזה הגשם אשר הוא ב"ת הכח שיניע המתנועע אשר הניע הגשם ב"ת הבלתי בעל תכלית הכח שיניעהו בזמן יותר גדול מהזמן אשר הניע הבלתי בעל תכלית הכח, ונשער שהוא יניעהו אותו המהלך אשר הניעהו הבב"ת בשעה או ב' שעות שיניעהו חלק מזה הכח בשנה אחת, והנה שעה אחת יש לו יחס עם שנה אחת וכשנכפול הכח כפי היחס אשר יש בין זמן לזמן יתחייב שיניעהו חלק מהכח הבעל תכלית בזמן שוה במה שיניעהו הכח הבב"ת ויהיה החלק והכל שוים בהנעה וזה שקר, וגם יתבאר מפנים שניים שא"א שימצא כח בב"ת מתפשט בגשם ב"ת למה שנחלק זה הגשם לי' חלקים לא ימלט הכח הנשאר בחלקים אם הוא ב"ת או בב"ת, אם נאמר שהוא בב"ת יתחייב שיהיה החלק כמו הכל ואם הם ב"ת יתחייב שמשני אלו הב"ת יתקבץ מהם דבר שהוא ב"ת ואם כן יהיה הכח המונח הבב"ת ב"ת ולכן היה כל כח שיתפשט בגוף ב"ת להיות הגשם ב"ת:

אמר שם טוב לא לבד הכח המתפשט בגוף הוא ב"ת כחום שהוא מתפשט בכל הגשם או הלובן אבל כל כח שימצא בין שיתפשט בין שלא יתפשט א"א שיהיה בב"ת ואין

ראוי להתנות כל כח שימצא מתפשט בגוף אלא כל כח שהוא כח גופני הוא ב"ת למה שכל כח בגוף הוא מתחלק בהתחלק הגוף וכבר ביארנו בהקדמה שעברה ואין צריך להביאו הנה:

השלש עשרה שא"א שיהיה דבר ממיני השנוי מדובק כו'. הפי' זאת ההקדמה עשה אריסט"ו בח' מהשמע ביאורים רבים לבאר שא"א שיהיה דבר ממיני השנוי מדובק כ"א תנועת ההעתקה והיא הסבובית, והמופת היותר כולל למה שהיו כל התנועות יהיו מהפך אל הפך או מסותר אל סותר והם השנויים אשר יקראו ההויה והפסד או אשר הם מסוג ההויה וההפסד אלו הקצוות הם ב"ת א"כ יחוייב שהתנועות הנמצאות בהם שיהיו ב"ת וא"א להם שיאמרו שהקצוות ב"ת ויחזור המתנועע לכפול אותה מבלי שימצא מנוחה ביניהם כי יתחייב מזה שקר שהתנועות ההפכיות יהיו תנועה א', והמ"ב כי ההולך מלא מציאות אל מציאות א"א שיהיה זה השנוי שימצא לבב"ת אחר שאין אמצעי בין מציאות ללא מציאות, וכשיפרד הדבר מלא מציאות יכנס במציאות ואין בזה פחות ויתר, כי האדם כשיפרד מלא אדם אל אדם לא יקבל האדם פחות ויתר א"כ אין השנוי נמצא תמיד וא"א לומר אחר שהתהוה ואותו העת שב לא אדם כי יהיה ההויה וההפסד דבר א' והתנועות המקבילות יהיו דבר אחד וכן יתחייב השנויים ההפכים למה שאלו השנויים ילכו מהפך אל הפך ומקצה אל קצה כי המתלבן ילך מהשחרות אל הלובן ואלו הקצוות הם בעלי תכלית, א"כ התנועה היא בעל תכלית, ואין לאומר שיאמר שאחר שהתלבן הדבר באותו העת שב שחור כ"א יהיה הדבר כן יהיה מה שממנו ומה שאליו דבר א'. וזה ג"כ יתחייב בתנועה הישרה כי הד' פאות הם מקבילים והם ב"ת אחר שא"א שימצא מרחק בב"ת וההולך במזרח יחוייב שיכלה מהלכו וכן ההולך לשאר הצדדים ואם נאמר שהחוזר לאחור הוא תנועה א' מבלתי שינוח המתנועע יתחייב לפי זה שהתנועות ההפכיות יהיו תנועה א', וכבר יתבאר בטול זה ואמנם התנועה הסבובית למה שהמתנועע בה הוא עגול התמונה ואין בה התחלה ותכלית מקבילים כבר אפשר שיהיה התנועה סבובית ולא יקרה מהנחתו בטול כ"ש כי יתבאר שיש בכאן תנועה תמידית ויתבאר שא"א שיהיה א' ממיני השנוי תמידי יתחייב שהתנועה סבובית יהיה תמידית וזה יספיק בביאור זאת ההקדמה:

הארבע עשרה כי תנועות ההעתקה היא קודמת לכל התנועות והיא הראשונה שבהם בטבע כו'. הפירוש זאת ההקדמה גם כן ביאר בח' מהשמע למה שהיו התנועות הד' תנועות ההוויה וההפסד ותנועות הכמה והיא הנקראת צמיחה וחסרון והתנועה באיך והתנועה באנה והיא הנקראת העתקה והקודמת לנשארות היא תנועת ההעתקה וזה

שהיא קודמת עליה בטבע ובזמן ויש לה קדימה במעלה גם כן עם קדימתה בטבע, כי הנה כשנמצאו שאר התנועות יחוייב שתמצא היא וכאשר נמצא היא לא יחוייב שימצאו שאר התנועות וזהו גדר הקודם בטבע כפי מה שנגדר במאמרות, ואמנם שתמצא כשנמצאו שאר התנועות הנה מבואר מענינה בחפוש כי הצומח אי אפשר שיצמח מבלי שיהיה שם הזנה אלא כשיקרב הזן אל הניזון וזה כשיתנועע במקום או יתנועעו שניהם ועוד כי הזן הוא בצד דומה לניזון ובצד ההפך כפי מה שהתבאר בספר הנפש וההפסד והשנוי מהפך אל הפך הוא ההשתנות וההשתנות ג"כ יראה מענינו שהוא לא ימצא אלא כשימצא ההעתקה וזה כי המשנה א"א שלא יתקרב אל המשתנה וזה כי כשיתנועע הא' מהם במקום או א' משניהם וכן ההויה וההפסד א"א שלא יקדם להם תנועת ההעתקה בין שיהיה ההויה בעצם או הויה באיך או יהיה קבוץ או פירוד כפי מה שחשבו הקדמונים שההויה הוא השתנות, ואחרים חשבו שההויה הוא פירוד כי הוא לא ימלט שיקרב המהוה למתהוה והמשנה למשתנה ובכלל כשהנחנו שההעתקה היא קודמת לתנועת ההויה עד שנראה שהיא קודמת לשאר התנועות האחרות הצמיחה וההשתנות כי לא ישתנה דבר ולא יצמח קודם שיתהוה הנה יותר ראויה שתהיה קודמת לשאר התנועות ואלו היתה ההוייה קודמת לתנועת ההעתקה כמו שקדם לשאר התנועות היו כל הדברים הווים ונפסדים וכבר התבאר שיש בכאן דבר נצחי בלתי ההווה ולא נפסד זה הביאור אשר עשה אריסט"ו לבאר שהיא קודמת בטבע:

אמר שם טוב כפי מה שיראה מאריסט"ו כי הוא ביאר כי ההוייה קודמת לשאר התנועות וההעתקה קודמת להויה א"כ ההעתקה קודמת לשאר התנועות, והרב ביאר שהשתנות קודם להויה והויה קודם לצמיחה כי הצמיחה והחסרון הויה והפסד בחלק וההשתנות א"א שימצא מבלי קדימת המשנה למשתנה א"כ תנועת ההעתקה היא קודמת לשאר התנועות, והנה הדרך אשר הלך אריסט"ו עם שאי אפשר שימצא הוייה בלי השתנות אבל ההוייה היא קודמת בטבע כבר יתבאר בספר ההוייה וההפסד כ"א לא תמצא הוייה והפסד לא תמצא השתנות ובעבור שתמצא הווייה בעצם תמצא הויית ההשתנות וזה עיון פילוסופי דק נעלם מהרב או לא דקדק בזה כי א"א שיהיה ההוייה וההפסד בלי השתנות ולא השתנות בלי הוייה והפסד. והנה ביאר אריסט"ו ג"כ כי תנועת ההעתקה היא קודמת לשאר התנועות כי אם היה הנה תנועה נצחית והיה התנועה הנצחית אפשר לה שתהיה תכופה ואפשר שתהיה מדובקת והיתה יותר טוב בטבע שתהיה מדובקת משתהיה תכופה והיה הטבע אמנם יפעל לעולם היותר טוב משני האפשריים

הנה מחוייב שיהיה זאת התנועה נצחית מדובקת והיה זה בלתי אפשר אלא בתנועת ההעתקה א"כ תנועת ההעתקה היא קודמת לשאר התנועות ולא בטבע לבד אבל בזמן:
החמש עשרה כי הזמן מקרה נמשך לתנועה כו'. הפי' זאת ההקדמה כבר ביארה אריסט"ו בד' מספר השמע והורה כי הזמן מקרה נמשך אל התנועה ומי שלא ירגיש בזמן לא ירגיש בתנועה ולכן הישנים שינה שקועה והקיצו ולא הרגישו שום שנוי לא הרגישו בזמן ואמנם כשהרגישו בשנוי מה הרגישו בזמן, והרגשת השנויים יש מהם שהם שנויים בלתי משוערים כמו שירגיש האדם שיתחמם או יתקרר כי כל מה שירגיש מזה השנוי ירגיש בהעברת הזמן לפי אריכות השנוי וקצורו ירגיש בהעברת הזמן ולמה שזה ההרגש הוא הרגש בשנויים לא ירגיש זמן נשלם ואמנם כשירגיש בתנועת ההעתקה כמי שירגיש שהוא הולך מהלך מה או ירגיש סור צל או הגעת השמש או איזה דבר ירגיש זמן נשלם ואמנם כשירגיש תנועות גלגל יומי אשר הוא המהיר שבכל התנועות ירגיש זמן נשלם וראשון הנה כל מה שירגיש בתנועה ירגיש בזמן וכפי הרגשו בתנועה ירגיש הזמן אם זמן חסר ואם נשלם ואם ראשון ומה שלא ירגיש בשום שנוי א"א שירגיש בזמן ולכן לא ירגישו אלה אשר ישנו שינה שקועה בזמן כי חשבו כי העת אשר התחילו לשנות השינה השקועה הוא העת אשר הקיצו הנה הזמן הוא מקרה לתנועה והוא מקרה הדבק לה כי א"א שימצא תנועה מבלי המצא בה קודם ומתאחר ולא ישאר הקודם והמתאחר וכן הוא הזמן כי הזמן אינו אלא העבר והעתיד שהוא הקודם והמתאחר בתנועה וכל מקום שימצא זמן ימצא תנועה ולא ימצא תנועה כי אם בזמן ולא יושכל זמן אלא עם התנועה וכל מה שלא ימצא לו תנועה אינו נופל תחת הזמן. ודע כי הדברים ימצאו בג' חלקים מהם שהם נופלים תחת הזמן והזמן ישערם והם כל הדברים ההווים והנפסדים וכל אלו הדברים נאמר שהזמן ישערם, נאמר שראובן חי שבעים שנה או מאה שנה והיה קודם לו זמן ואחריו ומהם דברים שהן עם הזמן ואין נופלים תחת הזמן והוא הגרם השמימיי כי אחר שאינו הווה ולא נפסד אינו נופל תחת הזמן אבל נאמר שהוא עם הזמן וכן לדעתנו מאמיני החדוש המאמינים כי העולם נברא הזמן נברא עמו ולכן אמר החכם ר' אברהם אבן עזרא ז"ל כי אמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' ולא אמר בששת להורות כי הזמן מכלל הנבראים כי הזמן לא נברא בזמן א"כ בין לדעת החדוש בין לדעת הקדמות העולם אינו נופל תחת הזמן אבל הוא עם הזמן ולכן לא נאמר העולם שיהיה בזמן אבל יצדק שיאמר העולם הוא עם הזמן ויש הנה דברים אחרים אשר אינם נופלים תחת הזמן ואינם עם הזמן והם הדברים אשר לא ימצא בהם שום תנועה ושנוי והם

הדברים הנצחיים כאל ית' והשכלים הנבדלים וכקוטר שאינו משותף לצלע כי אלו לא יפלו בזמן אחר שלא יתוארו במנוחה ולא בתנועה:

השש עשרה כל מה שאינו גוף לא יושכל בו מנין כו' הפי' אין ספק כי כל מנין ורבוי אשר יהיה בין הדברים המתדמים לא יהיה אלא בג' אופנים או מצד הזמן או מצד המקרה או מצד החומר. המ"ב כי התנועה ההווה ביום היא זולת ההווה למחר וזה הרבוי והשנוי יבא מצד הזמן לא מצד החמר וכבר יתחלף שני אלפי"ן האחת מהאחרת מצד המקרים שהאחת יהיה כתובה בדיו ובדבר שחור והאחרת יהיה כתובה בדבר לבן כי אלו אף שהם נמצאות הם מתחלפות מצד המקרים ויש בזה חלוף ג"כ מצד הנושא כי זה האל"ף היא כתובה בזה החלק מהנייר והאחרת בזה החלק מהנייר ואם תצייר שני אלפי"ן אין בהם חלוף כלל יהיו ב' בעבור הנושאים וכשתסתלק הנושא לא ישאר רבוי אם כן כל הדברים הנמצאים בזמן א' הם מתדמים אי אפשר שיתחלפו אלא מצד היותם גוף או כח בגוף כ"א לא יהיו גוף או כח בגוף לא ימנו כי אם תסתלק החמרים מהאות הנקרא אלף לא יצוייר בו כי אם אלף א' ואם יצוייר בהם המנין לא יהיה ראוי לך לומר שהם ב' או ג' או ד' או מאה וזה דבר ידוע בעצמו אין צריך אל ביאור ואחר שהדבר כן הדברים אשר הם שוים במציאות ר"ל אשר הם אחדים במין לא ימצא בהם ב' מהם וכ"ש ג' אם לא יהיו גופות או כחות בגוף וימנו הגופים אפי' שיהיו אחדים במין במנות הגשמים וכן ג"כ הכחות ימנו במנות הגשמים ואפילו הדברים מתחלפי הצורות לא יצוייר בהם מינן אלא מצד החמר כי המים והאש אינם מתחלפים אלא מצד החמר שאם יסולק החמר לא ישאר שום רבוי וא"כ כל רבוי בא מצד החמר ובדברים אשר אין להם חמר יהיה הרבוי בהם מצד שהם עלה ועלול שאינם נמצאים במדרגה אחת כי אם היו שוים במדרגה א' לא יושכל בהם הרבוי והנה למה שימצאו הדברים אשר בכאן בג' אופנים מהם רבוי אישיי ומהם רבוי מיניי וממנו רבוי סוגיי, והרבוי האישיי הוא כמו ראובן שמעון לוי ויהודה שכלם מתחלפים באיש ומסכימים במין וזה הרבוי בא מצד החומר הוא מבואר כי בהסתלק החמר אין שם רבוי כלל, ואמנם הרבוי המיניי כמו שיתחלף הסוס מהחמור כבר יחשוב חושב שזה הרבוי הוא בא מצד הצורה לא מצד החמר אבל האמת הוא כי חמר האדם אם היה חמר החמור היו הצורות אחדים כי החמר היה א' במהות והפועל אשר הוא נבדל או הטבע לא יעשה החלוף אלא בעבור החלוף הנמצא בחמר שהוא מתחלף במין לחמר האחר וכן הדברים שהם מתחלפים בסוג כמו הצמח והחי שאלו מתחלפים בסוג אמנם זה החלוף נמצא מצד החמר ואם היה החמר שלהם א' היה הכל הווה ונפסד וכבר נתבאר כל זה במשה"ט ואחר שהיה הדבר כן כל המנין שימצא בזה

העולם הגשמי הוא מצד החמר ואם יתבאר שיש בכאן שכלים נבדלים רבים אין בהם חמר כלל ראוי לדעת איך יתרבו ואיך יהיה המנין בהם, ואמר הרב שבאלו לא יצוייר המנין אלא בהיותם עלות ועלולים ויוכרו מצד היות הסבה הראשונה עלה והב' מצד היות עלול ב' והג' בהיות עלול ג' כי אלו כלם שכלים נבדלים וימצא הרבוי בהם מצד היות עלה הא' לאחר וע"ז יאמר להם שהם ב' וההבדל בין העלה והעלול בצורות הנפרדות שהעלה הראשונה מציאותה בעצמותה והעלה הב' מציאותה בצירוף אל הראשונה והעלה הג' בהצטרף אל העלה הב' והראשונה וכן הענין בשאר העלות והעלולים ויכנס בהם הרבוי מזה הצד ולא יחוייב שיהיו כלם במדרגה אחת מן הפשיטות אחר שאינם במדרגה אחת מן הצירוף אל התחלה הראשונה:

אמר שם טוב דעת הרב שהשכלים הנבדלים אחר שהתבאר שאין בהם החמר ואין בהם רבוי יחוייב שיהיה הרבוי מצד היותם קצתם עלה לקצתם כמו שיהיה ראשונה עלה לשנית ושנית עלה לשלישית ושלישית לרביעית וכן עד רדתם אל השכל הפועל אשר הוא העשירי האחרון מהשכלים הנבדלים. ואב"ן רש"ד סובר שכל השכלים הנבדלים עלולים מעלה אחת וימצא בהם רבוי מצד שהראשון קודם במעלה לשנית ובפשיטות כי הדבר האחד כבר יצוייר על פנים רבים והביא משל לזה כמו שיש במדינה ראש אחד ותחתיו ראשים הרבה והוא צוה לכלם כ"א מה שיעשה כן יש בעולם בכלל ראש א' שהוא אדון העולם ותחתיו ראשים הרבה שהם השכלים הנבדלים וכלם ישכילו זה העולם וישכילו הראשון וישכילו עצמם ויתחלפו באופן ההשכלה וזה הדרוש עמוק עמוק מי ימצאנו יעזב עתה כי כבר עשינו מאמר מיוחד ע"ז, והנה בין לדעת הרב בין לדעת ב"ר לא ימצא המנין בשכלים הנבדלים מצד החמרים אלא לפי דעת הרב בהיותם קצתם עלה לקצתם וכפי דעת אריסט"ו אשר הוא דעת אמתי עד שלא יהיו קצתם עלה לקצתם ימצא בהם הרבוי מצד היות קצתם קודם במעלה לקצתם ואחדות הידיעה ופשיטותם וזה מספיק בהודעת זאת ההקדמה:

השבע עשרה כי כל מתנועע יש לו מניע כו'. הפי' זאת ההקדמה יכלול ב' חקירות, האחד שכל מתנועע יש לו מניע מחולף למתנועע, והב' שהמניעים ימצאו על ב' פנים מהם מניעים שהם נבדלים מהמתנועעים והם חוץ מהם כאבן שתניע היד כי המניע הוא מחוץ למתנועע ויש מניע שימצא במתנועע וזה יקרא מתנועע מפאת עצמו כגוף אשר יתנועע מהנפש. ואפלטון היה סובר כי המניע הראשון הוא דבר יניע עצמו וכן יסבור שהנפש דבר יניע את עצמו ואריסט"ו סותר שא"א שיהיה דבר יניע את עצמו עד שיהיה המניע הוא המתנועע וביאר זה הדרוש בז' מהשמע ובח' ממנו, והנה אמר אריסט"ו כי

דבר מבואר במשנים ובצמחים ובמתהוים כי הדבר לא ישנה עצמו ולא יצמח מעצמו ולא דבר מהוה את עצמו כי יהיה נראה כאלו יוצא מהכח אל הפועל וכל דבר שיוצא מהכח אל הפועל צריך אל אחר שיוציאנו עם שהוא נראה לחוש כי כל אלו הב' שנויים המניע הוא זולת המתנועע. ואמנם נפל ספק במתנועעים תנועה מקומית והתנועה המקומית גלוי ג"כ שלא יתנועע הדבר הפך טבעו כי האש לא ירד למטה וכן הארץ לא יעלה למעלה אם לא שיניעה דבר מחוץ, ואמנם נפל הספק ביסודות כי נראה לחוש שהמניע הוא המתנועע ואין בהם חלוף כי האש כשיעלה למעלה יראה שאין בו חלוף ממניע ומתנועע כי המניע הוא האש והמתנועע הוא האש ואנשים חשבו כי גשם האש הוא מתנועע וצורת האש הוא המניע וזהו דעת ב"ס ואבוחמ"ד ואמרו כי הגשם לא יתנועע במה שהוא גשם כ"א היה הדבר כן היה מתנועע על כל הצדדים באופן א' כי אם היה האש עולה למעלה במה שהוא גשם לא היה יורד למטה הארץ כי הוא ג"כ גשם כמו האש אבל גשם האש שיעלה למעלה מצד שהאש קלה והארץ יורדת למטה מצד שהיא כבדה וזה דבר בטל כי המתנועע אינו הגשם ולא המניע הוא הצורה ולא אמרו הרב ג"כ כי לא אמר שאלו היסודות מתנועעים מעצמותם אבל אמר שהחי הוא המתנועע מעצמו וזה יורה על גודל מעלתו ויתרונו בחכמות, והביאור אשר עשה ארסט"ו הוא על זה התואר כי למה שראה שהמניע זולת המתנועע במהות ובמציאות בהרבה מהדברים אלא ביסודות כי יחשב האדם שהמניע הוא המתנועע ואין שנוי ביניהם ואם שהגוף והנפש הם מחולפים מאחר שכשתפרד הנפש לא התנועע הגוף באותה התנועה אשר יתנועע קודם ואולם יסופק אם הנפש אחר הפרדה מהגוף תתנועע מעצמה ר"ל שהמניע הוא המתנועע כפי מה שסובר אפלטון, ואחר שנפל הספק באלו א"כ כשיתבאר שאלו מתנועעים ממניע מחולף למתנועע יתבאר שכל מתנועע יש לו מניע אחר שבאלו לבדם נפל הספק. ולמה שיתבאר שכל מתנועע גשם אם היה הנפש מתנועעת היה גשם והיה כל גשם יש לו חלקים וכל שיתנועע כלו הוא יתנועע בעבור החלקים והחלקים הם מחולפים לכל. ואם הנחנו שימצא חלק ראשון אשר הוא יניע את עצמו כמו שסובר אפלטון זה בלתי אפשר כי אם היה זה ראשון והיה מצד שהוא מתנועע הוא מתחלק אחר שהנחנו שכל מתנועע מתחלק ונניח כפי מה שיאמר אפלטון שא' הוא דבר יניע את עצמו והנה א' מצד שהוא מתנועע הוא מתחלק אחר שהנחנו שכל מתנועע מתחלק ונחלקהו אל ב' חלקים אל א"ב וב"ג ונאמר א"ב כשיתחלק והנחנוהו שינוח א"כ יחוייב שינוח אב"ג בכללו שאלו לא ינוח אב"ג כלו יהיה מה שהונח ראשון בלתי ראשון וכבר הנחנוהו ראשון זה חלוף לא יתכן וכאשר יחוייב שינוח אב"ג כלו במנוחת א"ב וכל מה שנח במנוחת זולתו

הוא מתנועע מזולתו אם כן יתבאר במופת מוחלט שכל מתנועע יש לו מניע אחר שכל מתנועע בעבור חלקיו מתנועע מזולתו זה הביאור אשר עשה אריסט"ו בז' מהשמע, א"כ התבאר שאלו היסודות והנפש ג"כ אפשר שיניע את עצמו כי אם היה הדבר יניע את עצמו היה דבר א' פשוט ובלתי מתחלק וכבר הונח חלוף זה, זה מופת כולל על שכל מתנועע יש לו מניע מחולף במהות למתנועע וכבר ביאר זה במופת יותר מבואר בח' מהשמע ואמר שאם הנחנו דבר יניע את עצמו לא ימלט מחלוקות או שיהיה הכל מניע הכל ויתנועע יחד או שיהיה הכל מניע החלק ויהיה החלק מניע ומתנועע יחד או שיהיו החלקים מניעים ומתנועעים וזה יהיה לבב"ת או שיהיו חוזרים בסבוב או שימצא בכאן חלק מתנועע וחלק מניעה לא יתנועע. ואמנם כל הפנים הראשונים בטלים א"כ ישאר האופן השני שימצא במתנועע מפאת עצמו חלק מניע לא יתנועע ומתנועע א' לבד כי אם נאמר שהכל יניע הכל ויתנועע יחד זה א"א כי היה הדבר בכח ופועל יחד ויהיה התלמיד מלמד והמלמד תלמיד כי כל מה שיתנועע יתנועע תמיד מצד שהוא בכח ויניח מצד שהוא בפועל ואם היה הדבר מניע הכל ויתנועע יחד היה הפועל ומקבל מצד אחד וזה בטל וא"א ג"כ שיהיה החלק יניע הכל ויתנועע יחד כי מצד שהוא מתנועע הוא בכח ומצד שהוא יניע הוא בפועל ויהיה הכח והפועל יחד וא"א גם כן שהכל יניע החלק כי מצד שהוא כל הוא בפועל ואותו החלק הוא בפועל מצד שהוא חלק מהכל המניע ויהיה אותו החלק בפועל מצד שהוא מניע ויניע בכח מצד שהוא יתנועע ואי אפשר שילכו החלקים לבב"ת כי אם היה הדבר כן ימצאו גשמים בפועל בלתי בעלי תכלית וכבר יתבאר בטול זה, ואי אפשר שיתנועע קצתם בקצתם בסבוב כי אם היה ראשון יניע לשני ושני לשלישי ושלישי לרביעי לא ישוב הדבר שיהיה בכח ובפועל וזה דבר מבואר א"כ לא ישאר אלא שימצא בכאן חלק מניע לא יתנועע וחלק יתנועע אם כן יתבאר כי כל מתנועע יש לו מניע וכן א"א שום דבר שיניע את עצמו, ודע כי המתנועעים הטבעיים ימצאו על שלשה דרכים מהם מתנועעים שיניעו את עצמם במקרה כאדם שיניעו הספינה ויתנועע וכן אלו היסודות הם מתנועעים בעצמותם במקרה כי הארץ למה שהיא כבדה יניע האויר אשר תחתיה עד שיהיה במקומו הטבעי וכן האש בעבור קלותו יניע האויר ויעלה למעלה אל האויר א"כ יתנועעו אלו בהניעם זולתם במקרה כי אם יהיה הארץ למעלה מהאויר ולא יתנועע האויר יעמוד הקל לפני הכבד וכן אם יעמוד האש למטה ויעזב לטבעו ולא יתנועע האטיר בעבור קלות האש יהיה האויר שהוא כבד בערך האש למעלה מהקל וזה שקר ג"כ א"כ יחוייב כשיהיו אלו הב' יסודות שלא במקומם הטבעי ויהיה המים או הארץ למעלה מהאויר יחוייב שיתנועע האויר למטה וכשירד

האויר למטה ירד עמו הארץ שאם לא כן יהיה ריקות, וכבר אמר ב"ס שכל התנועות בין הכרחיות בין טבעיות ימצאו מהכרח הריקות אם כן אלו היסודות מניעים הארץ לאויר שהוא למטה ממנו וכן האש יניע לאויר שהוא למעלה ממנו עד הגיע מושבו הטבעי א"כ אלו היסודות מניעים לזולתם בעצם ומתנועעים בעצמם במקרה. וביאר אריסט"ו בח' מהשמע כי אלו היסודות אין להם מעצמם אלא המנוחה וכי התחלת התנועה הוא מהמניע מחוץ בין שיהיה מחובר בכח טבעי בין שיהיה מחובר בכח הכרחי, המ"ב כי האש כשיהיה במקום התחתון לא תמצא אש בפועל והוא מתנועע למעלה בכח אבל כל מה שהגיע חלק מהאש התחיל בתנועה וזאת התנועה היא מחודשת אחר שלא היה וכל מה שיצא מהכח אל הפועל צריך אל מניע מחוץ והא' שהיה מתנועע למעלה בכח כשיהיה השמן והמהוה השיבה אש והוא אשר נתן לה תנועה למעלה אם כן התחלת התנועה מאלו היסודות אין להם מעצמם ולכן אמרו חכמי ישראל כשתגיע לאבני שיש טהור אל תאמרו מים מים אשר הרצון בזה כשנתהוו המים במקום הקודם אי אפשר שיהיו מים בפועל מבלתי שיעיקם מעיק לירד למטה לא ירדו לעולם ולכן כשהם מים מיד הם למטה וכן כשיהיו המים למעלה כשיכריחם מעיק אי אפשר שיתחיל בתנועה עד שיסתלק המעיק א"כ אלו היסודות תחלת תנועתם הוא במהוה ומסיר המעיק ולכן אמר הרב שהיסודות מתנועעים בעצמם ולא דבר בהם כלל ולא אמר שהמניע להם הוא מחוץ למה שכל זה הוא עיון דק פילוסופי וכוונת הרב להניח דברים מבוארים ולכך אמר כי החי הוא מניע מצדו עם שיחשב שהב"ח הם יניעו מעצמם ואין המניע זולת המתנועע יאמר כי המתנועע ממניע נמצא נקרא מתנועע מעצמו. ואריסט"ו קראו מתנועע מפאת עצמו אשר הרצון בו בהתחלת מניע שימצא בו והוא צורת המתנועע ולכן נאמר מתנועע מצדו. ודע כי המתנועעים מצדם ב' חלקים מתנועע כמו הב"ח וזה המתנועע יקדם לו מניע אחר כפי מה שהתבאר בשמיני מהשמע. ואמנם הגלגל הוא מניע מעצמו והוא המניע ראשון באמת כי הוא לא יתנועע במקרה ולא יניע פעם ופעם לא יניע כמו שיקרה זה בנפש, וכל אלו הדברים גדולי הערך נתנם האל לעבדיו ההולכים בדרכי העיון ועליהם אמר אשרי תמימי דרך:

השמנה עשרה כל מה שיצא מהכח אל הפועל מוציאו זולתו כו'. הפי' הדברים שיצאו מן הכח אל הפועל ימצאו ב' פנים אם כח פועל ואם כח מתפעל, המ"ב כי המלמד והבונה כבר יהיה בונה בכח וכבר יהיה בונה בפועל והמתפעל ג"כ כבר יהיה בכח או בפועל כי המים יהיו בכח חמים ובפועל חמים והאבנים והעצים הם בכח בית וכן זה הפועל אם שב פועל אחר שלא היה פועל צריך אל פועל אחר יוציאנו מהכח אל הפועל,

וכן הוא מבואר במתפעל שאם התלמיד יש לו הלמוד בכח שצריך אל מלמד שיעשהו יודע שיהיה חוץ ממנו וא"כ התבאר כי כל מה שיוציא מהכח אל הפועל בין שיהיה כח פועל או מתפעל מוציאו זולתו וזה הזולת אינו נמצא בדבר אבל חוץ ממנו בהכרח שאלו היה נמצא בו ולא יהיה שום מונע היה מתנועע תמיד, המ"ב כי האש הוא חם בפועל והמים קרים בפועל ואמנם לא יקררו בעבור שיעיקם מעיק מלפעול בעבור שלא נמצא הנושא או בעבור שאף שנמצא הנושא יש סבה מונעת אל החום מלפעול כמו שהאש פגע דבר בתכלית הקושי ולא יפעל בעבור המונע אבל אם נמצא הפשתן והנעורת היה פועל והאש היה עולה למעלה אם לא יעיקנו מעיק במקום התחתון והאבן היה יורד למטה אם לא ימצא דבר שיעיקנו אם כן הוא דבר בפועל ואם לא יהיה שם מונע לא יהיה נמצא בכח בשום עת מן העתים, א"כ יתבאר כי כל מה שיצא מהכח אל הפועל בשני המינים מוציאו זולתו והוא חוץ ממנו ואם יהיה מוציאו בו ויהיה לו מונע והוסר אין ספק שמסיר המונע הוא אשר הוציא הכח ההוא אל הפועל ואם נמצא בכאן דבר שהוא נמצא בפועל תמיד ואין לו שום מונע מפעלו ראוי שיפעל תמיד כי אם לא יפעל תמיד יתחייב בהכרח אחד משני דברים אם שלא יהיה נמצא בפועל וכבר הונח חלופו או שימצא לו מונע, ובעבור שזאת ההקדמה יביא אל קדמות העולם והרב בזה החלק סלק זה הספק אף שהוא עצום אמר הרב והבן זה, כי ראוי למי שירצה להבין התרת הספקות שנבין הספקות ראשונה, והח"ר משה הנרבוני אמר כי אמר והבן זה למה שהרב בעצמו יניח סותר לזאת ההקדמה כשיאמר בפ' י"ח מן החלק הזה שהאלוה חדש העולם בלא שנוי ויציאה מהכח אל הפועל כי רצונו הקדום הוא שיחדש המציאות בעת שיתחדשהו ולא ירצה קודם לכן אין זה שנוי ולא יצטרך אל מוציא, וכאשר תתבונן בזה במ"ש הרב הנה תראה כי לפחות יצטרך להודות כי רצון האלהי נקשר אל אותו העת והוא אשר הביאו לפעול זה הפועל, אמנם רבינו משה קושר ומתיר אחת הנה ואחת הנה וחולק על דעת המדברים ואחר מניח הקדמותיהם ומ"ש שם הוא מהמדברים, ויפה עשה כשישתמש מהם במקומות הנאותים:

אמר שם טוב חלילה לרב שיסבור מה שזה המפרש יחשוב כי הוא אומר כי תפול כל התורה כלה אם לא בהאמין החדוש. ומ"ש הרב והבן זה הוא מה שאמרנו אנחנו כי למה שנמשך מזה הספק גדול למאמיני החדוש אמר והבן זה כדי שיובן בתכלית האמיתות בהתרת זה הספק המתחייב לזאת ההקדמה. ובפרק י"ח מזה החלק נדחה מעלינו זה הספק הגדול אשר ספק עלינו מקדמות העולם:

התשע עשרה כי כל מה שלמציאותו סבה הוא אפשר המציאות בבחינת עצמו כו'. הפי' זאת ההקדמה התבארה בא' מאלהות וביאורה על זה התואר, הנמצא כפי החלוקה השכלית יחלק אל מחוייב ואיפשר והמחוייב הוא מה שמציאותו מעצמו ואין לו תלייה בשום דבר אחר והאיפשר הוא אשר לו מציאות מזולתו והוא עלול. וזה העלול יש לו ג' בחינות ב' מצד הסבה והאחד מצד עצמו, המשל בזה כי הד' סבתם הוא שנים ושנים ואם נמצאו שנים ושנים הד' הם מחוייבות להיות ואם לא יהיו שנים ושנים אבל יהיו נעדרים א"כ הד' הם נמנעים להמצא ואם לא תבחין מציאות הב' וב' ולא העדרם ג"כ הד' מצד הד' הם איפשריים בעצמם ויהיו נצחיים ומחוייבים כל עוד שימצא סבתם ויהיו נמנעים כל עת שיעדר סבתם ויהיה אפשרי המציאות מצד עצמם. וב"ס יחשוב שזאת הבחינה אינה בחינה שכלית אבל שהאפשרות דבר מהמניע וכן הוא דעת הרב כמו שיתבאר בעתיד ולכן יחשוב שהדבר אפשרי מצד עצמו ומחוייב מצד סבתו וזה האפשרות הוא דבר נמצא מניע. וב"ר יסבור שהאפשרות אינו דבר נמצא כלל אבל אם נקרא לעלול איפשרי הוא מצד היות לו סבה והבן זה כי הוא דבר עמוק:

ומ"ש או ישתנה ערכם המחוייב להמצא, הרצון בו כי אם השמש ימצא על הארץ ימצא האור ואם לא לא ימצא כלל ואם ימצא השמש אבל הוא תחת הארץ שישתנה ערכו אלינו האור שיתחייב ממנו לא ימצא:

העשרים שכל מחוייב המציאות וכו'. הפי' דע כי המחוייב המציאות יתחלק לב' חלקים אם מחוייב המציאות בזולתו והם כל העלולים אשר עלותם נמצאות בתמידות וזה נקרא מחוייב המציאות מזולתו, וההכרחי בזולתו וממנו מחוייב המציאות בבחינה אל עצמו כי אין לו שום תלייה עם זולתו כלל כי אינו עלול לדבר מהדברים לא שיש לו עלה פועלת שהוא יוצא מעצמותו, וזה אשר רצה הרב באומרו אין סבה למציאותו כלל ולא בשום ענין שאפי' אינו עלול לדבר מחלקיו כי כל שיש לו חלקים הוא עלול מהחלקים ואינו מחוייב המציאות א"כ יתחייב שאם הנחנו בכאן לדבר שהוא מחוייב המציאות שלא ימצא לו סבה פועלת חוץ ממנו ולא סבה מקיימת למציאותו בין שיהיה מורכב מחלקים בין שיהיה מורכב מענינים כ"א היה מורכב מחלקים או מענינים מה שהונח מחוייב המציאות לא שיהיה מחוייב המציאות. וזאת ההקדמה ומה שלמעלה ממנה אינה לאריסט"ו ואינה נמצאת בספריו אבל הם הקדמות יוקחו מספר אבן סיני:

האחת ועשרים כי כל מורכב מב' ענינים אמנם ההרכבה ההיא כו'. הפי' אין ספק כי כל מורכב מציאותו תלוי בזולתו והחלקים הם סבת הכל בין שיהיו החלקים קודמים לכל כמו העפצים והויטריאול שהם סבת הדיו בין שלא יהיו קודמים אלא כחלקים הב"ח

כלב והמוח והכבד כי הם נמצאים במציאות החי ובכל ענין החלקים הם סבת הכל והכל הוא עלול מהחלקים אם כן כל מורכב א"א שיהיה מחוייב המציאות אחר שמחוייב המציאות אין לו תלייה כמ"ש:

השתים ועשרים כי כל גשם הוא מורכב משני ענינים כו'. הפי' דע כי כפי דעת הרב כל גשם הוא מורכב מחמר וצורה והגלגל גם כן הוא מורכב מחמר וצורה וכן אלו הגשמים ההוים כי כל מתהווה יש לו נושא ממנו יתהוה ועצמות הגשם ומהותו אינו דבר אלא עצמות החומר והצורה בהתחברם יחד. והנה לגשם יש לו חלקים שהם מעצמות הדבר והם החמר והצורה ואח"כ ישיגוהו מקרים בהכרח וב' ענינים המעמידים לו החמר והצורה אמנם המקרים המשיגים אותו הכמות והתכונה וההנחה:

אמר שם טוב אין ספק כי כל גשם הוא מורכב מחומר וצורה אבל יתחלפו בזה דעות הפילוסופים כי הרב יחשוב כי הגרם השמימיי הוא מורכב מחמר וצורה הצורה הוא הנפש והחמר הוא גשם הגלגל וגשם הגלגל גם כן הוא מורכב מחמר וצורה. וב"ר יחשוב כי הגלגל הוא דבר פשוט ואין לו אלא מרחקים כדוריים והוא בעצמו פשוט וכי הנבדל הוא צורתו והוא מניע על צד הפועל והתכלית א"כ לפ"ד ב"ר גם כל גשם הוא מורכב מחמר וצורה:

השלש ועשרים כי כל מה שהוא בכח ויש בעצמו קצת אפשרות כו'. הפי' זאת ההקדמה עמוקה מאד נתבלבלו עליה המפרשים ואמרו קצתם כי פירושה היא על זה התואר. ראשונה כי יש לדעת שיש הבדל בין הכח והאפשרות כי הכחניות נאמר כל דבר שאפשר לצייר בשכל שום אפשרות אפי' שלא יהיה כן במציאות, המ"ב כי הגלגל הוא יקבל החלוקה בכח מצד שהוא גשם עם שכבר התבאר במופת שאי אפשר שיקבל החלוקה, והאפשרות הוא בבחינת שהשכל מחייב דבר מה ויהיה כן במציאות, ואם כן כשיאמר כל מה שימצא כחני לדבר אפשר שימצא אותו הדבר אינו צודק כי כבר יהיה הגלגל מתחלק בכח ובלתי מתחלק בפועל ולא יאמר שיעדר ממנו מה שימצא לו בכח כי לעולם הכח שמור בו כי לא יתחלק לעולם כי כח החלוקה הוא מצד שכלנו, ואלו היה אומר כל מה שהוא אפשר יחוייב בעת א' שיעדר לגמרי זה שקר כי הגלגלים והנבדלים הם אפשריים כמ"ש בהקדמות י"ט ולא יעדרו ולכן הוצרך הרב לומר ב' הגזרות, וביאור זה כל מה שהוא בכח לדבר א' והכח ההוא אינו מצד שכלנו לבד כמשפט הכח אבל הוא אפשרות בעצמות הנושא ר"ל שמצד עצמות הנושא נמשך בו זה האפשרות הנה יחוייב בעת אחד שלא ימצא בפועל ר"ל שנושא האפשרות יעדר בהכרח, ולבאר זאת ההקדמה במופת יצטרך חקירה אבל ציור זאת ההקדמה הוא כמ"ש כך פירשו זאת

ההקדמות, והח"ר משה הנרבוני אמר דע כי האפשרי יאמר על המקבל ועל המקובל, והרצון בו שיאמר על המקבל זה הנער אפשר שיהיה חכם ועל המקובל החכמה היא אפשרות כי אינה מהדברים הנמנעים, ולא מהדברים המחוייבים, ואשר נאמר על נושא והוא אשר בכח לדבר יקבילהו הנמנע כי הנמנע אין לו נושא והוא ההעדר הגמור וזה המקבל הוא נמצא בעצמו וגם מצדו הוא הכחניות אשר הוא מציאות מה, ואשר יאמר על המקובל והוא אשר בכח בנפשו כמו הלמידה שהוא אפשרות בעצמה יקבילה ההכרחי כי הוא הנעדר בעצמו בשלוח והנושא לצורה אויריית הוא המקבל והצורה האויריית הוא המקובל ואשר באפשרות יקבילהו הנמנע איננו יוצא לפעל מהאפשרות מצד מה הוא יצא לפעל מן הענין ההוא כאשר יצא אל הפועל יסולק ממנו האפשרות, המ"ב כי האש אפשר שישוב מים וכשישוב מים יסולק ממנו זה אפשרות המים ויתואר באפשרות אחר והנושא לזה האפשרות אשר בו ההתחלה והוא המקבל הוא הנושא אשר יעתק מן המציאות בכח אל המציאות בפועל כי הוא נמצא בעצמו והוא אשר ישוב ממה שהוא בכח אל מה שהוא בפועל לא המקובל מצד עצמו, וזה יבואר מצד האפשרי כי האפשרי הוא הנעדר אשר יתכן שימצא ושלא ימצא הנה שהאפשר סוג הנעדר וזה הנעדר האפשרי בנפשו והוא המקובל אינו אפשרי והוא אשר יתכן שיצא אל המציאות מצד מה שהוא בכח כענין בנושא ואיך יתהווה הנעדר כי ישוב ההעדר אל המציאות אבל מצד שהוא נמצא, המ"ב כי החכמה היא אפשר שתמצא מצד שהנער נמצא אבל אם לא ימצא הנושא לא יהיה הדבר אפשרי, הנה האפשר יאמר בכלל על ב' מינים על המקבל והוא הנושא המעמיד והוא החמר הראשון אשר הוא בכח אל הצורה וכמו כן הגשם אשר הוא בכח אל המקרים, והראשון ימצא בכח לדבר אחד והוא בכח בקצת ובקשור, והב' יקרא בכח מצד עצמו ובשלוח כי החמר הוא נושא להעדר הנה הרב כשאמר כי כל מה שהוא בכח יראה בו כמ"ש בפירוש הראשון והוא הנאמר על המקבל ויש בעצמו קצת אפשרות כי המין הב' והוא המקובל לא יאמר בו קצת אפשרות כי הוא הנמצא המוחלט אבל יאמר בו קצת אפשרות על הנמצא בעצמו כמו האויר כי הוא אפשרי להיות אש ויש בו קצת אפשרות על הנמצא בעצמו והוא אפשרי לדבר מה זולתו. והעד על זה נשוא הגזרה שאמר יתכן בעת אחד שלא ימצא בפעל כי איך יאמר זה על המקובל והמקובל בלתי נמצא בפועל אחר שהיה בכח אבל אמר זה על המקבל שהוא נמצא בפועל והוא בכח אל משיג מה ואמר שהוא בכח אל דבר מה והוא בנפשו יתכן שלא ימצא ויעדר, הנה אמרו כי כל מה שהוא בכח יראה לדבר ויש בעצמו קצת אפשרות, ר"ל שיש בעצמו איזה דבר בכח והוא אפשרי אליו ואם הוא נמצא בפועל שלם ונמצא

בעצמותו יתכן בעת א' שלא ימצא הוא בעצמו בפועל אחר שבו קצת אפשרות אל אי זה דבר הנה מטבעו ההעדר והכח אמנם השיגו אל אי זה דבר אמנם השיגו מצד ההעדר המשולח אשר בטבעו ולכן יתכן אי זה עת שיעדר בעצמו. והנראה לי בזאת ההקדמה כי אמרו כל מה שהוא בכח ויש בעצמו קצת אפשרות הרצון בו כי הגלגל הוא בכח אל האניות ואל התנועה המקומית אבל אין בעצמו שום אפשרות על ההפסד ולא להתהוות ממנו דבר א' אף שהוא בכח לא יחוייב שיעדר לכן אמר כי אם נניח בכאן מה שהוא בכח להתהוות שום דבר ממנו ויש בעצמו קצת אפשרות ר"ל שאף הוא נמצא בפועל הוא אפשרי שיעדר אחר שהוא אפשרי ההעדר אי אפשר שאותו האפשרות לא ימצא בפועל בשום עת כי כבר ביאר אריסט"ו בשמים ועולם שא"א שום דבר שיהיה בו כח על ההפסד ולא יפסד. והביאור בביאור זאת ההקדמה הוא ארוך ולכן יעזב עתה:

הארבע ועשרים כל מה שהוא בכח לדבר אחד הוא בעל חמר כו'. הפי' דע כי החומר יאמר על ג' פנים והשוה לכלם שכלם יש בהם אפשרות לדבר אחד, והנה החומר יאמר לכל דבר שאינו בפועל אבל הוא בכח שאין לו מציאות בעצמו אבל מציאותו עם הצורה וזה יכלול להיולי הפשוטים והיולי המורכבים כי מצד שנושאי הצורות אינם נמצאים בפועל יקראו כלם בעלי היולי וזה נקרא ג"כ חומר בנושא והשני נקרא חומר כל מה שהוא נושא המקרים כצומח שהוא נושא הכמות והאיש אשר הוא נושא השחרות והלובן, וכל אלו יתבאר בספר ההויה וההפסד שנושאי אלו הוא דבר בפועל ואינו דבר בכח אלא שאם יסתלק ההיולי הראשון לא יקבל שום מקרה מהמקרים לא מהחום והקור ולא מהקלות והכבדות ולא מהמקרים הנמשכים לאלו, ויקרא לאלו הנושאים חמרים או היולי והשם המיוחד הוא נושא ואם זה הנושא הוא נושא באמצעות ההיולי הראשון כ"א נסתלק ההיולי הראשון לא יקבל הנושא לא חום ולא קור ולא צמיחה ולא חסרון ולא אחד משאר התכונות הנמשכות לאיכיות, ויקרא בשם החומר עם שאינו בעל היולי הגלגל על דעת האמת ואם כפי דעת הרב הוא מורכב מחמר וצורה כמו אלו הדברים אשר בכאן. והנה לדעת הרב הוא ג"כ בכח אל האניות ואל המקום מצד החומר אשר יש לגלגל והאמת כי גשם הגלגל יקרא חומר ונושא ומצד שהוא גשם יקבל התנועה במקום ומזה הצד יקרא זה הגשם בעל חומר, וביאר אריסט"ו כי אין לו שום דבר בכח אלא באניות וכי נקרא לגלגל בעל חומר ולאלו הגשמים הוא בשתוף השם, הנה א"כ כל מה שהוא בכח אל דבר אחד בין שיהיה זה הכח אל ד"א אל צורה מהצורות בין שיהיה אל האיכיות כי הוא בכח אליהם ויקבלם בין שיהיה בכח להתנועע הוא בעל חומר על שראוי שיובן כי החמר יאמר על ג' מינים, ולמה שהרב סובר כי הגלגל הוח בעל חומר אמר כי האפשרות

הוא החמר לעולם ויבא הדבר כן כל מה שהוא בכח אל דבר אחר הוא מזה הצד הוא מקבל וכל המקבל לדבר הוא אפשרי וכל מי שיש לו אפשרות הוא בעל חומר א"כ כל מה שהוא בכח הוא בעל חומר, והנה יתבאר כי מה שאין בו כח כלל אין בו אפשרות וכל שאין בו אפשרות אינו בעל חומר, אבל הסבה הראשונה והשכלים הנבדלים אין בהם אפשרות כלל א"כ אינם בעלי חמר והגרמים השמימיים אינם אפשריים וכחניים לקבל צורות אחרות א"כ החמר שלהם הוא מתחלף לזה החמר שבכאן:

החמשה ועשרים שהתחלות העצם המורכב האישיי הם החומר והצורה כו'. הפירוש אלו הדברים אשר הם תחת גלגל הירח הם הווים ונפסדים וכל מתהווה הוא מורכב מחומר וצורה, א"כ התחלות כל הדברים אשר הם מעמידים הדבר הוא החומר והצורה כי אם לא ימצא נושא לא יתהוה שום דבר, ואם זה הנושא יהיה נשלם עם צורה מהצורות יהיה ההויה השתנות אבל בכאן נושא חומרי בפועל בעצמו בכח אל כל הצורות ולא ימצא נעדר מכלם כי הכח מצד שהוא כח הוא העדר, אבל כל ההיולי יש לו צורה אשר נתהוה עליו ולמה שהיה ההיולי הוא בכח והכח מצד שהוא כח לא יניע את עצמו א"כ א"א מבלי פועל, ר"ל מניע הניע הנושא עד שהכינו לקבל הצורה והוא המניע הקרוב המכין חמר איש אחד, ולמה שכל ההויה תנועה יתחייב שנעיין אחר זה בתנועה וכל תנועה יצטרך אל מניע ומתנועע ואלו לא ילכו לבב"ת א"כ זה יביא לנו לבאר שיש מציאות מניע ראשון, והתחלת חקירה זאת כי העצם הפחות והוא הבלתי נמצא בפועל יביאנו לדעת את אשר יש בכאן דבר נבדל מכל חמר והוא סבת הסבות ועלת העלות והוא העלה אשר היא סדור ונימוס הנמצאות, ואם זה יביאנו לדעת החומר הראשון כמה ראוי לאדם שישתדל בידיעת התחלות העצם המוחש כי זה יביאנו לדעת העצם המושכל, והנה אריסט"ו לא ידע ולא הגיע אל עצם המושכל אלא בידיעת התחלות העצם המוחש. ואמר הרב כי אלו הכ"ה הקדמות שהקדים, מהם מבואר במעט התבוננות והקדמות מופתיות מושכלות ראשונות או קרוב מהם מה שביארנוהו מסדורם ומהם מה שיצטרך אל מופתים והקדמות רבות אלא שכבר התבארו כלם במופת בספר השמע ובפירושיו וקצתם במה שאחר הטבע ופירושיו, ואמר הרב כבר הודעתיך שאין כוונת מאמר זה להעתיק ספרי הפילוסופים בו כי כבר אמרנו שזה הספר לא נעשה אלא למי שהתפלסף, ולכן אינו מוטל על הרב לבאר הרחוקות שבהקדמות כי זה היה ביאור למי שלא ידע אותם ההקדמות, אבל להזכיר ההקדמות הקרובות צריך אליהם לפי ענינו, והרצון בו לבאר הג' דרושים. ואחבר אל מה שקדם מההקדמות הקדמה אחת תחייב

הקדמות ויחשוב אריסט"ו שהיא אמתית מכל מה שקדם ואנחנו ניתן לו זאת ההקדמה ע"צ הקבלה עד שיתבאר מה שכיוונו לבארו והוא מה שאמרנו מהג' דרושים:

וההקדמה ההיא היא הששה ועשרים והוא אמרו שהזמן והתנועה תדיריים נמצאים בפועל כו'. והנה הרב יביא אחר זה דרכים לבאר זאת ההקדמה וגם לבאר מה שיתחייב ממנה והוא קדמות העולם, אמנם צריך לדעת כי אריסט"ו בספר השמע חקר אם התנועה התחילה באופן שהיו כל הדברים נחים או התנועה לא סרה ולא תסור, כי הנה אנחנו רואים כי הגרם השמימיי לא יתהוה ולא יפסד בזמן אשר האדם הוא חי או כפי מה שהגיע אלינו בקבלה שזה לא נתהווה ולא נפסד, אם זה הסדור הנמצא בזה העולם לא סרה ולא תסור או לא היתה התנועה ונתהוה או ג"כ יפסד הפסד שלא ישאר אחריו מתנועע כלל, והגיד שתי סבות שיש לפילוסופים, דעת אנשגורי"ש כי יאמר שכל הדברים כלם היו יחד והיו נחים זמן אין תכלית לו והשכל אשר הוא אצלו האלוה חדש בה התנועה ויכינה והבדילה מן הערוב והוציאה אל הפועל אח"כ ולא יפסד זה העולם ויתנועע לבלתי בעל תכלית. ואם ן' דקלי"ם יראה שהם יתנועעו כאשר עשתה האהבה מהדברים הרבים או עשתה תגבורת רבים מהאחד וינוחו בזמנים אשר במה שבין פועל האהבה והתגבורת ר"ל השנאה, ואם אפלטון עם מה שירצה הוא שהעולם הווה אבל אח"כ לא יפסד הנה הוא יחשוב שהדברים קודם הויית העולם היו מתנועעים תנועה בלתי מסודרת ואח"כ שבו אל הסדר:

ואחר שהניח אריסט"ו דעות הקודמים רצה לבאר כי התנועה לא סרה ולא תסור והקדים הקדמה ידועה כפי דעתו והוא שכל מה שנמצא הנה כבר היה נמצא בכח והדברים אם נמצאו מתנועעים אחר שלא היו הנה הכח קודם להם על שיתנועעו כי אמנם יתנועעו מה שדרכו שיתנועע וישתנה מה שדרכו שישתנה וכן בשאר השנויים כי התנועות אינו דבר אלא שלמות מה שבכח והמתנועע הוא אפשר להיות מתנועע שאם לא היה אפשרי קודם לו היה נמנע שיתנועע והנמנע לא יהיה במציאות ואם הנחנו שמתנועע מה התחיל בתנועה עד שיהיה זאת התנועה ראשונה אין תנועה לפניה הכח והאפשרות לזאת התנועה הוא נצחי או מחודש אם היה מחודש היה חדושו או תנועה או תכלית תנועה וא"כ קודם התנועה ראשונה היה תנועה וכן יקרה לשנוי אשר לפניו ואם יתחדש האפשרות אשר הנחנו ראשון, ר"ל שהוא מחוייב שיהיה הכח קודם עליו בזמן ויהיה זה הכח מתחדש משנוי, ואם יאמר אומר שהאפשרות הקודם על התנועה הראשונה קדמון ושיהיו כלם נחים זמן אין תכלית לו היה זה המקום יסתור עצמו לפי שיחייב שיהיה שם יחס מתחדש בזה העת נמצאת בו התנועה בין המניע והמתנועע לא היה

קודם וחדוש אותו היחס בהכרח תנועה או נמשך לתנועה ואם לא היה למה נתייחס זה העת במציאות התנועה יותר בלתי שאר העתים אשר היתה התנועה בם נמצאת בכח וזה כשיהיה המונע נמצא והמתנועע נמצא זמן אין תכלית לו בעבר והמניע לא יתנועע בזה הזמן הבב"ת או נתחדשה התנועה בעת מה הנה מבואר כי השנוי נתחדש במניע ובמתנועע או בשניהם וזה אם בעצם או במקרה כמו שישתנה א' או יתהוה או יתקרב לאחד או יתרחק ויהיה שם מעיק ויסור ואם נמצאו כל הסבות הפעולות והמתפעלות ויושלמו כל התנאים וסרו כל המעיקים א"א מבלתי שהתנועה תמצא ואם נמצא עתה ולא נמצא קודם הוא לחסרון הפועל או המתפעל או הקורבה או הרוחק או שימצא שם מעיק. המ"ב אם ימצא בכאן אש ונעורת והנעורת יבש והאש אינו רחוק מהנעורת אבל הוא קרוב אליה ולא תשרף ואח"כ תשרף זה בלתי אפשר כ"א הסבות נמצאו יחוייב שהמסובבים ימצאו, אבל אם יאמר אומר שהאש לא ישרוף בעבור שלא נמצא אש או נעורת או בעבור שנמצאו אבל הם ברוחק שלא יוכל האחד לפעול באחר א"כ חדוש זה הוא התנועה או נמשך לתנועה, וא"כ מה שהונח שהכח היה נצחי היה בלתי נצחי והנה קודם התנועה היה התנועה ואם היה הכח נצחי ולא נתחדש שום יחס בין המניע והמתנועע א"א שתמצא התנועה וחדוש המצטרף תנועה או נמשך לתנועה לפי שהמניע והמתנועע ממאמר המצטרף וחדוש המצטרף נמשך לשנוי בהכרח אם באחד מב' המצטרפים או בשניהם וכאשר היה זה הכח לא היה קודם התנועה הזאת נצחי עד שיהיו הדברים כלם לא יסורו נחים וכבר הנחנום נחים זה חלוף לא יתכן א"כ אי זו תנועה שהונח מחודשת היא נמשכת לתנועה קודמת לה א"כ אי אפשר שתמצא תנועה ראשונה, וכתב אבוחמ"ד אלגזל"י במאמר הראשון מהאלהיות ז"ל כח הפועל יחלק אל מה שהוא על פועל לא על סותרו ככח האש על השרפה לא על העדר השרפה ואל מה שהוא על הפועל והעדרו ככח האדם על התנועה והמנוחה, והראשון יקרא כח טבעי, והב' רצוני, וזה הכח השני כאשר יצטרף אליו הרצון השלם ולא יהיה שם מונע היתה הגעת הפועל משניהם מחוייב בטבע כמו שיחוייב בכח הראשון, כי היכולת כאשר הגיע ונשלם הרצון נפרד מהנטייה היה פוסק אח"כ לא יגיע הפועל הנה לא יהיה זה אלא למניע, וכאשר חובר הכח הפעליי בכח התפעליי וכ"א משתי הכחות שלם היה ההתפעלות מגיע בהכרח, ובכלל הנה כל עלה תחייב עלולה ע"ד החיוב ומה שלא יחוייב מציאות העלול היה בעבור כי הסבה לא ימצא כי מה שהתמיד באפשר הדבר ולא הגיע למציאות הוא בעבור העדר הגעת כל תנאי העלה בעבור שלא הגיעו במציאות וכאשר נשלמו כל תנאי העלה תרגיש הגעת העלול, ושקר שלא יגיע לפי שהמחייב שהוא הסבה

כאשר הגיע ולא הגיע המחוייב ממנו שהוא העלול ונתאחר הנה לא יהיה זה לא לקצור בטבע אם היה פועל בטבע כי לא ישרוף האש בעבור שלא נמצא אש בפועל ואם היה פועל ברצון כאדם ולא נמצא ממנו הוא בעבור שנעדר מהאדם הרצון, המשל בזה כ"א לא הגיע מהאדם הכתיבה ואחר הגיע א"א מבלתי שנתחדש עתה רצון, ואם לא יהיה פועל ברצון ולא בטבע אלא פועל בעצמו כאל יתב' או השכלים הנבדלים ונעדרו הפעולות ועלולים היה בעבור שנעדר הסבה פועלת, אם כן כל מה שהתמיד אפשר שלא יניעו ממנו מחוייב הנה אין לו עלה בכח אלא בפועל וא"א מבלי ענין חדש יוציאנו מהכח אל הפועל וכאשר הגיע אותו הענין היתה היציאה אל הפועל מחוייבת, וא"כ אין שום דבר נתחדש מבלי שיקדם לו שום שנוי קודם השנוי היה שנוי, זו היא הטענה היותר גדולה שביאר אריסט"ו בעבורה שהתנועה נצחית ונמשך מזה שהזמן יהיה ג"כ נצחי אחר שהזמן הוא מספר התנועה, ואח"כ ביאר שהתנועה לא יסור ג"כ במה שעתיד, וביאור זה אינו צריך בזה המקום. עוד אחר זה ביאר שהזמן הוא נצחי מצד כי אם היה הזמן הווה היה קודם שיתהווה וזה אי אפשר לציירו וכי מה שהיה ונתחדש הוא מה שקודם לא היה ואם הזמן נתחדש הוא קודם לא היה והקודם הוא ממשיגי הזמן א"כ קודם הזמן זמן גם כי נתהוה הזמן נתהוה התנועה וכבר ביארנו לפנים שזה א"א. עוד אם הנחנו שהזמן נתהוה ימצא העתה שיהיה התחלה ולא תכלית וכבר התבאר שא"א שימצא עתה אלא שיהיה תכלית לזמן עבר והתחלת העתיד, וביאור זה כ"א נניח זה העתה אשר אני כותב זה המאמר שהוא התחלת הזמן מהבלתי שיהיה קודם לו זמן תדמה שקודם זה העתה כשעור יום או יומים או שנה או שנתים או אי זה דמות זמן שתרצה אם דמות היות י' שנים היתה אותו העתה או לאו אם נמצא אותו העתה יהיה העתה ממאמר המצב ויהיה מהדברים הקיימים ויהיה כמות אלף אלפי שנים שעברו קודם שנברא העולם אשר השם קדם לו העתה אשר התחיל בו וזה שקר מבואר. וא"ת שזאת העתה היא זולת העתות שקדמו והשנוי וההעברה אי אפשר מבלי שימצא תנועה א"כ התנועה לא סרה ובזה הביאור בעצמו יתבאר שלא יסור שאם תסור יחוייב שימצא העתה תכלית ולא יהיה ההתחלה ואותו העתה אינו אלא דמות בנפשך אחר שנעדר הוא נשאר או יתחדש עתה אחריו ואם יהיה קיים יהיה העתה בעל מצב ויהיה תחלת החדש הוא אחרית החדש ואם לא יהיה קיים בהכרח יהיו שתי עתות וכל שתי עתות א"א מבלתי שיפסד האחד וימצא האחר וזה א"א אלא בתנועה וזאת הטענה יותר חזקה ג"כ לבאר שהתנועה לא סרה ולא תסור ויהיה נראה שבכאן תנועות מחודשות כתנועת האש למעלה וכתנועת המים למטה וג"כ תנועת האבן שהם תנועות מחודשות אחר שלא היו, אם כן כבר יתבאר

שיתחדשו תנועות אחר שלא היו וג"כ אנחנו נראים בבעלי חיים יתנועעו אחר שהם נחים מבלתי מניע להם מחוץ ומבלתי שנוי יקדם להם לא בם ולא מחוץ וזה בחלוף מה שעליו הענין בבלתי בעל חי וכאשר אפשר שיתחדש כמו זה בב"ח והאדם אשר הוא עולם קטן תנועה מחודשת מבלתי שיקדם לו בתנועה ולא מחוץ הנה מה אשר ימנע ההתחדש כמו זה בעולם הגדול כי הכל דומה לחלק. והנה אח"ז ביאר אריסט"ו שתנועות היסודות לא יתחדשו בהם התנועה אלא אם יקדם להם תנועה. והמשל בזה כי האש נמצא מתנועע למעלה בשתי כחות בכח הטבעי ובכח ההכרחי, והנה האש לא ימצא מתנועע למעלה בכח הטבעי ושיהיה בכח להתנועעו ולא ימצא בו התנועה והוא אש בפועל, והמשל בזה כ"א נתהוה בכאן אש וינוח למטה ויעזב לטבעו א"א בשום זמן שיתנועע למעלה, ואם היו המים כשנתהוו למעלה יהיו מים למעלה מבלי מכריח יחוייב שלא ירדו למטה לעולם, וא"כ האש הוא מתנועע בכח הטבעי כשיהיה אש בכח והוא השמן והמוציא אותו מהכח אל הפועל הוא הנותן לו התנועה א"כ זאת התנועה לא נתחדשה אם לא יקדם לה תנועה אחרת, וכן כשיתנועעו היסודות בהם הכרחי כשהוסר המעיק מהם יתנועעו א"כ קודם התנועה ההיא תנועה א"כ אלו היסודות אשר יראה שתנועתם היא מחודשת יתבאר שיקדם להם תנועות אחרות וכן לבלתי בעל תכלית כי מעצמם אין להם אלא המנוחה, ואח"כ ביאר הפילוסוף שא"א שיהיו כל המניעים והמתנועעים מתנועעים כתנועת היסודות שיקדם להם תנועה אחרת מחוץ וכן לבלתי ב"ת שאם לא היה הדבר כן אם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון א"כ יתחייב שימצא בכאן מתנועע ראשון בלתי הווה ולא נפסד שאם יהיה זה הווה נפסד יצטרך אל מהוה אחר וילכו הדברים לבלתי ב"ת ולא ימצא האחרון א"כ יתחייב שימצא בכאן מתנועע ראשון וזה המתנועע א"א שיניע את עצמו, ולמה שיתבאר בשכל מתנועע יצטרך אל מניע וא"א ג"כ שיהיה מתנועע מדבר זולתו על שיהיה גשם כי כל גשם לא יניע אלא כשיתנועע ואם יתנועע יצטרך אל מניע אחר וילכו הדברים לבלתי ב"ת אם כן יתחייב שהמניעים והמתנועעים ילכו אל מניע ומתנועע וזה המניע אינו גשם והמתנועע מתנועע מזה המניע שאינו גשם א"כ התחלת המתנועעים הוא מסוג המתנועע מאליו כי אחר שהמניע אינו גשם המניע לא ימצא חוץ ממנו. ואחר שהונח זה ראה אריסט"ו לבאר כי אף שיתבאר כי זה המניע והמתנועע הם מסוג המתנועעים והמניעים מאליהם ואינם מתנועעים מחוץ רצה לחקור אם הוא מתנועע כמדרגת הבעלי חיים או האדם אשר התחילו בתנועה שהם מתנועעים וביארו הפילוסופים כי האדם והבעלי חיים אמנם יתנועעו אחר המנוחה והיא מנוחה מקומית אבל יקדם להם שינוי אחר, וביאור זה כי תנועת האדם והב"ח אחר המנוחה אמנם הוא

נמשך לשנויים נתחדשו בה מן המקיף מחוץ ומעצמם וזה שלא תמצא תנועה מתחדשת מאליהן ומן הבחירה אלא התנועה אשר במקום לבד ושאר התנועות המחדשות בם הנה הם הכרחיות החדוש בם, אמנם התנועה במקום ואם היתה הסבה הקרובה הנפש הנה נמשכת אל התנועות ההכרחיות אשר יתחדשו בם מחוץ ומבפנים על צד מה שימשך המסובב לסבה. המשל בזה שהבעלי חיים כשנתך גופו מהאויר המקיף בו ישתוקק אל המזון ויתנועע במקום מאליו וכאשר ירד בגופו המזון גבר עליו הרטיבות מה שהתמד יתעכל בגופו וישן וכאשר נשלם העכול יקים הבעלי חי, והנה אם היה מתנועע הראשון מאליו ינוח אחר התנועה כמו אלו המתנועעים מאליהם הנה מחוייב שיהיה השם מתנועע מאליו הוא יותר קודם ממנו ומניע ראשון הוא בלתי מתנועע לא בעצם ולא במקרה וכבר הנחנו זה ראשון זה חלוף לא יתכן, הנה התבאר שבכאן מתנועע ראשון לא התחיל בתנועה בשום עת שאם התחיל היה מה שהונח ראשון בלתי ראשון א"כ התנועה לא סרה, זה הביאור אשר כיון אריסט"ו לבאר שהעולם קדמון היא התחלה והקדמה לבאר שימצא בכאן נמצא ראשון הוא התחלה לכל הדברים, ואחר שתבין כל זה תבין מ"ש הרב שאם הזמן והתנועה נצחיים תמידיים יתחייב לפי זאת ההקדמה שיש גשם מתנועע תנועה נצחיית נמצאת בפועל והוא הגשם הה' ולזה יאמר שהשמים אינם הוים ולא נפסדים כ"א יהיו הווים ונפסדי' יתחייב שמה שהונח ראשון לא יהי' ראשון וגם התנועה לא הווה ולא נפסדת בעבור מ"ש כי כל תנועה יקדם לה תנועה בהכרח אם ממינה אם מזולת מינה אם ממינה כתנועת הגרם השמימיי אשר יתנועע תנועת היום קודמת לתנועת מחר אשר היא ממינה ותנועת האש למעלה יקדם לה תנועות מזולת מינה והוא התהוות הויות ותנועת הויות האש יקדם לו קריבת המתהוה למתהוה וכן לבלתי ב"ת וכן האדם יקדם לתנועתו תנועות בב"ת ומה שיחשוב כי הבעל חי התחיל בתנועה זה אינו אמתי כפי מ"ש. הבן מזה מ"ש הרב כי הביא בקצור מופלג כל מה שיתבאר בח' מהשמע, הרי יתבאר מזה שהתנועה היא נצחית ואמר וכן יאמר כי כל מה שיתחדש יהיה אפשרות חדושו קודם על חדושו בזמן ואם היה הזמן מחודש יהיה אפשרות חדושו קודם עליו ואם הוא קודם יתחייב שיהיה קודם הזמן זמן ובעבור שזה יביא אל תנועה נצחית כמ"ש אמר הרב ויתחייב מזה דברים לאמת הקדמתנו שהזמן והתנועה נצחיים ולפי זאת ההקדמה יהיה המתנועע בעל תכלית מתנועע אל אורך בעל תכלית פעמים אין תכלית לו בחזור על האורך ההוא חלילה וזה אי אפשר כי אם בתנועה סבובית כמ"ש במופת בהקדמה הי"ג מאלו ההקדמות יתחייב מה שאין תכלית לו ע"צ בא זה אחר סור זה לא שימצא יחד. וזאת ההקדמה היא אשר יחשוב אריסט"ו

להעמידה תמיד, והפלא מהרב שאמר על אריסט"ו ויראה לי שהוא לא יחשוב שראיותיו עליה מופת אבל הם הראיות הנכונות אצלו עם שאמר למעלה ואחבר אל מה שקדם מן ההקדמות הקדמה אחת תחייב הקדמות ויחשוב אריסט"ו שהיא אמיתית, ויותר ראויה מכל מה שיאמן, ואחר שהקדים הרב אלו ההקדמות התחיל לבאר מה שיחייב מהם:

פרק א

הפרק הראשון יתחייב לפי ההקדמה החמשה ועשרים שיש מניע וכו'. דע אתה המעיין כי מה שהביא לחכמים לומר שיש הנה סבה אחת ראשונה סבת הסבות היא עמידתם על התחלות הגשם המוחש כשראו זה הגשם ההווה נפסד יחוייב שימצא חומר שהוא בכח לקבל הצורה וכל דבר שהוא בכח לא יוציא את עצמו מן הכח אל הפועל צריך החומר אל מניע שיוציאנו מהכח אל הפועל וכשיבוקש המניע ההוא הקרוב מי הניעו יתחייב בהכרח שימצא לו מניע אחר אם ממינו אם מזולת מינו ואחר שיתבאר כי התנועה תמצא בד' מאמרות והנה יאמר עליהם התנועה בכלל כמו שזכרנו בהקדמה הג' ומצאנו כפי החוש כי כל תנועה תכלה אל תנועת הגשם הה' ואצלו תעמוד ומן התנועה ההיא יולקח ואליה ישתלשל כל מניע ומכין בעולם התחתון כולו והגלגל מתנועע תנועת ההעתקה והיא הקודמת שבתנועות כמו שזכרנו בהקדמה הי"ד וכן עוד כל תנועת ההעתקה תגיע בסוף לתנועת הגלגל כאלו אמרת שזאת האבן התנועעה הניעה המקל והמקל הניעו היד והיד הניעוהו המיתרים והמיתרים הניעום העורקים והעורקים הניעום העצבים והעצבים הניעום החום הטבעי והחום הטבעי הניעתהו הצורה אשר בו והוא המניע הראשון בלי ספק והמניע ההוא חייבתו להניע עצה על דרך משל הוא שיביא האבן ההוא בהכות המקל לה אל חור כדי לסותמו עד שלא תכנס לו ממנו הרוח הנושבת ומניע הרוח ההוא ומוליד נשיבתה היא תנועת הגלגל וכמו שתמצא זה כאשר תעיין כל סבות ההויה וההפסד תראה כי מגיעות בסוף לתנועת הגלגל. וכאשר הנחנו באחרונה לזה הגלגל המתנועע יתחייב שיהיה לו מניע כפי מה שקדם בהקדמה הי"ז ולא ימלט מהיות מניעו בו או חוץ וזאת החלוקה הכרחית ואם היה חוץ ממנו לא ימלט מהיותו גשם או שיהיה בלתי גשם ולא יאמר אז שהוא חוץ ממנו אבל יאמר נבדל ממנו כי מה שאינו גשם לא יאמר שהוא חוץ לגשם ואם היה מניעו בו רוצה לומר מניע הגלגל לא ימלט מהיות מניעו כח מתפשט בכל גופו ומתחלק בהתחלקו כחום באש או יהיה כח בו בלתי מתחלק כנפש וכשכל כמו שקדם בהקדמה הי', א"כ אי אפשר בהכרח מבלתי שיהיה מניע הגלגל אחד מאלו הד' אם גשם אחד חוץ ממנו או מניע נבדל שאינו גשם או כח מתפשט בו או כח בלתי מתחלף בו, ואמנם שיהיה מניע הגלגל גשם אחר חוץ ממנו

הוא שקר כי אחר שהוא גשם יתנועע כשינוע כמו שזכר בהקדמה הט' ואחר שזה הגשם השני ג"כ יתנועע כשינוע יתחייב שיניעהו גשם ז' וזה ג"כ יתנועע ויתחייב מציאות גשמים אין תכלית למספרם ואז יתנועע הגלגל. וזה שקר כמו שקדם בהקדמה השנית:

ואמנם הפנים השלישיים והוא שיהיה מניע הגלגל כח מתפשט בו הם ג"כ שקר כו', א"כ התבאר שאי אפשר שיהיה הכח המניע לגלגל כח מתפשט למה שיתחייב מזה שיהיה כחו בעל תכלית ולא יניע הזמן בב"ת אבל כבר הנחנו שהוא יניע לב"ת א"כ יתחייב שמניע הגלגל לא יהיה כח בגוף מתפשט:

ואמנם הפנים הרביעיים והוא שיהיה מניע הגלגל כח בו בלתי מתחלק כנפש האדם באדם זה ג"כ שקר כו', והכוונה בזה לרב כי הגלגל הוא מתנועע מכח ממנו בלתי מתחלק והוא הנפש ואם לא תמצא מניע אחר חוץ מאותו הכלל לא יהיה התנועה תדירה וינוח המניע כמו שינוחו בעלי הנפשות אשר בכאן בעבור שלא תמצא להם מניע יניע תמיד חוץ מאותו הכלל. וזה אמרו ולזאת הסבה לא ינועו גופות הב"ח תמיד אע"פ שבכל אחד מניע ראשון לא יתחלק כי מניעם אינו מניע תמיד בעצם אבל המביאים אותו להניע הם עניינים יוצאים חוץ ממנו אם בקשת נאות או בריחה ממה שהוא כנגדו או דמיון או ציור במי שיש לו ציור ואז יניע וכשיניע יתנועע במקרה ואי אפשר מבלתי שינוח כמו שזכרנו ואלו היה הגלגל מניעו בו על אלו הפנים לא היה יכול להתנועע לנצח ואם היה זאת התנועה תדירה נצחית כמו שזכר בעל דיננו וזה אפשר כמו שזכרנו בהקדמה הי"ג יתחייב בהכרח לפי זה הדעת שתהיה הסבה הראשונה לתנועת הגלגל על הפנים השניים, ר"ל נבדל מהגלגל. הנה כבר התבאר במופת שמניע הגלגל הראשון אם היתה תנועתו נצחית או תדירה יתחייב שיהיה לא גוף ולא כח בגוף עד שלא יהיה למניעו תנועה לא בעצם ולא במקרה ולזה לא יקבל לא חלוקה ולא שנוי כמו שזכרנו בהקדמה החמישית והשביעית וזה האלוה יתברך שמו הסבה ראשונה מניע הגלגל. הנה בביאור מציאות הסבה הראשונה בשהיא אינה גוף ולא כח בגוף ישתמש הרב מאלה ההקדמות מהראשונה ומהשנית ומהרביעית ומהשמינית ומהתשיעית ומהעשירית ומהשלש עשרה ומהארבע עשרה ומהשבע עשרה ומהחמש ועשרים ומהשש ועשרים:

אמר שם טוב ראיתי להעיר על קצת הערות לא ראיתי לאחד מהמפרשים שהעיר עליהם ואף החכם רבי משה אשר העיר הערות גדולות בזה הספר ובפרט בדברים הבאים בו מהפילוסופים. והנה ראשונה יש לדעת כי הרב אמר שהשם הוא מניע נבדל ולא יאמר שהוא מניע בו ואריסט"ו אמר שאף שהמניע הנבדל הגלגל יתנועע מפאת עצמו והנבדל הוא צורת הגלגל ואחר שהנבדל הוא צורה ראוי שיאמר שהוא בגלגל אף שהוא נבדל,

והנה אמר הרב כי באמרנו לשם ית' שהוא נבדל מהגלגל הוא על צד ההרחבה למה שמה שאינו גשם לא יאמר בו שהוא חוץ, והנה אומר לך כי יותר יצדק בשם ית' או בשכלים הנבדלים שהם בגלגלים יותר ממה שיצדק עליהם שהם חוץ מצד מה שאמרתי כי כל מניע שהוא צורה לדבר ראוי שיאמר בו שהוא בדבר ולכן אמר אריסט"ו שהגלגל הוא מתנועע מפאת עצמו, והנה הביא לרב לומר שהמניע הוא נבדל ולא בגלגל למה שחושב שהשם יתעלה יניע על צד התכלית וכן שאר השכלים הנבדלים אולם דעת החכם והוא אשר אליו ישוב הכל כי הש"י יניע על צד הפועל ועל צד הצורה ועל צד התכלית לא על צד שהוא סבה רחוקה אבל שהוא סבה קרובה, שנית יש להעיר כפי דעת הרב ירצה כי כשאריסט"ו רצה לבאר שהש"י אינו כח בגוף למה שיתחייב מזה שיהיה כחו בעל תכלית וכל כח בעל תכלית אי אפשר שיניע זמן בלתי בעל תכלית כי הכוונה בזה לאריסט"ו הוא לבאר שהמניע גלגל אינו כח מתפשט כחום באש וכשרצה אריסט"ו לבאר שאינו כח בגוף בלתי מתפשט כנפש וכשכל ביארו מצד שאם היה הדבר כן היה המתנועע מתנועע במקרה וכל מה שיתנועע במקרה ינוח בהכרח. והנה ראיתי בזה שלשה דברים שראוי להעיר עליהם, ראשונה כי כשהביא אריסט"ו לבאר שהש"י אינו כח בגוף כוונתו היתה לבאר בין שיהיה כח בגוף מתפשט או בלתי מתפשט, שנית יש לדעת כי כל כח בגוף משפשט ג"כ יתנועע במקרה ודי במופת אשר עשה החכם לבאר שהש"י אינו כח בגוף זה הביאור והוא שכל מה שיתנועע במקרה ינוח בהכרח וגם די בביאור שהש"י אינו כח בגוף בין שיהיה מתפשט או בלתי מתפשט שלא יניע לבלתי תכלית כי כל כח בגוף מתחלק וגם כי כבר ביארתי לך כי היות כח בגוף בלתי מתחלק הוא דבר יסתור עצמו כי מה שיחלוק במתחלק הוא מתחלק, וכבר ביארתי לך זה למעלה והראיתיך ההפרש שיש בין מתפשט ובין בלתי מתפשט אף על פי שכל כח בגוף מתחלק לא כמו שחשב הרב שיש כחות מתחלקות ובלתי מתחלקות. והנה כוונת אריסט"ו באלו המופתים הוא מה שאומר לך. ראשונה הניח כי המניעים והמתנועעים לא ילכו לבלתי בעל תכלית שאם היה הדבר כן יתחייב שימצאו גשמים בלתי בעלי תכלית וכבר יתבאר בטול זה ולמה שהיה אפשר שהמניעים והמתנועעים ילכו לבלתי בעלי תכלית באופן שלא יהיו נמצאים יחד אבל כשיתנועע האחד יפסד האחר כמו שיקרה זה באישים, ביאר גם כן שזה נמנע שאם היה הדבר כן יתחייב מזה שלא ימצא אחרון. המשל בזה שאם אחד יניע לשני ושני לשלישי וכן לבלתי בעל תכלית בין שיהיו נמצאים יחד בין שיהיו נמצאים בזה אחר זה ויהיו אלו הסבות סבות בעצם לא ימצא הנה האחרון אבל האחרון נמצא אם כן הראשון נמצא אם כן יתבאר שיכלו המניעים

והמתנועעים אל מניע ראשון. ואחר זה ביאר אם זה המניע הוא יניע את עצמו בעצם או יתנועע במקרה והביאו לזה למה שאפלטון חושב כי כל מניע לא יניע אלא כשיתנועע, וכי המניע הראשון הוא דבר מניע את עצמו ורצה אריסט"ו לבאר ראשונה שאין המחויב בכל מניע שיתנועע לא בעצם ולא במקרה והנה ביאר שאם היה מתנאי המניע הראשון שיהיה מתנועע במקרה יתחייב במה שנמצא תנועה אחרונה אם כן התבאר שהמניע הראשון לא יהיה מניע במקרה שאם היה הדבר כן תמצא תנועה אחרונה וכבר התבאר שזה בלתי אפשר אם כן יתבאר שהמניע הראשון לא יחוייב שיתנועע במקרה. אחר כך ביאר שהמניע הראשון אי אפשר שיתנועע בעצם כי יתחייב מזה שיהיה הדבר בכח ובפועל יחד ושיהיה הרב תלמיד והתלמיד רב בצד אחד. ואחר כך רצה לבאר שהשם יתעלה אינו בעל גודל כלל, רוצה לומר שאינו גשם ולא כח בגשם בין מתפשט בין לא מתפשט במה שכל כח בגוף הוא מתחלק וכל גוף בעל תכלית אם כן כל כח בגוף בעל תכלית ואם היה המניע הראשון גוף או כח בגוף לא יניע לבלתי בעל תכלית אם כן זה הכח הוא נבדל מגשם והוא מניע הגלגל על צד הצורה. זהו מה שכיוון אריסט"ו בביאורו משמיני מהשמע לא מה שחשב הרב כי דרכו יש בו מהתשובה מה שלא יעלם ואמנם זה הדרך הוא דרך השם וצדיקים ילכו בו כי הוא יביאם לדעת כי יש כאן עץ החיים אשר הוא המלך ה' צבאות לא מה שחשב אבן סיני כי אריסט"ו אין לו מופת על זה והיה זה בעבור כי חשב כי אין דרך אריסט"ו הוא דרך הרב. ונשוב לבאר דברי הרב והוא כי אחר שביאר הרב מציאות השם והוא היסוד אשר הכל תלוי בו ביאר שאינו גשם וזהו אמרו והוא מן השקר היותו שנים או יותר לשקרות המנות הענינים המובדלים אשר אינם גוף אלא בהיותם אחד מהם עלה והאחר עלול כמו שזכר בי"ו ואם ימצאו שני מחוייבי המציאות יהיו שני דברים נבדלים שוים במציאות ואם הדבר כן לא יפול המנין ואם היה הא' עלה והאחר עלול והעלה היא מחוייב המציאות והעלול אינו מחוייב המציאות וכבר הונח מחוייב המציאות זה חלוף לא יתכן:

אמר שם טוב כבר קדמתי לך בהקדמות כי כבר ימצאו רבוי בנבדלים בין שיהיה האחד עלה והא' עלול וימצא רבוי ביניהם מצד הקדימה והאיחור רוצה לומר קדימה ואיחור קדימה במעלה לא קדימה בצורה והשכל הראשון הוא פשוט יותר מהשכל השני ושני אלו הם עלולים לסבה הראשונה למה שכל א' מאלו יש לו קדימה על האחר מצד שידיעת האחד יותר פשוטה מדעת האחר. והמופת אשר הביא לפילוסוף לומר שהשם אחד הוא זה אשר אגיד לך והוא המביא לנו לדעת שיש נמצא ראשון וכבר ידעת אמרם ז"ל אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו כי בא הרמז בזה למה שאנחנו נראה שכל התנועות

יעלו לתנועות הגלגל ותנועות הגלגל כלם יעלו אל התנועה הראשונה ולא ילכו לבב"ת א"כ ימצא בכאן מניע ראשון קודם לכל וזה המניע יחוייב שיהיה אחד למה שהתנועה היא אחת וזה די לבאר שאלהינו ב"ה אחד ואם יצוייר שיתנועע הגלגל בשני מניעים יחוייב שיהיו אלו הב' מניעים נבדלים אחר שהתנועה היא נצחית והשוים במציאות א"א שיהיה בהם מנין ואם יהיה האחד קודם לחברו באי זה מין מהקדימה הקודם יהיה מחויב המציאות לא זולת וע"ז הדרך ההוא ג"כ ברור וידוע לשרידים אשר ה' קורא. הנה כבר התבאר גם כן שהשם יתעלה אינו נופל תחת הזמן להמנע התנועה בחקו כמו שזכר בט"ו. הנה כבר הביא העיון ע"ז במופת שהגלגל מן השקר שיניע את עצמו תנועה נצחית, והנה הסבה האחת בתנועתו אינו גשם ולא כח בגשם ושהוא אחד ולא ישתנה שאין מציאותו מחוברת לזמן, ואלו הם השלש שאלות והוא שיש נמצא ראשון שאינו גשם ולא כח בגשם שלא ישתנה אשר עשו עליהם מופת חשובי הפילוסופים:

אמר הרב עיון שני להם הקדים אריסט"ו הקדמה כו' עד והדמיון בזה כשימצא הסכנגבין שהוא מורכב מדבש וחומץ וימצא ג"כ הדבש לבדו יתחייב בהכרח שימצא החומץ לבדו ואחר ביארו זאת ההקדמה אמר שאנחנו נמצא דברים רבים מורכבים ממניע ומתנועע והם הבעלי נפשות כי הגוף הוא המתנועע והנפש הוא המניע והאדם הוא המורכב ממניע ומתנועע והנה נמצא באדם או בבעל חי דברים שיניעו זולתם ויתנועעו מזולתם בעת שינועו וזה מבואר באמצעות בהנעת כלם ונמצא מתנועע לא יניע כלל והוא המתנועע האחרון והוא הגשם הבלתי בעל נפש יתחייב בהכרח שימצא מניע לא יתנועע כלל וזהו המניע הראשון, וכאשר א"א בו תנועה הנה הוא בלתי מתחלק ואינו גוף ולא כח בגוף ואינו נופל תחת הזמן כמו שיתבאר במופת הקודם זה המופת עשאו אריסט"ו בשמיני מהשמע ובאות הלמ"ד ממה שאחר הטבע. והנה רבים ספקו ואמרו כי אנחנו נראה דברים מורכבים ונמצא אחד מהם בפני עצמו והשני לא ימצא, והמשל בזה כי המקרים הנפרדים לא יעמדו בלתי נושא לעולם והנושא ימצא בלתם והאדם הוא מורכב מחיות ודבור והחיות נמצא בלתי דבור והדבור לא נמצא בלתי החיות כי החומר הוא חי ואינו מדבר. וכבר ספקו ג"כ כי הסכין הוא מורכב משני דברים שהם הברזל וההחדוד והחדוד לא נמצא מבלתי הברזל והברזל נמצא מבלי החדוד. והתשובה באלו הספקות ראשונה יש לדעת מה שכיון אריסט"ו בזה המופת ואח"כ נתיר הספקות, והנה כוונת החכם באמרו כשנמצא דבר מורכב משני דברים וכו' הרצון בו שאלו השני הדברים הם מקבילים וקצוות לא שיהיה האחד שלמות לאחר והנה המניע והמתנועע שום א' מהם אינו שלמות לחברו כי השכל ישער וגם יראה בחוש כי המניע והמתנועע

הם שני קצוות מקבילות ויתחבר מהם המתנועע מצדו והם בעלי הנפשות ואחר שאלו אינם שלמות האחד לאחר אחר שהם דברים מקבילים וקצוות אם התבאר שהאחד הוא נמצא נבדל מחברו יתחייב שיהיה האחר נבדל ג"כ והנה אנחנו נראה שהחומץ והדבש הם ב' דברים שהם קצוות ויפעל א' מהם בחברו ויתפעל ממנו אם נמצא הדבש נבדל יחוייב שימצא האחר נבדל גם כן כי הנפרד הוא נפרד למה שיפרד ממנו וכן הענין במניעים ובמתנועעים כי אנחנו נמצא הבעל נפש מחובר ממניע ומתנועע ונמצא האבן שהוא המתנועע האחרון שלא יניע כלל לא בעצם ולא במקרה יחוייב שימצא המניע ג"כ נבדל מהמתנועע ולא יתנועע לא בעצם ולא במקרה ובהבנת זה יותרו כל הספקות כי העצם והמקרה כשימצאו יחד אינם שני דברים שהם קצוות כי המקרה אינו קצה כי לא ימצא מבלי נושא וכל המקרים הם נמשכים מצד הצורה או נמשכים מצד החומר ואינם נמצאים בעצמותם ולכן לא יתחייב כשימצא העצם בלי המקרה שימצא המקרה מבלי העצם וגם החיות והדבור אף שימצאו מחוברים לא יצדק אם ימצא החיות מבלי דבור שימצא הדבור כי הדבור הוא נמצא בחיות על צד השלמות והתכלית לא על שהוא קצה וכן ג"כ חדוד הסכין אינו דבר נמצא בעצמו אלא תכלית ושלמות ולכן היה אפשר שימצא הסכין ולא ימצא החדוד וא"א שימצא החדוד מבלי הסכין גם כי החיות הנמצא באדם לא נמצא לעולם נבדל מהדבור ולא הדבור מהחיות כי חיות האדם אינו חיות הסוס ואם נאמר בהם שהם חיים הם בשתוף השם אף שההגיוני יאמר שהחיות נאמר בהסכמה וכבר ביאר הרב זה בפרקיו הנבחרים אשר עשה ההקדמה לפרקי אבות ואחר שהיה הדבר כן יתאמת המופת והותרו הספקות:

אמר הרב עיון שלישי פילוסופי בזה הענין הלקוח מדברי אריסט"ו אע"פ שהביאו בענין אחר וכו'. עד נמצאות רבות הוות ונפסדות, והחלק השני הוא שקר ג"כ, וביאורו שאם היה כל נמצא נופל תחת ההויה וההפסד יהיו כ"א מהנמצאות כלם אפשר ההפסד והאפשר במין א"א בהכרח מבלתי היותו כמו שידעת כי האפשרות במין הוא אפשרות נצחי והאפשרות בדברים הנצחיים מחוייב שאם לא יהיה כן לא יהיה אפשרי וא"כ יחוייב שיפסדו הנמצאות כלם בהכרח וכשיפסדו כלם מן השקר שימצא דבר כי לא ישאר מי שימציא דבר, ולזה יתחייב שלא יהיה דבר נמצא כלל והנה אנחנו נמצאים יתחייב א"כ בהכרח בזה הענין אחר שיש נמצאות הוות ונפסדות כמו שנראה שיהיה נמצא אחד לא הווה ולא נפסד וזה הנמצא שאינו הווה ולא נפסד אין אפשרות להפסד בו כלל אבל הוא מחוייב המציאות לא אפשר המציאות. אחר השלים זה ואמר זה הדבר שאינו לא הווה ולא נפסד ואין אפשרות ההפסד בו כלל אבל הוא מחוייב המציאות

לא ימלט היותו מחוייב המציאות בבחינת עצמו או בבחינת סבתו ותהיה סבתו היא מחוייבת המציאות כמו שזכר בי"ט הנה כבר התבאר שאי אפשר מבלתי שיהיה נמצא מחוייב המציאות בבחינת עצמו ולולא הוא לא היה נמצא לא הוה ולא נפסד ולא מה שאינו לא הוה ולא נפסד אם יש דבר נמצא כן כמו שאמר אריסט"ו, ר"ל שאינו לא הווה ולא נפסד להיותו עלול בעלה המחוייבת המציאות וזה המופת אין ספק בו ולא דחייה ולא מחלוקת אלא מי שיסכל דרך המופת:

אמר שם טוב מאד היטיב הרב בזה המופת באמרו כי זה הוא לקוח מדברי אריסט"ו לא שהביאו בזה הענין, ובזה הדרך יש מהמבוכה מה שלא יעלם כי זהו דרך אבן סיני לקוח מטבע הנמצא במה שהוא נמצא והוא לקיחת החיות והאפשרות ולכן היו הקדמותיו כוללות ולכן ישיגם התפישה כפי מה שהתבאר בספר ההפלה ובספר הפלת ההפלה, והוא כי מה שהניח הרב כי הדבר המחוייב מצד סבתו הוא אפשרי מצד עצמו אם יהיה זאת הקריאה מצד שהוא עלול אנחנו רוצים שהוא אפשרי יהיה זאת הקריאה אמיתית אבל אם נאמר שיש בו צד מאפשרות וכחניות כמו שיראה שיחשוב ב"ס הוא דבר רחוק מהאמת כי השכלים הנבדלים אין בהם אפשרות כלל אחר שאין בהם חומר ואין בהם כחניות. אבל הדרך אשר הלך בו אריסט"ו אני אגיד לך, אנחנו נראה אלו הדברים הווים ונפסדים והם אלו שהם תחת גלגל הירח ואם היו הגרמים השמימיים הווים ונפסדים יתחייב שיהיה להם חמרים אחרים ממה שיתהוו ואלו החמרים אם היו הווים יתחייב גם כן שיהיו להם חמרים אחרים וילך הדבר לבב"ת וכבר יתבאר שאם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון אם כן יתחייב שימצא בכאן גשם נצחי בלתי הווה ולא נפסד וזה הגשם אם לא יתנועע לא יהיה סבה לשום דבר לשיתהוה ויפסד כי הוא גשם וכל גשם לא יניע אם לא יתנועע וזה המתנועע יצטרך אל מניע וזה לא ילך אל בב"ת אם כן יתחייב שימצא בכאן מתנועע ראשון ומניע ראשון אינו לא הוה ולא נפסד לא יניע פעם ולא ינוח פעם וכן המתנועע יחוייב שיהיה נצחי התנועות שאם לא כן ילכו המניעים לבב"ת ואחר שהיה זה כן אלו הדברים ההוים הנפסדים לא ימצאו אבל אלו נמצאים אם כן יש בכאן נמצא ראשון מתנועע תמיד ומניע יניע זה המתנועע וזהו האלוה יתעלה שמו. עוד אמר הרב כי כל מחוייב המציאות בבחינת עצמו ראוי בהכרח שלא תמצא למציאותו סבה כי אם היה למציאותו סבה שיהיה חוץ ממנו לא יהיה מחוייב המציאות ולא יהיו בו רבוי ענינים כלל כי כל מה שיש בו רבוי בין מענינים שהוא חמר והצורה בין מכמיות בין מעצם ומקרה בין ממציאות ומהות הוא מורכב והמורכב הוא עלול ואם כן יתחייב לפי זה שמחוייב המציאות שלא יהיה לו גוף ולא כח בגוף, ולביאור זה נשתמש הרב מאלו

ההקדמות מהקדמה הכ' ומהקדמה האחת ועשרים ומהקדמה השתים ועשרים וזהו דרך ב"ס ולא זכרו אריסט"ו ויש בו עליו תשובות הרוצה לעיין בהם יעיין בספר ההפלה ובהפלת ההפלה, הנה כבר התבאר במופת שיש נמצא מחוייב המציאות בבחינת עצמו והוא אשר אין סבה למציאותו ואין בו הרכבה, ולזה לא יהיה לא גוף ולא כח בגוף וזהו השם יתעלה שמו, אם כן יתבאר בזה הדרך ג' דרושים מציאות השם ואחדותו ושאינו גוף ואינו כח בגוף ויתחייב גם כן שאינו משתנה:

אמר הרב. וכן יתבאר במופת שחיוב המציאות בבחינת העצם מן השקר שימצא לשנים כי יהיה מחוייב המציאות בבחינת העצם ענין נוסף על העצם, והרצון בזה כי אם היו שני מחוייבי המציאות אחר שהיה כל אחד מהם מחוייב המציאות יתחייב שהיותו מחוייב המציאות הוא היותו זולת עצמו כי אם היה עצמו היותו מחוייב המציאות לא ימצא לזולתו, והמ"ב אברהם או יצחק הוא אדם במה שהוא אברהם או יצחק, אם תאמר כי אברהם אדם במה שהוא אברהם לא ימצא האנושיות לזולתו ואם הוא לענין נוסף לאברהם אם כן יהיה טבע משותף לו ואם היה לטבע משותף רוצה לומר לענין יכלול נוסף על עצמו ואם הוא עצמו היה כל אחד משניהם מורכב משני טבעים מענין כולל ומענין מיוחד והמורכב עלול בלתי מחוייב מעצמותו ומחוייב המציאות אין לו עלה, הנה מבואר שהמחוייב המציאות אחד, ואמר ב"ר שזה המופת הוא קרוב מן המופת ואם יראה ממנו שהוא מופת לפי שכח זה המופת הוא כח מאמר האומר שהשנוי בין שני מחוייבי המציאות לא ימנע שיהיה אם שנוי באיש וישתתפו בתואר המיניי, ואם במין וישתתפו בתואר הסוג, וכל שני ההשתניות אמנם ימצאו למורכבים, וחסרון זה המופת שכבר התבאר שהנה נמצאות משתנות והם פשוטות לא יהיו משתנות במין ולא באישים והם השכלים הנפרדים אבל יתבאר מענינה שיחוייב שיהיו בם המתאחר במציאות והקודם ואם לא לא יושכל שם שנוי כלל, ומופת ב"ס ישלם על זה האופן מחוייב המציאות אם היו שנים הנה לא ימנע אם שיהיה ההשתנות אשר ביניהם במספר או במין ואם היה השני במספר היו מסכימין במין ואם היה ההשתנות במין היו מסכימין בסוג וכל ב' אלו המינים יחוייב שיהיה מחוייב המציאות מורכב ואם היה ההשתנות אשר ביניהם בקדימה ואיחור יחוייב שיהיה מחוייב המציאות אחד והוא הקודם העלה לכלם וזה אמת, הנה אם כן מחוייב המציאות אחד אחר שלא יהיו הנה זולת הג' חלקים בטלו השנים ונתאמת השלישי הנשאר:

אמר שם טוב זה המופת לפי דעתי אינו מופת אם לא יתבאר ראשונה שאי אפשר שיהיה מחוייב המציאות מורכב מפני שכל מורכב צריך אל מרכיב כמו שיחשב בתחלת הדעת

והוא לדעת ב"ס הגרם השמימיי הוא מורכב מחמר וצורה והוא קדום והוא ראוי לדעת מי חבר הצורה הזאת אל זאת החמר, ואם נאמר שהשכל הנבדל חברו בתמידות כמו שהאור יתחייב מהשמש איך יתחייב מהנבדל חמר וצורה וזה דבר לא יצוייר בשכל ולכן לא היה זה הדרך מופתי, אבל הדרך אשר הלך בה אריסט"ו הוא מופתי למה שהתבאר שאלו הגלגלים יניעום השכלים אם כן הגלגלים אי אפשר שיהיו אלוהות והשכלים הנבדלים התבאר שימצא בהם הקדימה והאיחור אף שלא יהיו עלות ועלולים קצתם מקצתם ויתבאר שימצא שכל נבדל קודם לכל השכלים הנבדלים אם כן זהו האלוה, והוא אחד כי אם היו שנים היו שוים במעלה ולא ימצא בם הקודם והמתאחר וכבר התבאר שזה שקר אם כן יחוייב שהשם יתעלה הוא אחד. עוד אמר הנה יתבאר בפנים רבים כי המחוייב אי אפשר בו השניות כלל שאם היה לו שני לא ימנע אם שיהיה דומה לו או הפך לו, ואם היה דומה לו לא יושכל הרבוי והשניות אלא בהיות בשני משכנים או במשכן אחד בשני עתים ואם לא ידמו מכל צד הנה יסכימו בדברים או יתהפכו ומחוייב המציאות אין הרכבה בו, זהו מה שרמז עליו הרב והוא הדרך השני בעצמו:

אמר הרב עיון רביעי פילוסופי לבאר שהשי"ת נמצא ואינו גוף ולא כח בגוף והוא אחד, ותוארו הוא כן, ידענו שאנחנו נמצא תמיד ענינים יהיו בכח ויצאו לפועל וכל מה שיצא מהכח אל הפועל יש לו מוציא חוצה לו כמו שאמר בהקדמה הי"ח, ויתבאר גם כן שהמוציא ההוא היה מוציא בכח ואחר כך שב מוציא בפועל ועלת היותו אז בכח אם למונע מעצמו או ליחס אחד היה נעדר מקודם בינו ובין מה שהוציאו וכשיש לו היחס ההוא הוציאו בפועל, וכל אחד מאלו השנים יתחייב מוציא או מסיר מונע בהכרח, וכן ראוי שיאמר במוציא ובמסיר המונע וזה לא ילך אל בב"ת וא"א מבלתי הגיע אל מוציא מהכח אל הפועל יהיה נמצא לעולם אין בו כח כלל, ר"ל שלא יהיה לו בעצמו דבר נמצא בכח שאם היה בעצמו דבר נמצא בכח היה בו אפשרות ויתכן שלא ימצא בפועל אם כן היה נעדר אפשרות כמו שנזכר בכ"ד, ואחר שהתבאר שיחוייב שיהיה בכאן דבר שאין בו אפשרות כלל, הנבדל אשר אין בו אפשרות כלל אלא הוא נמצא בעצמו הוא האלוה, וכבר התבאר שהשם אינו גוף ולא כח בגוף עם האמין קדמות העולם:

אמר שם טוב זה הדרך אשר יתבאר ממנו מציאות השם המעיין בו יוכל לדעת שהוא הדרך הראשון אשר עשה הרב אלא שזה המופת הקדמותיו הם יותר כוללות מהדרך הראשון, כי הדרך הראשון הונח שיש מניע אשר יניע החמר הראשון ושזה לא ילך לבב"ת אבל יחוייב שיגיע הדבר על תנועת הגלגל ותנועת הגלגל יחוייב שיהיה נצחית תמידית והמניע ג"כ שיהיה נצחי ותמידי ההנעה ולא יצא מהכח אל הפועל, ואולם מה

שאמר הרב כי הנבדל אשר אין בו אפשרות כלל אלא הוא נמצא בעצמו האלוה אינו כן כי השכלים הנבדלים אין בהם אפשרות כלל ואינם אלוהות, וזהו אשר אמר הרב הוא לדעת ב"ס כי כל הדברים הם אפשריים מצד עצמם אף שיהיו מחוייבים מצד סבתם וכבר יתבאר בטול זה, וגם זה המופת שהביא שהוא אחד הוא בנוי על הקדמה האומרת כי כל מה שאינו גוף לא יושכל בו מנין וכו' והשכלים הנבדלים לא יושכל בהם מנין כלל אלא בהיות עלות ועלולים, וכבר ביארתי לך שיושכל בהם אף שלא יהיו עלות ועלולים. זהו מה שראוי להעיר על זה העיון הרביעי שאמר הרב:

אמר הרב והנה גם כן דרך מופתי על הרחקת הגשמות ועמידת האחדות, וזה שאלו היו בכאן שני אלוהות היה מתחייב בהכרח שיהיה להם ענין ישתתפו בו כי מצד שהם אלוהות יחוייב שיהיה דבר משותף לכל שניהם, כי אם נאמר שיש בכאן שני אנשים יחוייב שישתתפו בענין האנושית ויחוייב שימצא בהם דבר שיהיו נפרשים זה מזה שאם לא יהיו נפרשים לא היו שנים ואם היה בכל אחד משניהם ענין בלתי האחד יהיה כל אחד משניהם מורכב משנים, ואין אחד מהם סבה ראשונה ולא מחוייב המציאות בבחינת עצמו אבל כל אחד משניהם בעל סבות כמו שיתבאר בתשע עשרה, ואם היה ענין ההפרש נמצא באחד משניהם יהיה זה אשר בו שני הענינים בלתי מחוייב המציאות:

אמר שם טוב כבר הביא החכם רבי משה הנרבוני שזה הדרך הוא דרך השני ואינו דרך שלישי עם שב"ס חשבו לדרך שלישי, והתפישה אשר השיג למופת השני ישיג לזה וראוי להעתיקו הנה ואין צורך להאריך:

אמר הרב דרך אחר בייחוד, כבר יתבאר במופת כי הנמצא כלו כאיש אחד נקשר קצתו בקצתו ושכחות הגלגל מתפשטות בזה החמר ומכינים אותו, והרצון בו כי עולם השכל הוא נקשר עם עולם הגלגלים וכחות הגלגלים הם נקשרים בזה העולם ומכינים אותו, והרצון שהנבדל הוא הפועל הצורה והגלגל הוא המכין. ואחר שהונח זה מן השקר שיהיה אלוה אחד נקשר בחלק מחלקי הנמצא בנפרד מאלוה אחר על שיהיה הוא עלה לקצת זה העולם והאלוה הב' יפרד בחלק האחר כמו שיתפרדו ב' מלכים זה מזה זה ינהיג מלכותו וזה ינהיג מלכותו, כי אם היה הדבר כן לא היה העולם נקשר זה לזה ולא ישאר בה החלוקה אלא שיהיה זה עושה עת וזה עושה עת אחרת או שיהיו שניהם עושים יחד כאחד תמיד עד שלא תשלם פעולה מן הפעולות אלא משניהם יחד. אמנם היות האחד עושה עת והאחר עושה עת אחרת הוא שקר מפנים רבים, שאם היה זמן שיעשה בו האחד מהם אפשרי שיעשה בו האחר מה סבה המחייבת שיעשה בזה הזמן ויבטל בזה הזמן ואם היה הזמן שיעשה האחר נמנע על הא' לעשותו תהיה סבה אחרת

והוא אשר שב הפועל פעול ואם כן יהיה זה סבה ראשונה לא מה שהונח ויהיו כל אחד משני אלו האלוהות יהיה נופל תחת הזמן, ועוד שכל אחד משניהם יצא מן הכח אל הפועל בזמן עשותו מה שיפעל וצריך כל אחד משניהם אל מוציא מן הכח אל הפועל ועוד יהיה בעצם כל א' משניהם אפשרות וכל זה כבר יתבאר בטולו, אמנם אם שיהיו שניהם יחד עושים תמיד כל מה שבמציאות עד שלא יעשה אחד משניהם בלתי האחר זה שקר כמו שאספר, וזה שכבר התבאר שכל כלל שלא ימצא פעל אחד אלא בכלו אין אחד ממנו פועל, המ"ב אם שני אנשים יצטרכו לשאת משא אחת אין כל א' מהם פועל בבחינת עצמו אלא בסבה משותפת לשניהם ואין אחד מהם ג"כ סבה ראשונה אבל הסבה הראשונה היא התחבר הכלל אם כן מה שהונח מחוייב המציאות לא יהיה מחוייב המציאות כי מחוייב המציאות אין לו סבה ועוד שהתקבץ הכלל פעולה אחת והיא צריכה סבה אחרת והיא מקבצת הכלל וילך זה לבב"ת א"כ אי אפשר מבלי הגיע לאחד היא הסבה במציאות, זה הנמצא האחד על אי זה דרך חדשו בין שיהיה על צד החיוב בין שיהיה על צד הקדמות, הנה כמו שאמר הרב היות הנמצא כלו א' הורנו על שממציאו אחד והסדור אשר בנמצא הורה לנו שיש מסדר ושהמסדר אחד אחר שהעולם אחד, זהו דרך אריסט"ו בייחוד כי הפועל נדע מהפעל ולכן מזה העולם נדע שיש אלוה אחד:

אמר הרב דרך אחר בהרחקת הגשמות, כל גשם מורכב וכל מורכב א"א בלי פועל הוא הסבה במציאות צורתו בחמר שלו והשי"ת אין לו פועל א"כ אינו גשם. אמר ש"ט כבר אמרתי לך שזאת ההקדמה היא נבנית על שני הקדמות מסופקות על כי כל גשם מורכב מחמר וצורה, ודעת ן' רש"ד הוא שהגרם השמימיי אינו מורכב מחמר וצורה אבל שהוא גשם פשוט, והיא נבנית ג"כ על כי כל מורכב צריך אל מרכיב, וזאת ההקדמה היא מסופקת מאד, כי יש לאומר שיאמר אם המורכב הוא קדום אינו צריך אל מרכיב, והנה השמים יש להם כוכבים רבים והם קדומים, ואם יאמר אומר כי השכל הנבדל הוא אשר הרכיב הכוכבים והגלגלים על אי זה צד הרכיב אותם על צד הפגישה או על אי זה צד שיוכל לצייר ואיך נתחייבו מהגלגלים גשמים. עוד אמר הרב כי כל גשם מקבל החלוקה ויש לו רחקים א"כ הוא נושא למקרים בלי ספק א"כ אין הגשם אחד לא מצד חלוקתו ולא מצד הרכבתו כי כל גשם הוא גשם אחד מפני ענין אחר נוסף עליו על היותו גשם, כי כבר התבאר כי האחדות הוא מקרה לדברים וכל מקרה הוא עלול א"כ כל גשם הוא בעל שני ענינים בהכרח, וכבר התבאר במופת שמחוייב המציאות אין בו הרכבה בשום

פנים, ואחר הקדים אלו המופתים רצה הרב לבאר מציאות השם מצד חדוש העולם שהוא דרכנו כמו שיעיד עליו:

פרק ב

זה הגשם החמישי והוא הגלגל לא ימלט מהיותו הווה ונפסד וכו'. אמר שם טוב כבר הניח הרב כי הפועל אשר יפעל עת ולא יפעל עת אחרת הוא נופל תחת הזמן וגם צריך לאחר שיוציאנו מן הכח אל הפעל ויהיה בעצמו אפשרי, ואם הדבר כן איך הניח הנה הרב שהשם יתעלה פועל העולם אחר העדר כי זה סותר למה שאמר למעלה. והתשובה בזה כי השם יתעלה הוא קדום ורצונו הוא קדום ג"כ והעולם א"א שיהיה קדום כפי מה שנבאר אחר זה, א"כ יתחייב שיהיה מחודש והשם המציאו כאשר גזרה חכמתו, אחר שא"א שיהיה קדמון, ואם היה א"א שיהיה קדמון מחוייב שיתחדש בזמן זולת זמן, א"כ התבאר כ"א העולם מחודש שיש לו מחדש:

וזה הדרך הוא מושכל ראשון, ולכן רצה הקב"ה לתת יום אחד לנוח בו כדי שממנו יודע שהעולם מחודש מבלתי שיצטרך אדם אל חקירה רבה ועיון גדול בספרים, ולמה שזה היום מביא לנו לדעת שיש נמצא ראשון ואחד ושאינו גוף ולא כח בגוף ובלתי משתנה, המחללו חייב סקילה כאלו הוא עובד ע"ז או מגדף השם כמו שיבאר הרב אחר זה, א"כ אם העולם מחודש יש לו מחדש, ואם היה הגלגל לא סר ולא יסור היותו כן מתנועע תנועה תדירה נצחית יתחייב לפי ההקדמות אשר קדמו שיהיה מניע זאת התנועה הנצחית אינו גוף ולא כח בגוף והוא האל ית"ש, הנה כבר התבאר לך מציאות הש"י והוא המחוייב המציאות וכו', הנה המופתים החותכים אמתיים על מציאותו הן יהיה העולם קדמון או חדש, וכן הורו המופתים על היותו אחד ובלתי גוף בין יהיה העולם חדש בין יהיה העולם קדמון, וזהו מה שהיתה כוונת הרב עד הנה:

והנה אמר הרב שישלים דעת הפילוסופים במציאות השכלים הנבדלים ויבאר שהפילוסופים משתוים עם יסודות תורתנו, ר"ל מציאות המלאכים ואחר כך ישוב למה שיעד להביא ראיות על חדוש העולם, ואמר הרב כי לא הביאו עתה ראיה על חדוש העולם למה כי החזקות שבראיות עלינו לא יתאמתו ולא יתבארו אלא אחר ידיעת מציאות השכלים נבדלים, ואמר ואיך אביא ראיה על מציאותם, הרצון שא"א להביא ראיה על מציאותם מבלתי הקדים זאת ההקדמה. או ירצה שחדוש העולם לא יתבאר אלא אחר העמידה על השכלים הנבדלים ולהעמיד גם כן איכות הבאת ראיה על מציאותם, ואחר שהענין כן אי אפשר מבלי הקדים לפני זה הקדמה והיא מאיר תעלומות זה המאמר כלו ממה שיקדם ומה שיתאחר:

הקדמה, דע כי מאמרי זה וכו'. הכוונה בזה כי כל מה שידבר הרב בענין החכמה הטבעית והחכמה האלהית לא היתה להגיד הדעות ההם אלא לבאר ספקות הדת והראות אמתות סתריה שהם נעלמים אע"פ שלא יסופקו, ורוב מה שידבר מעניני החכמות הוא סוף על ביאור מה שאפשר להבינו ממעשה בראשית ומעשה מרכבה ולבאר ספקות נתלות בנבואה ובידיעת האל. ואמרו זכרתיו ובארתיו וגליתיו. אמר החכם רבי משה הנרבוני שפירושו כן, ירצה שהזכיר הדבר בכלל וביאורו למען תבין אמתתו הראהו במקום הצריך להועילך במעשה בראשית ומעשה מרכבה ובעניני הנבואה בהאמין דעת אמתי באמונות התוריות שלא יובנו להמון:

פרק ג

דע כי אלו הדעות וכו'. מכאן ועד סוף פרק י"ב ידבר הרב מענין מעשה מרכבה. ואמרו אשר אין ספק שהם לחכמים. ר"ל אותם המדרשות אמרום אנשים חכמים ונבונים בלי ספק:

פרק ד

בזה הפרק יבאר הרב ארבע סבות שיש לתנועת הגלגלים, כדוריותו ונפשו ושכלו וחשוקו, והם הארבעה כנפים מהחיה אשר ראה יחזקאל, וראשונה ביאר, שהגלגל הוא בעל נפש אף שנפש הגלגל אינו כנפש האדם או השור או החמור, אבל ענין המאמר שתנועתו מקומית מורה על היות ההתחלה בהתנועע, ר"ל כי התנועה המקומית שיש לגלגל יורה לנו שיש לו נפש ואינו מתנועע בטבע כשאר היסודות אשר אין להם שום השגה ויתנועעו למעלה או למטה בלי הכרה וידיעה, כי כמו שהאש מחמם ואינו יודע שמחמם כן יעלה למעלה, ומופתיו על זה התואר. כל שיתנועע מפני הטבע אמנם יניע לבקש מקום וכשיגיע למקומו ינוח, וזה הגלגל מתנועע במקומו בעצמו בסבוב אם כן אינו מתנועע בטבע, אם כן יתחייב מזה שלא יתנועע מפני טבע אבל מהתחלה הנפשית שיש בו:

עוד אמר ולא מפני היות בעל נפש גם כן יתחייב שיתנועע במקומו, וזה כי הבעלי נפש אמנם יתנועעו לכוין אל הנאות ולברוח ממה שהוא כנגד, וזה הגלגל לא יתנועע ממה שהוא כנגד ולבקש הנאות לפי שכל מה שיתנועע אליו ממנו יתנועע וכל מה שממנו יתנועע אליו יתנועע, ירצה כי הגלגל מתנועע ממזרח למערב אחר כך יתנועע מבלי שינוח ממערב אל מזרח וא"כ לא יתנועע כתנועת הב"ח, ועוד שאלו היה התנועה מפני זה היה מתחייב שיהיה מגיע אל מה שיתנועע אליו כי אם יתנועע לבקש דבר או לברוח מדבר ולא יוכל למוצאו מעולם א"כ תהיה התנועה לבטלה אבל זה שקר. הנה מציאות

התנועה הסבובית לגלגל הוא הדרוש לגלגל ואי אפשר שיהיה זה אלא בציור, אחר כי התנועה אין לה מציאות אלא בנפש א"כ יש לגלגל ציור כדי שיתנועע, ולא תהיה הציור כי אם בשכל א"כ הגלגל הוא בעל שכל נתבאר מזה כי הגלגל יש לו נפש ואינו מתנועע בטבע כיסודות כי אם היה מתנועע בטבע כיסודות יתנועע לבקש המקום כשהוא זולת מקומו וכשהגיע למקומו ינוח וזה יתנועע במקומו בעצמו בסבוב א"כ אינו מתנועע בטבע ומה שאינו מתנועע בטבע הוא מפני הנפש אם כן הגלגל מתנועע מפני הנפש. עוד התבאר שנפש הגלגל אינו כנפש הבעל חי ולא כנפש האדם בעבור כי כל תנועה הנמצאת לכל בעל חי הוא לבקשת הנאות ולברוח מהמזיק והגלגל לא יתנועע לבקשת הנאות ולא לברוח מהמזיק בעבור כי הגלגל כל מה שיתנועע אליו ממנו יתנועע וכל מה שממנו יתנועע אליו יתנועע ומה שיבקש הנאות וברח מהמזיק לא מה שממנו יתנועע אליו יתנועע כי אם היה כן לא היה מתנועע, ועוד שאלו היה תנועתו מפני זה היה מחייב כשיהיה מגיע אל מה שיתנועע אליו יחוייב שינוח כי אם לא יהיה כן אלא שמתנועע לבקש דבר או לברוח ממנו אם כן תהיה התנועה לבטלה וזה אי אפשר שיתמיד, אם כן זאת התנועה הסבובית תהיה בציור אחד מחייב הציור שיתנועע כן ואם כן יתבאר בכאן שני דברים שהגלגל יש לו נפש ושכל אחר כך ביאר שיחוייב שיהיה לו דבר נכסף אל שיתנועע ממנו. ומופתו על זה התואר למה שכל מי שיש לו שכל שיצייר בו ענין אחד ותהיה לו נפש בה יוכל להתנועע כשיצייר הציור לבדו לא יחייב להתנועע וזה כבר התבאר בפילוסופיא הראשונה והאדם יוכל להבין זה מעצמו, כי הציור אינו מספיק לשיתנועע האדם בעבורו כי האדם יצייר דברים רבים ולא יתנועע אליהם עד שתתחדש לו בהכרח לענין ההוא אשר יציירהו ואז התנועע אל מה שצייר, הנה כבר התבאר ג"כ שאין הנפש אשר בה תהיה התנועה ולא השכל אשר יצוייר בו הדבר מספיקים שתתחדש כמו זאת התנועה עד שתחובר אל זה תשוקה לענין ההוא המצוייר יתחייב ג"כ שיהיה לגלגל תשוקה למה שיציירהו והוא השם יתעלה. ובאלו הפנים נאמר שהשם יניע הגלגל לא על צד המניע אלא בהיות הגלגל כוסף להדמות במה שהשיג והוא הענין ההוא המצוייר, אם כן התבאר כי לתנועת הגלגל צריך ארבעה דברים שיהיה גשם כדורי ואז מתנועע בסבוב ושיש לו נפש אחר שאינו מתנועע לבקש מקום, ויתבאר שיש לו שכל למה שלא יתנועע בעבור דחיית המזיק ובקשת הנאות אבל דרישתו שכלית וכל מה שדרישתו שכלית יש לו שכל והציור אינו מספיק להגיע אל הדבר המכוון בלתי תשוקה ואם לא תהיה לו תשוקה לא יתנועע לשום דבר, וא"כ הגלגל מתנועע יחוייב

שיש לו כוסף וכל מקום שימצא שם כוסף ימצא שם נכסף א"כ הגלגל מתנועע בעבור הד' דברים שאמרנו:

אמר שם טוב הרב הניח שיש לגלגל נפש זולת השכל ושהש"י הוא מניע על צד התכלית לא על צד הפועל, ואלו הדברים לא יסכים עמם אריסט"ו, והמופת שהביא שהגלגל יש לו נפש אינו מופת כי הוא ביאור חפושי לקחו מב"ס, אבל הטענות שהביאו לפילוסופים לומר שהגלגל יש לו נפש הם אלו אשר אומר. ראשונה למה שהיה גשם בעל נפש יותר נכבד מאשר אין לו נפש ואם היו הגרמים השמימיים יתנועעו מבלי נפש ומבלתי הכרה למה שיתנועעו יחוייב שיהיו הגשמים אשר למטה מהם יותר נכבדים ויותר שלמי המציאות, וכל זה שקר כי הנצחי הוא יותר נכבד מההוה נפסד אם כן יחוייב שיהיה לו נפש, הטענה הב' היא, מי שנותן החיות והוא סבת החיות יחוייב שיהיה חי, אבל הגרמים השמימיים הוא מבואר שנותנים החיות בזה העולם השפל א"כ יחוייב שיהיו הם חיים, ואולם שהגרמים השמימיים נותנים החיות הוא כמו שאמר אריסט"ו שהאדם יולידהו האדם והשמש, וכן ראוי שיהיה כל מין ומין בין בנולדים מדומיהם בין בנולדים מן העפוש, ואולם אמות ההקדמה כי מי שנותן החיות יחוייב שיהיה חי, זה יתבאר כי כל פועל לא יפעל ולא יתן אל דומהו אלא מה שבעצמו ואם היה הגרם השמימיי בלתי חי לא יפעל החיות בשום צד:

הטענה השלישית הגלגל יתנועע מצד התשוקה אשר ימצא בו וכל מה שיתנועע הוא מתנועע מפני הנפש, ואולם שהגלגל מתנועע מפני התשוקה, מצד כי כבר התבאר (באות למ"ד) כי השכלים הנבדלים יניעו לאלו הדברים ולא יצוייר שהנבדל יניע אם לא שימצא שום תשוקה וציור למה שאליו יתנועע ומה שזה דרכו ימצא לו כח נפשי א"כ הגרם השמימיי הוא מתנועע מפני הכח הנפשי אשר ימצא בו:

הטענה הד' אלו הגשמים יתנועעו בתנועה תמידית ולכן יתחייב שיהיו משתוקקים התנועה נפשה או מה שיתחייב מהתנועה והיא השגחה במה שבכאן מזה העולם השפל או שני הדברים יחד, כי הנה יראה שהוא בלתי משתוקק תכלית התנועה אלא אם כבר היה נח וא"א שיהיו משתוקקים להתנועע בעבור הדברים אשר בכאן כי יהיה הנכבד בעבור הפחות, וכל מה שישתוקק התנועה נפשה או מחייב התנועה הנה היא מתגשם או פועל מהציור, כי התנועה פועל הנפש א"כ יחוייב שהגלגלים יתנועעו מפני הנפש ושיש להם מכחות הנפש השכל והתשוקה:

הטענה הה' המתנועע בטבע לא יתנועע ב' תנועות מתהפכות אבל הגרם השמימיי יתנועע ב' תנועות מתהפכות יחד ר"ל המזרחיות והמערביות, וזה א"א שיהיה מין מן

הטבע כי המתנועע בטבע אמנם יתנועע על צד א' לבד והתנועות המתהפכות הם מצד הנפש כמו שאמר בשני מספר הנפש, ואחר שאלו הגלגלים יתנועעו התנועות המתהפכות יחד יחוייב שיהיה להם נפש. הנה מאלו הטענות תראה אתה המעיין שהגלגל יש לו נפש ושיש לו מכחות הנפש הציור והתשוקה, לא שיש כחות אחרות כמו שיחשוב ב"ס, ואם זה הכח הנפשי הוא כח בגוף כמו שיחשוב הרב יש בו עיון וחקירה רבה, כי הנראה מאריסט"ו כי השכלים נבדלים הם אשר יניעו לגלגלים על צד הפועל כ"א היו כחות בגוף היו כחות מכילות ולא יניע לבב"ת אבל תכלה תנועתם, ואם הדבר כן השכלים הנבדלים הם נפשות השמים ואלו השכלים הנבדלים יניעו על צד הפועל ועל צד התכלית ועל צד הצורה, וכבר עשיתי מאמר על זה וביארתי הדעת האמתי שיש לאריסט"ו על זה ואין צורך להאריך למה שזה הדרוש הוא עמוק מאד מאד. עוד אמר הרב וכאשר התבאר זה לאריסט"ו שב והסתכל ומצא גלגלים רבים, והמופת תנועת כל אחד ואחד מחולפת לתנועת חברו זה מהיר זה מאוחר זה יתנועע מהמזרח אל המערב וזה יתנועע מהמערב אל המזרח אע"פ שתכללם כלם התנועה הסבובית, ויתחייב לפי העיון הטבעי שיאמין שהענין אשר יציירהו זה הגלגל אשר תתנועע תנועה אחת בשלשים שנה זולת מה שיצייר גלגל אחר, ובעבור זה פסק הדין כי יש שכלים נבדלים כמספר הגלגלים כל גלגל מהם יכסוף לשכל ההוא אשר הוא התחלתו והוא מניעו זאת התנועה המיוחדת והשכל ההוא הוא מניע הגלגל ההוא. ואריסט"ו לא גזר ולא זולתו שמספר השכלים י' או ק' אבל זכר שהם על מספר הגלגלים, אמנם מאמר אחרונים מן הפילוסופים שהשכלים הנבדלים עשרה מפני שמנו הכדורים שיש להם כוכבים והמקיף ואע"פ שבקצת הכדורים ההם גלגלים רבים והכדורים ט' והמקיף בכל וגלגל הכוכבים העומדים וגלגלי הז' כוכבים והשכל העשירי הוא השכל הפועל אשר הורה עליו צאת שכלנו מן הכח אל הפועל והווית צורות הנמצאות ההוות הנפסדות אחר שלא היו בחמרים שלהם אלא בכח וכל מה שיצא מהכח אל הפועל יש לו מוציא בהכרח חוץ ממנו, וצריך שיהיה המוציא ממין המוצא כי הנגר לא יעשה האוצר באשר הוא אומן אבל מאשר בשכלו צורת האוצר וצורת האוצר אשר הוא בשכל הנגר הוא אשר הוציא האוצר בפועל ושמה אותם בעץ, כן נותן הצורה בחמרים צורה נבדלת, וממציא השכל האנושי מן הכח אל הפועל שכל נבדל והוא השכל הפועל. והנה הורה הרב בזה כי בעבור שני דברים יראה שיש בכאן שכל הפועל, האחד מצד שכלנו כי הוא נמצא פעם בכח ופעם בפועל וכל מה שיוצא מן הכח אל הפועל צריך אל פועל שיהיה מסוגו והוא שיהיה השכל וזהו השכל הפועל. וטענה שנית אלו הדברים ההוים ונפסדים יצאו

מהכח אל הפועל וא"א שיהיו נעשים על ידי פועלים חמריים, כי האב אין לו אומנות על שיתהוה הבן ממנו ולא אחד מבעלי הנפשות, א"כ התחייב שיהיה לו בכאן דבר שיהיה לו ידיעה ואומנות לעשות הצורות בהיולי א"כ יש בכאן שכל פועל:

אמר שם טוב אין ספק כי אריסט"ו ביאר שיש בכאן שכל פועל יוציא שכלנו מן הכח אל הפועל וקראו שכל פועל, ולא אמר שהוא שכל עשירי כמו שאמרו אחרוני הפילוסופים, למה שלא יהיה אחד ממניעי השמים מוציא שכלנו מן הכח אל הפועל, וג"כ אלו למה לא יניעו אלה החמרים אשר בכאן להוציא הצורות אשר בהם מהכח אל הפועל באמצעות תנועת הגלגלים מבלתי המצא שכל העשירי, ומה שאמר הרב כי השכל נותן הצורה אם רצה בו שיוציאנה מהכח אל הפועל הוא דבר אמתי, ואם רצה בו הרב מה שהוא נראה מדעת ב"ס כי החמרים אשר בכאן יכינו החמר ואח"כ יתן הצורה הנבדלת, זה שוא ודבר כזב כי תהיה הצורה נעתקת ותהיה גשם ויתהוה דבר מלא דבר, וגם כי יש ספק גדול כמו שאמר הרב כי נותן הצורה היא צורה נבדלת, כי יש לאומר שיאמר שיש בזרע האב וכן בזרע הב"ח כחות שיהוו כמותם מבלתי שיצטרכו אל צורות, עם שהאמת כי אלו הכחות יקנום הדברים אשר בכאן מהכחות השמימיות והכחות השמימיות מהכחות השכליות הנמצאות בהם ואלו דברים גדולי הערך הדבור בהם הוא ארוך ועמוק ודי בזאת ההערה:

ונשוב למה שהיינו בו מדברי הרב, והנה יחס שכל הפועל ליסודות ולמה שהורכב מהם יחס השכל הנבדל המיוחד לגלגל ההוא, והרצון בו כי כמו ששכל הפועל הוא מוציא שכלנו מן הכח אל הפועל כן השכלים הנבדלים יניעו נפשות הגלגלים ויוציאום מהכח אל הפועל עם שהם בפועל תמיד, כ"א לא ימצאו השכלים הנבדלים אפשר שתשער שנפשות הגלגלים יהיו בכח כיחס השכל הפועל הנמצא בנו אשר הוא משפע השכל בפועל ואחר זה נשיג בזה השפע בעצמו השכל הפועל, כן יחס שכל כל גלגל הנמצא בו אשר הוא משפע הנבדל ובו ישיג הנבדל, אם כן ימצא בנו שכל בכח ושכל בפועל והשכל הפועל יאיר השכל המתפעל וישימהו בפעל להאיר אלו הצורות ואחר זה ישיג השכל הפועל, כן יש בכאן נפש הגלגל ואותו הנפש השכל הנבדל ישלימה וישפיע מטובו עליו ויעשה שיצייר ואותו הציור יכסוף את הנבדל ובו ישיג הנבדל ויציירהו ויכסוף להדמות בו ויתנועע. וימשך לו ג"כ הענין אשר כבר התבאר והוא שהשם יתעלה לא יעשה הדברים בנגיעה, אבל הדבר הוא כן כי האש השורף והאש יתנועע באמצעות תנועות הגלגל והגלגל יתנועע באמצעות הנבדל והנבדל סבתו הוא השם יתעלה, ויהיו השכלים הם המלאכים המתקרבים שבאמצעותם יתנועעו הגלגלים, ומפני שא"א בנבדלים המנין בשום פנים מצד התחלף עצמיהם שהם אינם גוף יתחייב לפי זה אצלו שיהיה הש"י

הוא אשר המציא השכל הראשון אשר השכל ההוא מניע לגלגל הראשון והשכל ההוא אל השכל השני וכן הענין עד שיגיע הענין אל השכל הפועל והתחלתו אצלו תכלה מציאות הנבדלים:

אמר שם טוב כבר קדם לנו במה שעבר כי דעת הרב כי הנבדלים ימצאו כמו שימצאו המספרים זה אחר זה והם עלות ועלולים קצתם מקצתם עד רדתם אל השכל האחרון. ודעת אריסט"ו שימצא הנה השכלים הנבדלים ויתחלפו עצמיהם עם שיש בהם קדימה ואיחור מצד מעלתם מבלתי שיהיו קצתם עלה לקצתם כמו שימצאו תחת המלך ראשים רבים והם מתחלפים קצתם מקצתם במדרגה עם שאינם זה תחת זה:

עוד אמר הרב ולא יתכן שיהיה השכל המניע הגלגל העליון הוא המחוייב המציאות שכבר נשתתף עם השכלים האחרים בענין אחד והוא הנעת הגשמים ויבדל האחד מן האחר בענין והיה כל אחד מן העשרה בעל שני ענינים אם כן א"א מבלי סבה ראשונה, והרצון בזה כי השם יתעלה לא יניע שום גלגל שאם יניעהו יש לו שתוף עם שאר השכלים הנבדלים שהם מניעים ולמה שיניע גלגל הראשון הוא נבדל מהם וא"כ יהיה מורכב משני ענינים מדבר כולל ומדבר מיוחד ואם כן יהיה מורכב. אלו ההקדמות הם בתכלית העומק וא"א לשום משכיל לציירם, כי למה בעבור שיניע יהיה מורכב, ואם יאמר אומר כי אם היה מניע הגלגל היה בו צד אפשרות ומצד שיבא שכל ממנו יהיה בו צד חיוב ויהיה מורכב כמו שהוא דעת ב"ס, אלו הם דמיונות ודברים כוזבים, אבל האמת כי השם יתעלה הוא מניע הגלגל הראשון והוא מניע הכל כי יניע כל הגלגלים בתנועת הגלגל הראשון וכל המניעים האחרים הם מניעים חלקיים, ויבדל גם כן כי השם יתעלה הוא מניע רצוני כי הכל נמשכים אליו וכל שאר המניעים החלקיים הם נמשכים ממנו ולרצונו ולדעתו ולכן ישתתפו כלם בפועל אחד ולתכלית אחד, ומה היטיב החכם רבי משה הנרבוני באמרו מה שהביא לרב כל אלו הדמיונות הוא כמו שאמרתי לך העיון בספרי ב"ס, כי מי שרצה לבקש האמת אשר אין גמגום עליו ראוי שילך דרך אריסט"ו והוא אשר אליו ישוב הכל. עוד אמר הרב זה מאמר אריסט"ו ודעתו ומופתיו על אלו הענינים מבוארים כפי שכלם בספרים הנמשכים אחריו, אם רצה כפי מה שיראו ב"ס או אבונצ"ר צדק, אבל לא מה שיראו הפילוסופים האמתיים, וצדק הרב כמו שאמר והעולה מדברי כלם הוא שהגלגלים כלם גשמים חיים בעלי נפש ושכל יציירו וישיגו ה' וישיגו השגותיהם, ושבמציאות שכלים נפרדים לא בגשם כלל כלם שופעים מהאל והם אמצעיים בין השם יתעלה כו':

אמר שם טוב החלופים שימצאו בזה הפרק בין הרב ובין החכם ב"ר. ראשונה שיש לגלגל נפש זולת השכל הנבדל והנפש הוא המניע על צד הפועל והשכל הנבדל על צד התכלית, וב"ר יחשוב כי השכל הנבדל הוא נפש הגלגל ובעבור שהוא מניע נקרא הגלגל מתנועע מפאת עצמו. החלוף השני הרב יראה כי השכל הפועל הוא הנותן צורות בחמרים, וב"ר ירצה שהשכל הפועל הוא הנותן השכל האנושי והוא הכח השכלי כי זאת הצורה היא נבדלת ובאה מחוץ אבל שאר הדברים הטבעיים המהוה להם הוא דבר חמרי כמותם, ולכן אמר אריסט"ו שהאדם יולידהו האדם והשמש, וכבר ביאר זה אריסט"ו בששי ממשה"ט. החלוף הג' כי השכלים הנבדלים לפי דעת הרב ימצא בהם החלוף מצד העלה והעלול, ולפי דעת ב"ר יש בהם חלוף מצד שימצא בהם קודם במעלה ומתאחר במעלה עם שהם תחת ראש אחד. החלוף הד' שהשם יתעלה לא יניע, ודעת ב"ר הוא דעת אריסט"ו שלא ימצא שום נבדל שלא יניע, וזולת אלו החלופים ימצאו חלופים יותר מאלו אבל הם מבוארים ממה שעוררתי עליהם. והנה אחר זה ביאר הרב מה מאלו הדברים מסכים עם חכמינו ועם דעת תורתנו:

פרק ה

אמנם שהגלגלים חיים מדברים, ר"ל משיגים זה אמת נכון גם מצד התורה. כבר קדם לנו שאלו הדברים באו לבאר דברים ממעשה מרכבה, ומה שהניח בפ' שעבר שהגרמים השמימיים גשמים חיים ומשכילים, ירצה הרב בזה הפרק לבאר שזה מוסכם מהתורה ומהחכמים, מהתורה כי אמר השמים מספרים כבוד אל, כי לשון הגדה וספור לא יאמר בלשון עברי אלא על בעל שכל, והמופת על היותו מתאר על עניניהם בעצמם לא ענין בחינת אנשים בהם כמו שחשבו הפתאים, אומרו אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם, הנה ביאר ופירש שהוא מתאר עצמם שהם משבחים השם ומגידים נפלאותיו בלא דברי שפה ולשון, והוא האמת כי אשר ישבח בדברים אמנם יספר מה שיצייר ועצם הציור הוא השבח האמתי, אמנם לספר השבח או להגות בו הוא להבין לאחרים או להראות עצמו שהשיג דבר, והנה השבח האמתי הוא הציור בלי שפה ולשון כמו שאמר אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה, וזאת ראיה תוריית על שהגשמים השמימיים הם חיים ומשיגים לא יכחישנה רק סכל ומתעקש. ואח"כ הביא הרב ראיה מן החכמים ואמר, התבונן סדורם בברכת הירח באמרם ששים ושמחים לעשות רצון קונם, ותורף המדרשות, באמרו וצבא השמים לך משתחוים ואמרו ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים, כי אמרו על זה הפסוק אין ישראל אומרים שירה מלמטה עד שמלאכי השרת אומרים אותה מלמעלה, והנה אמרו בב"ר והארץ היתה תוהו ובוהו תוהא ובוהא

על רוע חלקה אמרה אני והעליונים ר"ל השמים והארץ נבראו כאחד העליונים חיים והתחתונים מתים, כבר התבאר מדבריהם ז"ל שהשמים הם חיים ולא גשמים מתים כשאר היסודות, הנה כבר התבאר כי אשר אמרו אריסט"ו בהיות הגלגל משיג מצייר מסכים לדברי הנביאים וחכמי תורתנו האמתיים, ורמז בזה הרב כי השמים כבר יאמרו עליהם חיות על שהם משיגים ובא הרמז על מעשה מרכבה. עוד אמר כי כל הפילוסופים מסכימים על היות הנהגת זה העולם התחתון נשלמת בכחות המושפעות עליו מן הגלגל כמו שזכרנו ושהגלגלים משיגים למה שינהיגו, ר"ל יודעים הנהגת זה העולם וכמו שבא על זה מופת, וכבר בא זה בתורה אשר חלק השם אלהיך אותם לכל העמים, והרצון שהוא שמם אמצעיים להנהגת הברואים לא שיעבדום, ואמר בפירוש למשול ביום ובלילה, וענין הממשלה בשלטון בהנהגה והוא ענין נוסף על האור והחשך, שעלת ההוייה וההפסד הקרובה בענין האור והחשך הוא שנאמר עליו להבדיל בין האור ובין החושך, אם כן למשול ביום ובלילה הוא דבר נוסף, ואם התבאר שהם מנהיגים לזה העולם יחוייב שידעו למה שינהיגו כי אי אפשר שינהיג מי שלא ידע, א"כ הוא מוסכם מצד התורה שהגרמים השמימיים יודעים מה שינהיגו בזה העולם השפל, והנה נדע במופת שהשמים ינהיגו זה העולם ושהם יודעים ומציירים מה ובאי זה צד ינהיגו, ויעלם ממנו כמו שנעלם דברים הרבה מהדברים הטבעיים כל שכן שיעלם ממנו הנהגת אלו הגשמים למה שהם מרוחקים במקום ובמעלה, והנה בא הרמז בזה למה שאמר במעשה מרכבה ובהנשא החיות מעל הארץ ינשאו האופנים לעומתם כי רוח החיה באופנים:

פרק ו

אמנם שהמלאכים נמצאים וכו'. אחר שביאר הרב כי מה שאמרו הפילוסופים מהגרמים השמימיים שהם חיים ומשיגים ומנהיגים זה העולם ויודעים אותו מצד התורה והחכמים כמ"ש הפילוסופים, ביאר ג"כ כי גם כמו שאמרו הפילוסופים שיש מלאכים והם השכלים נבדלים והוא מוסכם מהתורה ומהחכמים ג"כ, מהתורה כי אמר אני ה' אלהיכם אלהי האלהים ר"ל אלהי המלאכים ואדוני האדונים ר"ל אדון הגלגלים והכוכבים אשר הם אדונים לגוף זולתם שהם אלו הגופים השפלים, זהו הפי' האמתי לא שיהיה אלהים ואדונים ממין האדם ויהיה הרצון באמרם כי הש"י הוא אלוה הדיינים השופטים ואדון לכל מי שיש לו שלטנות ממין האדם שהם יותר פחותים מהגרמים השמימיים, כ"א הש"י הוא אדון השמים כ"ש שיהיה אדון לדיינים ולשופטים ולשרים מבני אדם, כל שכן שאין ראוי שיחשב זה כי באמרו ה' אלהיכם אין הרצון בו אלהי ישראל לבד אבל הוא אלהיכם כולל המין האנושי ראשיו ונעבדיו, וא"כ איך יחזור אלהי האלהים

ואדוני האדונים, ואין הרצון בו שיהיה אדון על כל מה שיחשב שהוא אלוה מאבן ועץ, אמנם הרצון בו השופט על השופטים ר"ל על המלאכים ואדון הגלגלים. וכבר קדם לנו בזה שהמלאכים אינם גופות למה שיניעו לבב"ת כמו הש"י, אלא שההתחלפות בין הפילוסופים והתוריים שהפילוסופים יקראום שכלים נבדלים והתוריים יקראום מלאכים, ביארנו למעלה שכל מה שיעשה הש"י הוא באמצעות השכלים הנבדלים וכי הוא סבה רחוקה על כל הדברים, וזה מסכים עם רבותינו שאמרו שהשם לא יעשה שום פעל אלא ע"י מלאך, ולמה שהמלאך נאמר בשתוף השם רצה הרב לבאר שם מלאך על כמה פנים יאמר, והכונה בזה לבאר דברים רבים מהנבואות ומאמרי חכמינו ז"ל, והוא ביאור ג"כ למעשה בראשית ולמעשה מרכבה. והנה מלאך יאמר על שליח מאנשים כמו שאמר וישלח יעקב מלאכים, ויאמר שנית על הנביא כמו שאמר ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים, וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, ולמה שאמר וישלח מלאך שהוא מורה דבר גשמי הביא הרב הראיה ויעל מלאך ה' מן הגלגל שהוא יותר מבואר ממה שאמר בתורה וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, כי כבר אפשר שנאמר כי זה המלאך הוא מלאך פניו כמו שאמר ומלאך פניו הושיעם, ויאמר שלישית על השכלים הנבדלים אשר יראו לנביאים במראה הנבואה, ולמה שזה מפורסם בתורה לא הביא הרב פסוק לראיה, ויאמר על הכחות החיוניו' כמו שנבאר אחר זה, והנה כונתנו לבאר כי שם מלאך יאמר על השכלים הנבדלים, והנה תורתנו לא תכחיש שהנהגת זה העולם הוא באמצעות המלאכים אף שהשם יתעלה הוא הראש כבר כתבו החכמים במאמר התורה נעשה אדם וכו' הבה נרדה כביכול עד שמסתכל בפמליא שלמעלה, ואתמה באמרם מסתכל כי בזה הלשון בעצמו יאמר אפלטון שהשם יתעלה יעיין בעולם השכלים וישפיע ממנו המציאות, ובמקומות אחרים אמרו כן מוחלט ר"ל שלא אמרו כביכול אלא אמרו אין הקב"ה עושה דבר עד שנמלך בפמליא של מעלה ופמליא הוא מחנה בלשון יון א"כ חכמינו מסכימים עם אפלטון שהוא יוני. בב"ר נאמר כל מקום שנא' וה' הוא ובית דינו, והכונה שהשם יתעלה יפעל כל הנמצאות באמצעות המלאכים כי הכחות כלם מלאכים והם הכחות הטבעיות והחיוניות והנפשיות כמו שנבאר. והבן אמרו מה מאד רע עורון הסכלות עד אמרו יראה זה כלו אפשר אפשר בחק השם יתעלה. והבן אמרו ג"כ שהשם ית' שם בזרע כח מצייר יעשה תכונת אל האברים ויתארם והוא המלאך, או שהצורות כלם מפעולות השכל הפועל והוא המלאך, כי בזה כלל הרב שתי דעות הנאמרות בהוויית העובר, אם שיהיה המהוה כח נפשי הנמצא בזרע ובדם הנדות והוא הכח המצייר, והוא האמת כי אין בכאן פועל אחר זולתו כמו שביאר אריסט"ו בו'

מהשמע, או יהיה המלאך והוא השכל הפועל, בכאן כלל הדעת השנית שהוא דעת ב"ס כי פועל הצורות הטבעיות הוא השכל הפועל כמו שאמר למעלה, והאמת כי הרב סובר שתי הדעות בהוויית העוברים, כי הכח המצייר יעשה האברים ויעשה תבניתם וכל שאר הדברים הצריכים להם, והשכל הפועל יתן הצורה לאבר הכליי, והנה הסכל כשנאמר לו שהשם יתברך שם בזרע כח מצייר יעשה תכונות האברים ויתארם והוא המלאך הוא הכח המצייר או השכל הפועל יברח מזה, והעוצם והיכולת האמתי לשם יתעלה הוא המצאת אלו הכחות הפועלות והם כחות לא יושגו בחושים, ולמה שאמר כי הכחות יקראו מלאכים יביא ראיה מזה מחכמינו ז"ל אמרם בבראשית רבה אין מלאך אחד עושה שתי שליחיות ואין שני מלאכים עושים שליחות אחת, והרצון בזה כי הכח הרואה הוא מלאך אחד ויוכל לראות ולא לשמוע כי עין רואה ואוזן שומעת ה' עשה גם שניהם, וכן שאר החושים נבראו כל אחד לעשות פעולתו המיוחדת, וכן הכחות הטבעיות כי הכח המחזיק לא יוכל לדחות וכן הדוחה לא יחזיק, א"כ הוא מבואר כי אין מלאך אחד עושה שתי שליחיות ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, ואמנם השכלים הנבדלים למה שהם שכלים ויפעלו בדעת יוכלו לפעול פעולות רבות כמו שאמר הנביא כי אל דעות השם ולו נתכנו עלילות, כי מצד שהוא יודע ויודע דברים רבים יפעל דברים רבים. ומה שיחזק אצלך היות כל הכחות הטבעיות והנפשיות נקראות מלאכים, אמרם ז"ל בכל יום ויום בורא הקב"ה כת של מלאכים ואומרים שירה והולכים להם, ולמה שהוקשה בב"ר כי כל המלאכים הם קיימים ועומדים אמרו בתשובת זה הספק שמהם קיימים ומהם נפסדים, וכן הענין באמת כי הכחות האישיות הם הוות ונפסדות ויפעלו פעולותיהם הזמן הקצוב להם ואח"כ יפסדו, ואלו הם המלאכים האומרים שירה והולכים להם, ומהם כחות קיימים ונצחיים והם מיני הכחות הם הנשארים לא יפסדו, הרי יתבאר שהכחות בין שיהיו כחות המינים בין שיהיו כחות האישים יקראו כלם מלאכים, והביא ראיה על הכח יקרא מלאך והוא הכח הטבעי והנפשי, אמרם ז"ל בענין יהודה ותמר בקש יהודה לעבור ורמז לו הקב"ה למלאך הממונה על התאוה ר"ל כח הקושי, ואין אישי אחד משלמי השכל שיצייר שיש מלאך ממונה על הקושי אלא הכח התאוני, ואמרם ג"כ מלאך ממונה על ההריון, הרי יתבאר שהכחות הטבעיות והחיוניות יקראו מלאכים, והכחות הנפשיות הם ג', המרגשת והמדמה והמשכלת, ואמרו ז"ל בשעה שאדם ישן נפשו אומרת למלאך והמלאך אומר לכרוב. ונפשו היא הנפש המרגשת, והמלאך הוא הכח המדמה והכרוב הוא השכל. והרצון בו כי למה שהנפש אחת בנושא רבת הכחות יעיקו ההשגות זו את זו ובעת היקיצה יעיקו החיצוניות לפנימיות ובעת השינה ישובו

הכחות אל התחלתם ותוכל הנפש להשלים פעולתה ואז יניעו הכחות המשיגים האחת את האחרת בצורות אשר יקבלו ביקיצה, ואמנם נקראת הנפש המדמה מלאך זולת שאר כחות הנפשיות למה שבזה הכח ישיגו הנביאים כל השגותיהם זולת הנביא האמתי והוא משה רבינו ע"ה. אח"כ אמר הרב אבל היות כל צורה שיאמר בה מלאך במראה הנבואה הלא תראה שהנביאים יראו הצורות במראה הנבואה ויקראו אותם הצורות מלאכים כמ"ש והנה שלשה אנשים והיו נמצאים אלו הצורות במדמה ונקראו מלאכים. והנה הראיה כי היה זה במראה הנבואה אמרו ז"ל אברהם שהיה כחו יפה נדמו לו כדמות אנשים ולוט שהיה כחו רע נדמו לו כדמות מלאכים הרי שאלו הצורות נקראו מלאכים אף שיהיו נמצאים בצורות ולזה אמרו ז"ל נדמו:

וזה סוד נבואיי גדול. ר"ל שאברהם שהיה לו שלמות הכח המדמה אותם החקיים שהיה עושה בנבואתו בצורות רגילות ולפיכך היה נבואתו שלמה, אבל לוט שהיה כחו המדמה חלוש היה מחקה בצורות מפחידות נוראות לחולשת נבואתו, וזהו הסוד, אמנם יש מה שהקשו בזה כי בפ' מ"ה מזה ישים מי שיראה המלאך בדמות איש פחות ממי שיראה אותם בצורת מלאך, והשיב החכם ר' משה הנרבוני כי הנה דבר בכחות הנפשיות שהם שלשה המרגשת והמדמה והמשכלת כמו שהתבאר בפרקי זה המאמר, ולמה שאלו כחות גשמיות לא יתפעל בהשגתם ויחקם כדמות אנשים למה שהיה כחו יפה, ובלוט למה שהתפעל מהם ויחקם כדמות מלאכים מבהילים כמראה מלאך האלהים נורא מאד ולכן היה כחו רע, ובפרק מ"ה ידבר באמתת הנבואה והשפעת השופע מן השכל הפועל על נפש הנביא, הנה מי שיחקה השכל הפועל על שהוא מלאך נראה אליו ומדבר עמו למעלה ממי שיחקה איש מדבר עמו, והנה זה הפרק הראשון אשר הובא לבאר מעשה מרכבה ויתבאר ג"כ דברים ממשלי הנבואה, ויתבאר שאין דבר ממה שאמר אריסט"ו באלו הדברים שיחלוק עמו התורה, אלא שהוא יחשוב כי אלו הדברים קדומים ואנחנו נאמין שכל זה נברא:

פרק ז

כבר ביארנו שתוף שם מלאך ושזה השם נאמר על דברים רבים והוא כולל השכלים הנבדלים והיסודות כלם, ולמה שיביא לחשוב כי כמו שהיסודות יקראו מלאכים ואינם יודעים ולא משיגים שליחותם כי הם פועלים בטבע כן יהיו הגלגלים והשכלים הנבדלים שלא ישיגו כלל מזה העולם, אמר הרב לא תחשוב כן שהגלגלים או השכלים משיגים פעולותיהם ובוחרים ומנהיגים אבל לא תחשוב ג"כ שהיא כבחירתנו והנהגתנו אשר היא כלה בענינים מתחדשים וכו'. והנה הביא הרב ראיה כי משיגים הנהגת זה העולם,

אמר המלאך ללוט כי לא אוכל לעשות דבר ואמר לו הנה נשאתי פניך ואמר השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו:

אמר שם טוב יש להפלא מהרב כי המלאך האומר ללוט זה הוא הכח המדמה או הצורה הנמצאת בדמיונו, וכן מה שאמר השמר מפניו היא הצורה המדמה הנמצאת בנפש הנביא כמו שאמר בעתיד, אם כן איך יאמר שזה יאמר על הגלגלים או השכלים הנבדלים, והתשובה בזה כי האמת הוא כפי המופת כי השכלים הנבדלים והגלגלים יודעים מה שינהיגו מזה העולם אלא שידיעתם כללית ומינית לא פרטית וכפי הסבה השביעית הביא הרב אלו הפסוקים כי אלו כלם יורו על השגתם לפעולותיהם והיות להם רצון ובחירה במה שנשפע מהם מן ההנהגה כמו שיש לנו רצון במה שהושפע לנו ונוכל עליו בעקר הווייתנו, אלא שההבדל בינינו ובינם שאנחנו נעשה הפחות והם יעשו לעולם הטוב וגם כן כי אף כי נעשה הטוב יקדם לנו ההעדר אבל השכלים והגלגלים אינם כן כי לעולם פועלים הטוב מעת שנמצאו:

פרק ח

מן הדעות הקודמים המתפשטים אצל הפילוסופים ורוב האנשים שלתנועות הגלגלים קולות נוראות עצומים מאד, וזה הדעת מפורסם באומתנו ג"כ, ר"ל שיחזקאל היה מזה הדעת ויורה עליו אמרו ואשמע את קול כנפיהם כקול מים רבים כקול שדי, ולזה הובא הפרק, אמנם הוא נמשך להבנת גלגל קבוע וכן חכמים יסברו זה הדעת, אמנם אריסט"ו ימאן זה ויבאר שאין להם קול. ולא תרחיק היות אריסט"ו חולק על דעת החכמים בזה, כי זה הדעת היות להם קולות אמנם הוא נמשך אחר האמנת גלגל קבוע ומזלות חוזרים, וכבר ידעת הכרעתם דעת חכמי אומות העולם על דעתם בעניני התכונה האלו ואמרם בפירוש ונצחו חכמי אומות העולם את חכמי ישראל, וזה האמת כי הענינים העיוניים אשר בם החכמים חכמים אמנם דבר בהם כל מי שדבר בו כפי מה שהביא אליו העיון ואין הנבואה למעלה ממנו כי החכם עדיף מנביא ולא יועיל אצל החכמים אלא מה שנתאמת מופתו על זולתו, ודע כי זה המאמר הוא יקר מכל כלי חמדה יתבארו ממנו דברים רבים למי שרצה ליכנס בפרדס:

פרק ט

כבר ביארנו לך שמספר הגלגלים לא דוקדק בזמן אריסט"ו, כונת הרב בזה הפרק לסדר תכונת הגלגלים כפי מה שהיו סוברים הקדמונים ועל זה הדעת נמשכו חכמי ישראל אף שהיה זה הדעת לא אמתי ולא נכון כי אם נמנה גלגל הלבנה והשמש אחריו ואחריו הה' כוכבים הנבוכים האחרים איפשר שיפורש מה שאמר יחזקאל ארבע חיות כי גלגל

הלבנה היא חיה אחת וגלגל השמש חיה אחרת והחמשה גלגלים אחרים חיה אחרת וגלגל הכוכבים הקיימים חיה אחרת ולכן יהיו ארבע חיות, ואם נאמר שהגלגל השמש הוא למעלה מנוגה וכוכב אי אפשר שיצוייר זה המנין, ולכן אמר הרב שדעת הראשונים שכדור נוגה וכוכב למעלה מן השמש, וחכמי ישראל מן הקדונים היו, ולכן אמר ודע זה והבינהו מאד כי זולת זה לא יצוייר ארבע חיות, עם שזה הדעת אינו דעת האחרונים ולא יסכים עם ראש התוכנים שהשמש למעלה מנוגה וכוכב, והפילוסוף המעולה אבובכ"ר בן אלצאי"ג אשר התפאר הרב שקרא עם אחד מתלמידיו הראהו אופני הראיות, ירחיק בהם שיהיו כוכב ונוגה למעלה מהשמש, ואמר סוף דבר והחכמים היו מסברת הראשונים וכלם היו מסדרים נוגה וכוכב למעלה מהשמש, ואמרו וכן היו הראשונים קוראים הכוכבים צורות רמז פני החיות, והנה ידעת כי המזלות קוראים הקדמונים טלה שור תאומים וכו' כי כולם הם צורות אלו הנמצאות וגם שאר הכוכבים היו מניחים להם צורות מהבעלי חיים ולכן נקרא האחד פני אדם והאחר פני שור ופני אריה ופני נשר וכל אלו הם שמות לה' כוכבי לכת כמו שיתבאר בחלק הג':

וזה המספר אצלי שורש גדול מאד לענין עלה בדעתי, ר"ל כי מנות הגלגל הכוכבים הקיימים והז' כוכבי לכת ארבעה כדורים הוא שורש גדול לבאר מעשה מרכבה ואף שלא מצאתיו בדברי הפילוסופים ואמנם החכמים העירוני על זה:

פרק י

ידוע ומפורסם בכל ספרי הפילוסופים וכו', בזה הפרק הרחיב הרב לבאר הענינים הצריכים במעשה מרכבה, ראשונה הניח כי הנהגת זה העולם התחתון אמנם היא בכחות השופעות מהגלגלים, וזה התחלה לבאר כי פני החיות הם ד' כי כלם יניעו הד' יסודות שהם ארבע אופנים והם סבות ג"כ לד' צורות שהם המחצב והצומח והחי ומדבר, שנית ביאר כי אף שימצאו בגלגלים כחות מתפשטות בכל הנמצאות יהיה כח כוכב אחד מיוחד במין אחד, והביא ראיה ממה שאמרו אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע ומזל לא לבד יקרא הי"ב מזלות אבל כל שאר הכוכבים יקראו מזל, והביא ראיה לזה ממה שאמר בב"ר יש מזל שהוא גומר הלוכו לשלשים שנה וזה אי אפשר שיהיה א' מהי"ב מזלות, והנה זכרו הפילוסוף שלירח כח מוסיף ומיוחד ביסוד המים והראיה על זה תוספת הימים והנהרות בתוספת הירח וחסרונם בחסרונה, ואמנם היות השמש מניע ליסוד האש זה מבואר מאד כי יראה מהתפשט החום במציאות השמש ותגבורת הקור ברחקו:

הנה אמר הרב כי אע"פ ששופעות מכלם כחות המתהוות בזה המציאות יש לכל כדור יסוד מן הד' יסודות, כי גלגל הכוכבים הקיימים הוא מיוחד בארץ לאיחור תנועתו, והה' גלגלים הכוכבים הנבוכים הם סבת האויר להתערבות קצתם עם קצתם, ושור הוא האש שהשור הוא אדום כמו האש, וכדור הירח הוא מניע המים, וכבר העירו על התייחדות הכוכבים העומדים בארץ בעבור שאמרו ז"ל שמספר מיני הצמחים כמספר אישי הכוכבים. ואם כן יהיה זה סדר הכדורים הארבעה והיסודות המתנועעים מאתם ארבע והכחות הבאים מאתם תחלה במציאות ארבע והם המחצב והצומח והחי והאדם, וכן סבות כל תנועה גלגלית ארבע והם צורת הגלגל ר"ל כדוריתו ונפשו ושכלו אשר בו יצייר והשכל הנבדל אשר הוא חשוקו, ובעבור שיבאר הרב זה במעשה מרכבה ברמיזות למה שיהיו סתרי תורה האריך הרב בהם לדבר הנה כאלו הם דברים נתבארו בפילוסופיא, ואולם מה שבא בספרי הנבואה אין ראוי לזכרו אלא ברמז לכן האריך הרב באלו הפרקים, עוד אמר הרב ועוד כשאתה תבחן פעולות אלו הכחות תמצאם שני מינים הוויית כל מה שיתהוה ושמירת אישיו זמן אחד, והרצון כי יש לכל נמצא אשר תחת גלגל הירח כח שיהווה אותו וכח שישמור לו המציאות הזמן הקצוב, ולמה שאלו הכחות הם כחות היותר שלמות שאיפשר שימצאו כי יתהוה הנמצא ביותר טוב שאפשר שימצא ויתנו לו הדברים ההכרחיים ואף הדברים שהם על צד היותר טוב והדברים שהם על צד היופי, והכח השומר ישמור האיש מכל הפגעים ומכל המקרים כאלו היו אלו הכחות בחיריות, ובעבור זה יאמר שהטבע חכם מנהיג משגיח בהמצאת החי ומשגיח בשמירתו והשגחתו הם סבות עמידתו, לכן יוחסו אלו השני כחות הבאים מהגלגלים בידי אדם, וזהו אמרו במעשה מרכבה וידי אדם מתחת כנפיהם כי אחר התנועה ימשך מהגלגל אלו השתי כחות אשר הם בתכלית השלמות כאלו היו בידי אדם אשר יד האדם יש להם סגולה מכל שאר הכחות לעשות כל מלאכת מחשבת, וכבר אמר הרב בפרק שלפני זה שהמספר הד' כדורים חכמינו העירוהו עליהם, והביא המאמר הנה מרז"ל ואמרו כמה מעלות היו בסולם ארבע, ר"ל אמרו והנה סולם ובכל המדרשות יזכור שהם ארבע מחנות של מלאכים, והם אלו הארבעה כדורים והארבעה אופנים והארבע פנים. וראיתי בקצת הנוסחאות כמה מעלות היו בסולם שבעה, ואמרו המפרשים כי מנינם על זה התואר הארבע יסודות והמחצב והצומח והחי ובאדם נתחברו כלם, והנראה לי כי היסודות הם מדרגה אחת והמחצב מדרגה אחרת והצומח מדרגה אחרת והחי מדרגה אחרת, והאדם כשהוא בכח להשכיל ואח"כ כשיתדבק הנאצל לפי דעת הרב הוא השכל הפועל, וכל המדרשות כלם מסכימים שמלאכי אלהים שראה עולים ויורדים אמנם היו ארבע לא

יותר, שנים העולים רוצה לומר שנים עולים במוחלט ואם בקשור ושנים יורדים במוחלט ואם בקשור, כי האש עולה למעלה במוחלט והאויר עולה למעלה בקשור והארץ יורדת למטה בהחלט והמים בקשור:

וכלם נתחברו במדרגה אחת, הרצון בו כי אין לאחד מהם זולת צורה אחת פשוטה דוממת וכלם יתפעלו ויתמזגו ויתהוה מהם מורכב אחד, עד שלמדו מזה שרוחב הסולם עולם ושליש, אחר שרוחב מלאך אחד שליש העולם, ירצה כי העולם נחלק בשלשה חלקים עולם השכלים ועולם הגלגלים וזה העולם השלישי כל אחד מאלה יקרא מלאך אם כן המלאך הוא שלישי של עולם, ונתחברו לזה העולם השפל ארבע יסודות אשר כל אחד ואחד יקרא מלאך אם כן בזה העולם השפל אחר שנמצאו בו הארבעה מלאכים שהם הארבע יסודות וכל מלאך יקרא שליש העולם כי הם באמת שלשה חלקים כמו שאמר אם כן בסולם נמצאו שלשה עולמות ושליש העולם כי הג' יסודות הם כנגד שלשה עולמות והרביעי הוא שליש העולם:

ובמשלי זכריה ארבע מרכבות יוצאות מבין שני הרים, אמרו המפרשים שהם ארבע היסודות יוצאות מבין שני ההרים שהם החמר הראשון והצורה הגשמית, ואמרו וההרים הרי נחשת שאלו ההרים מצד עצמם הם א"א בהם ההפסד וזה אמרו הרי נחשת נעדר מן ההשחתה, או אפשר שירצה שההרים הם שני כדורים האחד כדור כל הגלגלים המורכבים והב' גלגל ערבות הבלתי מורכב, ובאמרו הרי נחשת ירצה שחמרם זך ונקי ונכבד כמו הנחשת קלל שהוא זך ונקי במינו, ואמרו והבן כל מה שנזכור והסתכל בו, הרצון כי ראוי להבין כל מה שנזכור בזה הפרק שהם דברים גדולי הערך, וחזר ואמר והסתכל בו כי בזה יתבאר מעשה מרכבה:

פרק יא

דע כי עניני התכונה וכו', כבר ידעת ממה שקדם כי כל מה שידבר הרב בעניני החכמות הוא לבאר מעשה מרכבה או מעשה בראשית, וזה הפירוש ג"כ הוא לבאר מעשה מרכבה, ולמה שאמר במעשה מרכבה ומתוכם דמות ארבע חיות ואמר ג"כ ודמות על ראשי החיה רקיע וזה לא נזכר בעולם ההוייה וההפסד ר"ל לא נזכר שם דמות למה שהם דברים מבוארים אין בהם ספק, אבל בעניני התכונה ובעניני האלהות יאמר דמות למה שהם רחוקים מידיעתנו ואין לנו ידיעה אמתית בהם, ולמה שכבר יחשוב חושב שבעניני התכונה הם כלם דברים מבוארים רצה הרב לבאר שאין הדבר כן, וזה אמרו דע כי עניני התכונה האלו הנזכרים כשיבינם איש למודי יחשוב שהם מופת חותך על שצורת הגלגלים ומספרם כן ואין הענין כן וגם אין זה מבוקש בענין התכונה, אבל יש

בעניני התכונה ענינים מופתים שהם כן ומהם דברים מסופקים, ומה שאין בו ספק אמר הנביא יחזקאל שהם כן בלי ספק, אמר בהם שהם כמו שהם ולא אמר בהם דמות אבל בדברים המסופקים אמר בהם דמות, ולמה שיש ספק אם מספר הכדורים ארבע או יותר אמר דמות ארבע חיות, ולמה שיש ספק אם ימצא גלגל בלתי מכוכב אמר גם כן ודמות על ראשי החיה רקיע, והבן זה כי הוא נפלא. עוד רצה הרב לבאר בזה הפרק כי אף שהדברים המושגים הם רבים לא ישיגם מספר כמ"ש היש מספר לגדודיו, ר"ל לרבויים, עם כל זה כל הנמצאות מתחת הבורא יחלקו לשלשה חלקים, האחד מהם השכלים הנבדלים, והשני גופות הגלגלים, והשלישי אלו הגשמים ההווים הנפסדים, ואמנם גופות הגלגלים הם נבדלים מאלו הגופים אשר בכאן והנצחיי יבדל מההווה נפסד, ולכן ראוי היה שיאמר וארא וארא וארא שלשה פעמים עם שיש כי כל אחד מהראיות השגות הרבה והבן זה ג"כ. והנה השפע הבא מהשם ראשונה יבא אל השכלים הנבדלים ואחר כך אל הגרמים השמימיים ואח"כ לזה העולם ולזה רמז אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, ודע כי כל משפיע טובו מן השכלים הנבדלים והגלגלים אין מציאות המועיל וכוונתו ותכליתו להועיל זה המקבל התועלת לבד כי יתחייב מזה השקר הגמור, וזה כי התכלית יותר נכבד מן הדברים אשר הם בגלל התכלית, הרצון כי כל הדברים אשר הם בעבור התכלית הם פחותים אחר שהם בעבור דבר אחר ואם היו השכלים הנבדלים משפיעים טובם בעבור הגלגלים באופן שיהיו נמצאים השכלים בעבור הגלגלים והגלגלים בעבור אלו הדברים ההווים ונפסדים יהיה העליון בעבור השפל והנכבד בעבור הנבזה והנצחיי בעבור ההווה ונפסד, ובזה יהיה רמז למעשה מרכבה באמרו ופניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה, אשר הרצון בו שאף שישפיעו מטובם על זה העולם זה אינו מכוון להם אבל יש להם תכלית יותר עליון והוא להדמות ליוצר הכל כפי מה שאפשר ואף שיראה מפעולות אלו הגרמים השמימיים שיפעלו דברים רבים ומשפיעים בזה העולם טובם בכל יום לא בעבור זה הם מכוונים בעבור אלו הפחותים אבל הענין כמו שאספר וכו' וזהו הכוונה בזה. ואלו הענינים כלם כבר ביארנו שאינם סותרים דבר ממה שאמרו נביאינו וחכמינו, הרצון בזה כי כל מה שנזכרו מדעות הפילוסופים עד הנה בין במציאות הסבה ראשונה בין במציאות השכלים נבדלים בין במציאות הגרמים השמימיים בין מה שנאמר בזה העולם כולו נמצא במעשה בראשית ומעשה מרכבה, וכל מה שפירש עד הנה רמז למעשה מרכבה וסוד מעשה בראשית, ולכן אמר ואלו הענינים כבר ביארנו שאינם סותרים דבר ממה שאמרו נביאינו וחכמינו אבל מסכים עמהם ומבאר ענינם והיה זה בעבור כי אומתנו אומה חכמה ושלמה היתה לא כמו שהיא עתה כי רשעי

האומות הסכלות אבדו חכמינו וחבורינו עד ששבנו סכלות כמו שיעד רע בעונותינו ואמר ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר עד ששבו אלו הענינים הפילוסופים האלהיים כאלו הם נכרים מתורתנו כזרותם מדעות הסכלים אשר יחשוב הסכל בכל מה שאמר אריסט"ו הוא זיוף וכזב ויציאה מהדת והוא סותר לדברי הנביאים ועשו פירושים זרים למעשה מרכבה ומעשה בראשית, או יחשבו שהם כפשוטו, ואין הדבר כן אבל כל הנמצא לחכמי הפילוסופים זולת מחדוש העולם וקדמותו וההשגחה כפי דעת הרב הוא נמצא לחכמינו וראשונה נמצא לנביאינו אחר שקבלו ממשה רבינו עליו השלום אדון הנביאים והוא היה אב לחכמים כמ"ש ז"ל כי משה היה אב בתורה ובחכמה, ואחר שנכפל בדברינו זכרון השפע מאת השם יתעלה ומהשכלים צריך שנבאר לך אמתתו וזה יהיה בפרק הנמשך לזה:

פרק יב

מבואר שכל מחודש יש לו סבה פועלת בהכרח כו', דע ג"כ כי זה הפרק הוא ביאור גם כן ממעשה מרכבה, כי אמר במעשה מרכבה כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב, ירצה כי השפע הבא ממנו לא ימנע אלא מצד המקבל כמו הקשת כי לא ימנע מהיותו תמיד מצד השמש אלא מצד שלא ימצאו המקבלים, כן השפע הבא מהשם אם ימנע ימנע מצד המקבלים ואם זה יעדיף וזה יחסר הוא ג"כ מצד המקבלים כי מצדו יתעלה או מצד השכלים הנבדלים לא ימנע שום פעולה, אמר הכתוב כי שמש ומגן ה' צבאות לא ימנע הטוב להולכים בתמים, וראשונה הניח כי כל מחודש יש לו סבה פועלת בהכרח אחר שהדבר לא יחדש את עצמו והפועל ההוא הקרוב לא ימלט מהיותו גשם או בלתי גשם וכל גשם לא יעשה מאשר הוא גשם אבל יעשה מאשר הוא גשם אחד, ר"ל מאשר הוא בעל צורה, ואמרו והנה אדבר בזה אחר זה, שבזה הפרק יבאר איך יפעל הגשם בזולתו או יהיה קרוב או רחוק, והפועל ההוא הקרוב מחדש לדבר המחודש אפשר היותו גם כן הוא מחודש וזה לא ילך אל בב"ת, אחר שכבר התבאר שאם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון א"כ אי אפשר מבלתי שנגיע למחדש קדמון בלתי מחודש הוא אשר חדשו, ונשאר לשאול למה חדש עתה ולא חדש מקודם אחר שהוא נמצא ואי אפשר בהכרח מבלתי שיהיה המנעות הפעולה קודם חדושה אם מהעדר ערך אחד בין הפועל והפעל אם היה הפועל גשם או מפני העדר הכנת החמר אם היה הפועל בלתי גשם, והרצון בו מהעדר ערך בעבור שהמניע רחוק מהמתנועע או בעבור העדר הכנה כי השכל הפועל השפע הבא ממנו תמיד ואם יעדר פעולתו הוא בעבור שלא ימצא שום הכנה כמו שאמר הטריח להקב"ה לצור צורת ממזרים, כי כשלא ימצא הדבר מוכן הפעל לא

ימשך מהפועל אף כי היה הפועל נמצא, כי כל גוף שיעשה מעשה אחד בגוף לא יעשה בו רק בפגישה, אלא שיש הפרש כי כבר יפגוש באמצעי או זולת אמצעי, המשל בזה כי האש כבר יחמם האדם בעבור שיפגוש אותו האש או בעבור שהאש חמם האויר והאויר המקיף בגוף חממו וכן האבן השואבת תמשוך הברזל מרחוק מכח המפוזר ממנו באויר הפוגש הברזל ולא תמשוך על אי זה מרחק שיזדמן כמו שלא יחמם האש על אי זה מרחק שיזדמן וזה שלא היה חם ואחר נתחמם אי אפשר בהכרח מבלתי סבה חמה נתחדשה אם שנתחדשה חדוש גמור או שהיה האש נמצאת ולא יתחדש החמום ממנו בעבור שהיתה על רוחק שלא יתחדש חומו אל המתפעל ואח"כ התחדש שהיה ברוחק משתנה יחדש חום למתפעל, וכן נמצאו סבות כל מה שיתחדש במציאות מחודשים שסבתם הוא המזגות היסודות אשר הם גשמים פועלים קצתם בקצתם ומתפעלים קצתם מקצתם, ר"ל שסבת חדושם קריבת גוף אל גוף או רוחק גוף מגוף, כי השמש כשיתרחק הוא סבה להויית קצת הדברים עם שרוב הדברים המתהוים הקורבה הוא סבת הפעולה לא הריחוק, כי העשב הסתויי פועלו ריחוק השמש ואם היה קרוב לראשנו כמו שהוא בקיץ יפסידהו, הרי יתבאר לך איך הגשם יפעל בגשם, ואמר הרב כי כל הדברים הנמשכים אחר המזג הגשמים הם הפועלים אותם, אמנם מה שנמצאים מחודשים שאינם נמשכים אחר המזג שהם הצורות כלם אי אפשר להם גם כן מבלי פועל, ר"ל נותן הצורה והוא בלתי גשם כי פועל הצורה צורה לא בחמר כמו שיתבאר במקומותיו, וכבר הביא ראיה על זה במה שקדם, והנה הוסיף הרב ביאור ג"כ לבאר כי הצורות לא יבאו מהגשמים אבל הפועל אותם היא צורה נבדלת, ומופתיו הוא על זה התואר, הגשמים יפעלו קצתם את קצתם מצד החום והקור והלחות והיובש ואלה יקבלו התוספת והחסרון והוא יתחדש ראשון ראשון כי יתחדשו בתנועה, וכבר ידעת כי התנועה יציאה מן הכח אל הפועל בהדרגה והצורות אינם כן שהם לא יתחדשו ראשון ראשון ולזה אין תנועה בהם ואמנם יתחדשו או יפסדו בלא זמן, ואם הגשמים פועלים ומתפעלים א"א שיפעלו בלי שימצא שם התוספת והחסרון א"כ אי אפשר שיפעלו צורה אם כן אי אפשר מבלתי שימצא בכאן מי שיפעלנה והוא השכל הנבדל, ואם יאמר אומר אם היה הדבר כן למה לא יפעל הנבדל לעולם כי הוא נמצא תמיד ולא נמצא פעם קרוב ופעם רחוק, התשובה בזה כי הדבר אינו מוכן לשימצא הגשם ממנו עד שהגשם יכינהו, זהו דעת הרב בהויית הצורות כי הגשמים הם המכינים והצורה הנבדלת הוא הנותן הצורה:

אמר שם טוב מה שאמר הרב אין כח בגשם להתוות גשם אחר שהוא לא יפעל אלא מכין שהגשם יפעל בחום והקור או בשאר האיכות ואלו כלם מקרים יקבלו התוספת

והחסרון וא"כ איך ימשך מהם שום צורה כי כל פועל לא יפעל אלא מה שבעצמו ונותן הצורה צורה ולכן יחוייב שימצא בכאן צורה נבדלת ופועל כל הצורות אשר תחת גלגל הירח, ולכן אמרו הפילוסופים האחרונים שפועל כל הצורות אשר בכאן הוא השכל הפועל, כל זה שוא ודבר כזב כי האש יפעל אש כמוהו ושאר הדברים אשר צורתם כח בגוף לא יפעלם הנבדל. ואמנם לטענתו אשר טען כי א"א שיהיה הגשם פועל שום צורה במה שפעל הבא מהגשם הוא מקרה ואיך יפעל שום צורה. דע אתה המעיין כי מהאש כשיפעל בקור הדבר הנמשך ממנו הוא חום וזה החום יכין החומר באופן שיפסיד צורת הקור ויכינהו אח"ז לשיהיה אש, וזה אינו דבר אלא כי החום יוצא מהצורה האישית ויחמם אי זה גשם שיהיה בפגשו אותו עד שיפסיד צורתו כשיהיה בתכלית החום והרתיחה, וכשיהיה בתכלית החום והרתיחה יתהוה אז מאותו הגשם האש מבלתי אש אחר מנותן הצורות, וכן הדבר בהויית שאר היסודות כי הצורות אינם באות מחוץ אבל הם נמצאות בכח במתהוה, אבל כשימצא פועל שיפעל במתפעל באיכיותיו עד שיהיה נמצא האיכות כמו שהוא נמצא בפועל אז ישיגהו כמותו, ועל זה הדרך יתהוו הדברים המתהווים מבלתי ביאת דבר מחוץ:

אמר שם טוב וכבר אמרו קצת מאחרוני הפילוסופים שיש בכאן שכל פועל לא בעבור הוויית הדוממים כי האש כבר יעשה אש כמוהו, אבל בעבור הוויות בעלי הנפשות שאלו הדברים א"א שיפעלו אלא אם יהיה בכאן שכל שיפעל אותם והוא השכל הפועל, ומפני שא"א שיהיה שום דבר ויהיה בו כלים רבים בפעולות מתחלפות כלם לתכלית מה מבלתי שימצא מכאן שכל שיביא אל התכלית, וכבר אמרו ג"כ שיש בכאן שכל נבדל בעבור הוויית הנולדים מבלתי מינם, כי למה שיתבאר כי כל פועל לא יפעל אלא מה שבעצמו והיה העכבר המתהוה מהעפר נתהוה מבלתי עפר אחר דומה לו, יחוייב שימצא בכאן שכל שיתן זאת הצורה וזהו השכל הפועל, ואלו ב' טענות האחרונות הם ספקות גדולות ויביא לחשוב בהם שיש בכאן שכל פועל נותן הצורות בחמרים והדבור בזה ארוך ועמוק כמ"ש לפני' במה שעבר. עוד אמר הרב וזה הפועל אשר הוא בלתי גוף מן השקר שיהיה מעשהו למה שיעשהו בערך אחד אחר שאינו גוף שיקרב או ירחק מפני שאין ערך רוחק בין גוף ובין מה שאינו גוף ובהכרח תהיה העדר הפעולה ההיא העדר החומר שלא נמצא או אם נמצא ולא הגיע לו הצורה והשלמות למה שיחסר ממנו ההכנה והכח אל שיקבל הצורה והשלמות. הנה כבר התבאר שפעולות הגשמים כפי צורתם קצתם מקצתם תחייב הכנת החמרים לקבל פעולת מי שאינו גוף אשר הפעולות ההם הם הצורות, וכאשר התבאר שימצא בכאן שכל נבדל פועל צורות ושזה הפועל לא

יעשה בקירוב ולא על ריחוק מיוחד מפני שאינו גשם יכונה לעולם פועל הנבדל בשופע, על צד ההדמות בעין המים אשר ישפע מכל צד ואין בו צד מיוחד שימשך ממנו או ימשיך לזולתו אבל מכלו הוא נובע ובכל הצדדים ירוה הקרובים אליו והרחוקים ממנו תמיד, כן זה השכל הנבדל לא יגיע אליו כח מצד אחר ומרוחק אחד לבד ולא יגיע כחו לזולתו מצד מיוחד ועל רוחק אחד ולא בעת זולת עת אבל פעולתו תמיד, כ"א ימצא שום מקבל שיקבל הפעולה יקבלהו על התמידות וזה הפועל התמידי כונה בשם שפע, כן הבורא כשבא מופת עליו שאינו גוף ויתחייב כי הכל פעלו וכי הוא סבה הפועלת כמו שכבר יתבאר במה שעבר ויתבאר בעתיד, גם כן נאמר שהעולם הוא משפע הבורא או הוא ישפיע עליו כל מה שיתחדש, ודע כי הפועלים כפי מה שכוון הרב בזה הפרק מהם פועלים שיפעלו עת זולת עת בקורבה או ריחוק ולא יפעלו בכל דבר אבל יפעלו בגשמים מיוחדים ואלו הם הפועלים הגשמיים, ויש פועלים אחרים שיפעלו לעולם ותמיד אף שנעדרה הפעולה מהם כי נעדרה בעבור שלא נמצא מקבל, כי השכל הפועל יפעל לעולם בזה העולם ההוייה וההפסד וימצאו דברים עת זולת עת בעבור שלא נמצא החמר או אף שימצא לא נמצא עם הכח וההכנה לקבל השלמות. ויש פועל אחר ששום עת לא ימנע מלפעול כי הוא פועל כללי והוא הש"י לפי דעת התוריי אחר שנתחדש העולם לא יפעל עת זולת עת ולא בקורבה וריחוק ולא על צד זולת צד אבל העולם כלו הוא מושפע מאתו ומאצילותו ומהשפעתו יגיע לכל הנמצאים הרחוקים והקרובים, ועל זה הענין השפיע חכמתו על הנביאים הענין כלו שאלו הפעולות פעולות בלתי גוף והוא אשר יקרא פעלו שפע, וזה השם רוצה לומר שפע כבר התירהו לשון עברי על הבורא מפני הדמות בעין המים כמו שאמר אותי עזבו מקור מים חיים מפני שלא נמצא להדמות פעולת הנבדל יותר נאה מזה הלשון, ונאמר שפע לכל הדברים הנשפעות מאת השי"ת ונאמר כי השם ישפיע תמיד וכן ג"כ המלאכים להיותם בלתי גשמיים. ויאמר בכחות הגלגלים שהם ישפיעו במציאות ויאמר שפע הגלגל אע"פ שפעולותיו יבואו מגשם ולזה יעשו הכוכבים ברוחק מיוחד ר"ל קרבתם למרכז ורוחקם ממנו וערך קצתם לקצתם ומהם יכנסו למשפטי הכוכבים אבל אין עם כוונתנו עכשיו לדבר בהם, אבל מה שזכרנו הוא שספרי הנביאים השאילו ענין השפע גם לפעל הבורא באומרו אותי עזבו מקור מים חיים, ר"ל השפע החיים כלומר המציאות כלו אשר הוא מקביל ההעדר והמות ולכן הנשפע מאת השם הוא כלו חיים גמורים כי כל נמצא הוא מקביל העדר שהוא המות. וכן אמרו כי עמך מקור חיים, ר"ל בו שפע המציאות כלו כי הוא נמשך ממנו, וכן אמרו באורך נראה אור הרצון בו כי בשפע השכל אשר הוא נשפע ממך נשכיל הנמצאות

השפלות ואח"כ נשכיל השכל הנבדל שהוא האור הנבדל מחמר. ואמרו והבינהו, אמרו המפרשים כי זה הפרק רומז על שאין שום מונע מפעלו ושהמציאות נשפע ממנו כחיוב המושכל מהשכל ולכן הובא זה הפרק קודם לפרק הבא אחריו, ולכן אמרו שפרק שכל משכיל ומושכל הוא לבאר אם התחייב העולם ממנו, ולכן הובא לא בעבור ביאור סוד הייחוד, וכבר ביארתי לך מה שכיוון הרב באותו הפרק ומה שכיון הנה, והאמת יורה דרכו כי חתימת המרכבה היה בשפע הנשפע מאת הש"י ולכן סיים הרב באומרו כמראה הקשת אשר יהיה בענן, כן סיים הרב אלו הפרקים שהם הקדמה למעשה מרכבה בשפע:

פרק יג

דעות האנשים בקדמות העולם או חדושו ולכל מי שיאמין שיש אלוה נמצא לא מה שיחשוב האפיקורוס שאין בכאן אלוה אלא הגשמים שפועלים קצתם מקצתם. והם הם ג' דעות:

הדעת הראשון מי שיאמין תורת משה רבינו ע"ה הוא שהעולם בכללו השם המציאו אחר ההעדר הגמור ושהשם לבדו הוא קדמון ושהוא נמצא מבלי דבר אחר ולא דבר מבלעדיו לא מלאך ולא גלגל ולא מה שבתוך הגלגל והמציא השם כל אלו הנמצאות אחר שלא היו, כפי רצונו וחפצו לא שקדם חמר גם לא היה זמן כי הזמן מכלל הנבראים, כי הזמן נמשך אחר התנועה והתנועה מקרה במתנועע אם כן מי שיאמין שהזמן קדום יאמין שהעולם קדום, וזה רמז אל מה שאמרו קצת מהחכמים מכאן שהיה סדר זמנים קודם לכן כ"א הדבר כן אינם מאמינים תורת משה רבינו ע"ה, ולמה שהוא קשה להפרד ולומר שלא היה שום זמן קודם שנברא העולם, והנה אנחנו אומרים שהשם קודם העולם והקודם והמתאחר הם הבדלי הזמן ואם היה בו קודם היה זמן ואם היה זמן היה תנועה ואם היה תנועה היה מתנועע, אמר הרב לסלק זה הספק כי קודם העולם היה שעור זמן או דמות זמן לא אמתת זמן כ"א היה אמתת זמן הוא מקרה וזה המקרה אצל מי שיאמין תורת משה מכלל המקרים הנבראים כשחרות והלובן, וביאר הרב כי הזמן הוא מקרה נמצא בדבר אחר והוא מקרה בתנועה ונעלם הבנתו מהחכמים, וסבת העלמו כי הוא מקרה נמצא במקרה אחר כי המקרים אשר ימצאו בעצמים יובנו, ואמנם המקרים אשר ימצאו במקרים אחרים יעלמו כלהט במראה וכיוצא בו וכל שכן כשיחובר שיהיה המקרה נושא בלתי עומד על ענין אחד אבל משתנה מענין לענין יעלם הדבר יותר ונתקבצו בזמן ב' ענינים יחד שהוא מקרה דבק לתנועה והתנועה מקרה למתנועע ואין התנועה תכונה מיושבת כלובן והשחרות אבל אמתת התנועה ועצמותה שלא תתישב על ענין ואפילו כהרף עין, והכוונה שהוא אצלנו ענין נברא מתהוה כשאר המקרים ועצמים הנושאים

למקרים ההם ולזה לא תהיה המצאת הבורא לעולם בהתחלה זמנית כי הזמן מכלל הנבראים ואם היה הזמן קדום יהיה העולם קדום, ואמנם דעת זה הוא יסוד תורת מרע"ה והוא שנית לייחוד השם שכל הדברים זולתו יתעלה הם מחודשים ולא נמצא דבר קדום זולתו השם יתעלה, ואברהם אבינו התחיל לגלות זה הדעת אשר הביאו אליו העיון ולזה היה קורא אל עולם קונה שמים וארץ:

הדעת השני והוא דעת אפלטון כי אמרו כי מן השקר שיהווה דבר מלא דבר וא"א ג"כ אצלם שיפסיד דבר אל לא דבר וכמו שהוא מן השקר שיקבץ בין שני הפכים בעתה אחד או יברא כמותו או יתגשם או כיוצא באלו הנמנעות כן הוא נמנע שימציא דבר מלא דבר ויפסיד דבר אל לא דבר, וזה אינו ליאות בחק השם להיותו בלתי ממציא הנמנעות כי לנמנע טבע קיים ולכן יאמינו שיש חמר אחד קדמון כקדמון האלוה ולא ימצא הוא זולת החמר והחמר לא ימצא זולתו, ואם יאמר אומר שימצאו בכאן שתי התחלות החמר הראשון והסבה הראשונה, אמר בתשובת זה שאין הדבר כן כפי זה הדעת כי החמר אף שהוא קדום כמו השם ית' הוא קודם במעלה ובעלה אבל הוא סבת מציאותו כי החמר לא ימצא אם לא ימצא הסבה הראשונה והוא לו עד"מ כחומר ליוצר או הברזל לנפח כו', ואנשי זאת הכת יחלקו אל כתות, ואפלטון ג"כ זו היא האמנתו, והנה אמר הרב כי מאמין זה אינו מאמין תורתנו כמו שיחשוב מי שלא יבחן הדעות וידמה שדעתו ודעתנו שוה, ואין הענין כן שאנחנו נאמין היות השמים לא מדבר אלא אחר העדר מוחלט והוא יאמין שהם נמצאים והווים מדבר, וזהו הדעת השני:

הדעת השלישי הוא דעת אריסט"ו והנמשכים אחריו ומפרשי ספריו, ובעלי זה הדעת הניחו מה שאמר הכת הקודם והוא שלא ימצא בעל חמר מלא חמר כלל, ויוסיף על זה ויאמר כי השמים אינם נופלים תחת ההוייה וההפסד, וביאור דעתו בזה הוא כי יחשוב כי זה הנמצא כלו כפי מה שהוא לא סר ולא יסור היותו כן ושהדבר הקיים שלא יפול תחת ההוייה וההפסד והם השמים לא סרו היותם כן, ושהזמן והתנועה עולמיים תמידיים, ושהדבר ההווה הנפסד והוא מה שתחת גלגל הירח לא סר היותו כן כי דור הולך ודור בא ועם כל זה יש להם דבר קיים ונצחי והוא החומר הראשון שהוא אינו הווה ולא נפסד בעצמו אבל הצורות יבואו זו אחר סור זו ופושט צורה ולובש אחרת ושזה הסדר העליון כלו והתחתון לא יפסד ולא יבטל ולא יתחדש בו מחודש, ושאין דבר שימצא חוץ מההקש אבל כל הדברים אישי השמים וכוכביהם הם נמצאים לעולם והיו נמצאים קודם זה כמו שהם עתה, וכן זה העולם התחתון הוא נצחי במין ולא נמצא דבר שימצא חוץ מהטבע וחוץ מההקש כי העולם כמנהגו נוהג ולא ימצא אש שלא ישרוף

ולא שלג שלא יקרר וכן הענין בשאר הדברים, ודעתו הוא שהוא משער הנמנע שישתנה לבורא רצון או יתחדש לו חפץ, ושכל זה המציאות כפי מה שהוא השם המציאו לרצונו אבל לא אחר ההעדר, וכמו שמשער הנמנע שיעדר הבורא או ישתנה עצמו כן יחשב שהוא משער הנמנע שישתנה לו רצון או יתחייב לו חפץ, ויתחייב שיהיה זה הנמצא כלו כפי מה שהוא עתה כן היה במה שלא סר וכן יהיה עדי עד:

אמר שם טוב ראיתי לבאר לך מה שיסברו החכמים אחר האמנת כלם שהעולם לא סר ולא יסור ממה שהוא עתה, הדעת הראשון הוא דעת ב"ס והנמשכים אחריו כי ירצה שהעולם כלו הוא פעולת פועל באופן זה, שהש"י יברא השכל הראשון אלא שהוא בוראו בתמידות כאור הנמשך מהשמש, והמלאך הזה שהוא השכל הנבדל הראשון ימצא בו קצת רבוי מאפשרות וחיוב, מצד האפשרות הוא נעדר ומצד החיוב הוא נמצא וכאלו הוא מורכב מהחמר והצורה, ומהאפשרות יבא גלגל ומהחיוב יבא שכל אחר וכן יבאו הגרמים השמימיים ע"ז הדרך והשכלום הנבדלים עד שמזה העלול הב' יבא מלאך ג"כ וגלגל וכן מעלול הג' וכן עד רדתם לגלגל הלבנה אשר ימצא שם מניע נבדל, ומזה הנבדל יבא השכל הפועל אשר יתן הצורות בחמרים ומזה השכל יבא אפשרות ההיולי כי מהאפשרות יבא אפשרות ומהחיוב אשר בו יבואו הצורות, באופן שהגרמים השמימיים יכינו בזה החמר, ובעבור שהם נחלקים לד' כדורים כמו שאמר יכינוהו לקבל הד' צורות, ובעבור שכל הגלגלים הם משתתפים לתנועה סבובית יכינו להיולי לשיהיה לו הכנה כללית ובעבור שיש לו תנועות מיוחדות יחדוהו לקבל צורות פרטיות, א"כ כל הדברים נמצאו מאמתת מציאותו יתעלה ומכחו אלא שהם נמצאים ממנו ע"י אמצעיים רבים, ולמה שהוא נמצא בתמידות היה הכל נמצא ממנו כי הוא פועל בעצמו כאור אשר יפעלהו השמש ואם לא ימצא אור יהיה הכל חשך גמור כן אם לא תמצא הסבה הראשונה לא ימצא שום דבר כי הכל נמשכים ממנו בין הצורות הנפרדים בין הגלגלים בין אלו הדברים ההווים ונפסדים בין צורותיהם בין חמריהם, ובזה האופן יאמינו שהעולם מחודש וקדמון, מחודש למה שהוא עלול והוא נתהווה מההעדר, הרצון בו שאם לא ימצא הסבה הראשונה כל הדברים לא ימצאו להם שום מציאות, וקדמון, למה שזה העולם הוא עלול מהשי"ת והוא קדמון יחוייב שיהיה פעלו קדמון שאם לא יהיה כן לא יהיה הוא יתעלה סבה ראשונה כמו שאמר, זה הדעת קרוב לדעת המאמינים החדוש אלא שאנחנו מאמינים שהתחיל בעת ואלו מאמינים שהוא קדום עם שאנחנו ואלו סוברים ביחד שכל העולם הוא פעל האל ולא ימצא דבר שלא בא ממנו. ואולם הדעת השניה הוא דעת ב"ר והנמשכים אחריו והוא שזה העולם נחלק

לג' חלקים, חלק נצחי והוא אינו גשם ולא כח בגשם והם השכלים נבדלים ואלו כלם עלולים מהש"י ומחודשים ממנו וידיעתו אותם הוא סבת מציאותם ואם הוא לא ימצא אלה השכלים לא ימצאו כלל כי הם משער המצטרף, כי כמו שאם ימצאו בכאן מראות רבות יצוייר האדם באותם המראות הרבות וכשיסולק הוא יסולקו כל הצורות הנמצאות במראות וכשימצא הוא כנגד אותם המראות יצוייר הוא, על זה הענין יאמר שהש"י סבת השכלים הנבדלים והם עלולים מאתו בתמידות כמו שהוא נמצא תמיד, ויש בכאן חלק ב' והוא הגשם הנצחי וזה הגשם הנצחי אינו מפעולת פועל לא כלו ולא חלקיו אבל הוא קודם בשתי קדימות כי אינו עלול לשום דבר כל שכן שיהיה מחודש אבל הוא בעצמותו יש לו מציאות ואין לו סבה כי הגשמות אינו מפעולות הפועל ואינו נמשך מהעלה, ואמנם למה שזה הגשם הוא מתנועע וכל מתנועע צריך אל מניע יתחייב ששלמות זה הגשם שהוא היותו בתנועה הוא צורכו אל פועל ואל עלה, ולמה שכל הגלגלים יתנועעו בתנועה תמידית יחוייב שמי שיתן להם התנועה הוא נותן להם השלמות והחיות, ובזה האופן היו הגרמים השמימיים עלולים מהשכלים הנבדלים או מהסבה ראשונה לא מצד השלמות הראשון שהוא הגשם כי זה כמו שאמר אי אפשר שיהיה מפעולת פועל בין שיהיה מפועל מחודש בין שיהיה מפועל קדום, ויש בכאן חלק שלישי והם אלו הדברים ההוים הנפסדים וימצאו להם צורות ומקרים ושיעורים מיוחדים וכלו הוא מחודש כי חמר האדם הקרוב הוא מחודש וצורתו היא מחודשת והמקרים הנמשכים לצורתו גם כן הם מחודשים, אלא שימצא בכאן דבר שאינו מחודש ולא מפעולת פועל והוא ההיולי הראשון והגשמות הבלתי משוער והוא המרחק הכולל אם כן ראוי שתבין שזה העולם מההויה וההפסד כלו מחודש זולת החמר והגשמות כי אינו מפעולת פועל לא על צד החדוש ולא על צד העלה והעלול וכל הצורות והמקרים הם מחודשים, ואלו יעלו אל תנועת הגרמים השמימיים ותנועת הגרמים השמימיים הם נצחיים אם כן כל מי שימצא בכאן הוא מחודש ונצחי, הוא מחודש למה שנמצא אחר שלא היה והם כל האישים, והוא נצחי למה שכל הדברים הם קיימים במין הנה זה העולם מההוייה וההפסד הוא קדום מצד תנועת הגלגלים ותנועת הגלגלים היא קדומה מצד שהמניע להם הוא מניע לבלתי חמר והוא נצחי ולכן הם עלולים מזה הצד, ואולם עולם השכלים הם עלולים למה שיעלו כלם אל הסבה הראשונה ובמציאותה ימצאו כל שאר השכלים ולמה שהוא קדום יחוייב שזה העולם יהיה על זה התואר כמו שהוא עתה, והבן ההבדל בין שתי הדעות עם שכלם מסכימים שהעולם קדום:

עוד אמר הרב זה ביאור אלו הדעות ואמתתם, והם דעות מי שיתבאר אצלו מציאות האלוה לזה העולם, והנה אמר הרב שאין הבדל בין מי שיאמין קדמות העולם באופן שיאמינהו אפלטון ומי שיאמין בקדמות כמו שיאמין אריסט"ו כי תורת משה רע"ה ואברהם אבינו אמנם היא האמונה שאין דבר קדמון חוץ מהשי"ת ושמציאות כל נמצא מהעדר בחק השי"ת אינו מכת הנמנע אבל יחשבו קצת אנשי העיון שהוא מחוייב, ואחר שיישבנו אלו הדעות אמר הרב שיביא ראיות אריסט"ו על דעתו בקדמות העולם ומה המביאו אל זה:

פרק יד

לא אצטרך להשיב בכל פרק שזה המאמר אמנם חברתיו לך כו'. הראיה הראשונה אשר עשה אריסט"ו לבאר כי התנועה לא סרה ולא תסור היא על זה התואר, אם התנועה נתחדשה אחר שלא היתה וכל מחודש יקדם לו תנועה והוא צאתו אל הפעל והתחדשו אחר שלא היה, תהיה התנועה אם כן נמצאת והיא התנועה אשר בה נמצאה התנועה האחרונה אם כן התנועה הראשונה קדומה בהכרח וילך הענין אל לא תכלית. והרצון בזה כי אם התנועה תתחדש אחר שלא היתה אי אפשר שתהיה מתחדשת אלא עם תנועה כי אם לא יתחדש שנוי לא בפעל ולא במתפעל למה נתהווה עתה ולא נתהווה קודם ואם נתחדש שם שנוי יהיה השנוי קדום ג"כ ויעבור הדבר לבב"ת אם כן יתחייב שימצא בכאן תנועה קדומה. ואמר החכם ר' משה הנרבוני שהוא אמר אם התנועה נתחדשה הוויה כללית וכל מתחדש תקדם היות לו תנועה קודם היותו בפועל והתנועה הקודמת לו היה צאתו אל הפועל והתחדשו אחר שלא היה, הנה התנועה ההווה אשר הונחה הראשונה תקדם לה תנועה והיא צאתה לפועל הנה תהיה התנועה אם כן נמצאת קודם התנועה ההווה והיא התנועה אשר בה נמצאת התנועה האחרונה אשר הונחה ראשונה, א"כ התנועה הראשונה אשר בה נמצאת זו קודמת בהכרח והיא נצחית או ילך הענין לבב"ת כי משפט האחרונה עם הראשונה הוא משפט ראשונה עם אשר לפניה אם נתהווה הוויה כללית ויהיה לשנוי שנוי קודם לו לבב"ת ולא יהיה שם שנוי ראשון שאם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון הנמשך לו. אמר משה זהו הנראה לי מסברת הרב ואי אפשר לי לפרש מאמרו על זולת זה האופן, וזה מקום פלא גדול איך אמר הרב בשם אריסט"ו ולא נמצא זה בכל דברי אריסט"ו לא במאמר הח' ולא בז' מהשמע הטבעי ולא בזולת זה, אבל אמר הפך זה כי ביאר במופתו שאין לתנועה תנועה ולא הבדיל בזה בין התנועה הכללית ובין התנועה הפרטית, וכבר ביאר אריסט"ו שא"א שיהיה לתנועה

תנועה בשום פנים, וזה כבר ביארו בחמישי מספר השמע. ואמנם אשר אמרו אריסט"ו באמת בזה הדרוש ר"ל שהתנועה לא הווה ולא נפסדת הוא ע"ד אחר כמו שיבא:

אמר שם טוב הנראה לי בזה בפירוש דעת הרב כ"א היה מטבע התנועה שימצא חדוש לה זה יהיה בשני פנים, אם שתהיה התנועה תכלית שנוי או שתהיה התנועה מצד שהיא תנועה מחודשת כשאר הדברים אשר יתחדשו בתנועה, ואם היה התנועה תכלית שנוי לתנועה אחרת כמו שהוא ההויה תכלית שנוי א"כ יהיה לפני השנוי שנוי וכן לבב"ת ולמה שזה השנוי יהיה שנוי עצמותי כי היה לכל שהוא תכלית שנוי הקודם לו בעצם אם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון, ואם תהיה התנועה נמצאת בתנועה ע"ד מה שהוא הדברים הנמצאים בתנועה והרצון בו כי ימצא בכאן תנועה קדומה שבמציאותה ימצאו כל שאר התנועות:

דרך שני יאמר החמר הראשון המשותף לכל הד' יסודות לא הווה ולא נפסד וכו', דע כי החמרים ימצאו על שני מינים מהם חמרים מהם מורכבים מחמר וצורה כיסודות שהיסודות הם מורכבים מחמר וצורה והם חמרים למתדמי החלקים והמתדמי החלקים הם מורכבים מחמר וצורה, ומהם חמרים לאברים הכליים ואלו כלם הווים ונפסדים, ואמנם ליסודות יש חמר אחד משותף להם בלתי הווה ולא נפסד ולזה הביא ראיה הפילוסוף ואמר שאם היה חמר הארבע היסודות חמר ממנו יתהווה ראוי שיהיה זה המתהוה בעל צורה שהוא אמתת ההוויה כי כל מתהווה הוא מורכב א"א שום מתהווה להיות דבר פשוט, ומופת זה כי הדבר המתהווה יחוייב שיהיה לו נושא ממנו יתהווה אחר שהדבר לא יתהווה מההעדר ואם היה לו חמר אחר זה לא ימלט אם יתהווה החמר מבלתי שיהיה לו צורה יהיה החמר מורכב מדבר שהיה ומדבר שיתהווה אח"כ כי זהו אמתת ההווייה ואם נתהווה החמר מבלי שנתהווה דבר ממה שהיה קודם זה אינו ההווייה כי יהיה הדבר קודם שיתהוה, ומאחר שהחמר הראשון הוא דבר פשוט אי אפשר שיתהווה כי כל מתהווה הוא מורכב מחומר וצורה, ובכלל אלו היה ההיולי הראשון הווה היה לו נושא ממנו יתהווה ואלו לא היה לו נושא ממנו יתהווה היה הנושא הוא אחר שלא יובדל נושאו ממנו בדבר יוכר בו ממנו אחר שלא ימצא דבר יותר פשוט ממנו ולא דבר בהעדר ההרכבה יותר ממנו ולא יהיה בינו ובין נושאו זולתיות כלל והמתהווה א"א שיהיה בינו ובין מה שממנו זולתיות וחלוף בו היה המתהווה זולת מה שממנו יתהוה ואלו היה הוא יתחייב שיהיה נמצא קודם שימצא והיה שיהיה הדבר נמצא ובלתי נמצא יחד וזה שקר, וכן יחוייב אלו היה נפסד בכמו זה הביאור בעיונו וזה כי הנושא אשר היה הוא נפסד ואין חלוף ביניהם כלל ואלו היה הענין

כן יהיה נפסד קודם שיפסד וזה בטל. וג"כ אלו היה החמר הראשון הווה הנה היה בכח שיהיה בכח שהוא אם היה הווה היה לו נושא יתהוה ממנו והנושא ההוא בכח והחמר הראשון הוא בעצמו בכח והיה מה שהוא בכח נושא למה שבכח ולא יובדל ממנו והוא שיהיה בכח לשיהיה בכח וכן אם הנחנו נפסד יתחייב שיהיה בכח הנושא אשר יתפסד אליו והנושא ההוא אשר יתפסד אליו לא יפרד ממנו ולא יובדל והיה מה שיהיה בכח קודם שיהיה בכח, ובכלל אילו הנחנו הווה ונפסד יתחייב שיתקבצו הכח והפועל לפי שההווה מורכב מכח ופועל וכבר יתבאר שהוא בכח זה בטל וג"כ אילו היה נפסד יתקבצו המציאות וההעדר במקום אחד מצד אחד וזה ג"כ שקר, וגם כן אילו היה החמר הראשון הווה היה לו נושא יתהווה ממנו ונשאל גם כן בזה הנושא היש לו נושא ובזה הנושא כמו זה ג"כ והיו בכאן חמרים בב"ת להם כ"א תנאי במציאות חברו ואילו הלך הענין למה שאין תכלית לו לא יגיע הענין לחמר הראשון אצלו ואם היה הדבר כן לא ימצא שום דבר אלא אחר הויות חמרים בב"ת אבל נמצא בכאן חמרי דברים א"כ יחוייב שימצא בכאן חמר ראשון לא הווה ולא נפסד. וזה ג"כ יחייב קדמות העולם, למה שההיולי יש בו אפשרות לקבל צורה והדבר לא יצא מהכח אל הפועל בעצמו מבלי מוציא אחר ואלו הדברים לא ילכו לבב"ת אבל יעלו אל תנועות השמים אם כן יביא זה הדרך לקדמות העולם כמו שכבר התבאר במה שעבר, וזה הדרך ילקח מפאת היולי הראשון ומפאת עצמותו:

דרך שלישי לו, יאמר כי חמר הגלגל אין בו דבר מן ההפוך וכו'. למה שכל הווייה והפסד הוא מהפך אל הפך ותנועת הגלגל אין לו הפך אם כן התנועה הסבובית וגרם השמים בלתי הווים ונפסדים, ואמנם התנועה הסבובית אין לה הפך כי אם היה לה הפך התנועה הישרה היא יותר ראויה שתהיה הפך לסבובית מזולתה, וזה שהתנועה הסבובית היא מחוברת מתנועת הגבנינות ומתנועת הסיבוב ושניהם מתחלפים מתנועה הישרה והתנועה הישרה איננה הפך לסבובית אחר שהישרה הפך הישרה כי יתחלפו בין ממנו ואליו ויהיה לה יותר מהפך אחד הנה התנועה הסבובית אין הפך לה, וזה שהתנועות אמנם יהיו הפכיות בין מה שממנו ובין מה שאליו ואמנם התנועות הסבוביות אחר שהיה בהם מה שממנו ואליו אחד בעצמו לא היה אפשר שיהיה להם הפכיות, הנה התנועה הסבובית אין לה הפך. וכל מה שיפסד אמנם סבת הפסדו מה שבו מן ההפכיות כי כי כל הווה נפסד אמנם יהיה מהפכו ויפסד אל הפכו והגלגל אין לו הפכיות הנה אינו הווה נפסד אמנם שאין הפך לו כי הגשמים הפשוטים הפכיים תנועתם הפכיות כי הגשמים אמנם יתוארו בהפכים מצד צורתם שהם התחלות התנועה והגשם הסבובי אין

לו תנועה הפכית כמו שיתבאר הנה הגשם הסבובי אינו נפסד ומה שאינו נפסד אינו מתהווה. ויחליט גזרות כוללות, ר"ל מאמרים פוסקים בלי תנאי ויבאר שכל הווה נפסד וכל נפסד הווה וכל מה שלא יתפסד לא יתהווה וכל מה שלא יתהווה לא יתפסד, וזה הדרך בארו אריסט"ו בא' משמים ועולם והוא גם כן מביא אל קדמות העולם:

דרך רביעי כל מתחדש תהיה אפשרות חדושו קודם על חדושו בזמן וכן כל משתנה אפשרות שנויו קודם על שנויו, ובזאת ההקדמה תהיה התמדת התנועה הסבובית ושאין לה תכלה ולא התחלה, וזה יהיה בשני פנים מצד שאפשרות הדבר יקדם לדבר וכל מה שימצא לו קודם ימצא לו זמן וכל מה שימצא בו זמן ימצא בו תנועה א"כ קודם התנועה התנועה, והביאור המיוחד שעשה אריסט"ו על זה הוא על זה התואר, כל מתחדש אפשרות חדושו קודם על חדושו בזמן, ר"ל שכל מה שנמצא אחר שלא היה נמצא קודם היה בכח ואפשרות ואם לא היה בכח ואפשרות לא יתהווה שום דבר כי אמנם יתנועע מה שדרכו שיתנועע וישתנה מה שדרכו שישתנה לא מה שאין לו כח על הפעל, ואחר שהיה כן הכח והאפשרות על התנועה אשר הונחה ראשונה לא ימלט אם היה מחודש או נצחי ואם היה מחודש כל מחודש הוא בתנועה אם כן היה קודם התנועה אשר הונחה ראשונה תנועה, ואם הנחנו האפשרות הקודם על התנועה קדמון הנה יחוייב מזה ג"כ אם הונח כן כשיהיה קודם התנועה תנועה אלא שמן הידוע בעצמו שהוא בלתי אפשר וזה כי טבע הענינים ההכרחיים בלתי טבע האפשריים, וזה שמי שמנוחתו זמן אין תכלית לו א"א אם לא שאין בטבעו כח שיתנועע וא"כ לא יתנועע בעת מן העתים לפי שהמתנועע בעת בלתי עת א"א שימצא בו כח על שני ההפכים זמן אין תכלית לו ואפילו אם הנחנו כן יחוייב שיהיה קודם השנוי המונח הראשון שנוי ראשון לפי שהתנועה הוא דבר מתחדש מהמניע והמתנועע וא"א שיתחדש צרוף מה מבלי שיקדם לו שנוי אחר כ"א היה כח זמן בב"ת נח למה התחיל עתה להתנועע, וא"א מבלי שנוי שימצא במניע ובמתנועע או בשניהם יחד וא"כ יתחייב שיהיה קודם התנועה תנועה ולכן יביא זה הדרך אל קדמות העולם. ואמר הרב כי בזאת ההקדמה ביארו אחרונים מן הנמשכים אחריו קדמות העולם, אמרו העולם קודם שהיה לא ימלט מהיותו מחוייב או אפשר או נמנע ואם היה חדושו מחוייב הנה לא סר מהיותו נמצא א"כ העולם קדמון, ואם היה חדושו נמנע לא יתכן שיהיה לעולם אבל הוא נמצא א"כ אינו מהנמנע שימצא. ואם היה אפשר מי נשא האפשרות ההוא אם כן א"א מבלי דבר נושא האפשרות, כי כשנאמר הילד חכם לא ימלט אם שנאמר שהוא מחוייב שיהיה חכם א"כ יהיה לעולם נמצא עם חכמה ולא תהיה החכמה מחודשת לו אם נאמר שהחכמה נמצאת לילד קודם שימצא לו הוא נמנע

ואם הוא נמנע לא ימצא לעולם שיהיה חכם ואם החכמה היא באפשרות יחוייב שימצא דבר שהוא מקבל האפשרות כי אחר ההעדר לא יתואר באפשרות ואם יש בכאן נושא האפשרות יתחייב שיהיה בכאן היולי ראשון כי האפשרות דבר דבוק בחמר הראשון כ"א יהיה לזה אפשרות נושא אחר וזה הנושא אפשרות אחר ימצאו נושאים בב"ת אבל זה שקר, א"כ יחוייב שימצא בכאן נושא ראשון וזה האפשרות יביא אל שימצא בכאן היולי ראשון וכבר בארנו שזה יביא אל קדמות העולם אמר הרב כי זה דרך חזק מאד בקיום קדמות העולם:

החכם ב"ר אמר שאם היה העולם אפשרי קודם שימצא הנה יחוייב שיהיה העולם נצחי כי מה שלא סר היותו אפשר אם הונח שלא סר היותו נמצא לא יחוייב מהנחתו שקר ומה שהיה אפשר שיהיה נצחי הוא מחוייב שיהיה נצחי כי אשר אפשר בו לקבל הנחייות אי אפשר שיהיה נפסד ולכן יאמר החכם שהאפשר בענינים הנצחיים הוא הכרח וגם אם העולם אפשר שימצא נצחי מחוייב שיהיה נצחי כי הטבע לעולם יפעל אחד משני הפכים היותר טוב מהם, ואם היה העולם א"א שיהיה נצחי או אי אפשר שלא יהיה נצחי לעולם יפעל הנצחיות אחר שהנצחיות הוא טוב מהיותו בלתי נצחי:

ואמר הרב כי חשבו קצת משכילים אחרונים מן המדברים שהוא התיר זה הספק ואמר כי האפשרות הוא אצל הפועל לא בדבר המתפעל, והרצון בו כי היה יכולת בשם וכח ואפשרות לעשות העולם ולכן לא יתחייב מזה שיהיה העולם קדמון אחר שהשם יתעלה הוא נושא האפשרות לא דבר זולתו. ואמר הרב כי זאת התשובה אינה כלום מפני שכל דבר שימצא מחוייב שיקדם לו שני אפשרים אחד בפועל ואחד במקבל, כמו שאם ימצא בנאי ולא ימצא בכאן אבנים ועצים לא היה אפשרות להתהוות הבית וכן ג"כ אילו ימצא אבנים ועצים ולא ימצא בכאן בונים לא היה אפשרות להתהוות הבית, לכן יחוייב שיהיה בכאן בכל נפעל ב' אפשריות אפשרות הפועל ואפשרות המקבל, ואם לא לא ימצא שום דבר מהנפעלים, ואלו אמהות הדרכים אשר הלך בהם אריסט"ו בקדמות העולם מצד העולם עצמו, ויש דרכים ג"כ זכרום הבאים אחריו הוציאו מפילוסופיותו יקיימו בהם קדמות העולם מצד האל יתברך שמו:

דרך ראשון הוא על זה התואר. אם השם ית' שמו חדש העולם אחר ההעדר א"כ היה הבורא קודם שיפעל פועל בכח וכאשר בראו שב פועל בפועל וכל מי שיצא מהכח אל הפועל יש בו אפשרות אחד ואי אפשר מבלתי מוציא מן הכח אל הפעל ואם היה הדבר כן מה שהונח ראשון וסבה ראשונה הוא בלתי ראשון, וכח זה המופת הוא על זה התואר, אם השם יתברך פועל העולם אחר ההעדר לא ימלט אם נשלמו כל התנאים להיות פועל

או לא נשלמו, ואם נשלמו יחוייב שימצא הפעל ממנו והוא מציאות זה העולם, ואם לא נשלמו יהיה בו אפשרות ויצטרך אל דבר אחר שישלים אותו, ואם כן מה שהונח ראשון הוא בלתי ראשון, וזה הדרך הוא קשה מאד להתפרד ממנו יותר מהדרכים אשר קדמו ואשר יבא אחריו וצריך עיון, ולכן אמר הרב שצריך שיחשוב כל משכיל להתירו ולהסירו וכו':

דרך שני אמרו. כל פועל שיפעל בעת אחד ולא יפעל בעת אחרת בין שיהיה פועל בטבע כאש בין שיהיה פועל ברצון ובחיר' כב"ח או האדם אם אלו הפועלים יפעלו בעת אחד ולא יפעלו בעת אחרת הוא לפי שהפועל בטבע כאש שהוא נמצא לא ימשך ממנו השרפה לזולתו למה שלא ימצא בכאן דבר שיתפעל ממנו, או בעבור שנמצא אבל ימצא לו מונע מפעלו, כגשם הלח כמו התקרה אשר היא מלאה לחות ולא יוכל האש לעשות בה דבר בעבור המניעה שיש לו מפעולתו, או האש שהוא בטבעה לעלות למעלה ולא יעלה בעבור המכריח, והפועל ברצון כמו האדם לא יעשה דבר כמו בית לדירתו בעבור שאין לו ממון או בעבור שאין לו רצון לעשות בית כי די לו לשבת במערה אחת העשויה בטבע ואחר רצה לפעול הבית זה לא היה אלא בעבור שנתחדש לו ממון שלא היה לו או בעבור שראה שיותר טוב לדור בדירה מלאכותית מלשבת במערה או בעבור שנתחדש לו הרצון שלא היה לו מקודם ונתחדש הבית, א"כ כל פועל בעת אחת ולא יפעל בעת אחרת יש לו מונעים או מביאים מתחדשים לו, ואחר שהבורא יתברך שמו אין מביאים לו שיחייבוהו שנוי רצון ולא מונעים אצלו ולא מעכבים שיחדשו או יסורו א"כ אין צד להיותו פועל בעת אחת ולא יפעל בעת אחרת אבל פועלו תמיד נמצא בפועל, א"כ העולם קדמון:

דרך השלישי. יאמרו פעולותיו ית' שלמות מאד אין בהם דבר מן החסרון ואין בהם דבר לבטלה. והרצון בו שאין ראוי להוסיף על פעולותיו ולא לגרוע מהם ושהוא יתעלה עשה כל דבר לפי מה שאפשר בו מן השלמות, וזה הנמצא שלם מאד וא"א שיהיה טוב ממנו ולכן צריך שיהיה תמיד למה שחכמתו אשר חייבה העולם היא נמצאת תמיד. אבל עצמו חכמתו אשר חייבה זה המציאות, א"כ יחוייב שחכמתו תמיד יחוייב שיהיה זה המציאות תמיד וזה המציאות לא יוכל להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו ואם היה העולם נברא היה ראוי שיתוסף שיהיה קודם זה וזה א"א בפעולות האל, וכן ג"כ אם היה נפסד יקבלו חסרון פעולות האל, אבל זה שקר כי המציאות יחוייב שיהיה נמשך לחכמתו וכמו שחכמתו תמיד כן המציאות יהיה תמיד, וכל מה שאפשר שתמצאהו מטענות מי שיאמין הקדמות מאלו הדרכים יסתעף ואל אחד מהם ישוב. ועוד המאמינים בקדמות

אמרו איך היה הבורא יתברך ויתעלה בטל לא יעשה דבר בשום פנים ולא יתחדש מתחדש בזמן הקדמון עד שלא סר וארך המשך מציאות הקדמון אשר אין לו תכלית לא יעשה דבר ויהיה הש"י זמן בב"ת יושב ובטל וכאשר היה אתמול התפתח זה המציאות מה שלא היה קודם, ואפילו תאמר שהשם ית' ברא עולמות רבים קודם זה על מספר מלא כדור הגלגל חרדל היה זה בהצטרף אל מציאותו יתעלה כאלו אמרת שהשם ברא העולם אמש, שאנחנו כשנקיים שזה המציאות היה אחר ההעדר אין הפרש בין שתשים היות זה אחר מאות אלפי אלפים מן השנים או אחר זמן קרוב מאד וזה ג"כ ממה שירחיק בו מי שיאמין קדמות העולם:

עוד עשו ראיה האומרים בקדמות מה שהוא מפורסם באומות כלם מן העולם, למה שכל האומות שמו השמים משכן לו יתעלה ולמלאכים וייחסום לו להורות על התמדתם כי למה שהיה האל יתעלה נצחי וקיים שמו השמים כסא כבודו ואמרו שהם נצחיים כמוהו ולמה שכל האומות מסכימים שהש"י שוכן בשמים יחוייב שיהיו מתמידים כמוהו, וזהו הדבר אילו היה מפורסם בהנחה לא היה מפורסם בכל האומות ולכן היה הוא דבר טבעי לא מונח. והביא בזה השער גם כן ענינים מזה המין על חזוק הדעות אשר אמתהו העיון במפורסמות, באמרו שהכלדיים הראשונים שהיו במצרים היו מאמינים שהשמים קדומים:

פרק טו

כוונתי לבאר בזה הפרק שאריסטו אין לו מופת על קדמות העולם לפי דעתו ואינו בזה טועה שהוא עצמו יודע שאין מופת על זה ושהטענות והראיות אשר יאמר אותם הם אשר יראו ותטה הנפש אליהם יותר והם יותר מעטי הספקות כפי מה שיחשוב אלכסנדר למה שאריסט"ו למד בני אדם דרכי המופת וסדריו ותנאיו, ואחר שהדבר כן שאריסט"ו לא יחשוב שעשה מופת, אמר הרב כי אשר הביאו לגלות ולומר שלא עשה מופת, למה שיחשבו האחרונים הנמשכים אחר הפילוסופים שאריסט"ו עשה מופת חותך אין ספק בו וירחיקו לחלוק עליו:

והנה הרב מבאר מדברי אריסט"ו שאין עליו מופת, כי אלו היה אצלו מופת לא היה מביא ראיה בהיות מי שקדם מן הטבעיים מאמין בו, כי כל מה שיתבאר במופת לא תוסיף אמתתו ולא יהיה חזק האמת בו בהסכים החכמים עליו ולא תחסר אמתתו ולא יחלש האמת בחלוק אנשי הארץ כלם עליו, ולמה שאריסט"ו קיים שהעולם קדמון בדעות הקדמונים אם כן אין לו מופת:

עוד הביא הרב ראיה שנית ממה שאמר אריסט"ו בשמים והעולם כשהתחיל לבאר שהשמים בלתי הווים ולא נפסדים וכו' עד אמרו ואנחנו כשנעשה זה יהיה מאמרנו אז אצל מטיבי העיון יותר מקובל ויותר מרוצה עד אמרו זה תורף דברי זה האיש, ומאלו הדברים ביאר הרב שאריסטו לא עלה על דעתו שיש מופת על קדמות העולם, והביא גם כן ראיה הרב מדברי אריסטו בספר הנצוח וז"ל, מהמדברים אשר אין לנו בהם טענה או הם גדולים אצלנו מאמרנו בהם למה זה כך קשה מאמרנו אם העולם קדמון או לא, זה תורף לשונו עם שאבונצ"ר פי' בו פירוש אחר למה שהוא האמין כי אריסט"ו אינו מסופק בקדמות העולם:

ואמר שביאר בזה הפרק שאריסט"ו לא יחשוב שבא מופת שהעולם קדמון, למה שרבים מהחושבים שהם משכילים אע"פ שאינם מבינים דבר מהחכמות יגזרו בקדמות העולם למה שקבלו שאריסט"ו ומפרשי ספריו היו חכמים גדולים ונתפרסמה חכמתם, ולמה שאלו מאמינים לפי דעתם קדמות העולם קבלו הם שהעולם קדמון וישליכו דברי כל הנביאים, והיה זה בעבור שהנביאים דברו על דרך הגדה ולא הביאו מופת על מאמריהם, וזה לא היה בעבור שלא ידעו מופת עליהם אלא שדברו עם ההמון ודברו דרך הגדה בשם האל:

פרק טז

זה הפרק אבאר בו מה שאאמינהו בזאת השאלה, יאמר הרב כי האנשים יתחלקו לג' חלקים, מהם שהאמינו שיש מופת על חדוש העולם, ואמר כי אינו כן כי המדברים אשר עשו ראיות על חדוש העולם הם הטעאות וכל מה שמביא להאמין החדוש באותם הדרכים הוא מחליש אמונתו למה שיוכל האדם לבטל אותם הטענות. ויש חלק אחר שמאמינים שיש מופת חותך על שהעולם קדמון כמו מפרשי ספרי אריסט"ו. והרב המורה מאמין שהם טענות ישיגום ספקות עצומות וכי העולם כבר אפשר שיהיה מחודש, כי הראיות כלם מהפילוסופים ימצא לטענות ההם כלם פנים יבטלום, וכאשר היתה זאת השאלה קדמות העולם או חדוש אפשרית, היתה אצלו מקובלת מצד הנבואה תבאר ענינים אין בכח העיון להגיע אליהם כמו שאבאר שהנבואה לא תתבטל אפילו לדעת מאמיני הקדמות, ואחר שאבאר אפשרות מאמרנו ר"ל היות העולם מחודש אתחיל להכריעו על זולתו בראיות העיוניות ג"כ בהכריע המאמר בחדוש על המאמר בקדמות, ואבאר כי כמו שיתחייב לנו קצת הרחקה באמונת החדוש כן יתחייב הרחקה יותר גדולה באמונת הקדמות, ובפרק הנמשך לזה ימציא הרב דרך לבטל ראיות כל מי שימציא ראיה על קדמות העולם:

פרק יז

כל מתחדש היה אחר שלא היה וכו', אחר שהניח הרב זאת ההקדמה שהיא גדולה ויקרת הערך והוא מושכל ראשון, כי אין לעשות ראיה מהדבר הנשלם לדבר החסר ולא מהדבר החסר למה שהוא נעדר, הביא הרב משל נעלה כדי לבאר מה שכתב, ואמר ונניח במה שהמשלנו שאיש שלם במדע המוטבע באדם נולד ומתה אמו אחר שהניקתהו חדשים וכו' עד יורה על היותו מחודש. וזה שוא ודבר כזב כי טבע העולם לא יורה זה. כבר הודעתיך שאני לא אומר זה עם שרבים מהמדברים אמרו שטבע העולם יורה על חדושו וזה אינו דעת הרב, ואחר שהניח זאת ההקדמה שב לבטל שרשי דרכי הפילוסופים ואיך לא יתחייב מהם מאומה בשום פנים אחר שטענותיו שהעולם בכללו המציאו השם יתברך אחר ההעדר ונתהווה כמו שתראהו. והנה ראשונה השיב הרב לטענה הנלקחת מטבע ההיולי הראשון והתחיל להביא ראיות ע"ז מן הדברים ההווים הנפסדים ולבאר המנע היותו, וזה אמת שאנחנו לא אמרנו שהחומר הראשון נתהווה כהתהוות האדם מן הזרע או נפסד כהפסד האדם אל העפר, אבל אמרנו שהשם המציאו מלא דבר והוא כפי מה שהוא אחר המצאו, ר"ל היות מתהוה ממנו כל דבר ויפסד אליו כל מה שנתהווה ממנו ולא ימצא ערום מצורה, ועדיו יגיע תכלית ההוייה וההפסד והוויית העולם לא נתהוה מדבר, וכן כשיפסד לא יפסד אל דבר אבל נברא מהעדר הגמור, וכן כשירצה בוראו יעדרהו בהעדר הגמור במוחלט, הרי יתבאר שלא יתחייב מהיות הנה היולי נמצא שיהיה העולם קדמון, וכן נאמר בתנועה כשהוא הביא ראיה מטבע התנועה שהוא בלתי הווה ולא נפסדת, והענין אמת שאנחנו נאמר כי אחר המצא התנועה זה הטבע המיושב אשר היא מיושבת עליו לא ידמה הווייתה והפסדה הווייה כללית והפסד כללי כהויית התנועות הפרטיות ההוות, וכן ההקש בכל מה שיתחייב לטבע התנועה, וכן אומר בתנועה הסבובית אשר בעבורה חשבו שהעולם קדמון, כי האמת כי אחר שהמציא הגשם הכדורי המתנועע בסבוב לא תצויר בתנועתו התחלה, וכן נאמר באפשרות המתחייב שיקדם בכל מתהווה כי זה אמנם מתחייב בזה הנמצא המיושב אשר כל מה שיתהווה בו אמנם יתהווה מנמצא אחר, אמנם הדבר הנברא מהעדר אין שם דבר נרמז אליו וכו', וכן נאמר בהוויית השמים אין הפוך בהם וזה האמת אלא שאנחנו לא אמרנו שיתהוו השמים כהתהוות הסוס והחמור ולא אמרנו שהרכבתם תחייב להם הפסד כצמחים וב"ח מפני ההפך אשר בהם, ועיקר הדבר מה שזכרנוהו כי הנמצא בעת שלמותו ותמותו לא יורה הענין ההוא הנמצא לו על ענינו קודם שלמותו, ולמה שבעלי החדוש ימצאו על שתי דעות, אם דעת יראה שהדברים נבראו ראשון ראשון כמו שיראה

מפשטי הכתוב, או דעת שהדברים נבראו כלם כאחד כמו שהוא הדעת האמתי, והסדר הנמצא בהם הוא סדור טבעי וסדור בסבה לא סדור זמני, יאמר הרב כי שתי הדעות לא יזיקו לנו אחר שאין ראוי שילקח ראיה מהטבע המיושב לקודם שלמותו והשלמתו. ואמר הרב וצריך שתזהר בזה הענין שהיא חומה גדולה בניתיה סביב התורה מקפת בה מונעת אבן כל משליך אליה:

אמר שם טוב מה נפלא דרך הרב באלו הדברים, כי בטל מעלינו דרכי הפילוסופים מבלתי שיתבטל טבע המציאות המיושב כמו שעשו המדברים והניח הדברים כמו שהם, וא"כ כל מה שיאמר אריסט"ו אחר הווית העולם הוא אמת ויציב ונכון וקיים. ומשה רבינו ע"ה אדון הנביאים והחכמים היו מלמדים אותו הדרך מבלתי שתמצא כפירה כנגד יסודות התורה, כי אמת הוא כי אחר שנתהווה ההיולי הראשון אינו הוא הווה נפסד, והוא קיים, והוא ראש לכל הדברים ההוויים הנפסדים, וכל הדברים יתהוו ממנו וכל הדברים ישובו אליו, וזה הלמוד הוא מורגל ומושכל ואין בו הכחשה ליסודי התורה, אלא כי אריסט"ו יאמר כי זה היה תמיד ואנחנו המאמינים תורת משה רבינו ע"ה נאמר שנתהווה מהעדר ונתהוה אחר שלא היה, אבל אחר הוויית העולם מה שיאמר אריסט"ו בהיולי הראשון נאמר אנחנו כל קהל עדת ישראל, וכן מ"ש אריס"טו בשלא ימצא תנועה אלא אם לא תקדם לה תנועה וכל התנועות יעלו אל תנועת הגלגל והגלגל מתנועע בסבוב והיא בלתי הווה ולא נפסדת, זה אמת אחר הוייתה כי אין שום תנועה פרטית מאלו התנועות ההוות והנפסדות שלא יעלו לתנועת הגלגל ותנועת הגלגל מתנועע בסבוב ובתמידות מבלתי שיפסד אותה התנועה, א"כ אחר הויית העולם זאת התנועה היא בלתי הווה ולא נפסדת, וכל התנועות יעלו אליה והיא תנועה תמידית שהקב"ה הוא יניע אותה תמיד, א"כ למוד אריסט"ו הוא מסכים עם התורה אחר הוויית העולם, אלא שמתחלף ממנה שהוא אומר שלא נתהוה כלל, ואנחנו נאמין שהוא מחודש אחר שלא היה דבר מתנועע כלל, ושהשם יתעלה המציא זאת התנועה והמתנועע בה. וכן מה שאמר' אריסט"ו כי כל מחודש אפשרית חדושו קודם חדושו בזמן, זה דבר מבואר בענינים הפרטיים כי לא יתחדש שום דבר אם לא בהיות לו אפשרות קודם, ואם האפשרות יקדם לו יקדם הזמן והזמן הוא נמשך לתנועה א"כ הדברים הם קדומים, וכן ג"כ כי זה האפשרות לא ימנע אם יהיה מחודש או נצחי, ואם יהיה מחודש קודם התנועה תהיה תנועה, ואם יהיה נצחי למה יתחדש עתה ולא חדשו קודם, זה ביאור מופתי ומורגש אחר הוויית העולם אבל קודם הוויית העולם אחר שנתהווה מהעדר לא יתחייב מה שיאמר אריסט"ו, וכן הענין בכל הדברים כמו שאמר הרב, א"כ כל מה שאמר אריסט"ו

אנחנו מסכימים עמו לאחר שנתהוה העולם, ואמנם קודם שנתהוה לא יתחייבו (בטול) מאמריו, ולכן נקבל מה שאמרו משה רבינו ע"ה ואברהם אבינו:

אמר שם טוב, דע אתה המעיין כי הפועלים ימצאו על שלשה דרכים, והשנים גלויים ומבוארים והשלישי הוא נסתר ונעלם ממנו למה שלא היה אלא פעם אחד, הפועל הראשון הוא הפועל הדברים המקריים כמו האדם אשר הוא רוקם צורה אחת, כי זה הפועל לא יעשה שום צורה ולא חומר אלא יפעל דברים מקריים, וזה הפועל מקריי לא יוכל לפעול שום צורה אלא דברים מקריים והם ציורים כוללים, הלא תראה המצייר אשר יצייר צורת האדם על כותל לא יעשה שום צורה ולא שום חמר אבל מחמר הדברים וצורותיהם יעשה דברים מקריים, כי לצורת האדם המצויירת בכותל או בלוח אין לה שום חיות ולא שום נפש אלא התמונה והתואר שהם דברים מקריים, ויש פועל אחר גבוה מזה והוא הפועל בטבע כי יתן הצורה בחמרים ויביא הצורות וימשכו ממנו המקרים ג"כ מדם נדות והשכבת זרע יעשה הטבע זאת הבריה הנפלאת מה שלא יוכל שום משכיל לשער שהיה אפשר להתהוות מזה החומר הפחות הבעל חי השלם וכל שכן האדם וכן יעשה מגרגיר אחד צמח נפלא ומעולה. והנה הויית הדברים הטבעיים הם רבים ונכבדים שחכמי לב יתמהו כמו שאמר נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד, ועם כל זה הטבע לא יוכל לברוא שום דבר אם לא יהיה דבר מדבר כי הצמחים יתהוו מהגרעינים והבעלי חיים מהזרעים והיסודות והמתדמי החלקים כולם יתהוו מדבר, ויש פועל אחר יותר גדול מזה שהוא האל יתעלה שברא כל הדברים מהעדר הגמור וברא החמר והצורה והמקרים הנמשכים. והנה הפועל המלאכותי לא יוכל לעשות מה שפעל הפועל הטבעי והפועל הטבעי לא יוכל לפעול מה שיפעול הפועל האלהי והפועל האלהי מדרגתו יותר עליונה מכלם ולכן נאמר הצור תמים פעלו, כי פעל המורכב החמר והצורה והמקרים הנמשכים ולכן נאמר אין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו, ולמה שזאת ההוייה היא כשנתהוה העולם כי ברא הכל מהעדר המוחלט ולא נתהוה אחר כך שום הוייה כללית ואלו הדברים לא יתהוה אלא מחמר ולא יתהוו אלא בתנועה ובזמן ולא יתהוו מבלי שיקדם להם אפשרות ונושא האפשרות, חשבו שהויות הכל ידמה להויית החלק, ואמר הרב שאין הדבר כן כי אף שיצדק בהויות החלקים לא יצדק בהויית הכולל כפי המשל אשר הביא הרב והוא משל נפלא ראוי להתבונן בו כי לא יכנס שם ערל וטמא, ישתבח מי שנתן לנו מורה צדק. והנה כבר בטלנו הראיות אשר הביאו עלינו מטבע המציאה, ולא נשאר בזה השער אלא שיביאו לנו ראיה על המנע היות העולם מחודש לא מטבע המציאות אבל ממה שיחשבהו השכל בחק השם והם הדרכים השלשה ושהם יעשו

בהם ראיות על קדמות העולם מצד האל יתעלה, והנה אראה לך אופני הספוק עליהם עד שלא תתאמת ראיה בשום פנים מהם, בפרק הבא:

פרק יח

הדרך הראשון אשר יזכרו, שיתחייב לנו בו כפי מחשבותם, שהשם יצא מהכח אל הפועל כשיהיה פועל עת אחת ולא יפעל עת אחרת, וסתירת זה הספק מבוארת מאד וכו', כי זאת ההקדמה אמנם יתבאר במופת בבעלי חומר והיא אמתית, אבל מה שאין לו גוף ואין לו חמר כבר פעל עת ולא יפעל עת אחרת ואין זה שנוי בחק הנפרד ולא יציאה מהכח אל הפועל, והראיה על זה השכל הפועל כי הוא יפעל עת זולת עת, כי ידוע הוא כי השכל הפועל לא יעשה תמיד, כי כשהחמרים לא יוכנו לקבל הצורה מנותן הצורות לא יפעלם הוא, וכאשר יוכנו החמרים יקבלו השפע ממנו, והם צורות הדברים, ואינו יוצא בעבור זה מהכח אל הפועל בעצמו, וכן השם יתעלה יפעל עת ולא יפעל עת אחרת ואינה יציאה מהכח אל הפועל. ואם יאמר אומר שבזאת התשובה יש קצת הטעאה, כי השכל הפועל יעשה עת ולא יעשה עת אחרת בעבור החמרים שלא יוכנו, ואמנם השם יתעלה שאין שום מונע לפעלו ויפעל עת ולא יפעל עת אחרת, יחוייב שיצא מהכח אל הפעל בעצמו, ויצטרך אל מוציא. אמר הרב בתשובת זה הספק העצום כי לא היתה כוונת הרב להגיד הסבה אשר בעבורה יעשה הבורא בעת אחת ולא יעשה בעת אחרת, ולא חייבנו בזה המשל ואמרנו כי כמו שהשכל הפועל יעשה עת אחת ולא יעשה בעת אחרת והוא נפרד, כן השם יתעלה, שנקיש פעולת השכל הפועל לשם יתעלה, לא אמרנו זה ולא עשינו זאת ההטעה, כי אם היה הדבר כן יהיה השם יתעלה פועל בחמרים ובזולת חמר לא יפעל, ויהיה מדרגתו מדרגת השכל הפועל יעשה בעת אחת ולא יעשה בעת אחרת, וכבר ביארנו למעלה שזה שקר, אבל אשר חייבנו והוא חיוב אמתי שהשכל אשר אינו גוף ולא כח בגוף אע"פ שיעשה עת ולא יעשה עת אחרת היתה הסבה אי זה דבר שיהיה, לא יאמר בו שיצא מהכח אל הפעל ולא שיהיה בעצמו אפשרות ולא שהיה צריך למי שיוציאנו מהכח אל הפועל, ואמנם הסבה אשר בעבורה פעל השכל הפועל בעת אחת ולא יפעל עת אחרת היתה הכנת החמרים, והסבה אשר בעבורה לא יפעל השם יתעלה תמיד היה רצונו הקדום, הנה כבר נדחה מעלינו הספק הגדול אשר ספק עלינו בקדמות העולם, אחר שאנחנו נאמין שהוא יתעלה לא גוף ולא כח בגוף, ולזה לא יתחייב לו שנוי כשעשה אחר שלא עשה:

אמר שם טוב העולם אי אפשר שיהיה קדמון, כ"א היה הדבר כן לא היה פועל, כי מה שיפעל עתה היא התנועה ויקרא מניע ולא עושה, ואם (אשר) הוא פועל כמו שהסכימו

רוב הפילוסופים יתחייב שיפעל עת ולא יפעל עת אחרת, ואם יהיה השם פועל תמידי יהיה העולם קדמון, וזה בלתי אפשר כמו שאנחנו עתידים לבאר ביאור מיוחד ע"ז הדרוש, ואם הוא בלתי פועל תמידי ויחוייב מצד עצמותו שיהיה פועל, א"כ יתחייב שיפעל עת זולת עת מבלתי שימצא שם יציאה מן הכח אל הפועל, ואם הדבר כן כבר נדחה ממנו זה הספק הגדול, ולהורות זה כי השכל הפועל יפעל בעת זולת עת בלי שיצא מהכח אל הפועל בעצמו, והגשמים יפעלו עת זולת עת מעצמם בעבור יציאתם מהכח אל הפועל, קדם הרב לבאר השפע בפרקים שעברו, לומר כי השם יתעלה כבר איפשר שיפעל עת ולא יפעל עת אחרת מבלתי שיוציאו מהכח אל הפועל מוציא זולתו. ואמר בסוף והבן זה, אם בעבור מה שאמרנו כי ראוי להבין מה שיש בהקדמתו מן הספק כדי להתירו, או בעבור מה שאמר בזה הפרק כי זה אמנם יצדק כאשר הוא מוציא מן הכח אל הפועל בעצמו והם הגשמים, אמנם הנבדל אינו מוציא מהכח אל הפועל אף שיפעל עת ולא יפעל עת אחרת:

הדרך השני הוא אשר חייב בו קדמות העולם להעלות המביאים והמתחדשים המונעים בחקו יתעלה, והתרת זה הספק כבדה מאד והיא דקה ושמענה כו':

הדרך השלישי הוא אשר יחייבו בה קדמות העולם, להיות כל מה שחייבתו החכמה שיוציא כבר יצא וחכמתו קדומה בעצמו יהיה המתחייב ממנו קדמון כו'. אלא שאנחנו נסכל סכלות גמורה דרך החכמה ההיא ומשפטה אחר הרצון, ר"ל שעצמו הוא חכמתו וחכמתו הוא רצונו וכמו שנסכל עצמו כן נסכל חכמתו ורצונו, ואמרו תפול זאת ההרחקה, ר"ל שזאת ההרחקה תהיה נפסדת ונופלת כשנדבר העיון בהשגחה, ואמנם מה שהביאו ראיה שהעולם קדמון מהסכם האומות משכון המלאכים בשמים ומהיות האל בשמים וכן נראה מהכתוב באמרו והשמים כסאי אין זה לראיה על קדמות השמים כו', ואחר שבארתי לך אפשרות טענתנו ושאינה נמנעת כמו שיחשוב מי שאמר בקדמות, אשוב ואבאר הכרעת דעתנו בעיון ואראה מה שיתחייב לדעתו מן ההרחקה בפרקים הבאים:

פרק יט

כבר יתבאר לך מדעת אריסט"ו ומדעת כל מי שיאמר בקדמות העולם שהוא יראה שזה המציאות היה מאצל הבורא על צד החיוב, ושהוא ר"ל שהשם יתעלה עלה והעולם עלול, וכן ותחייב כמו שלא יאמר למה נמצא השם יתעלה ואיך נמצא אחר שהוא קדמון והוא נמצא תמידי ואין לו סבה למציאותו, אם כן לא יאמר בו למה היה אחד ובלתי גוף, שזה מחוייב שימצא כך. כן לא יאמר בעולם בכללו ר"ל השם יתעלה עם המציאות

כלו למה נמצא או איך נמצא כי זה כלו מחוייב שימצא כך, ר"ל העלה והעלול שהוא השם יתעלה וכל מה שזולתו, ואי אפשר בהם העדר כלל ולא שנוי ממה שהם עליו, ואם הדבר כן יתחייב מזה הדעת חיוב התמדת כל דבר על טבעו ושלא ישתנה בשום פנים דבר מהדברים מטבעו, כי אחר שהסבה אי אפשר בו השנוי בשום פנים גם המסובב לא ישתנה, ושקר שישתנה המסובב ולא ישתנה המסבב, ולפי זה הדעת יהיה שנוי דבר מהנמצאות מטבעו נמנע אחר שהשם יתעלה שהוא הסבה אי אפשר בו השנוי ולא יהיו אם כן אלה הדברים כלם בכוונת מכוין בחר ורצה שיהיה כך שאם היו בכוונת מכוין כבר היו בלתי נמצאים כן קודם שיכוונו ולא היו מחוייבים שיהיו עכ"פ וזהו מה שיחייבהו אריסט"ו וכל מאמיני הקדמות לפי דעת הרב, אמנם לפי דעתנו אנחנו הענין מבואר שהם בכוונה אחר שהם מחודשים ונמצאו אחר שלא היו לא על צד חיוב, שאם היו על צד חיוב היו נמצאים תמידיים, ואף שדעתנו שאלו הדברים היו בכוונה ר"ל שהנמצאות נאצלות מהבורא לא על צד החיוב, אלא שכיון שיהיו על זה התאר לא נתיר שיוכל לעשותם בכל ענין כמו שיתירו המדברים, למה שאנחנו מאמינים שיש טבע לנמנעות קיים אי אפשר בטולו, והנה השם פעל זה העולם על זה התואר בכונה כמו שיהיו הכוכבים מתחלפי ההנחה והמצב, וזולת זה נתבאר מזה שמאמיני הקדמות מאמינים שכל הדברים הם מחוייבים והם הכרחיים ולא נאמר למה יהיו נמצאים אחר שלא נתהוו, ואמנם הדעת השני שהוא דעתנו הוא שנשאל למה היו נמצאים אחר שלא היו נמצאים ולמה היו בזה התואר ולא היו בתואר אחר, ואחר זאת ההנחה יאמר הרב שמציאות זה העולם יורה לנו על שהוא בכוונת מכוין. והנה המדברים ישתדלו לבאר שזה העולם יורה על שהוא בכוונת מכוין אלא שהם יראו שהש"י יוכל על הנמנעות ובטלו טבע המציאות, והרב יקיים ההתייחדות במה שצריך שיקויים בהקדמות פילוסופיות לקוחות מטבע המציאות אחר שיקדים הקדמה, והוא שהחמר משותף בין דברים משתנים בפנים מאופני השנוי, ואי אפשר בהכרח מבלי סבה אחרת חוץ מהחמר ההוא אשר חייבה היותו קצתו בתואר אחד וקצתו בתואר אחר, או סבתו על מספר המשתנים, וזאת ההקדמה מסכים עליה מי שיאמין הקדמות ומי שיאמין החדוש, ואחר זאת ההקדמה אתחיל לבאר מה שכוונתי לבארו לפי דעת אריסט"ו, והנה אריסט"ו ביאר לנו במופת על היות חמר מה שתחת גלגל הירח חמר אחד משותף, אם כן מה עלת התחלף אלו המינים הנמצאים אחר שהחמר אחד ומה עלת התחלף אישים כל מין ומין מהם, ונתן סבה לזה על צד החיוב כמו שתראה מדברי הרב, אחר כך שאלנו לאריסט"ו ואמרנו לו החמר הראשון למה קבל ההיולי צורות מתחלפות כי אחר שהיה עלת ההתחלפות שנוי מזג המורכבות מן החמר

למה היה החמר אשר במרכז ארץ ואשר למעלה ממנו מים ואשר למעלה ממנו אויר ואשר למעלה ממנו אש, ונתן גם כן סבה נפלאת לזה ע"צ החיוב. אחר כך שאלנו לו שאלה שלישית השמים וחמר שלהם וחמר היסודות אם הוא אחד אם לא, ואמר שאינו אחד אבל החמר הוא אחר וצורות אחרות והגשם נאמר על הגשמים אשר אתנו ועליהם בשתוף השם, וכבר התבאר כל זה במופת. ואחר שהונח זה רצה הרב לבטל מה שאמרו הפילוסופים בטבע ההתיחדות בעולם הגלגלים, והתחיל ואמר ומהנה שמע מה שאומר אותו אני אתה המעיין במאמרי, וכבר ידעת כי בהתחלפות הפעולות יתבאר התחלפות הצורות, וכאשר היתה תנועת היסודות תנועה ישרה ותנועות הגלגלים סבובית יתבאר שחמריהם מתחלפים, ולמה שהיסודות יתנועעו תנועה ישרה ויתחלפו בצד תנועתם יודע שחמרם אחד ויש להם צורות מתחלפות, ובזה נודע כי היסודות הם ארבע, ועל זה הצד מן הראיה בעצמו יתחייב גם כן שיהיה חמר הגלגלים כלם אחד אחר שכלם יתנועעו בסבוב וצורת כל גלגל מתחלפים לצורת הגלגל האחר למה שימצא בהם שני חלופים. החלוף הראשון שמהם יתנועעו ממזרח למערב ומהם ממערב למזרח. והחלוף השני כי תנועותיהם מתחלפות במהירות ואיחור, יתחייב שישאל גם כן אחר שזה החמר משותף לכל הגלגלים כבר יתייחד כל נושא מהם בצורה אחת בלתי צורת האחר, וישאל לו שיאמר מי הוא מייחד אלו הנושאים ומכינם לקבל צורות מתחלפות, היש אחר הגלגל דבר אחר ייחד לו ההתייחדות רק השם יתעלה, ואחר שהשם יתעלה הוא סבה ראשונה פשוטה לא ימצא שום דבר שייחד כל הגלגלים בצורות מתחלפות אלא כוונתו ורצונו, ואם הדבר כן שהוא פועל בכוונה יתחייב שיהיה העולם מחודש, וזהו מה שהיתה כוונת הרב מתחלת הענין. והנה אריסט"ו רצה לסדר לנו מציאות הגלגלים כמו שסדר לנו מציאות כל מה שתחת הגלגל עד שיהיה הכל על צד החיוב הטבעי לא על צד כוונת מכוין כאשר רצה וייחד מייחד על אי זה פנים שאהב ולא ישלם לו לעולם, וזה שהוא השתדל על שלשה דברים גדולי הערך לתת עלה להם, ראשונה למה יתנועע הגלגל העליון מן המזרח ולא יתנועע מן המערב ושאר הגלגלים יתנועעו מן המערב למזרח, והשתדל לתת עלה להיות קצתם ממהר התנועה וקצתם מאחר, ונתן הסבה בזה לפי סדר הנחתם מן הגלגל העליון, וישתדל שלישית לתת סבה למה היו בשבעה גלגלים שבעה כוכבים בכל גלגל וגלגל כוכב אחד, וזה המספר הגדול מן הכוכבים בגלגל אחד עד שיסדר לנו הענין הסדור טבעי על צד החיוב, אלא שלא נשלם לו דבר מזה כי כל מה שביארו לנו מתחת גלגל הירח נמשך על סדר מסכים למציאות מבואר העלות ואפשר שיאמר בו על צד החיוב מתנועת הגלגל וכחותיו, אמנם כל מה שזכרו מעניני

הגלגל לא נתן בזה עלה מבוארת ולא נמשך הענין על הסדר כמו שאמר, שהסבה שנתן במהירות התנועה אינה סבה למה שאנחנו נראה שהממהר התנועה למעלה מהמתאחר, ומהם מה שמתאחר התנועה למעלה מן הממהר התנועה, ומהם מי שתנועותיהם שוות אע"פ שקצתם למעלה מקצתם וענינים אחרים עצומים מאד בחק היותם על צד החיוב, והנה אריסט"ו ראה חולשת מאמריו באלו הדברים וסבותיהם, והביא הרב ראיה לזה מההקדמה אשר עשה קודם חקירת אלו הדברים, ומה מאד הטיב הרב לפרש כפי שכלנו וחכמתנו ודעתנו. והנה כל מה שנתן מהסבות בתנועת הגלגלים במהירותם ולמה יתנועע הגלגל העליון מן המזרח אל המערב ושאר הגלגלים מהמערב אל המזרח לא נתן סבה, כי כבר ימצאו גלגלים זולת הגלגל הראשון יתנועעו מן המזרח אל המערב והיה ראוי גם כן שיהיו ממהרי התנועה כפי שרשיו, והנה לפי דעתנו האומרים בחדוש יקל זה כלו וימשך לפי שרשנו, שאנחנו נאמר שיש מייחד ייחד כל גלגל כמו שרצה מצד התנועה ומהירותה אלא שאנחנו נסכל אופני החכמה בהמציא זה, ולא יוכל אדם גם כן למצוא סבה מייחדת טבעית זולת כוונת המכוין למציאות הכוכבים, וזה שהיות הגלגל מתנועע תמיד והכוכב עומד תמיד מורה על שחומר הגלגלים אינו חמר הכוכבים וגם בהיות הגלגל ספיריי והכוכבים מאירים יורו על היות מחמרים מתחלפים. סוף דבר שני גופים מתחלפים קבוע אחד משניהם באחד בלתי מעורב אבל נגבל במקום ממנו מיוחד מדובק בו באין כוונת מכוין פלא, והמשל בזה אם אתה תכנס בבית אחד ותמצא בה חלופים רבים וכלם נמצאו לתכלית ושיהיה נמצא זה בלי כוונת מכוין עד שימצא בה עליות מרווחות ועליות קצרות, וימצא בו מטה ושולחן וכסא ומנורה וכלים מכלים שונים, ושימצא זה מבלי סבה שיכוין לעשות זה הבית זה פלא, ולכן אמר הרב ויותר נפלא מזה אלה הכוכבים הרבים אשר בשמיני כלם כדוריים קצתם קטנים וקצתם גדולים כוכב אחד הנה ואחר ברוחק אמה כפי ראות העין ועשרה נקבצים וחתיכה גדולה מאד אין דבר בה, מה הסבה המיחדת לזאת החתיכה בעשרה כוכבים והמיחדת לאחרת להעדר הכוכבים, ועוד גשם הגלגל כלו גשם אחד פשוט אין חלוף בו, ולאיזה סבה היה זה החלק מן הגלגל ראוי לזה הכוכב הנמצא בו מהחלק האחר, זה כולו וכל מה שהוא ממינו אמנם ירחק מאד גם יקרב לנמנעות כשיאמין שזה כלו יהיה על צד החיוב, אבל כשיאמין שזה כלו לכוונת מכוין לא יתחבר לזה הדעת דבר מן התימה ולא ריחוק כלל, ולא ישאר מקום חקירה אלא מה הסבה בכוונת זה, ואשר ראוי שיודע על זה הכלל שזה ענין כלו לא נדעהו ואין פועל בו לבטלה, ולמה שהיה הדבר כן נמצא הנביאים כלם לקחו הגלגלים והכוכבים מופת על מציאות השם בהכרח, ובא בענין לאברהם בחינתו בכוכבים כמ"ש

חז"ל ראה בירה דולקת אמר א"א לבירה זו מבלי מנהיג ענהו הש"י אני הוא המנהיג, ואמר ישעיה מעורר על זאת הראיה שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה, וכן ירמיה אמר עושה שמים, ואמר אברהם ה' אלהי השמים, ואמר אדון הנביאים רוכב שמים כמו שבאר בפ' רכב, שממנו יודע שיש אלוה מנהיג העולם, וזו היא הראיה האמתית אשר אין ספק בה, והוא כי התחלפות תנועות הגלגלים והיות הכוכב קבוע בגלגלים יורונו על מציאות השם, ואמנם שאר החלופים אע"פ שהחמר שלהם אחד לא יוכל להשים מיחדם כחות הגלגלים והנחת החמר מן הגלגל כמו שלמדנו אריסט"ו, אמנם החלופים הנמצאים בגלגלים ובכוכבים מי מיחדם. ואם יאמר אומר השכלים הנפרדים, לא הרויח בזה המאמר מאומה, כי השכל הנבדל אינו גשם שיהיה להם הנחה מן הגלגל ולמה יתנועע זה הגלגל תנועתו התשוקית לצד שכלו הנפרד והאחר למערב, התראה השכל האחד בצד המערב והאחר בצד המזרח והיות זה ממהר וזה מאחר, וא"א שיאמר בהכרח מבלתי שיאמר שטבע הגלגל בעצמו חייב שיהיה כן, וישאר שיהיה החמר שלהם אחד באיזה דבר א"כ יתייחד זה בטבע מבלתי טבע האחר והיתה בו תשוקה אחת תחייב לו זה מין מהתנועה מתחלפת לתשוקת האחר, אשר חייבה לו מין תנועה אחרת, זה א"א מבלתי מייחד בהכרח הנה כבר הוצאתנו זאת הבחינה אל המחקר על שתי שאלות, אחת מהם הבמציאות זה ההתחלפות יתחייב שיהיה זה בכוונת מכוין בהכרח לא על צד החיוב או לא יתחייב, כי כבר ימצא בו התחלפות ויהיה על צד החיוב לא בכוונת מכוין, והשאלה השנית האם בהיות זה בכוונת מכוין ייחד זה הייחוד יתחייב שיהיה מחודש אחר ההעדר או לא יתחייב, כי כבר אפשר שיהיה בכוונת מכוין ויהיה העולם קדמון, והנה אנחנו בזאת החקירה לפי שמצאנו פילוסופים שאמרו שכל זה העולם הוא בכוונת מכוין והוא קדמון, והנה הרב יתחיל לבאר שתי השאלות האלה בפרקים הבאים ולביאור זה הקדים פרק העשרים שהוא זה הפרק הבא אחר זה:

פרק כ

אריסט"ו ביאר שהענינים כלם אינם נופלים במקרה וכו', כבר ידעת ממה שקדם שהרב המורה הניח שתי שאלות, האחת מהם אם העולם נמצא עלול מהשם ית' על צד החיוב או היה בכוונת מכוין, הב' זה הייחוד הנמצא בעולם יתחייב שיהיה מחודש אחר ההעדר או לא יתחייב, והנה השאלה הראשונה יתבאר בפרק כ"ב, והשאלה השנית בפרק כ"א, ובזה הפרק רצה לבאר שהעולם יש לו סבה על צד הכוונה, ושאריסט"ו יאמין שהוא כלו על צד החיוב ושאי אפשר שיתחברו הכוונה והחיוב, ובפרק כ"א יבאר שקצת מהפילוסופים יראו שהעולם נתחייב מהאל ע"צ החיוב וע"צ הכוונה, שקצת מאחרוני

הפילוסופים נחלקו עם אריסט"ו רבם למה שאריסט"ו לא אמר אלא ע"צ החיוב לא ע"צ הכוונה. והתחיל ואמר, אריסט"ו יבאר שהענינים הטבעיים כלם אינם נופלים במקרה ובהזדמן, ר"ל שהויית זה העולם לא היה כמו שיתחדש בזה העולם דברים רבים באים במקרה ובלי סבה כמו האצבע הששי שהוא במקרה ונתחדשו דברים גם כן מקריים שלא יכוין האדם אליהם, ואמר כי כל הנמצאות הטבעיות לא נפלו במקרה, ומופתו על זה כמו שזכר:

וזה כי הענינים המקריים אינם תמידיים ולא מאודיים, ר"ל על הרוב וכל מה שהוא כן אינו במקרה כי המקרה הוא על המעט כמו שהתבאר בפרק שני מהשמע אם כן הדברים הטבעיים אינם במקרה. ואמנם שהשמים אינם במקרה למה שהם לא ישתנו ממה שהם לא בעצמם ולא בשנות מקומותיהם. אמנם הענינים הטבעיים מהם תמידיים ומהם מאודיים, והתמידיים כחמום האש ורדת האבן אל מטה, והמאודיים כצורות אישי כל מין ופעולותיו, אשר הרצון בזה כי אישי המין יתחלפו כשאלו נולדו שלמי היצירה ואלו נולדו חסרי היצירה ואלו אשר הם חסרי היצירה הם על המעט והשלמי היצירה הם על הרוב, א"כ הדברים הטבעיים אינם נופלים במקרה ויבא המופת על זה התואר, פרטי העולם לא ימצאו במקרה והם השמים וכל מה שבתוכם, ואין הכל זולת חלקיו, א"כ הכל לא נפל במקרה, והנה אריסט"ו השיב על מי שסבר שהשמים והכוכבים ותנועותיהם היו במקרה יותר ממי שסבר אלו הדברים ההווים הנפסדים שיוחסו למקרה, למה שאלו הדברים כבר יחטיאו התכלית אמנם תנועות השמים לא ישנו תפקידם לעולם א"כ א"א שייוחס מהם אל המקרה, ואמר קצת מהאנשים חשבו שהעולם ההויה וההפסד כלו היה לתכלית ונתחדש בעבור סבה מהסבות או טבע או שכל או זולת זה, וייחסו השמים ותנועותיהם אל המקרה ואל הזדמן בלא סבה, ואריסט"ו יאמר שאיך יחשוב איש שאישי הב"ח והצמחים לא יתחדשו במקרה ויאמר בגשמים השמימיים אשר הם מבין שאר הגשמיים נראים אלהיים שאמנם יתחדשו מעצמם ומההזדמן ושאין להם סבה כלל כמו שיש לב"ח ולצמחים, אשר הרצון בזה אם הדברים ההווים הנפסדים לא נפלו במקרה ובהזדמן ובלא סבה עם היותם פחותים ולא ימצאו בתמידות, הגשמיים האלהיים שהם הגרמים השמימיים שהם נצחיים ומאירים א"א שיהיו במקרה, א"כ אריסט"ו יאמין שאלו הנמצאים כלם אינם נמצאים במקרה וכל מה שהוא במקרה הוא היותו בלא סבה מוגבלת, ואשר יסתור המקרה וההזדמן הוא היותו בסבה מוגבלת, ואם העולם לא נמצא מפאת עצמו ומההזדמן א"כ יש לו סבה מסבבת להיותם כן בהכרח מפני הסבה ההיא נמצאו כפי מה שהוא, זהו אשר התבאר במופת והוא אשר יאמינהו אריסט"ו כי כל דבר

זולתו יתעלה יש לו סבה, ואחר שהניח זה התחיל לחקור אם אריסט"ו יראה שיהיה העולם בכוונת מכוין וברצון רוצה. ואמר הרב כי לא יתבאר לו שאריסט"ו יאמין זה, כי הקבוץ בין המציאות על צד החיוב ובין החדוש על צד הכוונה והרצון עד שיהיו ב' ענינים אחד, קרוב אצלו לקבל שני הפכים, ואם העולם נמצא על צד החיוב הוא קדמון, ואם העולם נמצא ממנו יתעלה על צד הכוונה והרצון יחוייב שיהיה מחודש, ואלו הב' דברים אי אפשר שיקובצו, רוצה לומר החדוש והקדמות, א"כ אי אפשר שיהיה העולם על צד החיוב ועל צד הכוונה. והנה אריסט"ו יאמין שהעולם נתחייב מהאל על זה התואר. כי כל דבר מאלו הנמצאות אשר אינם מלאכותיות א"א לו מבלי סבה מחייבת לדבר ההוא ולסבה ההיא סבה שנית ולסבה השנית שלישית עד שיגיע לסבה הראשונה ממנה התחיל הכל להמנע ההשתלשלות לבב"ת, אלא שהוא לא יאמין עם זה שחיוב מציאות העולם מהבורא כהתחייב הצל מהגוף שהוא חייוב העדרי שמונע האור, ולא כהתחייב החום מהאש שהוא דבר טבעי ואינו יודע בפעולתו, או כהתחייב האור מהשמש שהוא יודע שהוא מאיר ולא בעבור ידיעתו הוא מאיר. אבל יאמין החיוב כחיוב המושכל מהשכל, כי השכל הוא פועל המושכל כי הכל אחד והשכל פועל המושכל מצד היותו מושכל, כן האלוה יתעלה פועל העולם במה שבשכלו צורות הנמצאות כלם, והסדור הנמצא בו הוא סבה לזה הסדור הנמצא בזה העולם, והם מונעות מציורו לא כאור השמש אבל בידיעה במה שהיא ידיעה פועלת, והידיעה היודעת בשתי הפכים יסודר מידיעתו הנכבד שבשני ההפכים. ולהורות על כי ציורו יתעלה הוא סבת הזרחת הנמצאות עלה שכלית, אמר הרב שהסבה ההיא הראשונה היא שכל בעליונה שבמדרגת המציאות והשלמה שבהם, עד שמצד ציורו לבד היה יכול בורא ופועל ובכלל הוא סבה לאלו הנמצאות, וביאר שאפילו אם נתיר מלת החיוב עם הרצון א"א שנתיר מלת הכוונה וההתיחדות, ואמר אפילו אם יאמר שהשם יתעלה רוצה במה שיתחייב ממנו למה שהוא שמח בו ונהנה למה שא"א שירצה חלופו, לא יאמר לזה כוונה, כי האדם נברא בענין שהוא רוצה להיות בעל עינים וידים ושמח בהם ונהנה בו וא"א שיהיה חלופו, אלא שלא היה זה האיש בעל עינים וידים בכוונה ממנו והתייחדות לזה התואר ואלו הפעולות, כי אין ענין הכוונה וענין ההתייחדות אלא לענין בלתי נמצא ואפשר מציאותו כמו שיכוון וייוחד ואיפשר שלא ימצא כן, והנה אמר הרב כי אחרוני הפילוסופים קבצו אלו השני דרכים שהשם ית' פועל העולם על צד חיוב והוא מכוין ומייחד:

ואמר שלא הבין מאלו האחרונים אם חולקים עם אריסט"ו בזה או יחשבו שדעת אריסט"ו הוא כי החיוב והכוונה כבר התחברו, או בחרו דעת הכוונה וההתיחדות וחשבו

שלא ירחיק הקדמות. ואחר שהונח זה התחיל הרב לבטל דעת אלו האחרונים אשר אי אפשר שהכוונה והחיוב יתחברו, הנה יתבאר בזה הפרק כי לפי דעת אריסט"ו כל הנמצא בזה העולם זולתו ית' יש לו סבה והוא מתחייב ממנו כחיוב המושכל מהשכל כי הוא חיוב אשר אי אפשר שימצא זה בלא זה, ושלדעת הרב לפי דעת אריסט"ו העולם לא היה לכוונה ממנו אף שהיה ברצון, ואחרוני הפילוסופים יחשבו שהוא בכוונה וכי איפשר שיהיה זה על ב' פנים, אם שיהיו חולקים על אריסט"ו רבם, או יחשבו שהוא אומר שהכל היה על צד החיוב והיה בכוונה, וכי לא בעבור זה יתחייב שיהיה העולם מחודש אבל יהיה קדמון:

פרק כא

דע כי אחרוני הפילוסופים האומרים בקדמות העולם וכו'. רצה הרב להניח דעת אחרוני הפילוסופים ואחר יבטל דעתם ואחר יחזור להניח דעת אריסט"ו ואיך נתחייבו כל הדברים על צד החיוב ולא על צד הכוונה, ואחר בפרק כ"ב יבטל שיהיה על צד החיוב אלא על צד כוונת מכוין, ואם הוא בכוונת מכוין יחוייב שיהיה מחודש, ואמר דע כי אחרוני הפילוסופים האומרים שהעולם קדמון חשבו שהשם יתברך פועל העולם ובוחר מציאותו ומכוונו ומיחדו כפי מה שהוא, אלא שמן השקר שיהיה זה עת בלתי עת, אבל כן היה ויהיה תמיד, והנה לסלק הספק והוא אם העולם קדמון איך יצוייר שיהיה מכוונו, אמרו כי אנחנו לא נצייר שפועל פועל דבר אלא כשיקדם הפועל לפעלו בזמן כפועלים המלאכותיים וזה היה בעבור כי כל מה שנעשה אנחנו הם פעולות אחר ההעדר יחוייב שלא נצייר פועל אלא כשיקדים הפועל לפעלו, ואמנם הש"י אשר אין בו העדר כלל ולא דבר בכח כלל לא יקדם לפעלו אבל לא סר היותו פועל למה שהוא נמצא תמיד, וכמו שעצמו נבדל מעצמנו הבדל גדול כן יש הפרש בין יחס פעלו אליו ליחס פעלנו אלינו, עוד אמר וזה ההקש בעצמו אמרו בהתיחדות, כי אין הפרש בין אמרך פועל אם הוא פועל תמיד או רוצה שהוא רוצה תמיד או מכוין שהוא מכוין תמיד שיהיה העולם כמו שהוא ובוחר או מיחד בזה הענין. הנה כבר התבאר לך אתה המעיין במאמרי זה שאלו שנו מלת החיוב והשאירו ענינו, הרצון בזה שבמקום אמרם מחייב אמרו מכוין ובאמרם מכוין תמיד אמרו שהוא על צד החיוב, אולי כיוונו ליפות המליצה, כי ענין זה המציאות מתחייב לעלתו תמיד בהתמדה והוא השם כפי מ"ש אריסט"ו, הוא ענין אמרם שהעולם הוא פעל האל או בכוונתו ורצונו ובחירתו ויחודו אלא שלא סר היותו כן ולא יסור, כמו שזריחת השמש הוא פועל היום בלי ספק ואע"פ שלא יקדם אחד מהם לאחר בזמן. ואין זה כוונת השם אשר נכוין אל זה אנחנו במלת כוונה, אבל ארצה

בו שהוא רוצה לומר העולם אינו מחוייב מאתו כעלול לעלתו אשר אי אפשר הפרדה ממנו אלא אם תשתנה עלתו, כי אנחנו נאמר שאי אפשר שיהיה העולם נאצל מהבורא כאור מהשמש, ואין ויכוח בשמות שתאמר שזה על צד החיוב או על צד הכוונה אלא שהעולם אינו נאצל מהבורא ע"צ החיוב, ובעבור שכיוון בו לעשותו היה נמצא לא בעבור שהוא מחוייב שימצא ממנו, א"כ אם יתבאר שהוא בכוונה יתבאר שהוא מחודש, אם כן כבר התבאר השאלה הב', והוא כי בהיותו בכוונה אם אפשר שיהיה קדמון כמו שחשבו אחרוני הפילוסופים והוכחנו שאי אפשר להיות קדמון. ואחר זה נשוב אל השאלה האחרת והיא ההתחלפות הנמצא בעולם אם יהיה בכוונת מכוין לא ע"צ החיוב או הוא כלו ע"צ החיוב, ואם נבאר שימצאו חלופים רבים שאי אפשר שימצאו ע"צ החיוב אם כן התחייב שיהיה העולם מחודש, וז"א, וכשתבין הענין כן יודע כי מן השקר המאמר בהיות העולם מחוייב ממציאות השם התחייבות העלול לעלתו ושהוא מפעל האל וייחודו. הנה כבר התבאר הענין והגיע המאמר אל חקירה על זה החלוף הנמצא בשמים אשר יתבאר במופת שאי אפשר לו מבלי סבה, אם הסבה ההיא עלת זה החלוף, וכן יתחייב ממציאותה כפי מה שאמר אריסט"ו, או הסבה ההיא הפועלת לזה החלוף המיוחדת לו על צד אשר נאמין אנחנו שהש"י קדם לעולם ואחר כך בראו, וכיוון בו כי זאת האמונה היא אמונת קהל עדת ישראל הנמשכים אחר תורת משה רבינו ע"ה, והנה נבאר שאי אפשר שיהיה ע"צ החיוב א"כ לא ישאר אלא ע"צ הכוונה וא"כ יחוייב שיהיה העולם מחודש, וזה יהיה אחר שנקדים הקדמה, והיא, שהפילוסופים אומרים שהשכל הראשון יתחייב מהשם, והשכל הב' יתחייב מהעלול הא', והג' מהעלול הב', וכן יתחייבו השכלים הנבדלים זה אחר זה, וכן יראה שהגלגלים יתחייבו מהשכלים כי כל שכל מהשכלים זולת השכל העשירי שהוא השכל הפועל מכל אחד מהם יתחייב גלגל וימשך ממנו ולמה שהסדר ההוא מפורסם איך נתחייבו הגלגלים לא האריך הרב הנה. ולזה אמר והסדר ההוא המפורסם אשר כבר ידעת ממקומותיו וכבר דברנו הנה ממנו ראשי דברים. מבואר הוא שהוא לא ירצה בזה שזה הוא ואח"כ נתחדש זה המתחייב ממנו, שהוא לא אמר בהתחדש דבר מאלו, ואמנם ירצה בחיוב הסבה כאלו אמר השכל הראשון סבת המציאות השכל השני והשני סבה לג' והם עלולים קצתם מקצתם כמו שהאור ימשך מהשמש, וכן הדברים בגלגלים ובחמר הראשון, והנה העולם כלו בכללו נתחייב מהסבה הראשונה חיוב תמידי ונצחי עד שהוא ית' עלה רחוקה לכל הדברים והוא עלה קרובה לשכל הראשון שהוא העלול הראשון, ואנחנו נאמר שכל אלו הדברים

הוא עשאם בכוונה ורצון וזה הנמצא שלא היה נמצא ושב עתה נמצא ברצונו, והנני מתחיל בזכרון ראיותי בהכריעי להיות העולם מחודש כפי דעתנו בפרקים הבאים:

פרק כב

גזרה מוסכמת עליה מאריסט"ו וממי שהתפלסף, כי הדבר הפשוט אי אפשר שיתחייב ממנו אלא דבר אחד פשוט, והרצון בזה כי הפועל האחד פשוט לא יוכל לעשות שני דברים מתחלפים כי כל פועל לא יפעל אלא מה שבעצמו בין שיהיה פועל בידיעה ובין שיהיה פועל בטבע, כי אם האש אין בו אלא שני איכיות לבד לא יוכל לפעול אלא מה שיש לו כי כל פועל לא יפעל אלא מה שבעצמו, ואם האדם פעל בידיעה, אם יש לו ידיעה פשוטה בתכלית לא יוכל לפעול אלא דבר אחד. המשל בזה כי אם הבנאי אינו יודע אלא צורת הכותל לא יוכל לפעול יותר, וכן אם הסופר לא ידע לכתוב אלא ארבע אותיות לא יכתוב יותר, ואם הוא יודע ידיעות רבות והוא פועל בידיעה יחוייב שיפעל דברים רבים כפי הדברים אשר ידע אם ירצה לפעול, והוא דבר כמושכל ראשון, כי מהאחד לא יבא אלא אחד כי הפועל הפשוט לא יפעל אלא דבר אחד פשוט ואם היה הדבר מורכב יתחייבו ממנו דברים כמספר מה שבו מן הפשוטים. וכן אם הדבר מורכב מחומר וצורה יתחייבו ממנו דברים מצד החמר שלו ודברים מצד צורתו, ואם היה בדבר רוב ההרכבות יתחייבו ממנו דברים כמספר ההרכבות אשר בו, ולפי זאת הגזרה אמר אריסט"ו שלא יתחייב מהם חיוב ראשון אלא שכל אחד פשוט לא דבר אחר:

אמר שם טוב אם מאחד פשוט יתהוו דברים רבים נפל הספק בין הפילוסופים, עד כי ב"ר יחשוב כי השי"ת הוא אחד ויבואו ממנו דברים רבים, כי זה מ"ש כי מהאחד הפשוט לא יבאו דברים רבים יראה בפועל אשר בנגלה אבל בפועל הכולל שהוא אלוה לא יצדק זה, וגם כי הוא פועל בידיעה והפועל בידיעה יפעל דברים רבים, וכבר ביאר זה הרב בחלק הראשון פרק נ"ג כשביאר כי הפועל האחד כבר יפעל פעולות רבות מתחלפות, ועתה הניח חלופו בזה הפרק, וראוי לדעת אי זה מאלו הדעות הוא האמת, כי כבר יראה שהש"י אין לו ידיעות רבות לפי דעת הרב, כי אם היו לו רבוי מידיעות יהיה מורכב, וכבר יתבאר שאין לו הרכבה אבל יש לו ידיעה אחת פשוטה יכלול תחתיה ידיעות רבות, ואם הדבר כן ישאר לומר איך יבואו דברים מתחלפים בידיעה אחת כי כל פועל לא יפעל אלא מה שבעצמו, ואם הדבר כן איך נמצא הרבוי בעולם, אם נמצאו בזה אחר זה בלתי אפשר כי הגלגל הראשון שיש בו כוכבים רבים מתחלפים ימשכו מהשכל השני לפי דעת הרב, ואיך יבא מהאחד רבים אחר שגזרה מוסכמת מאריסט"ו שלא יתחייב מדבר אחד אלא דבר אחד, ואם נאמר שלא יתחייב יהיו דברים רבים קדומים וכל שתי

ההנחות שקר, והנה זה דרוש עמוק רבו בו הדעות ראיתי לבארו ביחוד ולכן נקצר הנה. והנה לא ידעתי באיזה מקום אמר אריסט"ו שלא יתחייב מהשם חיוב ראשון אלא שכל אחד פשוט:

גזרה שנית, כי לא יתחייב אי זה דבר יזדמן מאי זה דבר יזדמן אבל אם ימצא יחס וערך בין העלה והעלול עד שהמקרים לא יתחייבו אי זה מקרה שיזדמן, כאלו תאמר מן האיכות כמות או מן הכמות איכות וכן לא יתחייב מן החמר צורה ולא מן הצורה חמר:

גזרה שלישית, כי כל פועל שיפעל בכוונה ורצון לא בטבע יעשה פעולות מתחלפות רבות למה שהוא פועל בידיעה וכל מי שיש לו ידיעה ידע הדבר והפכו ויוכל א"כ לפעול השני דברים אי זה מהם שירצה, וזאת ההקדמה לפי דעתי היא צודקת כשיהיה הפועל יודע דברים רבים ויפעל בכוונה ורצון אז יוכל לפעול פעולות רבות במספר הידיעות אשר יש לו מהמלאכות או המדות אשר נמשכים ממנו פעולות המעלה:

גזרה רביעית, כי הכלל המורכב מעצמים רבים מתחלפים הרכבה שכנית יותר ראוי בהרכבה מן הכלל המורכב מעצמים מתחלפים הרכבה המזגית, וזה דבר מבואר כי הרבוי הנמצא בהרכבה השכנית אינו אחד כמו הרבוי הנמצא בהרכבה המזגית שיחוייב הכלל המורכב מעצמים רבים מתחלפים הרכבה שכנית, שיהיה ראוי שיהיו הפועלים מתחלפים ולא יהיה הפועל אחד. ואחר שהניח הרב אלו ההקדמות כאלו הם מבוארים בעצמם יאמר שאי אפשר שיהיה זה עולם נתחדש ע"צ החיוב, והנה אפילו שנודה שמהשכל הראשון יתחייב השני ומהשני השלישי וכן אלו היו המדרגת אלפים השכל האחרון מהם פשוט אחר שהתחייב משכל אחד פשוט, אם כן יתחייב לשאול לו מאין ימצא ההרכבה הנמצאת באלו הנמצאות אם הוא ע"צ החיוב כמו שיחשוב, ואף שנודה לו שהשכלים כל אשר ירחקו יתחדש בהם הרכבות ענינים עם מה שישכילו עצמם וישכילו עלותיהם ועם מה שיש בהם מהחיוב והאפשרות, עם שכל אלו הדברים הם דמיונות כמו שיאמר אבוחמ"ד בהפלה, ואף שיהיו אלו הדברים אמת איך יהיו השכלים סבת חיוב הגלגלים מהם ואי זה יחס בין החמר והנבדל כי הנבדל הוא השכל ואיך יתחייב הגשם ממה שאינו גשם, וזהו הספק היותר עצום אשר ימצא בזה והוא איך יתחייב הגשמי מהנבדל אחר שהנבדל אינו בעל גשם. שלישי ישאר שיאמר אף שנודה שהשכל יש בו הרכבה בהיותו משכיל עצמו וזולתו והוא מורכב משני דברים יתחייבו ממנו מהענין האחד השכל האחרון והענין האחר יתחייב ממנו הגלגל לפי זאת הסברא יתחייב שיהיה הגלגל פשוט ושלא יהיה מורכב מחמר וצורה והנה אנחנו מוצאים הגלגל משני חמרים ושתי צורות, חמר הגלגל וצורתו, וחמר הכוכב הקבוע בגלגל וצורתו,

וכשהיה הענין ע"צ החיוב א"א לנו בהכרח בזה המורכב מבלי סבה מורכבת יתחייב מאחד מחלקיה גרם הגלגל ומהחלק האחר גרם הכוכב, זה אם יהיה חמר הכוכבים כלם אחד, והנה יתכן שיהיו בהם כוכבים מחולפים. הנה כבר התבאר שאלו הענינים לא ימשכו ע"צ החיוב, וכן עוד חלוף תנועות הגלגלים לא ישמור ערך קצתם על קצתם עד שיאמר בזה צד החיוב, עוד יש לשאול אם היה חמר הגלגלים כלם אחד למה לא יתחייב שתעתק צורת זה הגלגל לחמר האחד כמו שיקרה זה מתחת גלגל הירח מצד היות החמר אחד, למה תתקיים זאת הצורה בזה החמר תמיד וחמר הכל משותף, ואם יאמר אומר שכל גלגל החמר שלו בלתי החמר האחר לא תהיה אם כן צורת התנועה מורה על החמר, זה סתירת כל השרשים הטבעיים, כי כל הדברים המשותפים בתנועה אחת יש להם חמר אחד ומצד שהם מחולפי התנועות יש להם צורות מתחלפות, כי אלו היסודות למה שיתנועעו תנועה ישרה יורה שחמרם אחד ולמה שיתנועעו זה למעלה וזה למטה יורה שהם מחולפי הצורות, וכן הגרם השמימיי מצד שכלם יתנועעו בסבוב יורה שלכלם טבע אחד ומצד שכל אחד יתנועע לצד זולת חברו או במהירות מעויין או באיחור מעויין יחוייב שיהיה מחולפי הצורות, א"כ יתבאר כי מה שיאמין אריסט"ו, שהכל ע"צ החיוב שזה לא ימשך ויתחייבו לו אלו הספקות העצומות וזולתם הרבה, כמו שהאריך בהם אבוחמ"ד בהפלת הפלה, אלא שהרב לקח היותר גדולות מהם, אבל כשנאמין כי זה כולו בכוונת מכוין פעלו וייחדו כמו שגזרה חכמתו שלא תושג, לא יתחייב דבר מאלו השאלות כלם, אבל יתחייב למי שיאמר בזה כלו על צד החיוב לא ברצון רוצה, והוא דעת שלא ימשך ענינו על סדר המציאות ולא נתנה לו עלה ולא טענה מספקת:

אמר שם טוב כל אלו הבטולים שעשה הרב לדעת אריסט"ו יתחייבו ג"כ לדעת החדוש, כי יאמר אומר אם השם אחד בתכלית האחדות והפשיטות איך יבאו ממנו רבים ויפעל פעולות מתחלפות, כי אף שיהיה הפועל פועל בכוונה ורצון, אם לא ימצאו בידיעתו ידיעות רבות נפרשות לא יתחייבו ממנו דברים רבים, וגם כן ישאר שיאמר איך מהשם ית' אשר אינו גשם יבא הגשם ומה יחס בינו ובין הגשם, ואם יאמר שלא נדע על אי זה צד נתחדש, גם כן יאמר אריסט"ו כי כל אלו הדברים יש להם סבות ואם לא נדעם והם ספקות משותפות בינינו לבינם, וכבר הרגיש הרב זה ואמר, ולא תדקדק היותי קושר הספקות שיתחייבו לדעתו ותאמר הבספקות יבטל דעת או יתקיים סותרו אמת הוא כי הענין אינו כן וכו', ומה מאד הטיב הרב באמרו כי לפי דעת החיוב ימשכו הרחקות עצומות מאד, והיא היות מציאות האל אשר יודה כל משכיל בשלמותו בכל מיני השלמות עם כל הנמצאות בענין שלא יחדש בהם דבר ואילו בקש להאריך כנף זבוב או לחסר רגל

תולעת לא היה יכול וזהו הרחקה גדולה ודבר סרה על השם ית', והבן אמרו כל מה שאמר אריסט"ו במה שתחת גלגל הירח הוא אמת בלי ספק וכו' אמנם כל מה שדבר בו אריסט"ו מגלגל הירח ולמעלה הוא כדמות מחשבה וסברא מלבד קצת דברים, כל שכן במה שאמר בסדר השכלים וקצת אלו הדעות האלהיות אשר יאמינם ובהם הרחקות עצומות והפסדים הנראים בכל האומות והתפשטות הדעות, ואין מופת לו עליהם, כ"א היה לו מופת לא נשגיח על שיהיה מרוחק וחולק על הפרסום:

אמר שם טוב כל אלו הבטולים אשר עשה הרב הם כפי דעת ב"ס, וכבר אמרתי לך שיש לו בטולים גדולים כאלה, והרב יחשוב שדעת ב"ס הוא דעת אריסט"ו באלו הדברים, ויאמר שמה שיאמר ב"ס ואבונצ"ר בחכמה האלהית ובסדור הנמצאות ממנו ית' הם כלם דמיונות ומחשבות ולכן ישיגם התפיסה למה שנטו מדרך אריסט"ו ודברו סרה על הפילוסופיא ושמוה מטרה לכל בעל שכל לחלוק עליה, אבל מה שיאמר אריסט"ו באלו הדברים ההוא מושכלות ראשונות יעמוד המופת עליהם ולא ישיגם שום תפיסה, ולמה שהדבור בדרך אריסט"ו כפי מה שיחשב ב"ר באלו הדברים הוא ארוך לא ראיתי לכותבו הנה, וגם הסתירות הנמשכות לדעת ב"ר, והנה אם יגזור האל בחיים נעשה מאמר מיוחד באלו הדברים בהויית העולם וחדושו, ונדרוש בו אם מה שסובר ב"ר באלו הדברים האמת הוא אם לא, וגם בביאת הדברים מהסבה ראשונה ואיך יעלו כלם אל דבר אחד פשוט, ואם המופת יעמוד עליהם הוא ע"צ המחשבה או סברא כמו שאמר הרב, והנה לא הארכתי באלו הפרקים למה שראיתי כי הרב נמשך בהם לפי דעת ב"ס, והחכם ר' משה הנרבו"ני האריך בהם וביאר דעת אריסט"ו כפי מה שביארו ב"ר בהפלת הפלה כי כל דבריו לקוחים משם, ואני אומר כי די ויותר מדי להשיב על הפילוסוף שלא יתחייב מטענותיו הקדמות מבלתי הכרעת החדוש, למה שבאלו הספקות לא יבטל דעת ולא יתקיים סותרו, ואחר שהדבר כן ראוי שנאמין שהעולם מחודש אחר שזאת השאלה אם השמים הווים או קדמונים אין מופת על א' מהסותרים, והנה המאמין בחדוש הוא בלתי מזיק במה שראוי שיאמין בחק השם יתעלה, כי המאמין הקדמות יבטל היכולת, וכל שכן כי בקיום החדוש דעת אברהם אבינו ומשה רבינו עליהם השלום. ואחר שהביא הרב הספקות אשר יתחייב לקדמות הביא פרק מעולה מאד ראוי שיבחנהו כל משכיל הרוצה לגזור גזר דין אמת בדעות, והוא זה:

פרק כג

דע כי ההקש בין הספקות המתחייבות בזה הפרק, הורה לנו הרב שאין ראוי להכריע בין שני חלקי הסותר בעבור רוב הספקות, אבל בעבור גודל הרחקתם וחלוק המציאות

עליהם לא שיהיו חולקים על הפרסום, ואפשר שיהיה הספק האחד יותר גדול מאלף ספקות אחרות, ואפשר שיהיה הספק האחד גדול ירחיק סותרו ולא יקבלהו האדם אם בעבור שגדל על הפכו או בעבור תועלת מכבוד או ממון כי השחד יעור עיני חכמים ולזה יתעוור האיש הנבון מראות הנכונה:

אמנם כיוצא באלו הענינים אפשר לחלוק עליהם הרבה, הרצון כשיעיין האדם בדברים מצד הספקות לא מצד המופת והבא בעיון להכריע אחד מחלקי הסותר צריך אל תנאים רבים, ראשונה שידע שעור שכלו ושלמות טבעו וזה יהיה בהתלמד החכמות הלמודיות והשגת דרכי חכמת ההגיון, כי חכמת הלמודיות תרגיל השכל לעשות מופת ולהבין הענינים על אמתתם מבלתי התערב בהם העצמותי במקרי, וחכמת ההגיון בה יקנה האדם פלס ומאזני משפט לדון בין האמת והשקר ובין האפשר והמחוייב והנמנע. והתנאי הב' ידיעת החכמות הטבעיות ואמתתם, כי ידיעת החכמה הטבעית הוא פתח ושער ליכנס בחכמת האלהיות והמעיין בטבעיות הוא יושב בפרוזדור בבית המלך. התנאי השלישי שיהיה האדם בעל מדות טובות, כי כשימצא האדם עצמו נוטה אל התאוות ואל ההנאות בין שיהיה בטבע בין שיהיה בבחירה ורצון או אוהב הנצוח והשררה ובוחר הכעס והקצף והעביר הכח הכעסני ושלח רסנו הוא לעולם יחטא ויכשל כשילך, כי יבקש דעות יעזרוהו על מה שטבעו נוטה אליו. והנה הרב גזר כי הגוזר דין בדברים העיונים ראוי שיהיה טוב השכל ושיהיה לו ידיעה להשכיל הענינים על אמתתם, וזה יהיה בשלשה דברים, הא' בידיעת החכמות הלמודיות ובידיעת חכמת ההגיון, והב' שיהיה חכם בדברים הטבעיים, והג' שלא יהיה רשע ולא יהיה לו שום נטיה לא בטבע ולא בהרגל כי זה מונע גדול להשגת האמת, ואם לגזור גזר דין בין אדם לחבירו צריך שיהיה הדיין מבין ובעל שכל ישר וחכם ושלא יהיה רשע ובעל תאוות, כל שכן שצריך אלו התנאים בדיני נפשות שהם לגזור בין האמת והשקר ובין המחוייב והאפשר והנמנע. ואמנם העיר הרב על זה כדי שלא תרומה, שהנה אפשר שישים אדם ספק בספק שיספקהו על חדוש העולם ויוסת האדם בו מהר מבלתי שיעיין אם הספק הוא מופת אם לא, ואם יעשה האדם זה יסתור יסוד הדת כלו ודבר סרה על השם שיבטל יכלתו כמ"ש, וראוי לאדם שיהיה חושד שכלו ויקבל שהעולם מחודש משני נביאים שהם עמוד תקון המין האנושי באמונתנו וקבוצנו, ולא תטה מדעת החדוש כי אם במופת וזה בלתי נמצא בטבע, ולא ידקדק עוד המעיין בזה המאמר הספורי לסמוך בו המאמר בחדוש העולם. הנה אמר הפילוסוף אריסט"ו באמהות ספריו מאמרים ספוריים לסמוך דעתו עליהם בקדמות העולם, ובכיוצא בזה נאמר באמת לא תהיה תורה שלמה אשר לנו כשיחה

בטלה שלהם כשיהיה סמוך דעתו בהזיות הצאבה ואיך לא נסמוך אנחנו במאמר מרע"ה, וכבר ייעד הרב לבאר הספקות העצומות המחייבות למי שיחשוב שהגלגל כללה חכמת האדם וידיעת סדר תנועותיו והיותם ענינים טבעיים נמשכים כפי משפט החיוב מבוארי הסדור והערך, וזה יהיה בפרק שאחר זה:

פרק כד

כבר ידעת מעניני התכונה וכו' אם גלגל הקף והוא גלגל סובב תוך עובי גרם הגלגל:

או גלגל יוצא חוץ למרכז. ר"ל שגלגל השמש יש לו גלגל אחר יוצא חוץ מרכז גלגל השמש:

שיהיה גלגל ההקף מתגלגל ומחליף כל מקומו. ר"ל שפעם יהיה בגובה רום ופעם בשפל רום מהגלגל בכללו:

תהיה זאת התנועה סבוב סביב לא דבר קיים. ר"ל שכבר התבאר בטבעיות שכל מתנועע יתנועע על דבר נח וזה גלגל ההקף אם הוא נח נמצא יהיה מתנועע על הגלגל אשר הוא בלתי נח:

שאפשר שיתנועע הקטן תוך הגדול. ר"ל שהענין כן באמת שאפשר שיתנועע הפנימי ולא יתנועע הגלגל החיצון:

ואי אפשר בשום צד שיתנועע הגלגל הגדול ולא יתנועע הגלגל הקטן, כי כאשר יתגלגל החלק העב מהגלגל וירצה שיעבור חלק הקטן הקצר היה הענין נמנע אם לא שיתנועע עמו הגלגל הפנימי הקטן, וזהו שאמר על אי זה קוטר יזדמן:

אלא אם תהיה התנועה על הקוטר העובר בין שני המרכזים. אז יהיה אפשר שיתנועע הגלגל הגדול ולא יתנועע הקטן כי החלקים העבים הגדולים יתגלגלו תוך החלקים הגדולים והחלקים הדקים הקטנים יתגלגלו בחלקים ההם בעצמם:

כי כשיתנועע העליון יניע. ר"ל כשיתנועע הגלגל העליון ולא תהיה תנועתו על הקוטר העובר בין שני המרכזים אז יחוייב שיניע אשר תחתיו:

ולא נמצא הענין כן וכו' נשמים אחרים מגשמי הגלגלים. וזה בגשם בלתי שומר תמונתו אשר הניח החכם רלב"ג ז"ל. זה הפרק פירשנו כפי מה שפירש אפו"די כי בעונותי זאת החכמה לא למדתיה ולכן נמשכתי אחר החכם הנזכר בפירושו:

פרק כה

דע כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם. אחר שהגיע הרב בגבולו באלו הענינים רמז למה ברח מן המאמר בקדמות העולם, והוא כי לפי שהקדמות לא בא עליו מופת ובעבור שהוא סותר ליסודי התורה ויכזב מאמר כל נביא, לא בעבור שהכתובים אשר

באו בתורה מורים היות העולם מחודש, כי אפשר שיפורשו כמו שעשינו בהרחקת הגשמות עם שהם רבים. ואולי היה יותר קל ביאור הכתובים המורים על החדוש לפרשם על דעת הקדמות ממה שפירשנו הכתובים והרחקנו היותו גשם, אבל עשינו זה בעבור שתי סבות הנזכרות, בעבור שלא בא מופת על קדמות העולם כמו שבא מופת על היותו בלתי גשם, ואף שלא יבא מופת עליו אלא טענות מספיקות, אם לא היה סותר לדת כלה היינו מפרשים אותו, ואם היה סותר לדת כלה ויבא המופת על שהעולם קדמון היינו מבארים הכתובים על הקדמות, אבל בעבור שיחוברו אלו שני הדברים שלא בא מופת על הקדמות והוא סותר כל יסודי הדת, הרחקנו מהקדמות ולא פירשנו הכתובים כפי אמונת הקדמות, כי מה שסובר אריסט"ו שהוא ע"צ החיוב ולא ישתנה טבעו כלל היא סותרת הדת ומכזבת לכל אות בהכרח, אחר שהכל נמשך אחר החיוב, כי אין הענין יוצא חוץ מהטבע ואם ישתנה העלול נשתנה העלה, ומבטלת ג"כ השכר והעונש, כי זה לא ימשך בדרך טבע אלא כפי הרצון האלהי לאוהביו ולשומרי מצותיו:

ודע כי עם אמונת חדוש העולם יהיו האותות כלם אפשריות ותהיה התורה אפשרית, כי כל התורה נסים והיא חוץ מהטבע כמו שאמרו חכמינו ז"ל כשברא הקב"ה את העולם גזר העליונים למעלה והתחתונים למטה בא ליתן את התורה בטל את הגזרה שיהיו העליונים למטה והתחתונים למעלה, ולכן אם העולם מחודש יהיה הכל אפשרי כי הפה שאסר הוא הפה שהתיר, אבל אם היה כולו על צד החיוב יהיה כל התורה כלה נמנעת:

הנה כבר התבאר לך כי הענין כלו נתלה בזה המבוקש. ודעהו, הרצון בו שאם יאמין האדם קדמות העולם תפול כל התורה כלה ולכן ראוי לאדם שיחוס על כבוד קונו:

פרק כו

ראיתי לר' אליעזר הגדול וכו', אחר שהגיד הרב שהוא יסוד כל התורה כלה שהעולם מחודש, הביא דבר זר מאד והוא מאמר מיוחד לגדול הדור שבכל חכמי ישראל וגדוליהם והוא הנקרא ר' אליעזר הגדול, כי יורה על אמונת הקדמות, והוא אמרו ראיתי לר' אליעזר הגדול וכו'. והמאמר הזה שאמר שמים מאי זה מקום נבראו מאור לבושו לקח ונטה כשלמה שנאמר עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה, הארץ מאי זה מקום נבראת משלג שתחת כסא כבודו לקח שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ, זה המאמר הזר הנמצא בדברי זה החכם, ואחר אשר הניח המאמר, ספק עליו ואמר, ואני תמה זה החכם מה האמין, אם האמין שהוא מן השקר שימצא דבר מלא דבר וא"א מבלתי חמר יתהוה ממנו ולכן בקש לשמים ולארץ מהיכן נבראו, כשיגיע ויאמר שהוא מאור לבושו ישאר שיאמר ואור לבושו מהיכן נברא, ואם ירצה באור לבושו דבר בלתי נברא וכן כסא כבודו דבר

בלתי נברא ושהוא קדמון, זה יהיה רחוק מאד וגם יהיה מורה בקדמות העולם, אלא שהוא כפי דעת אפלטון שהעולם נתהוה מנושא והיה חומר קדום:

אמר שם טוב אפלא ממאמר הרב שאמר כי לפי דעת ר' אליעזר הגדול יהיה כסא כבודו דבר בלתי נברא, כי כסא הכבוד הוא השמים והשמים כבר ייחס להם בריאה כמו שאמר שמים מהיכן נבראו מאור לבושו של הקב"ה, אם לא יהיה כסא הכבוד דבר זולתו וזה לא יצוייר כי השמים הם כסא כבודו כמ"ש השמים כסאי:

עוד אמר הרב אמנם היות כסא הכבוד מן הנבראים בב"ר כתבו החכמים שהוא מכלל הנבראים אבל אמרו שהוא נברא על פנים זרים, כי היה אחד משבעה דברים שנבראו קודם שנברא העולם, אמנם כתובי הספרים לא זכרו בו בריאה כלל, בלתי מאמר דוד ה' בשמים הכין כסאו והוא מאמר יסבול הפירוש מאד, ואם כסא הכבוד הוא השמים כמו שאמר הכתוב השמים כסאי איך אמר שהכתוב לא זכר בו בריאה כי כבר אמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, אם לא יהיה השמים שמים הנזכר באותו פסוק הרקיע כפי דעת החכם ראב"ע ז"ל, כי הבריאה הוא באלו הדברים התחתונים, ולא דבר הכתוב בדברים העליונים כלל:

אמר שם טוב והנה לפי דעת הרב כפי מה שהבין מר' אליעזר הגדול שהשמים הם שמים בפשוט אחר שאמר שהחמר שלהם אינו כחמר אלו הגשמים ההווים הנפסדים, ויבא הדבר כן, השמים הם נבראים מאור לבושו, וכסא הכבוד הם השמים, אם כן הם מחודשים, אם כן איך יאמר שכסא הכבוד לפי דעת ר' אליעזר הוא קדמון ויהיה סובר דעת אפלטון, אלא אם נאמר שכסא הכבוד הוא גלגל ערבות וזה דבר בלתי נברא ואולם שאר הגלגלים הם נבראים מאור לבושו, וזה רחוק מאד, כי השלג אשר נתהווה ממנו הארץ שהוא ההיולי הראשון הוא תחת כל הגלגלים לא תחת ערבות:

עוד אמר הרב אמנם הנצחיות בכסא הכבוד הנה כתוב כמ"ש אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור, ואם היה רבי אליעזר מאמין קדמות הכסא אי אפשר שיהיה לא גלגל ערבות ולא השמים, שאם יהיה הדבר כן יהיה העולם קדמון כפי דעת אריסט"ו אחר שנמצא מתנועע שהוא הגלגל ימצאו עמו כל שאר הדברים, ואם נאמר שאפלטון הוא מאמין קדמות הכסא אם כן יהיה תואר לשם לא גוף נברא ואיך אפשר שיתהוה דבר מתואר, ויותר נפלא מאמר רבי אליעזר אור לבושו שיורה שאינו תואר אבל חומר בהירי, סוף דבר הוא יבלבל כל בעל הדת היודע אמונתנו מאד מאד. ואמר הרב שלא יתבאר לו פירוש מספיק בזה הענין ואמנם זכרו כדי שלא נטעה בזה המאמר, וגם לפרש ולומר שחמר השמים בלתי חומר הארץ, ושהם שני חמרים נבדלים מאד, אחד מיוחס לו למעלתו

וגדולתו והוא מאור לבושו, והחמר האחר רחוק מאורו יתעלה וזוהרו והוא החמר התחתון, ושמהו משלג שתחת כסא הכבוד והרחיקו ממנו למה שהוא רחוק מטבע האלהי, כי ההיולי הוא נמצא בכח ואין לו מעצמו צורה מהצורות והוא מתנגד לשם יתעלה מצד שהוא פעל לא יתערב עמו כח כלל, ואמנם השמים עם שיש להם חמר הם בפעל תמיד בעצמותם ומאירים לעולם ואין להם שום כח אלא התנועה והוא השלמות הנמצא להם כי נמצא לעולם בפעל לא כגשמי הבעלי חיים שיתנועעו פעם וינוחו פעם. והנה ביאר לנו ר' אליעזר הגדול היותם שני חמרים העליונים והתחתונים ושאין חמר הכל אחד, וזה סוד גדול, כי חמר הדברים ההווים הנפסדים אינו חמר הדברים הנצחיים, כי אם היו משותפי החמר יהיה הכל נצחי או הכל הווה נפסד, והורה לנו שנית שחמר כל השמים אחד וחמר התחתונים חמר אחד, והורה לנו שלישית שחמר השמים הוא חמר מעולה ונכבד ולכן ייוחס לאורו למעלת החמר ההוא וקורבתו לו וחסרון זה החמר ואיך הוא רחוק ממנו:

ואמרו ודע זה ר"ל שנדע אלו ההבדלים ונדע גם כן סברת רבי אליעזר הגדול מה היא: **אמר** שם טוב לא ידעתי למה התבלבל הרב בזה המאמר, כי אף שהשמים והארץ וכל צבאם הם מתהווים יש להם סבות, ויאמר רבי אליעזר הגדול השמים מאי זה דבר נבראו, והרצון בו אי זה סבה יעמידם ויקיימם, ויאמר כי הסבות המקיימות להם הם השכלים הנבדלים אשר הם מתדמים לעצמות האל יתעלה, וזה אמרו מאור לבושו, ולמה שהשמים אחר שנתהוו לא יפסדו ראוי שייוחסו אל סבות נצחיות, כי סבת הנצחית יחוייב שיהיה נצחי כמוהו, וכבר ידעת מהחכמים הפילוסופים כמו ב"ס ואבוחמ"ד שיראו שהגלגלים נמשכים ומחוייבים מהשכלים הנבדלים, והוא דעת הרב, אם כן יהיה אומרו שמים מאי זה סבה ומה היא סבת הוייתם, בין שיהיה העולם קדמון או מחודש כי הכל אחד, רצה לדעת מהו סבתם על צד החיוב, ואמר שהם השכלים הנבדלים שהם אור לבושו ולכן היו נצחיים בלתי נפסדים כפי הדעת תוריי או קדומים כפי דעת הפילוסופי, ואמנם הארץ אשר יכלול כל מה שהוא תחת גלגל הירח כמו שאמר הללו את ה' מן הארץ אחר שכל אלו הווים ונפסדים יחוייב שיהיה התחלה להם בלתי התחלת הנצחיות, ואמר שהוא ההיולי הראשון אשר אין לו מציאות מעצמותו והוא רחוק מאד מהסבה הראשונה במדרגה במקום, וזכות הדברים הנפסדים, על צד החמר הוא ההיולי הראשון, ועל צד הפועל הוא הגרם השמימיי שהוא כסא הכבוד, לכן ייוחסו שכל אלו הנמצאות נתהוו מההיולי הראשון שהם תחת כסא הכבוד, והבן זה כי הוא נפלא, וזה הביאור נאות לכל הדעות, אלא שאין ראוי לומר שרבי אליעזר הגדול היה מאמין הקדמות, ולכן יפורש

כפי החדוש, ויהיה פירוש מבואר בלתי שנאמר שיבלבל לכל בעל דת, ויותר יבלבל לכל בעל שכל שכסא הכבוד נברא קודם בריאת העולם, אם רצו בו קדימה זמנית, ואם רצה בו הקדימה בטבע, או הקדימה בסבה הדבר מבואר שכסא הכבוד נברא קודם בריאת העולם כי הוא קודם בטבע ובסבה כפי מה שיתבאר בח' מהשמע, וביארנו זה גם כן בהקדמות אשר עשה הרב:

פרק כז

כבר ביארתי לך שהאמנת חדוש העולם הוא יסוד התורה כלה בהכרח, אמנם ההפסד אחר שהתחדש והתהווה אינו אצלנו יסוד התורה, אמנם ביאר הרב זה למה שבאו כתובים מורים הנצחיות ויבוא האדם לחשוב כי כמו שהוא נצחי כן היה קדמון בעבור כי כל הווה נפסד וכל נפסד הווה, ואמר הרב שאין הדבר כן כי המתהווה על המנהג הטבעי יפסד על המנהג הטבעי אבל מי שלא נתהווה על המנהג הטבעי לא יחוייב שיפסד, ואין ראוי להאמין שהעולם יפסד בעבור שהוא הווה, כי נפשות החשובים לפי דעתנו נבראים ולא יעדרו כלל, והנה לא נשמע כלל בדברי נביא או חכם שכסא הכבוד יפסד, וכן גם כן לא בא הגדת הנביאים והחכמים שהעולם יפסד, ואם בא הוא כפי המשל, ואמנם באו כתובים רבים מורים נצחיותו:

פרק כח

הרבה מאנשי תורתנו חשבו כי שלמה המלך יאמין הקדמות, וזה פלא איך ידמו באדם שהוא מתורת מרע"ה שיאמין בקדמות, ואם יחשוב אדם שזה נטיה ממנו מדעות התורה ויצא מעקרי הדת חלילה לאלהים איך יקבלו ממנו רוב הנביאים והחכמים ולא חלקו עליו בו ולא גנוהו אחרי מותו כמו שנמצא שחייבוהו בנשים נכריות וזולתם, ואמנם הביא לחשוב זה מאמר החכמים בקשו לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרים זה את זה ונוטים לצד מינות, וכן הוא הענין בלי ספק ר"ל שפשוטו של ספר הם ענינים נוטים לצד דעות זרות מדעות התורה שיצטרכו לפירוש ואין הקדמות בכללם ואין לו פסוק שיורה עליו קדמות ולא ימצא לו בשום פנים פסוק מבואר בקדמות העולם, ואמנם יש לו פסוקים מורים על נצחיותו וחשבו שהוא מאמין שהוא בלתי מחודש, ואין הענין כן כי כבר יאמין האדם שהוא נצחי ולא יאמין שהוא בלתי מחודש. אמנם לשונו בנצחיות העולם אמר והארץ לעולם עומדת, והנה הדבר כבר יהיה מחודש ויהיה נצחי כמו שאמר הללו את ה' מן הארץ וכו' כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם, ר"ל שאלו החקים אשר חקקם לא ישתנו לנצח, ואמר גם כן ירמיה בורא השמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה אם ימושו החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות

גוי, כבר גלה זה גם כן שאף על פי שהיו נבראים אלו החקים לא ימושו, וכבר זכר גם כן שלמה שאלו מעשי האלהים ר"ל העולם ומה שבו עומדים על טבעם לנצח אף על פי שהם עשוים, אמר כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, כי זה העלה להיות העולם נצחי כאלו אמר שהדבר אשר ישתנה אמנם ישתנה מפני חסרון שיש בו וצריך השלמה או תוספת בו אין צורך אליה וראוי שתחסר התוספת ההוא, אמנם פעולות השם הם בתכלית השלמות ואי אפשר התוספת בהם ולא חסרון וכו'. וכאלו הוא גם כן נתן תכלית כוונה למה שנמצא או התנצל על מה שישתנה בסוף הפסוק באמרו האלהים עשה שייראו מלפניו, ר"ל התחדש הנפלאות, והרצון בזה כי אם נראה שישתנו הדברים הטבעיים ממנהגם הנהוג, זה יהיה בעבור שיחשבו האנשים שהם פעל האל וכחמר ביד היוצר לעשות ממנו מה שירצה הוא העולם וכל מה שבתוכו כדי שייראו האנשים ממנו, ואמרו אחרי כן מה שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה והאלהים יבקש את נרדף, שהוא ית' רוצה בהתמדת המציאות והמשך קצתו אחר קצתו:

ואמנם אשר זכרו שלמה בשלמות פעולות השם בשאין צד אפשרות להוסיף עליהם ולא לחסר מהם, הנה כבר גלהו אדון הנביאים, אמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, ר"ל בריותיו כלם על תכלית השלמות ולא יתערב בהם חסרון, והוא אמרו אל אמונה ואין עול, ולא דבר בלתי צריך אליו, וכן כל מה שיגזור לנבראות ההם מההנהגה כלו סדר גמור ונמשך אחר גזרת החכמה כמו שהתבאר בקצת פרקי המאמר. אחר שהרב ביאר שדעת שלמה הוא דעתו בהויות העולם ונצחיותו ושלא עלה על לבו שהעולם קדמון, רצה הרב לבאר בזה הפרק הנמשך לזה כי מה שיראה מדברי הנביאים שהשמים והארץ יפסדו ויתהוו אחרים, שזה אינו אמת אבל שהוא משל וגוזמא וכי העולם הוא נצחי בעתיד ושאנחנו מודים בקצת לאריסט"ו, ומה שמביא לחשוב שהעולם יפסד למה שלא יבינו דברי הנביא, וזה יהיה בפרק הנמשך לזה:

פרק כט

דע כי מי שלא יבין וכו', ויותר גדול מזה שהוא ישמע מדבריו מלות הוא כפי לשון המדבר מורות על ענין אחר ויזדמן במקרה שתהיה המלה ההיא בלשון השומע מורה על הפך הענין ההוא אשר רצה המדבר, ויחשוב השומע שהוראתה אצל המדבר כהוראתה אצלו, כאלו שמע איש ערבי עברי שיאמר אבה יחשוב הערבי שהוא ידבר על איש שהוא מאס ענין אחד ומיאנו, והעברי אמנם ירצה שישר הענין בעיניו ורצהו, וכן יקרה בהמון בדברי הנביאים שוה בשוה קצת דבריהם לא יבין כלל כמו שאמר ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום וקצתו יבין ממנו הפכו או סותרו באמרם והפכתם דברי אלהים חיים:

ודע כי לכל נביא דבר אחד מיוחד בו כאלו הוא לשון האיש ההוא, כן תביאהו לדבר הנבואה המיוחדת בו למי שיבינהו. ואחר זאת ההקדמה שהיא גדולת הערך אשר בה יתבארו שני דברים, אחד כי האנשים מהם שלא יבינו כלל דברי הנביאים, ומהם מי שיבינו הפך מה שכוונו, ושני יורה לנו כי הנבואה אשר תבא לנביא תבואהו בלשון הנביא המורגל בלי שום שינוי, ושהכל הוא כפי פועל הכח המדמה, וזה שורש גדול מענין הנבואה, כי אם יהיה הנביא ערבי תבואהו הנבואה בלשון ערבי, ואם יהיה לועז תבואהו בלשון לעז, כי למעלה אין אומר ואין דברים אבל ישפיעו הענינים והנביאים משימים המלות או יחשבו כפי דמיונם שהשם מדבר עמהם באותו לשון, והבן זה כי הוא ענין גדול הערך, ואם היה הרמב"ן מבין זה הסוד לא היה סותר לרב המורה למה נקרא לשוננו קדוש, כי נתן הרב סבה נפלאה, ואמר הרמב"ן שאין צורך כי נקרא קדוש לפי שהשם יתעלה מדבר עם הנביאים באותו הלשון ואילו היה יודע זה הסוד לא היה עולה בידו זאת התשובה:

והנה ישעיהו המשיל בדבריו הרבה מאד ובדברי זולתו מעט. ר"ל שישעיהו כשהיה רוצה לתאר ולהגיד על נתיצת עם או אבדן אומה גדולה יספרהו שהכוכבים נפלו ושהשמים אבלו ובזה הענין נמשך הרבה בדבריו וכיוצא בזה, אמנם שאר הנביאים לא נמשכו הרבה באלו הענינים עם היות שנמשכו קצת כמו שנמשך ישעיה אמנם לא האריכו במשלים כל כך כאשר האריך בו ישעיה:

ואמרו ודע זה גם כן. ירצה כי יחליפו אנשי המקום במין כלו כמו שאמר ישעיה ורחק ה' את האדם שהוא ישראל וקרא לישראל אדם:

שיחשוב בהם שהם סגולות, כי החכמים הם סגולת המין האנושי באמת:

כי האמונה באלהים והשמחה באמונה הם שני ענינים. ר"ל שמגדר האמונה השלמה שני ענינים, הא' שיאמין בנפשו ובציורו הדבר ההוא האמוני, והב' שיהיה שמח במה שהגיע לו זה החלק הטוב האמוני שהוא מאמין הדבר האמתי אשר אין בו ספק כלל, ואלו הם שני ענינים, ובעבור זה יעמוד זרעכם ושמכם אחר שהאמינו השני תנאים הנזכר באמונת השם ישלם להם מדה כנגד מדה ויעמוד זרע ישראל קיים לעד לעולם ושלא יהיה להם כלייה, והב' שיהיה שם ישראל קיים לעולם ושלא יתערבו בין שאר האומות וזה אמרו ושמכם:

וזה הערה אצלי על נצחיות התורה. ר"ל אחר ששם ישראל יהיה קיים לעולם אם כן הם יקיימו התורה שאם לא יקיימוה שמם יהיה מתערב עם שאר האומות אם כן התורה תהיה נצחית:

והענין אשר נלך סביבו וכו'. ר"ל הענין אשר בעבורו ביארנו כל אלו המשלים שזכרנו הוא לבאר שהפסד זה העולם או השתנותו ממה שהוא עליו או שישתנה אי זה נמצא בטבעו הוא דבר שלא ימצא בשום פנים, גם החכמים לא חלקו בזה כי אמרו שתא אלפי שני הוי עלמא וחד חרוב אין העדר המציאות לגמרי, שאמרו וחד חרוב הורה על השאר הזמן כי איך יהיה חד חרוב ר"ל אלף שנים אם לא תהיה שם תנועה ובמתנועע ימשך לו הזמן, ואם ישוער בהקש אל המתנועע שיהיה נח ונפסד ותהיה שיעור זמן אלף שנים נפסד הוא מאמר יחיד ואינו אמת. והוא על צורה אחת, ירצה על דעת שהעולם חוזר חלילה והב"ה בונה עולמות ומחריבן:

ואשר תמצא וכו' מחכמי התלמוד וחכמי המשנה אמרו אין כל חדש תחת השמש ואמרו עולם כמנהגו נוהג ואין שם התחדשות בשום פנים ולא שום סבה עד שמי שיקח שמים חדשים והארץ חדשה כפי מה שיחשוב וכו', ר"ל כ"כ הוא מבואר הענין בין החכמים שאין כל חדש תחת השמש, שמי שיחשוב הענין כפשוטו והיה סובר ומאמין שמים חדשים לא היה מאמין שיתהוו שמים אחר שלא היו אבל היה מאמין שיחודש להם אי זה תואר או אי זה ענין שלא היה בהם והביא ראיה על שאי אפשר שיתהוו השמים מאמרו אין כל חדש תחת השמש, אם כן זאת הגזרה והוא אמרו אין כל חדש היא מוסכמת ומודים בה כל החכמים. ולא תחשוב שבעל המאמר הזה שאמר שהשמים שהם עתידים להבראות שירצה לומר שיתחדש בשמים אי זה תואר או אי זה שנוי כאשר יראה מפשט דבריו ואם היה הענין כן יהיה סותר למה שביארנו שא"א בשום צד שתשתנה שום דבר מטבעו, באמת אין זה כוונת בעל המאמר אבל אפשר שהוא רוצה שהסבות המערכיות המסודרות שיבאו אחרי תנועות הגלגל מוגבלות מסודרות, והסבות ההם המערכיות שיבואו שיקרו בעתיד הם דברים מסודרים משמש ימי בראשית, זהו כוונת אמרו שמים שהם עתידים להבראות כבר ברואים ועומדים שנאמר עומדים לפני נאם ה' יעמדו לא נאמר אלא עומדים, והביא ראיה מאמרו אין כל חדש תחת השמש:

אמנם אמרתי שלא ישתנה דבר מטבעו וימשך אל השנוי ההוא להשאר מהנפלאות, כי לא יחשוב חושב כי דעת הרב שלא ישתנה שום דבר ממה שהוא עתה אבל ישתנו הדברים בעת שיעשה הש"י עמנו נפלאות, אבל אלו הנפלאות לא ימשכו ולא יתמידו, כי אע"פ שנהפך המטה לנחש והמים לדם והיד הטהורה הנכבדת לבנה כשלג מבלתי סבה טבעית מחייבת אותם הענינים והדומה לא ימשכו ולא יהיו מתמידים אבל ישובו הדברים לכמו שהיו ראשונה כמ"ש וישב הים לאיתנו מאי לאיתנו לתנאו הראשון, כי הדבר שהוא חוץ מהטבע לא יתמיד:

זהו מה שצריך שיאמן בנפלאות, ר"ל שהנפלאות יחדשם הש"י כדי שייראו מלפניו, וזה לא יתמיד אבל ישובו לטבעם הראשון כמו שאז"ל עולם כמנהגו נוהג:

אע"פ שהחכמים אמרו בנפלאות דברים זרים. ר"ל שיראה מדבריהם שהנפלאות כלם הם דברים טבעיים ושהאש כבר אפשר שלא תשרוף בעבור אי זו סבה שתהיה אם שפלה או גלגלית, וגם אפשר שהמים יעמדו מההגרה והם מים בצורה רק בעבור סבה אחרת חיצונית יעמדו מהגיר וכן הדין בשאר הפלאים, וזהו שאמרו כשברא הקב"ה זה המציאות והטביעו על אלו הטבעים שם בטבעם שיתחדש בהם כל מה שיתחדש מהנפלאות בעת חדושם:

ואות הנביא אשר הודיעהו השי"ת בעת שיאמר בו מה שיאמר ויפעל הדבר כמו ששם בטבעו בשורש מה שהוטבע, הנה זהו דבר טבעי אלא שאינו בלתי נהוג ומורגל, והנה שבח הרב זה הדעת למה שלא יהיה שום שנוי בטבע מעשה בראשית כי העולם כמנהגו נוהג, או בעבור שלא יתחדש רצון כי אי אפשר השתנות שום דבר אם הסבה לא השתנית כי אם הסבה היא קיימת, ועל ענין אחד המסובב יהיה קיים, והביא הרב המאמר אשר יורה על זה הדעת ר"ל מהתחדשות שום דבר שלא יהיה על המנהג הטבעי, א"ר יונתן תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית עם הים שיהיה נקרע לבני ישראל הה"ד וישב הים לפנות בוקר לאיתנו, לתנאו הראשון, א"ר ירמיה לא עם הים בלבד התנה הקב"ה אלא עם כל מה שנברא מששת ימי בראשית הה"ד אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי, צויתי את הים שיקרע, את האור שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה, את אריות שלא יזיקו לדניאל, את הדג שיקיא את יונה, והוא ההקש בשאר. הנה נתבאר בזה שתי דעות במופתים דעת הרב, והוא שצריך שיאמין כל בעל דת כי הנפלאות הם חוץ מכל הקש והשם עשה אותם הנפלאות כי הוא יכול לעשות לאש שלא לשרוף, ולים שייבש, ושיעמדו המים למעלה בלי הגרה, ולאריות שלא יזיקו, ולדג שיקיא את יונה וכן ההקש בשאר, ודעת מי שיראה שאין זה חוץ מן הטבע אבל בעבור סבה מהסבות שיתחדשו על המעט והם סבות טבעיות כבר יעיקו לאלו הדברים שלא יפעלו פעולותיהם המיוחדות אבל יפעלו הפך פעולותיהם בעבור סבה מהסבות, כי המים כבר יעמדו למעלה כמו שיעמוד האבן אם ימצא שם דבר מקשיי, והשם לא עשה ולא פעל שום נס ולא הנביא אלא שאות הנביא יהיה בהודיעו מתי יהיה האות הזה:

אמר שם טוב ראיתי בנפלאות דעות זרות, דעת מי שיראה שהנביא יפעלם, ויתן סבה טבעית לזה בעבור שנפש הנביא היא דומה לנפש העולם שהוא נפש הגלגל ונפש הגלגל יעשה שנויים בזה העולם מההוייה וההפסד, כן נפש הנביא יפעל בזה העולם חום או

קור או אי זה דבר שירצה, ולמה שנפש הנביא הוא מעצם השכלים הנבדלים מעצם נפשות השמים לכן יוכל לפעול בגשמי העולם אלא למה שהיה נפש חלקית לא יפעל בכל העולם אבל בדבר חלקי בהביא מטר בארץ אשר הוא יושב בה או הביא רעם או רעש, והחכם ראב"ע ז"ל יחשוב כי נפש הנביא כשידבק בשכל הפועל יפעל בכל ויחדש אותות ומופתים, וזה אמרו כשידבק החלק בכל יפעל בכל ויחדש אותות ומופתים, ואבן רש"ד יאמר כי הדבור בנפלאות אין בו לקודמים מן הפילוסופים מאמר, כי זה אצלם מן הדברים אשר אין ראוי לחקור עליהם, והחוקר בהם או המספק בהם צריך אצלם אל עונש כמו אם יספק אם האל נמצא או אם ההצלחה נמצאת או אם המעלות נמצאות. ואולם למה שספר אבוחמ"ד מסבות זה מן הפילוסופים הוא מאמר לא אדע מי יאמרו אלא ב"ס, והאמת כי הדבור בנפלאות הוא קשה ונמנע לתת סבה טבעית להם, כי העושה הפלאות הוא יודע לבדו איך עשאם כמ"ש לעושה נפלאות גדולות לבדו, כמו שאי אפשר לתת סבה בשלמות, ואם שהם דברים מתמידים כהויית הב"ח, ולא בהויית הצמחים המשתנים וסגולותיהם, כמ"ש דוד נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד, והרצון בו כי אף שנפשי היא יודעת מאד בטבעי הדברים נעלם ממנו לתת סבות הדברים, לכן אמר אודך על כי נוראות נפלאתי וגו' ואין כל הדברים הנמנעים בחק הסכלים נמנעים בחק הנביאים, וכ"ש בחק האל, כי מי שפעל העולם מלא דבר יוכל לפעול כל שאר הנפלאות. והמאמר אשר אמר הרב שהוא זר מאד נפלאתי עליו, כי זה המאמר לא יאמר דבר אלא שאלו הדברים נבראו בחק שיקבלו התאר שיגזור השם עליהם, כי האש אינו נמנע שלא ישרוף לא בעבור סבה טבעית אבל בעבור רצון השם וכן שאר הנפלאות, ואמר תנאי התנה להורות על שני דברים, על שהוא אפשרי בחק המקבל לא נמנע כי לנמנע טבע קיים, ושהשם גזר אלו הדברים משמת ימי בראשית כל הנסים שהיו ושעתידים להיות, כי אין ראוי להאמין שיתחדש עתה שום רצון מה שלא היה קודם, זהו מה שכוונו ז"ל בזה המאמר הנכבד, לא מה שכיון הרב. אבל מדרך הרב להוציא הדברים מפשוטן כדי להוליד כוונתו, וזה אמרו הנה כבר התבאר לך הענין ונגלה הדעת שאנחנו נאות לאריסט"ו בחצי מדעתו והוא שנאמין שזה המציאות לעולם נצחי על זה הטבע אשר רצהו האל, לא ישתנה דבר ממנו בשום פנים אלא בפרטיו ע"צ המופת, אף ע"פ שיש בו יכולת לשנות או להעביר איזה טבע שירצה מטבעו, אבל היה לו פתח והתחלה שלא היה שם דבר נמצא כלל אלא השם וחכמתו גזרה שימצא היצור בעת שהמציאו, ושלא יעדר זה אשר המציא ולא ישתנה לו טבע אלא במה שרצה מפרטיו ממה שכבר ידענוהו שהשתנה על ידי הנביאים, ומה שלא נדעהו מאשר יבא בעתו בזמן המשיח

ובתחיית המתים, זה דעתנו ויסוד תורתנו, ואריסט"ו יראה שכמו שהוא נצחי ולא יפסד כן הוא קדמון ולא נתהווה, וביארנו שזה לא יסודר אלא על דין החיוב ושהחיוב יש בו סרה בחק האל מה שכבר ביארנוהו. ואחר שכבר ביארנו שהעולם מחודש ראוי שנבאר מעשה בראשית, וזה אמרו, ואחר שהגיע המאמר על זה, נביא פרק שנזכור בו גם כן קצת הערות על פסוקים באו במעשה בראשית, כי הכוונה הראשונה בזה המאמר אמנם היתה לבאר מה שאיפשר לבארו ממעשה בראשית ומעשה מרכבה אחר שנקדים שתי הקדמות כוללות, אחת מהם זאת ההקדמה הא' כי כל מה שנזכר ממעשה בראשית בתורה אינו כולו כפשוטו כפי מה שידמו ממנו ההמון, שאילו היה הענין כן לא היו מסתירים אותו אנשי החכמה. ההקדמה הב' שהנביאים כמ"ש ידברו בשמות משותפות אין הכוונה בהם מה שיורו בהם בכוונתם הראשונה ועקר הנחתם או בדמיונם הראשון, ואחר שני אלו ההקדמות הביא הרב פרק מבאר מעשה בראשית:

פרק ל

דע שיש הפרש בין ראשון והתחלה, וזה שהתחלה תאמר על שני ענינים או שימצא מבלי מציאות אותו הדבר אשר הוא התחלה לו או שאי אפשר שימצא אלא עמו, והנה היסודות יקראו התחלת הדברים המורכבים ואיפשר שימצאו היסודות מבלי המורכבים ואולם המורכבים אי אפשר שימצאו מבלי היסודות, וההתחלה אשר אי אפשר שימצאו מבלי המורכב הוא כמו הלב אשר אי אפשר שימצא החי בלתו, וכבר נאמר התחלה לדבר אשר הוא סבה לדבר אף שלא יהיה חלק ממנו כי השמש הוא סבת האור ואינו חלק מהאור, ועל שני אלו המינים נקראו התחלה. וכבר יוחלט ג"כ על זה הענין שם ראשון אבל הראשון אמנם יאמר בייחוד על הקודם בזמן מבלתי שיהיה קודם ההוא סבה למתאחר, כמו שיאמר ראשון מי שדר בזה הבית פלוני ואחריו פלוני ואלו אין סבת קצתם לקצתם. והמלה אשר תורה על ראשון בלשוננו והוא אשר אינו סבת קצתו לקצתו הוא תחלה כמו תחלת דבר ה' בהושע כי הוא ראשון בזמן, ואשר יורה עליו התחלה על שהוא חלק מהדבר ובלתי חלק וימצא עם מציאות הדבר הוא ראשית שהוא נגזר מראש שהוא התחלת החי והראש לא ימצא מבלי החי, והעולם לא נברא בהתחלת זמנית שיהיה הרצון בו שהשי"ת עשה ראשונה השמים והארץ וקדמו בזמן לשאר הדברים כ"א היה הדבר כן נתהוו שמים וארץ בזמן והזמן קדם עליהם, וזה שקר כי הזמן מכלל הנבראים אחר שהזמן הוא נמשך לתנועה והתנועה אי אפשר שימצא אלא בגרם השמימיי והגרם השמימיי הוא נברא אם כן הזמן הוא נברא, ולזה אמר בראשית, והפירוש האמתי בזה הפסוק הוא כן, בהתחלה ברא השם העליונים והתחתונים שהוא כסבה כי אלו הנמצאות

הם עלולות ויש להם עלה שהמציא אותם, וזאת ההתחלה לפי דעתנו קדם להויית העולם או כפי דעת הפילוסוף היא נמצאת עמו, ויבא הפירוש האמתי לכל הדעת אלא שהוא מסכים יותר לחדוש העולם כי אם יהיה בהתחלה זמנית אי אפשר מבלי היות הזמן קדום. ויהיה בי"ת בראשית כבי"ת הכלי, והרצון בו כי כבר יאמר אדם בגרזן עשה אדם זה הבית, והרצון כי בכלי הגרזן עשה הבית, לא שעשה הבית בגרזן, וכן יהיה בראשית שהבי"ת הוא סבה כמו שאמרתי בגרזן נעשה הבית, ואמר כבי"ת הכלי להורות כי העולם לא נברא בכלי גשמי אלא בחכמה ודעת, ולכן תרגם הירושלמי בחכמתא ברא ה', אבל מה שתמצא כתוב לקצת החכמים מהעמיד הזמן קודם בריאת העולם מסופק מאד, כי זה דעת אריסט"ו שביארתי לך שיראה שהזמן לא יצויר לו תחלה וזה מגונה כי זה הורס יסודי הדת, ואשר הביא אל האומרים זה המאמר הוא מוצאם יום ראשון ויום שני וחשבו הענין כפשוטו וחשבו שאחר שלא היה שם גלגל מקיף ולא שמש באי זה דבר שוער יום ראשון ויום שני ויום שלישי, ואמרו בזה הלשון אמר ר' יהודה בר' סימון מכאן שהיה סדר זמנים קודם לכן והיה ערב אין כתיב כאן אלא ויהי ערב א"ר אבהו מכאן שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן, וזה יותר מגונה מן הראשון כי יכללהו כי היה זמן קודם לו והיו העולמות קצתם אחר קצתם, ואתה תתבונן מה שהוקשו עליהם היות הזמן קודם מציאות השמש, והנה אם זה ספק ספקו אלו מצד שאי אפשר היות זמן מבלתי היות שמש זה יותר בקרוב, ואם אמנם האמינו שהיה סדר זמנים קודם לכן או שהקב"ה בונה עולמות ומחריבן מצד שאי אפשר היות הזמן נברא זה לא יבוטל בזה הפרק כי זהו אמונת הקדמות וכל בעל תורה יברח מזה:

ואין זה המאמר אצלי אלא כיוצא במאמר רבי אליעזר שמים מהיכן נבראו, סוף דבר לא תביט באלו המקומות למאמר אומר שיסוד התורה כלה שהשם המציא העולם לא מדבר בזולת התחלה זמנית אבל הזמן נברא והוא נמשך לתנועת הגלגל והגלגל נברא. וממה שצריך שתדעהו שמלת את האומרת את השמים ואת הארץ כבר התבאר במקומות רבים שהוא כענין עם ירצו שהוא יתברך ברא את השמים עם כל מה שבשמים וברא הארץ עם כל מה שבארץ. ואם הדבר כן כשברא השם השמים ברא השמש והירח ושאר הכוכבים א"כ בבריאת השמים נברא הזמן וכבר ידעת ביאורם, והשמים והארץ נבראו יחד שנאמר קורא אני אליהם יעמדו יחדו:

ונבדלו הדברים ראשון ראשון. ירצה כי כמו שאלוה אחד כן פועלו אחד ומסדורו יצא זה הסדר והתחלת הזמן נבראת עם הנבראים לא שנבראו הנבראים בהתחלת זמנית אבל נבדלו הדברים כלם ראשון ראשון כי כלם מושפעים מאת האל יחד כי אין חלוקה בו

ית' כי הוא ית' אחד ומושכלו אחד והוא עצמו המסדר לזה המסודר המיוחס אליו, אך יחלקו בבחינת הסבה והרכבה וכפי מדרגותיהם במציאות יאמר לו יום אחד ויום שני לא שנבראו הדברים בזה אחר זה כמו שיראה מפשטי הכתוב אבל כלם נבראו כאחד, ומצד הקדימה והאיחור שהם עלולים קצתם מקצתם נאמר אחד ושני ושלישי ושאר הימים והבן זה:

ולפי זה הדעת האמתי הותר הספק אשר חייב רבי יהודה בר' סימון באי זה דבר שוער יום שני ויום שלישי אם לא נמצא שמש כי השמש נברא עם בריאת העולם, והנה בב"ר אמרו בזה הלשון הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא תלאן עד יום רביעי, ר"ל שקדם לו המטר שהיה קודם תדשא הארץ והמטר לא יהיה מבלי אד יעלה מן הארץ והעולה לא יהיה מבלי מעלה שהוא השמש ולכן הוכרה אז פעולתו. וממה שצריך שתדעהו שהארץ שם משותף יאמר בכלל ובפרט יאמר בכלל על מה שתחת גלגל הירח כמ"ש הללו את ה' מן הארץ, ועל זה נאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ויאמר בפרט על הארץ והוא היבשה, ויהיה פירוש הפסוק בהתחלה שהוא בסבה ברא השם העליונים והתחתונים, ויהיה ארץ הנאמר תחלה הוא התחתונים ר"ל היסודות הארבע והנאמר ויקרא אלהים ליבשה ארץ היא הארץ, ומה שצריך שתדעהו כי היסודות הארבע אשר אמרנו ששם ארץ הראשון שהוא הכולל יורה על היסודות הארבע נזכרו תחלה בזה הפסוק שהוא זכר ארץ ומים ורוח וחשך הוא האש היסודי ולא תחשוב זולת זה אמר בשמעכם את הקול מתוך החשך ונאמר ודבריו שמעת מתוך האש ונאמר כל חשך טמון לצפוניו וכו', ואמנם נקרא האש היסודי בזה על היותה בלתי מאירה אבל ספיריית שאילו היתה מאירה היינו רואים האויר כלו בלילה מתלהב באש:

ואמר הרב כי היסודות נזכרו בזה הפסוק כפי הנחתם הטבעית הארץ ועליה המים ואויר דבק במים והאש למעלה מן האויר כי ביחדו האויר על פני המים יהיה החשך אשר על פני תהום למעלה מהאויר. והרצון בזה כי המים יקראו תהום כמו שאמר תהומות יכסיומו, והנה פני התהום הוא האויר ובהיות האש על האויר שהוא פני תהום והאויר הוא מרחפת על פני המים אם כן היסודות הוזכרו כפי הנחתם, והרצון בו כפי סדור ההנחה הטבעית לא סדור הזכירה א"כ בהיות הרוח שהוא האויר מרחפת על פני המים והחשך שהוא האש הוא למעלה מהאויר שהוא פני התהום יהיו היסודות נזכרים כפי הנחתם הטבעית. ואמר החכם ר' משה הנרבוני כי האויר נקרא תהום מצד המים העליונים אשר באמצעו, ואני אומר כי לא נקרא תהום האויר אבל פני התהום, והוא האמת לפי שהוא על המים אשר נקרא תהום בכל מקום. ואמנם ייחס הרוח לאלהים

בעבור שהיא מתנועעת תמיד ולעולם מיוחסת לשם, כמו שאמר ורוח נסע מאת ה', נשפת ברוחך, ויהפוך ה' רוח ים, וזה הרבה:

וממה שצריך שתדעהו שאמרו ויבדל בין המים וכו' אינו הבדל במקום שיהיה זה למעלה וזה למטה וטבעם אחד, כי למעלה אין מים בפועל, אבל פירושו שהוא הבדיל ביניהם הבדל טבעי ושם קצת זה אשר קראו מים תחלה אשר עליו נאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים דבר אחד בצורה טבעית הלבישו ושם קצתו בצורה אחרת וזהו המים, ועל זה אמר ולמקוה המים קרא ימים, הנה כבר גלה שזה המים הראשון שנאמר בו על פני המים אינו זה אשר בימים אבל קצתו נבדל בצורה אחת למעלה מן האויר, ועל זה נאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים שהאויר יקיף את המים מכל צדדיו בין מלמעלה בין מלמטה בין מכל הצדדין וקצתו הוא זה המים אשר הוא למטה אשר נקרא ימים, ויהיה אמרו ויבדל אלהים בין המים אשר מתחת לרקיע כאמרו ויבדל אלהים בין האור ובין החשך אשר הוא הבדלה בצורה אחת. והרקיע עצמו מן המים נתהוה, אמרו המפרשים כי האד הלח יעלה למעלה אצל האויר החם ואלו יקראו מים עליונים ולמטה מאלו הרקיע אשר נמצא בו האד הלח רב ויתעבה שם באופן שזה החלק קר ושיגיע האד הלח אל זה המקום יתהוו שם המים, א"כ ימצאו בכאן שלשה מיני מים, המים העליונים אשר הם ממעל לרקיע והם האד החם, והרקיע עצמו אשר הוא החלק אשר נקרא אבני שיש טהור והוא החלק הקר, ואלו המים אשר למטה שהם היסודיים אשר נתהוו בחלק הקר, וזהו מ"ש הנה כבר התבאר שחמר אחד היה משותף והוא האד הלח וקראו מים ואחר הובדל בשלש צורות והיו קצתו ימים וקצתו ברקיע, והוא החלק הקר מהאויר וקצתו על הרקיע וזה כלו חוץ לארץ, אמנם שזה למעלה מן הרקיע נקרא מים בשם לבד לא שהוא אלו המים המיניים, הנה כבר אמרו בו חכמים ארבעה נכנסו לפרדס אמר להם רבי עקיבא כשאתם מגיעים לאבני שיש טהור אל תאמרו מים מים שכן כתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. וה"ר משה הנרבוני פירש כי המים אשר מעל לרקיע הוא החלק הקר מן האויר אשר נתהוה ממנו המטר והרקיע וכל האויר אשר למטה ממנו עד הגיעו אל מקום המים, ואמנם נקרא מים למה שהאד הלח יערב בו בכל חלקיו ולא יתהוה ממנו המטר למה שזה חלק מהאויר הוא חם בעבור התהפכות הניצוץ אבל אם לא יגיע שם התהפכות הניצוץ היה עם החלק הקר א"כ אמרו והמים אשר ממעל לרקיע הם החלק הנקרא לחכמים אבני שיש והוא החלק הקר ואמנם המים אשר מתחת לרקיע הם אלו המים היסודיים אשר הם מים בפועל. ואמנם מ"ש חכמים כי הרקיע מן המים נתהוה הוא האויר עצמו אשר מתחת מהרקיע והוא החלק הקר עד הגיעו אל מקום

המים היסודיים ואין הפרש למים העליונים לאלו המים אשר ברקיע אלא כמלא נימא כי לא יתחלפו אלא מצד חלוף ניצוץ השמש, ויראה לי שזהו הפירוש האמתי והראיה על זה כי לזה המקום נקרא אבני שיש טהור שהוא חלק קר ולח, ועל זה אמר הרב שכוונו באמרם המים למעלה מהרקיע אל תאמרו מים מים שכן כתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, וגם כי כפי פירוש המפרשים האיד הלח אשר הוא למעלה מחלק הקר לא יפעל דבר בהויית המים כפי מה שהתבאר בספר האותות, אבל החלק הקר מהאויר הוא אשר יפעל המים ואלו נקראו מים עליונים זכרים כי הם הפועלים אלו המים, הנה כשתסתכל בזה הענין ותבינהו תבין כל מה שהתבאר בספר האותות ותשקיף כי כל מה שאמרו חז"ל אמרו הפילוסופים:

וממה שצריך שתדעהו ותתעורר עליו העלה אשר בעבורה לא נאמר ביום שני כי טוב וכבר ידעת מאמרם בזה על צד הדרש, הטוב שבהם שהם אומרים לפי שלא שלמה מלאכת המים ועלת זה מבוארת אצלי, וזה כי כל אשר יסדר הענין מעניני המציאות המתחדשים על ההמשך המתמידים המיושבים אמר בזה כי טוב. וזה הרקיע והדבר אשר עליו שנקרא מים, הענין בו מן ההסתר, וזה שאם יובן כפי פשוטו יהיה הענין בלתי נמצא כלל שאין שם גוף אחד בלתי היסודות בינינו ובין השמים ואין שם מים למעלה מן האויר כל שכן שידמה מדמה שזה הרקיע ומה שעליו הוא למעלה מן השמים כי יהיה הענין יותר נמנע ויותר רחוק משיושג כי גשם ההוה הנפסד לא יהיה על הנצחי:

ואם ילקח לפי הנסתר ומה שנרצה בו הוא יותר נעלם. ר"ל שהוא צריך שיהיה מן הסודות החתומים שלא ידעוהו ההמון למה שההמון ראוי שיחשבו שיש אוצרות מטר ואוצרות שלג למעלה, והענין שהוא כן איך ראוי שיאמר בו כי טוב ואמנם ענין כי טוב נגלה התועלת וכו':

ואי אפשר לי מבלתי שאוסיפך ביאור שזה ואם הוא חלק גדול. ר"ל שהויית המטר והרקיע עם היות שהם חלק גדול מהנמצאות ממנו אינו תכלית מכוונת מהנמצאות מצד עצמם שמציאות המטר אינו מכוון מצד עצמו אלא מצד דבר אחר והוא שיעלו האדים והלחות מהארץ ותתיבש ואז תתגלה הארץ ויתהוו שם הצמחים והבעלי חיים, וא"כ אחר שהמטר אינו מכוון מצד עצמו אלא הכנה לשלמות אחר והוא הראות היבשה אין ראוי שיאמר בו כי טוב כ"א בהגעת התכלית והוא הראות הארץ, וביום השלישי נאמר כי טוב שני פעמים לשני תכליות, ועל כל זה כוונו ז"ל באומרם לפי שלא נשלמה מלאכת המים כי אינה נגלית להמון ואינה מהדברים המכוונים מצד עצמם, וזהו מה שרמז הרב באמרו על דרך דרש הטוב:

וממה שצריך שתדעהו שהחכמים כבר ביארו שהעשבים והאילנות אשר הצמיחם השם מן הארץ אמנם הצמיחם אחר שהמטיר עליהם, ואמרו ואיד יעלה מן הארץ אמנם הוא ספור הענין הראשון כי זה ממנהג המקרא והבן זה:

וכבר ידעת אתה המעיין כי ראש סבת ההוייה וההפסד אחר כחות הגלגליות והוא בריאת השמים האור והחשך ומה שימשך אחריהם מן החום והקור, ובתנועת הגלגל יתערבו היסודות כי יעלו אשר למטה וירדו אשר למעלה, ובאור ובחשך ישתנו מזגיהם כי האור מחייב החום והחשך יחייב הקור והחום ירחיב ירפה יבשל ויגדל, והקור יקביץ ויגביל המהוה, וזולת זה מן הפעולות המיוחדות להם, והוא אמרו יהי אור ויבדל אלהים בין האור ובין החשך, ובתחלת המזגות התחדש מהם שני אידים אשר הם תחלת סבת אותות השמים אשר המטר מהם והוא ההכרחי במציאות, והוא אמרו יהי רקיע בתוך המים והם גם כן סבת המקורים והראות היבשה מצד העלות האדים ואח"כ יתרכבו הצמחים, והוא אמרו יקוו המים תדשא הארץ ואחר הצמחים בע"ח והוא אמרו ישרצו המים וההרכבה האחרונה הוא האדם ולכן אמר אחר תדשא הארץ, תוצא הארץ נפש חיה, נעשה אדם, כי הוא המורכב האחרון וכל הצורות אשר לפניו מתקבצות בו במדרגת החמר, וצלם אלהים מצד הצורה:

ושהחשך הוא טבע מציאות זה העולם התחתון כלו והאור מקריי מתחדש חוצה לו הלא תראה שבהעדר האור ישאר הענין הנח. ר"ל שישאר בלא שום שלמות, ורמז בזה הרב כי העדר מחובר לזה העולם מצד עצמו ומצד ההיולי, והטוב והמציאות הנצחיות נמשך לו מצד השכלים הנבדלים הנקראים אור באמת, ואחר שתבין זה כי מצד האור והחשך יתחדשו כל הדברים והוא הסבה בהויית הדברים ויתחדשו בזה אחר זה, תבין כל מה שבא במעשה בראשית כי הקדים הכתוב האור והחשך ונבראו הדברים ראשון ראשון כי קצתם סבה לקצתם, וזהו סוד הימים הנאמר במעשה בראשית כפי מה שאז"ל קורא אני אליהם יעמדו יחדו והבן זה:

וממה שצריך שתדעהו אמרם כל מעשה בראשית בקומתם נבראו בדעתם נבראו בצביונם נבראו, יאמר כי הדברים הטבעיים נבראו על שלמות חמרו ועל שלמות צורתו ועל נאות שבמקריו, כי השם הוא היוצר הוא המיפה הוא עשך ויכוננך ואין כילות שם, והחסרון מצד המקבל, וזה שורש גדול כבר התבאר בחכמה הטבעית שהדברים הטבעיים יש להם חמר מיוחד ונאות לשיחול הצורה והצורה היותר נאותה שאפשר שיהיה חל בזה החמר והמקרים היותר טובים ג"כ ולכן נבראו הדברים הטבעיים על תכלית השלמות שאפשר שיהיו:

ומה שצריך שתבחנהו מאד זכרו בריאת אדם בששת ימי בראשית וחתם הבריאה כלה ואמר אחר זה ויכלו השמים וכו' למה שהאדם הוא תכלית האחרון, ופתח פתח אחר לבריאת חוה מאדם עם שקדם שנבראת עמו, וזכר עץ החיים ועץ הדעת וזכר שזה כלו היה אחרי שהושב אדם בג"ע, וכל החכמים מסכימים שזה הענין כלו היה ביום הששי, שלא נשתנה הענין בשום פנים אחר ששת ימי בראשית, כי הדברים הטבעיים אחר שנבראו לא היה בהם שנוי כלל כי הדברים היו אחר זה כמו שהיו ביום הששי והם עתה כמו שהיו והבן זה, ולזה לא יגונה דבר מן הענינים ההם כמו שאמר שעד עתה לא היה הטבע נח:

ומזה אמרם אדם וחוה נבראו כאחד מתאחדים גב לגב. אשר הרמז בזה כי אף שמעשה בראשית כלו כמשמעו יש בו רמז כי האדם הוא מורכב מחמר וצורה ונברא אדם מאלו השני מקבילין כאלו הוא אחד והוא רבים והחמר פונה למטה והצורה למעלה. והוא נחלק זה רוחני וזה גשמי ולקח חציו והוא חוה והובא אליו כי הפועל קודם למה שבכח כי הפועל יכין החמר אל שיקבל צורתו ולכן היה אדם קודם חוה והובא אליו והם שנים מצד ואחד מצד, וזה כי הם שנים במאמר ואחד במציאות כמו שאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי. שהשם על שניהם יחד אחד, כי האחד לבדו אינו אדם:

אשה כי מאיש לוקחה. ולא נלקח האיש מן האשה כי מהכח לא יעשה מה שבפועל ולכן הובאה האשה אליו לא האיש אל האשה והבן זה, ואם המפרשים הלכו בדרך אחרת. והבן אמרו אחד מצלעותיו חדא מסטרוהי והביאו ראיה מצלע המשכן ומה גדול סכלות מי שלא יבין זה וחשב שאין לו תוך אלא שהוא כמשמעו:

וממה שצריך שתדעהו מה שהביאו במדרש אמרו שהנחש נרכב והוא היה כשיעור גמל ושרוכבו הוא אשר השיא את האשה ושהרוכב הוא סמאל. והרצון בזה כי הנחש הוא הכח המדמה כי בו ינחשו המנחשים והוא כשיעור גמל כי ידמה צורות זרות ודמיונות חזקות, ולכן היה הנחש כשיעור גמל, ושהרוכב הוא סמאל כי אחר השגת הדמיון יניע הדמיון כמו שהתבאר בספר הנפש, כי כשהדמיון ישיג שום דבר ויראה שהוא ערב יתאוה והכח המתעורר והוא השטן המשטין האדם מדרך הטובה לדרך רעה ישיא אל החמר כי הכחות הגשמיות הולכות אחריו והוא הנפש המרגשת כי היא היתה אם כל חי כי הוא עצמות שאר הב"ח והוא אשר השיא את חוה, כי הנחש כל דבריו אינם אלא עם הנפש המרגשת כל שכן הרוכב שהוא סמאל יאמרוהו על השטן תמצא אומר במקומות רבות בא סמאל אצל אברהם אמר לו סבא וכו' עד שלא ירצה להקריב יצחק, וכן רצה להכשיל יצחק שלא ימשך אחר רצון אביו, והנה כבר התבאר לך שם סמאל

ונקרא סמאל שטן בעבור שמסטין האדם מדרך טובה לדרך רעה, ונקרא סמאל שמסמא האדם ומעוותו מהדרך הנכונה, כמו שנקרא נחש המדמה למה שהוא סבה למנחשים ולקוסמים ולעסוק בדברים בטלים כמו המנחשים והקוסמים:

ואמרו בבאו להשיא את חוה היה סמאל רוכב עליו והקב"ה שוחק על גמל ורוכבו. והרצון בו שהשכל האמתי שוחק על אלו הפעולות הגופיות אשר אין בהם שלמות הנפש כלל. והחכם רבינו משה הנרבוני פירש כי השכל הנקנה לא נתן ביד שטן ולא ביד הנחש ולכן היה שוחק ושמח למתנת חלקו כי הוא נצחי:

וממה שצריך שתדעהו היות הנחש לא קרב לאדם ולא דבר עמו ואמנם השתדלותו וקרבו לחוה. שהכח המדמה אי אפשר שיעשה פעולתו בעת היות שכל האדם המשכיל בפעל וזהו שאינו מדבר עמו ואינו מתקרב עמו כי פעולת הדמיון הפכית לפעולת המושכל:

ובאמצעות חוה נזוק אדם. ר"ל באמצעות כחות הנפש להיות נוטים לדברים המפורסמים נזוק השכל ומעלה חלודה, א"כ נמצא שהנחש והוא הכח המדמה גורם שיטה הנפש לדברים המפורסמים ובאמצעות הנפש נזוק השכל שהיא הנפש המרגשת, כי בעבור שהנחש שהוא הכח המדמה ישיא את חוה שהיא אם כל חי והיא הנפש המרגשת לא ימשך השכל העיוני להשיג המושכלות ולא יעלה מעלה מעלה אבל ירד מטה מטה ויאבד, וכבר התבאר כי הפסד האדם נמשך אחר החמר:

ואמרו והשנאה שלמה אמנם היא קיימת בין אדם וחוה ובין זרעו ובין זרעה. ר"ל שהשנאה קיימת בין המדמה ובין הנפש בכללה ובין זרע המדמה ובין זרע הנפש כי לא לבד יעיק כח המדמה לשכל אבל יפסיד הנפש המרגשת כי בהמשך האדם אחר התענוגים יאבד הגוף. ולא לבד יאבד הנפש המרגשת אבל זרעה, כי הנפש עקר מציאותה הוא בעבור הכח העיוני והשכלת הדברים והוא הזרע הנשאר הנצחי הקיים מהאדם והוא הנשאר מכל הדברים הנפשיים וזרע הכח המדמה הוא פעולתו בדברים החמרים והעיוני הוא רוחני והמדמה הוא גשמי והרוחני והגשמי הם הפכים:

ואין ספק שזרעה הוא זרע האדם. ר"ל שזרע הנפש בכללה הוא בעבור השכלת הדברים:

ויותר נפלא מזה הקשר הנחש בחוה. ר"ל זרעו בזרעה ראש ועקב והיותה מנצחת לו בראש והוא מנצח לה בעקב. הרצון בזה שזרע האשה והוא העיוני יבא בדמיון בראש כי כשהדמיון רוצה להמציא צורות שאין להם מציאות בשכל יבטלם באופן שלא יקום ולא ירים ראש, והמדמה הוא מנצח לו בעקב כמו שהנשוך בעקבו לא יוכל לרוץ ולמהר ללכת כן מי שהוא בעל דמיון לא יוכל במהרה להשכיל המושכלות, או ירצה כי השכל יבטל פעולות הדמיון ויבטל בריותיו כמו שאמר, ואמנם בסוף יוליכנו לאבדון כי מי גבר

יחיה ולא יראה מות כי אחר שבעים שנה מפיל השכל את הדמיון ואחר זה יחיה האדם בנפש המשכלת לא בנפש המדמה:

ומהמאמרים הנפלאים וכו' משבא נחש על חוה הטיל בזה זוהמא ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן עו"א שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן. הרצון בזה מי ששלט הכח המדמה על הנפש המרגשת הטיל בה זוהמא להמשך אחר התאוות הגופניות, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן כי נתקדשו במצות ופירשו מהאשה ומכל תענוג גשמי, עו"א שלא עמדו על הר סיני וכו' איך תפסק זוהמתן והם משביעים לרשע ומגדלים אותו ומשמינים עד יפער סמאל פיו ולשונו לבלי חק:

וממה שצריך שתדעהו אמרם עץ החיים מהלך ת"ק שנה וכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו. ר"ל כל הנמצאות שהם תחת גלגל הירח הם עץ החיים כי הלוקח מהם עץ חיים לנפשו ומבואר בחכמת התכונה כי ממרכז הארץ ועד קבוב גלגל הירח מהלך ת"ק שנה, וזהו מימי בראשית מתפלגין תחתיו ירצה כל חכמת הטבע וביארו בו כי הכוונה בזה השיעור הוא עובי גופו והוא קורתו הגדולה קודם שתשלח פארותיו לא המשך ענפיו. אמרו לא סוף נופו אלא קורתו מהלך ת"ק שנה, ופירוש קורתו עובי עצו העומד ויהיו הענפים והסעיפים והאמירים רמז לחכמה העליונה:

וממה שצריך שתדעהו אמרם עץ הדעת לא גלה הקב"ה לאדם ולא עתיד לגלותו, וזה אמת שטבע המציאות כן חייב. והרצון בו כי עץ הדעת והוא הנטייה במפורסמו' לא גלה לאדם הרע הנמשך ממנו כי אילו גלו היה העולם חרב כמו שאמרו אלמלא השוטים היה העולם חרב, ואמר ריש לקיש בואו ונחזיק טובה לאבותינו שאלמלי לא חטאו אנחנו לא היינו באים לעולם דכתיב אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו, אלולי לא חטאו לא היה מוליד, זהו הפי' האמתי ואם מפרשים אחרים דרכו דרך אחר:

וממה שצריך שתדעהו ויקח ה' אלהים את האדם, עלה אותו, ויניחהו בגן עדן הניח לו, לא אמר זה הלשון להעלותו ממקום ולהניחו במקום אלא העלות מדרגת מציאותו באלו הנמצאות הוות ונפסדות, והרצון בו שהאדם בעמדו בגן עדן והוא זה המציאות ומשכיל כל פרטי הנמצאות אחת אל אחת אז הוא במדרגה גדולה ונכבדה ואז הוא בגן עדן, וזה שאמר ויניחהו בגן עדן, ואמרו במדרש תנחומא מאי ויקח ה' אלהים את האדם כדאת אמר ותלקח אסתר אל בית המלך שהיא לקוחה במעלה. וממה שצריך שתדעהו ותתעורר עליו אופני החכמה בקריאת בני אדם קין והבל והשלישי שת והיות קין הוא ההורג להבל בשדה ושהם יחד אבדו אף על פי שהאריך לרוצח ולא יתקיים המציאות אלא

לשת באמרו שת לי אלהים זרע אחר כבר התבאר זה. והרצון בו כי עקר תולדותיהם של האנשים הם מעשיהם הטובים או רעים ופעולות האנשים נחלקים לשלשה, גשמי בכל, רוחני בכל, אמצעי בין הגשמיי והרוחני, הגשמי בכל הוא האוהב הקנינים ועובד אדמה וזה אינו מבוקש מעצמו אלא בעבור דבר אחר ולכן לא שעה השם לקין ולמנחתו. הרוחני בכל הוא האוהב להשכים ולעיין, ומי שבזה התואר הוא קיים ונצחי דמי לבר אלהין, והאמצעי בין הגשמי והרוחני הוא אוהב הכבודות והוא אוהב היות שר ושלטון ורועה רוח ורודף קדים, ולכן הראשון נקרא קין שהוא רודף הקנינים להחיות הגוף. והשני נקרא הבל כי הכבדות קצת הם מהדברים הנפשיים והטובות אשר קצתם יעמדו בעצמם ולכן כתיב וישע ה' אל הבל ואל מנחתו כי הוא דרך אל ההצלחה כי קנין המדות המעולות הוא מדריך אל השלמות האנושי ואם שניהם יתייחסו אל חוה, והיות קין הורג להבל בשדה כי הכבוד והמעלות יצטרך האדם אליהם בקבוץ המדיני, אבל בהיותם בשדה שם תאבד כל מדה טובה כי האיש הבלתי מדיני לא יתואר לא בצדק ולא ברשע, ושני אלו הכחות אבדו, כי מי שרודף אחר השררה והכבוד יאבד ראשונה וקנין הממון הוא נשאר יותר כמו שאמר מתוקה שנת העובד, ולא נתקיים המציאות כי אם בשת שהוא השכל העיוני כי הוא נשאר מן האדם והוא זרע אדם באמת וזה אמרו ויולד בדמותו כצלמו:

וממה שצריך שתדעהו ותתעורר עליו אמר ויקרא אדם שמות למדנו שהשמות הם הסכמיות לא טבעיות כמו שחשבו אנשים זה. הרצון בזה כי השמות לא יורו בטבע על הדברים בשום פנים לא על שכל ענין מורכב ומליצה מורכבת תחקה אותו ולא על שכל ענין פשוט מליצה פשוטה תחקה אותו, ולא שיהיה לנו שום בחירה כלל כמו שיחשבו אחרים, אבל כל הלשונות עם שהם רבים כל אחד דבר כפי הטבע שיחייב אותו האיקלים, ולכן הורה שאין הדבר כן על כי האדם הוא הקורא שמות לכל הבהמה, והורה לנו גם כן הרב כשהאדם הוא המשים שמות לכל הבהמה ומשים שמות לכל הדברים ואין ראוי שיקרא לשון קדש מפני שהוא נתון מהאל, כי הנביא ינבא בלשון אשר הוא מורגל. ומה שצריך שתדעהו ותתבונן באלו הארבע שמות שבאו בערך השמים להשי"ת הם ברא עשה קנה ואל, אמר ברא אלהים את השמים ונאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים ונאמר קונה שמים ונאמר אל עולם אלהי השמים אלהי הארץ, ומלת יצירה לא באה כי ירצה לרב שיצירה אמנם נופלת על עשות צורה ותואר או מקרה מהמקרים, צורה טבעית, ותאר צורה מלאכותית, או מקרה מהמקרים האחרים אשר ממאמר האיכות, כי הצורה והתאר גם כן ממקרה, ולז"א יוצר אור מפני שהוא מקרה ויוצר הרים וכן וייצר ה' אלהים. אמנם זה המציאות המיוחד בכלל העולם אשר הוא

השמים והארץ התיר להם לשון ברא למה שהוא המציאות מההעדר הגמור ואמר גם כן עשה לצורותינו המיניות אשר נתנו להם טבעיהם, ואמר בהם קנה כי אחר הבריאה והעשייה משל עליהם כמשול האדון על עבדיו והוא עלה להם והם עלולים לו, לא כמו שחשבו המדברים כי אחר הויות העולם לא יצטרך אל פועל, והאמת כי הם עלולים לו והוא עלה להם והוא מושל עליהם והוא קודם במעלה ובעלה כמו שיקדם האדון לעבד, וזה נוטה לצד הקדמות, ולכן אמר בהם מלת ברא ועשה, ואולם אלהי השמים אל עולם הוא בבחינת שלמותו ושלמותם הוא אלהים ר"ל שופט והם נשפטים, לא כענין ממשלת שהוא מקיים להם שזהו ענין קונה, ואמנם בענין בחינת חלקו וחלקם במציאות שהוא האל לא הם ר"ל השמים, שאין השמים הם האל כי אינו האל כח בגוף אבל הוא ית' האל שופט ומנהיג העולם, ולכן נקרא אל עולם אלהי השמים ואלהי הארץ, ואמרו אל עולם השם ית' עלה ושאר הנמצאות הם עלולים ממנו ובמקום עלה לקח שופט ובמקום עלולים לקח נשפטים, וזה אמרו ודע זה:

אמר שם טוב ראיתי לקבץ סודות נדחים בזה הספר במעשה בראשית ע"צ ההערה, מבלתי שאגלה אשר אין ראוי לגלותו. בראשית ברא אלהים, ר"ל בהתחלה ובעלה ברא אלהים העליונים והתחתונים, ותבין את השמים ואת הארץ, עם השמים ברא כל מה שבשמים ועם הארץ נבראת כל מה שבארץ, ויהיה הארץ כולל כל מה שתחת גלגל הירח, ונבראו כל הדברים כאחד ואחר נבדלו וזה סוד הימים שנאמר במעשה בראשית וכבר התבאר זה ותבין, והארץ היתה תוהו ובוהו, שם הארץ הנאמר בכאן יאמר בכלל על כל מה שתחת גלגל הירח, ויאמר על היסוד האחרון לבד, ויקרא אלהים ליבשה ארץ. והנה היסודות שהם ארץ ומים ואויר שהוא הרוח וחשך שהוא האש היסודי נזכרים כפי הנחתם הטבעית, כי ביחדו האויר על פני המים יהיה החשך אשר על פני תהום למעלה מהאויר ותבין, וכבר ידעת כי ראש סבות ההוייה אחר הכחות הגלגליות הם האור והחשך למה שימשך אחריהם החום והקור, ובתנועת הגלגל יתערבו היסודות ובאור וחושך ישתנו מזגיהם, ותחלת המזג יתחדש מהם שני אידים אשר הם תחלת אותות השמים אשר המטר מהם, והם ג"כ סבת המקורים, ואחר כך הרכבת הצמחים, ואחר כך הרכבת הב"ח, וההרכבה האחרונה הוא האדם, והחשך שהוא ההעדר הוא טבע מציאות העולם כי כלו הווה נפסד, והאור מקרי מתחדש חוצה לו שהוא הקיום והנצחיות, הלא תראה שבהעדר האור ישארו הדברים נעדרים מכל טוב, ובא הכתוב במעשה בראשית לגלות לנו זה הסוד, שבאמצעות האור והחשך נתהוה הרקיע שהוא האויר הלח, וזה האויר מבדיל בין מים העליונים למים התחתונים, והנה מים העליונים הוא מקום אבני

שיש טהור אשר נתהוו שם המים, והמים התחתונים אלו המים היסודיים, והרקיע הוא האויר שהוא באמצע שני אלו, ולמה שאלו נבדלים בטבעם אמר ויבדל אלהים בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע, כי הוא הבדל טבעי כמו שהבדיל השם בין האור ובין החושך בהבדל טבעי, והנה האויר סבת הויות המים בהעלת איד ולכן היה סבה להראות היבשה, ואחר כך נתהוו המקורים והצמחים, והנה לא נאמר כי טוב בשני למה שלא נגמרה מלאכת המים למה שאלו הדברים אינם גלוים שיש למעלה מים, וגם כי המטר אינו מכוון לעצמו כמו שכבר ביארנו ותבין, ואחר כך נתהוו הב"ח בין המתהוים באויר בין המתהוים בים בין המתהוים ביבשה, ויהיה האור ג"כ סבת הויות הב"ח וגם סבת הויות האדם כי הוא המורכב האחרון, ולכן אמר במעשה בראשית בתחלת כל דבר יהי אור כי הוא סבת כל דבר, ואחר כך נתחדשו הדברים ונבראו ראשון ראשון, ר"ל שקצתם עלה לקצתם, והנה אמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו על הצורה הטבעית אשר בה האדם הוא מה שהוא ואשר בעבורו תהיה ההשגה האנושית, ומפני ההשגה השכלית נאמר בו בצלם אלהים, וכאשר ייוחד האדם בענין שבו זר מאד מה שאין בו דבר מן הנמצאות מתחת גלגל הירח, היא השגה שכלית אשר לא ישתמש בה לא יד ולא רגל, דמה אותה בהשגת הבורא ולכן נאמר כדמותנו אשר אינה בכלי, ואם אינו דמיון באמת אבל הנראה מן הדעת תחלה, ונאמר באדם מפני השכל האלהי המתדבק בו שהוא השכל אשר בפועל או הנאצל שהוא בצלם אלהים וכדמותו, לא שהשם יהיה גוף שיהיה בעל תמונה, ויהיה אדם הנאמר במעשה בראשית כולל שם האיש והמין, ולכן נאמר והאדם ידע את חוה אשתו, כי איש העצם לא בא בה"א הידיעה ותבין, וכל מעשה בראשית בקומתם נבראו בדעתם נבראו בצביונם נבראו, כי כל דבר טבעי יש לו חמר היותר נאות שיהיה והצורה היותר נאותה, ולכן נאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, וראוי שתדע כי כל האמירה הנאמר במעשה בראשית הוא על הרצון לא מאמרים, כי אמירה אמנם הוא לנמצא יקבל הצווי, והענין שהשמים והארץ וכל מה שבהם נמצאו בכוונתו וברצונו, לא שנמצאו כחום הנמצא באש ולא כאור המתחייב מהשמש אבל כמושכל המתחייב מהשכל, וכאשר הושאל לשון אמירה בכל מה שנברא בששת ימי בראשית הושאלה לו שביתה ביום השבת באשר לא היתה בו בריאה ונאמר וישבות ביום השביעי, כי העמידה מן הדבור יקרא שביתה כמו וישבתו שלשת האנשים מענות את איוב, או יהיה וינח הפסק הבריאה, ואפשר שיהיה ענינו והניח ר"ל בהמשיך המציאות על מה שהוא עליו ביום השביעי, כי בכל יום מן הששה היו מתחדשים חדושים יוצאים מזה הטבע הנח כי יום ליום יביע אומר, וביום השביעי נמשך הענין והונח על מה שהוא

עליו, ויהיה וינפש מענין נפש, וכבר ידעת שתוף נפש שהוא בענין הכוונה והרצון, ויהיה ענינו נשלם רצונו והיות כל חפצו ותבין, וראוי שתבין גם כן מה שביארו שהעשבים והאילנות אשר הצמיח השם מן הארץ אמנם הצמיחם אחר שהמטיר עליהם השם, ושאמרו ואיד יעלה מן הארץ אמנם הוא ספור ראשון אשר היה קודם תדשא הארץ דשא, ולזה תרגם אונקלוס עננא הוה סליק מארעא, ומבואר גם כן מן הכתוב באמרו וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכו'. וגם ראוי שיבחין האדם מה שאמר בששת ימי בראשית זכר ונקבה ברא אותם, ואחר כך אמר ויכלו השמים והארץ, ופתח פתח אחר לבריאת חוה מאדם, וזכר עץ החיים ועץ הדעת ודבר הנחש, וזכר שזה כלו היה אחר שהושם אדם בגן עדן, וכל החכמים מסכימים שזה הענין כלו היה ביום הששי, ולא נשתנה הענין בשום פנים אחר ששת ימי בראשית כי מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה, וגן עדן והנהרות ועץ החיים ועץ הדעת וגם כל השאר יש בהם סוד נסתר, כי גן עדן הוא זה המציאות כלו כי המשיגו ויודעו הוא מובטח שהוא בן עוה"ב והיודעו הוא אהוב למעלה ונחמד למטה והוא מתעדן בהשגות האלהיות, ותכלית בריאת האדם הוא כדי שישיג זה המציאות כלו על סדרו ושישיג החיים הנצחיים ויאכל מכל העץ אשר בו שהוא כל הנמצאות בין נצחיים בין הווים ונפסדים, ואין ראוי שיאכל מעץ הדעת טוב ורע שהוא השגת המפורסמות שהם ההנאות הגשמיות והתשוקות המדומות, כי אכילה תאמר על ההשגה, אבל יקח מעץ החיים אשר מהלכו ת"ק שנה והוא קורתו, ואח"כ יאכל מפריו שהם השכלים הנבדלים ושאר הדברים האלהיים ונפשות השמים וכחותיהם והנהגת הש"י לעולם, ולזה יונח אדם בג"ע כדי שישכיל את בוראו, ואם יאכל מעץ הדעת שהוא המפורסמות לא יוכל לאכול לעולם מעץ החיים. והנה חטא אדם הראשון כי קודם שחטא והשתמש במפורסמות היה כמלאך ה' צבאות כמ"ש ותחסרהו מעט מאלהים, וכאשר נטה אל המפורסמות והם התאוות הדמיוניות וההנאות הגשמיות כמו שאמר כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים נענש בששולל מההשגה ההיא השכלית, ובעבור שמרה במצוה אשר בעבור שכלו צווה בה והגיע לו השגות המפורסמות נענש ואז ידע שעור מה שאבד לו ומה שהופשט ממנו והיא השגה שכלית, ולזה נאמר והייתם כאלהים יודעי טוב ורע שהוא כרברביא ולא אמת ושקר, ולכן אמרו משנה פניו ותשלחהו שהוא נאמר על אדם כי כאשר שנה פנותו וכיון אל הדבר שקדם לו הצווי שלא יכוין אליו שולח מגן עדן, כי ההשגה הגשמית מנגדת לרוחנית והם ההנאות הגשמיות, והלוקח מזה העץ לא יוכל לשוב לקחת מעץ החיים אלא בקושי, וזהו העונש דומה למרי מדה כנגד מדה, הותר לאכול מן הנעימות וליהנות בנחת ובבטחה, וכאשר גדלה תאותו ורדף

אחר הנאותיו ודמיוניו כמו שאמר ואכל מה שהוזהר מאכלו נמנע ממנו הכל, כי הרודף אחר ההנאות הגשמיות והתאוות המותריות אי אפשר להשיגם כי הם בב"ת ואוהב כסף לא ישבע כסף והרודף אחר השררה השררה בורחת ממנו ובהיות לאדם תשוקה אחר אלו הדברים לא יוכל להשיג הדברים העיוניים אשר אם היה האדם תשוקתו לעיון הותר לאכול מן הנעימות, כי כל דבר יזונהו, ואין צריך לרכוב ימים וללכת באניות ולהביא צידה ממעוני אריות, ולכן מזון האיש אחר העמל והטורח ומה שישיג מהדברים הוא קוץ ודרדר תצמיח לך, וזהו וישלחהו ה' מגן עדן לעבוד את האדמה ואז הוא שוה לבהמות במזונותיו ורוב ענייניו, כי יבקש המזון כדי שיחיה הגוף לא לבקש שלמות הנפש ולא לתת לה מזונה האמתי שהוא מאכל התורה והמצות, כמו שאמרו כל אכילה הנאמרת במשלי הוא נאמר על התורה, ובקצת הנוסחאות חכמה כי הם אחים ולא יתפרדו ואם שהאחד נתייחד אל החכמים והאחר אל המון העם, ואמר מבאר לזה הענין אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו, כי גם בלא דעת נפש לא טוב, ואז יצדק ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל, והאדם נברא כדי שיהיה נצחי וישיג ההשגות האלהיות כמו שאמר ויהי האדם לנפש חיה, ונפש הוא הדבר הנשאר לאדם אחר המות כמו והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, והדעות האמתיות נקראות חיים, ולכן אמרו צדיקים במיתתם קרויים חיים. ואתה קח לך מזה סוד גן עדן וגיהנם וחטא אדם הראשון וענשו ואין להאריך בו יותר כי הוא מבואר:

וראוי שתדע כי האדם מדיני בטבע אי אפשר לחיות בלי קבוץ, ולכן נאמר לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו, ולכן נבראת האשה כי שם אשה הונח ראשון לקבוץ המדיני, ואח"כ מלת אשה הושאל לכל ענין מוכן ומזומן להתחבר, כמו שאמר תהיינה חוברות אשה אל אחותה, וכן החמר והצורה נקראו איש ואשה, וכבר ידעת מאמר אפלטון שהיה קורא החמר הנקבה והצורה הזכר ותבין, כי נבראו החמר והצורה מתאחדים גב לגב, ולכן אמרו ז"ל אדם וחוה נבראו מתאחדים גב לגב שהם אחדים מצד ורבים מצד ושהוא נחלק ולוקח חציו והיא חוה והובא אליו כי הכח יובא אל הפועל והפעל קודם, ואמרו מצלעותיו ר"ל אחד מחלקיו והביא ראיה מצלע המשכן שתרגם אונקלוס מסטר משכנא. ואמנם הנחש הוא הכח המדמה, ושהוא כשיעור גמל כי הכח המדמה מרכיב צורות גדולות וידמה נפלאים, ושרוכבו אשר השיא חוה הוא סמאל כי הכח המדמה אחר שישיג הערב יעורר המתאוה שהוא התאוה ומסטין לאדם מדרך טובה לדרך רעה, ולכן נקרא סמאל, וסמאל הוא רוכב על הנחש וכבר ידעת למה נקרא נחש ולמה נקרא סמאל, והקב"ה שוחק על אלו הכבודות הדמיוניות והתאוות הגשמיות כי

הנפש ישאר נצחית אחר המות, וכבר ידעת כי הנחש לא קרב אל אדם אבל באמצעות חוה נזוק והמיתו הנחש, והשנאה השלמה אמנם היא קיימת בין נחש וחוה ובין זרעו וזרעה ואין ספק שזרעה הוא זרע האדם, ויותר נפלא מזה הקשר הנחש בחוה זרעו בזרעה ראש בעקב והיותה מנצחת לו בראש והוא מנצח לה בעקב, וכבר ידעת גם כן אופני החכמה בקריאת בני אדם קין והבל והיות קין הורג להבל בשדה וששניהם נאבדו אף על פי שהאריך לרוצח לא נתקיים המציאות אלא בשת, וכבר ידעת מה שאמר ויקרא האדם שמות למדנו שהשמות הסכמיות לא טבעיות, והנה הכרובים ולהט החרב כי האמת פעם יציץ פעם יעלם כאלו להט החרב המתהפכת, והנה הכרובים רמז על הכח המדמה ועל המחשב ועל השכל ההיולי, וכבר ידעת כי ילד ובן שם משותף ומי שלמד ענין לאיש והועילו דעת כאלו הוליד האיש ההוא ולכן נקראו תלמידי הנביאים בני הנביאים, ובזאת ההשאלה נאמר ויחי האדם מאת שנה ויולד בדמותו כצלמו, כי כל מה שקדמו לו מן הבנים קין והבל לא הגיע להם הצורה האנושית אחר שלא ישתמשו בצורה הרוחנית והוא השכל האלהי, ולזה נאמר בשת בצלם אדם ודמותו הנאמר עליה בצלם אלהים ודמותו, וכל מי שאין לו זאת הצורה אשר ביארנו ענינה אינו איש אלא בהמה על צורת איש ותבניתו אבל יש לו יכולת על מיני ההיזק, כמו שאמר הפילוסוף רעות רבות יעשה האדם הרע מחיות היער, כי השכל והמחשבה שהיו מוכנים להגעת השלמות אשר לא הגיעו השתמשו במיני התחבולות המביאות לרע, וכן היו בני אדם הקודמים לשת, כמו שאמרו במדרש כל אותם מאה ושלשים שנה שהיה אדם נזוף היה מוליד רוחות ושדים וכאשר רצהו השם הוליד בדמותו, והוא אמרו ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד, ואתה המעיין תבין מזה מה שראוי להבינו כי יתבארו בזה ר"ל בשתוף בן וילד דברים נפלאים, וכתב הרב כי כל האנשים הנמצאים מאדם ועד נח ומנח עד אברהם לא היו כלם חיים אלא כמו חיותנו היום כמו שאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה, ולא חיו הזמן אשר אמר החיים ארוכים אלא אותם האנשים הנזכרים בתורה והיה זרות באיש ההוא אם לסבות רבות למזונו והנהגתו או על דרך המופת, ולא יסבול שיאמר בזה זולת זה, ואחר ראוי שתדע כי נאמר במעשה בראשית אלהים ואמר בראשית ברא אלהים ר"ל המציאו מהעדר ועשה לצורותיו המיניות, ונקרא אלהים לא שהוא אדון להם כי כבר נאמר קונה שמים וארץ, אלא שהם נשפטים כי הוא מנהיג העולם מטובו והם מונהגים ממנו. הנה כללנו לך בזה כל מה שאמר הרב במעשה בראשית ואם חסרנו דבר הוא בעבור שאין ראוי לגלותו, ובעבור שהרב העלימה בתכלית ההעלמה, האל יכפר

בעבור מה שכתבנו כי ההכרח יביאנו ההגלות אל המשכילים קצת הגלות ואם ההעלמה ראויה כדי שלא יקרב אליו זר:

פרק לא

למה שהפרק שעבר דבר במעשה בראשית סיים המאמר במעשה בראשית במנוחה כי אחר הששת ימי בראשית היה הטבע נח, ולמה שהשבת מביא לנו לדעת מציאות האל בתחלת המחשבה ועיון קל כי כל מחודש יצטרך אל מחדש ולא יתחדש הדבר מעצמו, לכן צונו בתורה הגדל זה היום עד שיתקיים יסוד חדוש העולם ויתפרסם שיש נמצא המציאו, וזה אמרו אולי כבר התבאר לך העלה בחזוק תורת השבת והיותה בסקילה ואדון הנביאים הרג עליה והיא שלישית למציאות השם והרחקת השניות, וזה מצוה אחת, כי אנכי ולא יהיה בדבור אחד נאמרו ואזהרה מעבוד זולתו אמנם הוא להאמין הייחוד ויהיה אנכי ולא יהיה לך דבר אחד, ולא תשתחוה להם ג"כ ולא תשא דבור שני, וזכור את יום השבת לקדשו דבור שלישי, ולכן יאמר הרב שהיא שלישית למציאות השם אף שהוא דבור רביעי, וכבר ידעת מדברי שהדעות אם לא יהיו להם מעשים שיעמידום ושיפרסמום ויתמידום לנצח בהמון לא ישארו, כי ההמון אין להם דעת כדי לקיים האמונות בידיעה אם לא יעשו מעשים, ולכן צונו בתורה הגדל זה היום עד שיתקיים יסוד חדוש העולם ויתפרסם במציאות כשישבתו בני אדם כלם ביום אחד וכשישאל עלת זה יהיה המענה כי ששת ימים עשה ה':

ואמר במשנה תורה וזכרת כי עבד היית במצרים ע"כ צוך ה' אלהיך. והנה יש בכאן ב' שאלות למה אמר בדברות הראשונות כי ששת ימים עשה ה' ובדברות אחרונות אמר וזכרת למה שנה, וגם יש לשאול שאלה שנית כי לא צוה ה' לשבות יום השבת בעבור שהוציאנו ממצרים כמו שאמר וזכרת כי עבד היית על כן אנכי מצוך כי השבת קודם שיצאו ישראל ממצרים היה שבת, ואמר הרב בתשובת אלו הספקות כי נתן טעם לשבת למה ישבתו ישראל ביום השביעי יותר מיום השני או השלישי או שאר הימים ונתן הסבה בזה כי ששת ימים עשה ה', וזה אמרו כי העלול במאמר הראשון הוא כבוד היום והגדלו כמו שאמר על כן ברך ה' זהו העלול הנמשך לעלת כי ששת ימים עשה ה'. אמנם תתו לנו תורת שבת וצוותו לשמרו הוא עלול נמשך להיותנו עבדים במצרים. והרצון בזה כי אחר שהשבת הוא דבר שנברא קודם שהיו ישראל ולא נעשה שבת בעבורם למה צוה השם לישראל לשמרו, אמר בסבה זה וזכרת כי עבד היית במצרים ולכן צוה לנו תורת השבת יותר משאר האומות, וצונו בתורת השביתה והמנוחה לקבץ שתי הענינים האמנת הדעת האמתי והוא חדוש העולם המורה על מציאות השם בתחלת המחשבה

ועיון הקל, וזכור חסדי השם עלינו בהניחנו מתחת סבלות מצרים וכאלו הוא חסד כולל בדעת העיוני ותקון הענין הגשמי, וע"כ אנחנו מזכירים בקדוש זכרון למעשה בראשית זכר ליציאת מצרים, ולמה שהטעם האמתי הוא העיוני נסיים מקדש השבת:

פרק לב

דעות בני אדם בנבואה כדעותם בקדמות העולם וחדושו וכו'. אחר שהרב דבר והביא מופת על מציאות האל ועל אחדותו ועל הרחקת הגשמות בין שיהיה העולם מחודש או קדמון, וכי אלו השלשה דרושים יקרים יקובלו בכל הדעות ואין בהן ספק, ואחר זה הכריע שהעולם מחודש כי הוא יסוד התורה כלה ומי שיאמין חלופו לא יאמין בתורת משה רבינו ע"ה, וביאר בו כי היותו נצחי בעתיד, שאינו יסוד התורה שהעולם תפסד בעתיד כמו שחשבו קצת מהפתאים, וכי מה שיראה מלשון הנביאים שהעולם תפסד ושיעשה שמים חדשים וארץ חדשה ושהשמים יפסדו והארץ ג"כ כמו שאמר כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה שהוא לשון גוזמא והפלגה ומשל לדברים אחרים, ואחר זה ביאר מעשה בראשית ביאור נאות אל טבע העולם המיושב. עתה רצה הרב לבאר לנו מהות הנבואה וכי הנבואה תקויים בין שיהיה העולם מחודש או קדמון ואם העולם מחודש תקויים יותר, וכבר ידעת כי קצת מאמיני הקדמות אינם מאמינים בנבואה כלל. והנה אמר הרב כי דעות העולם בנבואה כדעות בקדמות העולם וחדושו שהם שלשה דעות, דעת אפלטון, ודעת אריסט"ו, שהם שני דעות, ודעת התורה, וכן הענין בנבואה שלשה דעות:

הדעת הראשון הוא דעת ההמון הפתאים, והם אשר יאמינו שהשם יתעלה יבחר מי שירצה מבני אדם וישרה בו הנבואה וישלחהו לאומה או לאומות אין הפרש אצלם בין שיהיה האיש ההוא חכם או סכל רב השנים או צעיר השנים, אלא שהם יתנו קצת טוב ותקון המדות שבבני אדם כי מעולם לא יאמרו שהשם ישרה שכינתו על אדם רע אלא כשיחזירהו למוטב:

הדעת השני הוא דעת הפילוסופים, הוא שהנבואה שלמות בטבע האדם שאינו נמשך אחר רצון האלהי, והשלמות ההוא לא יגיע לאיש מבני אדם בעבור תקון המדות כמו שיחשבו הסכלים אלא אחר למוד יוצא מן הכח אל הפועל, כי אין הנבואה שורה אלא על חכם אם לא ימנע מזה סבה מזגית או סבה מחוץ, כי האדם כבר יהיה חכם ולא יהיה מוכן כפי מזגו להיות נביא כי הכח המדמה יהיה בו חלש או בעבור שיהיה רע המזג עם חולאים רעים ונאמנים אשר מעיקים להדבק בשכל הפועל בעבור סבות מונעות כן יהיה הנבואה, וזהו אמרו כמשפט כל שלמות שאפשר מציאותו במין אחד מה שלא יתכן

מציאות השלמות ההוא עד תכליתו וסופו בכל איש מאישי המין, כי המין האנושי אפשר שרבים מאישי המין לא יצאו חכמים וצדיקים, אבל ההפך אי אפשר מבלי שימצא באיש אחד ואם לא היה אפשרי ואפשר זה בהכרח, ואם היה השלמות ההוא ממה שיצטרך בהגעתו למוציא אי אפשר מבלי מוציא. ולפי זה הדעת אי אפשר שינבא הסכל כי לא יהיה האדם מלין בלתי נביא ומשכים נביא כמו שא"א שילין סכל וישכים חכם כמו שימצא מציאה, אבל ענין הנבואה היא כן לפי דעת הפילוסופים שצריך שיהיה איש מעולה שלם במדותיו ושיהיה חכם ויהיה כחו המדמה מה שאפשר להיות מן השלמות ויבדל מבני אדם ההולכים בחשך באופן שלא יהיה לו תשוקה לא דמיונית ולא גשמית ויעיין במלכות שמים וארץ, אז רוח הקדש לובשתו וידבק עם השכלים ואז יתנבא בהכרח, שזה השלמות הוא לנו בטבע, כי אין כילות שם, כ"א ימצא בכאן אשה מוכנת להתעבר ואיש השוכב עמה זרעו נאות יחוייב שהאשה תתעבר כמו שאמרו הצריכו להקב"ה לצייר צורת ממזרים, כן יחוייב בזה השלמות הנבואיי, כ"א יהיה האדם מוכן אי אפשר שלא יתנבא כמו שאי אפשר שיהיה נזון איש בריא המזג במזון טוב ולא יוליד מן המזון ההוא דם טוב ומה שדומה לזה:

הדעת השלישי הוא דעת תורתנו ויסוד דתנו הוא כמו הדעת הפילוסופי בעצמו ולא יחלף אלא בדבר אחד, וזה שאנחנו נאמין שהראוי לנבואה ומכין עצמו אפשר שלא יתנבא, וזהו הרצון האלהי אשר אנחנו מאמינים כי הדברים נמשכים ברצונו ואינם ע"צ החיוב כמו שמאמינים הפילוסופים, ולכן דבר הרב בחדוש קודם שידבר בנבואה, והנה מי שיאמין הקדמות לא יאמין בנפלאות ולכן היתה הנבואה כדמות הנפלאות כלם כי הנפלאות לא ימשכו בדרך טבע אבל כפי הרצון האלהי, ומדרך הטבע היה שיתנבא כל מי שהוא מוכן להתנבאות אבל כפי רצון האלהי לא יתנבא, כי הענין הטבעי הוא שכל מי שהוא ראוי לפי בריאותו ויתלמד לפי גדולו ולמודו שיתנבא, והנמנע מזה הוא כמו שנמנע מהניע ידו כירבעם או נמנע הראות במחנה מלך ארם בענין אלישע:

אמנם היות יסודנו ההכנה והשלמות במדות ובדבריות הוא אמרם אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, וכבר התבאר שבני הנביאים מתעסקים תמיד בהכנה כי אפשר בלתי שיהי' האדם מוכן לנבואה, אבל היות המכין עצמו נמנע ולא ינבא הנה תדע זה מענין ברוך בן נריה שהוא הלך אחר ירמיהו ולמדו והכינו והיה מקוה להתנבא ונמנע כמ"ש יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, ונאמר לו ע"י ירמיה כה אמר ה' כה תאמר אליו כו' ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש, ואפשר לומר בעבור שהיה בלתי מוכן אם מפני שלא הגיע לשלמות הלמוד הקודם לנבואה ואם מפני שלא היה לו הכנה מזגית

בשלמות הכח המדמה, או בעבור סבות אחרות מחוץ מדאגה ויגון כמ"ש גם נביאיה לא מצאו חזון מה' מפני היותם בגלות, ואמנם אמרנו שהנבואה לא יחול אלא ברצון אלהי אף שיהיה אדם מוכן לא בעבור זאת הראיה שאמרנו אלא בעבור שנמצא כתובים רבים מהם כתובים בספרים ומהם דברי החכמים כלם הולכים על זה היסוד, והוא שהשם יביא להתנבא מי שירצה מתי שירצה אמנם לשלם המעולה בתכלית יחול נבואתו עליו, כי זהו הרצון לפניו שאיש המעולה בשלמות יחול הנבואה עליו והבן זה. ורבים הקשו אחר שהפסוקים אינם מכריחים זה הדעת, ר"ל שהנביא אף שיהיה מוכן לא יתנבא אלא ברצון אלהי, ולא בדברי חכמים, כי כבר אמרו אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ובריה, מי הביאו לרב לזה הדעת, ואמרו כי זה נוהג כפי הסבה השביעית, כדי שלא יהיה סברתנו כסברת הפילוסופים במוחלט ואם אינו כפי האמת, ועוד הקשו אם יש לרב כתובים אחרים מעידים על שאין הנבואה שורה אלא ברצון אלהי למה לא הביאם כמו שהביא הפסוק בברוך בן נריה שהוא מסופק, אלא הוא מה שאמרו שזה נוהג כפי הסבה השביעית, כי האמת הוא כי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ובריה ואחר שהוא ראוי מצד הכנתו וראוי מצד למודו ומצד מעלות המדות תבואהו הנבואה בלי ספק. אבל הפתאים מעמי הארץ אי אפשר שיתנבא אחד מהם אלא כאפשריות הנבא חמור או צפרדע, רומז זה לאתון בלעם ולדג יונה כי אלו לא התנבאו אבל היה במראה הנבואה, או היה על צד התעוררות שראה האתון דבר מפחד בלתי שיראה מלאך ודג יונה התעורר בגזרת השם:

ואל יטעך אמרו בטרם אצרך בבטן ידעתיך, כי זה יביא לחשוב שהשם יתעל' ינבא לאי זה שירצה מבני אדם אפילו שלא יהיה חכם ובעל מדות, ואמר בתשובת זה כי זה הכתוב לא יאמר בלבד על ירמיהו אלא על כל נביא כי אפשר לו מבלי הכנה טבעית בעיקר יצירתו כמו שיתבאר לעתיד, ואף נער אנכי כבר ידעת קריאת העברים ליוסף נער והוא קרוב לשלשים שנה, ויהושע קרוב לששים:

ולא יטעך ג"כ מה שבא בייעוד הנחמות אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם, כי זה כבר פירש והגיד זקניכם חלומות יחלומון בחוריכם חזיונות יראו, וכל הקוסם יקרא נביא כמו נביאי הבעל והאשרה וכמו שאמר כי יקום בקרבך נביא, ואחר שסלק הרב אלו הטעיות אשר יראה מהם שהשם ינבא כל איש מבני אדם, סלק מעלינו ספק גדול והוא מעמד הר סיני אשר אנשים ונשים סכלים ובלתי ראויים כלם היו נביאים וזה יביא לחשוב שהשם ית' ינבא כל מי שירצה מבלתי שיהיה מוכן, ואמר שאף שכלם היו רואים האש הגדולה ושומעים הקולות הנוראות המפחידות וזה היה על צד הפלא,

לא הגיע למדרגת הנבואה אלא הראוי לה והראויים יתחלפו מדרגותיהם ג"כ, הלא תראה אמרו עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא, וכתבו החכמים משה מחיצה בפ"ע ואהרן מחיצה בפ"ע ונדב ואביהוא מחיצה בפ"ע, והוא ע"ה במדרגה העליונה כמו שאמר ונגש משה לבדו אל ה' ואהרן למטה ממנו ונדב ואביהוא למטה מאהרן ושבעים זקנים למטה מנדב ואביהוא ושאר האדם למטה מהם לפי שלמותם, ואחר שנתגלגל לנו מעמד הר סיני והוא להתיר הספק כנזכר, נעיר על מה שיתבאר מן הפסוקים לפי ההסתכלות הנאות ומדברי החכמים ממעמד ההוא איך היה, בפרק נפרד:

פרק לג

יתבאר לי שמעמד הר סיני לא היה כל המגיע למשה מגיע לכל ישראל וכו', מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו לבאר מעמד הנבחר, אבל בדרך קצרה אגיד לך מה שסובר הרב, ראשונה הניח כי כל ישראל שמעו עשרת הדברות מפי השם ולא היו מבינים ממנו דבר אבל שמעו שהשם ידבר עם משה, כמ"ש בעבור ישמע העם בדברי עמך, אבל למשה הגיע כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקב"ה והוא ע"ה היה מבין הדברים וירד בתחתית ההר ויגד לפני העם מה ששמע, כמו שאמר אנכי עומד בין ה' וביניכם להגיד לכם את דבר ה', והוא לפרש להם כל דבור ודבור, ונאמר ג"כ והאלהים יענהו בקול ואמרו במכילתא כל דבור ודבור היה משיבו להם, זהו הנראה מן התורה ומרוב דברי החכמים והוא שהם שמעו כל הדברות מפי הקב"ה אלא שמשה הגיע אליהם בהבדל הדברים, ואח"ז הניח הרב דעת שני והוא נאמר במקומות רבים מהתלמוד וכן המדרשות והוא אמרם אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום, והרצון בזה כי למה שאלו השרשי' מציאותו יתעלה והיותו אחד אמנם יושג בעיון האנושי וכל מה שיודע במופת משפט הנביא בו וכל מי שידעהו שוה אין יתרון ולא נודע אלו השרשים מצד הנבואה לבד, אמרה תורה אתה הראת לדעת, ולמה שהיו אלו הב' שרשים קודמת הידיעה בהם חל הרוח האלהי בהם, אמנם שאר הדברות הם מכת המפורסמות והמקובלות, ואחר שהניח הרב שהם לא שמעו אלא השני דברות רצה לבאר דעת שלישי, והוא שכל ישראל לא הבינו אותו הקול אלא משה הגיעו להם בהבדל אותיות, ויבא הדבר כן, ישראל לא שמעו אלא אנכי ולא יהיה לך ועל זה נאמר קול דברים אתם שומעים, א"כ זה הקול השמיע להם משה בדברו אליהם בהבדל אותיות נשמעות, וזה הקול עם שהשמיע להם משה בהבדל אותיות אינם מדרגתם שוה למדרגת משה, כי אף שמציאות האל ואחדותו יתבאר במופת עכ"ז יש לחכמים זה על זה מדרגות. והנה אונקלוס גלה לנו זה הסוד הנפלא כשאמר ואל יתמלל עמנא מן קדם ה' ובמשה אמר ומליל ה' עם משה, כי עם ישראל

היה מדבר עם אמצעיים וכי הוא קול נברא שהשם בראו כמו שברא כל בריותיו, ואמנם עם משה דבר בענין אחר שהוא למעלה ממנו, ואחר שהונח זה אתה תעיין איך יסולק זה הספק העצום והוא איך יתנבא מי שאינו ראוי לנבואה, ואחר שביאר הרב איך היתה מעלת הנבואה במעמד הנבחר רצה לסלק לנו ספק אחר אשר יראה שהמון העם יראו המלאכים, הנה אנכי שולח מלאך לפניך השמר מפניו:

פרק לד

זה הכתוב אשר בא בתורה והוא אמרו הנה אנכי שולח מלאך לפניך וכו', אין הענין שהמון העם יראו השכל הנבדל שהוא מלאך כ"א היה הדבר כן יהיה נביא מי שאינו מוכן לנבואה ויהיה הפך דעת תורתנו ויסוד דתנו, אבל ענינו מה שיתבאר בתורה שהשם אמר למשה במשנה תורה נביא אקים להם, והראיה ע"ז אמרו בזה המלאך השמר מפניו ושמע בקולו, ואין ספק שזאת הצואה אינה לנביא כי הנביא לא ימרה פי המלאך, אבל זאת הצואה היא להמון בני אדם והמון בני אדם לא יראה להם ולא יצום ולא יזהירם עד שיצוה שלא ימרוהו:

ואמנם ענין זה המאמר, ר"ל אע"פ שביארתי לך שמלאך הנאמר בפרשת הנה אנכי ענינו וכו', מ"מ מפני זה נקרא הנביא מלאך מפני שהמלאך ידבר עמו ונקשר עמו ויצוהו ויזהירהו, ולפיכך נקרא השליח והוא הנביא בשם המשלח והוא המלאך כמאמר המלאך ליעקב אנכי אלהי אביך כאלו אמר שליח אלהי אביך, והנה צוה שהדבר אשר יאמר הנביא שיבואוהו המלאך וידבר עמו ויצוהו שלא למרות המלאך ההוא אשר יגיע לנו הנביא דברו כמו שביאר במשנה תורה אליו תשמעון, ואמר והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי, והוא באור אמרו הנה כי שמי בקרבו, ואמנם הזהיר זה במעמד הנבחר להודיע שזה המראה הגדול אשר ראיתם אותו ר"ל במעמד הר סיני לא יהיה בעתיד כמותו ולא יהיה תמיד לא אש ולא ענן כי הנפלאות לא יתמידו כמו שהוא יסוד תורתנו, ולכן לא יהיה תמיד לא אש ולא ענן כמו שהוא על המשכן עתה, ואמנם יכבוש לכם הערים וישקיט לכם הארץ ויודיעכם מה שתעשוהו המלאך אשלחהו לנביאים וילמדכם מה שצריך ומה שראוי לעשות ולהשמר ממנו. ובזה ג"כ נתן היסוד אשר לא סרתי לבארו תמיד שכל נביא בלתי מרע"ה תבואהו הנבואה על ידי המלאך. הרצון בו הכח המדמה ולכן אז"ל באתי בימי משה רבך ולא קבלני כי נבואתו לא היה על ידי כח המדמה, ועל זה אמר ודעהו:

אמר שם טוב אחר שהרב גזר כי זה מה שכתוב בתורה הנה אנכי שולח מלאך ענינו הנביא, למה לא פירש הרב שנביא יקרא מלאך כמו שאמר למעלה בשתוף מלאך, ולמה

אמר שמלאך יבא בנביא וידבר עמנו, והתשובה בזה כי הנאמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך אם היה נאמר על הנביא גם כן משה היה נביא, ומה הבדל יש בין לנמצא בימי משה לנמצא בעתיד, ומה זאת הבשורה שאמר למשה אחר חטאם בעגל, ולכן אמר כי המלאך הנה אשר הוא נרמז אל הנביא כי הנביא נקרא מלאך בעבור שבא לו הנבואה על ידי מלאך לא בעבור שנביא נקרא מלאך, והיה זה כולו להודיע שזה המראה הגדול שראו בסיני לא היה כמותו בעולם, אבל יקים השם יתעלה נביא שיבוא מלאך וידבר עמו, ואחר שביאר הרב שכל הנביאים זולת מרע"ה תבואם הנבואה על ידי מלאך והוא הכח המדמה רוצה לבאר אמתת הנבואה, וקודם זה ביאר שנבואת מרע"ה אינו דומה לנבואת שאר הנביאים ולא ידבר עמו לא בבאור ולא ברמיזה, וזהו בפרק הנמשך לזה:

פרק לה

כבר ביארתי לבני אדם כלם הד' ההבדלים אשר נבדלה נבואת מרע"ה משאר הנביאים, יראה אעפ"י שידיעת הנבואה ומדרגותיה ומעלותיה הוא מכלל סתרי תורה אבל נבואת משה רבינו אינה כן, כי לדעת מדרגת נבואתו הוא מבואר בתורה ולכן ביארתי מעלתו ומדרגתו בתורה בביאור התלמודיי הנעשה לכל אדם והוא פירוש המשנה ומשנה תורה, ולמה שאיננו מכלל סתרי תורה אינו ראוי שיחובר בזה המאמר כי זה המאמר כלו הוא לבאר סתרי תורה, והנה ראוי לכל אדם לדעת שארבעה הבדלים נבדלה נבואת משה רבינו ע"ה מנבואת כל הנביאים, כי כל הנביאים נתנבאו ע"י מלאך כמו שקדם ומשה פה אל פה, כל הנביאים בחלום בחזיון לילה ובמראה ותרדמה כמו שאמר במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו ומשה ער שנאמר ובבא משה, כל הנביאים יראים ומתמוגגים ומשה כאשר ידבר איש אל רעהו, כל הנביאים בעתים מיוחדים מרחוק ומקרוב ומשה בכל עת כמ"ש עמדו ואשמעה:

והוא ששם נביא אמנם יאמר אצלי על משה ועל זולתו בספוק, ירצה למה שלא ישתמש בכח מדמה כי ההשגה ההיא גשמית ומשיגים דברים במשל ובחידה, הלא תראה שעזרא ובית דינו בתפלותינו המקודשות אמרו, ככתוב בתורתך כו' ועל ידי עבדיך וכו' ואמרו תורה נביאים וכתובים, כי כמו שיש הבדל בין רוח הקדש לנביאים כן יש בין הנביאים לנבואת מרע"ה והיא הערה גדולה ראוי שיעירו אותה אנשי כנסת הגדולה כי הם היו יודעים מדרגת הנבואה, ויאמר הרב כי כן הענין אצלו בנפלאותיו ונפלאות זולתו כי אותותיו אינם מכת שאר הנביאים. אמנם שנבואתו נבדלת ממה שקדמו הוא אמרו וארא אל אברהם וכו' ושמי ה' לא נודעתי להם, הנה הודיענו שהשגתו אינה כהשגת האבות

אבל יותר גדולה, כל שכן השגת זולתם ממה שקדם משם ועבר ונח, ואמנם הבדלה מנבואת שאר הנביאים הקמים אחר משה אמרו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ומה שיביא לחשוב מה שאמרו ז"ל בישראל לא קם אבל באומות העולם קם אמר כי פירוש הכתוב הוא ע"ז התואר אם בישראל לא קם אשר הם ממלכת כהנים וגוי קדוש כל שכן שלא יקום בשאר האומות והוא האמת, הנה נתבאר שהשגתו נבדלת משאר השגת כל מי שיתאחר אחריו, ואחר שהביא הרב שהשגת נבואת משה רבינו היא למעלה מכל הנביאים ביאר ג"כ שמופתיו אינם מכת שאר הנביאים. והנה נבדלו מופתי משה רבינו ע"ה ממופתי שאר הנביאים ברבויים בהתמדתם ובעשותם לעיני הכל, אמנם ברבויים כמשה"כ ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וכו' לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים, כי היו רבים, והיו מתמידים כמ"ש לכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה. ואמנם התנאי השלישי במה שאמר שהיו גלוים ומפורסמים לעיני פרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו ולעיני כל ישראל, והנה הרב לקח זה ההבדל האחרון כי כל הנפלאות אשר עשאום הנביאים הגידו בהם יחידי בני אדם כאותות אליהו ואלישע, הלא תראה מלך ישראל תמה מהם וישאל לגחזי שיגידם לו כמ"ש ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע ויאמר גחזי אדוני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע, וכן אותות כל נביא זולת משה רבינו, ולזה הגידה התורה עליו שלא יקום נביא לעולם שיעשה בפרהסיא לעיני האוהב והשונא כמו שעשה משה, והוא אמרו ולא קם נביא עוד בישראל וגו' עד לעיני כל ישראל, שהוא קשר הנה שני הענינים יחד שלא יקום מי שישיג השגתו ולא מי שיעשה כמעשיו, ואחר כך ביאר שהאותות ההם היו לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו החולקים עליו, והיו ג"כ בפני כל ישראל הנמשכים אחריו, והנה האוהב והשונא יודו בו:

אמר שם טוב נפלאתי על הרב איך החזיק בזה ההבדל אשר יראה שאינו הבדל, כי מי שמחיה המת בינו לבין עצמו יחייהו בינו לזולתו, ואין הפרש עשות זה הנס ביחיד או ברבים, וכן הנסים אשר עשו הנביאים אם יעשו אותם לבדם יעשום ג"כ לפני עם גדול ורב. והתשובה בזה כי הנביא פועל בציורו כשיתדבק עם השכלים הנבדלים וישוב החלק כל ויפעל בהיולי העולם, ואם הנביא חזק הדבוק לא יבדילהו אחד מן האנשים ואם אינו חזק הדבוק יבדילהו כשהוא עושה הדבר לפני רבים, ויקרה בזה כמו שיקרה לחכמים כי האחד יעיין בפני המון רבה ולא יעיק לו העיון, וזה לא יוכל לעיין אם לא יהיה יחידי לבדו, ויש על זה מעלה גדולה, וכן יקרה בנביאים, והבן זה כי הוא נפלא ואם לא יש לו סוד. ולמה שיראה ספק גדול כי כל המופתים אשר עשה משה רבינו היו בזה

העולם השפל, ויהושע עשה נס בעולם הגלגלים והיה נס מפורסם כמ"ש לעיני כל בני ישראל, אמר בתשובת זה הספק העצום ואל יטעך מה שבא בעמידת אור השמש ליהושע השעות ההם ויאמר לעיני ישראל כי לא אמר לעיני כל ישראל כמו שבא במשה, וכן אליהו בהר הכרמל בפני אנשים מועטים, ואמנם אמרתי לך השעות ההם וזה היה אצלם למה שהם פעלו פעל והוא שנצחו המלחמה בתוקף גדול ובמהירות גדול היה נראה אצלם שהיום נתארך אחר שפעלו פעולה גדולה, או אפשר לומר שיהושע פעל כל גשם מאיר דומה לאור השמש והיה נראה באויר ובעבור זה נתארך היום בעבור האור ההוא: **אמר** שם טוב אלו הם דברי רוח כי הכתוב אומר ויעמוד השמש בחצי השמים, ואמר ג"כ וכמוהו לא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמוע ה' בקול איש, והכתוב ספרו בנס גדול אשר לא היה כמוהו בעולם, והדבור בפלאות ראוי להניחו לעושה נפלאות גדולות לבדו, כי אף שאמר הכתוב ולא קם נביא עוד בישראל כו', זה היה מצד התחברות השלשה דברים, שיהיו רבים ומתמידים לעיני קהל האוהב והשונא, ורבותינו אמרו שעמדה חמה למשה כמו שעמדה ליהושע וזה מקובל באומה, ואחר שתבדיל בשכלך נבואת משה רבינו ומופתיו שלפי הפלגת ההשגה ההיא הפלגות הפעולות ההם ותאמין שזאת המדרגה נקצר להשיגה על אמתתה, הנה תשמע מאמרי באלו הפרקים כלם בנבואה ומדרגת הנביאים בה כל זה אחר זאת המדרגה, וזה היה ענין זה הפרק:

פרק לו

דע כי אמתת הנבואה ומהותה שפע שופע מהשם יתעלה באמצעות השכל הפועל על הכח הדברי תחלה ואחר כך על הכח המדמה, בזה הפרק הניח הרב גדר הנבואה ראשונה. שנית הניח הכרח כח המדמה למציאותה, וחלק הנבואה מצד הכח המדמה נחלק אל שני חלקים, אל מראה הנבואה בחלום, ומראה הנבואה בהקיץ, ואלו השני חלקים הם מדרגות הנבואה כלם כמו שאמר במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו. שלישית הניח איך יוכל האדם להתנבאות שיצטרך האדם שלשה תנאים, ראשונה שלמות הכח המדמה ביצירה, שנית שלמות המדות בבטול המחשבה וכל התענוגים הגופיים והסיר התשוקה למיני המדומות הרעות, ושלישית שלמות הכח הדברי בלמוד. הרביעית הניח כי אף שיהיה האדם נביא לעת הזקנה יחלש וילאה בעבור חולשת הכח המדמה, וגם תבטל הנבואה בעבור אבל או כעס כי אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות, והנה מרע"ה אף שהוא לא היה לכח המדמה בו מבוא אבל שפע השכל עליו מבלי אמצעי כמו שהוא מבואר שהוא לא יתנבא במשל, עכ"ז לא בא לו הנבואה כל זמן המרגלים עד שמתו דור המדבר אנשי המלחמה, לפני שנלאה

מלסבול טרחם לפי עוצם תלונותיהם, ובעבור שהכח המדמה יחלש בעבור שהוא כח בגוף תמצא קצת הנביאים נבאו מדת זמן. ה' הניח הרב למה לא נמצא בזה העת נביא, ר"ל מיום גלות הארץ, כי היה בעבור עצבות או עצלות שיהיה לאדם בענין מן הענינים, יותר רע מזה להיות עבד נקנה לעבד לסכלים הזונים אשר קבצו העדר השכל האמתי ותגבורת כל התאוות הבהמיות אשר אין לאל ידם להתגבר על אלו הסכלים הטועים ומפני זה יגיע לנו העצבות ושאר המדות המגונות אשר בסבתם, וזה כי הדמיון אשר הוא הכלי נתבטל בהשתמשו בדברים אחרים, והוא הסבה בשוב הנבואה לנו כי לא ימנעהו שום מעיק. זהו כוונת זה הפרק הנכבד והוא פרק גדול התועלת, ונשוב עליו על מה שראוי להעיר. הרב גדר הנבואה ואמר הוא שפע שופע וכו', כי אין אמתת הנבואה מה שיחשבו קצת מהפילוסופים, והוא כשהאיש החכם והשלם במעלות המדות ידבק עם השכל הפועל משכיל את עצמו בהיותו דבק לנו ושידבק בו ההכנה או המתהוה עם האדם או תתחדש הכנה שנית אחר למידת החכמות וישכיל האדם השכל הפועל, ודעת הרב אינו כן אבל הנבואה הוא שפע שופע מהשכל הפועל בין שיהיה כנבואת משה רבינו בין שיהיה כנבואת שאר הנביאים, כי משה היה מתנבא בשפע שישפיע עליו השכל אלא שההפרש ביניהם שהשפע המשפיע מהשכל הפועל היה השפעתו מלא את המשכן, והכח המדמה לא היה משתמש באותו השפע, אמנם שאר הנביאים היה השפע מגיע אל הכח הדברי ואח"כ אל הכח המדמה. אמר שפע שופע להורות שאינו כשכל הפועל בעצמו וייחסו לאל כי הוא הפועל והוא התכלית כי הוא סבה רחוקה, אבל הסבה עצמית וראשונה השכל הפועל על הכח הדברי תחלה כי הוא מתיחס אליו, ואח"כ אל הכח המדמה כי ישפיע השכל עליו בקבלו האורה מן השכל הפועל כי ימלא הבית כלו אורה ויציץ על אשר נקשר עמו כפי ההכנה וזה עם שהוא בחלום או במראה, ואמרו על הכח המדמה הוא הבדל אשר בו נבדל נבואת הנביאים מנבואת משה רבינו, ואם יהיה השפע השופע מאת השכל הפועל על המדמה מבלתי הדברי אלו יהיו מנהיגי המדינות לא יהיו נביאים, כי אין נבואה שורה אלא על חכם עם שאר התנאים, וזאת המדרגה היא מדרגה עליונה אשר איפשר שימצא לאדם, וזה השלמות אי אפשר להגיע לאדם בלי שלמות הכח המדמה, ואין הענין יגיע לאדם בחכמות העיוניות ובמדות טובות ואפילו יהיו כלם בתכלית מה שיוכלו להיות מהטוב והנאה שבהם עד אשר יחובר אליו שלמות הכח המדמה בתחלת היצירה בתכלית מה שאיפשר, עד שיהיה לנושא ההוא הטוב שבמזגים שאיפשר שיהיה לאבר ההוא ושיהיה לטוב שבשיעורים ושיהיה לו הזכה שבליחות, ואם זה הכח הוא חסר היצירה אי אפשר שימלא חסרונו בשום פנים, כי

האבר שמזגו רע תכלית ההנהגה המשוה לו שיעמידהו על קצת בריאות לא שיחזירהו למעולה שבתכונותיו, אבל אם יהיה חולה בשיעורו או בהנחתו בעצמו, ר"ל עצם החמר שנתהוה ממנו זה אין שם תחבולה בו, ואתה ידעת זה כלו ואין תועלת להאריך בו. ולכן יתחייב שאף שיהיה האדם חכם גדול ונקי וצדיק במעלות כלם וירצה לילך בדרכי הנבואה, זה האיש לא יתנבא כלל אם הכח המדמה לא ישלם בעקר היצירה בתכלית מה שאיפשר, ומאחר שהכח המדמה הוא מחוייב למתנבא יחוייב שיהיה הכח המדמה מבלי מעיק יעיקהו:

והנה פועל זה הכח מדמה מזכור המוחשים והרכבתם והחקוי אשר בטבעו, ר"ל הרכבת מוחש עם מוחש ויחקה תמורת הדבר הדומה לו או הנמשל אליו, ושהגדולה שבפעולותיו והנכבדת שבהם אמנם תהיה בכח החושים וביטולם מפעולותיהם כי הכחות יעיקו זה לזה בהשתתפם בנושא אחד, ולכן ישלים הכח המדמה פעולותיו בעת השינה שאין שם מעיק, ולכן תראה מי שהעמיק המחשבה יטו הכחות המרגישות עד שיתעלה בשינה, ולזאת הסבה היו נעדרי הראות והשמע פעולותם יותר שלמה בכחות הפנימיות, וכאשר ינוחו החושים ויבטלו מפעולותיהם אז ישפע עליו קצת שפע כפי ההכנה והוא הסבה בחלומות הצודקות, והוא בעצמו סבת הנבואה והם יתחלפו במעט וברב לא במין, וכבר ידעת המשך מאמרם חלום אחד מששים בנבואה ולא יפול השיעור והיחס בין שני דברים מתחלפים במין, כי אין ראוי שיאמר שלמות אדם כפל משלמות הסוס, א"כ יתחלפו במעט וברב והם ממין אחד, והביא ראיה אחרת הרב ממאמר ב"ר על שהחלום יתחלף מהנבואה במעט וברב במין אחד, והוא אומרם נובלת נבואה חלום, וזה דמוי נפלא כי נובלת הוא הפרי בעצמו ואישו אלא שנפל קודם שלמותו וקודם שיבשל כן פעל המדמה בעת השינה הוא פעולתו בעת הנבואה אלא שיש בו קצור ולא הגיע אל תכליתו:

עוד הביא הרב ראיה שנבואה וחלום מתחלפים במעט ורב מהפסוק הגיד לנו אמתת הנבואה ומהותה, והודיענו שהוא שלמות יבא בחלום או במראה, ונגזר מן ראה והוא שיגיע לכח המדמה משלמות הפעל עד שיראה הדבר כאלו הוא מחוץ, ויהיה הענין אשר יראה כאלו בא לו ע"ד הצורה היוצאת, כי הצורה נרגשת בעין כמו שהתבאר בחוש ומוחש, כי כבר יראה האדם בהקיץ צורות אין להם מציאות, וכבר יהיה זה ג"כ בחלום שיהיה האדם ישן ירגיש כאלו יראה וישמע ויריח ויטעם וימשש מוחשים מחוץ, הנה יחוייב שתהיה התחלת זאת התנועה בשינה מתכליתה ביקיצה, ובעבור שהיתה תנועה זאת ביקיצה התחיל מן המוחשים אשר מחוץ ותכלה אל כח הזכרנות, כן יחייב במראה

או בחלום שיהיה התחלת זאת התנועה מהתחלת הזוכר עד שיניע המדמה והמדמה אל המשותף עד שיניע אל החוש, ויקרה לאדם שישיג המוחשים ואם לא יהיו נמצאים בחוץ כי ענייניהם כבר שבו בכלי החושים, פעמים יקרה דמיון זה ביקיצה למפחד ולחולה במה שיצא מתחת ממשלת הכח המחשבי, ויחשוב שיראה צורות חוץ לנפש אשר אין להם מציאות. ואלו השני חלקים בהם מדרגות הנבואה כלם ר"ל במראה ובחלום. יתבאר מזה כי החלום והנבואה והוא החלום הצודק שהם מתחלפים במועט ורב, והסבה אשר נתן בחלומות הצודקים ובנבואה הוא מה שהרב הניח שהשכל הפועל הוא המשפיע השפע, והיה בכאן ספק גדול, והוא איך יגיע מהשכל הפועל עם היותו כולל זאת הידיעה הפרטית, ואמר הסבה בזה כי השכל הפועל משפיע על הכל כפי הכנתו, והענין אשר בעת היקיצה הוא משתמש בחושים מתעסק בו מאד שוקד עליו נכסף לו הוא אשר יעשה הכח המדמה בו בעת השינה בהשפיע השכל עליו כפי הכנתו, והנה כשיחשוב אדם באומתו או במשפחתו או באנשי ביתו או בעצמו ישפיע עליו השכל הפועל כפי הכנתו, ודע והבן והאמן כי זה דבר ידוע מושכל ראשון, אבל הביאור איך יתן השכל הפועל זה הדבר הפרטי ואיך הם לו ידועים הדברים האפשריים והדברים אשר יהיו נמצאים בזמן זולת זמן וחקירות אחרות הנמצאות בזה הענין נעלם מכל החכמים, וא"א שיתנו בזה סבה מספקת, כי אלו הדברים הם ידועים לנו מציאותם אבל סבתם נעלם מאד, לא ראיתי לכתוב הנה מה שאמר ב"ר ומה שאמר הרלב"ג בספרו מלחמות ה', ודע כי כמו שאנחנו נדע סבות הדברים הטבעיים ונדע בהם הסבות הכוללות מזולת שנדע איכות פעולתם, המשל בזה כי נדע כי השמים והכוכבים פועלים בתנועתם בזה העולם השפל, ונפשות הגלגלים וחשוקיהם שהם השכלים הנבדלים, מבלתי שנדע איכות פעולתם, שיפעלו בכל מין ומין מהצמחים ומבה"ח באבריהם הפשוטים והמורכבים ולא נדע איך יפעלו זה בהולך ובמעופף ובשט, כן נדע סבות הכוללות בנבואה ובחלום הצודק מבלי שנדע איך יפעל השכל הפועל ואיך יתן הנבדל הדבר הפרטי והזמניי, ר"ל הדבר אשר נופל תחת הזמן, כמו שידע אברהם שזרעו יהיה במצרים ת' שנה, וידע שמואל ענין האתונות וכל המקרים אשר יקרו לשאול עם חבל הנביאים, כי זה נדע שהיה ונעלם ממנו סבתו, ועל זה נאמר במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור, כי מה שאמר הרב באלו הדברים הוא ענין מבואר כבר ידעו כל אדם משלימי הדעת. ואחר אלו ההקדמות תדע איך יוכל אדם להתנבאות כשיהיה איש מן האנשים עצם מוחו אל תכלית שוויו כמו שכבר ביארנו, ולא ימנעוהו מונעים מזגיים שלא יהיה איש מכאובות וידוע חולי, כי אלו ימנעו מהדבקות כי הכאב יטריד האדם וכבר ביארנו כי אין נבואה שורה לא

מתוך עצבות וכו', ואחר כך האיש ההוא למד והתחכם עד שיצא מהכח אל הפעל והיה לו שכל אנושי על שלמותו ותמותו ומדות אנושיות טהורות ושוות, ויהיו תשוקותיו כלם לדעת סודות זה המציאות וידיעות סבותיו שהוא העולם המוחש והמושכל, ואחר כך עזב המוחש והשקיף לפני ולפנים אל הקדש פנימה לדעת עניני האלהיים והשגחתו אמנם היא בידיעת האל ובחינת פעולותיו כדי לעיין בו ונתבטלה מחשבתו לענינים הבהמיים ר"ל בחינת התענוג המאכל והמשתה והמשגל ובכלל החוש המשוש כי מי שהתגאל בזה החוש בכל קדש לא יגע ואל המקדש לא יבא כי ראוי לנביא להרחיקו בתכלית הרחקה, הלא תראה משה אדוננו איך פירש מהאשה אחר שחלה עליו הרוח האלהי, וכשרצה הקב"ה לתתנו שלמים במעמד הנבחר צוה אל תגשו אל אשה, אם שצוה גם כן לטהר המדות הפחותות כמו שאמר וכבסו שמלותם:

ומה הפליג הרב באומרו כי רוב מחשבות היודעים נטרדות בהנאות זה החוש ונכספות אליו ונפלאו מזה איך לא יתנבא אילו היה הנבואה ממה שבטבע ר"ל שלא יגיע ברצון אלהי אלא שנעשה כשאר הדברים הטבעיים כי הם נמשכים בטבע לא בדעת ולא בחכמה, אף כי הטבע הוא מיושר מהשכל האלהי, ואמנם להשגת הנבואה צריך רצון שכלי ושיהיה האדם נבדל מהדברים הבהמיים:

עוד התנה הרב תנאי אחר שכבר נתבטל מחשבתו ותשוקתו לשררות בלתי אמתיות כמו בקשת הנצוח והגדיל העם לו והמשיך כבודם אליו ועבודתם אותו אבל יראה האנשים כלם כפי עניניהם בלי ספק אם כבהמות הרועים, לקבל מהם במה שיקובל בו תועלת אם יצטרך אליו לצורך מצרכיו או כחיות היער אשר לא יחשוב המיוחד השלם כשיחשוב בהם אלא בצד ההנצל מההיזק מהם כשיזדמן לו עמהם השתתפות, ושער בזה כי הוא נפלא כי ראוי לשלם לבקש השלמות האנושי שלא יהיה לו שום תשוקה לשררות אבל נתבטלה מחשבתו מהם ולא ישער בהם לבקשת הנצוח או בהגדילו העם לו להמשך כבודם אליו אבל ישער האנשים כלם אם כבהמות הרועים או כחיות היער. והאיש אשר זה תוארו ר"ל אשר נתבטלה מחשבתו ותשוקתו לענינים הבהמיים ר"ל התענוג המאכל והמשתה והמשגל ונתבטלה מחשבתו ותשוקתו לשררות המדומות ולכספים אשר הם מותרים ואינם צריכים לאדם במה שהוא אדם, ויהיה הכח המדמה אשר לו בתכלית השלמות וישפע עליו מן השכל כפי שלמותו העיוני, באופן שזה האיש למד החכמות העיוניות ויהיו תשוקותיו כלם לדעת סודות המציאות וידיעת סבותיו ומחשבתו נשקפת לענינים הנכבדים והשגחתו אמנם היא בידיעת השם יתברך ובבחינת פעולותיו אז יחוייב שינבא זה האיש, כי זה לא יראה זולת האל ומלאכיו וישיג ענינים אלהיים

נפלאים. ולא תהיה לו ידיעה, ר"ל לא תגיע לו הנבואה אלא בענינים שיהיו דעות אמתיות והנהגות כוללת לתקון בני אדם קצתם לקצתם, וכתב הרב המורה בס' המדע ז"ל, מיסודי הדת לידע שהאל ית' מנבא את בני אדם, ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו ולא יהיה יצרו מתגבר בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד, בעל דעה רחבה נכונה מאד, אדם שהוא ממולא בכל המדות האלו שלם בגופו כשיכנס לפרדס וימשך באותם הענינים הגדולים והרחבים ותהיה לו דעה נכונה להבין ולהשיג והוא מתקדש והולך ופורש מדרך העם ההולכים במחשכי הזמן והולך ומזרז עצמו ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מהדברים האלה הבטלים ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו, אלא דעתו פנויה למעלה קשורה תחת הכסא להבין באותם הצורות הקדושות והטהורות ומסתכל בחכמתו של הקב"ה כלה מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהם גדלו, מיד רוח הקודש שורה עליו. והבן זה כי לא התנה הרב בזה תנאי אחר, ולמה שאלו הדברים קשים מאד כי כבר יהיה אדם חכם ולא יהיה שלם בכל החכמות, ואף שיהיה חכם כבר יחטא שלא יהיה צדיק, ואף שיהיה צדיק וחכם יהיה תשוקתו לצרכי בני אדם, ואף שישלמו לו כל אלו התנאים כבר אפשר שיהיה לו כח המדמה בלתי שלם ביצירתו, ואף שיהיה שלם לו המדמה כבר איפשר שיהיה לו חולי, ואף אם ימצאו לו כל אלה לא יהיה דעתו פנויה למעלה קשורה תחת הכסא, ולכן היתה הנבואה קשה להמצא אלא בהיות עם ה' על אדמתם כי ברבים א"א שלא ימצא איש אחד או אישים מיוחדים שימצאו בהם אלו התנאים, והנביאים ילמדו זה הדרך אשר הוא דרך ה' ובפרט שיבטל האדם תשוקותיו הדמיונות ותאוותיו הגשמיות כי זה אף שהוא קל לאמרו ולהבינו הוא קשה לעשותו וכ"ש שהוא קשה למידת כל החכמות ושיהיה האדם שלם במעלות כלם או רובם ושיהיה חשוב היצירה, ולכן היה דבר ה' יקר בכל זמן ובכל מקום אף כי בזמן הגלות אשר עצלות ועצבות יבטלו זה השלמות כמו שנאמר מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה', והוא הסבה בשוב הנבואה לנו על מנהגה לימות המשיח כי מלאה הארץ דעה את ה' וסרו התאוות הגשמיות והתשוקות הדמיונות כמו שייעד ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה:

פרק לז

צריך שתתעורר על טבע המציאות בזה השפע האלהי המגיע העצום. בזה הפרק בא לבאר על כמה פנים יבא השפע מאת השכל הפועל על האנשים ומי מהם יקראו נביאים ומי מהם לא. וראשונה הניח הקדמה כי השפע האלהי המגיע לאנשים כבר יגיע שיעור שישלימהו לא זולת, ואפשר שיהיה המגיע הדבר אל האיש שיעור שישפע על שלמותו

להשלים זולתו כמו שקרה הענין בנמצאות כלם אשר מהם הגיע לו מן השלמות מה שהנהיג בו זולתו כמ"ש, ואחר זה הניח מיני האנשים אשר השפע בא מן השכל הפועל מתחלף. ראשונה כת החכמים והם שהשפע ישפיע השכל הפועל על הכח הדברי לבד ולא ישפיע ממנו על הכח המדמה, אם למיעוט הדבר השופע כי הכח הדברי איננו כ"כ חזק, או אף שיהיה הכח חזק וישפיע השכל הפועל שפע רב, הכח המדמה לא יקבלהו לחסרון היה במדמה בעקר הבריאה ולא יוכל לקבל שפע השכל, וזהו כת החכמים בעלי העיון, והכת השנית שיהיה השפע ההוא על השני כחות יחד על הדברי והמדמה על תכלית שלמותם ביצירה, אלו הם כת הנביאים, והכת השלישי הם אם שיהיה השפע במדמה ויהיה קצר הדברי אם מעקר היצירה אם למיעוט הלמוד, זאת הכת הם המנהיגים המדינות המניחים הנימוסים והקוסמים והמנחשים ובעלי החכמות הצודקות, וכן העושים הפלאות בתחבולות הזרות והמלאכות הנעלמות, אם היותם בלתי חכמים הם כלם מזאת הכת השלישי, בכאן ביאר הרב כי הקסום והנחש כל זה הוא ממלאכת הדמיון, ואמר ן' רש"ד ההשגה הנבואיית ואם לא ראינו אותה היא מפורסמת מאד והמפורסם אצל הכל נמנה עם המחוייב בכל או בחלק, והמאמר בהם מסוג אחד כי יתחלף בפחות ויותר ויתחלפו שמותן כפי הדמיון ההמוני לדעות בני אדם בהם, כי יסברו שהחלומות הם מן המלאכים ובקסם שהוא לשדים ובנבואה שהוא מהאל אם בלא אמצעי או באמצעי מיוחד שהוא המלאך. עוד אמר הרב וממה שצריך שיתאמת אצלך שקצת אנשי זאת הכת הג' יתחדשו להם דמיונות וטרופים בעת היקיצה עד שיחשבו שהם נביאי', ויפלאו מאד במה שישיגו מהדמיונות ההם, והרצון בזה כי אנשי זאת הכת השלישי יחלמו חלומות צודקים או יראו בעת היקיצה דברים צודקים כאלו הם חולמים חלום ויתערבו עם זה דברים שישיגו מדעות אמתיות שהם צודקות ויחשבו בעבור זה שהם נביאים, ואתה תבין אל מי שהוא רומז, ורמז שלא תחשוב כי אשר הרמוז אליו עשה עצמו נביא והוא יודע שאינו נביא אבל חשב שהוא נביא והוא עושה הפלאות ההם אך בתחבולות זרות ותחבולות נעלמות ויחשבו שכבר הגיעו להם חכמות לא כלמוד והתלמידים כן יהיה ענינם, ואמנם איך הגיע להם דעות אמתיות זה יבאר הרב אחר זה, ואחר שהניח הרב שימצאו שלשה מיני אנשים, כת בעלי השכל והם החכמים, וכת בעלי הדמיון ובזה יכנסו רבים כמ"ש, וכת ג' שהם כת הנביאים, באופן שהשפע ישפיע על השכל ועל המדמה יחד, יאמר שהשתי כתות והם כת החכמים וכת הנביאים יתחלפו, כי בכל כת משניהם יהיה כשיעור שישלמהו לא זולת זה, או כשיעור שישלים בו זולתו. וכת הראשונה והם החכמים כבר אפשר שיהיה השפע על הכח מאיש הדברי

כשיעור שישימהו בעל החקירה וההבנה וידע ויכיר ולא יתנועע ללמד זולתו ולא לחבר שום ספר ולא ימצא לו תשוקה ואין לו עליו יכולת אף אם ירצה, ואפשר שיהיה שופע עליו בשיעור שיניעהו בהכרח לחבר וללמד, כן הענין בכת הב' והם כת הנביאים אפשר שיבואם הנבואה להשלים הנביא ולא שיהיה קורא לבני אדם, ואפשר שיבואהו ממה שחייב לו ויקרא אנשים וילמדם וישפיע עליהם שלמותו:

וטבע זה הענין מחייב למה שהגיע לו זה השיעור הנוסף וכו'. הרצון כי כבר יבא לו שפע נוסף באופן שיקרא לבני אדם יקובל או לא יקובל ואפי' יזיק לעצמו עד שאנחנו נמצא הנביאים קראו בני אדם עד שנהרגו, והשפע האלהי ההוא יניעם ולא יניחם לשקוט ולנוח בשום פנים ואפילו הגיעו לרעות גדולות, על זה תמצא ירמיהו ע"ה כשהגיעהו מבזיון הממרים הכופרים השתדל לסתום נבואתו ולא היה יכול לסבול זה אמר כי היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו והיה בלבי כאש בוערת עצור בעצמותי ונלאיתי כלכל ולא אוכל וזה ענין מאמר הנביא האחרון ה' אלהים דבר מי לא ינבא. ודע זה, רמז כי השפע הנוסף לא יניחם לנוח בשום פנים לא שיאמר להם השם לך ואמרת אל העם הזה כ"א היה הדבר כן לא היה אומר ירמיה ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו, אבל השפע הנוסף לא יניחנו כמ"ש, והבן זה שמפרשים ישתבשו בו לבאר מה שרמז הרב באמרו ודע זה:

פרק לח

דע כי בכל אדם כח וגבורה בהכרח וכו', אחר שביאר הרב שהשפע המגיע לנביא כבר יהיה באופן שישפיע על זולתו. רצה בזה הפרק כי בכל נביא יש כח וגבורה להציל עשוק מיד עושקו ולו כח משער להשיג הדברים העתידים, ובהשפיע השכל עליהם יחזקו השני כחות, ובכח הגבורה יתנועע במחשבתו לדחות מה שיזיקהו, וזה הכח בכחות הנפשיות אצל הרב כמו הכח הדוחה בכחות הטבעיות, והכח הגבורה הזה יתחלף בכח וחולשה כמו שיתחלפו שאר כחות הנפש, עד שאתה תמצא איש מן האנשים שיתגבר על האריה כמו שעשה דוד ומהם מי שיברח מן העכבר, ותמצא אחד שיתגבר על המחנה וילחם עמו כמו שעשה יהונתן, ותמצא מי אשר תזעק אשה אליו יפחד וירעד, וא"א ג"כ בלתי היות שם הכנה מזגית בעקר היצירה ויוסיף זה ויצא מה שבכח בהוצאה, והרצון בו כי אפי' שיהיה האדם מוכן בטבע להיות גבור כארי אם לא הרגיל עצמו כבר אפשר שלא יהיה גבור, וגם יצטרך להיות גבור שיאמין דעת אחת והוא כי במותו במלחמה ישוב האדם לראות באור פני מלך, ואם לא יאמין זה אלא שהמות הוא העדר גמור לא ימות, אלא אם יחשוב שהמות הטוב הוא יותר טוב מהחיות הרע עכ"פ, וכן יחסר

הגבורה במיעוט העשייה והמנהג ולפי דעת אחת, שיאמין שהמות הוא רע או באי זה אופן שיהיה, ומשני הנערות יתבאר לך בנערים יתרון אלו הכחות בהם או חולשתם. וכן הכח המשער הוא נמצא בכל אנשים ויתחלף במעט או ברב, וכ"ש בעניינים אשר לאדם השגחה גדולה ומחשבתו משוטטת בהם, עד שאתה תמצא בעצמך שפלוני כבר אמר כך או עשה כך בענין פלוני ויהיה הענין כן, ותמצא מבני אדם מי שדמיונו ומשערו חזק מאד נכון עד שאפשר שכל מה שידמה היותו יהיה כלו או קצתו, וסבות זה רבות מענינים קדומים ומתאחרים והווים אלא שמכח זה המשער יעבור השכל מהקדמות ההם כלם ויוליד מהם בזמן מועט עד שיחשב שזה בלא זמן ושהם באו לו בנבואה, ובזה הכח הגידו קצת בני אדם עתידות הוות עצומות מבלי שהשכל הפועל ישפיע עליהם אותם הדברים, והבן זה. וא"א מבלתי היות שני אלו הכחות בנביאים חזקות מאד, ר"ל כח הגבורה וכח המשער ובהשפיע השכל עליהם יחזקו ב' אלו הכחות במאד עד שהגיע זה למה שידעת, והוא שיתגבר איש אחד במקלו על מלך גדול להציל אומה מתחת עבודתו ולא פחד ולא ירא בעבור הכח שהיה לו ובעבור השפע הנשפע עליו כאשר נאמר לו כי אהיה עמך, ובזה הענין יתחלפו הנביאים אלא שא"א מבלעדיו, כמ"ש ירמיהו אל תירא מפניהם וכו' הנה נתתיך היום לעיר מבצר וביחזקאל אמר אל תירא מהם ומדבריהם, וביתרון כח המשער יגידו העתידות במהרה. ר"ל וכח המשער הגדול יוכל להגיד העתידות. עוד אמר הרב כי הנביאים האמתיים יגיעו להם השגות עיוניות בלי ספק לא יוכל אדם בעיון לבדו להשיג הסבות אשר יתחייב מהם הידוע ההוא, ודומה לזה הגידם בדברים לא יוכל אדם במשער הכולל לבד שיגידם כי לא יוכל לדעת איך ידע הנביא ממה שיהיה לעתיד. וכן לא יוכל אדם לדעת איך יודע הדבר ההוא, באופן שהנבואה תבא לנביא בדברים אשר החכם א"א להשיגו כמו שבא בדברים העתידים מה שא"א לאדם בסברא ובמשער הכולל שיגיד, כי כמו שישלים השפע הכח המדמה עד שישלימהו וכו' הוא ישלים גם כן פועל הכח הדברי עד שיגיע אל פעולתו שידע ענינם נאמני המציאות ויגיע לו זאת ההשגה כאלו השיגה מהקדמות עיוניות, זה אמת אשר יאמינהו מי שיבחר להודות על האמת כי הדברים כלם יעידו קצתם על קצתם ויורו קצתם על קצתם:

וזה צריך שיהיה בכח הדברי יותר, ר"ל שהשפע אשר ישפע השכל הפועל על הכח הדברי הוא יותר מהשפע המשפיע על הכח המדמה אחר שיותר יתייחס הכח הדברי על השכל הפועל מהכח המשער, וגם בעבור כי ראשונה השפע ישפיע השכל הפועל על הדברי ובאמצעותו יגיע אל הכח המדמה, והרצון כי זה השפע המגיע אל המדמה בהגדת העתידות לא הגיעו אליו מצד שלמות כח המדמה אבל יגיע מצד השפע השופע

עליו, וג"כ לא יגיע השלמות הדברי והוא השגת מה שלא ישיגהו בתולדה ומחשבה אלא מהשפע, וזהו אמתת הנבואה והדעות ההם אשר ייוחד בהם הלמוד הנבואיי, אמנם התניתי במאמרי הנביאים האמתיים בעבור שאנצל מאנשי הכת השלישי אשר אין דבריות להם כלל ולא חכמה אלא דמיונות ומחשבות לבד, ואולי הענינים ההם אשר ישיגום האנשים ההם אמנם הם היו דעות להם ונשארו חקוקים בדמיונם עם כל מה שבכחם המדמה, וכאשר בטלו דמיונות רבות והשביתום נשארו רשומי הדעות ההם לבדם ויראה להם כאלו הם דברים מוחשים וענין בא מחוץ, ומשלם אצלי כאדם היו עמו בבית אלף אישים מבני אדם ויצא כל מי שבבית מלבד איש אחד וכאשר נשאר האדם ההוא עם האיש ההוא לבדו חשב שהוא עתה נכנס עליו בבית, ואין הענין כן אבל הוא מכלל מי שלא יצא, וזה מקום מן המקומות המעטים הממיתים, זה המשל שהביא הרב הוא משל אלהי כי אפי' שלא יחבר זה הספר אלא בעבור זה המשל די, ויש בו סוד אלהי להבין הנבואות, ובו רמז אשר צריך שלא יהיה שם לנביא דעת קודם, שלא יהיה הנראה בשינה ובמראה הנבואה איזה דעת שכבר האמינו בעת היקיצה מכבר, ורומז הרב אל חכמים רבים שהשיגו דברים רבים ביקיצה ונעלם מהם זה ונשאר במדמה ובא החלום עליו ויחשוב שבא זה לו בשפע אלהי, כמו שקרה לגאלינו"ס, כי ספר שהשיג סגולות רבות מהדברים בחלום והועילו לחלאים, והיה זה כי השיגו ביקיצה ונעלם ממנו ונשאר בכח המדמה ואח"כ בא החלום עליו וחשב שעתה בא לו בנבואה, וזה קרה לאיזה אנשים, ובעבור יתאמתו חלומותיהם בדעות אמתיות, שחלמו אותם בשינה יחשבו שזה הדבר הבא להם בשינה בלתי הדעת אשר האמינוהו או שמעוהו בעת היקיצה. ולזה צריך שלא ישגיח אדם למי שלא ישלם לו כחו הדברי ולא יגיע לתכלית השלמות העיוני, כי המגיע ההוא אל השלמות העיוני הוא שאפשר שישיג בידיעות אחרות באמצעות שפע האלהי עליו, ורמז בזה כי ידיעת הנביא מצד שהוא נביא הוא שישיג השגות שהשכל האנושי לא יוכל להשיגם אחר השיגו הדברים אשר הם שלמות השכל העיוני, והוא אשר הוא נביא באמת כבר באה ביאור בזה ונביא לבב חכמה, יאמר שהנביא באמת הוא לבב חכמה כי מי שאינו חכם לא יוכל להיות נביא:

וזה הדבר גם כן ראוי שיודע. ר"ל שהנבואה היא שלמות החכמה ושהנביא אמתי לא יהיה אלא אם יהיה חכם ואז יגיעו לו ידיעות נפלאות אין בשכל החכם להשיגם, מה שיתבאר בזה הפרק כי כל נביא אמתי יש לו שני כחות כח הגבורה יותר ממה שימצא לכל האנשים, וימצא לו גם כן משער גדול וצריך שיהיה שלם בכח הדברי ושהשכל הפועל ישפיע על אלו השלשה כחות, ועל היות לנביא כח וגבורה לא ייראו משום אדם

ויתרון הכח משער יגיד העתידות, וביתרון הכח השכלי יגיע לו השגת עיוניות לא יוכל אדם להשיגם בכח עיוני, ובאלו השלשה כחות יתחלפו הנביאים ובשפע הנמצא מהם מהשכל הפועל, וכי אי אפשר שיהיה נביא אלא מי שהוא חכם, כי כמו שאי אפשר שיהיה חי מי שלא יהיה צומח ואי אפשר להיות משכיל מי שלא יהיה חי, כן אי אפשר להיות נביא מי שלא יהיה שלם בשלימות העיוני, כי האנשים אשר אינם חכמים ויתאמתו חלומותיהם בחלומות אשר חלמו, היה זה בעבור אשר האמינו ביקיצה או שמעוהו, כי א"א להגיע אל שלמות הנבואה אם לא יהיה חכם כמ"ש ונביא לבב חכמה:

פרק לט

ואחר שביארו במהות הנבואה והודענו באמתתה וביארנו שנבואת משה רבינו נבדלת מנבואת זולתו נאמר שעל ההשגה ההיא לבד נתחייב הקריאה אל התורה וכו', הרצון בזה הפרק שזאת התורה אשר שם משה לפני ב"י לא קדם כמותה ולא יתאחר, וכן יסוד תורתנו שלא תהיה בלתה לעולם כי היא נצחית ולא תשתנה ולא תהיה תורה בלתי תורה אחת והוא תורת משה רבינו ע"ה, ויתבאר זה מהנביאים שקדמו למשה ושאיחרו אחריו כי כלם לא הגיעו למעלתו, ואחר שהדבר כן לא יהיה תורת זולת תורת משה רבינו ע"ה. וגם ראוי שתדע כי כל מי שקדם לו מן הנביאים כאבות ושם ועבר ונח ומתושלח וחנוך לא אמר אחד מהם כלל שהשם שלחני אליכם, ר"ל שיאמר להם כך וכך ויזהירם מעשות כך וכך וצוה אתכם כך, זה דבר שלא הגידה התורה ולא בא עליו הגדה אמתית אבל היתה באה להם הנבואה מהשם להשלימם לבד, ומי שהרבה עליו השפע ההוא כאברהם קבץ אנשים וקראם ע"צ הלמוד והיישרה כמנהג החכמים הקוראים בני אדם לדעת האמת והישר אל תקון המדות, כן היה אברהם מלמד בני אדם ויבאר להם במופתים עיוניים שיש לעולם אלוה אחד לבדו ושהוא ברא כל זולתו ושאין צריך שיעבדו אלו הצורות ולא דבר מן הנבראים וירגיל בני אדם אל זה וימשכם בספורים נאים ומקובלים, לא שיאמר כלל כה אמר ה' אלי והוא שלחני וצוני והזהירני, עד שהוא כאשר צווה לימול הוא ובניו ועבדיו ומל אותם ולא קרא בני אדם בזה, הלא תראה לשון התורה כי ידעתיו וכו' כי היה מלמד ע"צ המצוה לבד, וכן יצחק ויעקב ולוי וקהת ועמרם היו קוראים על זאת הצורה לבני אדם, וכן תמצא חכמים אומרים במי שקדמוהו מן הנביאים בית דינו של עבר בית דינו של מתושלח, כלם אמנם היו נביאים ילמדו בני אדם באופן החכמים שהם היו דורשים ומלמדים ומיישרים, לא שיאמרו שהם נביאים ולא אמרו כלל שאמר להם ה' דבר אל העם או אל בני ישראל, כן היה הענין קודם משה רבינו, והנה מעולם לא נשמע שום נביא שהיה נביא והיה מגיד שהוא נביא, כי אין כל נביא מודיע שהוא נביא,

כמו שאין כל חכם יודע בחכמות הרפואות יהיה רופא, ואף שירפא קצת מהאנשים לא יאמר שהוא רופא, והבן זה כי הוא דבר נפלא חדשו הרב. והוא דבר מבואר כי קודם משה רבינו לא אמר שום איש ונביא שהש"י דבר עמו, ובעבור שמשה הוא היה המתחיל לומר כה אמר השם מה שלא נשמע בעולם הרבה והפציר בשליחותו, בעבור שלא יהיו מאמינים שהשם יתברך דבר עמו. ולכן אמרו במעמד הנבחר היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי, והנה יתבאר כי כל הקריאה שקדמה למשה אינה קריאה בשם ה' ולכן נבדלה קריאתו וקריאת כל הנביאים שקדמו לו. אמנם נבדלה קריאתו מקריאת כל הנביאים שקמו אחר משה רבינו, כבר ידעת דברי ענייניהם כלם בהיותם כדמות המזהיר לבני אדם קוראים אותם אל תורת משה רבינו מיעדים הרע להעובר עליהם ומיעדים הטוב למי שימשך להלוך אחריה, ולכן אמר החכם האלהי ראב"ע ז"ל כי כל הנביאים אשר באו אחר משה רבינו הם נביאי תוכחות לא שיהיו עושין דת ותורה כמו שעשה משה רבינו אבל כלם היו קוראים אל תורתו:

וכן נאמין שיהיה הענין כך תמיד כמו שאמר לא בשמים היא וכתיב לנו ולבנינו עד עולם, וכן ראוי שיהיה כי הדבר השלם אל תכלית מה שאפשר במינו אי אפשר זולתו במינו אלא חסר מהשלמות ההוא או בתוספת או בחסרון במזג השוה אשר הוא תכלית שווי המין ההוא כי כל מזג יוצא מן השווי ההוא יהיה בו חסרון או תוספת, כן הענין בזאת התורה כי היא שלמה לא תקבל תוספת ולא חסרון לא שנוי ולא תמורה, ואם כן לא תהיה תורה שלמה בתכלית אלא אחת והיא תורתנו הקדושה האלהית, וביאר הרב שהיא שוה לשלמים עם שיש בה טורח גדול וצער נמרץ לרשעים, ואין להקיש קלות התורה וקושיה לפי תאות כל רע ופחות בעל מדות מגונות אבל יבחן השלמות בשלם בני אדם. ולכן אמר אצל השלמים מה ה' אלהיך שואל מעמך וכו' ואמרו הני מילי זוטרתי נינהו, ואמרו לגבי משה זוטרתי נינהו, כי פעולות השלמות והמעלות הם קלות לישרים בלבותם כמו שאמר כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו, ואמנם לרשעים הם משא כבד למה שהוא הפך טבעם כמו שאמר ורשעים יכשלו בם, ואמר ג"כ שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און, כי כוונת התורה להשלים השלם מהאנשים ושיהיו בני אדם כלם כאיש אחד שלם מעולה כפי הסבל והאפשרות, וזאת התורה לבדה היא אשר נקראת תורת אלהית, ואמנם זולתה מההנהגות המדיניות כנמוסים היונית והזיות הצאב"ה וזולת זה הם מפעולות אנשים מנהיגים לא נביאים כמו שביארתי פעמים:

פרק מ

כבר התבאר בתכלית הביאור כי אדם מדיני בטבע וטבעו שיהיה מתקבץ ואינו כשאר הב"ח אשר אין לו הכרח להתקבץ וכו', כוונת הרב בזה הפרק לבאר הכרח מציאות התורה ובמה נכיר התורה האלהית ממה שאינה אלהית ובמה נכיר הנביא האמתי ומי שאינו אמתי, כי כבר אפשר שיהיה האדם יתפאר בנבואה וגנבה מזולתו ויהיה הנבואה אמתית, אם כן במה נדע אם דבר השם עמו או גנבה מזולתו, והוא פרק נעלה מאד והוא פרק מצרף הנביאים כלם, והנה אמר הרב כי הכרח מציאות התורה הוא בעבור כי יתבאר בתכלית הביאור כי האדם מדיני בטבע, והרצון כי האדם יש לו שני שלמיות, שלמות אחת הוא חיי הגוף, ויש לו שלמות שנית שהוא חיי הנפש, והנה חיי הגוף אי אפשר מבלי מאכל ומשתה ומלבוש ודירה ומאכל ומשתה כי אינו כשאר הבעלי חיים אשר יזונו מצמחי הארץ אבל למה שהיה האדם שוה המזג יותר דק מהם ולא יזון אלא במזון דק ומתוקן כהוגן, והנה מזונו צריך מלאכות רבות כמו שנראה לעין, לחרוש לזרוע לקצור לברור לטחון ללוש ולאפות ולמלאכות כלם אי אפשר שיעשו באיש אחד ואם יעשה הוא קשה, ולכן יחוייב שיהיה בעל חברה וגם בעבור הלבוש והדירה, כי אדם לא נברא כשאר הבעלי חיים שיש להם מלבוש טבעי, והנה לעשות לו לבוש יצטרך למלאכות רבות, והאדם גם כן אי אפשר להיות באי זה מקום שירצה אלא בדירה ולעשות הדירה יצטרכו אל מלאכות רבות כמו שהוא מבואר לעין, וגם כן הוא צריך להשמר מן המזיקים אל כלי זיין שלא נבראו עמו כמו שנבראו עם שאר הבעלי חיים, ולכן היה הכרח להתקבץ, ולרוב הרכבת המין מפני שהוא המורכב האחרון כמו שידעת יש הבדל רב בין אישיו עד שאפשר שלא תמצא שני אנשים מסכימים במין ממיני המדות כמו שלא תראה צורותיהם הנראות שוות וכמו שקולותיהן משתנות ועלת זה התחלף המזג, ויתחלפו גם כן המקרים הנמשכים אחר הצורה כי לכל צורה טבעית קצת מקרים מיוחדים נמשכים אחריה בלתי המקרים הנמשכים אחרי החומר, ואין כיוצא בזה ההתחלפות האישי הגדול נמצא בדבר ממיני בעלי חיים אבל ההתחלפות בין אישי כל מין ומין מתקרב מלבד האדם, שאתה תמצא שני אנשים ממנו כאלו הם משני מינים עד שתמצא אכזרי ישחט צעיר בניו מרוב הכעס ואחר שיחמול על הריגת כנה או תולעת אחת וירך לבו מזה, וכן תמצא שאיש יהיה מפזר ממונו לאחרים ואיש אחר לא די שלא יתן אבל גונב ממון אחרים, ואיש אחר לא ישבע נפשו מלאכול עד מלא הכרס ואיש אחר אוכל לשובע נפשו, ואיש נואף בתכלית ואיש אחר שאפילו אשתו לא ידע, ואיש אחד גבה רוח ואיש אחר ענו ושפל, ואיש כל רוחו יוציא ואיש אחר לא ידבר לעולם,

ואיש אחד מתאבל ומתעצב ואיש אחר שמח לאיד, וכזה הענין בשאר הדעות, ומפני שטבעו נותן שיהיה בין אישיו זה החלוף וטבעו צריך אל הקבוץ וההפכיים אי אפשר שיתקבצו בשום פנים והקבוץ מוכרח כמו שאמר. ולכן אי אפשר בשום פנים שישלם קבוצו אלא במנהיג בהכרח ישער פעולותיהם וימלא החסרון מהם וימעיט מן המרבה ויחוק פעולותיהם ומדותיהם באופן יעשו כלם על חק אחד תמיד עד שיעלם ההתחלפות הטבעי ברוב ההסכמה ההנחיית ויסודר הקבוץ, ולזה יאמר הרב שהתורה אע"פ שאינה טבעית, מוטבעת בטבע האדם, ככל דברים הטבעים, עם כל זה יש לה מבוא בענין הטבע, כי הקב"ה שרצה בטבע להוויית האנשים והמינים רצה לקיימם ושם בתשוקת האנשים שיעשו נימוסים והנהגות כדי שיתקיים המין, ולכן בא הנביא להיישיר המין האנושי ומשים תורת אמת ומשפטים צדיקים:

אמר שם טוב כבר אתה רואה כפי דעת הרב כי אין נביא הוצרך למציאות להיישיר האומה אלא כדי שלא ימצא להם החלוף אשר ימצא בין אישי המין, והוא לתקן ענייניהם במדות ובהפעלותיהם ופעולותיהם, ואפלא ממנו איך לא בא הנביא אלא לתת השלמות הראשון והוא תקון המדות, כי יותר הוא מוכרח לתת אמונות אמתיות באל ית' ובהשגחתו ובהצלחה שהוא תכלית הכל, והתשובה בזה כפי דעת הרב כי התורה אצל היודעים היא החכמה, והתורה להמון נתנה וזאת היתה הכוונה הראשונה לתקן ענייניהם, עד שרבים מאמונות הנאמרות באל ית' הושמו כדי לתקן מעשיהם ומדותיהם. אבל כפי דעתי הנביא הוכרח שיהיה במציאות לתקן ענייני המונינו ולתת לנו אמונות צודקות באל ית' וידיעות אמתיות במעשה בראשית ובמעשה מרכבה אשר השכל האנושי לא יוכל להשיגם, ואלו נקראו סתרי תורה לא שיהיו סתרי תורה עם סתרי החכמה דבר אחד כמו שיחשוב הרב. ונחזור אל מה שהיינו בו כי הנביא הוא המניח נימוס ואח"כ יתחייב מזה באנשים מי שיהיה לו כח לחייב במה שיצוה הנביא ההוא ולימשך אחריו להוציא אל הפועל והוא המלך הלוקח נימוס ההוא, או מתפאר בנבואה הלוקח מתורת הנביא אם כלה אם מקצתה, ויהיה לקיחת הקצת אם בעבור שזה היה יותר קל עליו או בעבור שיבא לחשוב שאלו הענינים באו לו בנבואה ואינו נמשך אחר זולתו, כי אם היה לוקח כל התורה כלה היו אומרים שהוא גנבה ולכן הניח הקצת, או לקח הקצת על צד הקנאה כי יקרה בזה השלמות של הנבואה כמו שנקרה בשאר השלמיות כמו שתראה רבים יתפארו בשיר זולתם ויאמרו שהם עשוהו, וכן נעשה בקצה חבורי החכמה כי יש שעשה ספרי חכמה מהחכמות ויפול ביד איש מקנא ומתרשל דבר חדשו זולתו ויתפאר שהוא חדשהו, כן קרה בזה השלמות של נבואה גם כן שאנחנו

נמצא אנשים יתפארו ויאמרו מה שלא באה בו נבואה מאת השם כלל כצדקיהו בן כנענה ונמצא אנשים יתפארו ואמרו דברים אמרם השם בלי ספק ר"ל אבל לא באה להם בנבואה אבל לזולתם כמו חנניה בן עזור ויאמרו שהם נביאים ויתפארו בהם, וידיעת כל זה והכרתו מבואר מאד. אם כן ימצאו בכאן שלשה מיני אנשים שנקראים נביאים, ראשונה אשר הוא נביא באמת, והוא אשר השפיע לו השם יתעלה מטובו כדי להישיר אומה מהאומות. ומהם שהם מעצמם שמו דת וחק ותורה מבלתי שיבא להם בנבואה ולא לאחר ואמרו שהם נביאים. ומהם מי שאמר שהוא נביא ולא בא לו בנבואה דבר כלל אבל גנבה מהנביא אשר השיגה בנבואה ואמר שהוא המשימה לא זולתו. וכדי שנכיר אי זה תורה אלהית ואי זו היא בלתי אלהית ואי זו אלהית אלא שמניחה גנבה מזולתו, בא מורינו מורה צדק להורות במה יוכרו באופן יהיה אצלך הבדל תדיר בין הנהגות הנימוסיות המושמים ובין הנהגות התורות האלהיות ובין הנהגות מי שיקח דבר ממה שהשיגו הנביאים ויאמר שהוא אמרו. ואמנם הנימוסים אשר גלה משימם שהם נימוסים הניחם ממחשבתו לא יצטרך על זה ראיה כי הודאת בעל הריב לא יצטרך לעדים, אמנם רצה הרב להודיע לנו מה הם תורות נימוסיות עם שמניחה אמר שהם אלהיות ומה הם התורות שיאמר אמרם שהוא מלבו ולקחה מזולתו, ונתן אותות נפלאות על זה, ואמר כי כשתמצא תורה שכל כוונתה וכל כוונת מניחה אשר שיער פעולותיה אמנם הוא סדור המדינה והוא להסיר העול והחמס ממנה ולא יהיה לו הבטה בשום פנים לענינים עיוניים ולא השגחה להשלים הכח הדברי ולא ירגיש בהם ולא ישים לב על הדעות יהיו בריאות או עלולות, כמו שיהיה האל אחד או שנים כי אין חילוק לו בו או שיהיה גשם או כח בגשם, זאת התורה היא נימוסית כי כוונת מניחה להשלים סדור בני אדם קצתם עם קצתם ושיחיו באלו החיים הזמניים לא שיחיו כפי החיים הנצחיים הנפשיים ומניח זאת התורה הוא מאנשי הכת השלישי. וכשתמצא תורה כל הנהגותיה במה שקדם תיקון הענינים הגופיים עם תקון האמונה ג"כ, ותשים כוונתה לתת דעות אמתיות בשם יתעלה תחלה ובמלאכים ותשתדל להחכים בני אדם ולהבינם ולהעירם עד אשר ידעו המציאות כלו על תכונת האמת, תדע שזאת התורה היא אלהית, הלא תראה כי תורתנו תורת האל יתעלה התחיל במעשה בראשית ראשונה שהיא ידיעת זה המציאות מה שאפשר להודיעו, ובמעמד הנבחר התחיל להודיע מציאותו ושהוא אחד ואינו גשם ושאין ראוי לעבוד זולתו, והעובד זולתו הוא כופר בכל התורה כלה, אחר כן תקן ענייננו הגופיים ולכן היו לוחות הברית שנים, ראשונה בתת דעות אמתיות ושנייה תקון הענינים הגופיים, ונשאר שנבאר באי זה נדע אם אמרם הוא השלם אשר נאמרה לו

בנבואה או הוא איש אשר יתפאר בנבואה במאמרים ההם וגנבה מזולתו, אופני בחינת זה הוא אופני בחינת שלמות האיש ההוא ופעולותיו ובהסתכל במדותיו כי אין נבואה שורה אלא על איש צדיק וישר בעיניו, והגדול שבמופתים הנחת התענוגים הגופיים ולבזות להם שזאת תחלת מדרגת אנשי החכמה וכל שכן הנביאים, וכל שכן החוש אשר הוא חרפה לנו כמו שזכר אריסט"ו, וכל שכן לכלוך המשגל מהם ולבאר זה פרסם השם יתעלה כל מי שיתפאר בנבואה כדי שלא יטעו בו, הלא תראה צדקיה בן מעשיה ואחאב בן קוליה איך התפארו בנבואה ונמשכו אחריהם בני אדם ואמרו דברי נבואה אמרום זולתם והתמידו בפחיתות תענוג המשגל עד שזנו בנשי חבריהם עד שפרסמם השם כמו שפרסם זולתם ושרפם מלך בבל כמו שביאר ירמיהו ואמר ולוקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישימך אלהים כצדקיהו וכאחב אשר קלם מלך בבל וינאפו את נשי רעיהם:

והבן זאת הכוונה. רצה לומר כי בכאן מתבאר מדרגת שאר הנימוסים ומדרגת תורתנו הקדושה ושלמותה ומאיזו בחינה היא שלמה על זולתה. וכבר ידעת שנביאנו משה מעת שהתנבא פירש מהאשה כמו שאמר ואתה פה עמוד עמדי שלא ישוב אל אהלו כמו ששבו ישראל אל אהליהם שהם נשותיהם, ולכן אמרו ז"ל שדברו מרים ואהרן במשה על שדברה צפורה אוי לנשותיהם של אלו:

אמר שם טוב כבר ישאל שואל שאלה עמוקה ויאמר, כי כבר יהיה אדם חכם בחכמת הנמצאות ויהיה שלם במדות ויעיין בספרי החכמות והתורות וישים הנהגות ישרות לתקן הגוף וישים כל כוונתו לתת אמונות אמתיות באל יתעלה ובמלאכים והשתדל לחכם בני אדם ולהעירם ולהבינם עד שידעו המציאות כלו על תכונת האמת, אם כן במה נדע אם הוא נביא או שגנב אלו הדברים מזולתו. ואמרו קצת אנשי החכמה בתשובת זה הספק העצום, כי מי שזה תוארו מבני אדם הוא נביא באמת, והאמת בזה כי כבר יביא לחשוב לאדם שזה נביא ואין לנו אופן להכרתו אלא השם ידרוש מעמו אשר ידבר שלא בשמו, כי אין לנו לקחת דין מהאיש ההורג אלא בשני עדים שיעידו כי זה האיש הרג או חלל שבת או עשה אחת מן העברות אשר הוא חייב מיתה, ואם נראה איש שהוא חכם בתכלית והוא פירש מדרכי האנשים ההולכים בחשך בתכלית הפרישות ויגיד העתידות ואח"כ ישים דעות וישים תורה בדעות אמתיות וחקים משפטים ישרים והוא איש בתכלית המעלה והורס ומואס תענוגי חוש המשוש ובפרט תענוגי המשגל אשר אויבי השם נמשכים עליו, זה האיש ראוי שנאמין שהוא נביא ה', ואם כבר אפשר שלא יהיה אלא שהוא חכם ושלם, ולכן רצה הקב"ה כדי שנדע האמת בזה רצה שנהיה נביאים

עם משה רבינו במעמד הנבחר, באופן שלא נספק בנבואתו לעולם כמו שאמר וגם בך יאמינו לעולם, והבן זה כי הוא נפלא וסלקנו קושיא גדולה ראוי להתבונן בפירוקם, עם שדרכנו דרך הרב כמ"ש בהלכות יסודי התורה:

פרק מא

איני צריך לבאר החלום מה הוא, אחר שביאר הרב בהכרח התורה ואי זה תורה אלהית ואי זה בלתי אלהית ואי זה גנבה מזולתו, בא זה הפרק לבאר אמתת מראה הנבואה, ולמה שהחלום הוא ידוע בעצמו ואינו צריך ביאור כי כל אחד מרגיש בעצמו מהו אמתת החלום, אמנם המראה ההוא מסופק למה שהאדם ביקיצה לא יבא לו שום השגה ע"ד הנבואה ואם יבא הוא על המעט ולא ימצא ברוב כמו שימצא החלום בכל האנשים זהו אמרו איני צריך לבאר לך החלום מהו, אמנם המראה והוא אמרו במראה אליו אתודע והוא אשר תקרא מראה הנבואה ותקרא ג"כ יד ה' והוא גם כן תקרא מחזה זה צריך אל ביאור והוא כי המראה ענין גדול ונורא תחובר לנביא בעת היקיצה כמו שיתבאר לדניאל ולזה נקרא יד השם כי הוא כמו יד מאת האלהים ולכן נאמר בדניאל וארא את המראה הגדול ולא נשאר בי כח ואני הייתי נרדם על פני ופני ארצה, ואמנם דבור המלאך והעמידו לו כל זה במראה הנבואה, ובכמו זה העיון יתבטלו החושים גם כן מפעולותיהם כי בהתחבר לאדם ענין איום ונורא בעת היקיצה ישאר לאדם כאלו הוא נרדם באופן שיבטלו החושים ג"כ מפעולותיהם ויבא השפע ההוא לכח הדברי וישלם ויעשה פעולתו, ופעמים תתחיל הנבואה במראה הנבואה יראה במחזה ואז תבא הנבואה יראה בחלום וסופו ותרדמה נפלה על אברם, זה אמרו המפרשים כי כבר יראה האדם בהקיץ חקיים נפלאים ואחר כך ירבה הרתת ההוא וההתפעלות החזק הנמשך לשלמות פעולת הכח המדמה ואז תבא הנבואה, כל שכן באברהם אשר בא בתחלת הנבואה ההוא היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר, וסופו ותרדמה נפלה על אברם בסבת שהכח המדמה נלאה והתפלא בראות החקויים האלהיים עד שנרדם, ואח"כ בא לו הנבואה באמתיות כמ"ש ויאמר לאברם ידוע תדע:

אמר שם טוב זאת התרדמה אשר הגיע לאברהם לא היה בעבור שתחלה היה מחזה ואח"כ בא רתת אבל נפלה על אברהם התרדמה והאימה והחשכה הגדולה בעבור מה שהגיע לו באותה הנבואה מהידיעה והשעבוד המגיע לבניו, וזה מבואר ואין צריך לבקש לו טעם אחר ובעבור שבמראה הראשונה נאמר לו בשורה טובה לא הגיע לו דבר מאלו המקרים. עוד אמר הרב כי כל מי שזכר מהנביאים שבאתהו הנבואה יש מהם מה שייחס זה למלאך ומהם מי שייחס להשם יתעלה אע"פ שהיה על ידי מלאך בלי ספק, כבר כתבו

החכמים על זה ואמרו ויאמר ה' לה שהוא על ידי מלאך והמלאך הוא הכח המדמה אשר יבא לנביא והנביא אמרו לרבקה לא שיהיה רבקה נביאה. ודע ג"כ כי כל מה שכתב בו שדבר המלאך עמו או באהו דבר מן השם שזה לא יהיה בשום פנים אלא בחלום או במראה הנבואה כמו שאמר במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו וכבר באה ההגדה על דבר המגיע לנביאים לפי מה שמצאנו אותו בספרי הנביאים על ארבע צורות, צורה ראשונה יגלה הנביא שהדבור ההוא היה ממלאך ויבאר גם כן שהוא בחלום כמו שאמר ויאמר מלאך האלהים בחלום ויאמר אלהים אל בלעם, כי יסבור הרב כי האלהים הנזכר במראות האלהים הוא מלאך, באופן כי שם אלהים הונח ראשונה למלאכים והושאל לשם. והצורה הב' שיזכור שדבר לו המלאך ולא יבאר תהיה בחלום או במראה מפני שהוא סומך על מה שכבר נודע שאין שם נבואה אלא לאחד מב' פנים כמ"ש במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, כמ"ש ויאמר אלהים ליעקב קום עלה בית אל ולא נזכר שהוא בחלום או במראה וכן ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים ויאמר אלהים לנח. והצורה הג' אשר לא יזכור מלאך כלל אבל ייחס המאמר לשם יתעלה אלא שהוא פירש שבאהו הדבור ההוא במראה או בחלום כמ"ש היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר. והצורה הד' שיאמר הנביא מאמר מוחלט שהשם דבר אליו בלי זכירת מלאך ולא בזכרון חלום או מחזה השענו על מה שכבר נודע שלא תבא נבואה אלא בחלום או במראה וע"י מלאך וזה המין הרבה מאד בכל הנביאים ויאמר ה' אל אברהם ויאמר ה' אל יעקב ויאמר ה' אל יהושע וכל מה שיבא על אחד מארבע הצורות היא נבואה ויקרא נביא, ואמנם מה שיאמר בו בחלום הלילה אינה נבואה כלל ולא האיש ההוא נביא כי ענינו שבא הערה מאת השם לאיש ההוא ואחר כך ביאר שההערה ההיא היה בחלום, שאנחנו לא נספק שלבן הארמי רשע עובד עבודה זרה ואבימלך אע"פ שיהיה איש טוב בעמו כבר אמר אברהם על ארצו ועל ממלכתו אין יראת אלהים במקום הזה ואמר שבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ודע זה:

והתבונן ההפרש בין אמרו ויבא אלהים לאמרו ויאמר אלהים, כי ויבא איננה נבואה כלל אבל בא הערה מאת השם, ואמרו ויאמר אלהים היא נבואה אמתית, ובאמרו בחלום הלילה היא מדרגה פחותה מאמרו במראות הלילה ולכן ראוי שתבין שיש הפרש באמרו בחלום הלילה לאמרו במראות הלילה, ולכן תרגם אונקלוס ואתא מימר מן קדם ה' ולא אמר בשניהם וגלי מן קדם ה' להורות לנו שבא הערה מאת השם לא שהיו נביאים כלל:

ודע כי כבר יאמר ויאמר ה' לפלוני ולא באהו חזון כלל אבל נאמר הדבור ההוא ע"י נביא כמו שבאר הכתוב ותלך לדרוש את ה' ואמרו בביאורו לבית מדרשו של שם והוא

ענה אותה ונאמר בעבורו ויאמר ה' לה ואמרו ז"ל ויאמר ה' לה ע"י מלאך ויפורש שהיה עבר או שם הוא המלאך שהנביא פעמים יקרא מלאך, או יהיה רומז למלאך אשר בא אל עבר בזאת הנבואה, או היה לבאר כי כל מקום שתמצא דבר מיוחד לשם מוחלט שהוא ע"י מלאך גם בשאר הנביאים כמו שאמר כי ילמד סתום מן המפורש, והנה אמר הכתוב ויאמר ה' לה ואמרו חכמים שהוא על ידי מלאך וכן יהיה הענין בכל מקום שנזכר ה' ויאמר ה' זולת משה רבינו:

פרק מב

כבר ביארנו כי בכל מקום שנזכר ראיית מלאך או דבורו שזה אמנם במראה הנבואה או בחלום ביאר זה או לא ביאר הכל שוה כמו שקדם. ודע זה והבינהו מאד כי אחר זאת ההקדמה הגדולה יתבארו נבואות רבות אשר יסופקו בהם איך היו ולכן צוה הרב שנבינהו מאד. ובכאן רמז הרב רמזים נפלאים ראיית הג' מלאכים שהיה במראה הנבואה, אתון בלעם ודבורה שהיה במראה הנבואה, המלאך שראה אברהם בשעת העקידה היה במראה הנבואה, והנה כל מקום שנזכר ראיית מלאך בין שיזכור תחלה שהוא ראה המלאך או יהיה הנראה מן המאמר תחלה שהוא חשבו איש מבני אדם ואח"כ בסוף הענין יתבאר לו שהוא מלאך, אחר שיתבאר בביאור הגמור כי זה שראהו היה מלאך ולא היה איש תדע ותתאמת שמתחלת הענין היה מראה או חלום כי במראה הנבואה או בחלום פעמים יראה הנביא שהשם ידבר עמו כמו שנבארהו, ופעמים יראה איש שידבר עמו ואח"כ יתבאר לו שזה המדבר מלאך כמו שקרה לאברהם באלוני ממרא כי הג' אנשים שבאו אי אפשר שיהיו אנשים אף שיהיו נביאים כמו שיחשבו קצת גדולי המפרשים כי לא יתכן שיבא הנביא להודיע לאברהם מה שראוי להיות לו בעתיד, גם כי אמר ויבאו שני המלאכים סדומה וכל הפרשה כלה יראה שלא היה יכולת ביד נביאיו להפוך את סדום ולהציל את לוט אבל היו מלאכים, ואחר שיודע שהיו מלאכים והמלאך הנבדל א"א שיתגשם כ"ש כי המלאך הוא כח המדמה אשר יבא עליו שפע השם א"כ יחוייב שיהיה זה במראה הנבואה ולא יהיה לו מציאות חוץ לנפש, והנה ראיית המלאכים באלוני ממרא היה במראה הנבואה לא שיהיו אלו הדברים נמצאים חוץ לנפש, אף שהרמב"ן אמר אם כן לא לשה שרה עוגות כי הכל היה מראה הנבואה של אברהם ובא החלום ברוב ענין כמו רוב חלומות השקר. ולהורות כי רז"ל הבינו שזה היה מראה הנבואה הביא הרב מאמר נמצא לר' חייא הגדול כשאמר ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור לגדול שבהם אמר, כי למה שימצאו ג' כחות והוא המשותף והמדמה והשכל ואחד הוא לבשר את שרה והוא החוש המשותף והוא מורגל

בדברים החיצונים וישיג ענינים המוחשים, ואחד להפוך את סדום והוא הכח המדמה כי מדרכו ההנעה והחפוש בדברים הגשמיים, ואחד לרפאות את אברהם כשיהיה דבק בהשגה שכלית ולא יעבור לזולתו, כי השני כחות הראשונים הם משמשים לשכל והשכל אינו משמש לזולתו. ולזה אמר ר' חייא הגדול אל נא תעבור לגדול שבהם אמר ואם היו אלו חוץ לשכל הכח השכלי לא יעבור בהשגת השכל הפועל אף כי כל הנביאים לפי דעת הרב השפע בא להם מהשכל וא"כ אי אפשר שיראה הנביא שלשה שכלים נבדלים אף כי ישיגם חוץ לשכל לכן יחוייב שיהיה זאת על השגה שכלית ויצדק אל נא תעבור מעל עבדך כי זהו הרצון בדבקות שלא יעבור השכל לזולתו, הנה יתבאר כי אף שבאלוני ממרא ראה אברהם את השם ושלשה אנשים כי זה היה במראה הנבואה כי כאשר הקדים כלל והוא שהשם נראה אליו התחיל לבאר איך היתה צורת ההראות, ובזה יסולק ספק גדול והוא למה נראה השם יתעלה לאברהם ולא אמר לו שום דבר עד שהוצרך רבי חייא לומר שהיה זה לבקר את החולה, אבל באמת הוא כי וירא אליו ה' הוא ענין כולל ואחר כך פירש איך היה, וכן הענין באומרו ויאבק איש עמו שהיה במראה הנבואה אחר שהתבאר באחרון שהוא מלאך כי אמר בסוף כי ראיתי אלהים פנים וכו' והמלאך נקרא אלהים אף כי אמרו שלחני כי עלה השחר וגו' מורה על שהיה מלאך, א"כ היה במראה הנבואה בענין אברהם באלוני ממרא כי הקדים ספור וירא אליו ה' ואח"כ התחיל לבאר איך היה, וכן ביעקב אמר ויפגעו בו מלאכי אלהים ואח"כ התחיל לבאר איך קרה עד שיפגעו בו ואמר שהוא שלח שלוחים ופעל ועשה ויותר יעקב לבדו וזהו מלאכי אלהים, א"כ זה ההתדבקות הוא במראה הנבואה, וכן ענין בלעם כלו בדרך זה כי כלו היה במראה הנבואה, ודברי האתון כל זה במראה הנבואה אחר שיתבאר באחרונה דבור מלאך:

וממה שזכרתי תביא ראיה על מה שנשאר כו'. ר"ל ממה שאינו ראוי לזכרו בעבור שהוא סותר למה שיאמינו בו ההמון עם קצת מהסגולות:

וממה שהקדמנוהו מצורך ההזמנה לנבואה וממה שזכרנו בשתוף שם מלאך תדע שהגר המצרית איננה נביאה ולא מנוח ואשתו נביאים. רצה לומר ממה שהקדמתי שצריך שיהיה הנביא חכם ומוכן הכנה מזגית ופרוש מדרכי ההמון פרישות נפלא, תדע שהגר ומנוח ואשתו לא היו נביאים כי מנוח עם הארץ היה וכל שכן אשתו וכל שכן הגר ואז תבין כי הדבור אשר שמעוהו או עלה בדעתם כדמות ב"ק, לפי דעת הרב ב"ק הוא שיהיה אדם חזק בדמיון באופן שחושב שישמע קול חוץ מנפש:

ואמנם יטעה בזה שתוף השם. ר"ל כי מה שאמר הפסוק להגר ומלאך ה' יטעה בני אדם ויחשבו שהיא נביאה וכן מנוח ואשתו כי זה המלאך ענינו דמיון לבד. והוא העקר הדוחה רוב הספקות אשר בתורה, הרצון בו כי כאשר תבין מהו מלת מלאך תבין נבואות רבות על אמתתם ויסולקו מעליך ספקות רבות אשר באו בתורה. וראיה על שהגר אינה נביאה שאמר הכתוב וימצאה לשון מציאה וכיוצא בו נאמר לשון מציאה ביוסף וימצאהו איש והמדרשות כלם אמרו שהוא מלאך ויוסף לא היה נביא כי היה בן י"ז שנה אבל כל המלאך ההוא הוא דמיון יוסף וכאלו ראה איש חוץ לנפש שאלהו בעבור אחיו והשיבו שמעתי אומרים נלכה דותינה ומצד שזה המלאך הנראה אצל יוסף היה המלאך הנראה אצל הגר הוציא הפסוק בשניהם מלשון מציאה:

פרק מג

כבר ביארנו בחבורנו שהנביאים ינבאו במשלים, וזה שהוא יראה הדבר על צד המשל ויפרש לו ענין המשל ההוא במראה הנבואה ההוא בעצמו, כמו שיראה אדם חלום וידמה בחלומו שהוא נעור וספר החלום אל זולתו ופירש לו ענינו והכל חלום וזה מה שקראו חלום שנפתר בתוך חלום, וכן הענין במשלים אשר יראוהו הנביאים שוה בשוה, ומן החלומות עוד מה שנודע ענינם אחר היקיצה שידע אדם אחר שיעור משנתו פתרון החלום, כן היה הענין במראה הנבואה ידע מה שהוא המשל, ומן החלומות מה שלא ידע אדם פתרון חלומו, כן הנביאים המשלים אשר יראו ולא ידעו למי הוא משל ולא ידעו פירוש אותה הנבואה, וזה המין הג' לא זכר הרב ואין ספק כי נמצא זה בנביאים, והנה דניאל לא ידע ביאת הגואל כמ"ש כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ כל שכן זולתו, וכמו שיראו הנביאים דברים שהרצון בהם משל כנרות זכריה והסוסים וההרים ומגילת יחזקאל וחומות אנך אשר ראה עמוס והחיות אשר ראה דניאל ומה שדומה לזה מן המשלים אשר הנרצה בהם לחקות ענין שגם כן יראו עוד דברים הנרצה בהם מה שיעיר שם הדבר ההוא הנראה מצד הגזרה או השתוף בשם וכאלו פעל הכח המדמה הוא להראות דבר שיש לו שם משותף יורה אחד מענינו על ענין אחר שזה ג"כ מין מן ההמשל, כמאמר ירמיהו מקל שקד והיה כוונתו להורות בשתוף שקד ואמר שוקד אני לא ענין המקל ולא ענין השקדים, וכן ראיית עמוס כלוב קיץ להורות ממנו על תום הזמן ואמר בא הקץ. ויותר נפלא מזה שתהיה ההערה בשם אחד אותיות השם ההוא הם אותיות שם אחר בשנוי סדורן ר"ל בשנוי סדרי אותיות ואע"פ שאין שם גזרה בין שני השמות ולא שתוף ענין בהם בשום פנים כמו שתמצא במשלי זכריה בלקחו המקלות לרעות הצאן במראה הנבואה וקראו האחד נועם והאחד חובלים, והיתה הכוונה בזה

המשל שהאומה בתחלת ענינה היתה בנועם והוא אשר הנהיגה והישירה והיתה שמחה בעבודת השם מיושרת לזה והשם רצה אותה ואהבה כמ"ש את ה' האמרת היום וה' האמירך ומנהיגה ומיישירה, או משה ומה שאחריו מהנביאים ואח"כ נעתק ענינה על שמאסו עבודת השם ית' ושם מנהיגיה חובלים כירבעם ומנשה, הנה זאת המלה לפי זאת ההשאלה נגזרה ממחבלים כרמים, ואח"כ למד ממנו גם כן ר"ל מקראו שם חובלים על מאסם תורת השם, וזה הענין לא נגזר מחובלים אלא בהחליף סדר החי"ת והבי"ת והלמ"ד, ואמר בענין המיאוס והגעילה מזה המשל ותקצר נפשי בהם וגם נפשם בחלה בי, והפך אותיות חבל ושמהו בחל, וכמו שבאו אלו החלופים בענינים הנבואיים בדברים אשר אין להם סתרי חכמה בא ג"כ לפי זה הדרך ענינים מאד זרים הם סודות מסתרי הנבואה, כי נאמרו במרכבה נחשת קלל ועגל וחשמל שאלו השמות מזה הצד, ר"ל מצד הגזרה, ואמר נחשת ר"ל השחתה בחלוף אותיות מצד שנוי סדר האותיות, וקלל אפשר שר"ל להקל, כלומר שהשחתה היא בקלות ובמהירות, ועגל ר"ל בו דבר עגול, וחשמל ר"ל עתים חשות עתים ממללות וכמו שיבאר בפרק ראשון מחלק ג':

פרק מד

הנבואה אמנם תהיה במראה או בחלום כמ"ש פעמים רבות, ואין ראוי להשיב זה תמיד כי הוא יסוד הנבואה, ונאמר עתה כשינבא הנביא אפשר שיהיה משל כמ"ש ואפשר שיהיה השם יתעלה במראה הנבואה ידבר עמו כמ"ש ואשמע את קול ה', ופעמים ישמע מלאך מדבר עמו והוא יראהו וזה הרבה מאד, ופעמים יראה הנביא איש מבני אדם מדבר עמו כמ"ש ביחזקאל והנה איש מראהו כמראה נחשת וידבר אלי האיש, ופעמים שלא יראה הנביא צורה כלל לא מהשם ולא ממלאך ולא מאיש אלא ישמע דבר לבד במראה הנבואה יקראהו כמ"ש דניאל ואשמע קול אדם, וכמ"ש אליפז דממה וקול אשמע כי לא השיג הנביא המדבר אבל השיג ענין הדבור, ואחר זאת ההקדמה ראוי שתדע כי זה הדבר אשר ישמעהו הנביא אפשר שידמה לו ג"כ שהוא בתכלית העוז כמו שיחלום האיש ששמע רעם גדול או רעש או זועה, כי הרבה פעמים יחלום החולם זה ג"כ ופעמים שישמע הדבר ההוא אשר ישמעהו במראה הנבואה בדבר הרגיל הנודע שלא ירחיק ממנו, ויתבאר לך מענין שמואל הנביא כי כאשר קראהו בענין הנבואה חשב שעלי הכהן קראו פעם אחר פעם ג"פ, ואח"כ ביאר הכתוב עילת זה ואמר כי אשר חייב לו זה והיותו חושב שהוא עלי לפי שלא היה יודע שהשם ית' ידבר בנביאים בזאת הצורה ולא נגלה אליו זה הסוד כי השם ית' מדבר בנביאיו כאשר ידבר איש אל רעהו אבל היה חושב שהיה מדבר עמו בענין אחר נפלא, ולכן לא נגלה לו זה הסוד עדיין, ואמרו טעם זה

ושמואל טרם ידע את ה' וטרם יגלה אליו דבר ה', ר"ל שלא היה יודע ולא נגלה אליו זה הסוד שכן הוא דבר ה', ויהיה אמרו טרם ידע את ה' טרם ידע שהש"י ידבר עם הנביאים על זה הענין וטרם יגלה לו דבר ה'. או יהיה פי' ושמואל טרם ידע את ה', ר"ל שלא קדמה לו נבואה מאת ה', כי אשר יתנבא כבר נאמר בו במראה אליו אתודע, ויהיה פי' הפסוק כפי ענינו כן ושמואל לא התנבא קודם ולא ידע כי כן תהיה צורת הנבואה, ובזה התיר ספק חזק ובכלל שאין דבר גשמי חוץ לנפש אבל הוא קול נברא במדמה ולכן היה מסופק שמואל הנביא אם ה' קראו למה שלא היה יודע זה הסוד:

פרק מה

זה הפרק נפלא מאד יספר בו הרב מדרגות הנבואה שהם י"ב מדרגות, ולזה אז"ל י"ב מעלות היו בהר נבו ופסעם משה בפסיעה אחת, והרצון בו כי מדרגות הנבואה הם שנים עשר ומשה לא עלה להם מדרגה אחר מדרגה אבל עלה למדרגה אחרונה במהירות. והתחיל ואמר אחר מה שקדם מביאור אמתת הנבואה לפי מה שיחייבהו העיון ממה שיתבאר מתורתנו צריך שאזכור לך מעלות הנבואה לפי שני השרשים האלו שהם כפי מה שיחייבהו העיון עם מה שיתבאר בתורה ואלו אשר אקראם מדרגות הנבואה, אין כל מי שהוא במדרגה מהם נביא, אבל המדרגה הראשונה והשניה הם מעלות לנבואה ולא ימנה מי שהגיע למעלה משתיהם נביא מכלל הנביאים שקדמום הדברים ההם, ואם יקרא נביא הוא ע"צ הכללות להיותו קרוב לנביאים מאד, ואם נראה שזה האיש נבא בנבואה ויקרא נביא יהיה נבואתו פעם אחרת בצורת מדרגה אחרת, אל יטעך זה כי אלו מדרגות הנבואה אפשר שינבא הנביא פעם לפי מדרגה אחת ופעם אחרת כפי מדרגה אחרת בין יהיה למעלה ממדרגה הראשונה בין יהיה למטה, וכבר אפשר שינבא הנביא במדרגה העליונה ואח"כ ינבא במדרגה תחתונה, וכבר אפשר שלא יתנבא אלא פעם אחד, ואי אפשר בלי הפסק הנבואה משאר הנביאים קודם מותם ובזמן גדול או מועט כמו שיתבאר בירמיה אמר לכלות דבר ה' מפי ירמיהו, ואמר בדוד אלה דברי דוד האחרונים מזה תלקח ראיה על כל הנביאים, ואחר הצעה זאת ההקדמה התחיל הרב מדרגות הנבואה:

המדרגה א תחלת מדרגות הנבואה שילוה לאיש עזר אלהי שיניעהו ויזרזהו למעשה טוב גדול כהצלת קהל חשוב מקהל רעים, או הציל חשוב גדול. כי הצלת חשוב גדול ידמה להצלת עמים רבים כמו שהציל עמשא את דוד ואמר ורוח לבשה את עמשא כי היה להציל את דוד והוא הצלת איש חשוב מאד, או השפיע טוב על אנשים רבים וימצא לזה מעצמו מניע ומביא לעשות וזו יקרא רוח ה', ואשר ילוה עליו זה יאמר עליו שצלחה עליו

רוח ה' או נחה עליו והיה עמו רוח ה' וכיוצא באלו השמות, וזו היא מדרגת השופטים כלם אשר נאמר בהם על הכלל הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט והושיעם, וזו מדרגת יועצי ישראל החשובים כלם, וזה הכח שהוא עזר האלהי לא נבדל ממשה רבינו ע"ה מעת הגיעו להיות איש ולזה התעורר להרוג את המצרי ולמנוע הרשע מהנצים, ומחוזק זה הכח עד שאחרי פחדו וברחו בהגיעו למדין והוא גר ירא כאשר ראה שום עול לא משל בעצמו מהסירו ולא יכול לסבול כמו שכתוב ויקם משה ויושיען, וכן נלוה אל דוד כמו זה הכח אחר שנמשח בשמן המשחה כמש"ה ותצלח רוח אלהים אל דוד מהיום ההוא ומעלה ולזה התגבר על הארי והדוב והפלשתי וכיוצא בזה, ומי שיש לו זה הכח לא יביאנו לדבר בדבר שום חכמה מהחכמות, אבל תכלית זה הכח להעיר זה המחוזק לפועל אחד ולא לאי זה פועל שיזדמן אלא לעזור עשוק או אחד גדול או קהל או למה שמביא לזה איזה ענין טוב שיהיה, וכמו שאין כל מי שרואה חלום אמתי הוא נביא כן אין כל מי שילוה עליו עזר לדבר אחד אי זה דבר שיזדמן כקנות ממון או כבוד או להגיע לענין אחד פרטי יאמר שיתחבר אליו רוח ה' או שהוא עושה מה שהוא עושה ברוח הקדש, ואמנם נאמר זה במי שעשה טוב גדול מאד או מה שיביא אליו, כהצלחת יוסף בבית המצרי אשר היתה סבה ראשונה לענינים גדולים התחדשו אחר כן. והבן זאת המדרגה ומ"ש הרב עליה כי הם מתוקים מדבש ונופת צופים:

המדרגה ב הוא אשר ימצא אדם כאלו ענין אחד חל עליו וכח אחד יתחדש עליו ישימהו לדבר בתושבחות או בדברי אזהרה שהם דברי תוכחות מועילות בקבוץ המדיני או ידבר בעניני הנהגת המדינה וזה כלו בעת היקיצה והשתמשות החושים על מנהגיהם, וזהו אשר יאמר הרב שהוא מדבר ברוח הקדש, ובזה המין מרוח הקדש חבר דוד תהלים, וכן חבר שלמה משלי וקהלת ושיר השירים, וכן איוב ודניאל ודברי הימים ושאר הכתובים בזה המין מרוח הקדש חוברו. ולזה יקראו כתובים. ר"ל שהם כתובים ברוח הקדש כי כתובים יראה שהם כתובים ברוח הקודש. לא כתובים בהחלט, כי נאמר כתובים להבדילם שאינם נביאים המדבר בהם, ובביאור אמרו מגילת אסתר ברוח הקודש נאמרה, ועל כיוצא ברוח הקודש זה אמר דוד רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני, מזה הכת היו שבעים זקנים שאמר עליהם הכתוב ויהי כנוח עליהם הרוח וכו', וכן אלדד ומידד, וכן כל כ"ג הנשאל באורים ותומים כמ"ש שכינה שורה עליו ומדבר ברוח הקודש, וכן כל מה שנאמר בו רוח ה'. ודע שבלעם ג"כ מזה הכת היה בעת שהיה טוב וזה הענין רוצה באמרו וישם ה' דבר בפי בלעם, מזה הענין אמר על עצמו נאם שומע אמרי אל. וממה שצריך שנתעורר עליו שדוד ושלמה ודניאל נבאו בזאת המדרגה ולא עלו למדרגת

הנבואה, אף שיראה מאלו האנשים שהיו נביאים כי בדוד נאמר אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל, וכן בשלמה נאמר ויאמר אלהים לשלמה, בגבעון נראה ה' אל שלמה, ובדניאל שראה המלאך ואיש מדבר עמו, ואלו מדרגות הנבואה, ראוי שנדע כי אלו לא עלו למדרגת הנבואה, כי מאמר דוד לי דבר וכו' שהוא ייעדו טוב ע"י נביא אם נתן או זולתו, כמו שבא ויאמר ה' לה ואמרו ע"י שליח, וכן הנאמר לשלמה ויאמר ה' לשלמה יען וכו' אשר זה בלי ספק ייעוד רע היה ע"י נביא ע"י אחיה השילוני או זולתו, וכן אמרו בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה אין זו נבואה, לא כמו שהוא דבר ה' אל אברהם במחזה ולא כמו ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה, כי כל אחד מהם אע"פ שבאתהו הנבואה בחלום הודיעתו שהיא נבואה, וזה הפרש בין חלום ובין חלום שהוא של נבואה, וכן דניאל אף על פי שראה מלאך בחלום, לא מצא בעצמו שהיא נבואה אבל חלום יודיע אמתת ענינים, והוא מכת מי שידבר ברוח הקודש, כי הכל אחד אם בהקיץ אם בשינה, והנה חלום שלמה וחלום דניאל היו כממוצע בין החלום והחלום הנבואיי וחלומות אלו היו ברוה"ק לא נבואה והבן זה. ולכן הסכימה האומה לסדר ספר דניאל בכלל הכתובים לא מן הנביאים ולא שמו הפרש במשלי וקהלת ודניאל ותהלים מגילת רות ומגלת אסתר הכל ברוח הקודש נכתבו, ואלו גם כן כלם יקראו נביאים בכלל:

המדרגה ג והיא תחלת המדרגות מי שיאמר ויאמר או כה אמר או ויהי דבר ה' וכיוצא באלו הלשונות והוא שיראה הנביא משל בחלום ובתנאים ההם כלם שקדמו ר"ל שיהיה האיש חשוב היצירה ובפרט הכח המדמה ושיהיה חכם וצדיק ועניו וחושב באל יתעלה תמיד ואין לו שום תשוקה לא לתאוות הגשמיות ולא לתאוות הנצוח וקדמו לו שני הכחות הראשונות שילוה לו עזר אלהי להציל עשוק מיד עושקו ויחול עליו רוח ה' לדבר בעניני החכמות ובתקון המדיני או לדבר בדבר עתיד להציל עמים או להציל איש א' או בשבח האל. ועם זה יראה הנביא משל בחלום ובגוף החלום ההוא של נבואה יתבאר לו המשל ההוא אי זה דבר נרצה בו ברוב משלי זכריה זה מדרגה ג':

המדרגה ד שישמע הנביא דבר בחלום מפורש מבואר כו', כמו שקרה לשמואל בתחלת נבואה שבא עליו:

המדרגה ה שידבר עמו איש בחלום כי הוא מעלה יותר גבוה מהשלישית ויותר מהרביעית, למה שבשלישי לא היה שומע קול ובזה שומע קול ושמיעת הקול מדרגה היא כי רוב האנשים כשיחלמו חלום יראו צורות אבל על המעט ישמעו קולות, והיא מדרגה יותר מהד' בעבור שברביעית לא היה רואה מי העושה הקול אלא שומע הקול לבד ובזאת המדרגה שומע ורואה מי מדבר עמו:

המדרגה ו שידבר עמו מלאך בחלום וזה ענין רוב הנביאים כמו שכתוב ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום, וזאת המדרגה יוסיף על הה' למה שהמדבר בה' הוא איש וזה מלאך והמלאך יותר רוחני ויותר נפלא מהאיש ולכן היא מעלה יותר גבוהה מהאיש:

המדרגה ז שיראה בחלום של נבואה כאלו ה' ידבר עמו כמאמר ישעיה ואראה את ה' וזאת המדרגה העליונה שימצא בחלום, כי שפע השכל הפועל הוא כ"כ גדול ונפלא אשר יחקה אותו המדמה בחקוי נפלא אשר יחשוב שהש"י מדבר עמו. ואחר אשר הניח הרב במדרגות החלום עם השתים הראשונים בא הרב לבאר מדרגות מראה הנבואה ואלו המדרגות הם מדרגות החלום עם הב' הראשונות ההם בעצמם, אלא שנתחלפו בשני דברים הא' שמדרגות שעברו היו בחלום ואלו המדרגות היו בהקיץ במראה הנבואה, והתחלפות שנית כי בחלום יחקהו הנביא כאלו הש"י מדבר עמו ובמראה הנבואה לא יחקה הדמיון שהשם ידבר עמם כי לא יגיע פועל הכח המדמה בהיותו בהקיץ לדמות אל השם עם שאפשר זה בחלום:

המדרגה ח שיבואנו חזון במראה הנבואה ויראה משלים בלי שישמע קול כאברהם בין הבתרים לא יראה לא איש ולא מלאך:

המדרגה ט שישמע דברים במראה הנבואה כמו באברהם והנה דבר ה' אליו ולא יראה המדבר עמו לא איש ולא מלאך ולא הש"י:

המדרגה י שיראה איש שידבר עמו כאברהם באלוני ממרא וכיהושע ביריחו:

המדרגה יא שיראה המלאך ידבר עמו במראה כאברהם בשעת העקידה וזו היא המדרגה העליונה שבמראות הנביאים אחר שהתיישב מה שהתיישב משלמות דבריות האיש ההוא רצונו לומר שיהיה חכם, ואחר ההתנות ההכנות הטבעיות והרצון האלהי, ולזולת מדרגת משה רבינו כי מדרגתו למעלה מכל נביא כמו שאמר, אבל אם אפשר שיראה הנביא עוד במראה הנבואה כאלו השם ידבר עמו כמו שידמה בחלום גזר הרב שהוא רחוק, כי בהיותו בהקיץ אי אפשר שיחקה הנביא שהשם ידבר עמו כמו שידמה בחלום, ומה שהניע לרב לומר זה מפני שני דברים, אם בעבור כי השכל גוזר כי מי שהוא בהקיץ לא יגיע אל כח המדמה לדמות שהשם ידבר עמו, וגם הניע לרב לזה אמרו במראה אליו אתודע וכו' כי בחלום ימצא דבור מאת השם אבל במראה לא יגיעו אלא חקויים וידיעות שכליות מעניני המציאות לא זולת. ולזה ביארה התורה ואמרה במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו ושם למראה דבקות השכל והשפעתו ולחלום הדבור וכאשר היה הענין כן שבמראה הנבואה לא יחקה הנביא שהשם יתעלה ידבר עמו כאשר מצאנו כתובים שהשם יתעלה ידבר עם הנביא במראה ראוי שנאמר להתיר זה הספק שאפשר שיהיה

זה הדבור אשר ישמע בחלום ולא יתכן כמותו במראה שיהיה השם הוא אשר ידמה מדבר עמו, זה כלו על צד ההמשך אחר הנראה מפשטי הכתובים כי אמרנו במראה הנבואה ישיגו הנביאים קול ויהיה השגת זה הקול על שלשה פנים, אם שלא יראה מי מדבר עמו או שיראה מי מדבר עמו יהיה איש או מלאך, ואפשר שנאמר כי בהקיץ אין שמיעת קול כלל ומה שימצא נביאים יראו במראות הנבואה קול יחוייב שנאמר שתחלת הנבואה היה מראה ואחר כך הגיע להשתקע ושב חלום כמו שאמר ותרדמה נפלה על אברם ויהיה כל דבור שישמע הנביא אמנם היה בחלום כמו שבא הכתוב בחלום אדבר בו אבל בהקיץ שהוא מראה הנבואה כמו שהנביא לא יוכל לחקות את הש"י בנבואה כן לא יוכל לחקות בהקיץ שישמעו קול, ולכן במראה הנבואה לא יושגו אלא משלים או השגות שכליות יגיעו בעבורם אל עניני החכמות כמו שיגיע מן העיון כמ"ש, והוא אמרו אתודע כי במראה לא יושגו אלא דברים שהם מעניני החכמות לא ימצא שמיעת קול, ולפי הפירוש האחרון היו מדרגות הנבואה שמונה מדרגות אחר שבהקיץ והוא במראה לא ימצא שמיעת קול יוסרו הג' מדרגות האחרונות, והשלימה שיתנבא במראה בכלל ויראה משלים לא דבור כלל ואפי' שידבר עמו איש כ"ש מלאך כ"ש הש"י:

ואחר שהונח זה רצה הרב להתיר ספק והוא אמרו ואולי תקשה עלי כבר מנית במדרגות הנבואה שיהיה הנביא שומע הדבור מאת השם כישעיהו ומיכהו ואיך יהיה זה ויסודנו שכל נביא ישמע הדבור באמצעות מלאך אלא מרע"ה אשר נאמר בו פה אל פה אדבר בו. דע שהענין כן ושהאמצעי הוא הכח המדמה שהוא אמנם ישמע שהשם דבר אתו בחלום ר"ל שהמדמה בהיותו בחלום יחקה שהשם ידבר עמו ויחקה אותו השפע והכבוד הנפלא כאלו הוא השם יתעלה, אבל נבואת מרע"ה היא מעל הכפרת מבין שני הכרובים ובא הרמז בזה מעל הכפרת שהיא הכח השכלי ושני הכרובים הכח המחשבי והמדמה כי נבדלו אלו השני כחות עם שרבים יחשבו שהם אחד, ונתייחד משה בשמיעת הקול בהיותו בהקיץ וער בלא תרדמה ובלא שנוי כלל ולכן נאמר ובבא משה אל אהל מועד וישמע את הקול מדבר אליו, והנה נתעלה משה על כל הנביאים שנבואתו לא היה במשלים וחקוים והיה שומע הקול בבירור מה שלא היו שומעים הנביאים כי אם היו במראה הנבואה לא היו שומעים קול ואם היו במראה הנבואה שומעים קול במראה ובחידה, והבן כל מה שגלינו לך בזה הפרק אף שיש בו דברים עמוקים במאד מאד:

פרק מו

מאיש אחד תלקח ראיה על כל אישי המין. זה הפרק נפלא יודיע הרב לנו רבים מסתרי הנבואות עם הנחת הקדמה אחת, והיא כי בידיעת איש אחד מהמין יודע כל המין, כי

אע"פ שכל אישי המין מתחלפים קצתם מקצתם ואין שום איש שדומה לחבירו מכל וכל כי ימצאו בכל אישי המין חלופי בב"ת ובפרט האדם אשר הוא המורכב האחרון, עכ"ז מהות ראובן הוא מהות שמעון כי ראובן הוא מדבר וכן שמעון וכן כל האנשים, אם כן בידיעת מהות איש אחד פרטי יודע כל אישי המין ולבאר לנו זה הסוד נקרא אדם הראשון בשם אדם שהוא כולל שם המין, וכמו שבחותם א' מצורת אריה יחתום האדם חותמות רבות והם מתחלפים במספר והם אחדים בצורת האריה, כן הוא צורת כל מין ומין כי היא אחת ונמצאת בדברים רבים, ואחר שהניח הרב כי מאיש אחד יודע כל אישי המין כך ראוי שנדע כי מנביא אחד יודע צורת כל הנביאים, והרצון בו כי מתכונת הגדה אחת מהנביאים תלקח ראיה על כל הגדות אשר במין ההוא. ואחר זאת ההצעה תדע כי כמו שיראה אדם בחלום שכבר הלך לארץ הפלונית ונשא שם אשה ועמד זמן ונולד לו בן קראו פלוני והיה מענינו מה שהיה, כן משלי הנביאים אשר יראו או יעשו במראה הנבואה במה שיורה המשל ההוא מעשה מן המעשים ודברים יפעל אותם הנביא ומדת הזמנים יזכרו בין פעל ובין פעל על צד המשל ונסיעות ממקום למקום הכל הוא במראה הנבואה, והרצון בזה שאף שיזכור הנביא שעשה מעשים רבים ועשאם זה אחר זה בזמנים מיוחדים ונעתק ממקום למקום שכל אלו הדברים יורו שיהיה זה חוץ לשכל ושהם דברים נמצאים לחושים, אין הדבר כן אבל היה הכל במראה הנבואה, ואחר שנדע כי כל מה שיראה הנביא הוא בחלום ובמראה הנבואה תדע שכל הספור אשר עשה והזמן אשר עמד והמקומות אשר נעתק הכל היה במראה הנבואה ויחשבו ההמון שהפעולות ההם והנסיעות והשאלות והתשובות הכל היה בעת השגת החושים לא במראה הנבואה ואין הדבר כן, וכבר ידעת הדברים כי המושכלים נדע בדברים הגלויים כי כל ידיעה וכל למוד אמנם תודע בידיעה קודמת והידיעה מופתית שהיו שם ידיעות ידועות בעצמם שא"א להכחיש אותם ומאלו התחלות יודע מה שאחריהם שאינם גלויים כמותם, וכן עשה הרב כי הניח דברים נבואיים שא"א לאדם לספק שהיו במראה הנבואה אע"פ שנזכר שעשה מעשים ועמד זמנים ונעתק ממקום למקום ילמד אדם סתום מן המפורש. והנה הרב ביאר כי מראות יחזקאל היו במראה הנבואה אף שנעתק ממקום למקום, כי אמר ותבא אותי ירושלים במראות אלהים כן אמרו ויניחני בתוך הבקעה והיא מלאה עצמות, כי ביאר באמרו בן אדם העצמות האלה וכו' יבשו עצמותנו אבדה תקותנו נגזרנו לנו הנני מביא בכם רוח וחייתם וכו' כמו שמסכים המשל עם הנמשל, וא"ר יהודה באמת משל היה, כי אלו העצמות היבשות היו יושבים בגלות בבל ואמרו אבדה תקותנו נגזרנו לנו, וזהו שאמר החכם ההוא אני מבני בניהם ואלו תפילין שהניח

לי אבא מהם, והנה יתבאר לך מזה כי מה שאמר ואתה קח לך לבנה ואתה שכב על צדך השמאלי וגו' ואתה קח לך חטים ושעורים וגו' וכן אמרו והעברת תער על ראשך ועל זקנך כל זה במראה הנבואה, וחלילה שיהיה זה בהקיץ כי יהיו הנביאים דומים לשוטים ולשכורים כי איך היה שוכב על צדו ימים רבים ולא יתנועע לשום צד ואיך היה אוכל לחם גללים שהוא טמא ונמאס כדי שיהיה סימן לישראל שיאכלו לחמם טמא בגוים, מחובר שאי אפשר שיהיה בהקיץ העברת התער על ראשו ועל זקנו כי יחזקאל היה כהן וחייב שני לאוין על כל פאת זקן ופאת הראש ואמנם נראה בתכלית הביאור שהיה זה כלו במראה הנבואה, וכן כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף היה במראה הנבואה, וכן אמרו בענין ירמיהו שיטמון את האזור בפרת כל זה במראה, וכן אמרו להושע קח לך אשת זנונים וכל הפרשה הוא במראה הנבואה, ובזה לא יסופק שום אדם בהיות לדבר הזה מציאות, וכן ענין גדעון בגיזה היה במראה, וזולתה אמנם היה במראה אע"פ שאינה של נבואה כי גדעון לא היה נביא, וכן מאמר זכריה וארעה את צאן ההריגה והענין כלו מבקשת השכר ולקח השכר ומנה הכסף והשליכו בבית היוצר כל זה היה במראה הנבואה או בחלום של נבואה, וזה הדבר לא יסופק בו ולא יסכל בו אלא מי שיתערבו לו אפשריות בנמנעות, ועל כלם נאמר ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום, והנה הרב זכר מה שהוא מבואר ונגלה שהוא במראה הנבואה ואח"כ ביאר מה שאינו כ"כ גלוי ואמנם אחר הערה הוא מבואר, ועזב לבאר נבואות רבות אשר לא היו נמצאות חוץ לשכל אבל היה הכל במראה הנבואה, ולמה שזה הוא הפך המפורסם העיר הרב ואמר וממה שזכרתי תביא ראיה על מה שלא זכרתי הכל מין אחד בדרך אחד הכל מראה הנבואה, וכל מה שיאמר במאמר ההוא שהוא עשה או שמע או יצא או נכנס או אמר או נאמר לו או עמד או ישב או עלה או ירד או הלך או שאל או נשאל, הכל במראה הנבואה אפי' ארכו המעשים ונקשרו בזמנים ובאישים ובמקומות אחר שיתבאר לך שהוא משל דע ידיעה אמתית שהמעשה הוא משל:

פרק מז

כבר יתבאר ונגלה מאין ספק שרוב נבואות הנביאים במשלים לפי שהכלי בה זאת פעולתו ר"ל הכח המדמה, כן צריך שיודע ג"כ מענין ההשאלות וההפלגות והגוזמות וכו'. אחר שכבר ביארנו שהנביאים דברו במשלים וחידות ואין ראוי שיובן מהנביאים שהנבואות שנבאו היו נמצאות כן חוץ לשכל אבל הם משלים כמ"ש, כן ראוי שיודע מענין השאלות והפלגות והגוזמות מעט שהוא בא מהם בכתובי ספרי הנבואה וכשיובנו כמשמעם מדוקדקים ולא יודע שהוא הפלגה או גוזמא ויובנו במה שהורה עליו לפי

ההנחה הראשונה ולא נודע שהם נשאלים יחדשו ענינים נמאסים מרוחקים, וכבר ביארו ואמרו דברה תורה לשון הבאי, ר"ל הגוזמא, הביאו ראיה מאמרו ערים גדולות ובצורות בשמים הוא לשון גוזמא, כן אמרו כי עוף השמים יוליך את הקול הוא לשון גוזמא, לא כמו שיחשוב אחד מגדולי המפרשים כי עופות השמים ממש יוליכו את הקול, ולפי זה נאמר אשר כגובה ארזים גובהו, וזה המין נמצא הרבה בדברי הנביאים כלם, ר"ל ענינים נאמרו על צד הגוזמא וההפלגה לא על צד ההגבלה והדקדוק, ואין מזה הכת מה שכתבה התורה בעוג הנה ערשו ערש ברזל שאף שהיה עושה ערשו ט' אמות לא היה הוא על אותו השיעור כי המטה אינו מלבוש שהאדם ילבישהו, ואם היה אורך המטה ט' אמות יהיה אורך הישן עליה ו' אמות או יותר מעט. ואמרו באמת איש ר"ל באמת איש ממנו, לא שיהיה זה באמת עוג כמו שיחשבו קצת, ר"ל שאם היה אורך עוג ששה אמות שלא היה אמתו בלתי נערכת עם גופו, המשל בזה שאם היה אורך עוג ל' אמות שלנו היה אורך אמתו עשר אמות שלנו כי כל אדם ארכו כאורך אמתו ג' פעמים ואם היה אורך עוג ו' אמות שלנו היה אמתו בלתי נערכת עם גופו ואנו לא ידענו אורך עוג כלל מן המחוייב שאלו האמות הם משאר פרטי האדם הבינוני, והנה אפשר שיהיה האדם כפל אורך האיש משאר האנשים או פחות או מעט וזה בלי ספק מזרות אישי המין אלא שאינו נמנע בשום פנים, ואחר שביאר הרב שהיה עוג כפל משאר אנשים וזה היה על צד הפלא והזרות משאר אנשים ביאר הרב כי מה שכתבה התורה ממדת ימי האנשים הראשונים מאדם ועד נח ומנח ועד אברהם שלא חיו הימים ההם אלא האישים ההם הנזכרים לבדם, ואמנם שאר אנשים חיו הימים הטבעיים הנהוגים והיה זרות באנשים ההם לסבות רבות, והנה כמו שימצא הזרות בגודל אנשים באיש אחד כן ימצא באישים ידועים מי שיחיה שיעור הגדול ההוא בזמן מן הזמנים ופאה מן הפאות מן האיקלמים והיה זה לסבות רבות למזונו בהרגל המזונות המיוחדים בהעמיד הלחות השרשי והנהגתו באכילה ושתייה ובמשגל ובשינה ובתנועה כשיעור הראוי ובאופן עשייתו, ובמבחר משכנם, והשמירה מהחום והקור המכלה החום הטבעי והמכבהו והצלת האנחות ועמידה בשמחה ובטוב לבב והאותות המזגם לתאותם והנהגתם, והוא מתנה מאת האל כי לא יגיע זה בהנהגה, אבל כאשר יבחרם השם שיגברו בהם הכחות הפועלות על המתפעלות זמן ארוך כי יהיה להם בטבע יבחרו בנאות כפי מזגם, כי יש נאות למזג איש ינגד למזג האחר על זה הענין יאריך אדם חיים ארוכים, או היה זה על דרך המופת ונוהג מנהגו כי לא היה זה דבר טבעי וחיו אלו האנשים הנזכרים על צד הפלא החיים הארוכים, והנה תראה כי פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן חיה ימים ארוכים כי היה בימי פלגש בגבעה כמו שכתוב

ואמרו ג"כ בסדר עולם כי היה ג"כ בפסל מיכה, ואחיה השילוני כפי קבלת רבותינו היה מיוצאי מצרים וקבל מדוד, ומזה יראה ר"ל מאלו השני אנשים שהם פנחס ואחיה השילוני שחיו חיים ארוכים ושאר כל האנשים חיו החיים הנהוגים, עתה יראה כי חיות האנשים הקדומים היו באותם האנשים הנזכרים לבד. ואמר הרב שלא יסבול שיאמר בזה זולת זה, ירמוז למה שקצת מקצרי אמנה אומרים שהאנשים ההם חיו שנת הלבנה או כמו שחשבו קצת שהיו נימוסים שהיה מניח וארכו זמן הרבה נימוס כל אחד ואחד:

וכן עוד צריך שיתבוננו מאד הענינים הנאמרים על צד ההשאלה, הנה הרב ביאר הסתום מן הנגלה כמו שכבר הודעתיך כי אומרו ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה הוא השאלה, כן אמרו יפתח ה' לך את אוצרו הטוב השאלה, כן צריך שיובן אמרו נפתחו השמים כן אמרו מחני נא מספרך, אמחנו מספרי, ימחו מספר חיים, כל זה על צד הדמוי, לא שיש לשם ספר יכתוב וימחה בו כמו שחשבו הפתאים בהיותם בלתי משערים במקום השאלה:

ושאר כל מה שלא זכרתי על מה שזכרתי בזה הפרק. בזה ירמוז הרב לדברים אשר הגלוי בו אינו נאות, אבל בזאת ההערה יובנו למשכילים, והבדל הדברים בשכלך ויתבאר לך מה שנאמר על צד המשל ומה שנאמר על צד הגוזמא ומה שתורה עליו הנחה ראשונה בדקדוק, יתבארו לך אז הנבואות כלם ויתגלו וישארו עמך אמונות מושכלות הולכות על הסדר נרצות אצל ה', כי לא ירצה כ"א האמת ולא ישנא כי אם השקר, ולא יתבלבלו דעותיך ומחשבתך ותאמין דעות בלתי אמתיות רחוקות מאד מן האמת ותחשבם תורה כמו שחשבו רבים מסכלי הרבנים הנמצאים בזה הזמן, כי יחשבו כי יתקרבו לשם בהאמין כל נמנע ושקר ועליהם נאמר פתי יאמין לכל דבר, והם רחוקים מהתורה כי התורה אמת גמור כשיתבוננו כראוי כמו שאמר החכם כלם ישרים למבין וישרים למוצאי דעת, לא לפתאים כי מה שהוא מבין אינו האמת אבל רחוק מן האמת שאינו לבד כזב אבל הוא שקר ונמנע. והנה אמר הרב כי כשיבחנו הדברים על אמתתם ינצל אדם מדמיון מציאות לא המציאו השם, ומדעות מגונות ואמונת חסרון בשי"ת בעניני ההשגחה והתוארים והפעליות, או יחשוב בדברי הנבואה ההם שהם שקר, והחולי כלו המביא לזה הוא העלם מה שראוי שידעו המבינים ממה שהעיר הרב בדברי הנביאים, ואלו הענינים הם ג"כ מסתרי תורה ולכן דברנו בהם בראשי פרקים בדרך כלל הנה, ולדעת פרטיו יקל אחר מה שקדמנו:

פרק מח

מבואר הוא מאד שכל דבר מחודש א"א מבלי סבה קרובה חדשה אותו ולסבה ההיא סבה אחרת, וכן עד שיגיע לסבה הראשונה לכל דבר ר"ל רצון השם ובחירתו ומפני זו יחסרו הנביאים פעמים בדבריהם הסבות ההם האמצעיות כלם ויחסו זה הפעל אל הבורא ויאמרו שהבורא יתעלה עשהו, וזה כלו ידוע ומפורסם ממה שדבר הרב בפרקים שעברו, וג"כ הוא מפורסם בדברי החכמים מן המאמתים וגם כן זה דעת תורתנו כי השם יתעלה אינו סבת כל הדברים ע"ד סבה קרובה אלא ע"ד סבה רחוקה, ואחר זאת ההקדמה שהיא מבוארת בדברי הרב כפי מה שקדם וגם היא מבוארת מהחכמים והיא ג"כ דעת התורה, רצה הרב לבאר ענינים נפלאים וסודות עצומים ועמוקים בספרי הנביאים ואיך ייחסו לשם כל הפעולות כלם ואיך יאמרו שהשם פעל או עשה או צוה או אמר, ובא באלו הדבורים כלם לשון אמירה ולשון דבור ולשון צווי ולשון קריאה ולשון שליחות, וזהו כוונת זה הפרק ולמה שיתבארו בזה סודות עצומים צוה הרב ואמר התבונן בזה הפרק התבוננות מיוחד בו מוסף על התבוננות לשאר פרקי זה המאמר:

וכבר ידעת כי הסבות הקרובות אשר הם עלות לדברים ואשר הם סבות בעצם שהם הטבע או הבחירה, ר"ל בבחירה שתהיה סבת המחדש או בחירת האדם עד שאפי' היתה אותה הסבה רצון ב"ח שזה כלו ייוחס לשם יתעלה בספרי הנביאים, וכן ג"כ בדברים אשר נתחדשו מפאת המקרה וההזדמן כלם ייחסו לש"י, וזה למה שהיה ההתחלות הפעולות העצמיות הטבע והבחירה, כי הדברים הנמצאים לא ימלט חדושם אם שיהיה מפאת הטבע כיסודות והמורכבים אשר אלו נתחדשו מהטבע, ופעולות האדם כמו המלאכות כלם ופעולותיו כלם באין מהבחירה, ויש דברים שיתחדשו מהטבע ומהבחירה, כי אם לא ילך איש מבית לוי לא יהיה לוקח את בת לוי ולא היה נולד משה, א"כ סבת הולידו היה הבחירה והטבע כי לא נולד ולא נעשה בבחירה ורצון אלא היה כשאר הדברים הטבעיים, והתבאר כי המקרה הוא מתחדש על המעט ומפני סבה מהסבות הם כטבע והבחירה, כי האצבע הששי הוא דבר במקרה שקרה לסבות הטבעיות ויתחדש מצד הטבע במקרה כי הטבע לא היה מכוין לעשות אצבע ששי אבל בעבור שהיה שם מותר טבעי יתחדש זה האצבע במקרה מהטבע וכן גם כן נתחדש המקרה בדברים הבחיריים והרצוניים כי ראובן יצא לשוק לבקש צרכיו ומצא דינר בדרכו וזה נתחדש על המעט ונתחדש בעבור הבחירה, א"כ המקרה יקרה לדברים הטבעיים או לדברים הבחיריים והרצוניים, ולמה שכל אלו הדברים הטבעיים והרצוניים יעלו כולם אל תנועת השמים ותנועת השמים יעלו אל תנועת גלגל היומי וגלגל היומי

יעלה אל מניע ראשון והוא השי"ת ייוחסו לו כל הפעולות, כי אם לא ימצא הוא שום פעולה בעולם לא ימצא. והמשל בזה כי מלך אחד צוה לקחת מס מאנשי העיר ואחר כך בא הגזבר לקחת המס נתחדשו מזה קטטות ומריבות במדינה ונתחדש גם כן פעולות רבות ממקח וממכר, נאמר שהמלך עשה כל אלו הפעולות אחר שהוא סבה להם, וכשתבין זה המשל תבין כל מה שאמר הרב בפרק זה ואיך ייוחסו כל הפעולות להשי"ת, וכן הדברים אשר עשאם הטבע כמו שאמר ארזי לבנון אשר נטע, וכמו שאמר בדבר ה' שמים נעשו, וכן ייוחס ג"כ הפעולות הרצוניות והבחיריות אל השי"ת כמו שאמר בענין שמעי בן גרא ה' אמר לו לקלל את דוד. והנה הרב דרכו לבאר הדברים הנעלמים מהדברים הגלויים והמבוארים כמו שאמר ישלח דברו וימסם ואמר ויאמר ויעמד רוח סערה ואמר בירידת המטר ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר, הרי בדברים הטבעיים ייוחסו לו בג' ענינים, בלשון דבור, ולשון אמירה, ולשון צווי, אח"כ ביאר כי בבחירה ורצון ייוחסו קריאה ואמירה ושליחות וצווי, כמו שאמר אני צויתי למקודשי גם קראתי גבורי לאפי על נבוכדנצר ומחנהו, ואמר כי אמר ה' לו קלל את דוד על שמעי בן גרא ואמר בהמלט יוסף הצדיק שלח מלך ונאמר גם בענין אליהו צויתי אלמנה לכלכלך שם, ואמר לשון שליחות ביוסף לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים, ונאמר ג"כ במה שתהיה סבת רצון ב"ח והתעוררותו וצרכי חייו ויאמר ה' לדג אחר שהשם הוא אשר העיר לו הרצון ההוא לבקש מזונו, כי השי"ת עשה לכל הב"ח שיהיו בעלי רצון א"כ כשיתעורר הדג מצד רצונו לבקש צרכיו נאמר שהשם עשה אותו הפעל, ואחר שביאר הרב שהענינים הטבעיים והרצוניים כלם יוחסו לשם ית' אף שהוא סבה רחוקה ביאר ג"כ שהענינים המקריים ייוחסו לשם, כמו שאמר בענין רבקה ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דבר ה', ובענין דוד ויהונתן אמר לך כי שלחך ה' אף שזה השליחות נתחדש מפאת המקרה כ"א היה דוד בא אל השלחן לא היה השליחות אבל נתחדש אותו השליחות מצד שאמר מדוע לא בא בן ישי, ובענין יוסף אמר וישלחני אלהים לפניכם היא סבה מקרית כי מכירתו למצרים היא סבה מהם בעצם אבל שיקדם להם ואחר כך שיבאו אחיו ויקדם להם כדי להחיות עם רב הוא במקרה, הנה כבר התבאר לך איך יסופר לך על ההזדמן הסבות איך הזדמנו על אי זה דרך הזדמנו יהיה סבות בעצם או במקרה או בבחירה או ברצון הכל שוה באלו החמשה לשונות והם צווי אמירה דבור שליחה קריאה:

ודע זה והנהיגהו בכל מקום כפי ענינו. ר"ל בדברי הנביאים כשיאמר אחד מה' לשונות כשיאמר וידבר ה' או ויאמר ה' או ויצו וכן שאר לשונות, כשתבין זה יסורו הרחקות רבות באופן שלא תתעה שיתחדשו לשם יתעלה דברים לא השיגם קודם אבל השיגם

עתה בידיעות פרטיות, וכשתתבונן מה שאמר יסולקו כל אלו ההרחקות והדומים לאלו, כי השם יתעלה סבה רחוקה לכל הדברים ואפילו השפע המגיע לנביאים יגיע מהשכל הפועל והוא כסבה רחוקה לכל הדברים, והנביאים יחסרו הסבות האמצעיות וייחסו זה הפועל האישי המתחדש לבורא ויאמרו שהבורא יתעלה עשאו, והנה צוה הרב על התבוננות מוסף בזה הפרק במה שהרב דבר בתכלית ההעלמה, וגם מפני כי בזה הפרק יתבארו איך ייחסו הנביאים כל הפעולות לשם יתעלה מבלתי שיביא זה שום הרחקה, ואמר הרב כי זה תכלית מה שהשיג בענין הנבואה ומשליה ולשונותיה, זה כלל כל מה שאזכרהו לך מזה הענין ונתחיל בענינים אחרים כי אחר שדברנו בענין הנבואה נדבר במעשה מרכבה ובהשגחת השם יתעלה ובידיעתו, ונבאר ג"כ טעמי המצות וספורי התורה גם כן אשר יחשב בהם שאין להם שום טעם, ואחר כך חתם מאמרו בהנהגתו המתבודד עד אשר יעתק אל צרור החיים:

חלק ג

הקדמה

הקדמה כבר ביארתי לך כי בחלק הראשון סלק הרב הגשמות מהשי"ת מכל הכתובים המביאים אליה, וסלק ג"כ התוארים ממנו וכל המביא לחשוב שיש להש"י תוארים נוספים על עצמו, ואח"כ ביאר כי הוא ית' לא יפעל שום פועל בזולת עצמו כי העולם נתחייב ממנו כהתחייב המושכל מהשכל וכי הוא יתעלה הוא עלה פועלת לעולם ועלה צוריית ועלה תכליתית, וכי הדרך אשר דרכו המדברים לקיים השלשה דרושים היקרים שהוא מציאות האל אחדותו והרחקת הגשמות, שאין ראוי לבארו כדרכי המדברים, כי הם לקוחים מהקדמות מסופקות מאד וסותרות המציאות המיושב הנראה, והניח פרק והיא הנקרא שיעור קומה, ביאר בו הרב איך ראוי שיובן המציאות באופן שילקח ראיה על השלשה דרושים היקרים, וכל מה שהניח בזה הפרק הם דברים מבוארים נגלים לכל בעל שכל, כי התחלות המופת ראוי שיהיו בזה התואר, ואחר זה הכה הרב קדקוד הקדמות המדברים והראה מקום הטעות בהם באופן שיסתרו החוש והשכל וסותרים את עצמם ג"כ, ואחר כך בא החלק השני והניח הקדמות הפילוסופים אשר הם נלקחות מטבע המציאות לבאר הג' דרושים, והניח הקדמותיהם, ואח"כ השתמש מאלו ההקדמות כדי לבאר השלשה דרושים, והורה כי בין שיהיה העולם קדמון או מחודש יתבארו אלו השלשה דרושים, ואח"ז רצה הרב לבאר שיש שכלים נבדלים, ושהגלגל הוא בעל נפש, ושהשגחת זה העולם הוא ע"י המלאכים וע"י הגלגלים, וכי כל

מה שיאמר אריסט"ו בתנועות השמים ובסבותיהם הם דברים אמרום חכמים והנביאים, ומפרק ג' עד פרק י"ד הוא כלו הקדמה לבאר מעשה מרכבה, ואח"ז ביטל הטענות אשר יש לפילוסופים על הקדמות, ואח"כ הכריע החדוש על הקדמות, ואחר זה ביאר שיסוד תורת משה רבינו היא שהעולם מחודש ואינו יסוד שהוא נפסד בעתיד כמו שהוא מחודש אבל כבר יהיה נצחי, וביאר כל הנבואות אשר יביאו לחשוב שהעולם נפסד, ואחר זה ביאר מעשה בראשית שאחר קיום שהעולם מחודש יהיה הנבואה אמת בכל הנסים, ואם יהיה העולם קדמון ג"כ הנבואה אפשר שימצא, ולמה שאי אפשר ביאור מעשה מרכבה אם לא יתבאר ראשונה מהות הנבואה ומדרגותיה ואיך ידברו הנביאים במשלים, הקדים הרב הדבור בזה קודם הדבור במעשה מרכבה. ואחר שהונח כל מה שראוי שתונח לבאר מעשה מרכבה רצה הרב לבאר בחלק הג' מעשה מרכבה, ואח"ז בא לבאר השגחת השי"ת בזה העולם, וא"א הדבור בהשגחה אם לא שידבר בידיעת השי"ת ונמשך לזה לבאר ספר איוב הנפלא, ואחר שביאר סתרי המרכבה וסתרי ההשגחה רצה לבאר טעמי המצות והספורים אשר באו בתורה, ואח"כ ביאר איך ראוי שיהיה הנהגת האיש השלם בזה העולם עד אשר תתפרד נפשו מעל גוייתו ויהיה בצרור החיים, וזהו כוונת זה החלק הנכבד:

ונתחיל ונאמר הנה כבר ביארנו פעמים רבות שעקר הכוונה היה בזה המאמר לבאר מה שאפשר לבארו ממעשה בראשית ומעשה מרכבה, כי נושא החכמות כלם הם העולם המושכל והמוחש, ונושאי התורה הם מעשה בראשית ומעשה מרכבה כי יכלול אלו השני חלקים, וכבר ביארנו שאלו הדברים הם מכלל סתרי התורה, וידעת איך האשימו רז"ל מי שמגלה אותם ואמרו ששכר מעלים סתרי תורה המבוארים והגלויים לבעלי החכמה עצום מאד, אמרו בסוף פסחים ליושבים לפני ה' יהיה סחרה לשבעה ולמכסה עתיק, אמרו למכסה דברים שגלין עתיק יומיא ומאי נינהו סתרי התורה, כי אף שהם גלויים לחכמים אינו ראוי לגלותו, והבן שעור מה שהיישרנו אליו אם יש בלבך תבונה, כי הנה המעלים סתרי תורה שכרו עצום מאד כי נמשך בזה אחר סידור המציאות ויושרו, כי אין ראוי לחלוק על הכוונה האלהית, כ"א לא יהיה כן תאבד הקיבוץ המדיני, והנה ביאר כי סודות התורה הם גלוים ומבוארים לחכמים במופת:

והנה ביארנו ממעשה מרכבה היותו רחוק מדעת ההמון, והתבאר שאפילו מה שיבין ממנו מי שחננו ה' תבונה אסרה תורה ללמדו אלא פנים בפנים, כי אין ראוי לכתבו בספר כי הכותבו בספר כאלו דורשו לאלפים ולרבבות, ואין מלמדים ממנו פנים בפנים אלא למי שיש לו מדות הנזכרות ר"ל נבון לחש והוא חכם חרשים ושאר המדות שזכר בפרק

ל"ד מהחלק הראשון, וכשילמד האדם פנים בפנים למי שיש לו מדות הללו אין מלמדים אותו אלא ראשי הפרקים בלבד, וזו היא הסבה בהפסק ידיעתו מן האומה לגמרי מצד שהיה אסור ללמד אלו הסודות כי אם פנים בפנים מפני זאת נפסקה זאת הידיעה מן האומה לגמרי ולכן לא נמצא ממנו דבר קטן או גדול לא בכתב ולא בע"פ, וראוי היה לעשות כך, כי לא נעדר מקבל מפי מקבל והרב ילמד לתלמידו ותלמידו לתלמידו בצד שלא תשכח לעולם אילו לא היה גלות אבל סבת הגלות היה שנעדר מקבל מפי מקבל, וכאלו אמר ראוי היה לאדם ללמד פנים בפנים כי לא נעדר מקבל מפי מקבל ואין ראוי לחבר בו ספר כלל כי סוד ה' ליראיו, ואחר שהוא אסור לכתוב אלו הדברים בספר ושכר המעלים גלוי מאד איך יש לי תחבולה להעירך על מה שאפשר שנדע ויתבאר אצלי בלי ספק כמה שהבינותי מזה, אבל המנעי מחבר דבר ממה שנודע לי בו עד שיהיה אבדו באבדי אשר אי אפשר מבלעדיו, ירצה אבדת המורכב, בעיני אונאה גדולה בחקך ובחק כל נבוך וכאלו עושק האמת מן הראוי לו או קנאת המוריש ביורש על ירושתו ושתיהם מדות מגונות:

ואמנם ביאור אלו הסתרים כבר זכרנו שהוא אסור מצד התורה מצורף למה שנותן אותו השכל כי הזר הקרב יומת, ואין ראוי לגלות הסתרים כמו שאמרנו כי תפסד העולם, כמו שאמרו אלמלא השוטים יחרב העולם, וכמו שאמרו עץ הדעת לא גלהו הקב"ה לאדם ולא עתיד לגלותו, כי טבע המציאות כך חייב כי העולם נתן בלבם מחובר אל היותי ג"כ בעל סברא ממה שנודע לי, ר"ל מצורף לשני אלו הטעמים שזכרנו שאין ראוי לבאר מעשה מרכבה, כי מה שנבאר בו אינו ענין מקובל מנביא על שיהיה מחוייב שיהיה כך לא בא אליו הנבואה אבל הוא כפי סברת הרב ושקול דעתו כי לא קבל מה שיאמר בזה ממלמד אבל המורה לו והמעורר לו הם ספרי הנבואה ודברי החכמים, עם שיש לרב מהקדמות עיוניות שהענין כן בלי ספק ואפשר שיהיה הענין חלופו ויהיה הכונה דבר אחר. ואמר הרב והנה עוררתני בו המחשבה המיושבת והעזר האלהי אל הענין שאספרהו, והוא שאני מפרש לך מה שאמר יחזקאל הנביא ע"ה ע"ד שיחשוב כל שישמע פירושי שאני לא אמרתי דבר נוסף על מה שיורה עליו הכתוב, אבל כאלו אני מתרגם מלות מלשון אל לשון, או מבאר בקצרה עניני דברים גלויים, כי כשיסתכל האדם בזה המאמר והתבונן בפרקיו כלם בהשגחה שלמה יתבאר לו הענין כולו, וירמוז הרב בזה כי ראוי שיובנו כל הפרקים שעברו כי המתבונן בהם יתבאר לו הענין כלו כאשר יתבאר לו ונגלה עד שלא יהיה נוטה ממנו דבר, וזהו תכלית היכולת לקבץ בו התועלת לכל אדם לבאר הדברים בביאור באופן שיהיו גלוים ליודעים ובין מניעת הדבור בלמוד דבר מזה הענין:

ואחר הקדים הקדמה זו שים לבך לפרקים הבאים בזה הענין הנכבד והיקר הגדול אשר הוא יתד שהכל תלוי בו ועמוד שהכל נשען עליו והוא מעשה מרכבה, כי דבר קטן הוויות אביי ורבא ודבר גדול מעשה בראשית ומעשה מרכבה, וגדול מעשה מרכבה ממעשה בראשית, כי מעשה מרכבה יכלול העולם העליון והתחתון מצד שהם פועל האל והם מחכמת האלהות ולכן היו ממעשה מרכבה, והבן זה:

פרק א

ידוע שמבני אדם אנשים שצורת פניהם דומה לצורה אחת משאר בעלי חיים וכו'. הרצון בזה שהחיות עם שכלם יש להם פני אדם כי המניע להם הוא השכל הנבדל, או כוונת תנועתם הוא להווית האדם שהוא התכלית האחרון, עכ"ז יש הפרש ביניהם כי כבר תראה איש כאלו פניו דומים לפני אריה והאחרים כאלו פניו דומים לפני שור, וכפי אלו הצורות הנוטות אל צורות פני ב"ח דומים לבני אדם כמו שאמר פני שור ופני אריה ופני נשר הם כלם פני אדם נוטות אל אלו הצורות של אלו המינים, ויש לנו בזה שני ראיות, אחת מהם אמרו בחיות בכלל וזה מראיהן דמות אדם להנה ואח"כ תאר כל חיה מהן פני אדם פני שור פני נשר פני אריה, והראיה השנית כי אמר במרכבה השנית במקום פני שור פני כרוב וכרוב הוא הצעיר לימים מבני אדם וכן הוא ההקש בשאר פנים הנאמרים, ואמנם אמר פני שור להעיר ג"כ מצד קצת הגזרה כי שור נגזר מן ישור ר"ל הבטה, וכבר ביארנו בחלק השני שהגרמים השמימיים יחלקו אל מספר ארבעה וכי דעת הראשונים כלם שכדור נוגה וכוכב למעלה מן השמש ולכן מנו הכדורים ארבעה, כדור הירח הסמוך לנו, כדור השמש אשר למעלה ממנו בהכרח, וכדור הה' כוכבים נבוכים שבתאי צדק מאדים נגה כוכב, וכדור הכוכבים העומדים, ואחריו למעלה מן הכל אשר אין בו כוכב, ויהיה מספר כדורי הצורות אשר אין בו כוכבים ארבעה, ואלו הד' הכדורים המצוירים אע"פ ששופעים מכלם כחות בכל, יש לכל כדור יסוד מד' יסודות ביחוד, הירח מניע המים והוא דומה לנשר כי העופות מן הרקק נבראו, וכדור השמש לאש והוא רומז לשור כי השור יש בו אודם. וכדור שאר הכוכבים הנבוכים לאויר כי יכנסו קצתם בקצתם ואין להם עמידה וקיום כמו האויר, והמניע לזה הוא פני אדם, וכדור הכוכבים הקיימים הוא רומז לאריה וזה הכדור מניע לארץ, א"כ כדור הכוכבים הקיימים מיוחד בפני אריה. והירח בנשר. וחמה בשור. וחמשה כוכבי לכת באדם, וביארנו ג"כ כי ארבע סבות לתנועת הגלגל כדוריותו ונפשו ושכלו ומושכלו, וארבעה פנים מן הכחות הכוללות הבאות תחילה אלינו והם כחות מהוות המקורים וכח הנפש הצומחת וכח הנפש החי וכח הנפש המדברת, וכמו שכל כדור שופע כח בכל

המתהווים ויוחד ביסוד א' כן שופע כח בכל אלו הפנים ויוחד אחד מהם באחד אחד מהם. וכבר קדם לנו כי הגלגלים גשמים חיים ומשכילים, והחיות ארבע והם נושאות לכסא הכבוד כדמות המוקף הנושא למקיף ולכל ארבע חיות פני אדם כי כלם משכילות וכל אחת מהן שופעת אל האדם אשר בו נמצא כחות, אלא שעם היות לכל אחת מהם פני אדם הנה יש להם פני אריה פני שור פני נשר כצורת האיש שתטה אל אלו הצורות, כי כמו שכל אחת שופעת על האדם כן תשפע על השלשה כחות כי הם כלם באדם, ועם זה הנה תיוחד כל אחת מהחיות בפנים מיוחדים פני אחד פני הכרוב, ופני השני פני אדם, והשלישי פני אריה, והרביעי פני נשר, כי כל חיה לה הפנים מיוחדים זולת פנים הכוללים, ותיוחד הראשון בפני אדם בפניו, והשני בפני הכרוב, והשלישי באריה, והרביעי פני נשר, הנה שכל חיה לה פני אדם כי היא פנים וסבה לאדם, וג"כ השלשה פנים הנשארים הנכללים באדם ותיוחד כל אחד מהם בפנים מה מאלה הארבעה כפי מה שתטה אל הפנים ההם, ר"ל כפי מה שתיוחד להיות סבה לאחד מאלה הארבעה פנים, וכבר ידעת כי מסגולת האריה כי הוא קשה העצמות באמרו כרע רבץ כאריה, והוא משל כח הקפאון הנקרא כח הדוממי, וכנגדו מארבע יסודות הארץ המיוחדת לגלגל המזלות. וכבר ידעת כי השור בטבעו אדמוני כדמות האש והוא הנקרא במרכבה השנית כרוב, וכרוב הוא הצעיר לימים מבני אדם, והחי הוא אדם בלתי שלם וחסר ההבדל האמתי והוא הדבור וכנגדו מארבע יסודות האש המיוחד לגלגל השמש, והנשר כבר ידעת כי יגביה עוף ויפרה וירבה כדמות האילן והוא משל לכח הצומח, וכנגדו ד' יסודות המים כי העופות מן הרקק נבראו, ולכן היו ברגליהם כדמות קשקשים, והמים מיוחד לגלגל הירח. אמנם האדם הנרצה בצורתו ועצמותו שהוא הנפש המדברת וכנגדו מד' יסודות האויר, כי בעבורו היה האדם נצב הקומה והוא המיוחד לכדור החמשה כוכבי הנבוכים, ואלה הצורות כלם באות מהשכל הפועל ולכן היו פני כל חיה ג"כ פני אדם:

פרק ב

זכר שראה ארבע חיות. ר"ל שיש להם כוכבים, גלגל הכוכבים הקיימים, וגלגל הכוכבים הנבוכים, וגלגל שמש, וגלגל ירח, וכל חיה מהם בעלת ארבעה פנים כי הוא סבה ליסודות ארבע שהם ד' אופנים, ולכחות ארבע, שהם המקורים והצמחים והב"ח והאדם, ובעלת ארבע כנפים שהם סבות תנועות החיה שהם כדוריים, הגלגל ונפשו ושכלו ומושכלו, וכל צורת כל חיה צורת האדם כמו שאמר דמות אדם להנה כי היא משכלת והיא סבה לנפש המדברת הנכללת בה כחות הארבע, וכן זכר שהידים גם כן ידי אדם אשר הם לעשות בהם כל מלאכת מחשבת לא ביד הב"ח, ור"ל שכל חיה נאצל ממנה

שני כחות והם הויית המתהווה ושמירת המתהווה הזמן הקצוב, כי הכח המהוה זולת השומר אותו, והנה הטבע חכם משגיח בהמצאת האדם במלאכת מחשבת ומשגיח בשמירתו כי אינו נופל במקרה ובהזדמן:

ואחר כך זכר שרגליהם רגל ישרה, והרצון בו כי אלו הכדורים עגולים מתנועעים תמיד, מלמד שאין ישיבה למעלה, כי אין אלו הגשמים מורכבים מדברים מתחלפים ולכן אין בהם פרקים, ואמר רגל עגל ר"ל עגול וכדור. ואחר כך זכר שאלו הארבע חיות אין ביניהם ריקות כי הם מדובקות קצתם בקצתם כגלדי בצלים וזהו אמרו חוברות אשה אל אחותה, ואחר כך זכר שעם היותם מחוברות פניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה, אמר ופניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה ר"ל כי תנועות אלו החיות אינם למחשבת העולם השפל כי אם יהיה הדבר כן יהיה הנכבד בעבור הפחות והנצחי בעבור ההווה הנפסד, אבל תנועתם בעבור שתשוקת אלו החיות להדמות אל הנבדלים, וזהו אמרו ופניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה לא למחשבת זה העולם השפל. ואחר כך זכר שהם זכות כעין נחשת קלל כי הם ספיריות בעצמן והם מאירות מצד גשמים קבועים בהם, ר"ל שהחיות מאירות מצד הכוכבים שבהם, ואחר כך זכר שכל חיה מהן תלך לנוכח פניה, ר"ל שכל אחד מהכדורים יתנועע מצד מניע נבדל, כי אם היו כלם מתנועעים אל תכלית אחת היו תנועותיהם שוות במהירות ואיחור והיו כלם הולכות או למזרח או למערב ואלו הנבדלים מתחלפים במין קצתם בקצתם, הנה כבר התבאר שכל חיה תלך אל עבר פניה. ואני תמיה מאחר שמניע הגלגל הוא נבדל והנבדל לא יוחס מקום זולת מקום אם כן ישאר לומר למה יתנועע האחד למזרח יותר מלמערב כי מניעו אינו במזרח יותר מהמערב, וכבר ידעת שזאת השאלה שאל הרב לפילוסוף למה יתנועעו הגלגלים למזרח וקצתם למערב אם היה הכל על צד החיוב, וזאת השאלה היא בעצמה הנשאלת בכאן והבן זה. והאמת כי כל אחת מאלו החיות יתנועע על סדר זולת הסדר אשר יתנועע האחר, כי אם יתנועעו כלם לצד אחד ישתבש המציאות ולכן התנועעו קצתם על סדר זולת סדר חבירו. ולכן אמר סוף דבר אינו הליכת ארבע חיות לצד אחד כי אלו היה כן לא היה מיחד לכל אחת תנועה ולא היו מתנועעים בתנועות מתחלפות זה מהירה וזה מאוחרת והיו מתנועעים לצד המערב או לצד מזרח כלם והיו כלן מתנועעים בתנועה שוה:

ואח"כ זכר שאלו החיות היו תכונת תנועתם במרוצה והם חוזרות חלילה ומתנועעים בסבוב לא יפסקו תנועתם, וזה אמרו והחיות רצוא ושוב כי רצוא מקור מרץ ושוב מקור משב, ולא אמר הלוך ובא כי אילו אמר כן היה נראה שתנועתם היא להגיע אל דבר מה ואחר כך ינוחו, אבל אמר שתנועתם היא מרוצה ר"ל מהירה וחוזרות חלילה,

וביאר זה במשל ואמר כמראה הבזק ר"ל כדמות הברק אשר תראה תנועתו הממהרת שבתנועות וכאלו הוא נמשך ממהר רץ ממקום אחר ואחר כך יקבץ וישוב אל המקום אשר יתנועע ממנו במהירות ההוא בעצמו פעם אחר פעם, ופירש יונתן בן עוזיאל רצוא ושוב חזרן ומקפן ית עלמא ותייבין בריא חדא וקלילן כחיזו ברחא. ואחר כך אמר שהצד שהתנועע אליו החיה, ר"ל תנועת המרוצה והחזרה היא אינה תנועה מעצמה אבל בגלל דבר אחר זולתה, ר"ל הכוונה האלהית, אמר אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו לא יסבו בלכתם, ורוח הוא רצון וכוונה כמו שביארנו בשתוף רוח, ואמר שהצד אשר יהיה הכוונה האלהית שתלך אליו החיה והוא המניע הנבדל, אל אותו הרצון יתנועע החיה וגם תרגם יונתן אמר אל אתר דהוה תמן רעוא למיזל אזלן לא מתחזרן במיזלהון. וכאשר היה נראה מפשוטי דבריו באמרו אל אשר יהיה שם הרוח ללכת ילכו, שפעמים ירצה ה' בעתיד שתלך החיה לצד אחד ותלך בצד ההוא ופעמים ירצה שתלך החיה לצד אחר כנגדו, אמר לסלק זה הספק אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו שמה הרוח ללכת, כי מה שכבר התיחד לא ישתנה לעולם ועד, וכן הוא תנועת הגלגלים אין בהם שנוי ולא תמורה ולא יתנועעו פעם לזה הצד ופעם לא, ולא יתנועעו לצד אחד ופעם יתנועעו לצד אחר, ולא יתנועעו פעם במהירות ופעם באיחור אבל הכל הוא מתדמה, על כן ביאר הרב ואמר והבן זה הביאור כי הוא מופלא, וזהו ג"כ מה שספר מצורת תנועת הארבע חיות אחר ספור צורתם, כי ראשונה דבר מתוארם ופניהם וצורתם וכנפיהם ידיהם ורגליהם, ואחר כך התחיל לתאר תנועות אלו החיות, כי ראשונה ראוי לדעת המתנועע כי הוא קודם בסבה ואחר כך התנועה הנמשכת ממנו, והנה ביאר בתנועה אלו הדברים, ראשונה שכל חיה אין בהם כפיפה ועקמימות לא שנוי ולא יציאה מן העגולה האמתית אבל תנועה אחת מדובקת והוא אמרו לא יסבו בלכתם. שנית זכר שכל חיה מהם תלך אל עבר פניה ר"ל כל אחד כנגד צורתה האמתית והוא עצמותו, כי כל חושק יתנועע נגד חשוקו. שלישית ביאר שזאת התנועה היא במהירות וחוזרת חלילה וזה אמרו רצוא ושוב כמראה הבזק. רביעית ביאר שהצד אשר יתנועע אליו החיה אינה מעצמה אבל בעבור הכוונה האלהית וזה אמרו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת. ואחר כך זכר חמישית שזאת התנועה תהיה קיימת בצד ההוא אשר תתנועע אחר שהמניע לא יקבל שנוי ולא תמורה. ואחר כך התחיל בספור אחר ואמר שהוא ראה גוף אחד תחת החיות, והוא כל מה שתחת גלגל הירח והוא אמרו וארא והנה אופן אחד בארץ אצל החיות, ר"ל שראה החמר הראשון עם הצורה גשמית שהוא למטה מגלגל הירח מן המרכז אל המקיף ומתחלק זה לארבעה פנים והם הארבע יסודות ונקראו אלו הארבעה

פנים אופנים בעבור שכל א' מהיסודות הוא על צורה עגולה, והנה לא תאר לו צורה כלל לא צורת אדם ולא צורת שום ב"ח כי הם גופים מתים ואין להם תנועה מעצמם אבל זכר שהם גופים נוראים מבהילים וזכר שכל גופותיהם עינים, והרב יפרש זה בסמוך, והנה אלו היסודות יפעלו קצתם בקצתם ויתרכבו קצתם בקצתם וזה אמרו כאשר יהיה האופן בתוך האופן, הנה אמר שראה גוף אחד נחלק לארבעה אופנים שהוא ההיולי ראשון והצורה הגשמית שהיא מתחלקת לארבע צורות והם משתתפים בצורה הגשמית, ואחר כך אמר שהם מורכבים קצתם בקצתם כי הם פועלים ומתפעלים ויתחדשו מהם המזג בהרכבה ובהשתנות כל גוף. האופנים אשר זכר אמר שהוא מלא עינים אפשר בו מלא עינים ממש, כי בהרכבת היסודות יתחדשו ב"ח שיש להם עינים, או ירצה עינים שם דמיון כמ"ש קדמונינו כעין שגנב כעין שגזל ר"ל כדמות כי מהיסודות יתחדשו ב"ח שיש להם דמיון, או הרצון בו ענינים ותוארים שונים כאומרו אולי יראה בעיני בעניני, כי כל הדברים אשר נמצאו תחת גלגל הירח משונים קצתם מקצתם. ואחר כך זכר תנועת האופנים אחר שזכר תוארם ותכונתם, ואמר בתנועתם שאין בתנועותם לא עקמימות ולא עקלקלות אבל תנועות ישרות שלא יתחלפו כי אם להתנועע אל החיות או מן החיות, ר"ל כי התנועעו מן המרכז אל המקיף או מן המקיף אל המרכז הנה התנועעו תנועה ישרה בלי עקמימות כי התנועה יותר קצרה. ואמר שאלו היסודות יתנועע כל אחד אל מקומו הטבעי כשהוא חוץ ממנו ולא ישוב לאחור וזה אמרו על ארבעת רבעיהם בלכתם ילכו לא יסבו בלכתם, ואח"כ זכר שאלו הארבע אופנים מצד עצמם הם פגרים מתים ואין להם תנועה מעצמם כמו שהתבאר בה' מהשמע כי אלו היסודות הם נחים בעצם מתנועעים במקרה לשוב אל מקומם הטבעי, והנה אלו כשהתנועעו הארץ למעלה והאש למטה הוא בעבור דבר אחר שיניעם לא מצד עצמם, ואמר שאלו היסודות לא יצאו ממקומם הטבעי אם לא יהיה בעבור זולתו לא בעבור עצמם כי כן בדברים המתים אשר אין להם תנועה מעצמים יתנועעו בעבור זולתם, וזה אמרו ובלכת החיות ינשאו האופנים לעומתם, וביאר הסבה בזה ואמר כי רוח החיה באופנים כי היסודות יתנועעו בתנועת הגלגלים כי זאת התנועה אשר לארץ העולה למעלה אינה מעצם האופנים אבל בעבור תנועת החיות, וכן אם ירד האש למטה ואם יצאו היסודות כלם ממקומם ויתערבו קצתם בקצתם זה יהיה בעבור תנועת השמים. ואמרו בעמדם יעמדו. ר"ל בסבוב החיות יסובבו היסודו' ובקיום החיות יקוימו היסודות, ולשון עמידה הוא קיום כמו שביאר הרב בשתוף עמידה, ואחרים פירשו כי בעמדם יעמודו כי בעת שלא יראה הניצוץ מתנועע לפי הנראה לא יחדש ניצוץ בזה העולם השפל לא יתפעל בו האופנים מן הכוכב, וזהו בעמוד החיות

לפי הנחה יעמדו האופנים מלהתפעל אם כן האופנים התנועעו מצד הגלגלים והגלגלים התנועעו מצד הכונה האלהית, ויהיה הסדר באלו התנועות כן, איזה צד שתהיה הכוונה האלהית שיתנועעו החיות אליו אל הצד ההוא יתנועעו החיות ובתנועות החיות יתנועעו האופנים על צד ההמשך אחריהם בקשירה לא שהאופנים יתנועעו מעצמם:

וכאשר השלים ספור החיות צורתם ותנועתם וזכר האופנים אשר תחת החיות והתקשרם בהם בתנועתם, התחיל בהשגה השלישית שהשיג אותה, ושב לספור אחר והוא מה שעל החיות, ואמר שעל ארבע חיות רקיע ועל הרקיע דמות כסא ועל הכסא דמות כמראה אדם מלמעלה, ופי' החכם ר' משה הנרבוני רקיע הוא הגלגל החלק כענין הקרח הנורא אשר אין בו צורה כלל ר"ל אין בו כוכב, ועל הרקיע דמות כסא הוא גלגל אחר יקראו קצת החכמים הראשונים שמי ההצלחה, ועל הכסא ההוא דמות כמראה אדם והוא החשמל הנחלק כמו שביאר. זה כלל מה שספרו בהשגה אשר השיגה בנהר כבר, ר"ל רכב כי כבר בחילוף האותיות הוא רכב ונקרא נהר על שם השפע היוצא מהשכל הפועל כי הוא מקור מים חיים. ואחרים פירשו שהרקיע הוא קבוב גלגל ערבות והוא הגלגל הט' ועל הרקיע כסא והוא גבנונית גלגל ערבות כי שם עקר הכח ומרוצת הגלגל יותר בגבנינותו יותר מקבובו והוא אשר תאר הגבנינות בכסא. וכן פי' החכם רבי שמואל אבן תבון, כי שמי ההצלחה לא הזכירה הרב ברמז ולא בדבור:

פרק ג

כאשר זכר יחזקאל ע"ה מתואר המרכבה מה שספר בתחלת הספור שבה לו ההשגה ההיא בעצמה פעם שנית כשנשא במראה הנבואה לירושלים ובאר לנו דברים שלא נתבארו תחלה מזה שהוא העתיקנו מלת החיות בכרובי' כי החיות והם הגלגלים הם רכובים כי כרובים רכובים, כי הם נרכבים מן השכלים הנבדלים המניעים אותם, או ירצה כי החיות כלם הם בעלי שכל כי כרוב הוא שכל, ואח"כ אמר היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה, והשיב הצורות ההם בעצמם והתבאר שהחיות הם הכרובים והכרובים הם החיות. שנית ביאר בזה הספור והוא שהאופנים והם היסודות הם עגולים, אמר לאופנים להם קורא הגלגל באזני. שלישית ביאר כי המקום אשר יפנה הראש אחריו ילכו לא יסבו בלכתם. ר"ל כי כאשר יפנה החיה שהיא ראש לכל היסודות ומה שהורכב מהם יסבבו עמה האופני' בהכרח והתנועעו בתנועת החיה תנועה סבובית הכרחית, ואותה התנועה הסבובית אשר לאופנים שמה תמידית, וז"א לא יסבו בלכתם, וזהו שחדש במראה השנית כי במראה הראשונה לא אמר לא יסבו בלכתם על התנועה ההכרחית אשר לאופנים. ואחר זה הוסיף ענין רביעי

באופנים, ואמר והאופנים מלאים עינים מסביב לארבע אופניהם ולא זכר זה הענין תחלה, ר"ל כי במראה הראשונה אמר וגבותם מלאות עינים הנה לא תאר עינים רק לגבות שהם חלק מן האופנים, ובמראה השנית אמר שכנפיהם ופניהם וידיהם מלאות עינים סביב לארבעת אופניהם, וזאת המראה שנית מדברת מהמורכב והממוזג מהיסודות כלם, וענין עינים כבר ביארנום בפ' שעבר. ואח"כ אמר באופנים בזאת ההשגה האחרונה בשרם וגביהם וידיהם וכנפיהם ולא זכר לאופנים תחילה לא בשר ולא ידים ולא כנפים אבל שהם גופים לבד ושב באחרונה לאמר שהם בעלי בשר וידים וכנפים אבל לא זכר להם צורה כלל, והסבה בזה כי לא זכר במראה הראשונה בשר וגבות וכנפים לפי שהיתה מן האופנים קודם המזגותם ואז אין להם בשר וגבות וכנפים אבל במראה השנית מן ההמזגות השלם מהיסודות שאז יגיע ממנו בשר וגבות וידים וכנפים והם הב"ח כלם. עוד ביאר גם כן בזאת ההשגה השנית שכל אופן ייוחס לכרוב האחד, ואופן אחד אצל הכרוב האחד, ר"ל כי לכל יסוד יש כדור מיוחד לו מניע כמו שביארנו בפרק שעבר. עוד ביאר שארבע חיות הם חיה אחת להתדבק קצתם בקצתם, ר"ל כי כבר ימנה כל הגלגלים המכוכבים בכדור אחד וזהו שאמר חיה אחת, וזה מסכים עם מאמר החכמים ז"ל שני רקיעים הם וכמ"ש הרב בפ"ט משני, וגם האופנים קראם אופן אחד אע"פ שהיו ארבע אופנים למה שכלן דבקים אלו באלו ואין ריקות ביניהם, וגם להיות להם דמות אחת לארבעתם והוא היולי הראשון והצורה הגשמית שכלם משותפים בצורה זו:

פרק ד

צריך להעירך על ענין אחד שנטה אליו יונתן ב"ע וכו'. למה שהרב ביאר כי האופנים הם היסודות, ולמה שיראה מפירוש יונתן ב"ע שהאופנים הם השמים ויבוא אדם לחשוב כי מאמר יונתן יותר אמת מפי' הרב, העיר הרב בזה הפרק שיונתן נטה מדרך האמת, ואין ראוי להפלא ממנו כי גם רבים מן המפרשים חולקים על פירושו בקצת מלות ובענינים רבים מעניני הנביאים ואיך לא יהיה כן באלו העמוקות, הנה יונתן ביאר ותרגם כל אופן גלגלא וחשב שהאופנים הם השמים למה שראה מאמר הנביא מתאר לאופנים להם קורא הגלגל באזני וגם בעבור שהשמים הם כעין תרשיש, והבן פירושו איך הוא כי הוא נטה מדרך האמת כי האופן שהוא ההיולי ראשון והצורה גשמית הוא למטה אצל החיות, ואמר הרב כי נטה מדרך האמת כי חשב כי הגלגל שם ראשון לשמים, ואמר הרב שאין הדבר כן והוא שהגלילה הוא מלשון עגולה וכל דבר עגול נקרא גלגל ובעבור שהראש היא עגולה נקראת גלגולת וכו', אם כן אמרו לאופנים להם קורא הגלגל באזני היה ללמדנו תכונתם, ר"ל כי הם עגולים היסודות כלם כי כפי סדר הנחתם כן היא,

והנה ידעת שבזה הלשון עצמו תרגם אונקלוס כמעשה לבנת הספיר ואמר כעובד אבן טבא, ר"ל שהאופנים הם משותפים מן החמר הראשון המתואר בתרשיש וכמו שתרגם המתרגם תרשיש כעין אבן טבא, והוא התרגום עצמו מלבנת הספיר אשר הכוונה ממנו החמר הראשון, זהו שאמר הרב והבן זה, אם כן השני ראיות אשר חשב יונתן בעבורם שהאופנים הם השמים הם בטלות, אם מ"ש קורא הגלגל באזני כי זה שם לכל דבר כדורי לא לשמים, וגם הטענה השנית אשר הביא מאמרו כעין תרשיש כי זה מראה מיוחד לשמים לא אמר אמת:

והנה החכם רבי משה הנרבוני אמר שאביו ז"ל התפלא על הרב איך חשב כזאת על יונתן בן עזיאל והלא הוא כמו שהביאו הרב ופירש והחיות רצוא ושוב חזרן ומקפן ית עלמא וההקף בתנועה הוא מיוחד לשמים, ואמר למה גזר הרב כי יונתן גזר שהאופנים הם השמים על שתרגם כל אופן גלגלא וכל האופנים גלגליא, הנה כמו שאמר הרב כי כל עגול יקרא גלגל עד הגלגלים הקטנים של עץ, עד שאמר כי אמרו לאופנים להם קורא הגלגל באזני למד לנו בו תכונתם, כי הרצון בזה כי האופנים עגולים לא שהם השמים, ככה אומר אני שכן הוא האמת, וכי זה בעצמו הוא כוונת יונתן בן עזיאל כתרגומו ושלקח דרך הכתוב שקרא האופן גלגל ותרגם כל אופן גלגלא והאופנים גלגליא להורות שהם עגולים, לא שרצה בגלגל השמים, ואמר עוד כי מה שפירש הרב שתרגם יונתן אופן אחד בארץ מלרע לרום שמיא ורצה בו קבוב הגלגל שהוא ארץ בערך אל הגבנינות, לא אומר אני שרצה בו זה, אבל אומר שרצה בו כי אחד מהאופנים הוא בארץ והוא אשר בתכלית הרחק מגובה השמים והוא אמרו מלרע לרום שמיא, אלה דברי החכם הנזכר. ואמר החכם בנו ר' משה כי אמרו והנה אופן אחד בארץ אין רצון בו אחד מארבע אופנים והוא הארץ ומלרע לרום שמיא, ר"ל בתכלית הרוחק והתחתיות מרום השמים. אבל הרצון בו כלל ד' אופנים כמו שאמר הרב, והנה אופן אחד בארץ שיורה בלי ספק שהאופנים בארץ ולקחם במדרגה אחת להתדבק קצתם בקצתם והיותם כלם דמות אחד לארבעתם, והראיה על זה אמרו והנה אופן אחד בארץ אצל החיות לארבעת פניו הנה אופן אחד על ארבע פניו הוא הארץ הנה אם כן לא דבר על הארץ עד שיאמר עליה שהוא במרכז אבל דבר מהאופן בכללו, ואחר שתרגם מלרע לרום שמיא אי אפשר שיפורש על שהוא במרכז ויפורש על שטח השמים:

אמר שם טוב מה שנראה לי כי הרב חשב כי יונתן ב"ע סובר כי האופנים הם הגלגלים והם השמים למה שתרגם באופן אחד בארץ מתחות לרום שמיא, כי אם נאמר שאופן אחד הוא הארץ והוא המרכז למה זכר לרום שמיא כי היה ראוי שיאמר שראה אופן אחד

תחת השלשה יסודות, וגם כי הוא נראה כי האופן הוא אצל החיות והם השמים ואם היה הוא הארץ יהיה בתכלית הריחוק מהם, וזה מבואר ואין צורך להשיב עליו לגלויו:

פרק ה

ממה שצריך שתתעורר עליו אמרו מראות אלהים ולא אמר מראה לשון יחיד וכו', אחר שהרב ביאר כי מה שפי' יונתן בן עוזיאל באופנים שהוא פירוש זר ואינו כפי האמת והיה מביא לחשוב כי מה שפירש יונתן בן עוזיאל יותר נכון ממה שפירש הוא, למה שיש למספק שיאמר אם האמת שהאופנים הם היסודות איך התחיל בהודעת הגלגלים ותכונותיהם ואח"כ בהודעת האופנים ואחר זה שב אל מה שלמעלה מהגלגלים, כי זה אינו סדור טבעי כי היה ראוי שיתחיל להגיד האופנים וכל מה שהוזכר מהם, ואח"כ יגיד הגלגלים וכל מה שבהם, ואח"כ ראוי שיאמר ההשגה שהיא נרמזת בחשמל, או שיתחיל בחשמל וירד לגלגלים ואח"כ אל האופנים, אבל שיתחיל בגלגלים ואח"כ האופנים ואח"כ החשמל זה אינו סדר טבעי ולא סדר אנושי, כי מלאכי אלהים עולים תחלה ואח"כ יורדים או יורדים ואח"כ עולים אבל עולה ויורד כנחש זה לא יכון, לכן יביא לחשוב כי מה שפירש יונתן מהאופנים הם הגלגלים והם השמים הוא פירוש יותר נאות, כי דבר מהחיות ומה שלמעלה מהם והוא החשמל ולא ירד למטה. לכן בא הרב בזה הפרק להתיר זה הספק, עם שכוונתו לבאר דברים אחרים. וראוי שתדע שהחכמות הנקראות פרדס הם שלשה לא יותר, והם חכמת התכונה וחכמת הטבע וחכמת האלהית, וכבר יעיין האלהי בתנועת השמים ובתכונתם מצד שהם פעולות האל, וגם במה שלמטה מגלגל הירח למה שהם כלם תחת ידיעה אחת וחכמה אחת, ואחר שהונח זה אמר הרב ראוי שתתעורר אמרו מראות אלהים ולא מראה לשון יחיד מפני שהם השגות רבות חלוקות במיניהם, ר"ל ג' השגות, האחת השגת האופנים שהיא חכמת הטבע, והשגת החיות שהיא חכמת התכונה, והשגת האדם שהיא חכמה האלהית שהוא השכל הנבדל אשר למעלה מהחיות, ובכל השגה מהם אמר וארא, והוא שבהשגת החיות אמר וארא והנה רוח סערה, ובהשגת האופנים אמר וארא והנה אופן, ובהשגת הענין אשר למעלה מהחיות במדרגה ובסדר אמר וארא כעין חשמל ממראה מתניו ולמטה וכו', ולא השיב מלת וארא כלל בספור המרכבה רק בשלש פעמים האלה כי אלה הג' השגות הם נבדלים במין עם שיש בכל השגה והשגה דברים חלוקים כלם נכנסים תחת חכמה אחת, וכבר ביארו ואמרו חכמי המשנה זה הענין והם אשר העירוני עליו והוא אמרם שהשתי השגות הראשונות ר"ל השגת החיות והאופנים לבד מותר ללמדם, וההשגה הג' אשר היא החשמל ומה שנדבק בה אין מלמדין ממנו אלא ראשי פרקים, ורבינו הקדוש חושב

שהג' השגות כולם נקראות מעשה מרכבה אין מלמדים מהם אלא ראשי פרקים, ואחרים חשבו כי ההשגה הג' אין מותר לרמוז בלמוד זאת ההשגה ואפילו בראשי פרקים וכל מי שהוא חכם מבין מדעתו, והביא הרב המאמר הנמצא לרבותינו חכמי המשנה אשר העירו לו עליו ואמרו בזה הלשון. עד היכן מעשה מרכבה רבי אומר עד וארא בתרא רבי יצחק אומר עד החשמל, מן וארא עד החשמל גמרינן אגמורי מכאן ואילך מסרינן ראשי פרקים, איכא דאמרי מעד וארא עד החשמל מסרינן ראשי פרקים מכאן ואילך אם היה חכם מבין מדעתו אין ואי לא לא. והנה זה הלשון הוא בתכלית העומק כי יראה בתחילת הדעת כי רבי ורבי יצחק אינם חולקים כלל בדבר, כי רבי אומר עד וארא בתראה שהוא עד וארא כעין חשמל שהוא בתרא ורבי יצחק אומר עד החשמל שהוא גם כן עד וארא בתרא, א"כ אינם חולקים. שנית יש לספק שאם אלו החכמים הם מבינים שעד ולא עד בכלל אם כן יהיה מעשה מרכבה עד וארא כעין חשמל ולא יהיה החשמל ממעשה מרכבה, והנה הרב אמר שרבינו הקדוש סובר שהג' השגות הם מעשה מרכבה, ואם הבינו שעד ולא עד בכלל אם כן יהיה דעת רבי יצחק שכל ג' השגות מעשה מרכבה כמו רבינו הקדוש. שלישית יש לספק על מה שאמרו מן וארא עד החשמל מגמורי אגמירנן הרצון בו כי מן וארא ראשון עד החשמל מגמורי אגמרינן ולא עד בכלל ומעשה מרכבה הוא שתי השגות הראשונות א"כ ימצא בכאן חכמה יותר עליונה ממעשה מרכבה וזה שוא ודבר כזב. רביעית יש לספק שבין לדברי רבי בין לדברי ר' יצחק אינם ג' השגות מחולקות, לרבי הדבר מבואר שהיא השגה אחת ומעשה מרכבה כלו אין מלמדין מכלו אלא ראשי פרקים, ולרבי יצחק בין ללישנא קמא בין ללישנא בתרא אינם כולם השגות חלוקות כי ללישנא קמא שתי השגות אינו ממעשה מרכבה ומותר ללמד אותו ומכאן ואילך מסרינן ראשי פרקים, וללישנא בתרא שתי השגות הראשונות מוסרים להם ראשי פרקים. ולבאר זה ראיתי להביא לשון הגמרא הנאמר במסכת חגיגה אמר שם בזה הלשון ליגמר לן מר מעשה מרכבה עד ויאמר אלי בן אדם אמר לי הן הן מעשה מרכבה מיתיבי עד היכן מעשה מרכבה רבי אומר עד וארא כעין החשמל רבי יצחק אומר עד החשמל, וגרסת ר"ש אמרו לו תנינן עד ויאמר אלי בן אדם אמר להן הן הן מעשה מרכבה מתיבי עד היכן מעשה מרכבה רבי אומר עד וארא בתרא רבי יצחק אומר עד החשמל עד וארא מגמרינן אגמורי מכאן ואילך מסרינן ראשי פרקים איכא דאמרי עד וארא מסרינן ראשי פרקים מכאן ואילך אם היה חכם ומבין מדעתו אין ואי לא לא, והרצון בזה כפי גרסת רש"י וכפי פירושו שקצת מהחכמים אמרו לרב יוסף שכבר שנו עד ויאמר אלי בן אדם עמוד על רגליך ולמדו מתחלת ויהי בשלשים שנה עד סוף הפרשה, ואמר להם רב יוסף

אם זה שניתם הכל שניתם ששני מקראו' הללו שהם וארא כעין חשמל כמראה הקשת הן הן שהקפידו עליהם מלדרשם שהם המדברים בצורת מראה השכינה, והם השיבו לו כי מעשה מרכבה לדעת כל החכמים אינם אלו הב' כתובים, דגרסינן עד היכן מעשה מרכבה רבי אומר עד וארא כעין חשמל ולא הוא בכלל ור' יצחק אומר עד החשמל והוא בכלל, והדבר יבא כן, אתם אמרתם ששניתם עד ויאמר אלי עמוד על רגליך הכל שניתם כי אלו השני פסוקים האחרונים הם הם מעשה מרכבה, והמקשה יאמר כי אלו השני פסוקים אינם מעשה מרכבה כי כן אמרו עד היכן מעשה מרכבה עד ויאמר אלי רבי אומר עד וארא כעין חשמל ר' יצחק אומר עד החשמל ובין למר ובין למר אלו הב' פסוקים אינם ממעשה מרכבה, ותירצו בגמ' בשתי תירוצין, אמרו עד וארא מגמורי אגמרינן, כלומר עד היכן מעשה מרכבה שנתנו לידרש עד וארא כעין חשמל ולפי דעת רבי ולא החשמל בכלל ולפי דעת ר' יצחק עד כעין חשמל והוא בכלל ומשם עד ויאמר הן הן מעשה מרכבה שהקפידו עליהם. ולפי לישנא בתרא יבא הדבר כן, עד היכן מעשה מרכבה שניתנו לידרש בראשי פרקים מן וארא עד החשמל רבי יצחק אומר עד החשמל והיא בכלל מכאן ואילך אם היה חכם ומבין מדעתו אין ואי לא לא אם כן נלמוד מה הפרש יש בין רבי לר' יצחק כי רבי חושב כי שום דבר מהחשמל אין דורשין בו ור' יצחק חושב שעד החשמל דורשין בו, וכפי לישנא בתרא מלמדין אותו בראשי פרקים, והתבאר ג"כ שההשגה הג' אף שהוא ממעשה מרכבה כגדלה ועמקה אין דורשין ממנה ברבי' כפי הלשון הראשון אבל מוסרין ממנו ראשי פרקים, או כפי הלשון האחרון מוסרין ראשי פרקים עד החשמל לרבי כסברתו ולרבי יצחק כסברתו ומכאן ואילך אפילו בראשי פרקים אין מלמדין, אלא שנשאר ספק גדול כי כפי מה שהניח הרב כי רבינו הקדוש סובר שהג' השגות אין מלמדין מהן אלא ראשי פרקים והנה כפי הלשון הראשון עד וארא כעין חשמל מגמרינן אגמורי שהם שתי השגות הראשונות, ואמנם ההשגה הג' מוסרין ראשי פרקים, והנה כפי דעת הרב כל מעשה מרכבה אין מלמדין ממנו אלא ראשי פרקים וכפי הלשון האחרון עד וארא כעין חשמל אגמרינן בראשי פרקים מכאן ואילך אם היה חכם ומבין מדעתו אין ואי לא לא, ולפי דעת הרב אין הפרש כי הכל מלמדין בראשי פרקים, וכאשר עיינתי בזה בתכלית העיון לא מצאתי לו תשובה ופשפשתי וחקרתי בגמרא ומצאתי במקום רבי בקצת הנוסחאות שהיה אומר רבי מאיר, וגם פשפשתי וחקרתי בקצת המורים אשר נמצאו בערב ומצאתי ברובם במקום רבי רבי מאיר ואם הדבר כן לא ישאר שום ספק, אבל אם היא כפי נסחת רש"י וכפי מה שנמצא בקצת המורים רבי אומר לא ידעתי לו תשובה. עוד אמר הרב הנה התבאר מדבריהם שהן השגות חלוקות יראה הנה התבאר

שההשגות אשר השיג יחזקאל שהן השגות מתחלפים במין, ויתבאר זה מדבריהם אחר שיש דברים שאסור לדרוש ברבים בביאור הגמור או לומר אותם אפילו בראשי פרקים, וזה התבאר מחכמינו ז"ל, והמעיד עליהם וארא וארא וארא שלשה פעמים וששההשגה האחרונה מהם והוא הנאמר עליה וארא כעין חשמל, ר"ל צורת אדם החלוקה שנאמר בה ממראה מתניו ולמטה ממראה מתניו ולמעלה היא סוף ההשגות, והעליונה שבהם והוא השגת הנבדל יש לו שתי בחינות השגת עלתו והשגת עצמו, והשגתם עלתו היא למעלה מהשגת עצמו, ומזה הצד יש בו צד מהרכבה כמו חיות ואפשרות כפי דעת ב"ס, או יש בו צד רבוי מצד הבנה עצמו וזולתו, ויש מחלוקת בין החכמים אם מותר לרמוז בלמודו בזאת ההשגה במסירת ראשי פרקים או אין מותר כלל לרמוז בלמוד זאת ההשגה אבל מי שהוא חכם יבין מדעתו ואם לא, יעמוד, וכן יש מחלוקת בשתי השגות הראשונות אם מותר ללמד ענייניהם בביאור או אינו מותר אלא ברמיזות וחידות וראשי פרקים:

וצריך שתתעורר גם כן על סדור שתי אלו ההשגות שהקדים השגת החיות וכו'. יראה כי למה שהיה לשואל לשאל כי הלמוד הטבעי הוא שיהיה אם שנתחיל מלמעלה ונגע עד למטה, המשל שנתחיל מהסבה הראשונה ואחר כך עולם השכל ואחר כך נרד אל עולם הגלגלים ואחר כך אל העולם ההויה וההפסד שהוא היסודות וכל מה שהורכב מהם, או שנתחיל מאלו הדברים הסמוכים אצלנו ואחר כך נעלה מהם אל עולם הגלגלים ואחר כך אל עולם השכל עד נגיע אל הסבה הראשונה, ואולם שנתחיל בלמוד מה שלמעלה ואחר כך נרד אל מה שלמטה ואחר כך נעלה אל מה שלמעלה, זה לא יתכן, וזה הסדר האחרון הוא אשר הלך עליו יחזקאל, והוא כי השיג ראשונה החיות ואחר כך האופנים ואחר כך מה שלמעלה מהחיות, ואמר הרב בתשובת זה כי התחיל בחיות מפני שהם קודמות במעלה כמו שזכר כי רוח החיה באופנים, ובזולת זה ר"ל כי השגת החיות הוא מן הלמודיות והשגת האופנים מן הטבעיות והלמודיות קודמות בלמוד על הטבעיות ולפיכך פתח בהשגת החיות, ואחר כך בהשגת האופנים והיא החכמה הטבעית, ואחר כך בהשגת הנבדלים והיא החכמה האלהית, ושתי השגות הראשונות קודמות בלמוד בהכרח להשגה השלישי והם מורות עליה, הרצון בזה כי תתאחר החכמה האלהית לשתי סבות אם לעומקה וקושי העמידה עליה וסדר הלמוד הוא שלעולם נתחיל בקל, וגם מפני כי עולם השכל הוא נבדל מהשגתנו והגרם השמימיי וזה העולם מורות על שיש בכאן שכל נבדל קודם לאלו הדברים:

פרק ו

דע שזה הענין הנכבד הגדול אשר התחיל יחזקאל ע"ה ללמדנו בספור המרכבה הוא ענין בעצמו שלמדו ישעיה בכלל ולא הוצרך אל זה הפרט, והרצון בזה כי מה שביאר הרב כי מה שהשיג יחזקאל בן בוזי הוא זה העולם המושכל והמוחש והיה השגתו דומה למה שהשיגו החכמים, ולמה שהיה איפשר לאדם שיספק עליו למה שבא ממעשה מרכבה מן המשותפים והמשלים והדמיונים וענינים נוראים יבהילו המעיין ויבאו לחשוב שאי אפשר בשום פנים שיהיה זה הנרצה במעשה מרכבה, כדי לסלק זה הספק אמר כי מה שהשיג יחזקאל השיג ישעיה ואמנם נמצאו ביחזקאל הדברים הנבהלים הוא למה שהיה יחזקאל מספר דברים לבני הגולה ולכן האריך בהם ונבהל מהשגתם, ואלו הדברים יסבלו שני פירושים או שיחזקאל היה בן כפר ונבהל מהמראה שהשיג כמו האיש הכפרי שראה את המלך כי לא היה רגיל לראות, וישעיה היה בן כרך וראה את המלך ולא תמה ממנו למה שהיה רגיל מראותו בכל יום, או אפשר שיפורש שישעיה לא היו אנשי דורו צריכין לבאר להם בזה הפרט למה שהיו בירושלים והיו חכמים מחוכמים, אבל הספיק להם אמרו וארא את השם, ובני הגולה היו צריכים לפרש להם הדברים בארוכה:

והנה אמר הרב כי מה שיובן מזה המאמר הוא הפירוש הראשון והפירוש השני אמנם השני הוא האמתי, וכי ישעיה היה יותר שלם מיחזקאל ושההשגה אשר נבהל אליה יחזקאל והיה נוראה בעיניו היתה ידועה לישעיה ידיעה שלא היה צריך לספרה על דרך חדוש להיותה ידועה אצל השלמים והשלמים הם החכמים, כמו שאמר הרב בפתיחת זה הספר, אם כן סולק הספק אשר סופק, וזה היה כוונת זה הפרק והבינהו כי אין בנמצא אלא האל ומלאכיו, וחכם עדיף מנביא והשגתו מופתית, והשגת הנבואה היא דמיונית, וידיעת החכם קודמת לידיעת הנבואיית, ולכן אין לתמוה אם יפרט הרב מעשה מרכבה כפי מה שהשיגו השלמים שהם החכמים:

פרק ז

מכלל מה שצריך לחקור עליו קשרו השגת המרכבה בשנה ובחודש וביום וקשרה במקום, שזה צריך לבקש לו ענין ולא יחשב שהוא ענין אין בו דבר. ואמרו המפרשים כי זה ירמוז לשני ענינים, האחד להורות כי זאת השגת עצמו לא השגת זולתו, כלומר שלא גנבה אבל הגיע לו בעצם הנבואה ההיא באמתית. והשנית כי הגרמים השמימיים היו עוזרים לו לזאת ההשגה הנכבדת, כי בזמן ההוא היה הכנה להגעת הנבואה, ואף על פי ששאר הנביאים לא קשרו השגתם בזמן לפי שלא הוצרכו לתת אמתלאות להשגתם להיותם מוחזקים בה והיותם בזמן הבית, אבל יחזקאל היה בחוצה לארץ אשר שם

ההשגה אינה שלימה לפיכך קשר השגתו בזמן, וקצת אמרו כי השנה והחדש ירמוז על השמש והירח והיום על הגלגל המקיף והמקום על העולם השפל, וזה אין ענין לו. והחכם ר' משה הנרבוני פי' כי למה שהיתה השגת המרכבה השגה שנבהל אליה יחזקאל כמ"ש והיתה נוראה בעיניו והיה מבני הכפר שראה את המלך ומספר לבני הכפר, יחשבו כי אולי יחשוב אדם שיהיה ענין שאירע חוץ לנפש ושנראו החיות והאופנים על דמיון ההמוני אל העין, ולשמור מזה הדמיון ביאר וקשר השגת המרכבה בשנה ובחדש וביום וקשרו במקום. והענין המכוון בו הוא לבאר שכל אלו הסימנין כדי שיובן שהענין ההוא כלו הוא במראה הנבואה לא השגה מוחשת, כי אילו היה לו זה לא ימנע שלא יושג לרבים זולתו ר"ל אם נקרעו השמים ונראו הבריות המבהילות:

ואמר קשרם במקום. הרצון באמרו נהר כבר וזה שם נהר שאין לו מציאות חוץ לשכל, וכבר הוא רכב בהפוך האותיות כי זאת ההשגה חוקרת מענין המרכבה, וכמו שקשרו המרכבה במקום אינו מקום אמתי כן קשרה המרכבה בזמן אינו אלא להורות שלא היה נמצאת חוץ לשכל:

וממה שצריך להסתכל בו והוא מפתח הכל הוא אמרו נפתחו השמים. והרצון בו כי מה שהשיג היו השגות שכליות לא השגות חושיות כי השמים אי אפשר שיקבלו הקריעה אבל זה יאמר על השגת הדברים כמו שאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים:

וממה שצריך שתתעורר עליו היות זה הספור כלו אף על פי שהיה במראה הנבואה בלי ספק כמו שאמר ותהי עליו יד ה' וכבר יביא לחשוב שהנבואה יגזור הדברים גזרה אמתית מבלי ספוק, יאמר כי כבר באו דברים בנבואה שהם על צד הגזרה החותכת וקצת דברים יאמרו בלי גזירה מוחלטת אבל על צד הספק וכפי האומר, כי החכם כבר יאמר הדברים בגזירה מוחלטת מבלי ספוק ואלו הם הדברים אשר עליהם מופת וכבר יאמר קצת הדברים אשר יש להם טענות מספיקות ואלו הדברים לא יאמרו עליהם שהם כן בלי ספק אבל יאמרו שנראה להם שהם כן, וכבר ידעת מאמר הרב כי כל מה שיאמר אריסט"ו מתחת הגלגל ולמטה הוא כלו אמת אין בו ספק ואמנם מה שיאמר מתחת גלגל הירח הוא דמויים, וכן יקרה בנביאים, כי כל השבחים אשר שבח הרב לאריסט"ו יש בהם סוד כי כל מה שיאמר יחזקאל באופנים ומה שהורכב מהם לא אמר דמות אבל גזר בהם גזרה החלטית על מה שהם עליו, ואמנם כשדבר בחיות וברקיע ובכסא ובמה שלמעלה מעל הכסא אמר דמות כי זה אינו השגה מוחלטת, כי אמר כי ראה דמות ארבע חיות ולא אמר ארבע חיות לבד כי לא ידע אם הם יותר כי חלוקות הגלגלים המכוכבים לארבע כדורים היא חלוקה נראית ענינה אבל אינה השגה מוחלטת וגוזרת שיהיה לארבעה

כדורים וכבר נמצאו חכמים מנו הכדורים שבעה לכך אמר דמות ד' חיות, ואמר ודמות על ראשי החיה רקיע וזה הרקיע הוא הגלגל הבלתי מכוכב המקיף בכל הגלגלי' ואמר בו דמות כי יש חכמי' כופרים במציאותו ותנועת היומי אומרי' שהיא לגלגל הכוכבים הקיימים והוא גלגל ערבות, ואמרו ג"כ כמראה אבן ספיר דמות כסא וזה הגלגל הוא גלגל אחד בלתי מכוכב על ערבות והוא הקרח הנורא אשר יקראוהו אחרוני החכמים שמי ההצלחה, ואלו השני רקיעים אריסט"ו ומפרשי ספריו לא הניחו אותם ולכן זכר בכל אחד מהם דמות, ויש אנשים שמניחים הגלגל הבלתי מכוכב והוא הנקרא הקרח הנורא ובלתי מניחים שמי ההצלחה, ולכן במראה השני זכר הרקיע סתם כאשר התחיל לזוכרו בפרט וארא והנה אל הרקיע אשר ראש הכרובים כאבן ספיר כמראה דמות כסא, זכר הרקיע ולא אמר בו דמות אמנם הכסא אמר דמות כסא להורות על הקדמת השגת הרקיע תחילה ואח"כ נראה לו עליו דמות כסא, וזהו אמרו והבינהו, כי אפילו מי שמניחים הרקיע והוא הקרח הנורא לא הניחו הכסא, וכן אמרו דמות כמראה אדם למה שרבים ספקו במציאות הנבדל עד שקצת החכמים חושבים כי הסבה הראשונה הוא כח בגוף, יצילנו ה' מזאת השגגה, ולכן אמר בכל אלו הדברים דמות כאלו אמר כמדומה אני אבל האופנים לא אמר בהם דמות אופנים אבל הגדה מוחלטת כמו שכבר ביארנו:

אמר שם טוב יראה מזה הפרק שדמות כסא אמר על שמי ההצלחה אשר האחרונים מהפילוסופים הניחו אותם וכל מפרשי המרכבה פירשו דמות כסא על שמי ההצלחה, זולת חכם אחד כי אמר כי לא נזכר בכל הפרקים שעברו לא ברמז ולא בביאור אלו השמים הנקראים שמי ההצלחה, והיה ראוי לרב שיניח בפרקים שעברו רמז לזה, ופי' זה החכם כי דמות כסא הוא השטח מגלגל החלק, ולכן אמר במראה השנית שנמצא הרקיע הגלגל סתם, ואמנם אם זה הגלגל הוא המתנועע הראשון והוא כסא הכבוד יש בו ספק כי הוא אפשר שימצאו שמים אחרים זולת אלו, כי אחרי שעלינו לומר שיש קרח הנורא ראוי לספק אם זה הקרח הוא גבנונית הגלגל או הוא כסא הכבוד או הוא זולת זה ותבין זה, וממה שצריך שתתעורר עליו ספרו בהשגה הראשונה החיות בעלות כנפים וידי אדם יחד, ובהשגה זו השנית אשר ביאר בה שהחיות המה הכרובים השיג תחילה כנפיהם לבד ואח"כ חודשו להם ידי אדם בהשגתו אמר וירא לכרובים תבנית ידי אדם תחת כנפיהם וכו', יראה שבהשגה הראשונה אמר וארא החיות וזכר שראה אותם כנפים וידי אדם בהשגה אחת כי השיג אלו הדברים מבלתי שיאמר אי זהו סבה ומסובב, ואמר שבהשגה השנית השיג הכנפים ואח"כ השיג הידים שהם תחת הכנפים, והרצון בזה שהכנפים הם קודמות כסבה לידים ר"ל שבסבת התנועה הוא כדוריותו ונפשו ושכלו

ושכל חשוקו והם הכנפים, ואחר מציאות התנועה הגלגלית נמצאו הידים והם המהוות המתהוה ושמירת המתהוה הזמן הקצוב לפי טבעו, ומפני זה השיג תחילה הכנפים ואח"כ הידים, ואמר על זה והבן זה שעם כל זה היו החיות כרובים משכילים לא יפעלו בזה המציאות התחתון כי אם מצד התנועה, כי הפועל מצד הציור אמנם יוחד לנפרדים על שישפיעו זולתם, ואמנם הגשם לא יפעל שום דבר כי אם בתנועה, וגם הורה בזה כי הדברים באים באמצעיים רבים ואינם במדרגה אחת מהפועל הנבדל:

והסתכל איך ביאר במאמר האופנים לעומתם אע"פ שלא תארם בצורה, ר"ל שאף לא תארם בהשגה השנית בשום צורה אמר בהם שהם לעומת החיות, כי מה שיפעלו ויתפעלו אלו היסודות קצתם בקצתם עם שאין להם שום בחינה ושכל הם נמשכים לתנועות השמימיות והם נמשכים אחר החיות שהם פועלים בשכל ובדעת כי הם חיים ומשכילים כמו שכבר ביארנו, וא"כ כל הנעשה הוא בחכמה ובדעת כמו שאמר בדעתו תהומות נבקעו, אמר ג"כ כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם וכו'. אמר הקשת ואמתתו ידוע, יראה כי הוא ענין לטישת האויר והוא היותו זך ולח ועומד בתמונה ובמצב ידוע נגד השמש והשמש הוא הפועל בהכאה ביום הגשם כי הליחות נותן ההכנה בענן לקבל הרושם ההוא, והיותו מקבל זה אויר הקשת זולת שאר חלקי האויר הוא היותו מוכן יותר משאר חלקי האויר והיותו במצב ידוע נגד השמש, כן מראה דמות כבוד ה', כי השפע הבא ממנו על הנביא הוא היותו מוכן יותר משאר אנשים כי אין שום מניעה מצד האלוה ולא מצד שאר השכלים הנבדלים כי השפע בא ממנו לעולם אבל ימנע מצד המקבל שאינו מוכן לקבל אותו השלמות, וזה נפלא בדמוי ובהמשלה מאד כי ענינו בלי ספק בכח נבואה שהוא כבוד ה', והבינהו כי כבוד ה' והשפע האלהי יציץ על נפש הנביא כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם להכות ניצוץ השמש עליו, ותיוחד נפש הנביא בזה מבין שאר השכלים כמו שיוחד הענן ההוא ויוכן מצד הליחות והוא הגשם כן תחול הנבואה על נפש הנביא למה שהיא מוכנת לשלמות ההוא בתחלת היצירה ויעמוד לפני ה' נכחו בלמוד וביציאה מן הכח אל הפועל ולא יראה זולת האל ומלאכיו, וכמו שהוית הקשת הוא טבעי כן הוית הנבואה והוא נמשך אל היות האיש מוכן כי לא ימנע מלמעלה, והבן זה כי זה סותר למה שהניח בדעתו בנבואה אלא שהוא הנה כפי סבות הסתירה והיא סבה השביעית:

וממה שצריך שתתעורר עליו חלקו דמות אדם שעל הכסא וכו', הנה אמר הרב שהאדם הוא נחלק לשני חלקים ועליון שבו כעין חשמל והתחתון כמראה אש, כי כן בא בהשגה השנית כי אמר הכתוב וארא והנה דמות כמראה אש ממראה מתניו ולמטה אש וממתניו

ולמעלה כמראה זוהר כעין החשמלה, והנה במראה הראשונה אמר וארא כעין חשמל כמראה אש בית לה סביב ממראה מתניו ולמעלה וממראה מתניו ולמטה ראיתי כמראה אש ונוגה לו סביב, הנה במראה הראשונה תאר המעלה והמטה בחשמל ועשה שני חלקים מהם, ובמראה השנית תאר שהעליון הוא כעין חשמלה והתחתון כמראה אש. ודע כי כמו שעולם הגשמי כלו קשור קצתו בקצתו כן עולם השכל הוא כלו קשור קצתו בקצתו עד הגיעם כלם אל הסבה הראשונה כי כלם קשורים בו, והנה כל השכלים הנבדלים הם שכל ואינם גוף ולא כח בגוף ולכן נמשלו לאדם שהכח השכלי אינו גוף ולא כח בגוף וכלם נקראים בשם חשמל כי כלם מאירים ומזהירים והם עלות, ומצד שהם עלולים יש להם עליון ותחתון כי השכל הראשון בערך אל העלול אשר למטה ממנו הוא כעין חשמל כי הוא דומה לזוהר הגחלת והוא הלהבה ומצד היותו עלול ממה שלמעלה ממנו והוא דומה לגחלת והוא אש דק, ולמה שכל השכלים הנבדלים ימצא בהם שהם עלות ועלולים ימצא בהם אלו השני דברים, ולכן יתוארו בשני דברים בעליון ותחתון כי מצד היותו עלה הוא עליון ומצד היותו עלול הוא תחתון. עוד אמר וזאת מלת החשמל ביארו שהיא מורכבת משני עניינים כלומר המהירות המורה עליו חש וההפסק המורה עליו מל, והכוונה התחבר שני ענינים חלוקים בבחינת שני צדדים עליון ותחתון ע"ד הדמוי. והרצון בזה שהנבדל העלול מורכב משני הציורים, האחד ציור עלתו והוא הצד העליון, והשני הוא ציור עצמו והוא הצד התחתון, והנה חכמינו הורו באמרם שיש בו שני ענינים כאלו הוא מורכב וימצאו בו ענינים חלוקים כמדרגת החמר והצורה, וזה כי השכל הראשון הוא ישכיל עצמו ומצד צרופו אל העלה הראשונה ישכיל עלתו ולכן לא יהיה לו השכל והמשכיל והמושכל אחד בסוג עם העלה הראשונה, והשכלת העלה הראשונה במדרגת הצורה והשכלת עצמו במדרגת ההיולי כי לא ימצא עצמו מחוייב אלא מצד דעתו עלתו, הנה בא בעצמו שני עניינים חלוקים ר"ל בחשמל, עצמות עליון ותחתון, וכבר העירו הערה שנית המכוון בה היא זאת הכוונה אלא שנתחלפו המליצות באופן ההוראה אמרו פעמים חשות פעמים ממללות, גזרו השתיקה מן החשיתי מעולם הערה על שני עניינים בדבור, ואין ספק שאמרם פעמים חשות ופעמים ממללות הוא על דבר נברא, וחש יורה על השתיקה ומל על הדבור העליון והתחתון על צד הדמוי, ואין ספק שאמרם פעמים חשות פעמים ממללות אחר שנאמר בלשון רבים שמורה על ההרכבה וכל מורכב הוא עלול והוא דבר נברא:

אמר שם טוב אחר העיון יראה לי שהרב יראה שהשכלים הנבדלים כל אחד מהם הוא עלה ועלול ומצד היותו עלה הוא נקרא בשם חשמל ומצד שהוא עלול הוא נקרא בשם

האש, וזה שאמר שהעליון כעין חשמל והתחתון כמראה אש. ע"א כי חשמל ביארו החכמים שהיא מורכבת משני ענינים וחש מורה על המהירות ומל על ההפסק בבחינת שני צדדים עליון ותחתון ע"ד הדמוי. והרצון בזה כי כל אחד מהשכלים הנבדלים משיגים מה שלמעלה מהם ומשיגים את עצמם והשגת עלתם היא יותר עליונה מהשגת עצמם, וכבר ביאר זה בעל הכוונות אף כי בהשגת עצמם ישיגו את עלתם עכ"ז יש להם צד צרוף וימצא בם צד עליון ותחתון, עוד העירו שנית שהוא נגזר מן הדבור והשתיקה כי המה מורכבים משני עניינים מאפשרות וחיוב, והאפשרות דומה לחמר והחיוב דומה לצורה וכאלו הם מורכבים משני ענינים, אם כן לא יהיה הערה שנית מה שאמרנו כי העירו כוונה אחת במלות אחרות אבל בזה ההערה השנית אמרו שהם דברים מורכבים והוא על דבר נברא. וראה איך ביארו לנו שזה דמות אדם שעל הכסא החלוק אינו משול עליו ית' מכל הרכבת הרבוי עד שיחלק, כן אמר הנביא הוא דמות כבוד ה' וכבוד ה' אינו ה' וכל מה שהמשילו באלו ההשגות כלם הם כבוד ה' ר"ל המרכבה לא היוצר, לכן אמר דמות כבוד ה' ולא אמר ראיתי את ה' כי לא ראו הרוכב כי לא ימשילוהו, וכמו שכתב בפרק מ"א מחלק ב' כשהסכים שמדרגת הנבואה שמונה:

וכשתסתכל כל מה שאמרנוהו בפרקי זה המאמר עד זה הפרק יתבאר לך זה הענין רובו או כלו מלבד חלקים מעטים וכו', ירצה כי אף שדבר הרב במעשה מרכבה בתכלית ההעלמה אם יסתכל האדם אל ההערות מה שאמר בחלק השני ומה שאמר בנבואה יובן כל מה שאמר הרב בראשי פרקים, וכמו שאמר בהישרת להבנת זה המאמר להשיב פרקיו זה על זה, ולזה היישיר הנה שלא תחשוב שעדיין ירמוז על אלו הדרושים כי כבר קדם כל מה שרצה לאמרו ולרמוז עליו ומכאן ואילך ידבר בענינים אחרים:

והנה החכם רבי משה הנרבוני העיר ספק גדול ואמר, כבר קדם לנו בחלק השני כי מן הדעות הקדומים המתפשטים אצל הפילוסופים ורוב האנשים על שלגלגלים קולות נוראים עצומים מאד יתחדשו בתנועותיהם, וכתב הרב המורה כי זה הדעת נמשך אחר אמונת גלגל קבוע ומזלות חוזרים והוא אשר בו נצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל, וכל מה שכתב הרב בפרקים ההם אמנם הוא הכוונה לבאר מעשה מרכבה, ורמז הרב בזה כי חכמי ישראל וראשוניהם היו מאמינים זה הדעת, וכי מה שאמר יחזקאל מספור הקול באמרו וחול כנפי הכרובים נשמע עד החצר החיצונה כקול אל שדי בדברו, וזה מקום פלא גדול איך יאמר הנביא או המקובלים מהנביא דבר שיתאמת סותרו במופת:

והנה החכם הנזכר השיב בהתרת זה הספק העצום כי הנביא לא יראה רק אמת אבל אין כל נבואה מאירה מה שאינו דרוש, אבל מה שידרוש הנביא אם הוא אמת או שקר לא

יבוא לו אלא נבואה אמתית, או גם כן אם לא היה לו דעת קדם עליו ובא לו הנבואה לא יראה רק אמת, אבל אם היה לו דעת קדם עליו מצד חקירתו ונתקיים עליו שהוא אמת מה שיראה בנבואה לא יראה האמת אחר שלא חקר עליו, ואם היה יחזקאל מספק אם הגלגל קבוע או המזל חוזר או הפך והיה בא לו נבואה עליו היה רואה בנבואה גלגל חוזר ומזל קבוע כמו שהוא האמת, אמנם כשהיה מאמין גלגל קבוע ומזל חוזר ובלתי דורש בו שמע קול כנפי הכרובים. וזהו מה שהשיב החכם הנזכר בתשובת זה הספק העצום:

והנה הרב כפי דעתי השיב זה על הספק בפרק שלשים ושמונה אצל המשל שהביא מאיש אחד והיה עמו אלף אנשים ויצא כל מה שבבית אלא איש אחד היה נכלל עם כל מה שבבית וכאשר נשאר האדם ההוא עם האיש לבדו חשב שהוא עתה נכנס עליו, ואף על פי שזה לא אמרו אלא על אנשי הכת השלישי, אבל ראוי שיובן כי קצת הנביאים האמתיים כבר יקרא להם זה. ומה שאמר החכם שאם היה מספק עליו היה בא לו הנבואה האמתית, אינו כן, כי אין ספק שיחזקאל בכל הדברים אשר אמר בהם דמות היה מספק בעת למודו והיותו חוקר על זה ונשארו בנבואתו מסופקים כמו שהיו בראשונה, אבל האמת בזה כי השפע שופע מאת השכל הפועל על הכח המדמה יבוא על נפש הנביא מפנים רבים, אם להודיע לו מה שלא היה לו ידיעה מקודם ואי אפשר ידיעתו בחקירה, או שישיג בהיותו חולם או במראה הנבואה ישיג מה שהיה משיג קודם ויחקה הדמיון בנפש השכל הפועל מה שהיה משיג קודם בחקירתו השכלית ויגשים הדברים הרוחניים, וזה אי אפשר מבלי שפע גדול שישפיע על השכל ועל הכח המדמה, וכבר ידבר הנביא בענינים העיוניים במשפט החכם ולא ידבר בהם כמו נביא אם שאמרם הנביא, והבן זה כי נמצאו בנביאים כל אלה הדרכים שזכרתי לך, הדבור באלו העמוקות בלתי ראוי להאריך בו ולכן נקצר בזה:

פרק ח

כל הגשמים ההווים הנפסדים לא ישיגם ההפסד רק מצד החמר, בזה הפרק יתחיל הרב לרמוז על ענין ההשגחה ובעבור ספור איוב הנפלא בהשגחה, והתחיל ואמר כי כל הגשמים ההווים ונפסדים ישיגם ההפסד מצד החמר, ואחר שההפסד בעל חמר יחוייב שישיגוהו משיגי החמר כפי חמרו אם טוב ואם רע, וזה סוד השטן המתפשט בכל הדברים שהם תחת גלגל הירח, כי משוט בארץ הוא כולל כל מה שתחת גלגל הירח כי כלו נקרא ארץ, וכל ההפסד והשחתה יבוא מצד השטן שהוא החמר אבל מצד הצורה ובבחינת עצם הצורה לא ישיגם ההפסד, הלא תראה שהצורות המיניות כלם מתמידות

עומדות אמנם ישיגם ההפסד לצורה במקרה מפני התחברה לחמר, ולכן בא השטן בתוך הבאים כי לא בא בעצם כמו שיתבאר בע"ה:

וטבע החמר ואמתתו שהוא לעולם לא ימלט מחברת ההעדר ומפני זה לא יתקיים בו צורה, הרצון בו כי למה שהיה טבע החמר מחובר להעדר כי הוא נעדר מהצורה ואי אפשר לקבלה אלא בשתעדיר הצורה קודמת יחוייב ההפסד לצורה והוא במקרה, והרצון בו כי למה שהיו הצורות מחוברות לחמר והחמר יתחייב להעדר יתחייב לצורה החסרון והעדר, כי כל צורה שימצא להיולי תכינהו לקבל צורה אחרת ולא יסור מהתנועע להפשיט זאת הצורה שעמו ולהביא אחרת, והסבה בזה כי החמר הראשון אין לו צורה בעצמו ולזה היה משתוקק אל כל הצורות ובעת חל בו אי זו צורה יסתלק ההעדר אשר בו מן הצורה ההיא אשר חלה בו ונתחבר אליו העדר הצורה אשר בכח אשר תגיע אליו אחר זאת הצורה, ומפני זה לא תתקיים בו הצורה כי ישתוקק אל הצורה אשר בכח אחר שהיו כל הצורות אליו במה שהוא היולי ענין אחד שיפשיט צורה וילבש אחרת תמיד:

ומה נפלא מאמר שלמה בחכמתו בדמותו החמר באשת איש זונה, כי במה שהוא חמר הוא מופשט מן הצורה, כי אין לו צורה הוא חלק מאמתתו במה שהוא היולי, והוא אשת איש כי לא ימצא חמר בלי צורה כלל, כי הוא נמצא מציאות חלוש בעצמו לא יעמוד מבלתי משלים והיא הצורה אשר היא משלמת המציאות, וההיולי מעמיד לצורה לבד על שהוא נושא לה ומשכן, אם כן היא אשת איש לעולם, ואם היותה אשת איש מבקשת היא איש אחר לעולם תמיד כי במה שהיא אשה כל האנשים אליה ביחס אחד תפתנו ותגנוב לבבו והיא הכנה מתחדשת בכל יום אל הצורה אשר בכח, וזהו ענין החמר כמו שאמרנו, הנה כבר התבאר שכל השחתה והפסד וחסרון אמנם הוא מפני החמר, וביארו באדם על דרך משל כי כעור צורתו וצאת אבריו מטבעם וכן כל חולשות פעולותם ובלבולם, כי הכח הרואה יחטיא בשלשה דברים או שלא יראה כלל ואם שיראה הדבר הפך מה שהוא או פחות ממה שהוא, וכן בשאר כחות הטבעיות, וזהו מה שאמר הרב חולשה או בטול או בלבול אין הפרש בין היות זה בתחלת היצירה בטבע או שנתחדש עליו בסבה מהסבות, וכן הוא הענין בשאר בעלי חיים כי אמנם ימות ויחלה מפני החומר שלו לא מפני צורתו, וכן ג"כ כל החטאים והפשעים והמרדים כלם נמשכות אחר החמר כי הוא שטן הוא יצר הרע הוא שהשיא את חוה לא אחר צורתו, ולכן היה אמת כי כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה כי דוד לא חטא מצד צורתו אלא מצד חומרו ומעלותיו כלם אינם נמשכות אחר צורתו, והמשל בו כי השגת האדם את בוראו וציורו כל המושכל והנהיגו תאוותיו וכעסו והשתכלו במה שצריך לבחור בו ומה שצריך לרחקו כל זה נמשך אחר

צורתו והצורה היא נתונה מלמעלה, אם כן אין רע יורד מלמעלה אבל טוב וכל הוד וכל שלמות, אבל המאכל והמשתה מבלי סדר ומשגלו גם כן ושמחתו ורוב תאותו בהם, וכן הכעס כשלא יסודר לתכלית טוב, וכן כל מדה רעה הכל נמשך אחר החמר שלו, אם כן התבאר שכל הפסד והשחתה ומרי ומדה רעה יבא מצד החמר והוא השטן אשר הוא מתפשט בכל הדברים אשר הם תחת גלגל הירח, והבן זה כי הוא מבוא להבנת ההשגחה בענין רשע וטוב לו וצדיק ורע לו. וכאשר התבאר שהענין כן שכל הפסד וכל השחתה יבא מצד החמר ולא היה איפשר בגזרת החכמה האלהית שימצא חמר בלי צורה ולא שתמצא צורה מאלו הצורות מבלי חמר. והרצון בו כי החכמה האלהית אינה גוזרת הנמנעות אבל גזרת האפשר ומהאפשר היותר טוב ויתחייב שיגזור הצורה האנושית הנכבדת מאד אשר ביארנו שהיא בצלם אלהים ודמותו יחול בזה החמר העפריי החשוך המביא אותו לכל חסרון והפסד, כי בהתחבר הצורה האלהית אל מלך החסרונות שהוא ההיולי יחוייב שיהיה מחובר אל ההפסד ויהיה מחובר לעשות כל רע וכל מר וכל השחתה ושיהיה הולך אל ההפסד. והשם בעבור זה נתן לה ר"ל לצורה האנושית יכולת על החמר וממשלה ושלטון עד שתכריחהו ותמנע תאוותיו ותשיבה אל מה שאפשר מן היושר ומן השווי:

ומהנה נחלקו מדרגות בני אדם כי מהם נמשכים אחר החמר וכל פעולותיהם והם האנשים הבהמיים, ומהם נמשכים בכל פעולותיהם אחר השכל והם האנשים האלהיים. ומהם נמשכים פעם אחר החמר ופעם אחר השכל, ובכל אחד מאלו הכתות מדרגות גדולות, כי יש מבני אדם אנשים שכל השתדלותם תמיד לבחור הנכבד ולבקש העמידה המתמדת, כי יאכל וישתה ויבעל לבקשת המציאות האישי והמיניי וכל זה בהשערה כפי מה שיגזור שכלו ולא יחשוב רק בציור מושכל והשגת דעת אמתי בכל דבר ויתדבק בשכל האלהי השופע עליו אשר ממנו נמצאת צורת הצורה ההיא ואז האיש הזה הוא לפני ה' תמיד והשגחתו דבקה בו כמו שאמר כי בי חשק ואפלטהו אשגבהו כי ידע שמי, והנה הרב יפרש זה בסוף כי זה האיש אי אפשר לו הכליון וההפסד אפילו שיעבור באש ובמים ואפילו שיהיו לפניו אלף אלפי רבבות חרבות צורים ושאר המזיקים אל זה האיש לא יגיע שום רע כמו שאמר לא תאונה אליך רעה, והאיש אשר תארנו למעלה כל אשר יביאהו צרכי החמר ותאוותיו וחרפתו מפורסמת יצטער על מה שנשקע בו ויבוש ויכלם ממה שנוגע בו. וישתדל למעט החרפה ההיא בכל יכלתו להשמר ממנה בכל צד. והרצון בו כי יצטער על מה הביא זאת הצורה הנכבדת להיות מחוברת לזה החמר העפריי כי הוצרך לעשות פעולות חמריות ולתת חקו לחמר, כי יודע צדיק נפש בהמתו

כדי שיתקיים ויבוש ויכלם מאלו הפעולות החמרים כי יעשם בהכרח, והנה להשליכם מעל פניו אי אפשר אבל ישתדל למעט החרפה ההיא בכל יכלתו והם אשר נאמר להם אלהים אתם ובני עליון כלכם, ואלו אשר בהם ההשגחה תמידית כמו שיבאר הרב בסוף זה הספר, ומפני זה הוכיח שלמה המוסרים ההם כלם הוא וזולתו מהחכמים, ומצות התורה ואזהרותיה אמנם הם לכבוש תאוות החמר כלם צריך למי שיבחר להיות אדם באמת שישים כל השתדלותו ולחסר כל צרכי החמר ממאכל ומשתה ומשגל וכעס ושאר מדות הרעות הנמשכות אחר התאוה והכעס, כי רוב הרעות הבאות לאדם הוא מאלו השני חטאים ועל זה ועל כיוצא בו נאמר אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו:

ואמר הרב כי לי טענה וסבה בקריאת לשוננו לשון קודש למה שלא הונח לו שם כלל לכלי המשגל, והנה הרמב"ן ז"ל כתב שאם היה הדבר כן שאין שם מיוחד לכלי המשגל על ההנחה הראשונה לא היו מניחים קרי וכתיב ישכבנה מקום ישגלנה ומקום עפולים טחורים, יורה כי ישגלנה הוא לשון עצמי על ההנחה הראשונה וג"כ היה ראוי שיקראוהו לשון נקיה לא לשון קדש. והוסיף החכם ר' משה הנרבוני ספק אחר כי אין ראוי לקרוא את הכל בשם החלק ואין ראוי לקרוא לכל הלשון קודש בעבור שבחלק ממנו היא קדוש, ואמרו אלו השני חכמים כי אין ראוי לבקש טעם למה נקרא לשון הקדש כי תורתנו שהיא קדושה נתנה בו והמלאכים והקדושים אשר בארץ נקראו בזה הלשון כמו אברהם יצחק ויעקב ואדם ושת ונח ודבור ה' עם מלאכיו ונביאיו הוא בזה הלשון, וזה יהיה סבה עצמית וכוללת, לא מ"ש הרב כי סבתו היא חלקית:

אמר שם טוב מה שספקו מהקרי והכתיב שישגלנה כתיב ונקרא ישכבנה, ואמרו הטעם בעבור שלא יאמרו סכלי ההמון כי ימצא בתורה דבר ערוה וכן במקומות אחרים אשר בהם קרי וכתיב מורה על שהלשון עצמו על הנחה הראשונה, לדעתי אינו ספק כי זה הלשון למה שהיה מורגל על פעל האיש עם האשה כאלו יחשבו ההמון שהוא על ההנחה הראשונה ואין הדבר כן, ומה שאמרו וספק כי יקרא החלק בשם הכל ג"כ אינו ספק כי כל שהוא פרוש מן הערוה נקרא קדוש, ולזה אמר אדון המפרשים רש"י ז"ל כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה, וראוי שיקרא לזה הלשון קדוש בעבור זה לבד. והסבה שאמרו שהתורה נתנה לנביאים בזה הלשון, היא אמתית אם ה' ידבר בנביאיו בלשון מיוחד, אבל כל נביא ונביא יבין הענין המושג בו כפי הלשון המובן בו כי אין שם אומר ולא דברים אלא כפי הדמיון השומע, זולת נבואת מרע"ה כי היה בשמיעת הקול, וראוי לומר כי הקול שישמע לא היה כפי כחו הדמיוני אבל כפי האמת, ואם התורה באה בזה הלשון ראוי שנאמר ושיקרא אותו הלשון לשון הקדש, והטעם

אשר נתן הרב הוא כפי סברתו בנבואה והבן זה, והנה הכלל העולה מזה הפרק כי כל הפסד וחסרון הוא נמשך אחר החמר וכל הרעות באות ממנו ומצדו, ויש רעות שיוכל האדם להמלט מהם והם רוב הרעות המשיגים לאדם מצד היותו נמשך אחר תאוותיו הגשמיות ובעבור זה ראוי לשערם כי אז ימלט מרוב הרעות הבאות מצדו, ומה שילקח מאלו הדברים ר"ל כי ההנאות הגשמיות ההכרחים ישים תכליתו השגת ה' והמלאכים ושאר פעולותיו הם עם ה' תמיד והשגחתו נדבקת בהם, והם אשר נאמר להם אלהים אתם ובני עליון כולכם, ואמנם שאר אנשים הם מונחים למקרה ופגע ובפרט אשר ישימו כל השתדלותם החוש אשר חרפה לנו הם שונאי ה' והמה רחוקים ממנו והם המונחים לכל הפגעים והמקרים ועל אלו נאמר כי לא לה' המה, ואמר שלח מעל פני ויצאו, וכי יזדמן לאדם חמר טוב ונאות בלתי גובר עליו הוא מתנה אלהית, וסוף דבר החמר הנאות יקל להנהיגו ואם הוא בלתי נאות אינו נמנע מלכבוש אותו, ומפני זה הוכיח שלמה מהמוסרים ההם כלם וזולתו מחכמים, ומצות התורה ואזהרותיה אמנם הוא לזה, ואמר הרב אין ראוי שיונהג האדם בכל עניני זה החוש אשר היא חרפה לנו וכדי למעט הרעה הבא מצדנו, וזה תכלית זה הפרק והוא הקדמה להשגחה, עם שדבר בו ג"כ למה נקרא לשוננו הקדוש לשון הקדש כי אינו מכוונת הפרק אבל סדר הדברים הביא אליו:

פרק ט

החמר מחיצה גדולה ומסך מונע מן השגת השכל הנפרד על מה שהוא עליו, כבר ידעת כי כל הפסד וכל חסרון יבא מצד החמר והעדר ההשגה הוא חסרון, ואם כן יחויב שיבא מצד החמר ולמה שהאדם היה בעל חמר אפילו שיהיה החמר זך ונכבד אפילו כחמר הגלגלים וכל שכן זה החמר החשוך העכור אשר הוא החמר שלנו הוא מסך מבדיל בינינו ובין ה' והשכלים הנבדלים להשיגם. ולזה בא הרמז בכל ספרי הנביאים שיש עליו מסך מבדיל בינינו ובין השם והוא נסתר ממנו בענן או בחושך או בעב או בערפל או כיוצא באלו הדמיונות להיותנו מקצרים מהשיג מפני החמר, וכן הגלותו בעב הענן חשך ענן וערפל הוא ללמדנו זה הענין שהשגת אמתתו נמנעת לנו מפני החמר החשוך, ולכן יהיה מפורסם שיום מעמד הר סיני היה יום עב וענן ומטר מועט, שהיו שם מונעים רבים ומטרידים מעיקים אבל המטר והוא ההשגה האמתית היתה מעוטה ליחידי סגולתו או קצת ידיעה לכל כמ"ש אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום אבל השי"ת האור החזק המתמיד אשר מהשפע השופע מאתו האיר כל מחשך כמ"ש במשלי הנבואה והארץ האירה מכבודו, כי מהשפע הנשפע לנביאים ועל החכמים מאיר כל מחשך ומסיר כל ספק ומשים המושכל בכח מושכל בפועל והוא הנרצה באמרו והארץ האירה מכבודו,

וזהו ביחזקאל אחר ספור המרכבה השנית וזה הפרק גם כן הוא ידיעת ההשגחה כמו שתראה בסוף זה המאמר:

פרק י

אלו המדברים כמו שהודעתיך לא ידמו העדר אלא ההעדר הגמור, זה הפרק הוא ג"כ הקדמה לביאור השגחה והם דרך והישרה להבין ענין איוב קודם שזכרו, והנה בפרק שעבר נתבאר מהו הנרצה בשטן, ובעבור שנאמר בשטן ויבא גם השטן בתוכם ולא נאמר להתיצב על ה' כמ"ש בביאה השנית, ואמר הרב לבאר זה הפרק והתחיל ואמר אלו המדברים כמו שהודעתיך לא ידמו העדר אלא ההעדר הגמור, והרצון בו כי לא ידמו העדר אלא שלילה מוחלטת לא העדר הקנינים, וכבר ידעת ההפרש שיש בין העדר הקנינים ובין השלילה המוחלטת, שהשלילה המוחלטת יצדק על ההעדר המוחלט, כי יצדק על אדם הראשון שהוא נעדר עתה שהוא אינו רואה ולא יצדק עליו שהוא עור כמו שלא יצדק עליו שהוא בריא או חולה, וכן יצדק על הכותל שהיא איננה רואה ולא יצדק עליה שהיא סומא, והנה המדברים יחשבו כי ההעדר הגמור הוא הנקרא העדר, ואמנם העדר הקנין כלם לא יחשבו שהם העדרים ויחשבו שכל העדר וקנין דינם דין שני הפכים כעורון והראות והמות והחיים והם אצלם כענין החום והקור, כי כמו שהחום והקור הוא מציאות והם עלולים משני סבות כן המות והחיים הם עלולים משני סבות ולזה יאמרו סתם שהעדר לא יצטרך לפועל, כי למה שיחשבו שהעדר הוא ההעדר המוחלט וההעדר המוחלט אינו צריך לפועל לכן גזרו כי כל העדר אינו צריך לפועל, כי הפעולה היא צריכה פועל בהכרח ואמנם הבלתי נמצא אינו צריך אל פועל, וזה אמת מצד אחד, כי ההעדר אפילו ההעדר המוסר לא יצטרך אל פועל מצד שהוא דבר בלתי נמצא אבל מצד כי מי שהסיר הקנין נאמר שהוא עשה ההעדר לא אמרו אמת, כי יש לו סבה במקרה, ועם היותם אומרים שההעדר לא יצטרך לפועל יאמרו על שהשם יסמא ויחריש כי אלו ההעדרים אצלם ענינים נמצאים, הנה התבאר שעל כל אחד מהדעות לא תתלה פעולת פועל בהעדר, כי ההעדר אינו מפעולת פועל לכל הדעות בין כפי דעת המדברים בין כפי דעת הפילוסופים, אבל המחלוקת הוא בהעדרים המוסרים אם הם העדרים אם לא, כי הפילוסופים יחשבו שהם העדרים ואינם צריכים אל פועל לא במקרה, והמדברים יחשבו שהם קנינים יצטרכו אל פועל כמו הקנינים עצמם, הרי התבאר מזה שהרע אינו מפעולת פועל אלא במקרה ולכן יצדק שיאמר ויבא השטן בתוכם, והוא המכונה בהעדר כי הוא במקרה לא בעצם והבן זה, ומפני זה אמרו גזרה מוחלטת שהרעות כלם הם העדרים, וזה מבואר ואין צריך ביאור כי הבריאות הוא טוב והוא שווי אחד והוא שווי

בליחות או באברים או באבר המקיף והוא משער המצטרף, והעדר הערך ההוא החולי והמות הוא העדר, וכן כל מה שיפסד משאר הנמצאות הפסדו הוא העדר צורתו. ואחרי אלו ההקדמות יודע באמת שהשם לא יאמר לו שהוא עושה רע בעצם כלל, ר"ל שיכוין כוונה ראשונה לעשות רע זה לא יתכן, אבל פעולותיו כלם טוב גמור שאינו עושה רק מציאות וכל מציאות טוב כי הוא יתעלה לא יאמר שיעשה רע בעצם כלל להעדר הנמצא ולא העדר ענין טוב מעניניו, ולכן לא בא השטן להתיצב על ה' שהוא קנין לעשות הרע, כי איננו יתעלה עושה רע בעצם אבל פעולותיו כלם טוב גמור, שאינו עושה רק המציאות וכל מציאות טוב, ולכן אמר ויבואו בני האלהים להתיצב על ה' שהם כינוי על פעולותיו והנמצאות המגיעות מאתו ר"ל הצורות והקנינים המתחדשים מאתו ובייחוד הכחות המהוות, והרעות כלם העדרים לא תלה בהם פעולה ולא יצטרכו אל פועל רק ע"צ אשר ביארנו בהמציא חמר מבראשית והוא היותו מחובר להעדר שהוא לא ישלימהו שום צורה, ולכן כשיקבל צורה אחרת יסיר הצורה הקודמת, ולכן בא השטן בתוכם להתיצב על ה', אשר הרמז בזה שהשם יתברך ברא ההיולי ולכן נאמר להתיצב על ה' מחובר עם ההעדר ולכן בהתהוות צורה יפסד הצורה הקודמת, הפסד הראשונה הוא במקרה להוויה והוא הכרח להוויה לכן בא להתיצב על ה' כי העדר הצורה הקודמת סבה להוית הצורה העתידה, וזהו טוב בבחינה זו, ומפני זה הסבה זה החמר לא יפסד ולא תשיגהו רעה מן הרעות א"כ תהיה פעולת ה' טוב, ולכן אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד עד שהמציאות זה החמר השפל כפי מה שהוא עליו מחבור ההעדר המחייב למות ולרעות כלם, כל זה ג"כ טוב להתמדת ההוייה והמשך המציאות בבוא זה אחר סור זה, ולזה פי' ר' מאיר והנה טוב מאד והנה טוב מות, כי א"א להתהוות דבר אם לא יפסד ראשונה צורה קודמת, והזהיר הרב לזכור מה שאמר בזה הפרק ולהבינו כי הוא הקדמה להבין כל מה שאמרו הנביאים ובפרט ספר איוב, והתבאר ג"כ כלו מפעולות הש"י בעצם, ולשון בראשית רבה אין דבר רע יורד מלמעלה רמזו לכל מה שאמרו בזה הפרק, והוא כי אין רע יורד מלמעלה בעצם אף שיבא במקרה כפי מה שאמרנו:

פרק יא

אלו הרעות הגדולות הנופלות בין בני האדם מקצתם אל קצתם כו', למה שהרב בפרקים שעברו אמר שכל הפסד וכל השחתה וכל חסרון בא מצד ההיולי והוא הנרמז בשטן המחייב ההעדר, והיו הרעות הנמצאות בעולם מפני קצתנו אל קצתנו ויביא לחשוב שלא ייוחסו אל הסבה ההיולאנית, לכן נאמר כי אלו הרעות גדולות הנופלות בין בני האדם לפי הכוונות כמו המלחמה והנצוח ובקשת השררה וגם הרעות הבאות מהתאוות

הרעות והמאכל והמשתה והמשגל וגם הרעות הגדולות הבאות מצד חלוף האמונות, כי האמונה אם יקיים הקבוץ המדיני הוא סבת ההפסד והפרוד כי בעלי האמונות ילחמו אלו עם אלו כאלו היו ממינים מתחלפים ושונאים בטבע מנשרים קלו ומאריות גברו להלחם אלו עם אלו להרוג אלו את אלו בעבור חלוף האמונה. אמר לא ירעו ולא ישחיתו כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, למה שהיו נמשכים אחר השכל ואז יסורו רוב הרעות והם הרעות הבאים ממנו אל קצתנו ומעצמנו לעצמנו, וזהו אמרו ודעהו כי רוב הרעות באות מהעדר הידיעה והעדר הידיעה באה מצד החמר כמו שכבר ביארנו, ורמז הרב בזה הפרק כי האמונה עם שהיא מהשגחת האל לקיום המין האנושי, כבר ישוב מה שהיה עוזר מנגד, והמיישיר כבר ישוב מעיק:

פרק יב

הרבה פעמים יעלה בלב ההמון, אחר שביאר כי הרע הוא במקרה ובסבת ההעדר המחובר לחמר ושרוב הרעות הנופלות בבני אדם הוא לחסרון החכמה רצה לבאר שהוא על המעט, אחר שאין המכוון בעצמו ושהוא מפני טבע ההוייה וההפסד ומפני סכלות האנשים או סכלות עצמו ובכלל העדר החכמה, והתחיל ואמר שהרבה פעמים יעלה בלב בני אדם שהרעות יותר מהטובות עד שבהרבה מחידות רוב האומות ובשיריהם יכללו זה הענין ואמרו כי מן המופלא שימצא בזמן דבר טוב והוא מן הזרות או על המעט והרע הוא תמידי, ואם היה הדבר כן היה הרע נמצא בעצם והטוב במקרה, ואין זה טעות אצל ההמון לבד אבל גם על מי שיחשוב שהוא חכם עד שהר"אזי עשה ספר מפורסם קראו ס' האלהות כלל בו משגעונותיו וסכלותיו ומכלליו שהרע במציאות יותר מהטוב עד שמנה הרעות שימצאו לאדם מיום היותו עד יום מותו, ואמר כי מציאות האדם נקמה ממנו ורעה גדולה עד שהיה יותר טוב לאדם העדרו ממציאותו מצד שיש לאדם צירים ויגונות ומומים גדולים ומציאותו בזה התואר נקמה ממנו, וזה חולק על מה שיחשבו אנשי השם מגמילות חסדי השם למציאותו וטובתו המבוארת, ואם השם יתברך הוא טוב גמור יחויב שכל מה שיבוא מאתו שיהיה טוב גמור, כי זה השגעון אשר ישתגעו בו בני אדם ברוב רעות העולם אינם אומרים שהוא בחק המלאכים ולא בחק הגלגלים והככבים כי אלו הם נצחיים, ואינם גם כן ביסודות ומה שהורכב מהם ממחצב או צמח כי אלו אע"פ שישיגם הוויה והפסד אין להם הרגש שירגישו טובם או רעתם וג"כ לא בחק הב"ח אע"פ שירגישו כי אין להם נפש משכלת להרגיש הרעות, ואמנם תלך מחשבתם אל הסכלים כלם לקצת אישי מבני אדם ויתמהו מזה אשר היה הוא סבה להפסיד עצמו למה שאכל מן המאכלים הרעים עד שנצטרע וחלה בו זאת

הרעה הגדולה, וכן יפלאו ממי שהרבה המשגל וכהו עיניו איך נוגע בזה העורון ומה שדומה לזה, וג"כ יתמהו מי שאוהב כסף ולא ישבע כסף וירכב באניות איך סער הים בגליו על זה האיש וכן בשאר הרעות הדומות לזו, כי רוב רעותינו הם ממנו ומתאוותינו, והבחינה אמתית היא שכל בני אדם הנמצאים כ"ש זולתו משאר ב"ח הוא דבר שאין לו שעור כלל בערך אל המציאות כלו הנמשך, כי אם נעריך גופותינו אל גוף אחד מן הכוכבים אין לו ערך כ"ש אל גוף השמים אין לו ערך כלל, ואם נעריך נפשותינו אין לה ערך אל נפשות השמים כ"ש שאין לו ערך עם המלאכים כמ"ש אדם להבל דמה, ואמר ג"כ אף כי אנוש רמה בן אדם תולעה ואף כי שוכני בתי חמר אשר בעפר יסודם הן גוים כמר מדלי, ורוב הרעות הנופלת באישיו הם מעצמם ר"ל באישי בני אדם החסרים, כי העוזר מנגד כמ"ש אעשה לו עזר זכה עזר לא זכה כנגדו ומחסרונותינו נזעק ונבקש עזר אשר החסרונות הם מן העדר החכמה, וגם רוב מהרעות נעשה אנחנו בעצמנו ובבחירתנו נכאב, ואם ניחס זה אל השם חלילה כמ"ש שחת לו לא בניו מומם, והרצון כי הרעות הבאות על האדם אינם מצד השם אבל מצד בניו שהם בעלי מום וחסרון, ואמר שלמה ג"כ אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, והנה ביאור זה שכל רע שימצא לאדם ישוב לאחד משלשה מינים, ומי שירצה שיהיה בעל בשר ועצמות ולא יהיה נפסד ירצה לקבץ בין שני ההפכים והוא לא ישער, וזאת שהוא ירצה להיות מקבל מעשה, ר"ל שיהיה חמרו המתפעל לקבל הצורה האנושית לא יקבל צורה אחרת, ואילו לא קבל הצורה האנושית לא היה מקבל צורה אחרת ואם קבלה יחויב שיהיה נפסד, כי אחר שנתהוה יחוייב שיפסד כי כל הווה נפסד, ואם היה בלתי מקבל מעשה לא נתהווה, ואמר המאמר שאמר גאלינוס באמרו לא תיחל נפשך בשקר שאפשר שיהיה מדם הנדות ומהשכבת זרע בעלי חיים שלא ימות או שלא יכאב או תדיר התנועה או בהיר כשמש, ודי שיתהוה מדם הנדות ומהשכבת זרע מין האדם לא זולת והוא האפשרות היותר מעולה שאפשר שיתהוה, והנה אדם עם שהוא בריה מעולה הוא חי מדבר מת, ולכן יחוייב שיתחברו אליו קצת מהרעות או החסרונות אחר שהוא מת ואינו לא חלק ממאה ולא חלק מאלף מן הנולדים על תכלית השלימות, אם כן הרע הנמצא בזה המין הוא במקרה ועל המעט ובעבור הטוב המכוון כמו שאמרנו:

המין הב' מהרעות הוא מה שיארע לבני אדם מקצתם אל קצתם ואלו הרעות יותר מרעות המין הא' וסבותם רבות וידועות, והם התאוה והכעס ובקשת הנצוח והשררה ובקשת הממונות, כי בעבור אלו הדברים והדומים להם כמו הקנאה והשנאה יהרגו קצתם לקצתם ויעשו אלו באלו רעות רבות. והם גם כן ממנו, ר"ל שהאנשים יעשו אלו באלו

רעות מבלתי שום מכריח, אלא שאין לעשות בהם תחבולה כי לא ימלט איש אפילו שיהיה צדיק וחסיד ושר ושלטון מהיות לו אויב ושונא מבקש רעתו, ועם שאלו הרעות הם רבות עכ"ז אי זה מדינה שתמצא בעולם לא ימצא בין המדינה זה המין מהרע מתפשט מאד בכל המדינה ההיא אבל מציאותו גם כן מעט, כאיש שיתנכל להרוג את חבירו או לגנוב ממונו בלילה, ואמנם יכלול זה המין מן הרע אנשים רבים במלחמות גדולות וזה ג"כ אינו ברוב מהיישוב, ודע כי זה הרע אחר שהוא על המעט אינו מכוון בעצמו והיה זה בעבור היות האדם בעל בחירה ורצון ובעל תאוה וכעס וימשך מזה שיש לו יכולת להרוג את חבירו ולגנוב ממונו, והשם שנתן לו הבחירה לא היה בעבור שיבחר ברע אלא בעבור שיבחר בטוב כמ"ש ובחרת בחיים לא בעבור שיעשה הרע ולכן היה הרע מכוון במקרה לא בעצם:

המין הג' מן הרעות ממה שימצא כ"א מבני אדם מפעולתו בעצמו, ראשונה מהאכילה המגונה והשתייה הרבה מבלי סדר ומלקיחת הדברים המאוסים אצל הטבע אשר בעבור זה ימצאוהו רעות רבות, ואחר זה הרבות המשגל, ואחר זה בקשת המותרות אשר בסבת זה יכניס האדם עצמו בסכנות עצומות והנה ביום יכהו החום והקור ובלילה ג"כ ויכניס עצמו ברכיבת הים ועבודת המלכים אשר אלו הדברים הם סבות לרעות גדולות ולחלאים רעים ונאמנים, כ"ש אם זה האיש בעל כעס וחמה ובלתי שומר פיו ולשונו אשר בעבור זה יגיעו לו ממנו רעות גדולות. ואמר שלמה אולת אדם תסלף דרכו וכו', אשר הרצון בו כי האדם יחטא בחיותו בבלתי יושר ויגיע לו ממנו רע ומר ויתרעם מהאל, וכאשר תסיר ממין האדם אלו הרעות אשר הוא סבה להם לא ימצא רע אלא במעט מעט מאד, וכבר באו ג"כ בזה המין מן הרעות שהוא פעל האדם בעצמו, והוא אמרו לבד זה ראה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים והחשבונות ההם הם אשר הביאו עליהם אלו הרעות, והרצון בו כי האדם לצורך מחיתו הוא צריך אל דברים מעטים והוא יוכל להשיגם בנחת ובעבור גודל תאותו נמנע ממנו הכל וימצאו לו צרות רבות ורעות:

ואמר החכם רבי משה הנרבוני כי שלשת אלו הרעות כיון הרב לבאר חלוקת ספור מעשה השטן, כי הרע הראשון הבא אל איוב באמרו ומלאך בא אל איוב ויאמר הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן ותפול שבא ותקחם וגו', זה המין מהרע שיבא מקצת האדם אל קצתו. המין הב' עוד זה מדבר וזה בא ויאמר אש אלהים נפלה מן השמים ותבער בצאן ובנערים ותאכלם, זה המין מהרע אשר מאותות השמים ומצד טבע ההווייה וההפסד. עוד כפל המין אשר יהיה מקצת האדם אל קצתו ולפי שהוא יותר נכפל שנית

כי אמר וכשדים שמו ג' ראשים ויפשטו על הגמלים וגו'. המין הג' שהאדם סבתו להרע את עצמו והוא אמרו רוח גדולה באה מארבע פנות הבית כי זה המין מהרע הם היו סבתו כי לא היו חוששין אם יהיה הבית חלוש במקום בלתי נאות מצד שהיו אוכלין ושותין ולכן נפל עליהם בסבת הרוח, וגם ויך את איוב בשחין רע הוא מזה המין ג"כ, כי הוא מי שאכל המאכלים הרעים יחוייב שיחלה, ולפי שזה הרע הוא אשר על הרוב נכפל ויוחד בעצמו:

ואמנם החכמים החשובים כו'. כי הנה הסכלים הלאו הבורא בזה המציאות וחשבו כי עזב ה' את הארץ, אמנם החכמים החשובים כבר ידעו חכמת זה המציאות וידעו גם כן מצות התורה וידעו תכליתה התבאר להם צד החסד והאמת, והרצון בזה כי למה שהיה האדם אי אפשר שימצא אם לא נמצאו הדברים הטבעיים המוכרחים למציאותו לקיום אישו ולקיום מינו, ואף שיהיו אלו נמצאים אם לא ימצא תורה ומצות שינהיג המין האנושי אי אפשר להמצא, אם כן כשימצאו אלו השני דברים שהם הכרחיים בקיום האדם כשיכירו זה החכמים יתבאר להם צד החסד והאמת ושמרו טבע תכליתם מה שכיון בהם מאשר הוא אדם והוא השגחה, ומפני הכרח הגוף יבקשו צרכים ההכרחיים לחם לאכול ובגד ללבוש בלי מותר, וזה דבר קל ויגיעו אליו במעט טורח ויספיק להם ההכרחי, וכל מה שתראה מקושי זה הענין עלינו הוא מפני המותרות בבקשת מה שאינו הכרחי יקשה אפילו מציאות ההכרחי, כי כל אשר יתאוה האדם יותר מותרות היה הענין יותר כבד ויכלו הכחות והקנינים במה שאינו הכרחי ולא ימצא הכרחי, ולכן יתרעם האדם מהשגחת האל בשיכלה כחו וקנינו בבקשת המותרות ולא ישיגם:

ואמנם פרסום יושרו והשואתו ביניהם מבואר, כי כל אישי מב"ח אין בהם כח מיוחד או אבר נוסף על איש אחד ממנו אבל הכחות כלם הטבעיית הנפשיות והחיוניות הנמצאות באחד מהם לא יוסיף האחד על האחר, ואם יש באחד מהם חסרון הוא במקרה או על המעט והוא הכרחי כפי הכנת החמר והוא דבר שלא כיון בו, אמנם היות זה האיש אצלו כיסי מר דרור ובגדים מוזהבים וזה חסר זה המותר מן הפרנסה אין עול לו ולא חמס ולא מי שהגיע אל זה המותר שליט בדבר מוסף בעצמו, ואמנם הגיע לדמיון מכזב או לשחוק כי ברבות הטובה רבו אוכליה ומה יתרון לבעליה, ולא זה החסר מותר הפרנסה חסר דבר מחוייב לא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר איש לפי אכלו לקטו, וזה סוד המן כי ההכרחי הוא שוה לכל ואם העדיפו אלו על אלו הוא בדבר שאינו הכרחי וכל אחד לקח מהדברים הצריכים לו כי לא יועיל לו שום דבר אחר המות, זהו השגחת השי"ת בעולמו על הרוב בכל זמן ובכל מקום, ואם נמצאים שהם חסרי היצירה וחסר הפרנסה

ולא יוכלו לפרנס עצמן אפי' מהדברים ההכרחיים הוא (בדבר) מועט מאד, ולכן משתי הבחינות הללו יתבאר לך חסדי השם על ברואיו בהמציאו ההכרחי על הסדר וההשוות בין אישי המין בבריאתם שלא יוסיפו אלו על אלו בכחות הנפשיות והחיוניות והטבעיות ולא באברים אלא על המעט ומשום הכנת החמר. ולפי זאת הבחינה אמתית אמר אדון החכמים כי כל דרכיו משפט ואמר דוד כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו, לנוצרי בריתו הם אשר שמרו טבע המציאות, ועדותיו הם אשר שמרו מצות התורה וידעו תכליתה, וזהו אשר בא בו הרמז, ראשונה באמרו החשובים החכמים כבר ידעו חכמת זה המציאות וכו', ואמר גם כן טוב ה' לכל כי המצאתנו הוא הטוב הגמור והוא אמרו טוב ה' לכל כי הוא המהווה ובריאת הכח המנהיג המהווה יתעלה לב"ח היא הרחמים עליו. זה הפרק אם שהוא מבואר יתבארו בו סודות גדולות מעניני ההשגחה והיודעו ומחשב בו יסור ממנו וידחה ספק ההשגחה, ושכרו למורנו מורה צדק המאיר לבעלי העיון בתכלית ההארה, והנה הם באורה ושמחה מה שלא זכו צדיקים וישרים, כמ"ש צדיקים לאורה שנאמר אור זרוע לצדיק וישרים לשמחה ולישרי לב שמחה:

פרק יג

הרבה נבוכו מן השלמים בבקשת תכלית זה המציאות וכו', למה שנבוכו השלמים בהבנת זה הפרק ראיתי להאריך בביאורו ולבאר מצפוניו, עם שהחכם רבי משה הנרבוני האריך בו במאד מאד, למה שכבר ידעת מה שאמר הרב כי סבת טעות ההשגחה היות האיש הסכל לא יבחן המציאות רק מאיש מבני אדם, וידמה כל סכל כי המציאות כלו היה בעבורו וכאלו אין שם מציאות לבד עליו וכשיבואהו הענין בחלוף מה שירצה יגזור שהמציאות כלו רע, ולכן רצה בזה הפרק לבאר שאין האדם תכלית המציאות כמו שיחשבו, והתחיל ואמר הרבה נבוכו מן השלמים בבקשת תכלית זה המציאות וגו', אין ספק כי האדם יש לו חלקים ואברים אשר קצתם בעבור קצתם כי לא יעלם תועלת אברי החי לשמירת האיש ולקיום המין, ואמנם תכלית האדם אחר שנתהווה לא נדע תכליתו, וכן מכל מין ומין, כי לא יעלם תועלת האברים החיצוניים כמו העינים והאזנים והידים והרגלים והפה והלשון והשינים והמתלעות, וגם לא יעלם תועלת האברים הפנימיים כי כל החלקים הם בעבור הכל, ואמנם תכלית המין לא יודע ויפול בו ספק גדול, כי אנחנו רואים שהחלקים יש להם תכלית והם בעבור הכל, ולכל שלא יהיה תכלית זה לא יכון, והנה לכל לא מצאנו לו תכלית והוא מבוכה גדולה, כי אחר שמצאנו החלקים שיש להם תכלית ראוי הוא שיהיה לכל תכלית יותר נכבד, ולכן היו במבוכה החכמים בבקשת תכלית המציאות כלו מה הוא, והנה אבאר לך איך תבטל זאת השאלה על כל

אחד מהדעות, בין לדעת הקדמות בין לדעת החדוש. והרצון כי אין תכלית למציאות, ואם אין לו שום תכלית בקשת התכלית למי שאין לו הוא סכלות גמורה, והתחיל ואמר. כל פועל שיעשה בכוונה א"א לדבר ההוא אשר עשה מבלי תכלית אחת בגללו עשה, למה שהיו הפועלים פועל בטבע ופועל בידיעה, הפועל בטבע כמו שהאש יחמם והשלג יקרר, ואלו לא יכוונו שום תכלית בפעולתם אחר שאינם משיגים, ומהם פועלים שיפעלו בידיעה הוא שני מינים, אם שפעל אחר שלא פעל, כמו שהאדם שיפעל פעולות רבות אחר שלא היה פועל, וזה א"א לו שיפעל שום פועל אלא כשיכוון לפעולתו אם לא בעבור תכלית מהתכליות, אחר שהפועל לא היה פועל ויכוין לשום דבר שהיה חסר לו מבלי שיפעל בעבור תכלית, ויש פועל בידיעה שהוא פועל בעצמות כהשם יתעלה או השכלים הנבדלים לפי דעת הפילוסופים, שאלו יפעלו בעצמותם. ואלו לא יפעלו פעם ופעם לא אבל הפעל נמשך מהם, כמציאות האור מהשמש אם היה השמש פועל בידיעה, ואלו הפועלים אחר שהם פועלים בעצמם לא יכוונו שום תכלית, אבל הם פועלים פעולותיהם לא בעבור דבר, כי ימשך מהם פעולותם כצל הנמשך מהאדם, והוא יודע בו ואין לו תכלית, ואמנם פעולות הרצון והבחירה שיש כוונה והיא המניע לפועל לפעול אחר שלא היה פועל אי אפשר שימצא מבלי תכלית, וזה שאמר כל פועל שיעשה בכוונה א"א לדבר ההוא אשר עשה מבלי תכלית, וזה מבואר לא יצטרך למופת לפי העיון הפילוסופים וכבר הביאנו ראיה עליו. עוד אמר שנית והוא מבואר ג"כ שהדבר שנעשה בכוונה הוא מחודש אחר שלא היה, וממה שהוא מבואר מאד כי הפועל בכוונה והוא הפועל אשר לא יפעל בטבע ולא בעצמותו אלא יפעול כשירצה וצריך נטייה מה הנקראת כוונה אל שיפעול, שהפעולה ההיא היא מחודשת, וזה מבואר מאד. עוד הניח שלישי שהוא מבואר מאד ומוסכם עליו שמחוייב המציאות אשר לא נעדר כלל ולא יעדר ולא יצטרך לפועל, וכבר ביארנו זה כי מחוייב המציאות אינו פעול משום דבר, ואחר שהדבר כן ר"ל היותו בלתי פעול בטלה מעליו בקשת התכלית, ומי שיבקש תכלית להשי"ת הוא סכל וא"א שימצא לו תכלית אחר שאין לו תכלית, ואחר שהניח אלו השלש ההקדמות, והוא שכל פועל בכוונה יפעל בעבור תכלית, שנית שכל דבר שנעשה בכוונה הוא מחודש אחר שלא היה, שלישית שהש"י אין לו תכלית להיותו בלתי פעול, אמר הנה כבר התבאר לפי אלו ההקדמות שהתכלית אמנם יבוקש לכל מחודש שנעשה בכוונת התחלת שכל, ר"ל למה שיש לו התחלה שכלית, כי הדברים הטבעיים אף ע"פ שיפעלו עת ועת לא, לא יבוקש להם תכלית למה שלא יפעלו בכוונה, וההתחלות השכליות אחר שפעולותיהם אינם מחודשות לא יבוקש להם תכלית, א"כ תכלית יבוקש

להתחלות שכליות אשר פעולותיהם הם מחודשות והם פעולות הרצון והבחירה, אמנם הדבר שאינו מחודש לא יבוקש לו תכלית כמו שזכרנו, ואחר זאת ההצעה אמר הרב שאין דרך לבקש תכלית לכלל המציאות, לא על דעתנו האומרים בחדוש ולא על דעת אריסט"ו האומר בקדמות, וזה שלפי דעתו בקדמות לא יבוקש תכלית אחרונה לחלק מחלקי העולם, ר"ל כי אחר שכבר התבאר שמה שאינו מחודש אינו פעול אי אפשר שיבוקש תכלית השמים, ולמה היו בזה השעור וזה המנין, ולמה לא היה זה החמר כך, ולא מה תכלית זה המין מב"ח ומן הצמחים, כי הכל אצלו מצד החיוב הנצחי אשר לא סר ולא יסור, ויבא הדבר כן, השי"ת למה שהיה קדמון והוא בלתי פעול בטלו מעליו בקשת התכלית, אבל לפי דעת אריסט"ו חלקי העולם כמו אישי השמים ואישי המינים הם קדומים כמו הב"ח והצמחים א"כ לא יתכן שיבוקש להם תכלית:

אמר שם טוב ראיתי התולדה כוללת יותר מן ההקדמות בזה הביאור שעשה הרב, כי אמנם ביאר הרב, למה שהיה השם בלתי פעול בטלו מעליו בקשת התכלית, העולם שהוא קדמון בטלו מעליו בקשת התכלית, והשמים הם קדומים באיש ומיני הב"ח והצמחים הקדומים במין א"כ בטלו מעליהם בקשת התכלית, כי השם יתעלה בטלו מעליו בקשת התכלית למה שהוא בלתי פעול ר"ל אינו עלול לדבר כלל, אבל אישי השמים וכל צבאם ומיני הצמחים והב"ח הם עלולים והם פעולים מזה הצד, א"כ יבוקש להם תכלית אף שיהיו קדומים, כי הסבה שלא יבקש תכלית להשם יתעלה לא היה בעבור היותו קדמון אלא בעבור שלא היה פעול כמ"ש הרב. ואפשר שנאמר שבאור הרב הוא על זה התואר, דבר מוסכם הוא שהש"י אינו פעול, וכל מי שאינו פעול לא יבוקש לו תכלית, אבל העולם אם שהוא עלול מהבורא לא יצא מהכח אל הפעל וכל מה שאינו יוצא מהכח אל הפעל לא יבוקש לו תכלית, אבל השמים לא יצאו מהכח אל הפעל אם כן אינם פעולים א"כ לא יבוקש להם תכלית, ולא ג"כ למיני הצמחים והב"ח. אבל יראה שזה הביאור בלתי נאות, כי השי"ת לפי דעת הפילוסופים הוא פועל העולם מצד שהוא עלה עם שאינו יוצא מהכח אל הפעל, והיות הדבר פעול יובן על שני מינים, על שהוא עלול או על מה שהוא נמצא אחר ההעדר וימצא ביציאה מהכח אל הפעל, והשי"ת אינו פועל באחד משני פנים, אם כן לא יבוקש לו תכלית, אבל העולם הוא עלול מהשי"ת א"כ יבוקש לו תכלית. והנראה אלי אחר העיון הנמרץ בזה הספק כי ביאור הרב הוא ע"ז התואר, השי"ת למה שלא יצטרך אל פועל אינו פעול ואינו עלול לדבר כלל אם כן בטלה מעליו בקשת התכלית, ואם מהבורא בטלה בקשת התכלית הדברים הקדומים המתחייבין ממנו בחיוב ג"כ בטלו מעליהם בקשת התכלית. והמשל בזה כי

אם מהיסודות בטלה מהם בקשת תכלית, מהאיכות השניות והשלישיות הנמשכות מהם בטלה מהם בקשת התכלית למה שיחוייב שהדברים מחוייבים בהכרח ממציאות הסבה, ולכן אם נאמר שהשם יתעלה הוא מחוייב המציאות והמציאות נתחייב ממנו חיוב הכרחי, אבל הדברים הקדומים כמו אישי השמים ומיני הצמחים והב"ח נמשכים ממנו חיוב הכרחי אם כן לא יבוקש להם שום תכלית:

אמר שם טוב אם שהעולם נתחייב אצל הפילוסופים כחיוב האור מן השמש כי הוא חיוב תמידי אבל אינו חיוב הכרחי, כי אם השם מצד שהוא סדור הנמצאות ויושרם אם רצה שהנמצאות לא יתחייבו ממנו בעבור סבה מהסבות, העולם לא היה מתחייב ממנו, ואף שחכמתו גזרה חיוב העולם וחכמתו היא קדומה אינו מחוייב שימצא העולם מן הצד אשר אמרנו, ולכן כבר ראוי שיבוקש תכלית ויאמר למה גזרה חכמתו שיהיה העולם בזה התואר אם כן תתבטל בקשת התכלית מהשם יתברך ולא תתבטל בקשת התכלית מהעולם אף שיהיה קדום. והתשובה בזה כי אין ראוי לבקש תכלית לעולם שיהיה חוץ מרצון השם ית' ומאשר גזר חכמתו, כמו שיאמר אומר שהשי"ת ברא מין האדם בעבור דבר יוצא מעצמו והוא שיעבדהו ויאמר מה תכלית לו להש"י שיעבדהו ולא נשאר אלא שנאמר כי התכלית הוא כי כן גזרה חכמתו ולא עשאו בעבור העבודה לו א"כ תתבטל התכלית, ולזה אמר הרב כי לפי דעת הקדמות לא יבוקש התכלית לדברים שיהיה דבר יוצא חוץ מהפעל האלהי אלא היותו רצונו כך או כן גזרה חכמתו וזה באר הרב לפנים ביאור מבואר והתבאר מזה שחלקי העולם לא יבוקשו תכלית אחרונה אחר שהדברים נתחייבו חיוב הכרחי מצד החכמה העליונה ואין להם שום תכלית זולת רצון הש"י, אם כן יתבטל בקשת התכלית האחרון לעולם ולא לחלק מחלקיו. עוד אמר הרב שאע"פ שהחכמה הטבעית תחקור על תכלית כל נמצא טבעי אבל אינה התכלית האחרונה אשר דברנו בזה הפרק. והרצון בו ואם יאמר אומר איך נאמר שלפי דעת אריסט"ו תתבטל שאלת התכלית כי כבר נראה שהחכמה טבעית תחקור על תכלית כל נמצא טבעי, יאמר בתשובת זה כי איננה התכלית האחרונה אשר דברנו בה בזה הפרק, והרצון בזה כי כבר אמרנו כי מהתכליות מהם תכליות ראשונים ומהם אחרונים, והמשל בזה כי האדם מצד שהוא אדם יש לו חלקים ואלו החלקים הם קצתם בעבור קצתם, כל החלקים הם בעבור הכל והכל ראוי לו שיהיה לו תכלית ישתתפו בו כל החלקים, וכן חלקי העולם מצד שהם חלקים הם הכרחיים במציאות הכל, ראוי שנבקש לו תכלית אם ימצא, והנה חשבו השלמים ונבוכו בבקשת תכלית הכל, כי בבקשת תכלית חלקי בלתי משותף, החכמה הטבעית כבר חקר עליו, וזהו מה שאמר כי אף שהחכמה טבעית

תחקור על תכלית כל נמצא טבעי אינו התכלית האחרון המשותף לכל החלקים, והנה הוא בחכמה הטבעית שא"א לכל נמצא טבעי אלא שיהיה לו תכלית אחת וזו היא הסבה תכליתית והיא היותר נכבדת שבסבות הארבע, תתעלם ברוב המינים, ואריסט"ו אומר תמיד בפירוש שהטבע לא יעשה דבר לבטלה, ר"ל כל פעל טבעי א"א מבלי תכלית אחת כי האברים מתדמי החלקים הם בעבור הכלים והויית הכלים בעבור קבלת הנפש כי הוא שלימות ראשון לגשם טבעי כליי והנפש בגשם בעבור הפעל הנמשך ממנו אם כן כל פעול אי אפשר מבלי פעול אחר, וכבר ביאר אריסט"ו שהצמחים נבראו בעבור הב"ח וכן ביאר בקצת הנמצאות שזה מפני זה וכ"ש באיברי הב"ח, וכ"כ הוא מבואר שיש לכל נמצא טבעי תכלית עד שהיא תלקח התחלת מופת אשר יש בכאן התחלה שכלית, וז"א ודע שמציאות זאת התכלית בענינים הטבעיים הביאו הפילוסופים בהכרח להאמין התחלה אחרת זולת הטבע אשר יקרא אריסט"ו התחלה שכלית או אלהית, כי א"א שנאמר שהויית הצמח וכ"ש הב"ח הנכבד שיהיה בעבור הטבע מבלי שימצא דבר שישכיל התכלית, כמו שאי אפשר שנאמר שהויית הבית תהיה מהויית כלי האומן מבלי שימצא שם האומן, ושהאש יבשל הבשר בקדרה מבלי שימצא שם מי שיבשלה, כי אלו הדברים נראה שיפסידו יותר משיהוו, וכמו שאמר דוד אודך על כי נוראות נפלאתי וכו' ואמר אשר עושיתי בסתר רוקמתי וכו', ואמר כי אתה קנית וכו', ואמר גלמי ראו עיניך וכו', אשר בעבור זה יראה בין לפילוסופים בין לחכמים התוריים להאמין שיש התחלה אחרת זולת הטבע. עוד אמר ודע כי הגדולה שבראיות בחדוש העולם למי שמודה על האמת הוא מה שיעמוד על המופת בנמצאות הטבעיות כי לכל דבר מהם תכלית אחר, והנה מבואר התכלית בכל הדברים ושכל הדברים יהיה זה מפני זה והיא ראיה על כוונת מכוון, ולא יצוייר כוונה רק עם התחדשות מחדש, ולמה שהאריך הרב בזה בחלק השני כי תנועות השמים והיותם שהם לתכלית הם וכל צבאם ואין בהם דבר לבטלה יורה על שהם נעשו בכוונה, וכבר התבאר שמה שנעשה בכוונה אי אפשר שיהיה אלא עם התחדשות מחדש, ויבא הדבר כן, מציאות התכלית בדברים הטבעים יורה לנו שני דברים נכבדים, האחד שיש בכאן התחלה שכלית פועל הדברים בכוונה, ואחד שלא היו נמצאים בתמידות:

עוד אמר הרב ואשוב אל כוונת הפרק, וזה כלו הוא התכלית הראשון כי תכלית כל אישי המינים שימצא בהם צורת המין, ואמנם מציאות תכלית אחרונה לכל מין חשב כל מדבר בטבע שאי אפשר מבלעדה, וזה כי אי אפשר לומר שהחלקים יש להם תכלית והכל אינו בעבור התכלית, אמנם ידיעת תכלית כל מין ומין הוא דבר כבד מאד אף

שהם חלקים, כי החלקים הוא מבואר התכלית בהם יותר מהכל, וכ"ש תכלית המציאות בכללו. ואשר יראה מדברי אריסט"ו שהתכלית האחרונה אצלו לאלו המינים היא התמדת ההויה וההפסד אשר אי אפשר מבלעדיהם, כי למה שהיה החמר מעורב בהם היה מחוייב ההפסד, אם כן תכלית הויית המינים, שיתהווה מזה החמר תכלית מה שאפשר להתהוות ממנו, כי הכוונה האחרונה הוא הגיע השלימות, ומבואר שהשלם שאפשר שיתהווה מציאותו מזה החמר הוא האדם והוא סוף אלו המורכבות והשלם שבהם, עד אם יאמר כי כל הנמצאות מתחת הגלגל הם בעבורו יהיה אמת מזה הצד, רצונו להיות תנועת המשתנה מפני ההוייה להגיע אל השלם שאפשר להיות, אם כן נתבאר מה שנאמר שהטבע לא יפעל לבטלה, וכל נמצא טבעי יש לו תכלית, ותכלית הצמחים שנבראו בעבור הב"ח, ותכלית כל איש ואיש שיעשה איש כמוהו, אם כן תכלית הויית האיש שיהיו המינים קיימים, ואמנם תכלית כל מין ומין הוא התמדת הוייה והפסד אשר אי אפשר מבלעדיהם, בעבור שיתהוה היותר שלם שאפשר להתהווה מזה החמר, ומבואר שהיותר נכבד שיתהוה מזה החמר הוא האדם אשר יש בו הצורה השכלית אשר בו יתדמה זה העולם המוחש לעולם המושכל:

עוד אמר לא יתחייב לאריסט"ו שישאל מה תכלית מציאות האדם לפי דעתו בקדמות וכו', והרצון בזה כי אחר הגעה למה נמצא המין לא נאמר עוד אלא שהוא התמדת זאת הצורה בהמשך הויה והפסד, יחוייב שלא ימצא בכאן תכלית אחר זולת זה, ואם כן תכלית המשך הוויה והפסד לכל המינים לא ימצא, אלא כי בכאן נפסק השאלה. ואם יאמר אומר כי אם יהיה הדבר כן שתפסק השאלה ושאין תכלית לכל המינים אלא ההמשך והנצחיות, נאמר ומה תכלית ההמשך והנצחיות ולא ימצא דבר שיש לו תכלית, אם כן יהיה מציאות כל המינים לבטלה ומציאות הכל לבטלה, ויבא הדבר כן, שאלת תכלית למציאות בכללו לא ימצא, ואם לא ימצא יהיה לבטלה אם כן יהיה העולם בכללו לבטלה, ויהיה מה שקודם התכלית לבטלה ולא ימצא בכאן דבר שיהיה בעבור דבר אחר, שהתכלית האחרון לא ימצא, עוד יסופק שנית כבר ביאר הרב בחלק ראשון שהשי"ת הוא תכלית התכליות ואמר כי השי"ת הוא סבה תכליתית ובו תפסק השאלה בהם מהו התכלית האחרון לכל דבר ודבר. והנה אריסט"ו ביאר באות הלמ"ד כי השם ית' הוא תכלית הנמצאות כלם, וביאר גם כן כי אם הסבה תכליתית לא תמצא הסבות האחרות לא ימצאו, ומי שמכחיש הסבה התכליתית יכחיש השכל, וא"כ איך יאמר הרב שאין תכלית למציאות לא כפי דעת הקדמות לא כפי דעת החדוש. והתשובה בזה כי אין ספק שיש לחלקי העולם סבה תכליתית וזה נגלה ומבוארת, ואם יש לחלקי העולם סבה

תכליתית יחוייב שיהיה לכל סבה תכליתית, כי דבר בלתי נכון יהיה שנאמר שהחלקים יהיה להם תכלית ולכל לא ימצא תכלית, אבל כוונת הרב לומר שאין לעולם תכלית שיהיה זולת ממציא העולם, ואינו דומה מציאות העולם למציאות הדברים מהמלאכה, כי מציאות הדברים מהאומן ומן המלאכות הוא זולת האומן וזולת הדבר הנמצא, כי הבית אשר יעשה האומן הוא לתכלית זולתו ר"ל זולת האומן וזולת הדבר הנמצא שהוא הבית, אבל העולם בין שיהיה מחודש או קדמון השם יתעלה הוא עלתו והוא המציאו למציאותו אינו לתכלית אחר, אבל נמצא העולם על תואר שנמצא למה שנמצאו חלקי העולם כלו בציורו יתעלה, ותכלית מציאותו שידמה העולם המושכל והמוחש כפי מה שהוא מצוייר בציורו יתעלה, כי תכלית האדם עד"מ הוא נמצא בציור השם יתעלה מציאות מין אחד שיהיה מורכב מחמר וצורה, וזאת הצורה היא צורה שכלית ומשכלת, אם כן מציאות זה האדם בזה החמר משכיל בפעל תכליתו הוא שידמה אל האדם המצוייר בשם ית', וזהו תכלית כל מין ומין, והנה נבאר שזה דעת הרב (בעתיד) בזה הפרק ובזה יסולקו כל הספקות. ונשוב למה שהיינו בביאור זה הפרק. אמנם לפי דעתנו בחדוש העולם בכללו אחרי ההעדר יש חושבים שזאת השאלה מחוייבת, כי אחרי שהשם ית' פעל זה העולם בכוונה וכל כוונה היא לשום תכלית ר"ל שנתהוה העולם אחר שלא היה ולא נתחדש ממנו בחיוב יחוייב שיהיה לתכלית, כי כל פועל בכוונה אי אפשר לדבר ההוא מבלי תכלית. ואמרו שכוונת זה העולם הוא האדם כי הוא תכלית המציאות כלו, וכי מין האדם נברא לעבודת השם יתעלה, ושכל מה שנעשה מהעליונים והתחתונים לא נמצאו אלא לתועלתו, ושהגלגלים עם שהם נצחיים אינם סובבים רק לתועלתו וכל שכן שאר מיני הב"ח והצמחים, וכן גזרה חכמתו והיא האמת, אם כן תבטל שאלת התכלית אפילו לדעת החדוש, ואם היה הדבר כן תתחייב לו הרחקה להמצא כל מה שזולת האדם ללא תכלית כלל, כי אחר שנאמין שהשם יתעלה ברא את העולם והוא מהעדר ויכול עליו כ"ש שהוא יכול להמציא האדם מבלי זה העולם ויהיה הכל לבטלה כל מה שנמצא מבלעדיו, ולכן יחוייב שיאמין האדם שהנמצאות כלם אינם נמצאות מפני האדם אבל יהיה גם כן מכוונת שאר הנמצאות כלם מכוונים מעצמם לא מפני דבר אחר, ותתבטל גם כן שאלת התכלית גם כן בכל מיני הנמצאות אפילו לפי דעתנו בחדוש העולם, שאנחנו נאמר שהשם המציא כל חלקי העולם ברצונו ואחר שכלם שבים אל רצונו בטלה מהם שאלת התכלית, ואלו הנמצאים מהם מכוונים לעצמם ומהם מפני דבר אחר והוא מכוון לעצמו, כ"ש כי האדם א"א שנמצא בזה המציאות מזולת שימצאו צמחים וב"ח הקדים אותם. וכבר נאמר זה הדעת גם כן בספרי הנבואה

אמר כל פעל ה' למענהו, כי הקדים כל מה שראוי להקדים לכל נמצא ונמצא, ואם הוא שב אל הפועל יהיה פירוש למען עצמו יתעלה והרצון בו כדי שידמה הנמצא המושכל למוחש אל ציורו ית' אשר הוא ציור כל הנמצאות, אם כן אין שם תכליות זולת עצמו והוא ציורו ישתבח אשר תכלית כל נמצא שידמה לאותו הציור המשובח, ויהיה אמרו כל פעל ה' למענהו כאמרו כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, הוא מה שביארתי לך שיש נמצאות א"א מציאותם אלא אחר מציאות דבר אחר, אמר אני יצרתיו הדבר ההוא הראשון אשר א"א מבלי החדוש בחמר ד"מ לכל בעל חמר, אח"כ עשיתיו בדבר ההוא הקודם או אחריו מה שהיה כוונתי להמציא, ואין שם אלא רצון לבד אם כן תבטל שאלת התכלית מהמציאות כלו, וכשתתבונן בספר ההוא המיישיר אל הנכונה והיא תורת מרע"ה, ולזה נקרא תורה, יתבאר לך הענין הזה אשר אנחנו סובבים סביביו, והוא שכל נמצא כיון בו הנמצא ההוא מבלתי שימצא דבר בעבור דבר אחר, והוא שלא ביאר כלל בדבר מהם שהוא בעבור דבר אחר אלא כל חלק וחלק מחלקי העולם שהוא המציאו, ושמציאותו היה נאות לכוונה. ר"ל שתכלית מציאותו שיהיה זה הדבר קיים ונצחי מתמיד כמו שהוא בציורו ית', וזהו ענין אמרו וירא אלהים כי טוב, כי אתה ידעת מה שביארנוהו באמרם דברה תורה כלשון בני אדם, והטוב אצלנו נאמר למה שיאות לכוונתנו והטוב במעשה בראשית יאמר למה שיאות לכוונת השם יתעלה, וכוונתו הוא רצונו, ורצונו הוא ציורו בדעתו וחכמתו ע"ז, ועל הכל אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, כלומר התחדש כל מתחדש נאות לכוונה ולא יפסק ולא יפסד כלל, והוא אמרו כי פעמים יהיה הדבר טוב ונאות לכוונתנו לעתו ואח"כ תכזב בו הכוונה, והוא הגיד על כל מה שנעשה נאות לכונתו ולא סרו הדברים מהמשך כפי מה שכיון בהם. כי הכוונה בהם שימצא העולם המושכל והמוחש דומה לציורו ישתבח, ושיהיו הדברים נצחיים ותמידיים כפי מה שהוא יתעלה נצחי תמיד וציורו המשובח ג"כ, ונמצאו הדברים מהם נצחיים באיש ומהם נצחיים במין כפי מה שאפשר שיקבלו מהנצחיות והטוב, וא"כ בין לדעת החדוש בין לדעת הקדמות כל נמצא מכל מין ומין כיון בו עצם הנמצא ההוא ושיהיה נצחי ותמידי, ותכליתו שידמה אל הציור הנכבד אשר בציורו ישתבח, עוד אמר הנה ביאר זה אריסט"ו שהצמח אמנם נמצא בעבור הב"ח אחר שאי אפשר להם מבלי מזון, ואין ראוי לחשוב שהכוכבים ככה אחר שאיפשר להחיות מבלי אור, כי אם היה הדבר כן היה הדבר הנכבד בעבור הפחות, אבל כמו שביארנו הוא ספור בתועלת המגיע מהם ואין ראוי לחשוב מפני זה שהעליון בעבור התחתון, כי מהטוב שישפע ממנו טוב והטוב ההוא המושפע ממנו שיגיע לנצח מבלתי שיהיה

המשפיע בעבור הנשפע, כמו שאמר הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה, ועבדיו הם המלאכים כמו שאמר אליפז הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו, ואמרו על המלאכים הן בעבדיו לא יאמין ענינו שאין חזק המציאות להם אחר שהם עשויים לפי דעתנו, וגם לדעת האומרים בקדמות הם עלולים, א"כ חלקם במציאות אינו חזק בערך אליו אשר הוא מחוייב המציאות לגמרי, ואמרו אף כי נתעב ונאלח הוא כאמרו אף שוכני בתי חמר, כאלו אמר אף הנתעב והנאלח אשר העוות והעולה נמצא בו ומתערב ומתפשט בכל חלקיו. ר"ל התפשטות ההעדר. כן צריך שיאמין שהאדם כשידע עצמו ולא יתעה בו ויבין כל נמצא כפי מה שהוא ינוח ולא יתבלבלו מחשבותיו ויחשוב שהוא תכלית המציאות ושהכל בעבורו, וכשיבואו עליו רעות וצרות יחשוב שהכל היה לבטלה ושהכל הבל הבלים, כמו שיחשבו הפתאים וחסרי הדעת לבקש תכלית אחד למה שאין לו התכלית ההוא, או לבקש תכלית למה שאין לו תכלית, כי יחשוב אדם כי כל הנמצאים נעשים בעבורו, ואין הדבר כן כי האדם אינו תכלית המציאות, אבל כל הנמצא כיון בו שיהיה נמצא ואין לכל הנמצאים שום תכלית משותף אלא תכלית מציאותו הוא שיהיה נמצא כפי הרצון האלהי, ואם תרצה אמור בחכמה האלהית:

אמר שם טוב ראיתי להעיר על ענין התכלית ענין שהוא מבואר בעצמו ואם נעלם מהרבה מחכמים, ותמהתי בתכלית הפלא מהרב איך לא העיר עליו. כבר ידעת שהעולם כלו כאיש אחד, וכבר האריך הרב בזה פרק ע"א חלק א', ואין ספק כי אם נמצא איש אחד ולא ימצא זולתו כי לא יבוקש לו תכלית אלא מציאות האיש בלבד, וכן הענין בעולם בכללו, כי אין לו שום תכלית אלא המציאות בלבד, וזה הענין מבואר כפי דעת הקדמות, כי אם איש אחד היה קדמון לא ידרש לו סבה תכליתית, ואף כי אפשר שנאמר מה תכלית מציאות הלב והמוח והכבד, והרצון בזה כי אף שיהיו קדומים לא היו מהטבע ונמצאו מבלי תכלית, אף שלא קדמם ההעדר, ואלו החלקים יצטרכו למציאות האדם והאדם הוא נמצא בעבור שמציאותו טוב יותר מלא מציאותו, ואחר זה אפשר שידרש סבה תכליתית בחלקי העולם אף שיהיו קדומים כמו הכל, למה שכל החלקים יש להם ערך קצתם לקצתם והם בעבור הכל, וזה נעלם ממי שחשבו שהעולם קדמון כי אין לשאול לחלקים סבה תכליתית כמו לכל, כי אחר שהדברים הנמצאים יש להם סדור קצתם אל קצתם ראוי שנאמר ונשאל למה יתנועע זה הגלגל מן המזרח למערב וזה יתנועע בהפך, ולמה זה מהיר בתנועתו וזה מאחר התנועה, ולמה היו בזה הגלגל כוכבים רבים ובזה הגלגל כוכב אחד אף שיהיו אלו הדברים קדומים, ואולם כשיהיה העולם מחודש כפי

דעתנו יראה שהתכלית יבוקש אחר שנתהוה אחר שלא היה, ובזה צדק הרב שנאמר שאין לו שום תכלית אלא רצונו או חכמתו:

פרק יד

ממה שצריך ג"כ שיתבונן בו האדם עד שידע מעלת נפשו ולא יטעה, אחר שביטל הרב שלא יבוקש תכלית זה המציאות ואין האדם תכלית המציאות, כבר יחשוב האדם שהאדם גדול המעשה והשיעור אף שלא יהיו הדברים בעבורו, ולכן הביא הרב בזה הפרק לבאר שאין ראוי לחשוב שהאדם הוא יותר נכבד מכל הנמצאים אף שלא יהיה בעבורו, ומזה יתחייב גם כן שאין ראוי לחשוב שאלו הגשמים האלהיים ר"ל הגלגלים והשכלים הנבדלים שהם בעבור האדם, וכשיסתכל האדם רוחק המבהיל מאלו הגרמים ידע האדם ערכו והוא מעט. והוא אמרו הלא אלוה גובה שמים וראה ראש כוכבים כי רמו, ר"ל אם תרצה לדעת השגחתך בעולם איך היה עמו ראה גובה שמים וממנו תלמד ראיה על רוחק השגת השם אשר הוא מניעו ומיוחס לו, כי אחר שאנחנו ברוחק מזה הגשם על זאת ההפלגה הגדולה והוא נבדל ממנו במקום, אחר שאנחנו בתכלית השפלות והוא בתכלית הגובה, ונעלם ממנו עצמות הגלגלים כי לא נדע מהם דבר אלא על צד השלילה, שחמרו אינו כמו זו החמר ולא צורתו כמו זאת הצורה, ושהוא לא כבד ולא קל ואינו מקבל לא צמיחה ולא חסרון ולא אחד משאר השנויים אלא השנוי המקומי, וג"כ נעלם ממנו רוב פעולותיו ר"ל שהשארת הפעולים הגרמים השמימיים נעלם ממנו. ואם הגלגל רחוק ממנו בתכלית ונעלם עצמותו ממנו ולא נשיג פעולותיו, כ"ש שיהיה השם יתעלה רחוק ממנו ונעלם עצמותו ושלא נשיג איך יפעל אחר שהוא יתעלה אינו גשם. ואפילו אם יהיה העולם מחודש כמו שהוא האמת קשה הוא לצייר שיהיו הגלגלים בעבור האדם כי איך יהיה אפשר שבבריות הנפלאות העצומות הגדולות שנבראו בעבור הבריה הקטנה והוא האדם, והוא אמרו והסתכל אלו הנמצאות הגשמיות וכו', ואיך ידמה אחד ממנו שהם בעבורו ושהם כלים לו, זה הענין הקש הגשמים כל שכן כשתעיין מציאות השכלים:

ויש לשאול על דעת הפילוסופים בזה הענין וכו'. ר"ל אנחנו מאמיני החדוש שנחשוב שהגלגלים בעבור האדם נשאל על הפילוסופים בזאת הראיה שהביאו עליה שמחמת עוצם גודל הגלגל א"א שיהיה בעבור האדם הפחות וכן יהיה תכלית הגלגלים המשך הוייה והפסד מציאות מין האדם כאשר נאמר כבר שיהיה מין האדם תכלית המציאות לא איש אחד מאישיו. סוף דבר זאת השאלה יעזר בה במה שנאמינהו מחידוש העולם, והרצון בזה כי זאת השאלה שעשינו על הראיה שהביא הפילוסוף שגשמי הגלגלים

גדולים ועצומים, ולכן אין הגלגלים בעבור האדם ואמרנו כי כבר איפשר שיהיו גשמים גדולים בעבור הקטנים כמו ככרי ברזל למחטים, הנה השאלה בנויה על אמונת חדוש שאז מן הקל שיאמר שהגלגלים הם בעבור האדם מצד רצונו, אבל לפי אמונת הקדמות הנה תכלית כל צורה במין ההוא, וכמו שביארנו בפרק שלפני זה:

אמר שם טוב אין ספק כי הנצחי באיש הוא יותר נכבד מהנצחי במין, כי הנצחי במין הוא תקון החסרון אשר יקרה לדברים ההוים ונפסדים, ואם נניח שכלל האישים הנמצאים עתה יהיו נצחיים וקיימים לעולם, א"א שנאמר שהגלגלים יהיו בעבור אלו כי יהיה הגדול בעבור הקטן והמעולה בעבור הפחות, ואם יאמר אומר שנפשות הצדיקים הם בב"ת ואינו נמנע שיהיה המעולה והגדול בעבור נפשות רבות והם בב"ת, א"כ תתבטל הספק. התשובה בזה כי נפשות הצדיקים כבר יתבאר שהם ענפים מהנפש הכוללת שהוא השכל הפועל ואיך יהיה השרש בעבור הענף, והבן זה כי בזה יסולק הספק מהנפשות, והנה גשמי המינים הם חלקים מהיסודות אשר היסודות חלק קטן מהעולם העליון ואיך יהיה הגשם הגדול העצום בעבור קטן השעור, כי אם ימצאו אישים שלא יהיו גופותיהם מהיסודות אלא מדברים אחרים היה אפשר שנאמר שיהיה הגדול בעבור קטן השעור, אבל כשיונח על זה התואר שקר שיהיה הגדול בעבור הקטן והמעולה בעבור הפחות:

עוד אמר הרב רוב כוונתי בזה הפרק היה זה הענין, ר"ל שאפילו עם אמונת החדוש אין ראוי שיהיו הגלגלים בעבור מין האדם:

פרק טו

לנמנע טבע קיים אינו מפעולת פועל, כבר ידעת מ"ש הרב כי אי אפשר שיהיה בעל בשר ועצמות שלא יקבל הפסד ולא כאב ולא אחד ממשיגי החמר שזהו לקבץ בין שני הפכים ולא ישוער. ורצה בזה הפרק לבאר כי הקבוץ בין שני הפכים הוא נמנע לכל הדעות, ולכן יחוייב שיקרו לצדיק רעות רבות מבלתי שיתואר השם בעול כלל ולומר עליו שהוא בלתי משגיח, וזהו מה שהתחיל ואמר לנמנע טבע קיים, והרצון בו כי אף שלא יהיה האדם תמידי המציאות ראוי שיעשנו השם באופן שלא יהיה נפסד או באופן שלא יחול עליו צרות כמו שיקרו לו, ואמר בתשובת זה כי זה מהנמנע ולא יתואר ה' ביכולת עליו, אחר שגזרה מוסכמת מכל החכמים כי לנמנע טבע קיים מפני זה לא יתואר השם ביכולת עליו ואינו מפעולת פועל ואי אפשר השתנותו, ואין חולק על זה אחד מבעלי העיון כלל, ולא יסכל זה אלא מי שלא יבין המושכלות, והם כמו שאמר הרב בתחילת הספר כי לא ירחיק הסכל הנמהר הערום מטבעי הנמצאות הנמנעות. ואמנם מקום המחלוקת הוא בין בעלי העיון הוא אל מין אחד מהמדומות. ר"ל כשנדמה הענין בדמיוננו אם אפשר

מציאותו או נמנע, שקצת בני אדם יאמרו שהוא אפשר מציאותו וקצתם יאמרו שהוא נמנע. וכן מציאות דבר מוגשם לא מחמר כלל, ר"ל בריאת גשם מן האין במוחלט הוא מכת האפשר לנו המאמינים תורת מרע"ה ואברהם אבינו ע"ה, ולפי הפילוסופים הוא דבר נמנע, וכבר ימצאו קצת נמנעות ולא ישער אדם היותו נמנע, וזה אמרו שהמציא מרובע שאלכסונו כצלעו הוא מצד הנמנע, ומי שיסכל חכמת הלמודית לא יצייר היותו נמנע אבל יחשב היותו אפשר למיעוט ידיעתו, וכן הענין בהרבה מהדברים אשר יחשבו ההמון אפשר למיעוט ידיעתם והם נמנעים, והבן זה:

או יש שם דבר שיסגור זה השער וישמרהו עד שיגזור האדם ויפסק שזה נמנע. הרצון בו אם כל דבר מענין שיציירהו אחר שהוא מצוייר יאמר שהוא איפשר, כמו שיאמרו המדברים כי כל מצוייר איפשר, ואם יצייר אדם שיהיה חציו אדם וחציו ב"ח איפשר שיהיה, אחר שהוא מצוייר בדמיון, או לא, כי אף שיהיה הדבר מצוייר לא יחייב שיהיה איפשר, ויאמר אחר שהוא נמנע לפי טבע הענין כי אין הדבר נמשך אחר הציור, או לא יוכל לומר האדם שהוא אפשר ולא שהוא נמנע אבל השער סגור:

ואם בחינת זה הענין ומצרפו לכח המדמה או בשכל. הרצון בו כי הדמיון הוא השופט על האפשר שהוא אפשר ועל הנמנע שהוא נמנע, או השכל הוא השופט באלו הדברים, והאמת כי השופט האמתי הוא השכל לא הכח המדמה כי רבים מהדברים ישפוט הדמיון שהם נמנעים, ישפוט שהרקות נמצא והאמת כי אין בכאן רקות וכי יש בכאן נמצא אין רמז אל צדו, ובאי זה דבר יובדלו בין המדמה והמושכל, שפעמים שיחלוק אדם על חברו או תחלוק עליו נפשו בענין אחד שהוא איפשרי אצלו בטבעו ויאמר החולק זה האיפשר הוא מפעל הדמיון לא בבחינת השכל, אי זה יהיה שופט בין ב' אלו המריבים אחר שכל אחד חולק על חבירו וכל אחד קרוב לעצמו, והאמת כי השופט הוא השכל לא הדמיון כי הוא אשר יבדיל העצמים והמקרים והוא אשר יבחין הדברים על אמתם, וראוי ג"כ לדעת מה הדבר אשר יבדיל בין כח המדמה והשכל ואם הוא דבר לשניהם יחד או בשכל עצמו מבדיל בין המושכל והמדומה, והאמת כי אין שופט ביניהם אלא השכל, ואמר הרב כי כל אלו החקירות צריך לחקור קודם שיגזור אדם אם הדבר איפשר או נמנע:

הנה נתבאר מזה שעל כל אחד מהדעות יש שם דברים נמנעים ושמציאותם מן השקר ולא יתואר השם ביכולת עליהם אחר שהוא מטבע הנמנע אינו ביכולת השם, ואם היה ביכולת השם היה יחוייב שיהיה הנמנע איפשר ויתהפכו הטבעים, ואין ליאות מהשם אחר שהיה הדבר נמנע ולא ממיעוט יכולת בהיותו בלתי משנה אותם א"כ הם שוקדות

על טבעם אינם מפעולות פועל, ולכן היו הדברים מתמידים בזה המציאות ויקרה לצדיק כפי חמרו רעות רבות והשם יתעלה לא יוכל לשנות מה שהוא נמנע ואינו ליאות בחוקו כמו שחשבו הפתאים. הנה כבר התבאר שמקום המחלוקת הוא בדברים שיונחו מאי זה משתי הכתות ההם מכת הנמנע ומכת האפשר. ואמר והבן זה לרמוז על שאין ליאות אם הגיעו לצדיק רעות כפי חמרו ולא מעוט יכולת, וירמוז ג"כ כי הכל מסכימים כי לנמנע טבע קיים, ואם יתחלפו אי זהו נמנע ואי זהו איפשר, וכי רבים מהאפשריים כפי הדמיון הם נמנעים, וכן הדבר בהפך ושהמבחין אלו הדברים והגוזר אי זהו נמנע ואי זהו מחוייב ואי זהו איפשר, ראוי הוא שיהיה הבעל שכל לא הסכל הנמהר, וגם הקדים זה הפרק למה שהוא הקדמה לפרקים הבאים אחר זה, ובפרט אל הפרק הנמשך אחר זה אשר אמר כי דברו הפילוסופים סרה גדולה, לרמוז כי לפי דעתם לא דברו סרה אחר כי לנמנע טבע קיים, והבן זה:

פרק טז

דברו הפילוסופים על השם בידיעתו בכל אשר זולתו סרה גדולה מאד וכשלו כשלון אין תקומה בהם ולא למי שנמשך אחריהם ויקבל מאמריהם ויסבור מה שיסברו הם בדעת הבורא, ואמר הרב שיגיד הספקות והשבושים אשר הביאום לדבר סרה בענין ההוא ויביא דעת התורה ואיך תחלוק עליהם בדעותם הרעות המגונות התורה האלהית, ורוב מה שהביאם אל הענין ההוא כו', אלא שהוא יעזבם וישכחם על צד היותם נבזים ושפלים או על צד קנאה ולזה לא יחנהו הטוב ההוא, ואמנם שיהיה יודע הדברים ויסדרם בסדור טוב אנחנו נמצאם בלתי מסודרים ולא מחוייבים להקש כי ארץ נתנה ביד רשע להרע ולאבד אלף אלפים צדיקים, א"כ לא ישאר אלא שהוא יודע הדברים ולא יסדרם מצד היותם נבזים ושפלים או מצד הקנאה, וב' אלו מדות רעות או מצד שהיא לואה חלילה לאל מכל אלו, אם כן לא נשאר אלא היותו בלתי יודע אותם בשום צד ולא בשום סבה. וזהו אשר הביאם תחילה לדבר הסרה הגדולה הזאת לומר שהשם יתעלה אינו יודע מכל הנעשה דבר בארץ, הפך הנאמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, ואמר הרב שהגדולה שבראיות אשר הביאה לפילוסופים לומר שהש"י לא ידע באלו האישים אשר בכאן, הוא מעוט הסדר הנמצא בם, ואם היה נמצא בם סדר היו אומרים שהש"י ידע הדברים וישגיח בהם, אם כן כשיסולק זה הספק יחוייב שנאמר שהשם יתעלה יודע ומשגיח באלו הדברים. והנה הביאם לאלו החכמים לומר שהשם לא ידע הדברים למה שהיה בלתי נאות שיאמרו שידעם והוא לואה מלסדרם, ולכן גזרו שהוא לא ידע הדברים, ולא ראו שיותר רע הוא לומר ויותר מגונה שהש"י יסכל כל הדברים הנעשים

תחת גלגל הירח, מבלתי שנאמר שיש שם עזיבה ושכחה לפניו, ויהיה כל מה שנמצא בזה העולם התחתון נסתר ממנו להשיגו, והנה אלו הפילוסופים העידו לנו ואמרו שאין ראוי לבחון המציאות בענינים פרטיים מבני אדם, כי הרעות המגיעות להם הוא מהכרח החמר ואין בזה עול לשם ית' כלל, והם העידו לנו כל זה, והם הביאו ראיה על שהש"י בלתי משגיח, למוצאם שהחסידים מגיע עליהם רעות רבות וצרות ולרשעים מגיעים אליהם טובות הרבה כי זה יהיה מצד החמר וכאשר גזרו בזאת הפנה הסותרת לכל פנה הטובה המבערת הוד כל דעת אמתי, התחילו אחר כך להסיר גנותה מצד שאלו הדברים נמנעים בחק השם, ואחר שהוא נמנע ולא יתואר בבלתי יכולת ולא בליאות לא דברו סרה, והביאו טענה לזה ואמרו הש"י אי אפשר שידע אלו האישים למה שאלו דברים חלקיים ופרטיים וחמריים וגשמיים והגשמי לא יודע אלא בחוש והשם לא ישיג בחוש א"כ השם אינו יודע אלו הדברים, ומהם אמרו שהחלקים אין להם תכלית והידיעה היא עיון מקיף וכולל ומה שאין תכלית לו לא יוקף, אם כן הש"י לא ידע אלו האישים. עוד טענה שלישית, הדברים האלו הם משתנים ומה שהוא משתנה יחוייב שידיעתו יהיה משתנה והש"י אינו משתנה אם כן לא ידע אלו הדברים אשר בכאן. טענה ד' אנחנו המחזיקים בתורה סוברים שהש"י יודע הדברים קודם היותם, ואם היה הדבר כן יתלה ידיעתו בהעדר הגמור, אם כן יתחייב שלא ידעם קודם היותם, והיות ידיעת הדבר בכח דבר אחד וידיעת היותו בפעל דבר אחר, וכבר הפליגו לחשוב רע עד שיאמרו קצתם שהוא יודע המינים לא האישים, ואמרו קצת כי אינו יודע זולת עצמו בשום צד, כדי שלא יהיה רבוי ידיעות כפי מחשבתו:

אמר שם טוב לא הביאו הפילוסופים לומר שלא ידע אלא את עצמו, מה שאמר מרבוי ידיעות, אלא כי אם ידע התחתון מצד שהוא תחתון היה העלול שב עלה, ואם היה הש"י יודע העלול הראשון לא מצד ידיעות עצמו אלא מצדו ישיב העלול עלה, וזה שקר:

עוד אמר הרב כי מן הפילוסופים מה שיאמין באמונתנו ושהוא ידע כל דבר ולא תתעלם ממנו תעלומה כלל והם אנשים גדולים קודם אריסט"ו כבר זכרם גם כן אלכסנדר במאמר ההוא, אלא שהוא אינו רוצה לדעתם ויאמר שהגדול שבדברים הסותרים אותו הוא מה שנראה לעין מרעות יבואו אל הטובים וטובות יגיעו אל הרעים, סוף דבר כבר התבאר לך אילו היו עניני בני האדם מסודרים כפי מה שיראה להמון שהוא סדר לא היו נכנסים בדבר מזה הענין כלו, כי שאר הטענות אשר עשינו יהיו ספקות ויש תשובה עליהם, אבל הטענה הגדולה המביא עליהם לומר שהשם לא ידע אלו הדברים אשר בכאן הוא דחיות עניני בני אדם הטובים שבהם והרעים כמו שאמרו סכלינו לא יתכן דרך ה', ואחר

שאמר כי המביא לפילוסופים לסלק הידיעה מהאל הוא ההשגחה, אם כן ראוי לבאר דעות המעיינים בהשגחה כי כשנדע השגחתו נדע ידיעתו:

פרק יז

דעות בני אדם בהשגחה ה' דעות והם כלם קדומות, ר"ל שהם דעות נשמעו מזמן הנביאים מעת הגלות התורה אמתית המאירה לאלו המחשכים כלם:

הדעת הראשון הוא מאמר מי שיחשוב שאין השגחה כלל בדבר מן הדברים בכל זה המציאות, וכל מה שבא מן השמים נפל במקרה וכאשר הזדמן ואין שם כלל לא מסדר ולא מנהיג ולא משגיח בדבר, והוא דעת אפיקורוס כי הוא מכחיש שיש בכאן סבה פועלת שיעשה דבר מפני דבר, אבל רואה שיש בכאן עצמים פרדיים ויתערבו קצתם בקצתם כאשר יזדמן ויתהוה מהם מה שיקרה, וכבר אמרו זה הדעת הכופרים והם הנאמר עליהם כחשו ביי' ויאמרו לא הוא, וכבר ביאר אריסט"ו במופת שקרות זה הדעת, כי אם היו הדברים נופלים במקרה לא היו הנמצאים תמידיים ולא מאודיים נאותים קצתם לקצתם ומביאים אל התכלית וחלקי החי, אשר יורה כל זה שאינו בהזדמן אבל מפועל מסדר ומנהיג:

הדעת השני הוא דעת מי שיחשוב שקצת הדברים יש בהם השגחה וכו' או ימשך על סדר לא יעדר ממנו דבר כי אם לעתות רחוקות בענינים הטבעיים, כמו אלו הדברים אשר מתחת גלגל הירח שיקרה בהם שנויים בכל מיני ב"ח שיצאו חסרי האיברים או נוספים, הוא אומר שהוא בהנהגה והשגחת אלהית מחוברת אליו, וכל מה שיראה בלתי נמשך על ההיקש ולא שוקט על הסדר, כעניני אישי כל מין ומין מהצמחים ומהב"ח שאינם מדברים ומדברים, שמה שישיגם אחר הוייתם מפעולותיהם ועניניהם והתפעליותיהם הוא במקרה כאשר יזדמן ולא בהנהגת מנהיג שלא תחובר בו השגחה אלהית אבל הוייתם אינם במקרה ובהזדמן, ואם כבר יתערב ג"כ בהתהוותם המקרה כי הם כבר יפסדו במקרה זולת הפסדם הטבעי ההכרחי, הנה יראה אריסט"ו למה שהיה הש"י שכל פשוט והוא ציור הנמצאות ובלתי משתנה הוא סבה לכל דבר קיים ובלתי משתנה, ומה שהיו השמים קיימים ונצחיים הוא סבה להם ומשגיח בהם ונותן להם התמידיות וההשארות הנצחי, ואלו המינים שנמצאו תחת גלגל ירח למה שנמשכים מאישי השמים אשר הם נצחיים, בהשפיע השי"ת על אלו הגשמים הנכבדים, משגיח על כל המינים לתת להם השארותם הנצחי, ואמנם כל מה שנמצא אחר זה הוא במקרה ולא תחובר בו השגחה אלהית, וחבור השגחה באלו הדברים נמנע ולנמנע טבע קיים. ואשר האמינו זה הדעת ממי שיצא מכלל תורתנו הם האומרים עזב ה' את הארץ:

הדעת השלישי הוא הפך זה הדעת השני, והוא מי שיראה שאין בכל המציאות דבר ממקרה כלל לא פרטי ולא כולל, אבל כלו ברצון בכונה ובהנהגה, ומבואר הוא שכל מי שינהיג כבר ידע אף שאין כל מי שידע ינהיג, ויאמרו בעלי זה הדעת כי לא נמצא דבר בזה העולם בין מהיסודות בין מהצמחים בין מהב"ח מפעולות כל אלו ואלו מבלתי שהשם ידע אותו וינהיג אותו, המשל בזה כי זה האש שיבשל זה התבשיל השם סדרו והנהיגו, ושיהיה נשרף התבשיל ולא ישאר שם ליחות או שיהיה בתכלית התיקון והבישול השם סדרו והנהיגו, וכן אם הטיל שור רעי על נמלים והמית אותם השם סדרו והנהיגו, כ"ש אם פגש אריה איש חסיד וצדיק שהשם סדרו והנהיגו לטרפו, וכן ג"כ שאר כל תנועות בעלי חיים המדברים והבלתי מדברים, וזה הכת הוא כת האשערי"ה ויתחייב לפי זה הדעת גם כן שלא תהיה תכלית הכונה לפעולתו ית'. וסבלו כל אלו ההרחקים בעבור שימלט מהם הדעת ההיא, ר"ל שלא יהיו הדברים בהשגחתו בכונת מכוון:

הדעת הרביעי שלאדם יכולת, ושרשות כל אדם נתונה, ולזה ימשך כל מה שבא בתורה מהמצוה והאזהרה והגמול והעונש על דעת אלו, ויראו שפעולות השם כלם נמשכות אחר החכמה ושלא יתכן לו עול ולא יענש הטוב, והמעתזיל"ה ג"כ הם על זה הדעת, ר"ל שהשם ית' ידע כל דבר ושהאדם בעל יכולת והכל נמשך אחר החכמה:

נמשך אחר הנראה מטבע המציאות, כי המציאות נמשכת אחר המציאות וכת האשערי"ה ברחו לייחס לשם סכלות בדבר, ולא יתכן להם לומר שיודע זה הפרט או החלק וסכל את זה וגזרו שכל הנעשה הוא בגזרה וידיעה ובהנהגה, והתחייבו ההרחקות האלה וסבלום, ר"ל וסבלו שהשם יהיה עושה רע לטובים ויגמול טוב לחוטא וייחסו לשם יתעלה עול, וכת המעתזיל"ה ברחו מליחס לשם ית' סכלות וברחו מליחס לו עול, וברחו שיהיה שליחות הנביאים ונתינת התורה בלא ענין, ולכן אמרו שהכל בידיעת השם, ולזה האדם יש בו יכולת לעשות מה שירצה, וסבלו מה שסבלו מן ההרחקות ההם, והוא לומר כי האיש שלא חטא מעולם שיבואו לו יסורין לטוב לו בעוה"ב, וכן ג"כ שיהיה הרע המגיע לבעלי חיים לטוב להם וסבלו מן הסתירה שיהיו דבריהם סותרים זה את זה, מפני שהם מאמינים שהוא ידע כל דבר ושהאדם בעל יכולת, וזה יביא למה שיתבאר להם במעט התבוננות שהוא סתירה גדולה, והבן מה שאמר הרב נגד המדברים שהידיעה והיכולת יביאו אל סתירה במעט התבוננות, וכשתתבונן כי האדם בעל יכולת תראה כי אין שם עול ולא תצטרך אל שום הרחקה:

הדעת החמישי ובזה הדעת יש שלש דעות, והוא דעת המון חכמינו כי יאמינו מה שכתוב בספר נביאינו, עוד אחר יגיד הרב מה שיאמינו קצת אחרונים מעמנו, עוד אחר זה יאמר

הרב דעתו, ועל זה ועל כיוצא בו נאמר הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי, וראשונה יגיד הרב מה שיאמינו המון חכמינו והוא מה שכתוב בספרי נביאינו. הנה פנת תורת משה רבינו ע"ה הוא שהאדם בעל יכולת גמורה מוחלטת והוא בטבעו ובחירתו ורצונו יעשה כל מה שיוכל לעשות מבלתי שיכריח לו שום דבר לעשותו, וכן כל מיני הבעלי חיים שאינם מדברים יתנועעו ברצונם, והרצון והבחירה שני ענינים נבדלים, כי האדם כבר יתנועע ברצון כשאר הבעלי חיים וכבר יתנועע בבחירה, כי כבר יתבאר בספר הנפש שהכח התאוני כשיתנועע כפי השכל ויבקש ויתאוה אל הטוב במה שהוא טוב ויברח מהרע במה שהוא רע, אז זאת התנועה היא שכלית ותקרא בחירה, ואם יתנועע הכח התאוני אל הערב מבלתי שיהיה טוב בעתיד ויברח מהמזיק למה שהוא מר אע"פ שיהיה טוב בעתיד, אז האדם יתנועע כשאר בעלי חיים ואז תקרא שיתנועע ברצון, והנה הבעלי חיים יתנועעו ברצונם ובהתחלה בם מבלי מניע מחוץ שיכריחם לפעול, וכן רצה רצונו הקדום מאין תחלה שיהיה כל בעל חי מתנועע ברצונו, ושיהיה האדם בעל יכולת על מה שירצהו או יבחרהו, וזאת פנת תורתנו לא נשמע כלל באומתנו ולא מחכמינו הרבנים חולק עליה, שבח לאל, בהפך מה שנמצא בישמעאלים כי יסברו ההמון והחכמים כי הכל על צד הגזרה, ואם היה הדבר כן תפול התורה כלה, וכבר בטלנו זה הדעת בתכלית הביטול למעלה. ואולם כת המעתזל"ה יחשבו שדברי בני אדם מהטוב והרע נמשכים אחר החכמה, ושזה החסיד אשר הוכח במכאוב הוא טוב לו ואפילו הנמלה יש לה גמול וכל זה נמשך אחר חכמתו ואנחנו נסכל אותה החכמה. וזה הדבר יתבטל גם כן כשנאמר שהרעות הגדולות והמיתות המשונות הבאות לאיש החסיד להרבות שכרו כי זה עול מפורסם לעשות רע גדול למי שלא חטא בעבור הגמול הטוב. וגם הוא דבר מגונה ושקר לומר שהבעלי חיים הבלתי מדברים יש להם גמול טוב, כי באיזה מקום יהיה הגמול, בעולם הזה נמנע שאנחנו רואים שהורגים מהם לאלפים ולרבבות וא"כ בזה העולם לא נראה להם שום גמול, ואם נאמר לעוה"ב לא תשאר מהם שום דבר כדי שיקבל הגמול הטוב אם כן יתבארו השלש דעות מעניני בני אדם. דעת שהכל בא במקרה, ודעת שהכל הוא בגזרה והוא רצון האלהי, ודעת שהכל נמשך אחר החכמה האלהית, ואנחנו קהל עדת ישראל מאמינים שכל אלו הענינים האנושים הם כפי הדין חלילה לאל מעול ולא יענש אחד ממנו מלבד המחוייב והראוי לעונש, זה כתוב בתורת משה רבינו ע"ה כי הכל נמשך אחר הדין, ולמה שזה יראה מפשטי הכתוב נמשכו על זה המון דברי חכמינו שאומרים תמיד אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון, ואמרו במדה שהאדם מודד בה מודדין לו, ואמרו אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה

ואע"פ שהאדם עושה ולא צווה בה על פי נביא נותנין לו שכר ואע"פ שלא צווה נותנין לו שכרו ועל זה העקר נמשכו כל דבריהם. ע"כ הגיד הרב דעת תורתנו כפי מה שיסברו המון חכמינו והוא דעת שיראה מדברי נביאנו כפי תחלת הדעת המשותף וכפי העיון הגס, אבל כפי האמת דעת הרב היא דעת תורתנו ודעת נביאינו:

אמר שם טוב מה שאמר הרב שדעת המון חכמינו שהכל בדין והביא ראיה מאמרם אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון, הפלא ופלא ממנו מפני שזה המאמר כבר איתותב וסליק בתיובתא בגמרא שם דאמרינן שם אמר רב דימי אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון ואמרינן עלה מיתיבי תנו רבנן שאלו מלאכי השרת להקב"ה מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון ואמר להם מפני שמצוה קלה צויתיו ועבר עליה אמרו לו והלא מרע"ה שקיים כל התורה כלה וגזרת עליו מיתה אמר להם מקרה אחד לצדיק ולרשע תיובתא דרב דימי תיובתא, ואמרו שם ז' מתו בעטו של נחש וכו' כדאיתא התם. הרי התבאר כפי דעת החכמים כי יש מיתה בלא חטא ויש יסורין בלא עון וכי זהו העולה מדעתם לא מה שאמר הרב כי הם סוברים כי אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון. אבל מה שאמר הרב הוא כפי המפורסם מהחכמים וכפי דרשם להמון אבל באמתות יש מיתה בלא חטא ויש יסורין בלא עון, ואולי אמר הרב זה מהם כפי המפורסם ממאמריהם לא כפי האמתית, והפלא ממאמר הרב כי כשאמר שהאדם הוא בעל יכולת ובחירה אמר שלא נשמע חולק באומתנו ושהיא פנת תורתנו וכשאמר השם לא יתכן עליו עול אמר שהוא פנת תורת מרע"ה, ואמנם הרעות הבאות לאדם אמר שהם על צד הדין לא אמר שזהו פנת תורת מרע"ה, למה שכבר איפשר שיבואו עליו צרות רבות ורעות לא שיהיה הוא מחוייב להענש עליהם:

אמר שם טוב מה שאמר הרב שהכל נמשך אחר הדין ואנחנו נסכל אופן הדין, אם רצה בו שהכל נמשך אחר הדין כפי כח המקבל שאין לו כח לדחות ממנו פועל הפועל ולכן יקבל רעות וזהו הדין והמשפט כפי מה שחשב אחד מהמפרשים, ואמרו ואנחנו נסכל אופן הדין ר"ל יחס הפועל והמתפעל, זה אין ראוי שיובן מחכמינו כי גם הסובר כי הכל במקרה סובר כי הכל נמשך אחר הסבות והמקבלים וכפי מה שיש כח לפועל לפעול ולמתפעל לקבל, ואם ירצה שהכל נמשך כפי הדין כפי מה שראוי למקבלים מהעונש כפי רשעם וחטאתם ויתן להם הגמול הטוב כפי צדקתם ואנחנו נסכל אופן היותו דין, זה יראה דעת המעתיזל"ה כי הוא נמשך אחר החכמה, אלא שההפרש בין זה הדעת ובין דעת המעתיזל"ה, כי המעתיזל"ה יסברו כי הטובים יסבלו רעות בעבור הגמול הטוב הנמשך להם כפי חכמת האלהית ואנשי זאת הדעת יסברו כי הכל נמשך אחר הדין

ושקדם להם מרי שבעבורו יענש ולרשע קדם לו עשות טוב שבעבורו יתנו לו גמול, וכל אלו יש בהם מההרחקה מה שלא יצוייר, כי אנחנו נראה ארץ נתנה ביד רשע ויש לו טוב ויחיה שנים רבות וימות בשיבה טובה והצדיק הגמור יובאו עליו צרות רבות ורעות ואיך זה על צד הדין והמשפט, ואיך נסכל היות זה ראוי לכל המקרים הבאים עליו מהרעות והצרות וזה היות ראוי לכל הטובות, ואתה תראה כשתעריך זה לזה היות עול ח"ו ולזה אין ראוי לומר כי הכל על צד הדין והמשפט, אבל כבר ידעת מה שאמרו כיון שניתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע ויחוייב בבוא נבוכדנאצר לצור את ירושלים שיקרו לצדיקים צרות רבות ורעות יותר משיקרו לרשעים ולפריצים כמו שקרה בעת בית שני. וגם אפשר שנאמר שכל זה היה אחר הדין כי המדינה נדונית אחר רובה והדבור בהנהגה ראוי שיעזב למנהיג והדבור בה ובידיעתו הוא נעלם מעיני כל חי וידיעתו והנהגתו הכל דבר אחד, ואין לנו לומר אלא כי כל אשר יעשה האלהים עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע וכי הצור תמים פעלו וכל דרכיו משפט וכל הפעולות הבאות ממנו הם בדין ובצדק ואם יש פעולות באות מצד טבע הוייה והפסד או מצד הבחירה ויגיעו מזה רעות רבות לצדיק וטובות לרשעים אין ראוי להפלא מהם כי זולת זה נמנע ורוב רעות האדם הבאות לאדם הוא מצד היות האדם בעל בחירה ורבוי תאותו כמו שאמר אולת אדם תסלף דרכו, ועל הכל עתידים לתת דין אם בזה העולם אם בעולם הרוחני, ובזה תסתלק הספק יותר ממה שנאמר כי הכל נמשך אחר הדין והמשפחה כי זה יקרא להצדיק לרשע ולהרשיע לצדיק והיא תועבת ה' כמו שאמר מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם והבן זה כי הוא נפלא:

ונשוב אל מה שהיינו בו מביאור דברי הרב. אמנם אם טבעה ספינה ומה שבתוכה ונפל הגג על מה שבבית אף אם היה טביעת הספינה ונפילת הגג במקרה ביאת האנשים בספינה ושבת האחים בבית לא היה במקרה אבל בהשגחה ורצון אלהי לפי הדין ומשפטיו אשר לא יגיע דעתנו לידיעת סדרם:

אמר שם טוב תמהתי על זה הדעת אשר ייחס הרב לעצמו, כי יראה כי הוא דעת המון חכמינו והוא דעת החמישי, ואם יאמר אומר כי בזה הדעת יוסיף הרב שדעתו שההשגחה לא יהיה אלא במין האדם לא בשאר הבעלי חיים ודעתו בהם כדעת אריסט"ו, זה אינו הוספה והבדל בין דעת החמישי אלא ביאור לבד, כי בדעת החמישי אמר שכל מה שיבוא לאדם מן הרעות והמכות או ישיגם מהטוב הכל הוא על צד הדין וכן אמר בזה הדעת אנחנו נאמין שכל אלו הענינים האישיים הם כפי הדין, וממה שאמר שכל עניני בני אדם ולא אמר עניני הבעלי חיים יראה ממנו שעניני הבעלי חיים אינו נמשך אחר

הדין ואם כן אין זאת תוספת אלא ביאור ארוך יותר. ואם יאמר אומר כי מה שאמר הרב כי השגחה אלהית היא נמשכת אחר השפע האלהי והמין אשר נדבק בו השפע ההוא השכלי עד ששב בעל שכל הוא אשר התחבר אליו ההשגחה האלהית וכו' הוא התוספת, זה אינו כן כפי מה שיראה, כי אמנם הוא סבה למה התחבר ההשגחה האלהית יותר באדם משאר הבעלי חיים והוא בעבור השפע האלהי שהוא השכל, והסבה לא יעשה דעת מחולף כפי מה שהתבאר למעיינים. וכאשר גדלתי החקירה בדברי הרב אמרתי כי זה הדעת הוא הדעת החמישי ולא יתחלף ממנו אלא בדבר מועט, והוא כי ההשגחה הוא במין האנושי כמ"ש הדעת הקדום אבל הדעת הקדום אמר כי הוא בכל המין בשוה ובזה המאמר נאמר כי הוא במין האנושי מצד השפע השכלי ומי שנדבק עליו השפע השכלי עד ששב בעל שכל הוא אשר התחבר אליו השגחה אלהית ואותה ההשגחה גזרה ושערה לו כל פעולותיו על צד הגמול והעונש, אמנם קהל אנשים אם שנדבק בהם השפע השכלי ולא שב בעל שכל בפעל ולא נגלה לו כל מה שהוא גלוי לבני שכל לזה לא התחברה אליו ההשגחה אלהית כמו שהתחבר למי שהוא שכל בפועל ונגלה לו כל מה שהוא גלוי לבעל שכל, והנה תהיה ההשגחה כפי השכל כי האנשים אשר לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו הם רחוקים מהשם והם אינם עם השם והשם אינו עמם, ואמנם אשר הם שכל בפועל ונגלה להם כל מה שנגלה לבעל שכל כמו החכמים השקועים בחכמה והנביאים ההשגחה האלהית גזרה ושערה להם כל פעולותיהם על צד הגמול והעונש וגם באלה יתדבק ההשגחה כפי שלמותם ומדרגתם בחכמות ובמעשים, א"כ זה הדעת יתחלף לראשון בשני דברים, כי בדעת הראשון שהוא הדעת הה' הנחנו שכל עניני בני אדם מהטוב והרע נמשך אחר הדין, ואמנם בזה הדעת נניח שכל מי ששב שכל בפעל ונגלה לו כל מה שראוי לבעל שכל כל פעולותיו הם על צד הדין ועל צד הגמול והעונש ואמנם באנשים אשר לא ימצא בהם השכל בפעל לא ימצא בהם ההשגחה, וכן גם כן יתחלף כי מי שידבק בהם השפע האלהי ויצא שכלו מהכח אל הפעל אם לא נתגלה לו מה שגלוי לבעל שכל לא יהיו לו כל פעולותיו על צד הגמול והעונש אבל יגיע לו טובות ורעות כפי המקרה ואם שיהיו בקצת עתים מושגח כפי מה שנגלה לו מהשכל. והבן זה כי הוא נפלא ועמוק ונעלם מהמפרשים, ובזה יובן ההפרש בין דעת הרב ודעת החמישי ויהיה דעת הרב הוא דעת התורה כפי האמת לא כפי מה שיסברו המון החכמים:

ואמר מה אדם ותדעהו, הנה הביא הרב להורות על שההשגחה נמצאת בבני אדם ובאישים פסוקים רבים מדברי הנביאים מהתורה וכל מה שבא מענין אברהם יצחק ויעקב ראיה גמורה שההשגחה האישית נמצאת בבני אדם, אמנם שאר הבעלי חיים

הענין בהם כמו שיראה אריסט"ו ומפני זה היתה שחיטתם מותרת וגם מצוה והותר להשתמש בהם לתועלותינו בכל אשר נרצה, והראיה על היות שאר הבעלי חיים בלתי מושגח בהם אמרו ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא מושל בו כלו בחכה הועלה מכלל שהבעלי חיים אין בהם השגחה ואחר כך ביאר הנביא כי הרע המגיע לאדם אינו על צד העזיבה והשכחה אבל על צד העונש להם להתחייבם מה שחל בהם, אמר ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו. ואשר הוא שכל שלם שלמות אין שלמות אחריו, ר"ל כי אשר הוא שכל שלם בשלמות ההשגחה תהיה עליו בתכלית ואם כן כל מה שנדבק בו דבר מן השפע כפי מה שישיגהו מן השכל ישיגהו מההשגחה, ר"ל כפי מה שהוא אדם בשכל ויקרב אליו וידבק בו ישיגהו מההשגחה אחר שהשפע ההוא השכלי הוא המשגיח בו, וזה כבר לקח מאמתתו כפי מה שלקח מהשכל ההוא ואם כן הוא יתעלה משגיח בו לפי שכלו כי יתקרב אדם בשכלו אל השם ישפיע ויגלה לו כל מה שהוא נגלה לבעל שכל והוא היחס והדבוק אשר בינינו ובינו והוא עמנו והוא אשר יאיר ויישר אותנו:

זהו הדעת הנאות אצלי למושכל וליסודי התורה, ואמנם שאר הדעות הקודמות יש להם תוספת וחסרון או תוספת יביא אל בלבול ושגעון גמור ולהכחיש המושכל ולהתגבר על המוחש כמו שהוא דעת האשערי"ה והמעתזיל"ה וגם כן הדעת הה' אשר ישוה כל איש האדם ביחס אחד, או יביא אל חסרון יחייב להאמין אמונות רעות בחק השם, עד שלא יהיה יודע עניני בני אדם אשר יתחייב בעבור זה ההפסד סדור בני אדם, ויאמרו כי אחר שהשם עזב את הארץ ולית דין ולית דיין יהרגו קצתם אל קצתם ויעשו רעות רבות אלו לאלו, ולא יהיה שום איש לא בעל מעלה ולא בעל חכמה אחר שיראו כי אין הפרש ביניהם ובין הבהמות, זה יתחייב מי שיסלק השגחה מבני אדם וישוה ביניהם ובין שאר אישי בעלי חיים, והשווי אינו ראוי כי הבעלי חיים נעדרים מהשכל והאדם ידבק בו השכל א"כ יתחייב שיהיה מושגח יותר משאר הבעלי חיים:

פרק יח

ואחר שהקדמתיו בהיות ההשגחה מיוחדת במין האדם וכו'. זה הפרק הוא ביאור ושלמות הפרק הקודם בהשגחה, בזה הפרק יובן ההבדל שיש בין הדעת הה' ובין הדעת אשר ייחס לעצמו, והניח הקדמה ראשונה, אמר שאחר שהקדים שההשגחה מיוחדת במין האדם לבדו משאר מיני הבעלי חיים, אמר כבר נודע שאין חוץ לשכל מין נמצא, כי המין הוא כולל ולא נמצא כולל חוץ לשכל, כי הכולל הוא דבר לקחו השכל מאיש אחר, באופן שילקח מראובן מהות האנושית, וזה אמרו האנושית הוא משותף לדברים רבים, וזהו היותו כולל, כי ראובן ד"מ לא ישוה לו שמעון ולא ימצא

בשום איש, אבל בשילקח השכל מהות ראובן שהוא האנושית מופשט מהמקרים, וזהו היותו כולל, וזה נמצא בשכל, כי חוץ לשכל לא ימצא מבלעדי המקרים המיוחדים, א"כ כל מה שנמצא חוץ לשכל אמנם הם אישי הסוגים המינים, ולכן יאמר אריסט"ו שאם לא ימצאו האישים, הסוגים והמינים לא ימצאו, אם כן הכוללים מציאותם באישים ואין להם מציאות בעצמם, וכשיודע זה שאין מין נמצא חוץ לשכל יהיה נודע ג"כ מה שנאמר שהשפע האלהי נמצא מדובק במין האדם, ר"ל לשכל האנושי אחר שהמין לא נמצא. אמנם הכוונה בו הוא מה שנמצא מהשכלים האישיים, והוא ראובן ושמעון ולוי ושאר האישים, ואחר שהוא כן המשפיע משפיע באישי המין, וא"כ איזה איש מאישי בני אדם שישיג מהשפע ההוא חלק יותר כפי הכנת החמר שלו וכפי התלמדו תהיה ההשגחה עליו יותר בהכרח, וראוי שתדע כי האדם כפי הכנת טבעו בתחלת הבריאה יקבל מהשפע האלהי שהיא הצורה יותר ממה שיקבל הבלתי מוכן ואחר יקבל יותר כפי למודו והפרדו מהבלי העולם ומההולכים בחשך, ויהיה ההשגחה בזה יותר נפלאה משאר אישיי המין אחר שקדם לנו שההשגחה היא כפי השכל, ולא תהיה א"כ ההשגחה האלהית בבני אדם בשוה אבל יהיה יתרון ההשגחה עליהם כיתרון שלמותם האנושי, ולמה שהשלמות האנושי היא הידיעה וההשכלה, יהיה כל מי שיהיה לו השגה יותר ישפיע עליו השם יותר, עד שאם גלוי לו כל מה שהוא גלוי לכל בעל שכל ההשגחה האלהית המדובקת בו ישער כל פעולותיו על צד הגמול והעונש, ויתחייב מזה שתהיה השגחתו בנביאים עצומה מאד ולפי מדרגתם בנבואה תהיה השגחתם, הלא ידעת שהנביאים יקראו צופים כמו שאמר צופה נתתיך לבית ישראל, ונקראו רואים למה שהם מיישרים ורואים כמו הצופה מה ראוי ליזהר ומה ראוי לעשות, ובשפע הנשפע מהם יסדרו את עצמם וזולתם בסידור נפלא, באופן שיהיו נשמרים מכל מקרה ופגע, והנה יתחבר אל זה ידיעת העתידות מהטובות והרעות אשר אפשר שירחיקו הרעות ויקרבו הטובות, וזהו ההשגחה הנפלאה, וכשנמצא אלו האנשים בתוך בני ישראל היתה השגחת ה' נמצאת בנו בתכלית כמו שאמר והתהלכתי בתוככם. ותהיה ג"כ השגחתו בחסידים ובטובים כפי חסידותם וישרונם, אחר שהחסידים והטובים יעשו פעולותיהם כפי הישרת שכליהם ובא ליטהר מסייעים אותו, והשם ישפיע עליהם יותר בכל פעם ופעם בשפע אשר שם דבר בפי הנביאים, והוא אשר ישר מעשה הטובים והשלים חכמת החסידים במה שידע, והנה המושגח האמתי הוא הנביא כי הוא שם דבר בפיהם והוא אור נוסף על אור החכמים, ואור מחשכים לא יאירו לחכמים ויראו לנביאים מרחוק ויגלו להם הסבות והמסובבים הנעלמים וידעו ישרם וייחסם מפני שלו נתכנו עלילות

וידעו מה ראוי שיקרבו אליו ומה ראוי שירחיקו ממנו עצות מרחוק כי ידעו מה ילד יום, והוא אשר ישר מעשיו הטובים ושקל בפלס הפעולות האנושיות אם להיישיר עצמם אם להיישיר זולתם א"כ כשפע השכל אשר ישפיע עליהם השם ינהיגו את עצמם ואת זולתם באופן שיצילו את נפשם ואת אנשי המדינה מרעות רבות המתרגשות לבוא בעולם אם מפני עצמם ואם מפני זולתם, ובזה השפע הנשפע על החכם נשלמו החסידים כי השפע המושפע על החכם כפי חקירתו ועיונו ישלימהו אל שיהיה חכם ונבון ובעל דעות יקרות וזה השפע יצילהו מפגעים רעים ויהיה השגחת השם בהם כפי מעלתם, ואמנם הסכלים הממרים והם הסכלים הרשעים כפי מה שחסרו מן השפע ההוא שלא נדבקו בו היה ענינם נבזה ומדרגתם כשאר מיני בעל חי כי סר צלו מעליהם ונמשלו לבהמות אשר הם נעזבים אל המקרה כמו שאמר נמשל כבהמות נדמו, ומפני זה היה קל להרגם כמו שאמר לא תחיה כל נשמה, ואמנם צוה לתועלת למען שלא ילמדו אותנו מדעותיהם וממדותיהם כמו שאמר ולא ילמדו אתכם כתועבותם, ונאמר בהשגחה על החסידים החשובים רגלי חסידיו ישמור, וכן כי לא בכח יגבר איש, והרצון בו כי השם לא ישגיח בשום איש להצילו מן המכות והמקרים לפי כחותם הגופיים:

כהולך בחושך שאין ספק שיכשל, וזה אמרו ורשעים בחשך ידמו. וההעתק ממדה אל מדה, הרצון בו שיעתקו מהמדות קטנות אל המדות גדולות ויעתיקו נפשם ג"כ מהחכמות אשר הם סולמות לעלות אל החכמה האמתית והיא החכמה האלהית:

אמר שם טוב הפלא בתכלית הפלא ממורנו שהביא ראיה מאבונ"צר ממה שאמר בפתיחתו לספר המדות, ולא הביא ראיה מהמתחיל החכמות, כי אמר בספר המדות ז"ל אמנם הפועל כפי השכל וזה מזימותיו הנה הוא מובן בתכלית הטוב ויראה שהוא אהוב מאד לאל יתעלה כי אמנם מן הראוי לשמוח בהם בדבר הנבחר, ואשר הוא רצוי מאד לאל יתעלה וזה אמנם הוא השכל וראוי לו יתעלה לגמול טוב לאוהבי השכל ומכבדים אותו כמו לאוהביו ולשום השגחתו עליהם ולעשות טוב לאלה העושים טוב ויושר, שיתבאר מזה כי דעת אריסט"ו הוא דעת הרב בהשגחה, כי אמר שהשגחה כפי השכל, וכן אמר אריסט"ו כי הפועל לפי השכל, וזה מזמותיו, ר"ל שיבדל מהבלי העולם ויעסוק כל ימיו לדעת את השם כי זהו התכלית, הנה זה האיש הוא מוכן אל הדברים היותר גדולי הערך מכל שאר האנשים, והשם יתעלה ראוי שיאהב לזה האיש וראוי לשם שיהיה גומל טוב לאוהבי השכל ומכבדים אותו כמו לאוהביו ולשום השגחתו עליהם ולהצילם מן המקרים ולגמול להם טוב לעושים טוב ויושר, הרי התבאר מזה כי דעת אריסט"ו בהשגחה הוא דעת הרב לא פחות ולא יותר, ולמה לא הביא ראיה ממנו, ויותר

נפלא מזה שאמר בשמו דבר שלא אמרו, כי הרב אמר בשם אריסט"ו כי כלתה השגחתו בגלגל הירח אלא בקיום המינים לא באישים כלל, והנה בזה המאמר אמר שהשם ישגיח בחכמים ויתן להם טוב וישלם להם שכר טוב לעושים טוב ולפועלים יושר, והנה אם מה שאמר הרב בשם אריסט"ו מצאו בספריו ויחשוב הרב שזה מה שאמרו הנה הוא נאמר כפי הפרסום, ומה שאמר בספרי החכמה הוא על דרך האמת, או אפשר שלא הגיע לו זה המאמר, ומה שהביא הרב בשם אריסט"ו יהיה כפי מה שהגידו המפרשים ממנו, ולא שאריסט"ו אמרו ולא נמצא בספרו מה שאחר הטבע שיאמר שכלתה השגחתו בגלגל הירח, אבל אמר שכל אחד מהנמצאים קבל מהשלמות כפי מה שיאות לכל אחד ואחד, ואמר שימצא בכאן אדון אחד וימצאו לו בני חורין ועבדים הבני חורין יקבלו מהטוב כפי מה שבטבעם לקבל והעבדים יקבלו כפי מה שיאות להם לקבל, כי העבד לא יוכל לפעול פעולות הבני חורין, וכן השם יתעלה הוא אדון העולם והשכלים הנבדלים והגרמים השמימיים קבלו מהטוב ומהשלמות כפי מה שטבעם לקבל והם הבני חורין, וזה העולם התחתון קבל מהשלמות כמו מה שקבלו העבדים, ולכן היו העליונים חיים ונצחיים, והתחתונים מתים ונפסדים כמ"ש והארץ היתה תוהו ובוהו תוהא ובוהא על רוע חלקה, אמרו העליונים חיים והתחתונים מתים, וכן ראוי לחשב על אריסט"ו שאין ראוי לומר עליו כפי גודל חכמתו שיאמר שאישי בני אדם נעזבים למקרה ואין הפרש בין מיני בעלי חיים ובין אישי האדם, יודע רבונו ומכוין למרוד בו, כי האמת כי דעתו הוא דעת הרב כפי מה שיראה ממאמרו אשר כתבתי שהוא בי' מהמדות:

עוד אמר הרב ועתה הסתכל איך הוציאנו זה המין מהבחינה מידיעה אמתית מה שהביאו הנביאים מההשגחה האישית המיוחדת באיש כפי שלמותו. ר"ל כי מה שיאמרו הנביאים כי ההשגחה תהיה באישים כפי שלמותם וחסרונם, כן חייבה אותו העיון אחר שאמרנו שההשגחה תהיה כפי השכל כמו שזכרנו, כי אחר שנאמר שההשגחה היא כפי השכל מי שידבק בזה השכל ויפעול כפי השכל ואל זה מזמותיו יהיה ההשגחה עליו יותר אחר שהשפע עליו יותר. ולא יתכן שנאמר שההשגחה מינית לא אישית כמו שיסברו קצת מהפילוסופים, אחר שאין שם נמצא חוץ לשכל בלתי האישים ואיך ישמור מה שאינו נמצא בעצמו, ולפי שיש לתפוש עליו כשאמר כי אחר שאין שם בלתי האישים אבל המין שמור באישים מה כמו באישים זולתם, ויספיק שישמור איזה מהאישים כמו שזכר בשם אריסט"ו ששופע מן ההשגחה מה שחייבה שאר המינים בהתמדתם, לזה נשמר מזה וקשר מאמרו וביאר ואמר ובאלו האישים ידבק

השכל האלהי והוא נדבק בהם במה הם האישים ההם אם כן ההשגחה המיניית הוא באישים האלו:

עוד אמר הרב הסתכל בזה הפרק ההשתכלות הראוי לו וישלמו לך פנות התורה כלה וגו'. כי כבר ידעת כי פנות אשר התורה רמז בזה הרב הוא שהאדם בעל יכולת ובחירה לעשות איזה דבר שירצה ואין שם מונע ולא מעיק לעשות טוב או רע להיות חכם או סכל, ולזאת הפנה כמו שאמר לא נמצא חולק באמונתנו. והפנה השנית שהוא פנת תורת מרע"ה שהשם לא ייוחס בו עול. שלישית שהוא פנת תורת מרע"ה שההשגחה בבני אדם כפי שלמותם ומעלותם, וכאשר יסתכל המעיין זה הפרק יושלמו פנות התורה כלם, אחר שהיתה ההשגחה כפי השלמות ושיתרון לחכמה על הסכלות כיתרון האור מן החושך, ויאותו לך דעות עיוניות פילוסופיות ויסורו ההרחקות הקודמות, ויתבאר לך צורת ההשגחה ואיך היא והוא השגחה בגלגלים אל התמדתם בענין שלא ישתנה ושופע מההשגחה ההיא מה שחייב השאר אישי המינים והתמדתם במה שלהם מציאות משובח, כי כל נמצא כיון בו מציאות הנמצא ההוא, ותכלית כל נמצא שימצא כפי מה שהוא בציורו יתעלה, וימשך מזה קיום כל המינים עד המורכב האחרון, עד ששופע מהשפע האלהי שפע אלהי מדובק בנביאים ובחכמים ובחסידים איש ואיש כפי שלמותו, עד שההשגחה האמתית הוא השופע על הנביאים, ובעבור השפע אשר שם בפי הנביאים והוא אור נוסף על החכמים כמו שאמרנו, לאורם ילכו עמים רבים ויצילום מהמקרים הרעים והפגעים הממיתים לאדם הבאים מצד העונש והמרי, ובקצת הזמנים יצילום מהרעות הנמשכים מטבע ההויה וההפסד, בהגיד להם מה שראוי להיות, הנה זהו צורת ההשגחה. ואחר שזכר הרב דעות בעלי העיון בהשגחה והנהגות השם לעולם איך היא, רצה לבאר בקצרה דעת אנשי תורתנו בידיעת השם, ויגיד דעתו ג"כ, נמשך למה שאמר בתחילת הספר הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי:

פרק יט

מושכל ראשון הוא בלי ספק שהש"י צריך שימצאו לו השלמיות כולם וירוחקו מעליו כל החסרונות, למה שהרב בפרקים הקודמים שעברו דבר בהנהגה ובהשגחת הבורא יתעלה בעולמו והגיד דעת החכמים ואחר ביאר דעתו, רצה הרב בזה הפרק לדבר בידיעה והיא ידיעת הש"י, ואם היה ראוי שיקדם הדבור בידיעה להשגחה למה שכל משגיח יודע ולא כל יודע משגיח ולכן היה קודם בטבע הידיעה, אבל הרב קדם הדבור בהשגחה למה שבעבור העדר ההשגחה והוא רוע הסדור בבני אדם הביא האנשים להתגבר ולומר שהשם יתעלה לא ידע עניני בני אדם, ואחר שקדם סלוק זה הספק והיא שהשגחת

השם נמצא בזה העולם השפל וכי השגחתו נמשכת כפי מה שהוא טבע המושגח, אם כן יתחייב שיאמין האדם שהשם יודע עניני בני אדם, ולכן יחוייב שידבר הרב בענין הידיעה ואיך היא באופן שיסכים עם האמת ולא נסבול הרחקות ולא דברים מגונים, ולכן התחיל ואמר מושכל ראשון הוא בלי ספק שהשם יתעלה צריך שימצאו לו כל השלמיות וירוחקו מעליו כל החסרונות, וכמעט שהוא מושכל ראשון שהסכלות באי זה דבר שיהיה הוא חסרון, ואחר שהדבר כן יתחייב כפי התמונה הראשונה שהשם ית' לא יסכל דבר, ויבא הדבר כן, הסכלות הוא חסרון באיזה דבר שיהיה וכל חסרון ראוי שירוחק מהשם יתעלה, אם כן הסכלות ראוי שירוחק באיזה דבר שיהיה, ואם כן השם יתעלה יודע כל דבר, והבן אמרו מושכל ראשון הוא שהשם יתעלה צריך שימצאו לו כל השלמיות וכמעט שהוא מושכל ראשון כו', ולא אמר הוא מושכל ראשון כמו שאמר ראשונה, והיה זה בעבור כי קצת החכמים חשבו כי קצת הסכלות הוא שלמות והוא השגת הדברים היולאניים כי המשיג אותם הוא בעל היולי כמו הם, ויודע בדברים הזמנים הוא נופל תחת הזמן כמו הם, והיודע הדברים אשר הוא למטה הוא למטה ממנו, ולכן אמר הרב כמעט שהוא מושכל ראשון בהחלט. והאמת כי אף שאינו מושכל ראשון שהסכלות באי זה דבר שיהיה הוא חסרון, עכ"ז אחר שהשתכלות האמתי יראה שהוא מושכל ראשון שהסכלות באיזה דבר שיהיה הוא חסרון, ואם תאמר שאחר שהדבר הוא כמעט מושכל ראשון מה הביא לקצת אנשי העיון כמו שזכרתי לך להתגאות ולהתגבר כו', התשובה הוא מהעדר ברור עניני בני אדם אשר רוב עניניהם אינם ענינים טבעיים, כי הדברים הטבעיים יש להם מהסדור והחכמה מה שלא יעלם אבל עניני בני אדם הם נמשכים אחר הרצון והבחירה ויעשו אלה באלה רעות גדולות כמו שאמר אולת אדם תסלף דרכו וכו'. ואם תאמר למה השם לא שם ברצון כל איש ואיש לעשות הטוב והישר, התשובה בזה כי אם יהיה הדבר כן לא יהיה האדם בעל בחירה ורצון ולא בעל יכולת, והשואל זה ישאל שיהיה האדם לא אדם. והבן מה שאמר הרב כי רוב עניני בני אדם אינם ענינים טבעיים לבד אבל נמשכים אחר היכולת, כי שעור הקומה והיופי והתמונה והתואר וכן רבים מענייו הם מדברים הכרחיים נמשכים מענינים הטבעיים, אבל כל פעולותיו הם נמשכים אחר הרצון ולכן יתחייבו רעות רבות כמו שאמרנו:

והנה ביאר הרב שהנביאים זכרו בהרבה מקומות שראיית הסכלים על העדר ידיעת השם בפעולותיו אמנם הוא ראותם אנשי רשע בטובה ובנחת ובשלוה, והנה הביא ראיה מאסף וממלאכי ומדוד שהרשעים שסלקו כלם הידיעה מהשם ית' בעבור רוע סדר הנמצא בבני אדם, והתחיל לטעון ולבטל זה ממה שאמר הנוטע אוזן הלא ישמע וכו'.

וזכר הרב ספק עשו לו שני אנשים רופאים ממשכילי אומתנו שהם תמהים ממאמר דוד ע"ה, אמרו כו' אם כן יתחייב לפי ההקש זה שהבורא הפה יאכל ויוצר הריאה יזעק וכן שאר האברים, והנה הראה הרב אמתית זאת הטענה הנוטע אוזן הלא ישמע וכו' למה שכל פועל כלי מן הכלים אי אפשר לעשות אותו כלי אם לא שיהיה מצוייר אצלו הפועל הנעשה בו. אבל זאת ההנהגה אשר יבא מהטבע דומה למלאכת מחשבת, כי כמו שהכלי אשר יניע האומן יעשה הדבר העשוי ויתקנהו ואין כח בכלי לעשות שום דבר אם לא כפי ידיעת האומן, כן הטבע אינו בעל יכולת לעשום שום דבר אם לא ימצא התחלה שכלית יותר קודמת ממנו אשר יניע הטבע לעשות הדברים הטבעיים:

אמר שם טוב עם שהרב לא הזכיר אלא חכמת העין ולהורות אל ידיעת השם יתעלה, הנה דוד זכר האוזן ראשונה כמו שאמר הנוטע אוזן וכו', ואמנם לקח אלו החושים עם שיש מהחכמה הנפלאה בכל אחד מהחושים האחרים למה שבאלו נמצא חכמה יתירה ואם נמצא בעין יותר מהאוזן אלו החושים הושמו באדם לא בעבור מחייתו לבד והוא החיות הראשון אבל יושמו גם כן בעבור ששני אלו הם כלים לשכל ובאלו השנים ישיג האדם מה שיאות לנפשו, כי באזן ישמע ויקבל תוכחות מוסר מאחרים ובעינים ישיג השמים והארץ וכל צבאם ולכן אמר אחר זה היוסר גוים הלא יוכיח המלמד אדם דעת. עוד אמר הרב אחר זה והתחיל לבאר שזה החסרון בהשגתנו וכו', רצונו לומר מה שיאמרו בו הסכלים מהעדר השגחת השם יתעלה מפני היות עניני בני אדם האפשריים בטבעם בלתי מסודרים, יראה אשר רוב עניניהם אינם עניינים טבעיים לבד אבל נמשכים גם כן להיות האדם בעל יכולת וכבר ידעת זה, וזה הביא לקהל הסכלים ולרשעים לומר שלא ידע הדברים שלמטה מגלגל הירח וע"ז אמר ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה', ובמדרש אמרו מה עמוד הזה אינו שומע ואינו מדבר, רוצים בו שהשם יתעלה דמות העמוד כי העמוד הכל נשען עליו כן ה' יתעלה הכל נשען עליו, וכמו שהעמוד אינו רואה ואינו שומע כך השם יתעלה אינו רואה ולא שומע, וכמו שהעמוד אינו מדבר כך חשבו הכסילים שהשם יתעלה לא יגיע מאתו לא מצוה ולא אזהרה בנביאים, וסבת הדמיון אצלם הוא היות עניני בני אדם בלתי נמשכים כפי מה שיראה כל איש ממנו וכשראו שאין העניינים כאשר ירצו אמרו אין ה' רואה אותנו, ואמר צפניה על אלה האומרים בלבבם לא ייטיב ה' ולא ירע. ואחר שהונח שאין ראוי להכחיש הידיעה מפני הסדור הנמצא בבני אדם ראה הרב להגיד דעתו בידיעת השם יתעלה, אחר הנחת ענינים מוסכמים אשר לא יוכל כל בעל שכל לחלוק בדבר מהם:

פרק כ

ענין מוסכם עליו שהוא יתעלה לא יתכן שיתחדש לו ידיעה עד שידע עתה מה שלא ידע הוא קודם וכו', כבר ביאר הרב בפרק הקודם כי מפני קצורנו מהשיג אמתתו יתעלה יתחדשו לנו אלו הספקות העצומות כמו שאמר המלמד לאדם דעת ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל, רצה הרב בזה הפרק לבאר בכמה הבדלים נבדלה ידיעתו יתעלה מידיעתנו ושידיעתנו קצרה להשיג איך הוא יודע כמו שקצרה מהשיג אמתתו ושידיעה הנאמרת עליו יתעלה ובנו הוא בשתוף הגמור, ולבאר זה התחיל ואמר ענין מוסכם עליו שהוא יתעלה לא יתכן שתתחדש לו ידיעה עד שידע עתה מה שלא ידעהו קודם, וביאור זה השם יתעלה אינו יוצא מן הכח אל הפועל כי אם היה הדבר כן היה משתנה וכל שיתחדש בו שום ידיעה יצא מהכח אל הפועל וימצא בו שנוי, אם כן השם יתעלה אי אפשר לו שיתחדש בו שום ידיעה וזה ענין מוסכם מבעלי התורה ומן הפילוסופים. עוד אמר הרב כי הוא ג"כ מוסכם שלא יתכן שיהיו לו ידיעת רבות אפילו על דעת מי שיאמין בתוארים, ומופתו על זה התואר, השם יתעלה הוא אחד מכל צד ומכל אופן, ועצמו הוא ידיעתו, ועצמותו אין בו רבוי כלל, אם כן בידיעתו אין רבוי כלל, ואם היו לו ידיעות רבות יהיו הידיעות הרבות סבת הכל ויהיה מורכב ולא יהיה מחוייב המציאות, וכאשר הונחו שני אלו השרשים שהשם יתעלה לא יתחדש לו ידיעה ואין לו ידיעות רבות, נאמר אנחנו קהל עדת אנשי התורה אחר שאין אנו מסכימים שהשם יתעלה אין לו ידיעות רבות ואנחנו מאמינים גם כן שידע כל הדברים, יתחייב שבידיעה אחת ידע כל הדברים ולא בהתחלף הידועים יתחלפו הידיעות בחקו יתעלה, וכן יחוייב לנו אחר שאנו מאמינים שהשם ית' אין בו שנוי, שלא יתחדש לו שום ידיעה, אבל מקדם ידע כל הדברים העתידים המתחדשים להיות יחוייב שנאמין שידעם קודם היותם ולא סר מהיות יודע אותם ולזה לא יתחדש לו מדע כלל, כי ידיעתו שפלוני הוא עתה נעדר וימצא בעת הפלוני ויתמיד נמצא כך ואחר כך יעדר, כשנמצא האיש ההוא כמו שקדמה ידיעה בו לא יתחדש מה שלא היה נודע אצלנו אבל יתחדש מה שהוא ידוע מקדם שיתחדש לא שיתחדש דבר בידיעתו, ואחר שכל בעל תורה יאמין שבידיעה אחת ידע הש"י כל הדברים, ויאמין ג"כ שבידיעה אחת ידע ההווה והעתיד והעבר. הנה יחוייב לפי זאת האמונה שיאמין האדם שתי אמונות אחרות והוא שיהיה מדעו נתלה בהעדר, והיה זה בעבור שהוא צופה ומביט עד סוף כל הדורות והדורות העתידות להיות בלתי נמצאות עתה אם כן ידיעתו תתלה בהעדר, וג"כ יתחייב שיאמין אדם שיקיף ידיעתו ית' במה שאין תכלית לו, והיה זה בעבור כי הוא יודע הדברים העתידים והמתחדשים

והאישים המתחדשים הם בלתי בעלי תכלית, והשי"ת ידע הכל א"כ ידע הבב"ת, ואמרנו כי העדר אשר קדמה בידיעתו והוא יכול להמציאו לא ימנע הידיעה בו לא מה שהוא נמנע שימצא, כי הנעדר יאמר על שני דברים אם על שאי אפשר שימצא כמו שהזוגי שיהיה נפרד, כי בזה לא תפול שום ידיעה והוא הנמנע להיות לא תפול ידיעה בו כמו שלא תתלה ידיעתנו אנחנו במה שהוא נעדר אצלנו, ואמנם הנעדר אשר תתלה בו ידיעת השי"ת הוא אשר הוא אפשרי להיות, ואמנם ההקפה במה שאין תכלית לו יש בו ספק כי הבב"ת לא תקיף בו ידיעה והאישים בלי תכלית אם כן לא תקיף בהם ידיעה, והנה אנחנו נאמין שבידיעה אחת ידע הבב"ת והבעל תכלית זהו דעת כל בעל תורה כפי מה שהביא אליו הכרח העיון, אמנם הפילוסופים קבלו שהש"י לא יתחדש לו שום ידיעה ולא ידע הדברים הרבים, אם כן יתחייב שלא תתלה ידיעתו בהעדר ולא תקיף ידיעה במה שאין לו תכלית, ואחר שלא תתחדש לו מדע מן השקר שידע דבר מן המתחדשים ולא ידע אם כן אלא הדבר הקיים אשר לא ישתנה, וקצתם נתחדש להם ספק אחר שאפי' הדברים הקיימים אילו ידעם יהיו לו דעות רבות אם כן לא ידע כי אם עצמו. אם כן ימצא בכאן בידיעת הש"י שלשה דעות, מי שיראה שהש"י ידע הדברים הרבים והדברים המתחדשים בידיעה אחת ותתלה ידיעתו בהעדר ובמה שאין תכלית לו, ודעת מי שיראה שידע הדברים הרבים בידיעה אחת והם הדברים הקיימים הנצחיים בלתי הווים ולא נפסדים, ולא תתלה ידיעתו בהעדר ובמה שעתיד להיות ולא ג"כ במה שאין לו תכלית, ודעת מי שיראה שאפילו הידועים הרבים והקיימים לא ידעם כי אילו ידעם היו לו ידיעות רבות, וכבר התבאר שאין לו אלא ידיעה אחת פשוטה א"כ לא ידע כי אם את עצמו, ואחר שהניח כל אלו הדעות סתר שתי דעות האחרונים למה שהם הפך יסודי התורה, כי הש"י ידע האישים ההווים ואשר עברו ואשר עתידים להיות מעשה איש ופקודתו ועלילות מצעדי גבר והמון נסתרות לאין תכלית וכלם ידעם בידיעה אחת כמו שבא הרמז, וכלם נסקרים בסקירה אחת עוברין לפניו כבני מרון וכלם נחתמים בחותם אחד ובידיעה אחת, ואמר שסבת כל מה שנכשלו הפילוסופים שומם יחס בין ידיעתנו וידיעתו ית' ותעיין כל כת בענינים נמנעו' בידיעתנו ויחשוב שהוא מחוייב בידיעתו או יסופק עליו הענין. וצריך שנרבה להוכיח הפילוסופים על זאת השאלה יותר מכל אדם, למה שהם ביארו במופת שעצמו ית' אין רבוי בו ואין לו תואר חוץ לעצמו, וביארו שמדעו הוא עצמו ועצמו הוא מדעו, וביארו הפילוסופים גם כן במופת ששכלנו וידיעתנו מקצרים להשיג אמתת עצמו על מה שהוא עליה כמו שכבר ביארנו בפרקי זה המאמר בחלק ראשון, וא"כ איך יחשבו הפילוסופים שישיגו ידיעתו ואם ישיגו ידיעתו

ישיגו עצמותו כי ידיעתו אינו דבר חוץ לעצמו, אבל זה הקצור בעצמו אשר קצר שכלנו מהשיג עצמו הוא זה הקצור מהשיג ידיעתו הדברים בנמצאות איך היא, אין זאת הידיעה ממין ידיעתנו שנקיש עליה אבל היא נבדלת בתכלית ההבדל, וכמו שיש עצם מחוייב המציאות מאתו יתחייב כל נמצא לפי דעתם בקדמות ואין אנו משיגים עצמות זה מחוייב המציאות ולא איך יתחייבו הדברים ממנו או גם כפי דעת החידוש היא פועלת כל אשר זולתה אחר ההעדר לפי דעתנו, ולא נדע זאת התחלה פועלת וגם כן לא נדע איך פעל כל הדברים, כן נאמר שהעצם ההוא היא משגת כל מה שזולתה לא יעלם ממנה דבר בשום צד מכל מה שהמציא ואין שתוף בין ידיעתנו וידיעתו כמו שאין שתוף בין עצמנו לעצמו ואמנם ההטעאה הנה הוא שתוף שם הידיעה כי יחשוב האדם כי הידיעה בו ובנו נאמרה בהסכמה בינינו ובינו ית', ואין הדבר כן כי הידיעה בנו ובו הוא בשתוף הגמור ואין דבר שיכללם כי אם השם לבד, ומפני זה יתחייבו ההרחקות הרבות כי נחשוב שהענינים המחוייבים לידיעתנו מחוייבים לידיעתו:

עוד מניח הרב הבדל ה' שנבדל ידיעת ה' ית' מידיעתנו והוא יסוד התורה כולה, ואמר, ממה שיתבאר לי ג"כ מפסוקי התורה שידיעתו ית' במציאות אחר שעתיד להיות לא יוציא האפשר ההוא מטבע האפשר כלל, אבל טבע האפשר עומד עמו ושאין הידיעה במה שיתחדש על אחד משני אפשריים מחייבת היותם בהכרח, כי השם ית' ידע שראובן יהיה צדיק או רשע, שהוא אפשרי לכל אחד מהאישים וידיעתו אינה מכרחת להיותו צדיק או רשע, זה גם כן פנה מפנות תורת מרע"ה כי אחר שנאמין שכל הדברים מתחדשים ידעם השם ית' קודם היותם ואם היו מחוייבים להיות תפול התורה כלה, אם כן יתחייב שישארו הדברים אפשריים עם שהשם יתעלה ידעם קודם היותם והוא שידיעתו במה שיהיה לא יוציא הדבר האפשר ההוא מטבעו, וזהו הספק הגדול לפי השגת דעתנו הקצרה כי כמעט יביא אל סתירה שידע הדברים האפשריים וישארו אפשריים. עוד אמר הרב והתבונן בכמה דברים נבדל מדעו ממדענו לפי כל בעל תורה, הראשון בהיות המדע האחד יאות וישוה לידיעות רבות מתחלפות במין, כבר ידעת כי השם יתעלה דבר נבדל מכל חמר והתבאר בספר הנפש כי שכלנו אינו דבר שהוא בפועל אלא הפשטת הדברים מחמר, ואם הדבר החמריים ישובו שכליים אחר שיפשיט אותם השכל מחמרם, אם כן מי שהוא מופשט מעיקרו כל שכן שיחוייב שיהיה שכל ומדע, ויתבאר ג"כ שזה השכל הוא פועל העולם, ואחר שהוא אינו דבר אלא שכל וידיעה יחוייב שיפעל בידיעתו, ואחר שכל הדברים באים ממנו יחוייב שיהיו ידועים לו ואחר שהוא

אחד יחוייב שידע דברים רבים בידיעה אחת, ואם כן לא לבד יחוייב שיהיה מדע אחת ישוה לידועים רבים בשם יתעלה כפי הדעת התוריי, אבל ג"כ כפי דעת הפילוסופים:

אמר שם טוב רבים מהפילוסופים מסכימים שהשם יתברך ידע בידיעה אחת פשוטה ידועים רבים, אלא שנתחלפו איך אופן זאת הידיעה, כי ב"ס ואבוחמ"ד יחשבו שאחדות זאת הידיעה שהוא בדמיון האור שהוא התחלה לגוונים רבים כשיתערב עם דברים מתחלפים, וכן יחשבו כי הבא מאת הש"י בכל הנמצאים הוא דבר אחד אלא שיתחלף פעולותיו כפי המקבלים, וקצת אנשים חשבו דמיון זה כמו שהאדם יוכל להפשיט מאישים רבים הטבע הכולל, כן השי"ת והשכל הנבדל יש להם כח להשכיל הטבע המשותף הנמצא במינים רבים ואם השכל האנושי לא יוכל לשער זה, וב"ר ירצה כי הש"י ידע ידועים רבים נפרשים זה מזה בידיעה אחת, כמו שהיא הדעת התורניית, כי דעת ב"ס בהפך יסוד התורה כי כמעט הוא מסלק ידיעת הש"י מהאישים והסוגים והמינים. והאמת הוא דעת הרב והחכם ב"ר, כי אחר שיתבאר שהשם יתעלה והשכלים הנבדלים הם עלות לזה הנמצא המוחש, יחוייב שיהיה זה עולם המוחש ידוע לאל ולשכלים הנבדלים, ואחר שהתבאר שאין רבוי ולא הרכבה בהם יחוייב שבידיעה אחת ידע כל הדברים:

והשני בהתלותו במה שלא נמצא, והרצון בו כי ידיעתו ית' יתלה בהעדר והוא הבדל שני שנבדל ית' ידיעתו מידיעתנו, שאנחנו אי אפשר שנדע הבלתי נמצא בין שיהיה נמנע להמצא בין שיהיה אפשרי להמצא, כי מהות הידיעה אינו דבר אלא לקיחת המשיג צורת המושג ואחר שהדבר בלתי נמצא לא תפול הידיעה בו:

אמר שם טוב ראיתי בכאן ספק גדול, כי אמר הרב שהאדם לא יוכל לדעת הבלתי נמצא ולא תתלה ידיעתנו בהעדר, כי זה שקר מבואר, כי אנחנו נדע רבים מההעדרים אשר אי אפשר שימצאו, כמו שנדע שהקוטר בלתי משותף לצלע ובזוג שאינו נפרד ובאבן שאינו חי, וג"כ נדע דברים רבים אפשריים אשר הם בלתי נמצאים עתה, כמו שאנחנו נדע שהשמש תלקה או הירח ואם אינו בלתי נמצא עתה, ואם כן ידיעתנו תתלה בהעדרים בין ההעדר האיפשרי בין ההעדר הנמנע, וא"כ איך גמר הרב שמדעו נבדל ממדענו בשמדעו ית' תתלה במה שלא נמצא*:

והשלישי הקיפו במה שאין תכלית לו, זה הבדל שלישי נבדל בו הש"י ממדענו, כי למה שמדענו היא לקחת מצורות הנמצאים והשכל יקח מושגם מהדמיון והדמיון לא יוכל לצייר שני דברים יחד, ולכן יזכיר הדברים בזה אחר זה, לכן כשיצייר האדם ואח"כ יצייר הסוס ואח"כ החמור וכן שאר הנמצאים יציירם בזה אחר זה, והידיעות האנושיות

אף שיהיו רבות הם בעלות תכלית, אבל הש"י מאחר שקבלנו אנשי התורה שהוא יודע האישים כלם והאישיים הם בב"ת יחוייב שידעם ואחר שהוא אחד פשוט יחוייב שידע בידיעה אחת דברים שהם בב"ת, וזה אי אפשר לשכל האנושי להשיגו, ולא תביט במאמר אומר כי הוא ידע הדברים בב"ת מצד שצורת המין כוללת אישים בב"ת, כי זה יסלק ידיעת הש"י מהאישים והוא הפך יסודי התורה כלה:

והרביעי בהיות מדעו לא ישתנה בהשיג המחודשים, ונראה שהידיעה שהדבר העתיד להמצא אינו ידיעה בו שכבר נמצא אבל היא תוספת אחד, זה הבדל רביעי נבדל מדעו יתעלה ממדענו כי מדענו ישתנה בהשיג המחודשים, כי א"א שיהיה הידיעה האחת תשוה לאשר הוא עתיד להיות ואשר הוא נמצא כאשר ימצא כי העתיד להיות נודע בו שהוא עתיד, ואשר הוא נמצא נודע שהוא נמצא, ואי אפשר שהמקבלים יודעו בידיעה אחת כי יהיה שקר שההווה והעבר והעתיד יודעו בידיעה אחת, והשם יתעלה יודע בידיעה אחת אשר היה ואשר עתיד להיות ואשר הוא נמצא עתה ואחר כך גם כן נעדר, מה שאי אפשר לשכל האנושי להשיגו ולא לשער איך יהיה בידיעה אחת ידע הדברים המתחדשים העתידים להיות ואחר כך היו:

והחמישי לפי דעת תורתנו בהיותו יתעלה לא תברר ידיעתו אחד משני האפשריים ואף על פי שכבר ידע אחרית א' מהם, זה הבדל חמישי שבו נבדלה ידיעת השם יתעלה מידיעתנו, כי אנחנו כשנדע הדבר העתיד להיות יחוייב שיהיה ולא יהיה איפשרי ואם לא אלא שנדע שהדבר העתיד להיות שהוא יהיה ויהיה אפשר שלא להיות זה יהיה מחשבה לא ידיעה, אם כן כשנדע באמתות שדבר אחד משני איפשריים עתיד להיות יחוייב שיהיה, ואנחנו קהל עדת ישראל יחוייב שנאמין כשידע בא' משני האפשריים העתיד להיות כמו אם יהיה ראובן צדיק או רשע כי זה אם לא ידעהו קודם לא ידענו אחר שיהיה אחר שלא יתחדש עליו שום ידיעה כי אם נתחדש היה משתנה, אם כן יחוייב שידע כל דבר העתיד להיות קודם שיהיה, ואם נאמר או נאמין שידיעתו יחייב שיהיה יתבטל התורה כלה ולא יהיה הנה שכר ועונש, אחר שהדברים יחוייבו מידיעתו, וזהו הספק הגדול איך ידע האפשר וישאר אפשר וזה אי אפשר לאדם לשער בו, כי כמ"ש הרב זה כמעט יביא אל סתירה ועל זה ועל כיוצא בו אמר הנביא פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, אלו חמשה הבדלים אשר אמר הרב שנבדלה ידיעתנו מידיעתו יתעלה לפי דעת כל בעלי תורה יחוייב גם כן לפילוסופים כפי הקדמותיהם, ואם יגזור אל בחיים אדבר במאמר מיוחד בידיעת השם יתעלה ובהשגחתו, ואבאר כי כל אלו הבדלים אשר הניח הרב כפי דעת התורה יחוייבו לפילוסופי' ברב, וקצת המפרשים

פירשו אלו הה' הבדלים בפירושים זרים הפך יסודי התורה והפך דעת הרב ואסור לזכרם כ"ש להאמין בהם, ואם ידיעת הש"י נבדלת מידיעתנו מאלו ההבדלים, אמר הרב אם כן אני תמה באי זה דבר דמתה ידיעתנו לידיעתו, ובאמת יתחייב הבדל ידיעתו מידיעתנו כהבדל עצם השמים לעצם הארץ. וזה כבר ביארו הנביאים ואמרו כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאם ה' כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי וגו', אבל צריך להאמין על דרך כלל כי כמו שלא נשיג אמתתו ועכ"ז ידענו שמציאותו שלימה מכל מציאות לא יערב עמה חסרון ולא שנוי ולא הפעלות כלל עם היותנו בלתי יודעים אמתת ידיעתו, כן נדע שהוא לא ישיג פעם אחד ויסכל פעם אחרת שאם היה הדבר כן היה שם חסרון במה שיתחדש לו מדע, אבל אחר שאין שם התחדשות שום דבר לא יתחדש לך מדע ולא יתרבה כי בידיעה אחת ידע כל הדברים ולא יגיע לתכלית אחר שידע האישים כלם והם בלי תכלית, ולא יעלם ממנו דבר מהנמצאות כלם, ולא תבטל ידיעתו אותם טבעיהם אבל האפשר אפשר מטבע האפשרות, וכל מה שיראה בכלל אלו הדברים מסתירה הוא לפי בחינת מדענו אשר לא ישתתף עם מדעו כי אם בשם בלבד, וכן ראוי להאמין כי הכוונה נאמרה על מה שנכוונהו אנחנו ועל מה שיאמר בו שהוא כיון אליו שהוא בשיתוף, וכן השגחה נאמרת בשיתוף על מה שנשגיח אנחנו ועל מה שנאמר בו ית', וכשילקחו שתי ההשגחות או שתי הידיעות או שתי הכוונות על שיקבצם גדר אחד יבואו הספקות הנזכרות, וכשנדע שכל מה שייוחס אליו בין בכוונתו לעשות העולם בין בידיעתו בדברים בין בהשגחת העולם שהוא נבדל ממה שייוחס אלינו, יתבאר האמת ויותרו הספקות כלם, וכבר הגיד ההבדל בין המיוחסים אליו ובין המיוחסים אלינו באמרו ולא דרכיכם דרכי, כי לא מחשבותי מחשבותיכם רמז לידיעה ולא דרכיכם דרכי רמז לכוונתו ית' ולהשגחתו. כל מה שדבר הרב בידיעת הש"י הוא דבר גדול הערך והמעלה ומסכים לאמת ומסכים ליסודי התורה כי זה הוא תכלית זה הספר, ישתבח מי שנתן לנו מורה צדק שידריכנו בדרך אמת והבדילנו מן התועים והקריבנו לעבודתו כי הידיעה היא עבודה האמתית:

פרק כא

הפרש גדול בין ידיעת העושה במה שעשה וכו', למה שהרב קדם בפרק שעבר לומר ההבדלים אשר נבדלה ידיעתו מידיעתנו, רצה בזה הפרק להיישיר איך הוא אמת מה שאמר ואיך ידיעתו נאמרת בשתוף עם הידיעה בנו, וחלק הידיעה לשני חלקים אל ידיעה פועלת ואל ידיעה מתפעלת, אשר נמשך מזה היות הידיעה אחת נשלמת והידיעה האחרת משלמת, והידיעה האחת עלה והאחרת עלולה, וכל פועל שהוא סבת הדבר

העשוי יהיה שכלי, פועל לא פעול, ועלה לא עלול, ומשלים לא נשלם, וכל שידיעתו היא נלקחת מהדברים הנמצאים יהיה ידיעתו מתפעל ונשלמה ועלולה, ומפני זה לא נוכל לדעת מה שעתיד להיות כי לא נמצא עדיין ולא מה שאין תכלית לו. אחר שהדבר הנמצא הוא אם מציאות נבדל או מציאות איש בעל חמר קיים כמו גשמי השמים וכוכביהם או מציאות בעל חמר משתנה האישי כמו אלו דברים ההווים ונפסדים נמשך אחר סדר לא ישתנה ולא יפסד. ואף שיש הנה שלש ידיעות נבדלים ידיעת העצם הנבדל וידיעת העצם הנצחי וידיעת העצם ובעל חמר יביא לחשוב שידע כל אלו הדברים בידיעה משולשת, מפני זה אמר כי הדבר אינו כן כי בא המופת שהוא ית' אחד והדברים הם עלולים ממנו והוא סבה להם יחוייב שידעם בידיעה אחת פשוטה אם כן אין שם רבוי ידיעות, וגם כן אמר שזה הסדר ההווה הנפסד נמשך מידיעתו מבלתי שימצא שם התחדשות ושנוי ידיעה, כי בידיעת עצמו ואמתתו אשר לא תשתנה ידע כל מה שיתחדש לפעולותיו כלם והיותנו משתדלים לדעת איכות זה כאלו השתדלנו שנהיה אנחנו הוא והשגתנו השגתו. והבינהו למה שהוא מופלא מאד בדעת אמתי:

פרק כב

ענין איוב הנפלא הוא מכת מה שאנחנו בו, ר"ל שהוא משל לבאר דעות בני אדם בהשגחה, כבר קדם הרב פרקים רבים לבאר ענין איוב הנפלא שהוא משל לבאר דעות בני אדם בהשגחה, וכבר הביא ברמזים למה שהוא מכלל סתרי התורה. וכבר ידעת דרך הרב כי אחר הביאו רמזים הביא הכתובים המורים על הרמזים מבלתי שיהיה מגלה הסוד, וכבר עוררנו בפרקים שעברו מה שרמז בו, ונשים על צד הרמז מה שהוא כוונת הרב, ומה הטיב רבי משה הנרבוני שהפליא הרב ענין איוב כי נפלא הוא ואין לאחד מבעלי הענין שיוכל לומר בו שלא כיון אמרו מה שפירש הרב, ועל כן אמר שבאו לו אלו הדברים בדמות נבואה, ואף לו סולק הדמות הייתי מודה לו ע"כ לשון חכם הנזכר. וכוונת הרב באיוב שהוא משל לבאר דעות בני אדם בהשגחה, והביא ראיה ממאמר קצת בעלי התלמוד שאמרו איוב לא היה ולא נברא אלא למשל היה, ואשר חשבו שהיה ונברא ושהוא ענין שאירע, ר"ל שהיה איוב ואירע לו כל מה שאירע מהרעות והמכות, ושבאו חבריו לנחמו והיו טוענין אלו כנגד איוב, לא ידעו לו לא מקום ולא זמן, אלא קצת החכמים אומרים שהיה בימי האבות, וקצתם אומרים שהיה בימי משה, וקצתם אמרו בימי דוד, וקצתם אמרו שהיה מעולי בבל, וזה ממה שיחזק מאמר מי שאומר לא היה ולא נברא:

אמר שם טוב אין ספק כי איוב היה ונברא וזה יראה מהכתוב שאמר נח דניאל ואיוב, והיה צדיק גמור ובאו עליו מכות גדולות רעות ונאמנות וייסורין רעים ונאמנים ואח"כ שב השם את שבותו, ועליו בנו זה הספר החכמים הקדומים ומרע"ה חברו כמו שאמרו משה כתב ספרו וספר איוב, ויהיה איוב נברא ויהיה גם כן למשל, זהו מה שראוי שנאמין בזה. ומה שאמרו חכמים שהיה בימי אבות או בימי משה או בימי דוד או מעולי בבל, הרמז בזה שבכל דור ודור נמצא צדיק ורע לו רשע וטוב לו, והבן זה כי הוא נפלא:

עוד אמר הרב סוף דבר בין היה בין לא היה, בכמו ענינו הנמצא תמיד, ר"ל הנמצא בכל זמן צדיק ורע לו רשע וטוב לו עד שבעבור רוע הסדר נבוכו כל המעיינים בידיעת הש"י ובהשגחתו, ר"ל היות האיש הטוב השלם הישר במעשיו הירא מאד מן החטאים יחולו בו צורות גדולות תכופות בממונו ובבניו ובגופו, כי אין לאדם יותר אלא שלשה דברים זולת הנפש אשר אין לו לשטן שולטנות עליה כמו שנבאר. ועל שתי הדעות בין היה או לא היה, הדברים ההם אשר בפתיחת הספר ר"ל מאמר השטן ומאמר השם לשטן ומסור איוב בידו כל זה משל בלי ספק לכל בעל דת, ואמנם הביא הרב מאמר השטן ראשונה קודם מאמר ה' להיותו יותר מבואר שהוא משל כי השטן אין לו יחס עם ה' כלל כדי שידבר עמו:

ואזכור לך דברי החכמים ז"ל המעוררים אותי לכל מה שהבינותי מן המשל ההוא הגדול, והוא מאמר רבי שמעון בן לקיש באומרו הוא שטן הוא יצר הרע הוא שהשיא את חוה, וראשונה הורה לנו בזה המשל נאמרו איש היה בארץ עוץ וכו'. והרמז בזה כי כל טוב וכל שלמות הם באים מאת השם הנכבד, והוא מכוין בעצמו כי הנמצאות והכחות המהוות והשומרות והמקנים המציאות מכוונים בעצמם, כי הוא טוב והמציאות טוב ובא מאתו מעצם ובראשונה, והרע אינו בא בעצם ובראשונה כי השם אינו עושה רע בעצם ובראשונה לא העדר הנמצא ולא העדר טוב מטובותיו, והשטן הוא ההעדר כי הרעות אינם מכוונים בראשונה ולא תתלה בהם פעולה רק במקרה מצד שהוא מחובר בחמר לעולם והמציא חמר נושא לאלו הצורות והיה עצמו בכח וההעדר מטבעו, ולא היה אפשר בו שיקבל שום טוב אלא בזה השיעור והוא שיעדר הטוב הקודם שהיא הצורה הקודמת להוויה:

עוד זכר שלישית שזה השטן משוטט בארץ ומתהלך בה, כי כבר ידעת כי כל הפסד וכל השחתה לא ימצא אלא מתחת גלגל הירח אשר הוא כלו נקרא ארץ, והנה כל אלו הדברים מורכבים מהיולי וצורה אשר בהיולי יתחבר לעולם ההעדר המחובר בו ויביא כל רע וכל הפסד, ואולם הדברים העליונים אין בהם לא חושך ולא צלמות בעבור שאין

שם היולי מחובר להעדר. עוד זכר רביעית שזה התם והישר נמסר ביד השטן והיה זה בעבור שהתם והישר הוא מהדברים ארציים וההיולי וההעדר מחוברים בו ולמה שהיו ממונו ובניו וגופו מחוברים להעדר היה סבתו שיחולו עליו מכות המקרים וחשבו איוב וחבריו שהשם עושה אותו בעצמו ולא באמצעות השטן ולכן נתבלבלו בזאת השאלה:

עוד אמר הרב והפלא שלא תאר איוב בחכמה ולא אמר איש חכם או מבין או משכיל אבל תארו במעלות המדות ויושר פעולות שאילו היה חכם לא היה מסופק עליו ענינו:

אמר שם טוב הנראה אלי מה שלא תאר אותו בחכם או מבין או משכיל, הוא בעבור כי נא נמצא ספק למה החכם יש לו רעות, כי החכם אם יהיה עול ראוי שיענש והצדיק אף שלא יהיה חכם אין ראוי להגיע לו שום רע, ולכן תאר את נח גם כן באיש צדיק תמים היה ולא תאר אותו בחכם כי סבת הצלתו מכל הדור הרע ההוא היותו צדיק לא חכם:

או בעת צער שיוכלו לסבול ועל זה נאמר החנם ירא איוב אלהים עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן וכו', אבל עם אבדת הגוף יתלונן ויצעק חמס אם בלשונו אם בלבבו וכן קרה לאיוב אחר שחלו עליו הצרות בגופו ויען ויאמר יאבד יום וכו':

עוד אמר הרב וראה אמרו בני האלהים להתיצב על ה' בפעם ראשונה וכו', והרמז בזה כי הרע אשר הוא העדר הגמור או העדר שלמות מהשלמיות אינו מכוון בעצמו כי הוא מחובר להווית הצורה מתהוה והעדר הצורה קודמת נמשך במקרה, ולכן לא בא השטן להתיצב על ה' בפעם ראשונה, אבל למה שהיה החמר השפל מחובר להעדר אשר אי אפשר להתהוות שום דבר בלי הפסד, לכן נאמר שהשטן בא להתיצב על ה' אם שהוא בא במקרה כבר בא להתיצב על ה', כי אחר שההוויה הוא מכוון מהשם ואי אפשר להתהוות שום דבר בלי הפסד ראשונה כבר יהיה ההעדר מכוון מהפועל עם שהוא במקרה, והוא שהענין להתיצב על ה' מורה על היותם נמצאים מוכרחים במצותו לעשות מה שירצהו כמו שהביא ראיה מאמרו אלה ארבע רוחות השמים יצאו להתיצב על אדון כל הארץ, ומבואר הוא שאין יחס בני האלהים ויחס השטן בהמציאות יחס אחד, כי הרעות הם פחות מן הטובות ובמעט עתים והוא ג"כ יש לו חלק אחד במציאות למטה מהם והוא שמציאותו במקרה בשניות לטבע ההיולי והצורות והכחות בעצם ובראשונה:

עוד זכר ששית ומנפלאות זה המשל שהוא כאשר זכר שוט השטן בארץ שלא נתן לו רשות על הנפש כי הוא נמנע עליה כי הנפש אינה מהדברים ארציים כי השטן מחובר בדברים ארציים החמריים והנפש היא מעולם העליון הרוחני, והוא דבר אשר אין לה העדר שולטנות עליו והנפש אשר אין לשטן שולטנות עליו הוא הדבר הנשאר אחר המות לא הנפש המתהוה עם האדם כי זאת הווה נפסדת, אבל צורת השכל הוא הדבר

הנשאר וזהו נקרא נפש גם כן, ועל זאת הנפש נאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים והיא נשמתן של צדיקים, ואחר שביאר הרב הקדמת איוב קודם שיגיד דעות האנשים בהשגחה וביאר אלו הענינים הנפלאים אשר ראית אשר אמר עליהם שנפלו לו כדמות נבואה. זכר המאמר אשר זכרו חכמים אשר אמר עליו שהם העירו אותו בכל מה שהבין מן המשל הזה הגדול והוא המאמר אשר ביאר כל מסופק וגלה כל מכוסה והראה רוב סתרי התורה, והוא אמרם בתלמוד אמר רבי שמעון בן לקיש הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות, וכבר ידעת ממה שקדם שכל השחתה והפסד או חסרון ופשעי האדם וחטאתיו אמנם הם נמשכים אחר החמר למה שהחמר מחובר להעדר והעדר הוא השטן והוא היצר הרע, כי היצר הרע הוא התאוה הגוברת והתאוה הגוברת היא נמשכת אחר החמר אם כן השטן והיצר הרע הם אחדים והוא מלאך המות, כי החמר מצד התחברותו להעדר וכל הפעולות המיוחסים לכל אחד מאלו השלשה הם כלם פעל אחד, ר"ל שהרעות כלם הם העדרים, הנה הוא השטן הוא היצר הרע הוא מלאך המות שכלם הם בכלל ההעדר, והמשל בו באדם שמותו רע והוא ההעדר והוא הנקרא מלאך המות וכן חליו הוא הנקרא שטן כי מטה מן השווי, וסכלותו והוא העדר החכמה המחייב לרעות הנופלות בין בני אדם מקצתם לקצתם והוא הנקרא גם כן יצר הרע בעבור שנתגדל עמו וישתוקק אל הדברים אשר יבואו ממנו האבדון וההפסד, ואחר שחכמינו אמרו שיצר הרע הוא השטן והוא המלאך המות יתבארו מזה דברים נפלאים, אם כן יתבאר מהו הנרצה בשטן איוב ומהו הנרצה בשטן אשר ראה דוד בעת המגפה, ומהו השטן הנאמר ביהושע כהן גדול, ומהו השטן הנאמר בבלעם הנה אנכי יצאתי לשטן. עוד הביא הרב ראיה ממאמר נמצא לחכמי המשנה אמרו תנא יורד ומטעה עולה ומשטין נוטל רשות ונוטל נשמה, יורד ומטעה הכוונה בו היצה"ר, עולה ומשטין הוא השטן, נוטל רשות ונוטל נשמה הוא מלאך המות, ואמרו יורד ומטעה ר"ל כי התאווה אשר יתחבר לחמר אשר הוא מצד העדר הידיעה והעדר השכל מטעה את האדם מדרך הטובה לדרך רע, עד שבעבור זה עולה למעלה ומשטין לצורה אשר ישיגה חולשה או בטול או בלבול, ואחר כך יפסד היחס אשר בין הצורה ובין החמר עד שנוטל הנשמה ויביאה אל ההפסד, וכל זה סבתו הוא דבר אחד והוא ההעדר המחובר לחמר, שכבר אמרנו פעמים רבות, והנה שטן נגזר משטה מעליו ועבור ר"ל שהוא מענין הנטייה מפני שהוא המטה מדרך האמת בלי ספק וידריך האדם בדרך הטעות והשגגה, ועל הענין ההוא גם כן נאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו. וכל אלו הדברים נמצא כתובים להם ז"ל מפורסמים. ואחר שהיצר הרע הוא מפורסם שהוא התאוה הבא מצד החמר המחובר

להעדר כי יטהו מן היושר והשווי והוא הכח המתעורר בייחוד ושאר החסרונות הדבקים בחמר והוא מלאך בלי ספק, ר"ל שהוא יקרא גם כן מלאך כמשפט כל כח מפני שהוא בתוך בני האלהים ושאר הכחות כלם הטבעיות והנפשיות והם הנמצאים בכל איש ואיש בעצם כמו שאמר בסוף פרק י"ב, אם כן יבא השטן בתוך בני האלהים כי הוא כח טבעי ולכן בא בתוך בני האלהים אם שלא בא להתיצב על ה', ואם בא בפעם השנית כבר ביארנו ענינו כי לא בא באותו יחס כמו הם (ואינם קיימים ומתמידים) וגם כי יש לו חלק אחד במציאות למטה, ויהיה גם כן יצר טוב מלאך באמת כי הוא נפרד ומלאך טוב, כי מהשכל יבא כל טוב וכל הוד וכל שלמות, אם כן זה הענין המפורסם בדברי החכמים שכל אדם נלוו לו שני מלאכים א' מימינו ואחד משמאלו יחוייב שיהיו היצר הטוב והיצר הרע, ויהיה הדבר כן, היצר הטוב והיצר הרע נקראו מלאכים ואמרו שני מלאכים אחד מימינו ואחד משמאלו יחוייב שהמלאכים הם היצר הטוב והיצר הרע, ואמנם נתאחדו אלו השני מלאכים בעבור ההקשר הצורה האלהית עם החמר אשר ממנו יבא הרע, וזה ההתלוות הוא הקשר אשר נתחברו אלו השני כחות בגוף האדם, והימין הוא הצד הנכבד והוא השווי והשמאל הוא הצד הפחות והנטייה מן השווי, והוא רמז על זה בפרק שמיני באמרו להתחייב זאת הצורה האנושית הנכבדת מאד אשר ביארנו שהיא צלם אלהים ודמותו בזה החמר העפרי החשוך המביא אותו לכל חסרון והפסד, ר"ל והוא היצר הרע וכו', ונתן לצורה האנושית אשר תכריחהו ותמנע תאותנו ותשיבם למה שאפשר מן היושר והשווי והוא היצר טוב. ואחר זה התפאר הרב ואמר שכבר ביאר ופירש ענין איוב עד אחריתו ותכליתו והוא פירושו שאי אפשר לשום בעל שכל להכחישו, ולא גם כן לכל בעל תורה אחר הערת מאמר הנכבד הנמצא לרבי שמעון ב"ל והוא אמרו הוא שטן הוא יצר הרע והוא מלאך המות, ואמרם ז"ל יורד ומטעה עולה ומשטין נוטל רשות ונוטל נשמה, ואחר אשר ביאר כל מה שראוי לבארו בתחלת מאמר איוב רצה להגיד ולבאר מהו הנרצה בשאר הספר, וכבר קדם מה שראוי להקדימו על ביאור דעת איוב וחבריו על ענין ההשגחה והוא לבאר הדעת המיוחס לאיוב ולכל א' מחבריו:

פרק כג

כאשר הונח זה הענין של איוב תחלת מה שאירע והוא היות הצדיק והתם והישר אירעו לו רעות רבות הסכימו כלם איוב וחבריו שכל מה שחל לאיוב ידוע אצלו, ר"ל שהשם הביא עליו אלו המכות וכלם מסכימים ג"כ שאין לפניו יתעלה עולה ולא ייוחס לפניו חמס תמצא אלו העניינים ג"כ בדברי איוב אף שלא היה זה דעתו, וכשתתבונן בדברי

החמשה במחלקותם תמצא הדברים שאמרם אחד אמרום כלם ונכפלו הענינים ונתערבו עד שכלם מסכימים שכל עושה טוב יגמל טוב וכל עושה רע יענש:

והיה דעת איוב בו שזה הענין ראיה כו' והוא אמרו בכלל דבריו אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה, וביאר בפסוקים רבים שאין הפרש בין הצדיק והרשע בזה העולם ואח"כ ביאר שאין תקוה אחר המות כמ"ש כלה ענן וילך, אם כן לא נשאר התוחלת ואין יתרון לצדיק על הרשע אלא שזה עזיבה ושכחה מאת האל, והתחיל להפליא איך לא עזב עקר בריאת האדם שנוח לו שלא נברא, ואחר שברא אותו עזב הנהגתו, ואמר הלא כחלב תתיכני וכגבינה תקפיאני, זהו מן הרעות נאמרות בהשגחה אשר האמינו קצת מן המעיינים:

בקש איוב להפוך קערה על פיה כי כוונתו לומר לית דין ולית דיין, ואמרו איוב כופר בתחיית המתים היה, ואמרו גם כן התחיל לחרף ולגדף, הרי נתבאר מזה שדעת איוב היה בתכלית הרוע, ואף שיאמר בקצת מאמריו שהשם הביא אלו המכות וחלו עליו ביושר ובדין שזה היה להעלים הענין מההמון, ואין זאת סברתו, אבל סברתו היה שמין האדם נעזב ועזבו השם ושכחו ואין השגחה בו כלל ולא יערבבנה על אדם צרה מאלו הצרות כלם, כמו שאמר בשיר של פגעים כי מי שהוא דבק בשם לא יקרה לו פגע ולא שום רע לא מדבר ולא מחרב אפילו שיעבור בין אלף אלפי אלפים ורבבות שיש להם חרבות או רמחים לא יוכלו לערבב עליו הטוב האמתי כי אין כח ביד השטן ליפרד דבק הנפש מאת אדון העולמים:

ואמנם היה איוב קודם שידע את השם ידיעה אמתית אלא על דרך הגדה וספור, מדמה שהצלחת האדם והוא התכלית הוא הבריאות והעושר והבנים ומפני זה היה במבוכות ההם איך הצדיק והישר לא השיג התכלית האנושי, וזהו ענין אמרו לשמע אוזן שמעתיך ועתה עיני ראתך, ר"ל כי בעבור שידעתי מה שידעתי בדרך קבלה חשבתי שהטובות המדומות הם ההצלחה ולכן הייתי מבולבל ואמרתי מה שאמרתי, ועתה אשר עיני ראתך ידעתי כי א"א לשום דבר להפריד הדבקות ביני ובינך על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר, וכוונת הדברים כפי הענין אמאס כל אשר הייתי מתאוה מהענינים הגשמים הבהמיים ונחמתי על היותי בתוך עפר ואפר, כי חשבתי כי ההצלחות החמריות הם התכלית והייתי עושה אותו עקר ומבחן ההשגחה, ולא ידע שהוא מדובק בהעדר וא"א לו לקבל מהטוב והשלמות זולת מה שהוא בטבע ולנמנע טבע קיים, ומפני זה המאמר האחרון נאמר כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב כי הוא ההתר האמתי על ספק צדיק ורע לו רשע וטוב לו מבלי כפירת הדרוש:

ואמנם דעת אליפז ג"כ הוא דעת מן הדעות הנאמרות בהשגחה, וזה שהוא אמר שכל מה שחל לאיוב היה חולו כדין כי היו לו חטאים רבים ראוים ליענש עליהם, והוא אמרו לאיוב הלא רעתך רבה וכו', ומה שהיה חושב איוב שהוא שלם אינו ענין מחייב שיהיה שלם אצל השם עד שלא יענש כמו שאמר הן בעבדיו לא יאמין וכו' אף שוכני בתי חומר וכו', ולא סר אליפז מזה הדרך האמינו כל מה שישיג לאדם שהוא במשפט ובעבור המרי נתחייב העונש ובעבור חסרונותיו תעלם ממנו השגת החסרונות באופן התחייבו העונש בעבורם, וכבר נאמר במה שקדם כי זה דרך התורה כפי המפורסם:

ואמנם דעת בלדד בזאת השאלה הוא אמונת התמורה והגמול והוא דעת המפורסם שהשם יביא מכות על איש הצדיק בעבור הרבות גמולו, ואם לא ירבה גמולו באחרית יודע שהוא בעבור עונותיו וחטאתיו, וזהו אמרו לאיוב אם זך וישר אתה כי עתה יעיר עליך וכו' והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד, אשר הרצון בזה אם אתה נקי ואין לך חטא סבתם הגמול הגדול יארע לך טובה בתמורה וזה כלו טוב לך להרבות הטובה אשר תשיג אליה בעה"ב:

וזכרון כל מה שחייבתו החלוקה השכלית אם שיהיו כל הטובות הרעות הבאות לאדם במקרה ובהזדמן ואין שם משגיח כלל והוא דעת איוב, וזהו דעת אריסט"ו כפי מה שיחשוב הרב לא כפי דעת אריסט"ו, כי דעת אריסט"ו הוא דעת הרב לא פחות ולא יותר, כי כבר ביאר כי הרעות כלם באות מצד העדר המחובר להיולי והם באות במקרה וכי הטוב בא מאת השם בעצם ואישי בני אדם מושגחים ממנו כפי שיש להם מהשכל ומהדבקות אל הדברים האלהיים והחכם הפועל כפי השכל ואל זה מזימותיו הוא אהוב מאד מאת השי"ת והוא מושגח ממנו כמ"ש בעשירי מהמדות, אבל דעת איוב היה בתכלית הרוע כי כל מה שיקרה לאדם מטוב ורע יקרה לו במקרה ואין לו שום השגחה יתרה יותר משאר בעלי חיים, ודעת אליפז הוא הפך זה הדעת שכל מה שיקרה לאדם מטוב ועד רע הוא על צד הדין במשפט כפי פעולותיו, אלא שאנחנו נסכל אופני הדין לחסרוננו, ודעת בלדד השוחי היא שכבר יבואו רעות לצדיק כדי להרבות גמולו בעולם הבא. ודעת צופר שכל הדברים באים מצד הש"י על צד הרצון, ואין ראוי לומר למה עשה זו ולא עשה זו. וכל אלו הדעות יכללוהו החלוקה השכלית אם שיהיו הכל במקרה כל מה שיבא לאדם במקרה ולא יבא מאת השם שום דבר מטוב ועד רע, או שיבא כל מה שיבא לאדם מאת השם, וזה יהיה על שלשה אופנים, אם שיהיה על צד הדין והמשפט, או שלא יהיה על צד הדין והמשפט כלו, אבל כבר יקרה לצדיק רעות רבות אבל יבואו עליו כדי להרבות גמולו, ויבואו לרשע טובות גדולות להאבידו מן העולם,

לא שהצדיק ראוי לעונש עתה ולא הרשע ראוי לזה הטוב, או שיהיה כל מה שיבא לאדם מטוב ועד רע לא ימשך כלל לא אחר הדין ולא אחר המשפט אלא כפי מה שיחייבהו רצון השם, ובזה המין מהביאור תמצא כל החלוקות נכללות באלו, ואח"כ יתחדש דעת אחר והוא המיוחד לאליהוא ולזה שובח אצלם כי הוא הדעת האמתי המיוחד לרב והוא כוונת התורה על דרך האמת. ובשלשת רעיו חרה אפו, על איוב חרה אפו על צדקו נפשו מאלהים לא על צדקו נפשו כי הוא היה צדיק, ובשלשת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב כי אמרו שהוא רשע, וזהו אליפז, ומהם מי שאמר שהוא לגמול טוב, ומהם מי שאמר שזהו רצון השם שיגמול רע לעושה טוב:

והנה כשתתבונן בדבריו יתמה המתבונן ויחשוב שלא אמר דבר נוסף על אשר אמרו רעי איוב אבל השיב ענייניהם בדברים אחרים, אבל עם ההשתכלות הטוב יתבאר לך הענין הנוסף אשר הביא והוא היה הכוונה ולא קדם הענין ההוא לזולתו מהם, ואחר זה ערב עם זאת הכוונה כל מה שאמרו רעי איוב להעלים הענין, עד שיהיה הנראה להמון שדעת כלם דעת אחד מוסכם עליו, ואין הענין כן:

והענין אשר הוסיף אליהוא הוא שהענין המפורסם וידוע שאדם יחלה עד שיגיע לשערי מות, ואם יהיה לו מלאך מעתיר בעדו אי זה מלאך שיהיה מבני האלהים טבעי או נפשי או חיוני יעמוד כנגד השטן יתחנן אליו ויחוננהו ויאמר פדעהו ותקובל עתירתו, כי לא ירצה השם במות המת כי אם במציאות והחיים והטוב וינצל החולה מרדת שחת כי ינצח העצמי אשר הוא מכוין בעצמותו למקרי אשר מצד ההכרח אך לא תהיה שם עזרה והצלה מדובקת לנצח כי הוא ביד השטן אם לא יחטיא היום יחטיא מחר, וכאשר ספר שינצל החולה וישוב לענינים הטובים בשובו אל ענין בריאותו אמר הן כל אלה יפעל אל וכו', כי ההצלה והעזרה ברוב בעת הנערות או בעת הבחרות ולמי שכחותיו הפועלים גוברות אל המתפעלים כראוי, וכבר תהיה גם כן פעם שלישית בזמן הזקנה, זה הענין ביארו אליהוא לבדו, והוסיף שנית אם שסיפרו ראשונה כי השגחת השם בנביאים עצומה עד מאד, וז"א כי באחת ידבר אל ובשתים לא ישורנה בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים וגו', ואחר כן התחיל לחזק השגחת השם בעולם לבאר דרכי השם הטבעיים בספור הרעם והברק והמטר, וערבב עמהם ענינים רבים, כי ראוי לקחת ראיה מהשגחת האל בעולם מדברים רבים טבעים אשר בעבורם יתבאר היות השגחתו בעולם, וכן כאשר באה לו הנבואה לאיוב אשר יתבאר לו ממנה טעותו בכל מה שדמה לא סר מספר ענינים טבעיים עם ספור יסודות או ספור טבעים ממיני ב"ח, וזכר עוד ספור שחקים ושמים וכסיל וכימה לענין מעשיהם באויר הקרוב לנו,

והיתה הערתו כלה להעיר לאיוב כי ממה שיראה מתחת גלגל הירח ישיגו השגחת השם בעולם. וכן עוד התעורר אליהוא להעיר ממיני ב"ח, והאריך בדבור לויתן אשר הוא השט וההולך והמעופף, כל אלו הענינים כלל בהם סגולות גשמיות מפוזרות בב"ח, והכוונה בזה שהענינים הנמצאים בעולם הוייה והפסד לא יגיע דעתנו להשיג איכות התחדשם, כי הסבות אינם מוגבלות והסבות הם רבות ולא נדע התיחסות הסבות והמסובבים בטבע המקבל ובטבע ההזדמן המעורב בהם ולא לצייר מציאות זה הכח הטבעי בדבר המתהווה והמנהיג, והוא המלאך, איך התחלתו ואיך פעולתו, ואינו דבר שידמה למה שעשינו אנחנו, ואחר שהדבר כן איך יחשוב אדם שתהיה הנהגתו יתעלה להם והשגחתו בהם דומה להנהגתנו והשגחתנו במה שנשגיח בו:

כמו שיש הבדל מן הפעולות הטבעיות לפעולות המלאכותיות, כי האדם אשר יחודש בטבע והאדם אשר יחודש במלאכה הוא בתכלית הריחוק, ואין בהם שום שתוף אלא שם לבד, ואף השם אינו משותף להם, כי האחד הוא אדם מצוייר, והאחר הוא אדם מת ואין צור כאלהינו כמו שאמרו ז"ל אין צייר כאלהינו, כן ראוי להאמין כי נבדל השגחתו והנהגתו והכונה האלהית לענינים ההם הטבעיים מהשגתנו והנהגתנו וכוונתנו האנושית למה שנשיג אותו וננהיג עליו ונכוין אליו, זאת היתה כוונת ספר איוב כלו, ר"ל לתת זאת הפינה באמונה ולהעיר שילמדו הראיה מן הענינים הטבעיים עד שלא תטעה ותבקש בדמיונך שתהיה ידיעתו כידיעתנו או כוונתו והשגחתו וידיעתו כידיעתנו והשגחתנו והנהגותנו, וזהו אשר התחיל אליהוא להעיר לאיוב וללמדו, והשלים אותו האל בדברו עמו בנבואה בלמדו אותו הענינים הטבעיים, כי היה הכוונה כלה מה שאמרנו. וכשידע האדם זה נקל עליו כל מקרה שיבא אליו, והוא ידע או לא ידע או ישגיח או לא ישגיח או יעזוב, אבל יוסיף אליו אהבה כי לנמנע טבע קיים וידע שהוא מושגח מאת השם כל מה שאיפשר להיות מושגח, וישיג התכלית האחרון שהוא שתדבק נפשו בהשם יתעלה ואין יכולת לשטן על נשמתו האלהית, ויראה גודל מעלת השם יתעלה ויוסיף אהבה בו ויראה פחיתותו וכי הוא בריה קטנה לפני תמים דעות, ע"כ אמאס ונחמתי על עפר ואפר, וכמו שאמרו ז"ל עושין מאהבה ושמחין ביסורין, אשר הרצון בזה כי עושים מצות השם בעבור אהבתו אליו וכפי גדלו, והייסורים לא יבלבלם בהנהגתו אבל שמחין בייסורין כי א"א בלתם, כי מי שהוא מעורב ומיוסד על עפר ואפר יחוייב שיגיע לו בעבור זאת ההרכבה יסורים רבים. ואח"ז אמר הרב ואתה כשתסתכל בכל מה שאמרנו והם כל הפרקים אשר הם הצעה לביאור איוב ותעיין אחר כך בעניני כל ספר איוב יתבאר לך וכו':

פרק כד

ענין הנסיון גם כן מסופק מאד למה שרבים חשבו כי ענין נסיון הוא על דרך ייסורין של אהבה לענותו כדי להרבות גמולו, וכבר בטל הרב זה הדעת, ולפי שכבר יחשב כי הוא נקשר עם הדבור בהשגחה, ולמה שכבר יחשב שהוא בבחינת שידע השם מה שבלב המנוסה ההוא בתואר אמונתו בשם איך הוא כמו שאמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, היה נקשר זה עם זה המאמר בידיעת השם יתעלה ולכן היה נקשר זה הדרוש עם הדרושים הקודמים, וביאר הרב בזה הפרק שאין ענין הנסיון להרבות הגמול ולא לידע מה שלא ידע אלא להודיע מה שלא נודע, ולכן התחיל ואמר ענין נסיון גם כן מסופק מאד, והספק הוא ע"ז התואר, כי לא ימלט אם שיהיה ענין הנסיון שהש"י ידע ענין המנוסה והוא להרבות גמולו מבלתי שיקדם לו חטא, או שיהיה להבחין המנוסה אם הוא צדיק או רשע, וכל אלו החלוקות שקר עליו, כי לא יביא הש"י ייסורין על אדם כדי להרבות גמולו. ונאמר לו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. מכלל שעד עתה לא היה יודע ונתחדשה לו ידיעה, וכן אמרו כי מנסה ה' אלהיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים, והנה אמר הרב שזכרה אותו התורה בששה מקומות, והנה הרב יבאר כל אלו המקומות אשר יש עליהם ספק אם שהשם הוא עושה עול ח"ו, או שלא היה יודע מקודם ואחר כך ידע, והנה אמר הרב דע כי כל נסיון וכו' אין הכוונה גוף המעשה כי אין המעשה ההוא מכוון מצד עצמו וכאלו היה ענין הנסיון שיעשה מעשה אחד ואין המעשה ההוא מכוון מצד עצמו אבל הכוונה שיהיה משל שילמדו ממנו, כאמרו לדעת הישכם אוהבים וגו' ואין פירושו שידע הש"י זה, כי הוא כבר ידעו, כאמרו לדעת כי אני ה' מקדשכם שהשם מקדש אתכם לא שידע ה', כן אמרו לדעת הישכם אוהבים, והרצון בו כשיקום מתפאר בנבואה וירבה אותותיו המביאות לחשוב אמת בדבריו, דעו שהוא ענין שרצה הש"י שיבוא אותו האות להודיע לאומות שיעור האמנתכם באמתות תורתו והשגחת אמתתו ושאינכם מטים להסתת מסית אפי' שיביא עמו אות, ולא תפסד אמונתכם בשם, והתועלת הנמשך מזה למען ימשכו אליה לזאת האמונה וכו'. הרצון באמרו שהוא קריאה לנמנעות, ר"ל זה האיש כשיבא להפסיד אמונתנו אשר היא אמת במציאות חוץ לנפש ויקרא אלינו לעבוד ע"ז הוא קריאה אל הנמנעות לעזוב האמת ולהדבק בשקר, ולכן קורא לנמנעות, כי האמת לא ישוב שקר והשקר לא ישוב אמת ולא יועיל לו על זאת מופת כי מי שיעשה מופת על עמוד של שיש שהוא של זהב לא יועיל לו המופת שזה מבואר השקרות והמופת לא יועיל רק לאומר האפשר כמו שיתבאר במשנה תורה, הרי יתבאר המקום הראשון מהששה מקומות. וכן יתבאר המקום השני הנאמר במן למען ענותך לנסותך לדעת את

אשר בלבבך התשמור מצותיו אם לא, ענינו לדעת האומות זה ושיתפרסם בעולם שמי שנותן לעבודתו ית' יכלכלהו מאשר לא יחשוב, וזה סוד המן, כי מי שיעבוד את השם יזמן לו פרנסתו, ועל זה הענין בעצמו נאמר במקום הג' במן בתחלתו ברדתו וכו', אמנם המקום הד' אמרו במן פעם שלישית וכו', אבל הענין אלו הדברים אחד משני ענינים, האחד הוא הענין הנאמר במן הנאמר בתחלת רדתו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, והנאמר במשנה תורה למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך, וזהו אמרו הענין הנכפל במן מן המאמר הראשון וכו' ומניח מהעמל והטורח מאשר לא יחשוב ושיתפרסם פרסום לכל. או יהיה לנסותך להרגילך, והנה הענין השני כאמרו אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ, ויהיה אומרו לנסותך להטיבך באחריתך כי הוא הקדים להרגילם הטורח במדבר וכו' לא היו יכולין לכבוש את הארץ ולא להלחם עם בני הענק ולכבוש ערים גדולות ובצורות בשמים, כי הנה כשיצאו ממצרים היו מורגלים בעבודת פרך ולא היה להם כח להלחם עם שום אדם, הרי ביארנו הד' מקומות, ואחר כן ביאר הרב המקום החמישי והוא לבעבור נסות אתכם בא האלהים וכו' היה אפשר שתחשבו לאמת מה שבפי זולתי אחר שאני שלוח לכם והוא שלוח לכם כ"ש אם האחר יעשה אות ומופת כמוני אבל עתה כשהשם דבר בעצמו פנים בפנים ואתם שמעתם מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך כשיבוא לסתור את זה לא יצילנו איש מן המות אחר שבעינינו ראינו ובאזנינו שמענו אנכי ולא יהיה לך, ויהיה לבעבור נסות אתכם בא האלהים יהיה להודיע לנו שיעור אמונתנו באלהים, ואחר זה ביאר המקום הששי שהוא היותר מסופק אם שהוא ראשון ראוי ללכת מהדברים הידועים לנו יותר מהבלתי ידועים, והוא אמרו ואמנם ענין העקידה כלל בו שני ענינים גדולים שהם פנות התורה וכו'. והסכים לשחוט אותו אחר מהלך שלשת ימים כמו שאמר ויהי ביום השלישי אלו היה רוצה לעשות לשעתו בבא דבר ה' אליו לא היה נראה היות המעשה במחשבה ובהסתכלות אמתי, אבל עתה אחר שהיה ביום השלישי היה נראה שהיה המעשה במחשבה וכו', אבל כדי שיתפרסם לבני אדם באהבתו ויראתו, וזה אשר אמר הרב בנסיון אמרו ז"ל עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו להודיע כמה חיבתו לפני המקום, ואמר לו המלאך כי ירא אלהים אתה, ואם היה מי שאמר זה הכתוב השם יתעלה היה בתכלית הספוק שהיה נראה שיתחדש לו ידיעה, וכבר ידעת מהו המלאך מהפרקים שקדמו בחלק שני, והרצון בו שבזה המעשה אשר בו תקרא ירא אלהים גמור ידעו כל בני אדם גודל יראת אלהים מה היא ועד היכן מגעת, והוא שימסור אדם ממונו וגופו ונשמתו בעבור השם, וכבר ידעת כי תכלית כל התורה כלה היא היראה כמו שאמר אם לא תשמור לעשות וכו':

ולא היה מוצא יכולת בנפשו לעשות זה, אבל עתה שהוא היה יודע כי המושג בנבואה היה אמתי ובעבור זה שחט את בנו והודיע לנו שהנבואה היא אמת ואין בה ספק, ובאמת היה ראוי שיהיה זה הענין על יד אברהם ויצחק כי אברהם אבינו הוא אשר התחיל להודיע הייחוד ולהקים הנבואה, אם כן בעקידה הודיענו אלו שתי תועלות גדולות, פנת אמונת הנבואה, והודיענו בה תכלית יראתנו ואהבתו עד היכן מגעת, כן צריך שנבין עניני הנסיונות, לא שהשם רוצה לבחון ולנסות עד שידע מה שלא ידע מקדם, חלילה לו חלילה ממנו מה שידמו הסכלים הפתאים ברוע מחשבתם. ודע זה, ירמוז בזה לדעתו בענין ההשגחה וכי אין ראוי שיביא השם מכות ללא חטא קדם, גם ירמוז לענין העקידה אשר יודעו בה שתי התועלות הגדולות. ובכאן נשלם ענין ההשגחה והידיעה בהשלמות ענין הנסיון, ואחר כך בא הרב להקדים פרקים נפלאים לרמוז על טעמי המצות, כמו שדרך הרב בכל סתרי התורה להקדים הקדמות ואחר כך יעשה הביאור:

פרק כה

הפעולות יתחלקו לד' חלקים וכו', למה שהיתה תורתנו האלהית יכלול כל מיני השלמיות בין השלמות העיוני והוא המושכלות הנתלות בהאל ובמלאכיו ופעולותיו אשר הם השמים וכל צבאם, והעיון בתורה יכלול בזה מעשה בראשית ומעשה מרכבה ונמצא בתורה שלמות המעשים והם הפעולות הטובות ונקראו אלה חוקים ומשפטים צדיקים, והנה כבר ביאר הרב כל מה שראוי לבאר במעשה בראשית ובמעשה מרכבה ובנבואה ומדרגותיה ובידיעת השם ובהשגחה, נשאר עתה לדבר בכמה דברים. ראשונה לתת טעם למצוות אשר הם מכלל סתרי התורה כי לא נתגלו טעמם כדי שלא יזלזלו בהם עמי הארץ, והנה רבים יחשבו כי אין להם טעם או אם יש להם שאינו מביא לשום שלמות, וביאר גם כן ספורים רבים בתורה אשר יראה שאין להם שום תועלת בא הרב מורנו מורה צדק לומר כי כל אמרת אלוה צרופה ויש להם טעמים נפלאים ואם נעלם ממנו תכליתם ושלמותם זה יהיה בקצת מצות אבל כל המצות יביאו לנו תועלות גדולות, והן לתקן שני דברים והם תקון הנפש ותקון הגוף וכל התורה כלה וכל מצותיה ואזהרותיה וספוריה תביא לשני אלו השלמיות, ואחר כך ידבר שלישית בהנהגת האדם עד אשר יעתק אל צרור החיים. ועתה התחיל להקדים פרקים לרמוז בהם טעמי המצות כמו שהקדים פרקים לבאר מעשה בראשית ומעשה מרכבה, וכוונת זה הפרק לבאר שכל פעולות השם לא לבד נמשכות אחר הרצון כמו שיחשבו קצת מבעלי העיון אבל כל פעולותיו נמשכות אחר החכמה וחכמתו הוא רצונו וכל פעולותיו צדק ומשפט, והנה התחילה התורה כי כל מה שעשה השם בזה המציאות הוא טוב גמור כמו שאמר

וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד והנה השלימה הצור תמים פעלו, וזהו דעת תורתנו ודעת הפילוסופים ואין בהם שום מחלוקת בזה ולא ימצא מחלוקת בינינו ובינם אלא שהפילוסופים סוברים שהעולם נאצל מהבורא בתמידות ואנחנו נאמין שהוא מחודש. והתחיל ואמר כי הפעולות יתחלקו לפי בחינת תכליתם, אם פעולת הבל אם פעולת שחוק אם פעולת הריק אם פעולה טובה:

ולא הגיע התכלית ההוא כי ימנעו המונעים. והיא הקללה הנמרצת כמו שאמר ותם לריק כחכם כי בה יוכללו כל הקללות, ופעולת ההבל היא הפעולה אשר לא יכוין בה תכלית כלל כמו שיעשו קצת בני אדם כשהם חושבים בדבר אחד או כאשר יעשו פעולות המשוגעים והנבהלים. ופעולת השחוק היא הפעולה אשר יכוין בה תכלית פחות, אשר יכוין בה ענין בלתי הכרחי ולא מועיל כמו שירקד אדם לא לכוונת התעמלות להטיב העיכול, או יעשה פעולת השחוק לא לבקשת המנוחה כדי להטיב הנפש ולהתענג כדי שיוכל לעיין לעבוד אלהיו אלא לבקשת השחוק בלבד:

וזאת החלוקה היא חלוקה הכרחית ואין חולק עליה והוא שכל פועל פעולה אחת לא ימנע אם יכוין בה תכלית ואם לא יכוין תכלית וכל תכלית או שתהיה נכבדת או תכלית פחותה ואם תהיה נכבדת יהיה פעולתו לטובה ואם תכוין לדבר פחות יהיה פעולתו לשחוק ואם אלו השני תכליות לא יגיעו יהיה פעולתו לריק. ואחר בארו באי זה אי אפשר לשום בעל שכל לאמר שדבר מפעולות השם ריק או הבל או שחוק, אבל לפי דעתנו ולפי דעת כל נמשך אחר תורת משה רבינו, ר"ל לפי דעתנו לפי דעת החכמים היודעים אמתת הדברים כפי מה שיחייבהו העיון וכפי דעת כל הנמשכים אחר התורה והיא תורת מרע"ה כי כל פעולותיו כלם טובות מאד. אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד כי כל פעולות השם בגלל דבר כי הפועל ההוא הכרחי במציאות הדבר ההוא ומכוין או מועיל מאד, כי כל מה שיעשה הש"י הוא ע"צ ההכרח או ע"צ היותר טוב, ע"צ ההכרח כחוש המשוש וחוש הטעם אשר אי אפשר שום בעל חי להיות בלתם, ואמנם שאר החושים הם לו ע"צ היותר טוב והם מועילים מאד וכן הוא דעת הפילוסוף, ואין בענינים הטבעיים דבר על צד ההבל כמו שימצא בפעולות האנושיות, וזה אמרו כי כל מה שאינו מלאכותי כפעולות האדם הם כלם פעולות שיבוקש בהם תכלית אין הפרש בין שנדע התכלית או שלא נדעהו:

אמנם זאת הכת מאנשי העיון אשר חשבו שהוא לא יעשה דבר בגלל דבר. כי לא יעשה השמש גשם מאיר בעבור שיאיר על הארץ ושימשכו ממנו התועלת הנראות והמפורסמות לכל, כי אלו רצה שיהיה הארץ עם היותה חשוכה שתהיה מאירה היה

יכול על זה ולא שם השמש מאיר על הארץ אלא בעבור הרצון לבד, ואלו רצה שישמע אדם בעינים ויראה באזנים היה יכול אלא שרצה להיות הראיה בעינים והשמיעה באזנים, ויאמרו גם כן שאין ראוי לבקש תכלית לשום נמצא אבל אין לו תכלית אחר אלא רצונו ולא יבוקש להם תכלית, ואלו היה הדבר כן יהיו פעולות השם נכנסות בחלק ההבל או פחות ממנו, כי המתעסק בהבל לא יכוין תכלית והוא נבהל בלתי יודע ואין להאשימו על זה אם יפעל פעולות ההבל, והש"י אצל אלו יודע במה שיעשה ומכוון אליו לא לתכלית כלל ולא לצד תועלת. אך שיהיה בפעולותיו דבר על צד השחוק, זה ג"כ מבואר שקרותו בתחלת המחשבה. ולא תביט בשגעון מי שחשב כי הקוף נברא לשחוק בני אדם כי זה סכלות גמורה כ"א האנשים המעולים לא יפעלו דבר בעבור תכלית פחות כ"ש שיפעלהו השם, והמביא לחשוב שהשם לא יפעל בעבור תכלית נכבדת הוא הסכלות בטבע ההוייה והפסד, כי יחשבו כי האדם הוא תכלית זה המציאות ובפרט מזה העולם, ואין ראוי להאמין כן כי כבר נתבאר בפרקים שעברו הכוונה כלה להמציא כל מה שאפשר מציאותו כפי מה שתראה אותו, ואמנם חלוף זה לא גזרה אותו חכמתו כלל א"כ הוא נמנע בבחינת היות העניינים כלם נמשכים אחר גזרת חכמתו. ואמנם האומרים שפעולות השם לא כיון בהם תכלית כלל הביאם לזה הכרח עיון לפי דעתם וכבר ימצאו בתורה קצת פסוקים שמורים זה, אמנם הכרח עיון כפי מה שחשבו בטענותם הוא על זה התואר, המאמינים בחדוש העולם יחוייב שיאמרו בתכלית מציאות העולם שאין לו תכלית זולת כך רצה האל לא לעלה אחרת, וימשכו זה בחלקי עולם כי אמרו מה שיחוייב לכל יחוייב שיהיה לחלקים כן, ואם כל העולם אין לו תכלית גם חלקי העולם אין לו תכלית, ולא יחשבו שנקב המחיצה הענבית ובהירות הקרנים הוא מפני עבור הרוח הרואה עד שישיג מה שישיג, ר"ל לא ישימו זה סבתם בראות כלל, ולא ניקבה זאת המחיצה ולא הושמו אשר עליה בהירה מפני הראות אבל יאמרו כי זה הכלי עשאו השם על זה התואר למה שרוצה, וכבר היה אפשר שיהיה הראות על חלוף זה, זהו אמונתם וכוונתם וטענותם להאמין זה הדעת הנפסד:

וכבר נמצא אצלנו קצת פסוקים כו' וענין אלה הפסוקים כו' ולא כל איפשר אלא מה שגזרה חכמתו להיות כך. וכל פעולות הש"י הם מסודרות מידיעה וכל מה שיסודר מידיעה וחכמה הנה מסודר מרצון הפועל לא הכרח טבעי אחר שלא יחוייב מטבע הידיעה במהות הידיעה סדור הפועל ההוא ממנו כי יסודר ממנו השני הפכים אחר שהוא יודע ההפכים, כי סדור אחד משני הפכים ממנו הוא על תואר נוסף על הידיעה והוא הרצון, וזה אמרו הנה שהדברים שירצה השם יעשו בהכרח לפי שהיה הוא יתעלה

יודע הנכבד ולא יסודר ממנו אלא הנכבד שבשני הפכים ולא יסודר הפחות ואם הוא יודע בשניהם:

עוד אמר אלא שהוא ית' לא ירצה אלא אפשר כי לא יהיה חכם אם ירצה הנמנעות ולא יוכל בהם ואינם מסדורו המשובח, וגם לא ירצה כל איפשר כי לא ירצה הפחות אבל הנכבד, אלא שגזרה חכמתו להיות כך כי רצונו הולכת בנמצאות כפי ידיעתו ולכן היה רצונו היא חכמתו שיסודר ממנו הפעל הנכבד משני אפשריים כחמש אצבעות על הששה ויכלתו לא תחסר מרצונו. והוא אמרו וכן הפועל הטוב בתכלית הטובה הוא שירצה השם לעשותו לא יבדיל בינו מונע ואין לו חשך, זהו הרצון באמרו כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ, לא שיהיה פעולותיו על צד הרצון לבד, מבלתי שיכוין לתכלית כפי מה שחשבו המדברים, וזהו דעת כל בעל דת ודעת הפילוסופים גם כן, ואמנם לטענה האחרת שהעולם כולו נתחדש ברצון ואין לו תכלית וכן יחוייב שיהיו חלקי העולם אינו כן, כי אם שאנחנו נאמין שהעולם נתחדש ברצון האל אבל רצונו היא חכמתו אשר תבצר ממנו השגתה כי חכמתו חייב מציאות זה העולם בכללו בהכרח כאשר נמצא, והחכמה ההיא בעצמה אשר לא תשתנה חייבה ההעדר קודם מציאות העולם, והנה זה דעת חכמינו אמרו במדרש את כל אשר עשה יפה בעתו, כי זכרו כל זה לברוח ממה שצריך לברוח והוא שיעשה הפועל פעולה לא יכוין בה תכלית כלל. וכזה ביארו נביאינו והוא שחלוף הפעולות הטבעיות, ר"ל שאף שימצא בדברים הטבעיים פעולות מתחלפות כלם הוא בתכלית התיקון מסודרות נקשרות קצתם בקצתם וכלם סבות ומסובבים יראה שיש ביניהם יחס בין העלה והעלול ולכן היו כלם בחכמה ובתבונה ולא דבר בטלה בכל פעולות הטבע, כי אמר הפילוסוף בשני מהשמע כי הטבע לא יפעל דבר לבטלה והסכלות בטבע זה החמר השפל, ולכן יחשוב שימצאו בפעולות השם דברים רבים לבטלה והיו יותר ראוים שלא ימצאו, ואם ימצאו למה שלא יראו שימשך ממנו שום תכלית לאדם יאמרו שהם נמשכות אחר הרצון לבד, והנה טעו בחשבם שהאדם תכלית זה המציאות וכי כל המציאות בעבורו, וסכלות שני הענינים, האחד סכלותו בטבע החמר השפל, והשני סכלות ידיעת מה שהוא מכוון ראשון ממנו והוא המציא כל מה שאפשר מציאותו, מפני טעות אלו הענינים יתחדשו הספקות והמבוכות עד שידמו קצת פעולות השם שחוק וקצתם ריק:

ודע שאשר סבלו זאת ההרחקה עד שיהיו פעולות השי"ת פעולות ההבל אשר לא יכוין בהם תכלית כלל, אמנם ברחו משום אותם נמשכות אחר החכמה כדי שלא יביא אל מאמר בקדמות העולם, וסגרו השער בזה לאמר שהכל נמשך אחר הרצון, כדי שלא

ישאר שום שאלה למה פעל העולם בזה העת ולא פעלו קודם כי זה נמשך אחר הרצון, וכן כל פעולותיו. ואמר הרב כי דעת תורתנו שראוי להאמין שכל פעולותיו נמשכים אחר החכמה, בין היות העולם נעדר קודם שהיה בין היותו נמצא אחר שהיה וכן כל הפעולות הבאות מהאל יתעלה הנמצאות במציאות והנעדרים, בין שיהיו נמצאים לעולם בין שיהיו נעדרים לעולם ובין שימצאו פעם ולא ימצאו פעם אחרת, הכל נמשכים אחר החכמה, עם שאנחנו נסכל הרבה מאופני החכמה בפעולותיו, ועל זה הדעת יסובב תורת משה רבינו בתחלתה וסופה, בתחלתה אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ובו השלימה כי אמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, ודעהו, שהכל נמשך אחר החכמה וסדור אלהי נקשרים קצתם בקצתם לא להבל ולא לשחוק, אבל לתכלית מעולה, ואמר והבן זה מה שאמר הרב שאין מחלוקת בינינו ובין הפילוסופים אלא בחדוש העולם וקדמותו:

פרק כו

אלא שנעלם ממנו אם לקצור דעתנו או לחסרון חכמתנו, ר"ל קצור המשיג כי יקרה לשכל אנושי שלא יוכל להשיג דברים לקושי העמידה עליהם בעבור קוצר המשיג ועומק המושג, וגם לחסרון חכמתנו ר"ל למידת החכמה, כי רבים מהדברים אשר לא נדע ענינם היינו יודעים אם התעסקנו בחכמה ויצא שכלנו מהכח אל הפועל אבל בעבור שהמעיינים יעיינו בקצת העתים ובקצת הדברים ולכן לא יצא שכלנו מהכח אל הפעל ולכן נעלם ממנו תכלית המצות. ואמר החכם רבי משה הנרבוני, לקיצור דעתנו רומז אומרם שהשטן מקטרג עליהם יראה העדר דעתנו וקיצורו בטבעו, ואמרו אם לחסרון חכמתנו רומז כי אומות העולם משיבים עליהם כי היה בעבור חסרון צאת השכל מהכח אל הפעל. והנה כל המצות יש להם סבה בין שיהיו גלויים לנו הטעמים בין שלא יהיו. והם אשר תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו משפטים ואשר אין תועלתם מבואר אצל ההמון יקראו חקים ועל כל זה יש להם טעם ותועלת, כמו שיאמרו תמיד כי לא דבר רק הוא מכם ואם הוא דבר רק הוא מכם:

כמו שאירע לשלמה בשני מצות אשר התבאר עלתם, ר"ל כשטעם המצוה ידועה לאדם המצוה קלה בעיניו ויאמר כלום נעשה המצוה הזאת אלא מפני כך אני אשמר מן הענין ההוא ולא אקיים המצוה, כמו שאומרים עמי הארץ שהשם צוה שלא לשתות יין נסך אלא בעבור לא תתחתן בם אני אשתה יין נסך ולא אתחתן בם, וכן קרה לשלמה ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו אני ארבה ולא אסור ולבסוף נשיו הטו את לבבו, וכן הדין בשאר, ועל זה העיקר נמשכו כל דבריהם, וכתובי הספרים יורו עליו שכל המצות יש

להם תועלת בין שיהיה גלוי בין שיהיה בלתי גלוי. ואחר שהרב הניח זה אמר שימצא מאמר אחד מהחכמים והוא בב"ר יראה ממנו בתחלת המחשבה שקצת המצות אין להם טעם אלא המצוה לבד שנאמר אמרת ה' צרופה, והרצון בזה כי אין שום תועלת לאדם בין שישחוט מן הצואר ויאכל בין שישחוט מן העורף ויאכל, ולא צוה השם זה יותר מזה אלא כדי לנסות את האדם אם יעשה מה שיצוה השם, וזה אמרו לצרף הבריות, כמו שיעשה הצורף שיבחין הכסף והזהב אם הוא טוב ואם רע, כי יראה מזה המאמר שהמצות אין להם טעם, לזה יאמר הרב שזה המאמר הוא מופלא ר"ל זר כי יוצא מכלל המאמרים שיראה מהם שהמצות יש להם טעם, ואמר הרב כדי לצאת מזה הזרות שפירש בו פירוש באופן שלא יצא זה המאמר מסדר דבריהם ז"ל המורים כי כל המצות יש להם טעם, וזה אמרו ועם היות המאמר הזה מופלא מאד ר"ל זר פירשתי אני פירוש תשמענו עתה וגו'. והמשל בו שהריגת הב"ח לצורך המזון הטוב מבוארת התועלת כי הצמחים לא יזונו האדם כהזנת הב"ח כי חמר הב"ח קרוב לחמר האדם והמזון ראוי שיהיה דומה לניזון לכן היותר דומה יעשה מזון יותר, א"כ הריגת הב"ח הוא רב התועלת, אמנם היות בשחיטה במקום מיוחד לא בנחירה בפסיקת הוושט והגרגרת חשב בעל המאמר שאין לו טעם וכיוצא בהם הוא לבחון בהם הבריות, וכן התבאר ממאמרם בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף ולא אמר מה לו להקב"ה בהריגת הב"ח כי זה יש לו טעם נכון והוא לצורך המזון הטוב:

והנה אמר הרב המורה כי זה המשל אינו משל נאות כי הריגת הבעלי חיים בשחיטה במקום מיוחד ולא בנחירה ובהפסקת הוושט והגרגרת יש לו טעם כמו שהוא עתיד לבאר, והוא כי כאשר הביא ההכרח לאכילת ב"ח כיון למיתה קלה עם קלות המעשה, ולזה בעל המאמר לא הביא משל נאות ואינו מסיר בזה הרחקה אבל מוסיף הרחקות, כי אם יאמר אומר איך חלקי הקרבן אין להם שום טעם כי יהיה כפירה גדולה, ולכן המבקש טעם לחלקי המצות מסיר הרחקה, יאמר הרב כי אינו מסיר הרחקה אבל מוסיף הרחקות רבות כי מבקש סבה למה שאינו סבה, וזה רחוק מן האמת כמו מי שידמה שכל המצות כלם הם בלא תועלת. אם כן ימצאו בכאן שלשה מיני אנשים, כת אחת יסבור שכל המצות כלליהן ופרטיהן אין להם טעם אלא המצוה לבד, וכבר יתבאר לך בטול זה מפני השכל וממאמרים נמצאים לרבותינו, וכת יחשוב שכללי המצות ופרטיהן כלם יש להם טעם נכון, ויחשוב הרב שזה סכלות גמורה כמו הכת הראשון, כי אף שכל המצות בכלל יש להם טעם, ופרטיהם יש טעם בקצתם, עכ"ז יש מצות שפרטיהן אין להם טעם כמו הקרבנות, והמבקש טעם הוא שגעון גמור, אם כן האמת הוא כי כל המצות יש להם

טעם, בכלל, ובפרט יש מהם שיש להם טעם ויש מהם שאין להם טעם. ואם תאמר איך ימצאו במצות חלקים שאין בהם טעם, כי כבר אמרנו כי לא דבר רק הוא מכם ושאר הכתובים המורים שיש להם טעם, ואמר בתשובת זה ודע שהחכמה חייבה וכו', כן היו שואלים אם היה שמנה או עשרה או אי זה מספר שיזדמן ואחר שהקרבן הוא מחוייב לתועלת גדולה יחוייב שיניח מניח הדת אי זה קרבן שירצה, שאם לא אלא שיהיה סבה לזה יותר מזה לא יצוה בקרבן, והמשל בו מי שהיו לפניו שני כוסות מלאים יין שוים מיין שוה לא יוסיף האחד על האחר בדבר כלום, והאיש היה צמא אם היה מבקש טעם וסבה לקחת אחד מהכוסות יותר מהשני לא יקח לעולם הכוס וימית עצמו בצמא, וכדי שלא ימית עצמו בצמא יקח אחד מהם איזה שיזדמן ואין לו סבה אלא הרצון בלבד, וזהו מה שרמז הרב באמרו וכאלו ידמה לטבע האפשר אשר אי אפשר מבלתי היות אחד מן האפשריים, ואין ראוי לשאול למה יהיה זה האפשר ולא יהיה זולתו מן האפשריים כי זאת השאלה תתחייב אילו היה נמצא האפשר האחר. ודע זה הענין והבינהו. רמז הרב בזה כי הצורך יביא והחכמה תעיד שקצת המצות והם החלקים לא ימצא בהם שום טעם, ולכן לא יספק אדם על הרב אם לא יתן טעם לקצת המצות כמו שיתן לכלל. והנה אמרו החכמים תמיד שהמצות יש להם טעם ואשר ידע מהם שלמה ע"ה הוא תועלת כל מצוה בכלל לא חקירת כל חלקיה:

אמר שם טוב כאשר עיינתי בזה הפרק העיון אשר הזהיר בו הרב ואמר ודע זה והבינהו, דע שכוונת זה הפרק כלו וסודו היתה לבאר שחלקי המצות אין להם טעם והמבקש להם טעם הוא שגעון גמור. ואם יאמר אומר שא"א שימצא במצות דבר שאין לו טעם לא בחלקים ולא בכלל, לכן התחיל ואמר אל תתמה מזה שהרבה מבעלי העיון חשבו שאין למצות טעם כלל וזה סכלות גמורה כמו שביארנו, ואם תאמר שזה לא ימצא לחכמינו אבל כלם יראו שהמצות יש להם טעם, הביא מאמר מב"ר אשר יראה בתחלת המחשבה שאין להם טעם, וא"א שיהיה פירוש זה המאמר אלא על שני החלקים, אם שיהיה כלל המצות שאין להם טעם כמו שיחשוב בתחלת המחשבה, ואם ירצו בב"ר לומר שכלל המצות אין להם טעם אין ראוי להפלא מהרב אם יאמר שקצת חלקי המצות אין להם טעם, ואם רצו שחלקי המצות אין להם טעם יתחייב שיסכים זה המאמר עם הרב שאמר שקצת המצות אין להם טעם, ויבא הדבר כן, אם חלקי המצוה שיש לה טעם אמרו שאין להם טעם כמו שאמרו מה איכפת להקב"ה בין שוחט מצואר לשוחט מהעורף כל שכן שיאמרו בחלקי המצות אשר א"א לתת בהם שום טעם, והבן זה כי הוא נפלא ומורה על גדולת הרב, ישתבח מי שנתן לנו מורה צדק מורה לנו אמתיות בסדור נאה אשר כל

בעל שכל יתפלא מסדורו, כי סדורו היא כפי הטבע יניח הדברים ראשונה כדי שיוליד תכליתו מבלתי שישיג לו גנות מהמהבילים אשר יש להם שם על פני חוץ ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, ודרך הרב כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום. והם אלו הפרקים הבאים אחר אלו כי מדרך הרב להקדים הצעות כדי שיקובל מאמרו אצל מטיבי העיון כמו שעשה במעשה בראשית ובמעשה מרכבה:

פרק כז

כוונת כלל התורה שני דברים והם תקון הנפש ותקון הגוף וגו', למה שהיה האדם מורכב מחמר וצורה שהוא הגוף והנפש והיו החכמות שתים לתקן אלו השנים עניינים והם הגוף והנפש, ותקון הגוף יקרא חכמה מעשית ותקון הנפש יקרא חכמה עיונית, ולמה שהתורה תכלול שני אלו השלמיו' יחוייב שכוונת התורה לחייב שני אלו הדברים, ולמה שהתורה להמון נתנה יחוייב שימצאו שני דעות אמתיות כפי יכולת ההמון לקבלם, ולכן יהיו קצת הדעות בפירוש וקצתם במשל מה שאין בטבע האדם להשיגו אלא כפי הדבור ההמוני:

והשנית קודמת בטבע ובזמן, ר"ל תקון הגוף וגדר הקודם בטבע שבהמצא הקודם לא יחוייב שימצא המאוחר ובהמצא המאוחר יחוייב שימצא הקודם, ואם לא ימצא תקון הגוף לא ימצא תקון הנפש ותקון הגוף היא הכרחי בקיום המדינה:

ובעבור זה הפליג לדקדק בה ולדקדק בחלקיה, ר"ל כי האריך במעשה יותר מהעיוני בכללים ובפרטים למה שהוא קודם בטבע ולמה שהוא יותר נצרך בקיום המדינה, ולכן תראה הרבה מדינות נמצאות עם שאין להם תקון הנפש כלל בעבור אמונתם, הם קיימים למה שימצא בהם תקון הגוף, וירושלים עיר הקודש אף שהיו להם אמונות אמתיות למה שנאבד בה שלמות הגוף נפסדה במהרה, כמו שהיה בבית שני, אף שבית ראשון נחרבה מפני ע"ז עם שהיו עמו רעות רבות כמו שהעיד עליו ירמיהו ע"ה בספרו, והנה ביאר הרב בזה הפרק הכרח השתי אלו השלמיות ושתקון הגוף קודם לתקון הנפש בטבע ובזמן והאחר הוא קודם במעלה:

לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, כי לטוב לנו כל הימים הוא להשגת חיי הנפש שהוא העולם הבא כמו שאמר לעולם שכלו ארוך, ואמרו לחיותנו כהיום הזה העמידה הגשמית הראשונה הנמשכת קצת זמן, והקדים השלמות אחרון לפי מעלתו שהאחרון בפסוק הוא קודם בזמן:

פרק כח

מה שצריך שתתעורר עליו שתדע שהדעות האמתיות אשר בהם יגיע השלמיות האחרון אמנם נתנה התורה בהם תכליתם וצותה להאמין בהם בכלל, והיא מציאות השם וייחודו וידיעתו ויכלתו ורצונו וקדמותו, ואלו כלם תכליות אחרונות לא יתבארו בפרט מוגבלות אלא אחר ידיעת דעות רבות, והרצון כי אף שצותה התורה על דעות האמתיות צותה בהם ע"ד הכללית לידע התכליות מבלי הקדמות, והרצון שנדע שהוא נמצא ואחד וכן כל שאר התוארים מבלתי שנדע אותם בהקדמותיהם כי זה לא יסבלו המון העם, ודי להם ויותר מדי שיאמינו בתולדות האלה, אף שאלו התולדות לא יתבארו אלא אחר ידיעת דעות רבות, הרי התבאר מזה כי ידיעת דעות האמתיות לא צותה אלא בכלל וע"צ הקבלה לא על צד הידיעה:

ועוד צותה התורה להאמין קצת אמונות שאמונתם הכרחית בתקון עניני המדינה כמו שצוה להאמין שהשם יחר אפו ויכעס על עוברי רצונו, וזאת האמונה אינה אמתית כי הוא לא יתפעל ולא יחר אפו כמו שאמר אני ה' לא שניתי, וצריך שיאמין זאת האמונה האיש ההמוני שהוא יתפעל ואף שהוא שקר הוא הכרחי בקיום המדינה, ולכן נקראו אלו אמונות הכרחיות לא אמתיות, והחכם יבין כי זה נאמר בלשון דברה תורה כלשון בני אדם, ושהשם יתעלה יש לו פעולות מי שיחר אפו ושיכעס, עם שאין בו לא כעס ולא חרון אף:

אשר בהם יתאמתו הדעות אשר הם תכלית האחרון, כמו הדעות אשר מנינו למעלה:

וחזר הרב והזהיר, והבן זה שאמרתי באמונות. כי פעמים שתהיה המצוה אמונה אמתית היא המכוונת אין לשאול לה שום תכלית אלא היא התכלית, כאמונת הייחוד וקדמות השם, ופעמים תהיה האמונה ההיא הכרחית אינה היא התכלית אבל נאמרה בתורה להסיר העול ולקנות מדות טובות, כאמונה שהשם יחר אפו על מי שיעשוק כמו שאמר וחרה אפי והרגתי אתכם וגו':

פרק כט

ידוע הוא שאברהם אבינו עליו השלום נתגדל באומות הצאב"ה ודעתם שאין אלוה רק הכוכבים וכו', למה שהיו רוב הטעמים אשר נתן הרב במצות אשר יעלם ענינם, הביא הרב זה הפרק וספור דעות הצאב"ה ותאר דעות ספוריהם וענייניהם לאמת בזה הטעמים אשר יתן במצות שהוא הפך דעות ההם עם שכלל בהם יסודות אחרים, והנה אומות הצאב"ה דעתם היה שאין אלוה בעולם רק הכוכבים והשיב להם אברהם צדקתם במה שאמרתם אבל הוא כגרזן ביד החוצב ר"ל המניע היתפאר הגרזן על החוצב בו:

והיה אחרית ענינו מה שתראהו היום מהסכים רוב העולם להגדילו ולברך בשמו עד שיתיחס אליו מי שאינו מזרעו. ונראה מה שנאמר בנבואה עתה ארבעת אלפים ומאות מהשנים נראה ומסכים לחוש:

ותכלית מי שהתפלסף בימים ההם שהשם כח בגוף והוא רוח הגלגל, ר"ל נפש והגלגל והכוכבים הם גוף והשם רוחו, ואני תמה מהאנשים יחשבו שהעולם קדמון ויאמינו עם זה אלו הנמנעות, ואמנם הביא הרב אלו ההבלים מדעות הצאב"ה, כי למה שהיו מאמינים כי העולם קדמון והוא דעת פילוסופיא יבוא לחשוב כי מה שאמרו הוא אמת, ואמר הרב כי אף שהאמינו שהעולם קדמון יצאו מכל הקש ונמשכו אחר דעות שהם סכלות גמורה וכל מה שמיחסין לאדם הוא לחזק דעתם בקדמות העולם ולא בעבור זה נמשכו אחר הפילוסופיא אבל היתה בעבור חשבו שהכוכבים והגלגלים הם אלוה:

וקרא אברהם בשם ה' מבלתי שיתערב עמו דבר מהנמצאות, ואחר כך קרא שהוא המהוה העולם והמחדש ושהשמים הם מחודשים מאתו, וזה אמרו ויקרא בשם ה' אל עולם, קריאה שכוללת מציאות אלוה והתחדש העולם מאתו, שאברהם ביאר שני דברים שהם יסודי התורה והאמונה, שיש אלוה בעולם, ושאינו לא גוף ולא כח בגוף, ושהעולם נתחדש מאתו, והנה כת הצאב"ה למה שהאמינו שהאלוהות הם הכוכבים העמידו להם צלמים וכו':

ואלו הם נביאי האשרה הנזכרים אצלנו. והנזכרים למעלה הם נביאי הבעל, והתחזקו בלבבם אלו הדעות והתפשט הסכלות והרבה השגעון בעולם, ובזה המין מן הדמיונות נולדו דעות אחרות והיה מהם מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב או ידעוני ודורש אל המתים, א"כ בעבור חשבם שהכוכבים הם האלוהות חשבו שהעולם קדמון ושאין להם עלה כלל, ואח"כ נתחדש בעבור זה לעשות צלמים לכל אחד מהכוכבים ונמשך אחר זה להאמין שהכוכבים משפיעים שפע על הצלמים והצלמים ישפיעו כחותם על בני אדם והם נביאי הבעל, וג"כ נמשך לחשוב שהאילנות אשר הם מחלק הכוכב כשיטעוהו לשם הכוכב ישפיע רוחניותו עליו ויחול מהרוחניות האילן על האדם ויתנבא והם נביאי האשרה, ואחר נמשכו להיות מעוננים בעבור חשבם שהכוכבים הם אלוהות והיה מהם מנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים. והנה אברהם התחיל לסתור אלו הדעות בטענות וקריאה חלושה בפיוס בני אדם ומשך לבבם לעבודת השם בהטיבו להם עד שבא אדון הנביאים והשלים הכוונה וצוה להרוג הכופרים ההם ולמחות זכרם ולשרשם מארץ חיים כמו שאמר מזבחותם תתוצון וגו', ומנע מהמשך אחר דרכיהם בשתי השלמיות שלמות הגוף והנפש:

עד שיטעון במופתים ויביא לחשוב שהם נשלמו בתחבולה, הרצון בו כ"כ הם מאריכין בענין המופתים שאם היה הענין כמו שהם אומרים היה מביא לחשוב שמופתי הנביאים הם ישלמו בתחבולה חלילה:

ולולא זה השיעור אשר התפרסם מאמונת מציאות השם באלו הזמנים היו ימותינו יותר חשוכים מן הימים ההם אלא בענינים אחרים, ואמר החכם רבי משה הנרבוני שזה המאמר כולל הרבה, ואחשוב שהם ענין הקמיעים והשמות והשדים זולתם וזולת זה הרבה אשר אין ראוי לזכרו, כי להסיר החשכה מן העולם צריך לבא אברהם פעם אחרת ולקרוא בשם ולהסיר מכשולות רבות וטעיות ושבושים אשר נמצא בזרעו ועליהם נאמר ואחרי התוהו אשר לא יועילו הלכו, ולולא שיראתי מהסכלים הייתי מגיד דעותיהם, והנה בעבור שלא ימצא זה הטעות בישראל ראוי לחמול עליהם, וברוך ה' אשר הבדילנו מן הטועים וקרבנו לעבודתו:

ולא היה ענין נמצא כלל, כמו שלא היה כלל כל מה שאמרוהו מדעות הצאב"ה מאמלו"י ולא משאר ההבלים אשר הגדנו בזה הפרק, ויתבאר לך שהוא ענין אשר בדאוהו אחר התורה כשנתפרסמה ושמעו פשוטו של מעשה בראשית ולקחוהו כלו על פשוטו ועשו הענין ההוא כדי שישמע הפתי ויחשוב שהעולם קדמון כמו שהם אומרים, והנה כוונת הרב בזה הפרק כי כוונת התורה כלה שרשה וקוטבה אשר עליה תסוב למחות הדעות ההם מן הלבבות כמו שאמר פן יפתה לבבכם, אשר לבבו פונה היום, ולמחותם מן המציאות כמו שאמר מזבחותם תתוצון ואשריהם תכרותון ואבדתם את שמם, ונכפלו שם הענינים האלה במקומות הרבה, והיא היתה הכוונה הראשונה כוללת לכל התורה כלה מתחלתה ועד סופה, כי אברהם היה המתחיל ומשה רבינו המשלים:

וכבר ידעת אמרם בפירושם המקובל את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה, הא למדת שכל המודה בע"ז ככופר בכל התורה כלה וכל הכופר בע"ז כאלו מודה בכל התורה כלה, כי אם כפירת הע"ז הוא תכלית כל התורה כלה, הנה הכופר בה מודה בכל התורה, והנה בהגיע התכלית כבר נמצא כל מה שקודם התכלית:

פרק ל

כשתסתכל בדעות ההם הקודמות העלולות יתבאר לך שהענין המפורסם הוא אצל בני אדם שבעבוד' הכוכבים תתישב האדמה וישמנו הארצות וגו'. כוונת הרב בזה הפרק להשלים כי כוונת רוב מצות התורה להרחיק מע"ז, וכן ברכותיה וקללותיה, כי למה שהיו מייעדים אנשי הצאב"ה שבעבודת הכוכבים תתישב האדמה ותתן הארץ יבולה והגפן יתן פריו ויהיה שלום בארץ ויפרו במאד מאד, הגיד לנו משמו יתברך שאם יעבדו

אלו הכוכבים כו', כי עקר התורה כלה להסיר הדעות ההם ולמחות זכרם כמו שביארנו, יתבאר מזה שני דברים, א' כי הברכות והקללות היה להרחיק מע"ז, והשני למה נתן אלו הברכות ואלו הייעודים הטובים ונתן אלו היעודים הרעים ולא זולתם, למה שהיו אלו הפך מה שהיו דורשים להם עובדי ע"ז כי בעבודת הצלמים יקרו להם אלו הייעודים הטובים ובמריים יבואו הפכם:

פרק לא

מבני אדם אנשים שיכבד עליהם נתינת סבה למצוה מן המצות וכו'. אחר שכבר הקדים הרב מה שראוי להקדים, רצה לתת טעם לכל המצות לכללן ולדבר מפרטן כפי השכל והאפשרות:

יהיו כאלו באו ממחשבת והשתכלות בעל שכל, ר"ל אלו האנשים יחשבו שאם יהיו למצות תכליות היה נראה שבאו המצות מאדם מניח התורה ולא תהיה התורה אלהית ולכן החליטו הדבור כשאמרו שאין למצות תכלית, והרב הנה בטל זה הדעת וזאת המחשבה המגונה כי יתחייב מזה שיהיה יותר שלם האדם מעושהו, והנה האדם יאמר ויעשה מה שמביא לתכלית והשם לא יעשה כן, זה לא יכון, ואם יאמר התוריי שיהיה למצוה תכלית אלהי אבל אנחנו לא נדע אותו, תשובתו בצדו כי לנו ניתנה התורה וראוי שנדע מה שיועילנו ומה שיזיקנו. והכוונה כלה בתורה להועילנו לעולם שכולו טוב ולחיותנו בזה העולם, ואמר אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, כבר ביאר שאפילו החוקים יורו אל כל הגוים שהם בחכמה ובתבונה, ואם יהיה הענין שלא יודע לו סבה ולא יביא תועלת ולא ידחה נזק למה יאמר במאמינו או בעושהו שהוא חכם גדול ויפלאו מזה האומות, וזה בלי ספק הוא כנגד התוריי המאמין שיש להם תכלית אלהי לא תושג לו תועלתם, ואם ישיב התוריי לומר בקיום המצות יבא לנו כל טוב העולם הזה והטוב הנפשי מבלתי שנדע על אי זה צד יתחייבו אלו הטובות מהמצות, ונדע אנחנו התועלת הבא מהם מבלתי שנדע איך ימשך מן המצות אלו התועליות על דרך סבה ומסובב. התשובה בזה כי לא יקרא שום אדם חכם אם לא בנתינת סבות הדברים, כי אם יאמר רופא אחד תקח סם אחד ותתרפא ולא יוכל לדעת בעבור איזה סבה על איזה צד פעל אותו הסם לא יקרא אותו האיש חכם, אבל שידע הדברים בנסיון כמו הזקנות, ואם יש בזה תשובות הם על דרך הדרש והאמת מה שאמר הרב:

ואם כן כל מצוה מאלו השש מאות ושלש עשרה הוא לנתינת דעת אמתי או להסיר דעת רע, או לנתינת סדר ישר, או להסיר עול, או להתלמד במדות הטובות, והכל נתלה

בשלשה דברים, בדעות, או במעשה הנהגה המדינית או במדות, ולא נמנה המאמרים כי המאמרים אם שיהיו מכלל המעשים המדינים ומהם ללמד דעת ומהם ללמד מדות, ומפני זה הספיק לנו אלו השלשה בנתינת המצות בכל מצוה מן המצות:

פרק לב

כשתתבונן בפעולות האלהיות ר"ל הפעולות הטבעיות יתבאר לך מהם תחבולות השם. למה שהקרבנות הם כוללות מצות רבים מהתורה עד שימצא ספר מיוחד להם והוא ספר תורת כהנים, לכן רצה הרב לתת טעם לקרבנות ראשונה, וגם מפני שכפי דעת הרב הקרבנות הם להרחיק מע"ז וזה עיקר כל התורה כולה, לכן התחיל הרב לדבר בקרבנות, ולמה שראה הרב בגודל חכמתו שרבים לא יקבלו טעמו לכן הקדים ואמר הקדמות כדי שיקבלו טעמו וריחו, ואמר כשתתבונן וכו':

והביא הרב משלים לכל אחד משני הענינים בבריאת האיברים ובהדרגת תנועותיו אחר הוייתו והזנתו כמו זאת ההדרגה בעצמה מן המנהיג ההוא באו דברים רבים בתורתנו, והוא שא"א לצאת מן ההפך אל ההפך וכו'. שהוא נוטה תמיד למורגל כי ההרגל מונע גדול להשיג השלמות כמו שביאר הרב פעמים רבות, והיה דומה אז כאלו יבא נביא בזמננו זה שיקרא לעבודת השם צוה אתכם שלא תתפללו ולא תצומו ולא תבקשו תשועתו בעת צרה אבל תהיה עבודתכם מחשבה מבלי מעשה כמ"ש הנביא אמרו בלבבכם וכו', כי היא עבודה אמתית כמו עבודת השכלים הנבדלים, כי אין אומר ואין דברים אלא כל העבודה שכלית, הנביא האומר זה לא די שלא יקובלו מאמריו אבל היו עושין לו ארבע מיתות בית דין למה שהוא הפך המורגל, וכן הענין בענין הקרבנות. והבן אמרו והיה דומה אז כאלו יבא נביא וכו' כי הוא מאמר נכבד לקיים מה שאמר בקרבנות:

והפריש כהנים לעבודת המקדש ואמר וכהנו לי, והכלל כי כל מה שהיה נעשה לע"ז העתיק השם המקדש והמזבח והקרבן והעבודות כלם והכהנים שיהיו כלם לשמו. ונתקיים הפנה הגדולה וכו' ובעבור שנתקיים הפנה הגדולה והיא מציאות השם ואחדותו ונמחק זכר ע"ז היו כל הקרבנות לריח ניחוח, והוא דעת הרב בקרבנות כי נצטוו עליהם בעבור שהורגלו בהם עובדי ע"ז ואי אפשר להם להשליך מה שהורגלו עליו, לכן כדי להרחיקם ממה שהורגלו עליו צוה בקרבנות עד שנמחק בעולם זכר עובדי ע"ז ונתקיים הפנה הגדולה והוא מציאות השם ית' ואחדותו. ורבים מהחכמים הקשו אם היה אמת שהקרבנות אין להם כוונה בעצמם אבל ההרחקות מע"ז למה הקריב נח קרבן וקובל הקרבן ונשבע מעבור מי נח עוד על הארץ, ושמואל הנביא למה הקריב טלה חלב בהיצר פלשתים על ישראל ויעלהו עולה כליל לה', והחכם רמב"ן מכללם הקשה

ג"כ למה הקריב אדם הראשון וקין והבל קרבן, ונח ובלעם למה הקריבו קרבן אם טעם הקרבן להרחיק מע"ז. והחכמים המחזיקים בדברי הרב היו משיבין על זה התואר, שאין אמת שלא היתה ע"ז בעולם בעת צאת נח מן התיבה, כי כל עוד שאדם נמצא בעולם יש ע"ז בעולם מעבוד אלה אלילים או לא יעבדם. ולכן הקריב נח וזולתם קרבן:

ואמר החכם רבי משה הנרבוני, אני איני משיב הנה לאמת אם הקרבנות מכוונים בעצמם אם לא כי אין זה מוטל עלי הנה במה שהוא פירוש, אבל המוטל עלי להבינך דברי הרב, ואני אומר כי לא המקשים ולא המתירים הקושיא הבינו דברי הרב, אם המקשים כי הקשו על מה שלא אמר הרב, ואם המתירים כי קבלו הקושיא והצטרכו להתירה והניחו מה שאינו, והוא שיש ע"ז בעולם כשאין שם עובד, ובאור זה כי רבינו משה לא אמר שטעם הקרבן להרחיק מע"ז כמו שדימו המקשים והתירו המתירים, ואם הוא נמשך ממנו, אבל אמר שהעבודה המורגלת לנחשב לאלוה הוא העבודות ההם לעשותם לו יתעלה, השתחוות לו ושיקטירו לפניו כמו שצוה שנתפלל אליו, אלא שמה שהביא לצוותנו לעשות אלו העבודות שהיו רגילים בהם לעשותם לנבראים ולענינים ההם הדומים והנחשבים להם לאלהות, וכאלו הוא מושכל ראשון שאלוה ראוי שיעבד באלו הקרבנות ולא היינו יכולים לעזבם לבלתי עבוד בהם מה שהאמינו באלוה, וצוה יתעלה שכמו שהיינו עובדים באלו העבודות לצלמים ולאלוהות ההם ככה נעבוד לשם כדי שיתאמת בזה אמונתנו, לא שצוה הקרבן להרחיק מע"ז אבל צונו בו לעבוד את ה' כמו שהורגלנו לעבוד אלוה בו, כמו שנעבדהו בתפלותיו ובתעניותיו ואם נוכל לעבדו בלב לבד והיא עבודה אמתית, וא"כ רמב"ן ז"ל שאמר אם טעם הקרבן הרחקה מע"ז למה הקריב אדם הראשון ובניו ונח ואם לא היתה ע"ז למה הקריב קרבן. התשובה אמתית על זה שנח הקריב הקרבן לעבוד ה' כמנהג, ומה שהביא התורה לצוותנו בו הוא ההרגל והמנהג, מפני שלא נוכל להמנע מלעבוד בו מה שנאמינהו באלוה כמו שלא נוכל להמנע מלהתפלל למי שהוא אלהינו, וכמו שנאמין שהשם יתעלה יקבל תפלתנו וצעקותינו ואם נוכל לעבדו בלב בלי דבור והוא המכוון בעצמו בראשונה, ולזה עבדו נח בקרבן ושמואל וזולתם, ויתבודדו במעשה הקרבן יעלה המחשבה בו יתעלה ונשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, זו היא התשובה האמתית על זאת הקושיא למי שיחזיק בדברי הרב. ואיני תמה על המקשה כי הוא היה חכם בשקלא וטריא לא בחכמת הדבור, אבל אפלא על כל החכמים שראיתי ענינם וידעו במלאכת ההגיון איך הודו לזאת הקושיא ונתנו לה מקום. ומה שיורה אותך על כי כוונת הרב הוא מה שאמרתי לך לא מה שחשבוהו, אמרו לא גזרה חכמתו שצוה להניח מיני העבודות כלם ולבטלם וכו', ומפני זה השאיר השם מיני

העבודות ההם, לא אמר מפני הרחקת ע"ז ואם הוא אמת שנמשך ממנו, אבל מפני שלא יוכלו לסבול להניחם כענין התפלה והצום אצלנו היום, וכמו כן אמרו כאשר היה מין מן העבודה על צד הכוונה השנית ידמה לצעקה ולתפלה, ראה שיתחלף בפחות או יותר בקרבה אל הכוונה הראשונה, ע"כ דברי החכם הנזכר:

ואני המפרש אומר שהמקשים והמתירים הבינו כוונת הרב, זה יראה ממה שאמר הרב בתחלה אי אפשר לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום ולזה אי אפשר לפי טבע האדם שיניח כל מה שהורגל, וכאשר שלח השם משה רבינו וצוה לעבדו והעבודה כוללת אשר גדלו עליה וכו' צוה כל אותם העבודות אשר היו עושים לצלמים שיעשום לו יתעלה ושיהיה המקדש לו והמזבח לו והקרבנות לו והעבודות לו והכהנים לו, ולא גזרה חכמתו המבוארת בכל בריותיו שיצונו להניח מיני העבודות ההם כלם כי לא יעלה בלב אדם לקבלו, לפי שטבע האדם נוטה תמיד למורגל, ומפני זה השאיר השם מיני העבודות ההם והעתיקם מהיות לנבראים עד שבזאת התחבולה האלהית נמחק זכר ע"ז ונתקיימה הפנה הגדולה האמתית וכו' ולא יברחו הנפשות ולא ישתוממו הלבבות בביטול העבודות אשר הורגלו, והרצון בו אשר הורגלו לעשות לע"ז. והנה כל הפרקים אשר קדמו הם הקדמה לזה הפרק, והוא כי כוונת כל התורה כלה להרחיק מע"ז, וגם כשתעיין בפרק מ"ו כשנתן טעם הרב לקרבנות בכלל תראה כי כלו היתה בעבור הרחקת ע"ז, ומ"ש זה החכם כי הוא מושכל ראשון שהאלוה ראוי שיעבד באלו הקרבנות, לא ידעתי מאין מצא זה החכם שהוא מושכל ראשון שיקריבו לפניו לחם ובשר ודם ויין ושמן וקטורת, כי זאת מהעבודות המפורסמות והמפורסם לא יקובל אלא כשימצא רוב אנשים, וההרגל והמנהג לא ימצא אלא באנשים, וא"כ אם צוה השם הקרבנות בעבור הגידול והמנהג היה ראוי שימצאו אנשים רבים שינהיגום זה המנהג, ואם בזמן אדם ובניו לא נמצא מנהג כי הם היו יחידים בעולם למה הקריב קרבן, ואם היה במושכל ראשון שאלוה יעבד באלו הקרבנות כמ"ש זה החכם למה לא השאיר הקרבנות שיהיו בכל מקום כמו שהשאיר התפלה והצעקה, אבל למה שהיו הקרבנות להרחיק מע"ז ואין להם שום כוונה אחרת והם דברים יעשום כנגד המושכל כמ"ש אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה לכן לא השאיר הקרבנות למה שכל תכליתם וכוונתם להרחיקם מע"ז, ועל ידי שיהיו נעשים במקום מיוחד ועל ידי משפחה אחת נמחק זכר ע"ז ולא יעשו מה שאין ראוי לעשות, ואחר שיתבאר תכלית הבאור שכל מה שכיון הרב בקרבנות שכוונתם היתה להרחיק מע"ז, ראוי שנשוב אל הקושיא אשר הקשו המקשים והמתירים לא התירוה לא החכמים הקודמים ולא זה החכם. והתשובה האמתית בזה כי הרב לא נתן טעם

לא לקרבנות אדם ולא לקרבנות בניו ולא לקרבנות נח, אלא שנתן טעם למה השם צוה בקרבנות וכי אין לפניו לא אכילה ולא שתיה כמו שאמר לא על זבחיך אוכיחך וכל המזמור כלו אם כן למה צוה השם בהם, ונתן הרב טעם למה שהיו בזמנים ההם עובדים האלוהות באלו העבודות וצוה שיעבדו לו, ואם לא יעבדו באלו העבודות תשתומם נפשם ותבהל לרוב ההרגל בהם. לכן צוה באלו העבודות כדי למחות הע"ז מעיקרה ולקיים הייחוד הגדול, וכשתבין מה שהתחיל הרב בזה הפרק ובהקדמות אשר עשה תבין כי כוונת הקרבנות הוא להרחיק מע"ז והיא תחבולה וערמה גדולה להסיר מזה החולי אשר כל התורה תלויה בו, והרב לא נתן טעם לאדם הראשון ולא לנח ולא לשמואל, ואפשר שיהיה הטעם בעבור שאדם ובניו ונח חשבו שהשם יעבד באלו הקרבנות וכן נח כמו שחשבו עובדי עבודה זרה שאלו העבודות ראוים הם לעבוד לנבראים, והאמת בזה כי אדם מעולם לא הקריב קרבן ואם אדם הקריב קרבן כפי דעת רבותינו ז"ל יש לו סוד גם כן, והנה נח הקריב קרבן, והאמת הוא כפי פשוטו כי כבר היה ע"ז בעולם בימי אנוש וטעו האנשים טעות גדולה כמו שאמר הר"ם בספרו הנכבד משנה תורה בהלכות ע"ז פרק ראשון, ואם טעם הקרבן כדי להרחיק מע"ז הקריב נח קרבן כדי להרחיק מע"ז לבניו ולהדריכם בדרך ה', והנה לתת טעם לבלעם למה הקריב קרבן ושמואל גם כן אין צורך, כי היה מנהג בימים ההם להקריב קרבנות כדי להתבודד ולהתדבק נפשם בשכל עליון כמו שהיום הזה אנו משתחווים ומתפללים לה' כדי שידבק נפשותינו עם רצונו יתעלה וישמע צעקתנו ותפלתנו ויסיר מאתנו כל מקרה ופגע ויתן לנו משאלות לבנו.
ואחר שהונח זה ראוי שנשיב אל דברי הרב:

עד שישארו עם המעשה המורגל כדי שתעלה בידם הכוונה הראשונה אף על פי שבאו בה מצות ואזהרות גדולות והיותם במקומות מיוחדים ובזמנים מיוחדים כן הדבר בשוה בענין הקרבנות, והנה הרב נתן טעם נפלא, למה ישראל הלכו במדבר ארבעים שנה עם שהיה איפשר להם להוליכן בפחות מעשרים יום כמו שאמרה תורה אחד עשר יום וכמו שכתב רש"י ואתם הלכתם אותו בארבעים שנה, ואם חטאתם גרם להם מיעוט אמנה בהש"י עכ"ז הסליחה והכפרה ממנו שלא רצה לשנות הטבע בכל האישים עם היותם בלתי ראויי' והבן זה:

ושאלתך אי זה מונע היה לשם לצוותנו וכו'. והתשובה באלו השלשה שאלות וכל מה שהוא ממינם תשובה אחת, והוא שהאותות כלם אף על פי שהם שינוי טבע איש אחד מאישי הנמצאות הטבע המיניי לא ישנהו כלל על צד המופת, כי אם ישנה השם טבע אדם שיעשה הטובות בטבע ויתרחק מהרעות בטבע לא יהיה האדם אדם ויהיה מין

אחר, ומפני זה השרש הגדול אמר מי יתן והיה לבבם זה להם, ואילו היה רצונו לשנות טבע כל איש מאישי האדם היה בטל שליחות הנביאים ונתינת התורה כלה, הרי הותרה המבוכה אשר קדמה והיא מהקרבנות אם היא להרחיק מהע"ז ואינם מכוונים בעצמם למה צוה אלו המצות ואלו האזהרות הגדולות בזמנים ובמקומות מיוחדים ואיזה מונע היה אצלו לצוות לנו כוונתנו הראשונה וליתן לנו יכולת לקבלה, כי אם היה הדבר כן היה משנה המין כלו וזה לא גזרה חכמתו אם לא שיעשה מין אחר:

עוד אמר הרב ואשוב אל כוונתי כי כאשר היה זה המין מן העבודה ר"ל הקרבנות על צד הכוונה השניה והצעקה והתפלה וכיוצא בהם ממעשה העבודות יותר קרובים לכוונה הראשונה, עם שכלם בלתי מכוונים לעצמם עכ"ז התפלה והצעקה ומעשה העבודו' הם יותר קרובים מהקרבנות, כי הקרבנות אם לא היו רגילים בהם באותו הזמן לא היה מצוה בהם, אבל התפלה והצעקה ומעשה העבודות יהיה מצוה בהם. ושם בין שני אלו המינים הפרש גדול, והוא שזה המין מהעבודה ר"ל הקרבת הקרבנות אף על פי שהם לשמו יתעלה לא יחוייב עלינו כאשר היה בתחלה, ר"ל שנקריב בכל מקום ובכל זמן ולא שיקריב מי שיזדמן החפץ למלאת את ידו אבל נאסר כל זה עלינו והושם בית אחד ומקום מיוחד ואין מקריבין בזולתו כמו שאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה, ולא יהיה כהן אלא מזרע מיוחד, וכל זה למעט זה המין מן העבודות שלא יהיה ממנו אלא מה שלא גזרה חכמתו להניחו לגמרי, אבל התפלה והתחינה הם בכל מקום וכל מי שיזדמן מן האישים, וכן הציצית והמזוזה והתפילין, הנה כבר התבאר מזה שהקרבנות אינם מכוונים אלא בעבור שהרגילו בהם עובדי ע"ז. שהכוונה הראשונה אמנם הוא שתשיגוני ולא תעבדו זולתי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם. עוד פירש הרב בזה הפסוק פירוש אחר מביא אל זה הענין בעצמו, והוא כי תחלת מה שנצטוינו לא היה דברי עולה וזבח, כי פסח מצרים הוא סבה מבוארת גלויה כמו שיתבאר הרב, ועוד כי נצטוינו בה בהיותנו במצרים ולכן אמר ביום הוציאי אותם מארץ מצרים, והוא מה שנצטוינו במרה באמרו שם אם שמוע תשמעו בקולי וכו' שם שם לו חוק ומשפט וכו' ובאה הקבלה האמתית שבת ודינים במרה איפקוד, והנה הדעות והמדות הם דברים מכוונים בעצמם ושבת מורה על חדוש העולם והוא הנקרא בכאן חק, ומשפט הוא להסיר העול מבני אדם, אם כן האמונות והמדות הוא המכוון בעצמם ולכן צוה בהם ראשונה, ואולם הקרבנות צוה בהם אח"ז אחר שהם על הכוונה השניה כמו שזכרנו:

ובכל מקום שנכפל זה ענינו, הרי נתבאר מדברי הנביאים שהקרבנות אינם מכוונים לעצמם:

ואמרו והבינהו מאד והשתכל בו. ר"ל כי עניני הקרבנות אינם מכוונים כונה ראשונה אלא כוונה שניה להעתיק מן הדעות אשר היו לאנשי ע"ז, וגם רמז הרב באמרו והשתכל בו לאשר הלכו ישראל במדבר ארבעים שנה וכי השם לא ירצה לשנות טבע המין, והמופתים הם באישים ובזמנים מיוחדים לא כוללים. והכלל שראוי שיעויין כל הפרק מתחלתו ועד סופו כי כלו ממתקים וכלו מחמדים:

אמר שם טוב כבר פירשתי לך דעת הרב בקרבנות והתרתי הספק אשר החכמים המקשים עשו, וזה מוטל על המפרש להבין מה שיאמר המחבר ולהתיר הספק מעליו אם אפשר, אבל לא בעבור זה דעת הרב הוא דעתי בקרבנות, אבל יש לנו דעת אחרת יותר מסכים לאמת ממה שאמר הרב, והאל יודע:

פרק לג

מכלל כוונת התורה השלמה גם כן להרחיק התאוות ולבוז בהם ולמעטם בכל היכולת שלא יכווין בהם אלא ההכרחי וכו', הכוונה לרב בזה הפרק כי כמו שכוונת התורה להרחיק ע"ז בכל היכולת ככה כוונת התורה השלמה להשלים הגוף כמו שהשלים הנפש בהרחקת ע"ז, בהרחיקו מהתאוות. וכשתשתכל ג"כ באלו הכוונת יתבארו לך סבות רבות מן התורה כמו נדה ואיסור עריות, והנה הרב באלו השני פרקים נתן סבה לכל המצות אשר באו בתורה או לרובם:

פרק לד

מה שצריך שתדעהו גם כן שהתורה לא תביט לדבר הזר ולא תהיה התורה כפי הענין המעט וכו', למה שהתורה בא לתקן הגוף והנפש וכבר ימצא שלא יתקנם, כי למה שהתורה ידבר כפי לשון בני אדם יביא לאדם לחשוב שהתורה יעיק לשלמות האחרון, כי רבים הם מגשימים למה שיראו כתובי התורה מורים על ההגשמה יאמינו בה כי רבים מאנשי העיון יפגעו במה שהורגלו, וגם כן יביא היזק לאדם מפני עשות המצות התוריות, והרבה בזה כי יש צדיק אובד בצדקו וצוה אם לא יגיד ונשא עונו, וכבר יביא לאדם מזה נזקים גדולים, וגם כן צוה כי על פי שנים עדים יקום דבר להרוג ולהמית, וכבר יביא זה להרוג איש צדיק תמים שנודע בשערים שלא עשה מה שהעידו עליו, והנה מביא לחשוב שהתורה אינה לא שלימות הגוף ולא שלימות הנפש, לסלק זה הספק העצום בא זה הפרק והוא פרק בתכלית העלוי, והוא אמר מה שצריך שתדעהו וכו' ולא תביט לענין הנמצא על המעט, והמשל בזה כי התועלת הבא לנו ממי שיגיד מה שידע בהעדת

עדות יותר טוב מהרע המגיע ממנו, כי הרע המגיע ממנו הוא במקרה ועל המעט והטוב הוא בעצם ועל הרוב, הלא תראה כי התורה ענין אלהי ועליך לבחון הענינים הטבעיים הבאים מאת האלוה אשר התועליות ההם כוללות עכ"ז נתחייב מהם נזקים פרטיים, כמטר על פני ארץ להשקות את פני האדמה ויחיו בהם אנשים וכבר ימית איש חכם וצדיק בגשם שוטף, והשמש אשר באור פניו חיים כבר יכה על ראש חכם וצדיק בהיותו חלוש הראש בדרך וימיתהו, והשגחה אלהית לא תמנע הטוב הרב בעבור הרע המעט:

ולפי זאת הבחינה אין לתמוה מהיות כוונת התורה לא תשלם בכל איש, כי גם הצורות הטבעיות לא יתנו לפעמים הצורה הנאותה הראויה, וסבת זה חסרון הכנת החמר, ככה יקרה בתורה שכל האנשים לא ישלמו בנתינת התורה להם לגודל חסרונם עם היות שהתורה מצד עצמה שלמה כאשר יעיין אל המקבל הראוי, ולכן אין לתמוה אם התורה לא תשלם כל איש ואיש אבל יתחייב בהכרח מציאות אנשים לא תשלימם המנהג התוריי:

ואמרו כי הכל מאל אחת ופעולה אחת וכולם נתנו מרועה אחד וחלוף זה נמנע. והרצון בו כי זה הדמיון שעשית מהצורות הטבעיות לתורתנו הקדושה הוא אמתי כי הכל נמשך ממנו ופעולה אחת להם והוא נתינת השלמות וכלם נתנו מרועה אחד, וחלוף זה נמנע ר"ל והוא שהצורות הטבעיות יתנו השלימות שוה בכל האישים והתורה תשלים כל איש מבני אדם לא יפקד מהם איש זה נמנע ולנמנע טבע קיים, ולפי זאת הבחינה אי אפשר שיהיו התורות נתונות לפי עניני האנשים והזמנים המתחלפים, כי יבאו בתורה מצות שאי אפשר שיהיו שלמות בקצת הזמנים ולא בקצת העתים, וגם כן לא תהיה ראוי לקצת אנשים, אבל צריך שתהיה הנהגה תוריה מוחלטת כוללת לכל, ואף על פי שלא תהיה ראויה לקצת, כי אלו היה נתונה לראוים ולא לבלתי ראוים היה נופל ההפסד בכל ונתת דבריך לשיעורין ויהיה הרע המגיע ממנו על הרוב, ולכן אין צריך שיקשרו הענינים המכוונים כונה ראשונה מן התורה לא בזמן ולא במקום אבל יהיו המשפטים והחקים מוחלטים סתם וכוללים כמו שאמר הקהל חקה אחת לכם, ואמנם יכוון בהם התקנות הכוללות על הרוב, ולתקן הרע הבא מהם נתן כח בהרבה מהדברים לתקן כל מה שאפשר כמו שיבאר הרב, ואיך שיהיה בהשתנות הזמן והמקום והסבות והמסובבים מה שיהיה עוזר ישוב מנגד, וכבר אמר הרב כי הרבה מהרעות הנופלות בין בני אדם קצתם לקצתם נפלו מפני התורה והאמונה ומה שהיה עוזר שב מתנגד כמ"ש כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה, ועכ"ז כוונת התורה הוא החיים לא המות כי עץ חיים היא למחזיקים בה וכמו שאמר אלה המצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם

ולא שימות בהם, והוא נאמר בכל המצות מלבד ע"ז ושפיכת דמים וגלוי עריות כי עשות אותן הוא המות הגדולה והנמנעים מלעשותן ומקבלים ייסורים ומות הם הולכים אל האור גדול ואל מקום אשר עין לא ראתה והגוף נחלק מהם, והבן זה הפרק כי הוא נפלא:

פרק לה

לפי זאת הכוונה ראיתי לחלק המצות אל י"ד כללים כו', הרב בספרו משנה תורה חלק חלקיו אל י"ד ספרים הידועים ודרך באותה חלוקה זולת החלוקה אשר חלק הנה, עם שהצד השוה בהם שהם י"ד:

כמו שביארנו, באמונות אשר קרא הרב אמונות הכרחיות כמו שנאמין שהשם יחר אפו במי שימרהו והדומים לזה. הכלל השני כולל כל המצות התלויות באסור ע"ז וכו' עם שאלו המצות באו שני ספרים במדע בהלכות ע"ז ואיסור כלאים וערלה בספר זרעים, וסבת זה הכלל גם כן ידועה מפני שהוא להרחיק הדעות המזוייפות ולאמת הדעות האמתיות ולהשאירם לנצח בהמון, ואחר שאמר הרב שכלל הדעות האמתיות וההכרחיות והרחקת הדעות המזוייפות הם מבוארי התועלת, אמר גם כן שכל הדברים התלויים במדות והרחקת הנזקים גם כן מבוארי התועלת, והנה אמר ראשונה המצות התלויות בתיקון המדות והוא הכלל השלישי. הכלל השביעי כולל כל דיני ממון בענין בני אדם קצתם עם קצתם וכו', והנה כל שמנה הרב ע"כ הוא הכרחי אשר אי אפשר בלתו והוא הדעות האמתיות והרחקת הדעות המזוייפות ולעשות המדות הטובות ולהרחיק המגונות ונתינת דרכים כדי שיתקיים המדינה, ואמנם מה שיבא אחר זה אינו כ"כ הכרחי זולת מה שנתלה במאכלות אסורות ובביאות האסורות, ואמנם סבת איחורם בעבור כי הפורש מהמאכל והמשגל הוא קדוש:

וכבר קדם זכרון תועלת זה הכלל שהוא להרחיק מע"ז כמ"ש ועשו לי מקדש ולא לע"ז:

וכבר קדם זכרון תועלת המצות בקרבנות בכלל והוא להרחיק מע"ז והיאך היה הכרחי בזמן ההוא. ר"ל בזמן התורה כי לא היו מרוחקים ממנה אם לא צוה השם הקרבנות:

ואע"פ שע"ד האמת יביאו לענינים שבין אדם לחבירו אך אחר אמצעות דברים רבים ובחינות כוללות, המשל בזה התורה צוה שנאמין שהשם יחר אפו והוא מצוה בדעות ויגיע מזה שלא יעשה אדם שום נזק לאומללים, וכן גם כן מטוב המדות הוא שלא יכעוס האדם וימשך מזה שלא יכה את חבירו וגם שלא יפסיד ממונו בעת כעסו, ומטוב המדות הוא שלא יהיה אדם בעל תאוה ולא אוכל ושותה כבהמה ואם יהיה האדם נמשך לאלו הפעולות המגונות ימשך מזה שינאף את אשת רעהו ויגזול וימית אחרים בעבור תאותו, כמו שאמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב, וזמ"ש הרב והבן זה, כי רבים מהמצות

עם שיראה שהם בין אדם למקום הם בין אדם לחבירו ובעבור זה צוה בהם, ונקראו המצות המעשיות אשר התועלת לאדם בעצמו, מצות בין אדם למקום, כי כפי שלמות האדם וידיעתו ומדרגתו בדעות ובמדות ידבק בשם יתעלה. ואחר שהגיד הרב סבות אלו הכללים שב לתת למצות טעם לכל פרט ופרט מהם מלבד המעט מהם אשר לא השיג הרב התועלת בהם:

פרק לו

המצות אשר כלל אותם הכלל הראשון והם הדעות אשר ספרנו בהלכות יסודי התורה, כמו לידע שיש מצוי ראשון ושהוא אחד ושהוא אינו גשם ובלתי משתנה, ולידע שהש"י מנבא לבני אדם, ושנבואת משרע"ה הוא למעלה מכל הנביאים, ולהאמין בנביא אשר הוא נביא אמת, ושלא לנסות אותו, אלו המצות כלם מבוארי התועלת למה שהם שלמות הנפש ולא יבקש להם אדם סבה אחרת, ומזה המין לאהוב את הש"י ולירא ממנו, והנה הוא מבואר התועלת ממצות יסודי התורה, וכן הוא מבואר תועלת המצות אשר מנה הרב בהלכות תלמוד תורה, והם שני מצות לידע וללמד ולכבד החכמים, ואלו הם מבוארי התועלת כי אם לא תהיה למידה ולמוד לא תהיה שם חכמה ולא יהיה שם מעשה טוב, כי גדולה תלמוד שמביא לידי מעשה, ולא ימצא דעת אמתי שהוא השלמות האחרון אם לא תהיה שם חכמה:

פרק לז

האחד מה שנתלה בדבר מן הנמצאות, כמו שאם יקח קרן מבהמה פלונית או מזיעתה או משערה או מצמחה או מן מחצב:

הנה התבאר לך אתה המעיין למה כוונה התורה לאותם ברכות וקללות הנכללים בדברי הברית וייחדם מזולתם. למה שהם הפכים למקיימים הע"ז, וג"כ יתבאר מזה למה נתן אלו הייעודים ולא זולתם שלא יחשוב חושב שאין להם שום טעם אלא הרצון לבד או שהם דברים שאין להם טעם אחר:

ויתגלגל הענין להגדיל הכוכבים ולעבדם, ולזה אמרו לא תלכו בחקות הגוים ואמרו חכמים שהם דרכי האמורי, ואמרו בפירוש כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי ר"ל רפואה היקשית או נסיונית, רק שנתאמת הנסיון כי זהו ממשפט הנסיונית: כי לוית חן הם לראשך, רמז ג"כ אל כל מה שנאמר בפרק:

ונתן הרב טעם אחר ללא יהיה כלי גבר, והוא שזה הפעל מעורר התאוות ומביא לידי זנות למה שיתערב האשה עם האנשים והאנשים עם הנשים. ואחר זה נתן הרב טעם לאסור הנאה בע"ז למה שאמר פסילי אלהיהם תשרפון באש ולא תביא תועבה אל ביתך,

וסבתו כי הרבה פעמים וכו'. והבן אלו הנפלאות ג"כ ודע אותם איך העמיק כנגדם, וכאלו לא בא התורה אלא לסתור תורתם, כי אברהם היה המתחיל ותורת משה רבינו הוא המשלים:

עוד נתן הרב טעם להרכבת האילן ואמר שעובדי ע"ז היו אומרים שהרכבת אילן באילן אחר שיעשה פרי ושיעושן בכך מעת ההרכבה ויאמרו עליו דברים שהוא מועיל תועלת גדולה מפורסם מכל מה שזכרוהו, וכן זכרו עוד שבעת הרכבת מין במין זולתו צריך שיהיה החוטר ביד נערה יפה ואיש ישגלנה במשגל מגונה ובעת חבורם על זה הדרך תרכיב האשה הנטע באילן. ואין ספק שזה היה מפורסם ולא היה מי שלא היה עושהו בעבור תועלת המקווה ממנו וכל שכן למה שיתחבר אליו מהנאת המשגל:

פרק לח

המצות שכלל אותם הכלל השלישי והם אשר ספרנו בהלכות דעות, להדמות בדרכיו, להדבק ביודעיו, לאהוב את הריעים, לאהוב את הגרים, להוכיח את חבירו, שלא לביישו, שלא לעשות רע לאומללים כמו שאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, כל אלו הם מבוארי התועלת וא"צ להאריך באלו, כלם שלמות האדם במה שהוא אדם, כי אלו הם מדות יקרות ונכבדות:

פרק לט

אמנם הסוסים והגמלים אינם נמצאים על הרוב, והשתכל בשלל מדין לא תמצא מבעלי חיים רק בקר וצאן:

ותחזק בעמדה שמוטה, ולא יצטרך בעבור זה שישמטנה שנה ויזרענה שנה. ומהם חנינה בעבדים ובעניים כי יצא העבד בשנת השמטה והיובל כמו שהיה ראשונה הוא שיהיה בן חורין, והשמטת כספים חנינה על העניים:

פרק מ

או מסבת מה שהוא שלו כמו בהמותיו וכן אשו ובורו שראוי בעליו שישמרם עד שלא יבא מהם נזק כלל, וזה ששן ורגל ברשות הרבים פטור מפני שהוא ענין שאי אפשר לשמרו כי לכל יש רשות להלוך ברשות הרבים, וג"כ שהנזק שיבא מהם הוא מעט:

והנה התבאר בזה הפרק שלשה דברים גדולי הערך, למה רודף אחר חבירו להרגו או אחר נערה מאורשה לבא עליה יהרג ולא נמצא כן בשאר המצות אף שיהיו חמורות מאלו, וסוד למה הורג בשגגה יהיה גולה עד מות הכהן הגדול, וסוד ענלה ערופה:

פרק מא

והוא מצד אחד יותר גדול מע"ז, כי מי שהורג נפש עונשו בב"ת למה שהאישים העתידים לצאת ממנו יהיו אפשריים שיהיו בב"ת:

ומי שיחוסר אבר יחוסר אבר כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, ולא תטריד רעיונך בהיותנו עונשים הנה בממון באמרם עין תחת עין ממון, כי הכוונה כלה לתת סבת הפסוקים לא סבת דברי התלמוד, והפסוק אומר כאשר ינתן מום באדם כן ינתן בו, וא"כ אי אפשר שיהיה ממון, ואם כל זה יש לנו במה שנאמר בו בתלמוד דעת תשמע פנים בפנים, והרצון בו כי אם נניח שיהיה כוונת הפסוק כמו שפירשו ז"ל יש לרב טעם למה רצתה התורה שיהיה עונש ממון, ואותו הטעם ישמיע פנים אל פנים כי אין ראוי לאמרו בכאן:

ואמר החכם רבי משה הנרבוני ז"ל יש לי במה שנאמר בתלמוד וכו', רצה בו הרב שאף בדברי התלמוד יש לו דעת על שלא יחלוק על מה שאמרו הפסוק, וכפי מה שפירשוהו שמי שחיסר אבר יחוסר אבר וכמו שנראה מיושר המשפט, וזה שהם אמרו עין תחת עין או אינו אלא עין ממש תלמוד לומר עין תחת עין לא עין ונפש תחת עין, ירצה בזה שהעין תחת עין אשר יתנהו הדין אבל לא עין ונפש תחת עין אבל יעקרוהו בענין שלא יהרגוהו ואם א"א ככה יתן ממון, ובכלל הם לא הזהירו אלא על שלא יהיה עין ונפש תחת עין, לא על שלא יהיה עין תחת עין אם אפשר כפי אומדן, (ואם כבר ימשך ממנו המות, הנה זה הספק עבר), ולא באו למנוע מלתת מום כאשר נתנו אלא אם כן נודע שימות בו בודאי כפי חולשתו ובנין גופו ומזגו ומה שדומה לזה, זהו מה שנראה לי בזה כפי דעת הרב ומאמר התלמוד כפי מדותיו, ע"כ דברי החכם הנזכר:

אמר שם טוב לדעתי מה שכיון הרב באמרו תשמענו פנים בפנים א"א להשיגו על דרך האמת אלא על צד הנבואה, ואפשר גם כן שיאמר על צד האומד, כי מה שיכוון הרב כי אם העושה הנזק והוא מי שחיסר אבר עשאו במרד ובמעל ובמרמה כן ראוי שיעשה בו, אבל מי שעשאו פתאום ובכעס או בשוגג גמור אין ראוי לעשות לו כאשר עשה או לבד העושה בשוגג יענש בממון, אבל שאר הדברים כאשר עשו כן יעשה להם וזה מדין היושר והמשפט, ומה שאמרו חכמים אתה אומר הוא על צד הדרש והדרשה תדרש לשגגות, אבל בשאר הדברים כאשר עשה כן יעשה לו, וזה יותר נכון ממה שאמר החכם הנזכר. ואפלא תכלית הפלא ממאמר הרב שאמר כי כוונתנו היתה לתת סבת הפסוקים לא סבת מה שנאמר בתלמוד, כי הפסוקים אינם אמתיים לא בכל ולא בחלק אלא כפי הקבלה שקבלו רבותינו, וכמו מה שפירשו רבותינו בתלמוד, וזה הרב למדנו שאם מלך

המשיח יבא ויאמר שפירוש הכתוב כפי פשוטו עין תחת עין ממש חייב מיתה למה שהוא סותר את התלמוד, ולא ידעתי אנה פנה רבינו ומורינו כי לא כך למדנו, והשם יכפר בעדו ובעדנו:

ונשוב למה שהיינו בו, והמכות שאי אפשר לעשות כיוצא מהם בשוה דינם בתשלומין, כמו שאמר רק שבתו יתן ורפא ירפא, ומי שהזיק בממון יוזק בממון, ובשעור ההוא בשוה מעלות חיוב מיתות ב"ד, וזה העונש הוא ניתן לחטאים הגדולים, חוץ מנשבע למה שחייב להאמינו בהגדלת השם ית':

ומפני זה בא החזוק הגדול, ואמר ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם והכרתי אותה מקרב עמה:

ואמר הרב ועלה בידך אלו העקרים, והאמת כי הם עקרים גדולים והם לוית חן לראשי היודעים:

פרק מג

וענין צום כפור סבתו מבוארת כו', והוא הכרחי, שהתשובה לקיום נפשותינו ולקיום העולם, והתורה שעור שכלי והנהגת השם ית' אשר חנן השכל, וכל בעל שכל יחוייב שהנהגתו תהיה הנהגתו שלמה, הרצון בזה שהאדם אם שהוא נמצא טבעי לא תשלימהו הטבע שיהיה לו מדות מעולות ומעלות שכליות כי הטבע אינו בעל מחשבה והשתכלות להשלים, ומה שחסר הטבע בא התורה האלהית ומשלמת השכל בנתינת הדעות אמתיות צודקות בדרך קבלה מושכת אל מעלות המדות אשר בם יגיע אל המעלות השכליות:

אמנם תקיעת שופר הוא הערת בני אדם משנתם, כמו שביאר הרב במשנה תורה עורו משנתכם עורו הקיצו משנתכם שהוא העסק בהבלי העולם שתרדמת השם נפלה עליכם וזכרו נפשותיכם ולפני מי אתם עתידין ליתן דין וחשבון:

ואמר הרב שמאמר אריסט"ו הוא במאמר התשיעי ואנחנו לא נמצא אותו אלא בשמיני, אמר בזה הלשון הקרבנות הקדומים והקבוצים היו אחר האסף התבואות והפירות, ולכן היה נעשה הסוכות בזה הזמן והקרבנות הנעשות בו יותר משאר מועדים:

שזה ג"כ הוא יתד שהתורה תלויה בו. והבן אמרו ממה שהתורה תלויה בו והרצון בו שזהו מתחבולות הדת ולכן האריכה התורה בעניניהם בכלל ופרט:

אמנם ארבעה מינים שבלולב כבר סדרו ז"ל קצת סבה, ואמרו ז"ל לולב זה הקב"ה שנאמר צדיק כתמר יפרח וכן דרשו בשאר המינים:

והחלק השני הוא מבזה אותם ויחשב לשחוק ולעג על אמרם אחר שהוא מבואר נגלה שאין זה ענין הפסוק, וזה הכת הוא כת של רשעים ונידונים בצואה רותחת, אחר כי אין

דבר יותר מאוס מהיותו רשע וכל רשע הוא סכל לא ידעו ולא יבינו, כי החכמים הבינו פשוטי הקרא יותר מהכל:

איני חושב שאחד משלמי השכל יחשב זה אבל הוא מליצת השיר, כי אפילו הרשעים לא יבינו שהחכמים ז"ל יבינו זה בזה הפסוק כי זה יהיה הפך זאת המצוה, וגם הבוערים לרוב סכלותם המקיימים דברי החכמים וחידותם לא יבינו שזה כוונת זה המצוה, אבל הוא מליצת שיר נאה מאד הזהיר בה על מדה טובה, והוא כי כמו שאסור לומר דבר מגונה כן אסור לשמוע וסמכו זה לפסוק על צד המשל השיר, וכן כל מי שיאמר בדרשות אל תקרי כך אלא כך זה ענינו, וג"כ ראוי שתבין זה בשאר הדרשות אך שלא יאמר אל תקרי כך אלא כך. ומה שאמרו לולב זה הקב"ה הוא גם כן נאמר על צד המליצה, כי יחשוב העובד כי המקיים מצות ארבע מינים הוא אהוב למעלה כמו שאמרו ויקחו לי כביכול אתם לוקחים לי לא מה שיחשבו הבוערים לרוב סכלותם כי הלולב הוא רמז להקב"ה וכן שאר המינים:

ואמר הרב סבת ארבע מינים שבלולב הוא אשר בעבור צאתם מן המדבר אשר היה לא מקום זרע ותאנה ורמון ומים אין לשתות אל מקום האילנות נותני פרי והנהרות ויזכרו מה שהיה להם מקודם וישמחו בזה הטוב המגיע להם, כי כבר אמרנו כי הסוכות הוא זכר לעוני, ואלו הארבע מינים זכר שנעתקנו מזה הענין אל מקום הטוב שבארץ השמן וישמחו בזה במאד ויודו לשם:

אמר שם טוב ראיתי רבים שדמו בנפשם שהם חכמים מחוכמים שאומרים שטעה הרב בזה טעות גדול עד שחשבו שהוא כפירה, וכן גם כן חשבו ברבים מהטעמים אשר נתן למצות, ואמרו אם היה הדבר כמו שאמר הרב למה באו דקדוקים ופרטים בזאת המצוה, כמו שאמרו נחלקה התיומת פסולה וכן העלתה חזזית, וכן שאר הדקדוקים יהיו לבטלה וללא תועלת אבל יהיו לעמל וטורח, וכן הדקדוקים שבאו בשופר נקב נסדק לארכו או לרחבו וכן כל שאר הפרטים. והתשובה בזה כי אחר שהש"י צוה באלה המצות ראוי שיוגבלו שיהיו על צד יותר טוב שאיפשר שיהיה, והבן זה כי הוא נפלא. ולא בעבור זה אני גוזר כי הטעמים אשר נתן הרב במצות הוא אמת כי איפשר שהיו להם טעמים נפלאים יותר ממה שאמר הרב ולא הגיע דעתנו לדעת אותם עד שיבא מורה צדק, ואיפשר ג"כ שיהיה מה שאמר הרב אמת, כי כבר אמרו ז"ל למה לא נתגלו טעמיהן של מצות כדי שלא יזלזלו בהם עמי הארץ כמו שעשה שלמה, ואל יהי קל בעיניך הטעם שאמר הרב בארבע מינים, כי כשיזכור אדם מאין יצא או מאין בא מארץ ערבה ושוחה אל ארץ שיש בה כל טוב וארץ טובה ורחבה, יכיר גודל מעלת השם ויבוא להיות שפל

וענו לפניו וישמח בעבודתו ולשרתו וישאל ממנו כל שאלותיו, כמו שנאמר השקיפה ממעון קדשך. ואלו הדברים עם שהם קטני ערך נגד הרבנים הם גדולי הערך ליושבים לפני ה':

פרק מה

ולזה בחר אברהם אבינו הר המוריה בהיותו גבוה שבהרים, כי כל מה שתוכל התורה להשאיר הנהוג ולישא פנים למנהג כ"ש אם יש בו צד הדור לשם ישאירהו ובלבד שלא ימצא בו הסתבכות בע"ז:

ונשים בו הארון שיש בהם אנכי ולא יהיה לך ויתקיים מציאות השם ית' והרחקת ע"ז והרחקת השניות, וזה טעם המקדש והארון והלוחות, ונתן טעם הרב לכרובים וזה אמרו וכבר נודע וכו':

אמר שם טוב, אם הכוונה בכרובים להראות שיש מלאכים, למה היו הכרובים על צורת איש ואשה ר"ל זכר ונקבה, ושהיו על זה התואר כבר יתבאר במסכת יומא, ואמנם כפי דעת הרב נאמר כי יש צד רבוי. כי במלאכים יש צד הרכבה מדבר דומה לחמר ומדבר שדומה לצורה, וימצא בהם עליון ותחתון ועלה ועלול. ויותר טוב שנאמר כי שם הכרובים בארון על צורת זכר ונקבה והם על צורת אדם ובהם כנפים להורות כי תכלית התורה והלוחות שהוא לתקן המין האנושי ולעלותם אל מעלה, ואמנם היו על צורת אנשים קטנים כי ראוי שיונהג המין האנושי בזאת התורה כי זה יהיה להם כנפים לעלות למעלה ויהיו פניהם כנגד הכפורת אשר תחתיו היו הלוחות, והבן זה כי הוא נפלא, ויש לנו ג"כ דעות אחרות באלו הדברים אשר נתן הרב טעם ובעבור יראת האריכות לא כתבתים:

אבל השלחן והיות הלחם עליו תמיד לא אדע לו סבה ואיני יודע לאיזה סבה איחס אותו עד היום:

אמר שם טוב מה שנראה לי בזה, כי השם ית' צוה לעשות בית כבית מלך ובבית מלך ימצא כל אלו הדברים אשר אמרנו, אנשים שישמרו את היכליו, ואנשים שיעבדוהו בעבודות המיוחדות למלך, לתקן מאכליו ועשות כל שאר הדברים הצריכים למלך, ויש אנשים אחרים שישוררו לפניו בכל יום תמיד בשירה נאה ובקול זמרה, ויש בבית המלך מקום אחד מוכן לעשות המאכל, ויש גם כן מקום להקטיר לפניו קטורת סמים, ויש שלחן בביתו, ויש גם כן מקום מוכן אשר בו יושב המלך אשר לא יכנס אדם שם כי אם המשנה לו ואוהביו עד מאד, וכן רצה השם שיהיה בביתו כל אלו הדברים אשר לא יחסר לו ממלך ממלכי אדמה, אף כי הוא מלך גדול ואינו צריך לכל זה, ונמשך מזה

מתנות כהונה ולויה כמו שהמלך נותן לאנשי משמרתו וזה כדי שיאמינו ההמון שהמלך ה' צבאות יושב בקרבנו, והוא מלך גדול נורא על כל העמים כמו שאמר מקדש ה' כוננו ידיך, ה' ימלוך לעולם ועד, כי בזה הבית תפרסם מלכותו וגדולתו ולכן צוה בכל אלו הדברים, והבן זה כי הוא נפלא. ונשוב למה שהיינו בו:

בצורתו האמתית שהוא הנפש השכלית אבל בשלמות אבריו עם יופי בגדיו, זה יחשבו ההמון שהוא שלמות גדול הפך הנאמר אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות, והמכוון שתהיה לבית גדולה ותפארת אצל הכל, ובפרט אצל ההמון שהם הכל ובעבורם נעשה הכל:

פרק מו

ונשלם הכוונה בין מי שאחזו שד באמת ובין שדיהם. הרצון באמרו מי שאחזו שד באמת היא הסכלות הקניני והם הדעות הנפסדות והדמיוניות הכוזבות, ובין אשר חשבו שהוא שדים אלא שעבדו בבואה שלהם, ובבואה שם הצל והוא העדר האור המחמם באור דמות הגשם המקביל לאור, והוא רמז לצורות החשוכות אשר יחשבו שיתחייב מהם, ואינם אלא העדר ודמיונות בטלים וכוזבים. וכמה מתוקים אלו הענינים אשר כתב הרב בדם ובהזות ממנו על המזבח ועל הכפורת ועל הפרוכת ומה שנמשך ממנו:

ועוד שתגבורת זה החלי. והוא שיאחזהו שד:

כבר נמשכו טעמי אלו החלקים כלם על סדר וענינם נפלא כי כלם ימשכו על שורש הצודק שנתן שכל אשר היה החטא יותר גדול היה קרבנו ממין פחות יותר, ולא מצא אחד שיוצא מזה הסדר עד שיבטל בעבורו השורש ההוא, ולכן היו אלו הדברים ענינים נפלאים:

ואם יהיה המרי במדה מהמדות. בכעס ובקנאה או גאוה או אחד מהמדות הפחותות יעמוד כנגדה בהפך:

ומפני זה נקרא מזבח העולה כי שרפת העולה ריח ניחוח לה' וכן כל הזכרת ריח ניחוח, וכן הוא בלי ספק מפני שהוא להסיר ע"ז לא לכפר על עון ע"ז אלא להסיר, כי מה שהיו עושים לכוכבים יהיו נעשים לשמו, בעבור שאי אפשר להעתיקם מלעבוד אותה הצורה אלא בזה האופן לכן היה לריח ניחוח שמסיר הסותר והוא ע"ז ומביא להאמין בשם יתעלה, והבן זה כי הוא נפלא, ומזה תבין כי הקרבנות כלם הם להרחיק מע"ז והם הקרבנות הנעשים לה' כמו שכבר ביארנו. לא מה שחשב החכם רבי משה הנרבוני:

כלומר שכל מה שקדם ממעשים נקינו מהם והשלכנום אחרי גווינו והרחקנום תכלית ההרחקה, כמו שנאמר ותשליך במצולות ים כל חטאתינו, והבן זאת הכוונה כי נפלאה

היא עד מאד עם שרבים מהסכלים יחשבו שאינו דעת אמת ויבקשו סבות זרות אשר אין ראוי לכל בעל שכל לזכור:

אבל הקרבת היין אמר הרב שהוא נבוך בו איך צוה להקריבו וכבר היו עובדי ע"ז מקריבים אותו, וכבר אמרתי לך טעם השלחן וגם כן אותו הטעם ראוי שינתן ביין כי כל עבודה שיעבדו בו המלך ראוי שיעבדוה השם הנכבד, ואמר הרב כי זולתו נתן בו טעם:

הנה זכרנו טעם פרטי זה הכלל וחלוקים רבים מהם והוא פרק בתכלית העלוי ראוי למעיין בו שיתעורר להבין כל מה שאמר הרב, כי באו בו דברים שהם מתוקים מדבש ונופת צופים, ולכן ראוי שיהיו נזהרין בו כמו שאמר גם עבדך נזהר בהם:

פרק מז

המצות אשר כלל כו', ואחרי כן אתן טעם מה שנתבאר לי טעמו מפרטיו ואומר שזאת תורת ה' למה שהיה בה טומאה וטהרה יש בה מהקושי העצום עד שיחשוב חושב שהם מצות וחקים לא טובים והם למשא על קהל עדת ישראל. בא הרב לבאר ראשונה שאין הדבר כן אבל הם מצות קלות בערך לזמנים אשר היו המנהגים בתכלית הכבדות והמשא, וזה היה בזמן התורה, וזהו אשר התחיל ואמר שזאת תורת השם אשר נצטוה בה משה רבינו ע"ה והתיחסה אליו וכו':

וכל אשר יהיה הטומאה יותר במציאה תהיה הטהרה ממנה יותר כבדה וזמנה יותר ארוך, ההתאהל ונשיאות המתים וכל שכן בקרובים והשכנים הוא יותר נמצא מכל טומאה:

אמר שם טוב יש בכאן להקשות על הרב איך אמר שנשיאת והאהלת המתים הוא יותר נמצאת מכל טומאה, שהרי זב וזבה ויולדת ונדה הם נמצאות יותר, וגם כן איך אמר שכל מה שהיא נמצאת יותר טהרתם יותר קשה, והיה ראוי אחר שהנדה היא נמצאת יותר שיהיה לה קרבן, אבל הדבר הוא בהפך שטהרת זב וזבה ויולדת לא יהיה אלא בקרבן ואמר הסבה מפני שהוא מעט מציאות, והתשובה בזה כי מה שאמר שנשיאת המתים יותר נמצאת מכל טומאה, הרצון בו אשר הם בעצמם טמאים כמו הנבלה ושמונה שרצים, כי שאר הדברים אינם טמאים בעצמם אלא בעת מה וזמן מה, ואמנם למה שאמרנו שהיה ראוי שיהיה טהרת הנדות בקרבן יותר מהזב וזבה ויולדת בעבור שהנדות יותר נמצאת, כי אם היה טומאת הנדות מביא קרבן היה ראוי שיהיה לכל אשה כבשים רבים או עושר רב, כדי להקל מעליה לרוב מציאותה לא צוה אותם בקרבן, וכאלו יאמר כי הזבות והנדות הם יותר נמצאים ממגע טמאים מפני זה צריכה שבעת ימים

ואשר יגע בטמאים יום אחד לבד, ונתן טעם למה הזב והזבה ויולדת צריכה קרבן והנדות לא הוצרכו קרבן מפני שאלו מעט המציאות מן הנדות ולהקל מהנדה:

אמר הרב והשלישית לישא פנים למנהג המפורסם אשר אי אפשר מבלעדיו, כי המנהג והגידול ישובו כמו דבר טבעי או יש בו רושם גדול כמו הדבר הטבעי:

כי היה מטורח הצאב"ה בענין הטומאה והטהרה דבר גדול כפי מה שתשמעהו, ראה כמה הפרש בין זה ובין אמרו כל המלאכות שהאשה עושה לבעלה נדה עושה לבעלה ולא אסר ממנה אלא בעילתה כל ימי נדותה, ומן המפורסם שבדעותם בזמננו זה שכל מה שיבדל מן הגוף שער או צפורן או דם הוא טמא, ומפני זה כל ספר (אומן המגלח שער ומקיז דם) אצלם טמא וכל מעביר תער על בשרו יטבול במים חיים, וכיוצא באלו הטורחים אצלם רבים מאד, ואנחנו אין לנו טומאה אלא למקדש ולקדש, וכמה הבדל יש בין זה ובין זה:

אמר שם טוב ומה יאמר הרב בטבילת הזבה והנדה במים קרים בימי הסתיו אשר בו מהטורח מה שלא יעלם, ואולם הרב יתן סבת הפסוקים לא סבת מה שנאמר מהתלמוד, כי הטבילה לאלו הוא נלמד מגזרה שוה, ודעת הרב שכל מה שלמד בגזרה שוה הוא מדברי סופרים כמו שביאר הוא בספרו הנכבד ספר המצות. ואולי יאמר כי היה להרחיק התאוה ומי שירצה לשכב עם אשתו לא יהיה אלא בקושי גדול כדי לכבות תגבורת היצר וגם כן לחבבה על בעלה, והראשון עקר כפי דעת הרב:

הנה יתבאר שמלת טומאה נאמרה בשתוף על שלשה ענינים, נאמר על מדות אדם, ועל עברו במצות ממעשה כמו שפיכות דמים וגלוי עריות, וכן עברו גם כן בשאר המצות המעשיות, או דעת האמנת עבודה זרה כי המאמין בה הוא יותר טמא, וכן המאמין מה שהוא הפך דעות התורה, ועל הזהומין ועל הלכלוכים טומאתה בשוליה, ועל אלו הענינים המדומים הגעת מת ונבלה ושרץ ושכבת זרע, ועל זה המין ר"ל מגע פלוני על כתפיו, ומזה המין האחרון אין דברי תורה מקבלין טומאה:

ותועלת זאת האמונה מבוארת להרחיק האדם מלשון הרע שהוא סבה להפסיד המדינה, וזאת האמונה היא מהאמונות ההכרחיות וכבר ידעת ענינם:

עוד אמר הרב כי צוה להרחיק הצרעת בעבור שהיא מתדבקת וכל בני אדם מואסים אותה ונבדלים ממנה וכמעט שהוא בטבען כשעיר המשתלח אשר יאמן בו כי מרוב מה שנשא בעונות הוא מטמא מה שנגע בו, והבן אמרו אשר יאמן בו כי מרוב מה שנשא מעונות הוא מטמא, וכן הענין בשעירים הנשרפים כי בעבור נושאם העונות יהיה הנוגע בהם טמא, הנה זכרנו בזה הכלל טעמים מה שידענו לתת בו טעם כפי הנראה לנו:

פרק מח

ואל תקשה על אמרם על קן צפור יגיעו רחמיך כי זה אחד משתי הדעות, ר"ל דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד ואנחנו נמשכנו אחר דעת השני:

אמר שם טוב הפלא מהרב במה שאמר שהוא אחד מהדעות וכו', עם היות זה הטעם (הלכה) זולת האמת, וכבר פסק הרב בהלכות תפלה שהאומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתיקין אותו, והוא אומר בכאן הפך זה, אולי יהיה זה כפי סבת הסתירה, והאמת כי הרב נתן סבה כפי שיראה מהכתוב לא סבת מה שנאמר בתלמוד:

ומפני שהנשים ממהרות לכעוס כו' ומפני זה סמך הענין לבעל הבית כו':

אמר שם טוב נפלאתי מהרב למה לא נתן טעם להיתר נדרים ושבועות, ואולי היה מפני שלא נזכרו בכתוב כי היתר נדרים פורחים באויר, וכוונת הרב לתת סבת הפסוקים לא סבת מה שנאמר בתלמוד, ואם שהרב לא זכרו אלא במקום אחד, מן המקום ההוא תלקח ראיה על כל שאר הדברים:

פרק מט

ולמנוע אלו הרעות העצומות ולהביא התועלת הכוללת והוא ידיעת היחסים נאסרה הקדשה והקדש, ולא נמצא צד היתר למשגל רק ביחד אשה ולישא אותה במפורסם:

אמר שם טוב נפלאתי מהרב למה לא נתן טעם לקדש ולקדשה בעבור למנוע הביאה והבעילה אשר אינה עושה פרי, כי זה המעשה אשר הוא חרפה לנו היה בעבור קיום המין, ומבואר שהקדש והקדשה אינם עושים פרי ברוב ולא יולידו, ואסרם כמו שאסרם כרות שפכה וסריס לבא בקהל, וזה הטעם ראוי כמו הטעמים שהביא:

שאלו כלם גלוי ערות גוף אחד לערות שורש וענף והאחין כשורש וענף להיות האחד גדול והאחד קטן, בהיותם בני איש אחד ונולדו משרש אחד היו כשרש וענף:

הוא אומר לבנו על דרך המוסר כשתתקשה ותכאב לך לבית המדרש וקרא ושאל וישאלוך ואז יסור ממך הכאב, כי המתאוה שום דבר ויתעסק בדבר אחר יסור ממנו תאותו, כל שכן אם יהיה בדברי תורה כי ימצאו בה הנאות גדולות וימעיטו שאר ההנאות ויחסרו ואז יסור הכאב והתאות בלי ספק, ותמה באמרו מנוול זה באמת ניוול גדול הוא ואריסט"ו אמר בלשונו חוש המשוש אשר הוא חרפה לנו, ומשוש הוא הכח המביא לבחור המאכל והמשגל, והוא קורא בספריו האנשים הבוחרים המשגל ואכילת מיני התבשיל, הפחותים, ושהם דומין לחזירים ולבהמות ויאריך לשון בגנותם, זה תמצא כתוב בספר מדות אשר לו ובספר ההלצה:

והראיה על זה היות דין זה כולל לזולת שור וחמור כמו שאמרו כל שני מינים במשמע אלא שדבר הכתוב בהווה:

אמר שם טוב טעם הרב באסור הרכבת בהמה הוא טעם נפלא עם שאין צורך בו, כי טעמו מבואר כי כל מה שנולד מכל הרכבה הוא דבר בלתי עושה פרי ואף שימצא פרי מהם והוא הפרד אמנם הפרד לא יעשה פרי, וכן הרכבת אילן בשאינו מינו עם שיעשה פרי אותו הפרי לא יעשה פרי, ולכן אסרה אותו התורה כי כל מה שברא הב"ה בעולמו נתן בו כח להוליד דומהו, רצה שיהיו קיימין לעולם כמו שאמר אשר ברא אלהים לעשות ושלא יכרת גזעם:

עוד אמר הרב וכן המילה אצלי אחד מטעמיה למעט המשגל להחליש האבר כפי היכולת, כי האבר כשיושפך דמו ויוסר מכסהו מתחלת בריאותו יחלש, ובביאור אמרו החכמים ז"ל הנבעלת לערל קשה לפרוש ממנו, ולא נתנה מצוה זו להשלים חסרון הבריאה כי יתבאר תועלת העור ההוא לאבר ההוא, רק להשלים חסרון המדות ונזקי הגוף ההוא הגופני המגיע לאבר ההוא המכוון אשר לא יפסד דבר מן התועלת שבהם עמידת האיש ולא יבטל בעבורה התולדה, אבל תחסר בו התאוה יתירה על הצורך:

אמר שם טוב עדין יש להקשות אם כל מה שיעשה הטבע הוא לתכלית מה והוא מיושר מהתחלת שכלות יותר גדולה, אם היה אותו האבר מזיק למדות היה ראוי שלא יעשה אותו האבר ואותו העור, והיה מכוון אל תכלית הרוחני יותר מהתכלית הגשמי, ואם הויית המין בכל ענין שיהיה הוא יותר שלם ויותר מכוין למה התורה צוה להסירו, כי הוא הפך כוונתו בתחלת הבריאה. והתשובה בזה, כי הטבע כיון לעשות זה האבר יותר שלם ממה שאיפשר, ולא נמצא זה העור בשאר המינים למה שיש בו בקיום מין האדם גדול, אם בעבור הנאה הנמשך או בעבור שהוא מכסה לזה האבר אשר בו קיום המין, ולזה אין ראוי להסירו, אבל רצה הב"ה לזכות את ישראל ולתת להם התורה כדי שיזכו לחיי העולם הזה והעולם הבא, ורצה שיהיו טהורים וקדושים מזה הפועל המגונה, אבל אותם אשר הקדושה אינה נמצא בהם הראוי להם שיהיו בלתי נמולים, ולכן נברא כל המין האנושי על צורה אחת:

באמרו הנה נא ידעתי, מרוב צניעות לא הכיר בה עד עתה:

וכן כל מי שימול יכנס בברית אברהם להאמין הייחוד להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, א"כ המילה יש בה תועלת באמונות ובמדות, והיא סבה גם כן לרוב אהבה הנמצאת בין בני ישראל קצתם לקצתם, ואמר הרב שהטעם האחרון חזק כראשון:

ושלמות התורה וקיומה לא תשלם רק במילה, כי שלמות התורה הוא בשני דברים במדות ובדעות ואלו השני הדברים תכלול המילה, והשלישית כי הקטן יבוזו לו יולדיו בעת לדתו כי עדין לא התחזקה הצורה הדמיונית המביא לאהוב אותו, כי הצורה הדמיונית נוספת תמיד בראיה והיא גדלה עם גדולתו, ואחר כך תתחיל להתחסר הצורה הדמיונית ויאהבנו כפי השכל ותחסר אהבת הדמיון, כאלו תאמר כי עד עשר שנים תגדל אהבה הדמיונית, ואחר כך תחסר ויאהבנו כפי השכל, אם הנולד הוא ראוי ליאהב, ואילו היה נימול אחר שנתים או שלש היה מביא לבטל המילה:

מחקור ציור מושכל, ציור המושכלות לעשות הפעולות כפי השכל, ומעשות מעשה מועיל, והוא שלמות האדם במה שהוא אדם:

ישתבח השם על זה, כי אלו לא הונחו היינו רעים מהם, כי סבת אבדן הגוף והנפש אבדת המעשים והדעות בלתי אמתיות, זהו מה שיאמינהו מי שיש לו שלמות וידע אמתת מאמר השם יתעלה לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני, והרצון בו כי אין שום מצוה שאין בה טעם אפילו שנעלם ממנו, הנה זכר הרב פרטי המצות כלם אשר כלל אותם זה הכלל ולא נשאר בהם דבר שלא כלל אותם. ובכאן נשלמו טעמי המצות:

פרק נ

יש בכאן דברים שהם סתרי התורה וכו', כבר ידעת כי התורה תכלול שלשה דברים נתינת דעות ועשות מעשים וספורים, והדעות כבר ביאר הרב אותם וג"כ המעשים, נשאר לבאר הספורים שיחשב שאין בהם שום תועלת לספרם, ובא הרב לבאר כל הספורים אשר יראה שאין בהם שום טעם כדי שתשלם ביאור התורה כולה, באמונות ובמעשים שהם המצות, ובספורים וזהו אמרו יש בכאן דברים שנראה שהם סתרי התורה וכו', ואילו בא זה הספור לבד היה אדם מספק בדבר ויאמר איך אם היה העולם מחודש והם בני אדם הראשון איך נמצאו בני אדם מפוזרים בקצות הארץ כלם ומשפחות חלוקות ולשונות חלוקות מאד, איך היה זה עם מעוט הזמן אשר עבר אבל זה נמנע א"כ העולם אינו מחודש:

אמר שם טוב כל מה שאמר הרב בזה הפרק כלם דברים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ורבים הקשו על הרב למה פרשת אליעזר כתובה שני פעמים, והמשכן ששה פעמים, חנוכת הנשיאים שנים עשר פעמים, והיה די בשיאמר קרבן נחשון ביומו וכן הקריבו כל הנשיאים כל אחד ביומו, וכן בשלל מדין מי יתן ואדע הסבה בשחשב החצי אחר חשבון הכל, ולסלק כל אלו הספקות אמר הרב ומה שתדעהו כי אין בחינת הספורים הנכתבים כבחינת הספורים הנראים, כי בענין הנראים פרטים מביאים

לדברים צריכים מאד לזכרם אי אפשר רק באריכות, וכשיתבונן אדם בספורים ההם יחשב שיש בהם אריכות או כפל דבר, ואלו היה רואה מה שסופר היה יודע צורך מה שנאמר, ומפני זה כשתראה ספורים בתורה בזולת המצות ותחשוב שהספור ההוא אין בו צורך לספרו או שיש בו אריכות, אינו רק היותך בלתי רואה הפרטים המביאות לזכור מה שהוזכר, והרב לא זכר אלו למה שלא ידע בהם שום טעם או יהיה טעמם חלוש, וכפל זה הענין בסוף הפרק ואמר כל ענין שיעלם ממך טעם זכרו יש לי סבה חזקה, והנהיג הענין כלו על זה העקר אשר העירונו עליו כי לא דבר רק הוא מכם, ואם רק הוא מכם. על זה ועל כיוצא בו אמר דוד גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך:

פרק נא

אחר שהרב דבר בכל סתרי התורה, בין באמונות ובין במצות ובין בספורים, רצה אחר כך לבאר איזהו תכלית האדם והצלחתו, ואיך יגיע אל זה התכלית, ואיך יהיה אדם אחר שיגיע אל זה התכלית מושגח בעולם הזה, ואיך הוא נצול מכל מקרה ופגע עד שיעתק אל צרור החיים כי זהו התכלית האמתי והוא מושג באלו החיים, ולבאר זה המשיל משל נעלה ונכבד:

להרגם ולאבד זכרם כדי שלא יטעו לזולתם. כמו שאמר ית' לא תחיה כל נשמה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות כל תועבותם:

אמר שם טוב רבים מהחכמים הרבנים אמרו כי זה הפרק לא כתבו הרב ואם כתבו צריך גניזה והיותר ראוי לו השרפה, כי איך אמר כי היודעים הדברים הטבעיים הם במדרגה גדולה מהעוסקים בדת וכל שכן כי אמר עליהם שהם עם המלך בחצר הפנימית, אם כן הפילוסופים העוסקים בטבעיות ובאלהיות יש להם מדרגה יותר גדולה מהעוסקים בתורה. וראיתי בהקדמה לאפודי בתחלת נערותי פירוש נאה שפירש זה הפרק באופן שיסלק הספק, כי החכמים הרבנים לא ידעו ולא יבינו זה הפרק. ואמר כי הרב עשה שלשה חלוקות בעוסקים בתורה וכנגדם עשה שלשה חלוקות בעוסקים בחכמה אחר שהגיעו אל הבית אלו ואלו, המין הראשון המגיעים אל הבית הולכים סביבו הם התלמודיים אשר ידעו התורה בדרך הקבלה ולא יתעסקו בעיון שרשי מצוה ואמונה, וכנגד אלו הם החכמים אשר למדו הלמודיות והגיון, עוד זכר המין השני והם אנשי התורה אשר יתעסקו לעיין בעקרי הדת והם יסודי התורה שזכר הרב בהלכות מדע, ועל אלו אמר כבר נכנסו בפרוזדור ובני אדם שם חלוקי המדרגות, וכנגד אלו עשה חלוקה אחרת בחכמים וז"א וכשתבין בענינים הטבעיים כבר נכנסת בפרוזדור. עוד עשה חלוקה שלישית באנשי התורה והם העוסקים במעשה מרכבה וידע גם כן מעשה בראשית כי

כבר הגיע אל המלך בתוך הבית, וז"א אבל מי שהגיע לדעת מופת בענינים האלהיים וכו', וכנגד אלו עשה חלוקה אחרת בחכמים ואמר וכשתשלים הטבעיות ותבין האלהיות כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימי. יש מהם מי שהגיע מרוב השגתו ופנותו מחשבתו מכל דבר זולת השם יתעלה כי נעלמו מעיניו השמים והארץ וכל צבאם וכל דבר גשמי, אז הוא עם הש"י כמו שאמר ויהי שם עם ה' ישאל ויענה וידבר וידובר עמו במעמד ההוא המקודש, ומרוב שמחתו במה שהשיג לחם לא אכל ומים לא שתה כי נתחזק השכל עד שנתבטל כל כח שבגוף ר"ל חוש המשוש, כי לא הרגיש שום רעב ולכן לא אכל:

וכל אשר יוסיפו לחשוב בו ולעמוד אצלו תוסיף עבודתם. וזהו התכלית האחרון לאדם, ראשונה שידע את השם ואי אפשר לדעתו אם לא למד החכמות כלם, ואחר שידע מציאותו ופנה מחשבתו מכל דבר וירבה לחשוב בתואריו הנכבדים ובהנהגתו עד שישוב אחרי כן לעיין באחדות הסבה באופן שיהיה לפני ה' תמיד, וזאת העבודה לא ישתמש בה לא יד ולא רגל ועליה נאמר אשרינו מה טוב חלקנו שאנחנו מייחדים שמך ערב ובוקר. ומה טוב חלקו ומה נעים גורלו מי שייחדו תמיד אם יהיה בחכמה בדעת ובתבונה. וזאת העבודה לא תהיה אלא אחר הציור השכלי והיא כאשר תשיג השם ומעשיו כפי אשר ישכלהו השכל. אחר כך תתחיל להמסר אליו ותשתדל להתקרב אליו ותחזק הדבוק אשר בינך ובינו והוא השכל:

אמר אתה הראית לדעת וכו'. כי המחשבה בדמיונות לא תקרא דעה אמנם תקרא העולה על רוחכם, ולכן מי שיחשוב וירבה לזכרו מבלי חכמה והוא נמשך אחר דמיון לבד או נמשך אחר אמונתו שנמסרה לו מזולתו הוא חוץ לבית ורחוק ממנו בלתי זוכר את השם באמת ולא חושב בו, כי הדבר אשר בדמיונו ואשר יזכור בפיו אינו נאות לשום נמצא כלל אבל הוא דבר בדוי שבדהו דמיונו, זה האיש ראוי שיקרא כופר כמו שביארנו בתוארים. הנה יתבאר כי הכוונה אחר ההשגה היא להמסר אליו ולהשים המחשבה השכלית בחשקו תמיד וזה ישלם על הרוב בבדידות ובהתפרדות מבני אדם, ומפני זה ירבה כל חסיד להתפרד ולהתבודד ושלא יתחבר עם אדם רק לצורך הכרחי:

והרשות נתונה לך אם תרצה לחזק הדבוק ההוא תעשה ואם תרצה להחלישו מעט מעט עד שתפסקו תעשה וכו', והרצון בזה כי תכלית האדם הוא שידבק בש"י ושיש רשות באדם להחזיק זה הדבוק או להחלישו, ושאי איפשר חזוק זה הדבוק אם לא באהבת השם יתעלה והכוונה אליו בכל דרכיו, ואפילו החכם שבני אדם אי אפשר שיהיה תמיד לפני ה' למה שהסבות ההכרחיות ימנעוהו מזה הדבקות כמו המאכל והמשתה ובקשת שאר הדברים הצריכים לאדם להשארות אישו ומינו, ואם יש לו בנים ואשה צרכיהם

יעיקוהו ואפילו שיהיה הטוב שבאנשים, ולמה שאלו הדברים מפסיקים בינינו ובינו היו החכמים מקפידים על השעות אשר בו בטלים מלחשוב בשם. ואמר הרב שמעשה העבודות כלם כקריאת התורה והתפלה ועשות שאר המצות אין תכלית כוונתם רק להפנות מעסקי העולם ולחשוב תמיד בו. ומה נפלא הנה עיון הרב ועמדו על האמתיות, והנה אמרו ז"ל במדרש תנחומא מאמר מסכים לכל מה שאמר הרב הנה ז"ל, הקב"ה נתן תורה לישראל להנחילם חיי העוה"ב ולא הניח דבר שלא נתן בו מצוה, יצא לחרוש צוה לא תחרוש בשור וחמור וגו' לזרוע לא תזרע כרמך וגו' לקצור כי תקצור קצירך וצוה בלקט שכחה ופאה וגו' כדאיתא התם, משל לאדם שטבע במים מה עשה הקברניט הושיט לו את החבל אמר לו תפוס את החבל בידך ולא תניחנו שאם תניחנו אין לך חיים, אף כאן אמר הקב"ה לישראל כל זמן שאתם מדובקים במצות יש לכם חיים שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, הרי ביארו תכלית הביאור כל מה שאמר הרב כי תכלית כל המצות לחזק הדבוק, ואם יש בם כוונה אחרת להחיותנו כיום הזה. ואחר שהרב ביאר עבודת משיג האמתיות המיוחדות רצה להיישיר איך יגיע האדם אל זאת העבודה אשר היא התכלית, וזה אמרו מכאן אתחיל להיישירך אל תכונת ההרגל והלמוד עד שתגיע לזאת התכלית הגדולה וכשיעלה בידך זה ויתחזק שנים רבות כו', ושער בזה מה שאמר הרב כי הפנות המחשבה מכל דבר אפילו בפסוק ראשון משמע ובברכה ראשונה של תפלה קשה עד מאד כ"ש שיכוין לכל השמע ואל כל התפלה, שנית ראוי לעובד אמתי שיעלה מדרגה אחרת, וזה אמרו אחר כך כל מה שתקרא בתורה או תשמענה שתשים כל רעיונך וכל מחשבתך להבין מה שתשמע או שתקרא, לא שיהיה קורא בתורה בלשונו ולא יהיה מכוון למה שהוא קורא, אלא צריך להבין מה שישמע או מה שיקרא, וזאת העבודה צריך חזוק וזמן ארוך. וכשיתחזק זה צוה שלישית להיות מחשבתך לעולם פנויה בכל מה שתקראהו מדברי הנביאים עד הברכות כלם תכוין בהם להבין מה שתהגה, וכשיזדככו לך אלו העבודות ותהיה מחשבתך בהם בעת שתעשם נקיה מן המחשבה בדבר מעניני העולם הזהר אחרי כן מהטריח מחשבתך בצרכיך, סוף דבר תשים מחשבתך במילי דעלמא בעת האוכל והשתיה ובהיותך במרחץ או בעת ספרך עם אשתך ובניך הקטנים או ספרך עם המון בני אדם, אלו זמנים רבים ורחבים המצאתי לך לחשוב בהם בכל מה שתצטרך אליו מעניני הממון ותקון הבית ותקון הגוף, אבל בעת מעשה העבודות התוריות לא תטריד מחשבתך אלא במה שאתה עושה כמו שביארנו. והנה דעת הרב כי מצות צריכות כונה להגיע אל התכלית האחרון, אבל בהשגת התכלית הראשון והוא החיות הגוף אינם צריכות כונה, כי הנותן צדקה ומעשר

ללוי לגר ליתום ולאלמנה אף שלא יתנהו בכונה יחיה העני והיתום והאלמנה. עוד צוה רביעית, אבל בעת שתהיה בפני עצמך הזהר מלשום מחשבתך בעתים הנכבדים ההם בדבר אלא בעבודה ההיא השכלית, והיא להתקרב אל השם ולעמוד לפניו על הדרך האמתי ולא ע"ד ההפעלות הדמיוניות, זאת התכלית אצלי אפשר להגיע אליה מי שיכוין עצמו לה מאנשי החכמה בזה הדרך מן ההרגל. והנה אמרו רבותינו ז"ל מאמר נכבד הורו כל מה שאמר ג"כ בכל זה, הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו, כי אלו השעות הם שעות מיוחדות לנפש להתקרב להשי"ת ולעמוד לפניו, ואם באלו השעות הוא מתעסק בדברים בטלים הרי זה חומס נפשו. והנה זאת העבודה אשר רמז עליה היא אפשרית לאנשי החכמה כמו שאמר, והנראה לי שזאת העבודה תכלול ידיעת החכמות כלם או רובם וידיעת התורה כלה, ואחר כך בעשות המעשים התוריים כלם להגיע אל זה התכלית, ויוכל האדם להטריח מחשבתו בצרכי הגוף שלישית היום, ושלישית היום האחר לעיין בתפלה ובשאר הדברים המעשיים, ושלישית היום צריך להפרד האדם ולשום מחשבתו בשם יתעלה ולעיין בתואריו הנכבדים ובאחדותו ובמלאכיו ובהנהגתו לעולם. עוד אמר הרב מדרגה יותר גדולה ממנו וייחסה למשה ראשונה ובאברהם ויצחק ויעקב שנית, וז"א אבל בהגיע איש מבני אדם מהשגת האמתיות ושמחתו במה שהשיג לענין שיהיה בו מספר עם בני אדם ומתעסק בצרכי הגוף ושכלו בעת ההיא יהיה עם הש"י, והוא לפניו תמיד בלבו ואע"פ שגופו עם בני אדם, על הדרך שנאמר במשלים השיריים אשר נשאו לאלו הענינים, אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק, זאת המדרגה איני אומר שהיא מדרגת כל הנביאים רק היא מדרגת משה רבינו ע"ה שנא' ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו, ונאמר ויהי שם עם ה', ונאמר לו ואתה פה עמוד עמדי כמו שביארנו מעניני הפסוקים. ודע כי כמו שימצא מי שיקרא ק"ש ומי שמתפלל ואין לו כונה כלל, אבל כמו שאמר הרב כונתו בצרכיו ויעשה המצות כמי שיחפור חפירה או יחטוב בעצים מן היער, כן ימצא איש על צד הפלא ועל צד הזרות שיתעסק בצרכי גופו ושכלו כלו בעת ההיא יהיה עם השם, וכמו שימצא איש שמעולם אין לו זכירה מהשם ואינו מכוין אליו בשום פנים ובשום עת, כן ימצא איש שיהיה תמיד שכלו דבק עם השם לא יפרד ממנו אפי' כהרף עין אפי' בעתים המיוחדים לעשות צרכי גופו, ואין זה מה שאמר הרב שיכוין שיהיו פעולותיו כלם לעבודת השם, כי זה מדרגת החכמים, אבל שיהיה דבק שכלו עם השם והוא השכל הפעל ויעשה צרכי גופו ואבריו ועיניו ולבו תמיד אל ה', זאת מדרגה עליונה עד מאד, ועל זה נאמר כמו שאמר הרב אני ישנה ולבי ער, וזו היא מדרגת משה רבינו ע"ה וזאת ג"כ מדרגת האבות כו'. הנה יתבאר

לך כי כוונת השתדלותם היתה לפרסם ייחוד השם בעולם להיישיר בני אדם לאהבתו, ומפני זה זכו לזאת המדרגה והיא השגחה היותר גדולה שאפשר שתמצא, כי העסקים ההם היו עבודה גמורה גדולה, וכמו שנבדלו הם בעבודה משאר בני אדם כך נבדלו בהשגיח הש"י עליהם משאר בני אדם, ואין זאת המדרגה אפשר להשתדל להגיע אליה בהרגל אשר זכרנו:

ואל שם נשא תחנה ותפלה להסיר ולהרחיק המונעים וכו' ההם מאתנו כמו שביארנו בפרקי זה המאמר. הנה נתבאר עבודת משיג האמתיות מה הוא, ואיך אפשר להגיע אל העבודה ההיא אשר היא התכלית, אחר זה הודיע הרב איך תהיה השגחה בו בעולם, וכונת הרב בזה כי אין צדיק ורע לו במה שהוא צדיק, אבל ילך לפניו צדקתו כמו שאמר והלך לפניך צדקך, ואח"כ יעתק אל צרור החיים כמו שאמר וכבוד ה' יאספך, וזהו כוונת הרב עד סוף הפרק:

והנה נגלה אלי עתה ענין נפלא מאד ויסורו בו ספקות ויתגלו בו סודות אלהיות, והוא שאנחנו הנחנו בפרקי זה המאמר כי כפי שיעור שכל כל בעל שכל תהיה ההשגחה בו, ולמה שאלו ד' האבות ומשה היו שכלם גדול והיו דבקים עם השם תמיד, היתה ההשגחה גדולה בהם, ולכן היה השגחת השם על משה והצילו מחרב פרעה, ועליו הביא אח"כ מכות רבות ונאמנים, והשגיח בו והצילו מיד פרעה ומיד עבדיו ומכל אנשי ארץ מצרים, והשגיח עליו במדבר השגחה נפלאה עד שכל הקמים עליו נכרתו כקרח וכעדתו ואבדו מן העולם, וכן השגיח בעניני האבות למה שהיו כלם תמיד עם השם, אם כן מזה יתבאר צורת ההשגחה איך היא, והאיש השלם בהשגתו אשר יפנה מחשבתו מהשם קצת העתים תהיה ההשגחה בו בעת חשבו בשם לבד ותסור ההשגחה ממנו בהתעסקו, ולא תסור ממנו אז כסורה ממי שלא ישכיל כלל כו':

לא מצאו הרע ההוא רק בעת השכחה ההיא ולפי אורך השכחה ההיא או פחיתות הענין אשר יתעסק בו יהיה עוצם הרעה:

אמר שם טוב ראיתי לבאר לך דעת הרב, והוא כי השגחת השי"ת באדם ובחסידים תהיה מפנים רבים. ראשונה כי אחר שהאדם יש לו שכל, בעבור שכלו יעיין כדי להצילו מן הרעות הנופלות באדם אם מצד עצמו ואם מצד זולתו, והשכל הפועל ישפיע עליו ויוציא שכלו מן הכח אל הפועל וישמור פיו ולשונו, באופן שלא יבואו עליו רעות רבות וצרות אשר האדם הוא סבתם, וזאת ההשגחה כוללת לרבים מהאנשים, ויש השגחה שניה גדולה מזאת, שהש"י ישפיע על איש שלם מאד מצד שלמות שכלו ישפיע עליו בחזיון לילה ובמראות באופן שישמרהו מהרעות הנופלות, ויש השגחה שלישית יותר

גדולה ויותר נפלאה מזו, והיא שהאיש השלם במושכליו לא יפרד מהשם אלא בעת צרכיו ההכרחיות אז הוא דבק עם השם והשם עמו, והוא השכר הגדול אשר לא ידומה שכר גדול ממנו, והיא מצד החכמה כי באור פני מלך חיים ומלך ביפיו תחזינה עיניך, וכשיסור האדם מזה הדבקות האלהי ויהיה פונה לדבר מגונה אז הגיע לו מהרע מה שלא ישוער כי הפריד בינו ובין האור האלהי, וזה הרע יותר גדול שאפשר שיהיה, והבן אמרו לפי ארך השכחה ופחיתות הענין אשר יתעסק, ויש הנה מדרגה ד' יותר גדולה והיא מדרגת הנביאים, כי אם יהיה אדם תמיד לפני השם אפי' בעת שהוא מתעסק בצרכי גופו, זה האיש אי אפשר להגיע לו שום רע מהרעות הגופניות, כי הדבקות אשר הוא בינו ובין ה' אי אפשר להפריד ועצמותו אינו אלא אותו הדבקות, ואפילו יעשה אותו חתיכות או ישליכו אותו באש ובמים לא יגיע לעצמו שום רע, כי עצמו אינו אלא הדבקות, והוא המושכל אשר הוא השם יתעלה או השכל הנאצל כפי דעת הרב, והבן זה כי הוא מפתח להבנת כל מה שאמר הרב אחר כך, ומזה המין בהשגחה דבר הרב בזה הפרק:

ואחר שהענין כן כבר סר הספק הגדול לשלול השגחת השם מכל איש מבני אדם ולהשוות ביניהם ובין איש ממיני ב"ח והיתה ראייתם על זה מצוא חסידים וטובים רעות גדולות, ויתבאר הסוד בזה, כי הרע הוא לבטלת הדבקות מאת ה', וזה הרע היותר גדולה שאפשר שימצא, כ"ש בהתעסק האדם כל ימיו אחר הפרד דבקות מהשם בדברים הבהמיים כי אז הוא נמשל כבהמות, כמו שאמר הרב בחטא אדם הראשון (ח"א פ"ב), וכאשר מרה במצוה אשר בעבור שכלו צוהו והגיע לו השגת המפורסמות ונשקע בהתגנות ובהתנאות אז ידע שיעור מה שהפסיד ושאבד, ואמר עוד הרב וכאשר שנה פנותו וכוון אל הדבר אשר קדם לו הצווי שלא יכוין אליו שולח מג"ע, וזה העונש הדומה למרי מדה כנגד מדה, ואמר בסוף הענין ואדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו, וזה יותר רע שישוב האיש האלהי בהמה בדמות אדם והבן זה. א"כ נתבאר זאת ההשגחה ואפילו לדעת הפילוסופים מבלתי שישתנה ויש שם ידיעה נוספת, ותהיה השגחת השם מתמדת כפי שהגיע השפע ההוא המזומן לכל מי שיזדמן להגיע אליו, ועם הפנות מחשבות האדם בהשיגו השם בדרכים אמתיים ושמחתו במה שהשיג אי אפשר שיקרה לאיש ההוא ממיני הרעות, כי זאת הנפש לא ישלוט עליה השטן כמו שכבר ביאר הרב, למה שהוא עם השם והשם עמו, אבל בהסיר מחשבתו מהשם הוא אז מובדל ממנו והוא אז מזומן לכל רע שאפשר שימצאהו, כי הענין המביא להשגחה ולהמלט מהמקרים הוא השפע ההוא השכלי, וכבר נבדל קצת העתים מן החסיד ההוא הטוב או לא הגיע כלל לחסר ההוא הרע ולזה אירע לשניהם לחסיד ולרשע מה שאירע,

וכאשר הביא הרב איך היא צורת ההשגחה כפי מה שיחייבהו השכל הביא ראיה גם כן מד"ת, וזה אמרו והנה נתאמת אצלי זאת האמונה ג"כ מדברי תורה, אמר והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו צרות רבות ואמר ביום ההוא וגו', והרצון בו כי הוא ית' יסתיר דבקותו ממנו ובעבור זה הוא מוכן לכל הצרות, אמר ביום ההוא כי זה הרע בא לו בעבור שאין השם דבק עמו, והוא מבואר כי הסתרת פנים הזאת אנחנו סבתה ואנחנו עושין זה המסך המבדיל בינינו ובינו, והוא אמרו הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה, והרצון בו כי פנה דעתו ומחשבתו ממנו אל שאר הדברים אשר לא יועילו, ואין ספק כי דין יחיד כדין צבור, הנה נתבאר כי בהיות איש מבני אדם מופקר למקרה ויהיה מזומן ליאכל כבהמות הוא היותו נבדל מהשם, אבל מי שאלהיו בקרבו לא יגיע לו שום רע כי עצמותו כבר שב מעולם השכלים הנבדלים אשר אין חשך ואין צלמות ואין חסרון ולכן לא יגיע בו רע כל עקר:

אמר כי הוא יצילך מפח יקוש כו' לא תירא מפחד לילה כו' מדבר באופל יהלוך, ואלו הם מקרים אשר א"א לשום אדם להשתמר מהם בעבור שאלו הרעות לא יקיפם השכל האנושי ואם ידבק בש"י ינצל מהם:

וכבר ידעת ההפרש בין אוהב וחושק כי הפלגת האהבה עד שלא ישאר מחשבה בדבר אחר אלא באהוב הוא החשק, הנה כבר יתבאר כי השגחה גדולה באיש מן האישים הוא בעבור הידיעה והחשק שיש להש"י, וכל מי שיש לו חשק לא יוכל להפנות דעתו אל דבר אחר אלא באותו הדבר אשר הוא חושק, הנה נתבאר מזה כי האדם עוסק בתורה ובחכמה הוא מושגח מהשם יתעלה בזה העולם וכמה יועיל התורה והמצוה להנצל האדם מיד המקרה:

עוד אמר הרב איך יהיה זה האיש בסוף ימיו, ואמר וכבר ביארו הפילוסופים כו' שמתו בנשיקה, והכונה ששלשתם מתו בענין ההשגה ההיא מרוב החשק, ונמשכו החכמים בזה המאמר ע"ד מליצת השיר. אמר שלמה ישקני מנשיקות פיהו והוא הדבקות, וזה המין מן המיתה אשר הוא המלט מן המות ע"ד האמת לא זכרו חז"ל שהגיע רק למשה ואהרן ומרים אך שאר הנביאים והחסידים הם למטה מזה, אך כלם תחזק השגת שכלם עם המות כמו שאמר והלך לפניך צדקך וכבוד ה' יאספך, וישאר אחרי כן השכל ההוא על ענין אחד כי כבר הוסר המונע אשר היה מבדיל בינו ובין מושכלו בקצת העתים והוא הגוף, ויהיה עומד בהנאה הגדולה ההיא אשר אינה ממין הנאות הגוף כמו שביארנו בחבורנו וביאר זולתנו לפנינו:

ושים לבך להבין זה הפרק כי יתבארו בו דברים רבים נפלאים וסודות גדולות והתרת ספקות, ואחר שתכלית האדם הוא דבקות בשם יתעלה ובעבור זה נצוו מכל צרה וצוקה ראוי שתשתדל בכל יכלתך להרבות העתים אשר אתה בהם עם השם או שאתה משתדל להגיע אליו, ולמעט העתים ההם אשר אתה בהם זולתו בלתי משתדל להתקרב אליו, וזאת ההישרה די לפי כונת זה המאמר, וזה הפרק עם הפרקים הבאים נקראים הנהגת המתבודד, ואם יגזור האל בחיים אנחנו נבאר הנהגת שלשה אנשים, הנהגת האיש התוריי לבד, והנהגת האיש הפילוסופי, והנהגת מי שיכלול אלו השתי שלמיות, והוא אשר כיון הרב הנה. ובעבור זה האיש האחרון עשה זה הספר וייחד לו זאת ההנהגה הנפלאה:

פרק נב

אין ישיבת אדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו כישיבתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול, ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדבורו במושב המלך, ומפני זה מי שיבחר בשלמות האנושי ושיהיה איש האלהים באמת יעור משנתו וידע שהמלך הגדול המחופף עליו והדבק בו הוא גדול מכל מלך בשר ודם ואפילו שיהיה אותו המלך דוד ושלמה אע"פ שהיו מלכים גדולים, כי שכל הפועל גדול מהם והמלך ההוא הדבק המחופף הוא השכל השופע עלינו שהוא הדבוק בינינו ובינו יתברך, וכמו שאנחנו השגנוהו באור ההוא אשר השפיע עלינו כאמרו באורך נראה אור כו', ר"ל כי כמו בשפע אשר בנו מהשכל הפועל נשיג את השכל הפועל, כן באותו השפע הוא משקיף עלינו ובאותו אור בעצמו ובעבורו הוא עמנו תמיד משקיף ורואה אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה', והבן זה מאד. והרצון בו כי באיזה מקום שיהיה בו האדם שם הוא פעולת השכל הפועל ואנחנו דבקים בו מצד השיגנו אותו האור והוא דבק בנו, ויודע אותנו מצד השיגנו אותו האור, ואחר שאותו האור נחלק לאישים רבים לא יסתר איש ממנו. והבן זה הביאור מאד, והרצון בו כי כונת התורה כלה להגיע אל היראה ואל ההכנעה, וזה תגיע בעשות כל המצות עשה ולא תעשה, וגם כונת התורה להגיע אל האהבה אשר תגיע בחכמה. אם כן בתורה יושגו שתי השלמות אשר החכמים החסידים ישיגום בהכנעה וביראה ובחכמה, ואמרו ג"כ כי במצות עשה ולא תעשה יושג היראה שהוא ענין פחות מאהבה, ובחכמה האמתית תגיע אהבה שהוא הענין היותר מעולה ממה שיהיה אפשר לאדם:

פרק נג

זה הפרק כולל ענין השלשה שמות וגו', זה הפרק הוא הצעה למה שאחריו, ורצה לפרש אלו השלשה שמות שהם חסד ומשפט וצדקה, והחסד ענינו ההפלגה באיזה דבר שמפליגין בו, והרצון כי איזה דבר שמפליגין בו בין לטוב ובין לרע, לטוב הדבר מבואר, לרע נאמר איש אשר יקח את אחותו וגו' והיא תראה את ערותו חסד הוא וגו', יאמר שהאיש אשר ישכב את אחותו עשה רע בהפלגה, וזה הפסוק המביא להרב לומר שחסד ענינו הפלגה באיזה דבר בין שיהיה טוב או רע, ועם שישתמשו בו בהפלגת גמילות הטוב יותר, וידוע שגמילות הטוב בכלל ב' ענינים, האחד לגמול טוב למי שאין לו חק עליך כלל, והשני להטיב למי שהוא ראוי בטובה יותר ממה שראוי, ומלת צדקה היא נגזרת מצדק הוא היושר והוא להגיע כל בעל חק לחקו, הרצון בו כל מי שיפרע חובו או שכירו וכיוצא בו:

ולתת לכל נמצא מהנמצאות כפי הראוי לו, הרצון בו כמו שירפא איזה חולה או שיציל איזה אדם מן הרע המוכן לו, א"כ צדקה היא נגזר מצדק ויושר, והיושר נאמר על ב' ענינים, א"כ הצדקה תאמר על ב' מינים, אף שהענין הראשון לא תקרא בספרי הנבואה צדקה, כי החקים שאתה חייב לזולתך כשתפרע לשכיר שכרו או תפרע חובותיך לא יקרא צדקה, אבל וכו', וכן אמרו וצדקה תהיה לנו, והנה בעשותנו המצות יגיע לנו מעלת הצדק שהוא מן היושר להשלים הנפש החסרה ולתת לה חקה הראוי לה, והוא ביאור נפלא:

אבל מלת משפט הוא לדון מה שראוי על הנדון יהיה טוב או רע, כבר התבאר כי החסד יהיה על גמילות חסדים וצדקה על הטובה שתעשה אותה מפני מעלות המדות להשלים בו נפשך, ומשפט פעמים תהיה תולדתו נקמה מה ופעמים שיהיה לטוב, והשי"ת נקרא חסיד וצדיק ושופט, לפי המציאו הכל נקרא חסיד, ולפי רחמיו ר"ל הנהגתו בב"ח בכחותיהם הצריך להם יקרא צדיק, ולפי מה שיתחדש מן הטובות המצטרפות והרעות הגדולות אשר חייב אותם הדין הנמשך אחר החכמה יקרא שופט, והנה נכתבו בתורה אלו השלשה שמות, השופט כל הארץ, צדיק וישר הוא, ורב חסד, וכונתנו בפירוש ענין אלו השמות הצעה לבאר פרק הבא אחר זה:

פרק נד

כי הדבר שיקנה אדם בחכמה בזקנה לבד הוא הכנה למעלת המדות, והוא העצה והתבונה, לא החכמות הטבעיות והאלהיות, כי לא יושגו בעבור הזמן, אמנם העצה והתבונה שהם צריכין למעלות המדות יושגו בארך הזמן כמו שביאר הפילוסוף, וזהו

מה שאמר הרב כי בישישים לא ימצא חכמה אלא ההכנה כו', ונופל על הערמה וההתחכמות והתחבולה הבה נתחכמה לו, ויקח משם אשה חכמה בעלת ערמה ותחבולה, ומזה הענין חכמים המה להרע ולהטיב לא ידעו, אפשר שיהיה ענין החכמה בלשון עברי מורה על הערמה ושמוש המחשבה כו':

ולפי"ז הביאור יהיה החכם בכל התורה על אמתתה נקרא חכם משני פנים, מצד מה שכלל התורה מן המעלות השכליות, ומצד מה שכללה ממעלות המדות:

אמר שם טוב למה שזה הספר הנכבד הוא ביאור התורה על אמתתה וכולל מעלות המדות והשכליות, היודע זה הספר יקרא חכם באמת, ויהיה חכם כולל למה שיכלול ב' מיני השלמיות:

ובא בשלמה ויחכם מכל האדם ולא ממשה, והרצון בו כ"א נאמר שהחכמה ענין אחד וידיעת התורה ענין אחר איך אמרנו שמשה היה אב בחכמה, אם לא שרצה אב בתורה אב בחכמה על ידיעת התורה, וא"כ יהיה משה אב בחכמה למה שהוא אב בתורה, לא למה שהיה אב בחכמה והשגת הדברים ע"ד המופת, כ"א היה הדבר כן לא היה אומר הכתוב ויחכם מכל האדם, לכן אמר כי רבותינו אמרו שלא היה יותר חכם ממשה למה שמשה היה חכם בכל חכמה והוא אב לכל מי שהוא אב בתורה ואב בנבואה. הנה יתבאר לך שידיעת התורה אצלם מין אחד והחכמה מין אחר, והוא לאמת דעת התורה בענין אמתי, והרצון בזה לרב שלא יחשוב חושב אם שרבותינו יעשו שני חלוקים מהתורה ומהחכמה, הוא בעבור שדרושי החכמה הם זולת דרושי התורה ולא תכלול התורה כל שלמות, אבל דרושי התורה הם דרושי החכמה אם שיתחלפו ברב או מעט והם אחדים בנושאים רבים מצד שדרושי התורה הם מקובלים ואילו בחכמה הם מבוארים במופת. ואחר כל מה שהצענוהו לך שמע מה שאומר, כבר ביארו הפילוסופים הקדומים והאחרונים שהשלמיות הנמצאות באדם ארבעה מינים:

אמר שם טוב צריך שתדע שהשלמיות, או יהיו בנו או חוץ ממנו, ואשר הם חוץ ממנו יהיה ברשותנו או ביד זולתנו, ואשר הם ברשותנו הממונות והכבודות, כי כל ממון שימצא בין שיהיה כסף או שוה כסף קרקע או טלטל הם ברשותנו, ואשר הם חוץ ממנו ואינם ברשותנו הוא כמו הכבוד שיהיו האנשים מכבדים ומשבחים אותו. ואלו הב' שלמיות אין דבקות בינו ובין האיש ההוא כלל והם חוצה לו וכלו דמיון גמור. ויש שלמיות שאינם חוצה ממנו ואלו יתחלקו לב' חלקים, שלמות הגוף, והנפש, ושלמות הגוף שיהיה בריא וחזק ויפה ונעים ושיהיה תבנית הגוף ותכונתו וצורתו בתכלית השיווי, ושיהיה לו כח חזק שישא משא כבד או ישבור עצם עב, ושלמיות הנפש

יתחלקו לב' חלקים, או שיהיו מעלות המדות או מעלות שכליות, והתבאר כי מעלות שלמות האדם והצלחתו ואושר השלם הוא פועל הנפש המדברת כפי המעלה, ויתבאר כי פעולות המעלה אינם שכל גמור אבל אינם נעשים בלי השכל, א"כ האושר השלם המיוחד לאדם הוא המעלה השכלית וכל שאר הדברים בין הטובות אשר מחוץ כמו העושר והכבוד והשלמות המדיני והאוהבים וטובות הגוף כמו הכח והנוי והבריאות הם כלי לנפש, והנפש המתאוה אשר ימצא המעלות המדות היא בעבור המעלה השכלית, אם כן תכלית הכל המעלות השכליות, וכשנמצאו אלו הדברים ולא ימצא התכלית כאלו היה הכל הבל ורוח, כמו שכתב הרב בהקדמתו הנכבדת לאבות, וע"ז נאמר גם בלא דעת נפש לא טוב, ואחר שהונח זה תבין כל מה שאמר הרב עד סוף הפרק הטובות אשר הם חוץ ממנו כמו הממון והכבוד הוא דמיון גמור כשיבחן גופו ימצא הכל חוצה לו ומי שהיה מלך גדול כשיעדר היחס ההוא אין הפרש בינו ובין הפחות שבבני אדם, וזה המין מהשלמות מי ששם שלמותו וטרחו בו לא טרח אלא לדמיון והוא דבר שאין לו קיימא, ואפילו יתקיים בידו כל ימי חייו לא יהיה בעצמו שלמות:

ואחר שזכרנו זה הפסוק. ומה שכולל מן העניינים הנפלאים וזכרנו דברי החכמים נשלים כל מה שהוא כולל, כי אמר שאין להתהלל רק בהשגתו ובידיעת דרכיו ר"ל פעולותיו, וביאר לנו בזה הפסוק שהפעולות ההם שראוי שיודעו ויעשה כהם, חסד ומשפט וצדקה, והוסיף ענין אחר צריך מאד והוא אמרו בארץ אשר הוא קוטב כל התורה כלה לא כמחשבת ההורסים שחשבו שהשגחתו יתב' כלתה אצל גלגל הירח ושהארץ ומה שבה נעזב, עזב ה' את הארץ, אינו רק כמו שביאר לנו אדון הנביאים כי לה' הארץ, יאמר כי הוא משגיח בארץ כמו שמשגיח בשמים, והוא אמרו כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, ואח"כ השלים הענין ואמר כי באלה חפצתי נאם ה', יאמר חפצתי שיצא מהם חסד ומשפט וצדקה בארץ, כי הכוונה להדמות בהם ושנלך על דרכיו, אם כן הכוונה אשר זכרה בזה הפסוק הוא ששלמות האדם אשר בו יתהלל באמת הוא להגיע להשגת השם ולדעת השגחתו בבריואיו ובהמציאו אותם והנהיגו וללכת אחרי ההשגה ההיא בדרכים שיתכוין בהם תמיד לעשות חסד משפט וצדקה להדמות בפעולות ההם כמו שביארנו פעמים בזה המאמר. הנה יתבאר באלו הפרקים המכוונים הנהגת המתבודד אי זהו תכלית האדם ואיך איפשר להשיגו ואיך יושגח בזה העולם והוא נצול מכל רע ומכל מיני משחית, ושבעבורו יהיה האדם חי וקיים ונצחי לעד. עוד חתם הרב זה הספר ואמר זהו מה שראיתי לשומו בזה המאמר ממה שאחשוב שהוא מועיל מאד לכיוצא בך. ואני מקוה עליך שעם השתכלות הטוב תשיג כל העניינים אשר כללתי בו בע"ה, והוא

יזכנו וכל ישראל חברים למה שייעד לנו אז תפקחנה עיני עורות ואזני חרשים וכו', העם ההולכים בחושך ראו אור גדול יושבי בארץ צלמות אור נגה עליהם. והרצון בזה הסיום כי קודם שחובר זה הספר היו העם הולכים בחשך לבלתי היות נגלה לנו אור האמת, אבל אחר שחובר זה הספר האור נגה עליהם, האור האמתי והעצום, ינוחו בו הנפשות ינהרו העינים וינפשו הגופות מעמלם ויגיעם: